

Soproni Szemle

2007. Első szám

Hatvanegyedik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.
Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány

Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.

Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes.

Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben.

További támogatónk:

Autoliv Kft.

SZERKESZTŐSÉG

Askercz Éva, Dominkovits Péter, Hiller István, Kücsán József, Németh Ildikó,
Szende Katalin felelős szerkesztő, Tóth Imre, Turbuly Éva, Varga Imréné titkár,
Vass Balázs technikai szerkesztő

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Domonkos Ottó, Gimesi Szabolcs, Gömöri János
Hárs József, Jankó Ferenc, Kubinszky Mihály,
Molnár László, Pápai László, Sarkady Sándor

Postacím: 9401 Sopron, Fő tér 1. (Pf. 82.)

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), a Soproni Levéltárban (9400 Sopron, Fő tér 1.) valamint kedvezményes áron, az egyesületi díjjal kombinálva minden év végén a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 1800 Ft-ért. Előfizetési díj 2006-ra egy évre 1600 Ft, egyes szám ára 400 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Levéltárban illetve a Nyugat-Magyarországi Egyetem Növénytan Tanszékén (Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. főépület, magasföldszint) kaphatók.

A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csekk kérhető az alapítvány kuratóriumának postacímén (9401 Sopron, Pf. 5.).

Készült a Hillebrand Nyomda Kft. Üzemében (9400 Sopron, Csengery u. 51.). Felelős vezető Hillebrand Imre.

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle (CD-ROM) ISSN 1786 – 9749

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata. Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.
Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes. Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 év
terjedelemben

TANULMÁNYOK

BANK BARBARA – TÓTH IMRE: Az 1956-os forradalom Sopronban	249
BAYER, PIA: A magyarországi válság nemzetközi összefüggései	299
CSAPODY ISTVÁN: Forradalom és exodus (1956. október – 1959. február)	336
CSEKŐ ERNŐ: Adatok és források a soproni zsidóság gazdasági megsemmisítéséről 1944- ben II. (Elbirtokolt házak, zár alá vett üzletek).....	35
GYARMATI GYÖRGY: Az élet tanítómestere? – Gondolatok 1956 soproni eseményei kapcsán .	243
KENYERES ISTVÁN: Pacsa János plébános osztrák fogsága (Adalékok Habsburg Mária ki- rályné helytartóságához)	146
KRISCH ANDRÁS: A soproni németek kitelepítése a szemtanúk visszaemlékezései alapján	411
KRISCH ANDRÁS: A soproni németek kitelepítése. Az elűzetés négy hete	116
KRISCH MAGDOLNA: „Akik itthon maradhattak...”	379
LOVAS GYULA: Egy soproni vasutas visszaemlékezései 1956-ra	351
MÓZESSY GERGELY: Noteszlapok Shvoy Lajos püspök fogságából	24
NÉMETH ILDIKÓ: Boszorkányperek a 16. századi Sopronban.....	166
NYAKAS MIKLÓS: Bocskai kiáltványa Sopron vármegye rendjeihez	175
SCHULLER BALÁZS – SZÁDECZKY-KARDOSS GYULA: Délibábos Brennbergbánya, avagy bá- nya(újra)nyitás 1956-ban	282
SPANNENBERGER NORBERT – VONYÓ JÓZSEF: A földkérdés és a nemzetiségi kérdés szerepe a magyarországi németek elűzetésében.....	380
STÖCKERT DÁVID: A soproni németek kitelepítésének előzményeihez (1921–1946)	395
SZABÓ CSABA: Mindszenty József veszprémi püspök letartóztatása és fogsága Sopronban 1944/45-ben	3
SZENDE KATALIN: Habsburg Mária királyné és a nyugat-magyarországi városok.....	133
SZERKESZTŐSÉGI MEGEMLÉKEZÉS: Az elűzetés emlékezete	115
SZORGER, DIETER: Más mint a többi államhatár – Burgenland és a Vasfüggöny az 1955- 1957 közötti években	307
VANCSURA RUDOLF: Az 1956-os forradalom és szabadságharc soproni eseményei 50 év távlatából	318
VARGA IMRÉNÉ: „.....az oltárt, a híveket még életem veszélyeztetése során sem hagytam el...” Adatok a soproni és Sopron környéki evangélikus lelkészek 1944/45. évi leveleiből	54

MŰHELY

BARTHA DÉNES – KUBINSZKY MIHÁLY: A Soproni Városszépítő Egyesület jelentése a beérkezett pályázatokról	316
HALÁSZ ALADÁR: A felvidéki szabadcsapatok és a soproni harcéták története. Soproni egyetemisták az önkéntes szabadcsapatokban 1938-ban	62
HÁRS JÓZSEF: A soproni Szent Mihály-templom és a Pejacsevichek nyughelye. Gróf Pejacsevich Károly temetési rendelkezése 1810-ből	428
KUBINSZKY MIHÁLY: Beszámoló a Soproni Városszépítő Egyesület 2005. évben végzett munkájáról	197
SCHULLER BALÁZS: Egy „szegényes magyar csodafegyver” soproni vonatkozásai	84
TÓTH IMRE: „Vom Traum zum Trauma” Der Ungarnaufstand 1956. Időszaki kiállítás a Burgenlandi Tartományi Múzeumban	363
VARGA IMRÉNÉ: A balfi kitelepítés 60. évfordulójára emlékeztek Uffenheimben	426
WALLNER ÁKOS: Burgenland = Várvidék?	194

SOPRONI ARCOK

CS. PLANK IBOLYA: Diebold Károly (1896–1969) kiállítás a HAP Galériában	211
KUBINSZKY MIHÁLY: Rosenstingl Antal építészmérnök (1906–1971)	209
MOLNÁR LÁSZLÓ: Macher Frigyes emlékezete (1923–2005)	99
TURBULY ÉVA: A történelem sodrában. Interjú Dávidházy Istvánnal.....	441
TURBULY ÉVA: Tirnitz József 80 éves.....	91
TURBULY ÉVA: Városszeretet és patriotizmus. Horváth Zoltán 75 éves	198

SOPRONI KÖNYVESPOLC

“Lámpás az oltár számolyán” Kapi Béla püspök feljegyzései életéről és szolgálatáról. Szerk. MIRÁK KATALIN. Sopron, 2004. (ism. Keveházi László)	102
A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlálás. Összeállította: CZIBULKA ZOLTÁN, DR. HEINZ ERVIN, DR. LAKATOS MIKLÓS. Budapest, 2004 (ism. Krisch András)	106
HÁRS JÓZSEF: Fertőrákos (Száz magyar falu könyvesháza). Budapest, 2000. (ism. Németh Ildikó)	101
IFJ. SARKADY SÁNDOR: Az 1956-os forradalom soproni eseményeit tárgyaló kiadványok válogatott bibliográfiája	365
TÓTH IMRE: A nyugat-magyarországi kérdés 1922–1939. Diplomácia és helyi politika a két háború között. Sopron, 2006. (ism. Katona Attila).....	466
KUBINSZKY MIHÁLY: A régi soproni Lőver. Tatabánya, 2005. (ism. Gömör Judit)	371
LENTNER CSABA: Rendszerváltás és pénzügypolitika. Budapest, 2005. (ism. Fonda Ferenc)	110
MASTALÍRNÉ ZÁDOR MÁRTA: Sopron bibliográfiája a 2004. évre.....	220
MENNYEINÉ VÁRSZEGI JUDIT (SZERK.): Ki kicsoda Győr-Moson-Sopron megye helytörténeti kutatásában? Győr, 2006. (ism. Varga Imréné)	470
NÉMETH ILDIKÓ: Sopron középfokú és középszintű iskolái a 19. században. Sopron, 2005. (ism. Szála Erzsébet).....	217
SZAKOLCZAI ATTILA (SZERK.) A vidék forradalma. II. kötet. Budapest, 2006. (ism. Csekő Ernő)	367

Ödenburger Rundschau. Lokalhistorische Quartalschrift

Inhaltsverzeichnis für das Jahr 2006

MITTEILUNGEN

BARBARA BANK – IMRE TÓTH: Die 1956-er Revolution in Ödenburg	249
PIA BAYER: Der internationale Kontext der Ungarnkrise	299
ISTVÁN CSAPODY: Revolution und Exodus (Oktober 1956 – Februar 1957).....	336
ERNŐ CSEKŐ: Quellen und Notizen über die wirtschaftliche Vernichtung des Ödenburger Judentums im Jahr 1944, Teil II	35
GYÖRGY GYARMATI: Lehrmeister des Lebens? – Gedanken im Bezug auf die Ereignisse 1956 in Ödenburg	243
ISTVÁN KENYERES: Die Gefangenschaft des Ödenburger Pfarrers János Pacsa in Österreich (Zur Statthalterschaft Marias von Ungarn)	146
ANDRÁS KRISCH: Die Vertreibung der Ödenburger Deutschen nach Erinnerungen von Augenzeugen	411
ANDRÁS KRISCH: Die Vertreibung der Ödenburger Deutschen. Die vier Wochen der Ausweisung.....	116
MAGDOLNA KRISCH: „Diejenigen, die zu Hause bleiben durften...“	379
GYULA LOVAS: Erinnerungen eines Ödenburger Eisenbahners an den Ereignissen 1956	351
GERGELY MÓZESSY: Notizblätter aus der Gefangenschaft des Bischofs Lajos Shvoy	24
ILDIKÓ NÉMETH: Ödenburger Hexenprozesse im 16. Jahrhundert	166
MIKLÓS NYAKAS: Aufruf von István Bocskai an die Adeligen des Komitates Ödenburg.....	175
BALÁZS SCHULLER – GYULA SZÁDECZKY KARDOSS: Die Neueröffnung des Brennberger Bergwerks im Jahre 1956	282
NORBERT SPANNENBERGER – JÓZSEF VONYÓ: Die Rolle der Grundbesitz- und der Nationalitätenfrage bei der Vertreibung der Ungarndeutschen	380
DÁVID STÖCKERT: Zur Vorgeschichte der Vertreibung der Ödenburger Deutschen (1921– 1946).....	395
CSABA SZABÓ: Die Verhaftung des Veszprémer Bischofs József Mindszenty und seine Gefangenschaft in Sopron, 1944/45	3
KATALIN SZENDE: Maria von Ungarn und die Städte Westungarns.....	133
DIETER SZORGER: Keine Grenze wie jede andere – Das Burgenland und der Eiserne Vorhang in den Jahren 1955-1957	307
IMRE TÓTH: Das Gedächtnis der Vertreibung.....	115
RUDOLF VANCURA: Die Ödenburger Ereignisse der Revolution und des Freiheitskampfes 1956	318
GYÖNGYI VARGA: „... ich habe den Altar und die Gläubigen nicht einmal in Lebensgefahr verlassen...“ Notizen aus Briefen der Pastoren in Ödenburg und Umgebung, 1944/45	54

KLEINE MITTEILUNGEN

DÉNES BARTHA – MIHÁLY KUBINSZKY: Bericht des Ödenburger Stadtverschönerungsvereines über die eingereichten Abhandlungen	316
ALADÁR HALÁSZ: Ödenburger Studenten in den freiwilligen Freischaren von 1938.....	62
JÓZSEF HÁRS: Die Ödenburger St. Michaelis-Kirche und die Ruhestätte der Familie Pejacsevich. Die Beerdigungsordnung von Károly Pejacsevich aus dem Jahre 1810 ..	428
MIHÁLY KUBINSZKY: Bericht über die Tätigkeit des Ödenburger Stadtverschönerungsvereines im Jahre 2005.....	197
BALÁZS SCHULLER: Die Ödenburger Bezüge einer „ärmlichen ungarischen Wunderwaffe“	84
IMRE TÓTH: „Vom Traum zum Trauma“. Der Ungarnaufstand 1956. Sonderausstellung im Burgenländischen Landesmuseum.	363
GYÖNGYI VARGA: Gedenktreffen in Uffenheim am 60. Jahrestag der Vertreibung aus Balf (Wolfs)	426
ÁKOS WALLNER: Burgenland = Várvidék?	194

ÖDENBURGER PORTRÄTS

MIHÁLY KUBINSZKY: Der Architekt Antal Rosenstingl (1906–1971)	209
LÁSZLÓ MOLNÁR: Gedenken an Frigyes Macher (1923–2005)	99
IBOLYA CS. PLANK: Gedenkausstellung von Károly Diebold (1896–1969) in der HAP-Galerie, Budapest	211
ÉVA TURBULY: Die Liebe zur Stadt und zum Vaterland. Zum 75. Geburtstag von Zoltán Horváth	198
ÉVA TURBULY: Im Fluss der Geschichte. Ein Interview mit István Dávidházy	441
ÉVA TURBULY: József Tirnitz wurde 80 Jahre alt	91

BÜCHERSCHAU

ERNŐ CSEKŐ: Attila Szakolczai (Red.): Die Revolution am Lande Band II. Red.: Attila Szakolczai. Budapest, 2006.	367
FERENC FONDA: Csaba Lentner: Politische Wende und Finanzpolitik. Budapest, 2005.	110
JUDIT GÖMÖRY: Mihály Kubinszky: Der alte Ödenburger Löwer. Tatabánya, 2005.....	371
ATTILA KATONA: Imre Tóth: Die westungarische Frage 1922–1939. Diplomatie und Lokalpolitik zwischen den zwei Weltkriegen. Sopron, 2006.	466
LÁSZLÓ KEVEHÁZI: Katalin Mirák (Red.): „Lampe auf der Kniebank des Altars“ Aufzeichnungen des Bischofs Béla Kapi über sein Leben und seinen Dienst. Sopron, 2004.	102
ANDRÁS KRISCH: Die Aussiedlung der Ungarndeutschen und die Volkszählung im Jahre 1941. Zusammengestellt von Zoltán Cibulka, Ervin Heinz, Miklós Lakatos. Budapest, 2004.	106
MÁRTA MASTALÍR-ZÁDOR: Bibliographie von Ödenburg für das Jahr 2004.	220
ILDIKÓ NÉMETH: József Hárs: Fertőrákos. Budapest, 2000.	101
SÁNDOR SARKADY JUN.: Ausgewählte Bibliographie zur Ödenburger Geschichte der 1956-er Revolution	365
ERZSÉBET SZÁLA: Ildikó Németh: Die Mittelschulen von Ödenburg im 19. Jahrhundert. (Dissertationes Sopronienses 1) Sopron, 2005.	217
GYÖNGYI VARGA: Judit Várszegi-Mennyei (Red.): Wer ist wer in der lokalhistorischen Forschung des Komitates Győr-Moson-Sopron? Győr, 2006.	470

Soproni Szemle

2007. első szám

hatvanegyedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

ISKOLÁINK EGYKORON

NÉMETH ILDIKÓ – PATYI GÁBOR: Sopron iskolaváros? Gondolatok a Sopron Monográfia számára készített iskolatörténeti áttekintés kapcsán	3
SÁGI ÉVA: A soproni Szent Orsolya Iskola története	23
VARSÁNYI PÉTER ISTVÁN: Volt egyszer egy tanítóképző. Részletek a soproni evangélikus, majd állami intézet utolsó éveinek történetéből	40
PATYI GÁBOR: Soproni hallgatók a bécsi egyetemeken és főiskolákon a századfordulón (1890–1918)	62

MŰHELY

FÉNYES GABRIELLA: Az orsolyiták zárdájának, templomának és iskolájának építéstörténete	81
HERNITZ FERENC: Telefon a légmentesítés szolgálatában (1944/45)	91

SOPRONI ARCOK

TÓTH IMRE: A „politikai narkózis” rabságában. Östör József közéleti pályája	95
LANGER ÁGNES: Dr. Meiszner Ernő (1876–1930) életútja	102

SOPRONI KÖNYVESPOLC

KÖBLÖS JÓZSEF (SZERK.): A pápai református kollégium diákjai (1585–1861) Pápa, 2006. (ism. Dominkovits Péter)	107
MÁRTA FATA -GYULA KURCZ - ANTON SCHINDLING: Peregrinatio Hungarica, Stuttgart, 2006 (ism. Patyi Gábor)	109
KRISCH ANDRÁS: A soproni németek kitelepítése – 1946. Sopron, 2006. (ism. Tóth Ágnes)	111
IFJ. SARKADY SÁNDOR: A soproni MEFESZ az 1956-os forradalomban. Sopron, 2006. (ism. Csekő Ernő)	114
ILLYÉS BENJAMIN: Soproni diákok voltunk... Sopron, 2006. (ism. Bartha Dénes)	117
Közlemények	119

ISKOLÁINK EGYKORON

NÉMETH ILDIKÓ –
PATYI GÁBOR

Sopron iskolaváros?
Gondolatok a Sopron Monográfia
számára készítendő iskolatörténeti
áttekintés kapcsán

A Soproni Szemle 1996/2-3. összevont iskolatörténeti számában a Soproni Múzeum akkori igazgatója, Környei Attila közölte több évtizedes kutatómunkájának summázatát Adatok és gondolatok a soproni iskolai oktatás XIX. és XX. századi állapotáról címmel.¹ A tanulmány számba veszi a soproni iskoláztatás történetének legfontosabb mozzanatait, levonja a legfontosabb következtetéseket, egyben további kutatásra, az iskola- és kultúrtörténetről való gondolkodásra ösztönöz. Mindenekelőtt annak a kérdésnek a megválaszolására, vajon igaz-e a régóta hangoztatott toposz: „Sopron iskolaváros.” A Soproni Tudós Társaság Társadalomtudományi Tagozatán belül létrejött munkacsoport, a Művelődéstörténeti Szakbizottság Dr. Szála Erzsébet vezetésével a készülő Sopron Monográfia előkészítő munkálatainak keretein belül a város oktatástörténetének áttekintésére, a „fehér foltok” feltérképezésére tesz kísérletet a jelen írással.

Nem feledkeztünk meg arról a szerkesztés-technikai kérdésről, hogy az oktatástörténeti fejezetek csupán néhány oldalt kaphatnak az egy-egy történeti korszakot átfogó monográfia kötetekben. Önálló iskolatörténeti kötet megjelentetésére sajnos egyelőre nincs mód. Ahhoz azonban, hogy minél teljesebb szintéziseket alkothassunk az egyes korszakokról, szükséges a meglévő feldolgozások² teljes áttekintése és a hiányzó alap kutatások elvégzése.

A soproni iskoláztatás történetének kutatásakor számos feldolgozásra támaszkodhat a kutató. A nagy múltú iskolák (bencés gimnázium, evangélikus líceum) történetéről önálló kiadványok is születtek, számos iskolatörténeti tanulmány látott napvilágot a Soproni Szemle hasábjain. Ugyanakkor tekintélyes mennyiségű az a levéltári iratanyag, amely még feldolgozásra vár, ezt munkáját kívánja megkönnyíteni a Soproni Levéltár közelmúltban megjelent iskolatörténeti repertórium.³

¹ Környei Attila: Adatok és gondolatok a soproni iskolai oktatás XIX. és XX. századi állapotáról. SSz. 50 (1996) 188–207.

² Tanulmányunkban hivatkozunk az egyes iskolák történetére vonatkozó legfontosabb szakirodalomra, azonban teljes iskolatörténeti bibliográfiát már csak a terjedelmi korlátok miatt sem adhatunk. Szerencsére az online könyvtári katalógusok korában már könnyen összeállítható egy-egy tanintézet bibliográfiája. Mindenképpen ajánljuk az iskolai értesítők áttekintését, valamint a Soproni Szemlében megjelent tanulmányokat – ez utóbbiak a kezdetektől 2004-ig bezárólag immár CD-n is elérhetőek, ami nagyban megkönnyíti a keresést. Ld. továbbá Németh Ildikó: Oktatástörténeti cikkek a Soproni Szemlében. SSz. 59 (2005) 393–398.

³ Németh Ildikó szerk.: Sopron város és vármegye tanintézeteinek iratai Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárában. Repertórium. Sopron, 2007. A levéltári kutatás során a konkrét iskolai iratok mellett ajánljuk a felettes hatóságok, társintézmények, iskolai egyesületek, személyi hagyatékok, stb. kapcsolódó iratanyagának áttekintését.

Az alábbiakban eddigi ismereteinket kíséreljük meg rendszerezni, és meghatározni a további kutatási irányokat ahhoz, hogy a készülő Sopron Monográfia számára minél teljesebb képet rajzolhassunk a város oktatástörténetéről. A korszakhatárokat a kutatásokat korlátozó, általánosságban 60 évnyi adatvédelmi idő miatt a kezdetektől (a plébániai iskola létrehozásától) az iskolák államosításáig jelöltük ki.

Úgy véltük, hogy az egyes tanintézetek történetének feldolgozásakor nem a történettudományban elfogadott, klasszikus történeti korszakhatárokat kell elsősorban figyelembe vennünk, hanem az iskola történetét végigkövetni a kezdetektől az államosításig, illetve a megszűnésig, lehetőség szerint kitekintve a mai korra is. A részletes iskolatörténeti, és a kapcsolódó helytörténeti, tudomány- és technikatörténeti tanulmányok, életrajzok feldolgozásával azután már kialakíthatóak a monografikus igényű, egy-egy történelmi kort a vonatkozó neveléstörténeti háttér felvázolásával együtt átfogóan bemutató iskolatörténeti fejezetek.

Az alábbiakban a neveléstörténeti vázlatot követően a felsőfokú, középfokú és alapfokú iskoláztatás intézménytörténeti feldolgozottságáról szeretnénk képet adni.

Neveléstörténeti háttér⁴

A középkori közoktatás letéteményesei az egyházak voltak: ők végeztek tudományos tevékenységet, ők voltak a hivatali írásbeliség megteremtői, ők működtették az iskolákat. Az első koraközépkori iskolák kolostori és káptalani iskolák voltak, ahol főként a latin nyelvvel és alapvető matematikai, zeneelméleti ismeretekkel foglalkoztak alap- és középszinten. Elsősorban az egyházi értelmiség utánpótlását képezték, akik világi értelmiségi feladatokat is elláttak (ld. hiteleshelyek működtetése, királyi kancellária írásbelisége). A 14. századtól gyorsult fel az állami hivatalnokréteg kialakulása és indult meg a világi értelmiség képzése. Ekkor jöttek létre nagyobb számban a városi plébániai iskolák is, az egyik legjelentősebb épp Sopronban. A magyarországi városi német és magyar írásbeliség kifejezetten korai emlékeivel büszkélkedő Sopron már a középkorban kiemelkedett az iskoláztatás terén: az 1354-től adatolható városi plébániai iskola egyben a templomi színjátékok legelső hazai emlékének (1412) forrása is. Első magyar nyelvemlékeink közé tartozik a 14. század végéről származó soproni latin-magyar szójegyzék, amelynek lejegyzője a nyelvtanulást segítőendő a latin szavakat fogalomkörönként csoportosítva föléjük írta a megfelelő magyar kifejezést. Tudjuk azt is, hogy a középkor végén Sopron egyike volt annak a kilenc magyarországi városnak – Buda, Pest, Pozsony, Kassa, Szeged, Körmöcbánya, Brassó és Nagyszében mellett –, amely 1440 és 1514 között száznál több tanuló külföldi egyetemekre.

⁴ A legfontosabb általános neveléstörténeti áttekintések: Jáki László: A magyar neveléstudomány forrásai. Bp., 1993., Felkai László – Zibolen Endre: A magyar nevelés története. 2. köt. Bp., 1993. (Horváth Márton főszerk.), Finánczy Ernő: A magyarországi középiskolák múltja és jelene. Bp., 1896., Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla: Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe. Bp., 1999., Mészáros István: A magyar nevelés története 1790–1849. Bp., 1968., Mészáros István: Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája. (1996–1948). Bp., 1988., Mészáros István: Magyar iskolatípusok (1996–1990). Bp., 1995. (A magyar neveléstörténet forrásai VI.), Mészáros István: A magyar nevelés és iskolatörténet kronológiája 1996–1996. Bp., 1996., Mészáros István: Magyar iskola 1996–1996. Bp., 1997., Mészáros István: A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon. Bp., 2000., Németh András – Pukánszky Béla: Neveléstörténet. Bp., 1994.

A 15-16. század folyamán a plébániai iskolák fokozatosan fejlődtek tovább: kialakultak a humanista iskolák. Sopronban a plébániai iskolából kialakuló humanista gimnázium már a későbbi nagyhirű evangélikus líceum első kezdeményének tekinthető. A 16. század végére felfejlődő evangélikus teológiai oktatás az akadémiai osztályokkal immár felsőfokú képzést nyújtott.

Ebben a városban élt a 16. század végén, 17. század elején a szintén külföldi egyetemeket járt polgármester, Lackner Kristóf is, akinek nevéhez többek között a tudományos akadémia gondolatát már magában hordozó első magyar Tudós Társaság megalapítása fűződik. Meghatározó volt az egymással sokszor szemben álló, de egymás hatását újra meg újra kiegyensúlyozó evangélikus és katolikus felekezetek iskolateremtő szerepe. Mind az evangélikus, mind a katolikus egyház olyan iskolákat hozott létre a városban, melyek vonzáskörzete a város határain túl messzire kiterjedt és jelentősen növelte Sopron társadalmi-kulturális presztízsét.

A felvilágosult abszolutizmus korától, tehát a 18. század közepétől, második harmadától egészen a kiegyezést követő 1868. évi népiskolai törvény megalkotásáig a központi hatóságok az oktatásügy irányítását egyértelműen királyi felségjogként kezelték és uralkodói rendeletekkel szabályozták. Az országgyűlés csak a 19. század második felétől terjeszthette ki törvényalkotó munkáját a közoktatás területére is. A 18. század végének, ill. a 19. század elejének meghatározó, évtizedekig érvényben lévő uralkodói tanügyi rendeletei voltak az ún. *Ratio Educationis*ok (1777, 1806), amelyek először kísérelték meg rendszerbe foglalni a magyarországi közoktatás szervezetét az alsófoktól a felsőfokú tanintézetekig.⁵ Az általuk meghatározott iskolaszervezet, tanrend, tanítási mód egészen a 19. század közepéig érvényesült. Csupán az alsófokú iskolarendszerben hozott nagyobb szervezeti változást az 1845-ben kiadott „Magyarország elemi tanodáinak szabályai” című rendelet. A polgári kor tanügy-igazgatásának szervezetét a Bach-korszakban a bécsi kultuszminisztérium által kiadott ún. *Organisationsentwurf* (1849)⁶ határozta meg, amely a polgárisuló világhoz alkalmazkodó, új szemléletű iskolarendszer alapjait vetette meg. Az egységes követelmények kialakítása, az egyes iskolatípusok közötti átjárhatóság, a modern iskolarendszer gyökerei erre a rendeletre nyúlnak vissza. Ekkor alakult ki a reáliskola mint iskolatípus. Sopronban is e rendelet nyomán szervezték meg az 1850-es évek elején a felekezeti alreáliskolákat, amelyekből később a főreáliskola kialakult.

A kiegyezés után két alapvető törvény befolyásolta az iskola-szervezetet: az 1868. évi XXXVIII. tc. a népiskolák (valamint velük összefüggésben a tanítóképzők és a polgári iskolák) és az 1883. évi XXX. tc. a középiskolák tekintetében. A népoktatási törvény, s vele az általános tankötelezettség bevezetése, a tanítóképzés szabályozása, a polgári iskola mint iskolatípus létrehozása báró Eötvös József, a dualizmus korának első kultuszminisztere nevéhez fűződik. 1872-től Trefort Ágoston a kultuszminiszter, aki haláláig egyben Sopron város országgyűlési képviselője is volt. Támogatta az új típusú ipari és kereskedelmi oktatás kialakítását, és ezzel elébe ment a korszakban

⁵ Az első *Ratio* inkább csak szép terv volt, hiszen a protestánsok eleve elutasították, illetve II. József gyorsan hatályon kívül helyezte. Így tehát csak a második *Ratio*nak volt ténylegesen egységesítő hatása, de annak is jobbjára csak a katolikus iskolaügy terén.

⁶ Mészáros-Németh-Pukánszky 1999. 351–352.

megfogalmazódó reálirányú képzési igényeknek. Az ipari szakoktatásban az 1872. évi és 1884. évi ipartörvények, a kereskedelmi oktatásban az 1872., 1884. és 1885. évi válás- és közoktatásügyi miniszteri rendeletek hoztak újat. E rendeletek nyomán jött létre Sopronban a felsőkereskedelmi iskola. Trefort munkásságához kapcsolódik a már említett 1883. évi középiskolai törvény megalkotása, amely egységesítette a közép fokú közoktatást és a középiskolai tanárképzést. 1879-ben elrendelte a magyar nyelv kötelező tanítását minden népiskolában, és a tanítóktól is fokozatosan megkövetelte a magyar nyelv ismeretét. Trefort halála után gróf Csáky Albin vette át a kultusztárca vezetését 1888-ban. Az ő működése alatt született meg 1891-ben a kisdudóvársról szóló törvény, amelynek nyomán az Isteni Megváltó Leányai Rend megnyitotta soproni óvónőképzőjét. Az 1895-ben a kultusztárca élére került Wlassics Gyula 1903-ig tartó minisztersége alatt több mint ezer új állami népiskolát létesített, kereskedelmi főiskolát hozott létre és engedélyezte a nők egyetemi tanulmányait, megnyitva ezzel a leánygimnáziumok előtt a fejlődés útját. 1906-ban Apponyi Albert gróf (1921-től Sopron díszpolgára) lett a kultuszminiszter. 1907-ben és 1908-ban több törvényt is (a történelemkönyvekben Lex-Apponyinak nevezett törvénycsomagot) elfogadtatott az országgyűléssel, amelyek az erőteljesen magyarosító iskolapolitika jegyében születtek, ugyanakkor ingyenessé tette a népoktatást. A világháborút követő zűrzavaros évek sem szolgálták a kultúra és az iskolák fejlődését. Vass József nevéhez fűződik a trianoni határon kívülre került kolozsvári és pozsonyi tudományegyetemek áthelyezése Szegedre és Pécsre, és az egyetemek névadásának kezdeményezése. Ebben az időszakban települt át Sopronba Selmechányáról a Bányászati és Erdészeti Főiskola. Ekkor kezdődött meg a középiskolai reform megtervezése, amely azután 1924-ben, már Klebelsberg Kunó minisztersége idején öltött törvényi kereteket.

A tanügyigazgatás következő nagy átalakítása – amely a korábbi szervezeti átalakításokat törvénnyel is szentesítette, illetve egységesítette – a Hóman Bálint minisztersége alatt kiadott 1935. évi VI., a közoktatásügyi igazgatásról szóló törvény cikk volt. Az új tanügy-igazgatási rendszerben már nem volt olyan iskolatípus, amely felekezeti hovatartozás vagy egyéb ok miatt kimaradt volna az állami irányítás és ellenőrzés fennhatósága alól, illetve más elbírálásban részesült volna. Alapfoktól a felsőfokig valamennyi tanintézet a közoktatásügyi igazgatás részeként működött.

Az oktatási rendszer 1950 előtti utolsó nagy átalakítása az 1948. évi államosítás keretei között zajlott le. A soproni egyházi iskolák államosítása erős ellenállás és diáktüntetés közepette folyt.⁷ Beszüntették a cserkészteket és a vallásos egyesületek működését, az egyházi adó hatósági beszedését, a város beszüntette a kegyúri funkcióját. 1950 nyarától zajlott a szervezetek internálása. Ebben az időszakban – a háború befejezésétől a tanácsrendszer bevezetéséig – nagyon sok szervezeti átalakulás ment végbe az iskolai életben: egyrészt a háború előtti iskolák újraindulása, másrészt az új, állami rendszer kialakítása, „átmeneti” iskolatípusok létrehozása a kortársak számára is megnehezítette az iskolaügyi szerkezeti változásainak nyomon követését.

⁷ Ribai M. Elma: A leghűségesebb város hűséges gyermekei. Tüntetés Sopronban az egyházi iskolák védelmében. 1948. június 7. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 9. 1997/ 1-2. 155–191., vö.: Németh Alajos: Papok a rács mögött. Sopron, 1991.

Felsőfok

A soproni felsőoktatás múltját vázlatosan bemutató fejezetünkben vissza kell tekintenünk a 16. századi oktatástörténeti fejleményekig, hiszen városunkban ebben az évszázadban vetették meg a későbbi felsőfokú képzés alapjait.⁸ A 16. és a 17. században a reneszánsz eszméinek további terjedése és a török hódításból fakadó negatív következmények mellett a reformáció, illetve a nyomában kibontakozó katolikus megújulási mozgalom volt a legnagyobb hatással a hazai iskolaügy fejlődésére.⁹ A 16. század végére a magyarországi városi és mezővárosi lakosság döntő többsége valamely protestáns felekezet tagjává vált. Protestáns többségűvé váltak a magisztrátusok, és reformált szellemben folyt az oktatás a vagy már a középkorban is működő, vagy pedig újólaj alapított városi iskolákban. Nemcsak az oktatás szellemisége változott azonban meg, hanem a protestáns vezetés alá került iskolák egy részében már a 16. században fontos szervezeti változtatásokat is végrehajtottak: megeremtették a kollégium típusú iskolává válás feltételeit.

A neveléstörténeti szakmunkákban kollégium típusú iskolának nevezett intézménytípus a 16–19. századokban a hazai protestáns iskolaügyben kiemelkedő jelentőségre tett szert. A középkori káptalani iskolák hagyományait folytatva a kollégium típusú iskolák (amelyeket a reformátusok kollégiumnak, az evangélikusok pedig a 18. század közepétől líceumnak neveztek) egyetlen intézmény keretében nyújtottak alsó-, közép- és esetenként felsőfokú képzést.¹⁰ A felsőfokú képzés felvállalása ezen iskolák részéről a magyarországi protestáns iskolaügy évszázadokon keresztül akadályoztatott, megrekedt voltából fakadt. Míg a királyi hatalom támogatását élvező magyarországi katolikus egyház a 17. század elejétől kezdve már rendelkezett felsőoktatási intézményekkel, addig a 17. századi hazai protestáns főiskola-alapítási kísérleteknek nem sikerült tartósan fennmaradó intézményeket létrehozni.¹¹ A hazai protestánsok tehát, évszázadokon keresztül felsőfokú képzésben csak a külföldi egyetemeken, és a nagyobb hazai iskola-kollégiumok felsőbb osztályaiban részesülhettek.

A 16. századtól a 19. századig folyamatosan vagy megszakításokkal működő protestáns iskola-kollégiumok közül nem mind, és amelyik igen, az sem feltétlenül mindig folytatott felsőfokú képzést. Annak eldöntése, hogy egy iskola egy adott időszakban nyújtott-e a középfokú ismereteknél többet, csak az intézmény személyi viszonyainak és tantervének alapos vizsgálata alapján lehetséges. A vonatkozó szakirodalom szerint¹² egy protestáns iskola-kollégiumban folyó képzés csak akkor minősíthető felsőfokúnak,

⁸ A középkor folyamán még nem működött Sopronban felsőoktatási intézmény. A 14. század közepétől bizonyítottan működő városi plébániai iskola (csak) elemi és középszintű ismereteket közvetített. A középkori soproni plébániai iskola kérdéséhez lásd: Házi Jenő: A soproni plébániai iskola. *SSz.* 3 (1939) 103–116.

⁹ Mészáros – Németh – Pukánszky 1999. 310–320.

¹⁰ A kollégium típusú iskolákkal (is) foglalkozó két legfontosabb munka: Mészáros István: Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között. *Bp.*, 1981. 209–614., Bajkó Máttyás: Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás idején és a reformkorban. *Bp.*, 1976.

¹¹ A protestáns egyeternalapítási kísérletekről jó összefoglalást nyújt: Szögi László: A nemzet kertjének nevelő iskolái. A magyar felsőoktatás rövid története c. bevezető tanulmányának vonatkozó fejezeteiben. In: Szögi László (szerk.): Hat évszázad magyar egyetemei és főiskolái. 1994. 19–24.

¹² Mészáros 1988. 30–35., Szögi 1994. 19.

ha a felsőbb osztályokban a teológia mellett filozófiát is megfelelő terjedelemben tanítottak, és ha legalább két felnőtt tanár oktatott az akadémiai tanfolyamon.

A hazai protestáns iskolaügyre általában vonatkozó tényeket azért kellett röviden összefoglalnom, mert – mint fentebb már említettük – a soproni felsőoktatás alapjainak megvetése a városunkban működő evangélikus iskolához kötődik.¹³ A város plébániai iskolája a 16. század első felében humanista gimnáziummá átalakulva működött tovább. A század közepétől már evangélikus szellemiségű tanárok oktattak, és az 1557-ben végrehajtott szervezeti reformokat követően a négyosztályos iskola (osztályonként két-két évfolyammal) felső klasszisában a humanista gimnáziumi tananyagban felül némi filozófiát és teológiát is tanítottak. Az új szervezet már megelőlegezte az iskola későbbi alsó-, közép- és felső szintekre tagolódását. A tanintézet működését 1584-ben beszüntették, és csak 1606-ban indulhatott meg újra a tanítás. A kényszerű bezárás, és a 17. század folyamán váltakozó intenzitással fellépő ellenreformációs törekvések visszavetették a tanintézet fejlődését. A 17. században az evangélikus gimnáziumban illetve gimnáziumokban (1657-től 1674-ig a „német” gimnázium mellett működött egy „magyar” gimnázium is, amelyben magyar nyelven vezették be a tanulókat a latin nyelv elemeibe)¹⁴ nyújtott ismeretek nem haladták meg a korabeli középiskolák szokásos, a klasszikus nyelvek és irodalmak köré rendeződött tananyagát.

A 18. század elején kezdődött az a többlépcsős átalakulási folyamat, amelynek során tantervi és szervezeti reformokat követően a század végére a soproni evangélikus gimnázium líceummá, tehát felsőfokú (akadémiai) tagozattal is rendelkező tanintézetté vált. Az első lépésnek ezen az úton a Deccard János rektor által a helyi egyházi hatóság megbízására 1718-ban készített új tantervet tekinthetjük. Továbbra is a klasszikus nyelvek tanítására fektettek elsősorban hangsúlyt, a régi leckerendhez képest lényeges különbség csak a legfelsőbb osztály tananyagában volt. A tanterv bevezetését követően itt filozófiai és teológiai tárgyakat is előadtak, olyan műveltség-elemeket tehát, amelyek ekkoriban a felsőfokú tanintézetek (egyetem, akadémiák, akadémiai tagozatok) tananyagát képezték. Ez a gyakorlat ki is váltotta 1721-ben a pesti vallásügyi bizottmány rosszallását. Elmarasztalták a soproni evangélikus gyülekezetet, mert iskolájában felsőbb tudományokat is tanítanak.¹⁵

Annak ellenére, hogy a 18. század első felében a magyarországi teljes gimnáziumok (nagygimnáziumok) közül csak a pozsonyi kapott az államtól engedélyt akadémiai tárgyak tanítására,¹⁶ a Hajnóczy Dániel rektor által 1741-ben készített újabb tanterv még a Deccard-féle tervezetnél is nagyobb hangsúlyt fektetett a felsőbb tárgyak oktatására. A legfelső osztály (a prima) három évfolyamúvá vált, és a rektor ezután a filozófiai és teológiai tárgyak mellett jogi ismereteket is előadott. A döntő lépés megételét a felsőfokú tanintézetté válás útján II. József türelmi rendelete tette lehetővé. 1785-ben az addig hatosztályos gimnázium két felső osztályából, az iskola alsóbb

¹³ Az iskola történetének monografikus igényű feldolgozásai: Müllner Máttyás: A soproni evang. főtanoda története. Sopron, 1857., Payr Sándor: Negyedévszázados főiskola Sopronban. Sopron, 1907., Németh Sámuel: A soproni ev. lyceum történetének egy százada 1681–1781. (kézirat), Györfly Sándor-Hunyadi Zoltán szerk.: A soproni líceum. Bp., 1986.

¹⁴ A magyar gimnázium kérdéséhez: Németh Sámuel: Magyar gimnázium Sopronban. 1657–1674. In: Soproni Szemle, 1958. 35–46.

¹⁵ Müllner 1857. 64.

¹⁶ vö: A magyar nevelés története I. (Főszerkesztő: Horváth Márton) Bp., 1988. 125.

szintjétől elkülönült háromosztályos „líceumot”, tehát akadémiai tagozatot szerveztek. A Wietoris Jonathan rektor által készített tervezet szerint a felső tagozat osztályában előbb filozófiai, majd jogi, végül teológiai tárgyakat kellett tanítani és mindegyik osztály élére külön tanárt kívántak állítani (ténylegesen csak 1803-tól tanított az akadémiai tagozaton három, 1841-től pedig már négy tanár). A tanulmányi időt a tervezet öt évben határozta meg.

A felsőfokú tagozat létesítését követő két évtizedben a tanfolyam tanterve, a tanított tárgyak száma és a tanulmányok ideje gyakran változott. Annak ellenére, hogy a 1806-ban kiadtak egy állami tantervet (II. Ratio Educationis) és a magyarországi evangélikus egyház egyetemes gyűlése is kidolgoztatta, és 1809-ben kötelezővé tett egy, az evangélikus líceumok közép és felső tagozataira vonatkozó tantervet (Schedius féle tanterv),¹⁷ a soproni tanintézmény fenntartója (a soproni evangélikus konvent) azokat nem tekintette iskolájára nézve kötelezőnek. 1843-ban azonban Sopronban is bevezetik a minden magyarországi evangélikus iskola számára kötelezőnek nyilvánított úgynevezett zay-ugróczi tantervet.¹⁸ Ezen tervezet a hazai evangélikus gimnáziumokat egységesen hatosztályossá szervezte. A líceumi tagozatok számára pedig két-két éves bölcséleti, jogi és teológiai tanfolyamok működtetését írta elő.

A szabadságharc leverését követően új korszak kezdődött a soproni evangélikus líceum életében. 1849 őszén adta ki Gróf Leo Thun Hohenstein birodalmi oktatásügyi miniszter azt a rendeletét, amely radikálisan átalakította a Habsburg Birodalom és azon belül a különállásától megfosztott Magyarország közoktatásügyét (Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich).¹⁹ A rendelet értelmében az addig hatosztályos gimnáziumokat át kellett alakítani nyolcosztályossá. A gimnáziumoknak át kellett venni a felsőfokú tanulmányokra való előkészítés feladatkörét, amelyet eddig az egyetem bölcsészkarja, és a különböző akadémiák, akadémiai tagozatok filozófiai tanfolyamai láttak el. A soproni líceum a kényszernek engedve megtette a kívánt szervezeti változtatásokat. A gimnáziumi osztályok számát a korábbi középiskolai osztályok és a kétéves filozófiai tanfolyam egyesítésével emelte fel nyolcra. A bölcsélet felsőfokú oktatása ezzel befejeződött.

Hamarosan megszűnt a jogi tanfolyam is. Egy 1850. október 4-én megjelent miniszteri rendelet az egyházi fenntartású jogi tanfolyamok nyilvánossági jogának megadását, illetve az itt folytatott tanulmányok más intézetben történő beszámítását csak akkor helyezte kilátásba, ha ezeket az intézeteket a cs. kir. jogakadémiák mintájára, az állam által szabott feltételek szerint szervezik meg.²⁰ Ugyanazokat a tantárgyakat és hasonló terjedelemben kellett volna tanítani, mint az állami jogakadémiákon, legalább négy tanár által. Ezeket a szigorú feltételeket a soproni iskola nem tudta teljesíteni akkor, amikor nagy áldozatok árán sikerült csak a nyolcosztályos gimnázium működésének a feltételeit megteremtteni. A jogi tanfolyamot 1852 őszén beszüntették. 1861-ben rövid időre újraindult ugyan, az 1863/64. tanév végén azonban végleg megszüntették.

¹⁷ A Schedius-féle tanterv kérdéséhez lásd: Szelényi Ödön: A magyar ev. nevelés története a reformációtól napjainkig. Pozsony, 1917. 157–158.

¹⁸ Szelényi 1917. 158.

¹⁹ Mészáros – Németh – Pukánszky 1999. 351–352.

²⁰ A rendelet szövege magyarul olvasható: Sashegyi Oszkár: Iratok a magyar felsőoktatás történetéből 1849–1867. Bp., 1974. 202–205.

Az abszolutizmus időszakában az állami beavatkozás nem terjedt ki az egyházi tanintézetek keretében működő teológiai tanfolyamokra. Azok tovább működtek úgy, ahogyan a püspökök, illetőleg az egyházkerületek meghatározták.²¹ A soproni egyike volt azon három hazai evangélikus tanintézetnek,²² ahol a teológiai tanfolyamot 1849 után is fenntartották. Kezdetben mindazonáltal csak szerény keretek között, két évfolyammal, két tanárral, és kisszámú hallgatósággal működött tovább. A tanárok számát 1858-ban, az évfolyamokét pedig 1861-ben emelték fel háromra, és ugyanekkor tették kötelezővé a valamely külföldi egyetemen eltöltött negyedik tanévet is. A magyarországi evangélikus egyház az 1869. évi acsai értekezletén a pozsonyi teológiai tanárok javaslatát elfogadva úgy döntött, hogy a működő hittani intézetek helyett önálló, jól felszerelt teológiai akadémiát, vagy akadémiákat kell felállítani.²³ 1882-ben a pozsonyi teológiai akadémia meg is kezdte működését. Sopronban szervezetileg és igazgatását tekintve 1892-ben vált el a teológia a főgimnáziumtól, 1895 után már négy tanárral, 1904 után pedig négy évfolyamon folyt a képzés.²⁴ A magyarországi evangélikus egyház az 1907/08. tanévtől mindhárom teológiai akadémiáján azonos szervezetet, elnevezést, tanulmányi és vizsgaszabályzatot vezetett be.

Régi terve vált valóra a magyarországi evangélikus egyháznak 1923-ban, amikor a megcsönkített országban egyedülként megmaradt soproni Teológiai Akadémia működését beszüntették és felállították az akkor már Pécsre helyezett m. kir. Erzsébet Tudományegyetem helyileg Sopronban szervezett Evangélikus Teológiai Fakultását.²⁵ Egy állami egyetem teológiai karán a korábbi egyházi fenntartású akadémiákhoz képest magasabb szintű tudományos és oktatási tevékenység bontakozhatott ki. A kar alapító levele nyolc tanszék szervezését irányozta elő, amely szám a világháború éveiben egyel még bővült is. Az induláskor alkalmas személyek híján csak hat tanszékot sikerült betölteni, 1929-ben azonban már teljes volt a tanári kar létszáma. Az első hat kinevezett rendes, illetve rendkívüli egyetemi tanárból négy korábban a soproni akadémia tanára volt, tehát a székhely azonossága mellett a tanárok személye is biztosította a két intézmény közötti folyamatosságot. Az oktatómunka a líceum épületében indult meg, annak helyiségei azonban nem voltak alkalmasak a megnövekedett hallgatói létszám fogadására. Megfelelő épületről kellett tehát gondoskodni. A Deák tér délkeleti végén létesített kari épületet ünnepélyes keretek között 1930. október 19-én avatták fel, ezzel elhárult a kar fejlődését gátló utolsó akadály is.

Mindössze húsz évig működhetett a fakultás az új otthonában.²⁶ A Magyar Dolgozók Pártjának vezetősége 1950 nyarán úgy határozott, hogy a hittudományi karokat le kell választani az állami egyetemekről. A kormány és a Magyarországi Evangélikus

²¹ Sashegyi 1974. 27.

²² Sopron mellett Pozsony és Eperjes.

²³ Szelényi 1917. 158–159.

²⁴ Az akadémia minden tekintetben független tanintézetként 1908-ban vált, amikor megvalósult az addig még számos közös ügy miatt együttműködő három intézménynek, a már 1858-ban önállósult evangélikus tanítóképzőnek, a teológiának és a főgimnáziumnak a teljes (személyi állomány, gazdasági ügyek stb.) különválása.

²⁵ A fakultás felállításáról és működésének első húsz évéről jó áttekintést nyújt: Kiss Jenő: Visszapillantás a magyar királyi Erzsébet Tudományegyetem evangélikus hittudományi karának húsz éves történetére (1923–1943.) Pécs, 1943.

²⁶ A fakultás megszüntetéséhez lásd: Fabiny Tibor: Az Evangélikus Teológiai Fakultás az Erzsébet Tudományegyetemen. In: Dienes Dénes – Szabadi István szerk.: *Doctrina et Pietas. Tanulmányok a 70 éves Barca József tiszteletére.* Debrecen – Sáropatak, 2002. 191–198.

Egyházegyetem képviselői 1950. augusztus 30-án írták alá a soproni kar felszámolásáról, és helyette egy egyházi fenntartású Teológiai Akadémia létesítéséről szóló egyezményt. Az új akadémia 1951-ben nyílt meg a fővárosban.

A soproni evangélikus felsőoktatás története csak részben feldolgozott, a Soproni Levéltárban és az Evangélikus Országos Levéltárban további feltáratlan iratanyag várja a kutatókat.

Végül, de nem utolsósorban, a soproni felsőoktatás múltját a 20. század közepéig áttekintő rövid vázlatunkban szólnunk kell a bányász, kohász és erdészsképzésről is.²⁷ Terjedelmi okokból csak a selmecbányai m. kir. Bányászati és Erdészeti Főiskola Sopronba kerülésére, és az általunk vizsgált időszak végéig bevezetett legfontosabb szervezeti reformok ismertetésére térhetünk ki. A főiskola tanári kara már a 20. század elejétől kezdve szorgalmazta, hogy a tanintézetet egy alkalmasabb városba (Budapest, Kassa) helyezték át. A kezdeményezés végül a háborút követő kényszerhelyzetben realizálódott, az átmenekített tanintézet, főképp Thurner Mihály polgármester határozott fellépésének köszönhetően Sopronban lelt új otthonra. Az előadások 1919. április 28-án kezdődtek meg a Károly laktanyában. 1922-ben költözött át a tanintézet a volt honvéd főreáliskola számára 1897-ben emelt épületekbe.

Az intézmény neve az 1923/24. tanévtől: Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola. A 31 tanszékből álló szervezete 1925-re szilárdult meg, 1931-ben pedig elnyerte a magántanári habilitáció és a doktorrá avatás jogát is. Az 1934/X. tc. a tanári kar szándékai ellenére megfosztotta az intézményt az addigi önállóságától. Ezután egyszerűsített szervezettel (a tanszékek számát 22-re csökkentették) mint a m. kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kara folytatta a működését. 1935-ben a tanulmányi időt kilenc félévre emelték, 1937-ben szerveztek először nyári egyetemi kurzusokat is. A II. világháború eseményei előbb nehezítették, majd lehetetlenné tették a zavartalan tudományos és oktató munkát. Az 1944/45. tanévet röviddel a kezdete után (október 25-én) a nyilas kormány rendelete félbeszakította, és csak 1945. április 26-án kezdődhetett meg újra az oktatás.

Az 1949. év újabb nagy horderejű szervezeti változásokat hozott a tanintézet életében. Az 1949. évi 22. törvény értelmében a soproni kar bánya- és kohómérnöki osztályát fokozatosan fel kellett számolni. Az ugyanazon évi 23. törvény szerint a Miskolcon újonnan létesítendő Nehézipari Műszaki Egyetemen viszont bánya- és kohómérnöki kart kellett szervezni. Már 1949 őszén elkezdődött az a tíz évig húzódó folyamat, melynek során a bányász és kohászsképzést fokozatosan Miskolcra telepítették át. A Sopronban maradó erdészeti részleg mellé még 1949-ben egy földmérőmérnöki osztályt szerveztek. Az így létesült Erdőmérnöki és Földmérőmérnöki Kar további sorsának bemutatása azonban már nem feladata tanulmányunknak.

Öröndetes tény, hogy az erdészeti felsőoktatás történetének kutatása már évtizedek óta folyik, a rendelkezésre álló szakirodalom impozáns terjedelmű. A további ku-

²⁷ A Sopronba került főiskola működésének első harminc évével foglalkozó szakirodalomból had utaljunk itt csak néhány alapvetőre: Herpay Imre szerk.: Mindnyájan voltunk egyszer az Akadémián... Sopron 1919–1969. Az Erdészeti és Faipari Egyetem Jubileumi Évkönyve. Sopron, 1970., Zsámboki László (szerk.): Selmechtől Miskolcig 1735–1985. Miskolc, 1985., Hiller István: Erdészettörténet. (kézirat) Sopron, 1985. (A mű harmadik, egyetemtörténeti kronológiát tartalmazó fejezete.)

tatások a Nyugat-Magyarországi Egyetem Központi Könyvtára és Központi Levéltára koordinálásával folynak.

Középfok²⁸

A középfokú iskolahálózat tárgyalásakor a két legrégebbi tanintézet, az evangélikus és a katolikus gimnázium története jelenti számunkra a kiindulópontot. A középkori plébániai iskola nyomán kialakuló magasabb szintű közoktatás a protestáns iskoláztatáshoz köthető: az evangélikus líceum alapítása a 16. századra nyúlik vissza. A protestánsok 1790-ben elnyert vallási autonómiája értelmében saját tantervvel dolgoztak, rájuk nem vonatkozott az állami szabályozás. 1829-ben a líceum keretein belül kezdte meg működését a Mesterképző Intézet, az evangélikus tanítóképző elődje. A líceum felsőfokú képzést nyújtó bölcséleti és teológiai osztályairól a fentiekben már esett szó. 1850-ben a kultuszminisztérium külön rendeletben utasította a soproni líceumot az Entwurfban foglaltak bevezetésére, egy évre rá megvonták az iskolától a nyilvánossági jogot. 1853-ban a soproni Evangélikus Konvent átadta a fenntartási jogot a Dunántúli Egyházkerületnek, de továbbra is az iskola tulajdonosa maradt. Az 1883. évi középiskolai törvény után az intézet igényben vette az államsegélyt, ettől kezdve a tankerületi főigazgató is gyakorolta felette a tanulmányi felügyeletet. 1892-ben különvált a gimnázium és a teológiai főiskola, de gazdasági ügyeiket még 1908-ig közösen intézték, ekkortól a főgimnázium viselte a líceum nevet. A gimnázium az 1924. évi középiskolai törvény értelmében reálgimnáziummá alakult át, 1935-től egységes középiskola lett. Az államosításkor vette fel a Berzsényi Dániel Gimnázium nevet, ekkortól kezdve négy osztályos fiúgimnáziumként működött.²⁹ Az evangélikus líceum története talán a legjobban feldolgozott a soproni iskolák közül. Saját iskolatörténeti gyűjteményük, nagyhirű könyvtáruk ugyanakkor még rengeteg történelmi részlet feltárásához nyújthat segítséget. Áttekintő iskolatörténet megírásához a jelenleg rendelkezésre álló szakirodalom már elegendő.

A katolikus gimnáziumot 1640-ben a jezsuiták alapították. A rend feloszlatása (1773) után rövid ideig domonkos szerzetesek és világi tanárok vezették. 1777-től a Ratio Educationis értelmében ötosztályossá vált az iskola. A bencések 1802-ben vették át az iskola vezetését, amely 1806-tól a második Ratio rendelkezéseinek megfelelően újra hatosztályossá vált. 1850-re az Entwurf rendelkezéseinek megfelelően nyolc osztályos gimnáziummá szervezték, az első érettségi vizsgálatot is ekkor tartották, a tan nyelv a német lett. 1861-től a német mellé a magyart is bevezették tanítási nyelvként, két évre rá már csak magyarul oktattak. 1883-ban a középiskolai törvénynek megfelelően alakították át a tanítás rendjét. Az első világháborúban az iskola teljes épületét igénybe vette a katonaság, a tanítás különböző bérelt helyiségekben folyt.

²⁸ A középfokú iskolákról újabb, áttekintő jellegű feldolgozás: Mastalirné Zádor Márta: Soproni középiskolák (1557–1996). In: Kovátsné Németh Mária szerk.: Település – iskola – társadalom. Győr, 1996. 189–206., Horváth Csaba: Soproni szakiskolák (1778–1996). In: Kovátsné Németh M. 1996. 207–230., Németh Ildikó: Sopron középfokú és középszintű iskolái a 19. században. *Dissertationes Sopronienses* I. Sopron, 2005.

²⁹ 1956-tól vált koedukált iskolává. Az iskola az 1991/92-es tanévtől újra visszakerült az evangélikus egyházhoz, jelenleg Berzsényi Dániel Evangélikus Líceumként működik. Az iskola történetéről szintézis Györffy – Hunyadi 1986. Számtalan cikk jelent meg a líceumi életéről a Soproni Szemleiben.

1919-ben államosították az iskolát a tanácsrendszer alatt, augusztustól újra a bencéseké lett. A gimnázium 1922-ben vette fel a Szt. Asztrik nevet. Az 1924-es középiskolai törvény után is gimnázium maradt az iskola, 1945-ben négy osztályos gimnáziumot alakítottak ki. Az iskolát 1948-ban államosították, Fényi Gyula Gimnázium néven működött tovább. 1950-ben megszűnt.³⁰ A katolikus gimnázium történetének korrektdolgozását adják az értesítőkből évfordulókra megjelent iskolatörténeti összegzések, valamint a Mészáros István által megírt, a bencés időszakról szóló iskolatörténet. A gimnázium korai időszakának történetére vonatkozóan mind Házi Jenő középkori egyháztörténete, Bán János korai újkorai egyháztörténete, mind Póda Endre városplébános katolikus gyülekezet-története jó szakirodalmi forrás.³¹

A 19. században bekövetkező tudományos és technikai haladás szükségessé tette olyan iskolák felállítását, amelyek a tanítás súlypontját a klasszikus tárgyakról mindinkább gyakorlati, technikai tudományokra helyezik át. Ez a mind erősebben jelentkező igény hozta létre a városban az 1850-es évek elején a katolikus (1850), majd az evangélikus (1853) alreáliskolákat. 1868-ban nyitotta meg a város felekezeti jelleg nélküli községi főreáliskoláját három évfolyammal, amelyet néhány éven belül hatosztályossá bővítettek. Az alreál inkább az iparos és kereskedő rétegek igényeit szolgálta ki, amennyiben gyakorlati jellegű polgári pályákra készített fel, az erre épülő hatosztályos főreáliskola célja a magasabb műszaki képzésre való előkészítés volt. A főreáliskolai tanulmányok záróvizsgával fejeződtek be, amely ellentétben az érettségivel csak a műszaki felsőoktatásban való továbbtanulást tette lehetővé. 1876-ban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államosította az intézményt, és a nyolcosztályossá fejlesztett főreáliskolában előírta az érettségi vizsgát, mely a műszaki felsőoktatási intézményekben való továbbtanulásra jogosított, latin nyelvből tett különbséti vizsgával pedig bármely egyetemre belépést biztosított. Az első világháború kitörése megakasztotta az iskola fejlődését, az épületben tartalékkórházat rendeztek be, csak a második emelet maradt meg oktatási célokra. 1921-ben az intézmény nagyobb értékű felszereléseit Győrbe szállították, de a tanítás ősszel Sopronban kezdődött meg. Az iskola megnevezése az 1923/24-es tanévtől kezdve Soproni Állami Széchenyi István Reáliskola. 1935-től egységes gimnáziummá alakult az iskola, 1936/37-ben érettségizett az utolsó reáliskolai osztály, 1941/42-ben az utolsó reálgimnáziumi osztály. 1948-tól négy osztályos gimnázium lett.³² A főreáliskola történetéről is rendelkezésre állnak megfelelő színvonalú iskolatörténetek (lásd az értesítőket), azonban a rendelkezésre álló iratanyag még további részletek feltárására ösztönöz,

³⁰ A bencés iskola történetének modernkori feldolgozása Mészáros István: *A soproni bencés gimnázium*, Pannonhalma, 1994. Épületében ma a Róth Gyula Erdészeti Szakközépiskola működik.

³¹ A jezsuita iskoláról jó összefoglalás Bán János: *Sopron újkorai egyháztörténete*. Sopron, 1939., Házi Jenő: *Sopron középkori egyháztörténete*. Sopron, 1939., Póda Endre: *A soproni kath. „parochia” és a „soproni kath. hitközség” története*. Sopron sz. kir. város, a győri püspökség és a plébánia levéltáraiban őrzött okiratok nyomán, Sopron, 1892., továbbá a Soproni Szemlében a témáról megjelent tanulmányok.

³² 1964-től koedukált iskola. 1966/67-ben megnyitották a postaforgalmi képzés első osztályát, a létrejött postaforgalmi szakközépiskola 1978-ban átkerült a József Attila Gimnáziumba. Az 1990/91-es tanévtől hatosztályos képzés indult a Széchenyi István Gimnáziumban.

elsősorban a Kárpáti Károly által 1896-ig feldolgozott időszakot³³ követő iratanyag igényelne részletesebb kutatást.

A dualizmus éveiben megélénkülő gazdasági élet igényelte a képzetesebb munkaerőt, így hatalmas ütemben fejlődött a szakmai képzés is. A különféle szakmákat az inas kezdetben a mestere műhelyében tanulta meg, a korábbi időszakban még nem beszélhetünk intézményes szakmai oktatásról. A céhekben folyó alapvető iparoktatás kiegészítői voltak az úgynevezett rajziskolák, ahol az iparos-, majd később a kereskedőtanoncokat oktatták. A soproni rajziskola az első magyarországi rajziskolák között kezdte meg működését 1778-ban. A tanoncok számára kötelező volt az iskola látogatása, hiszen a rajziskolai bizonyítványt a felszabadítás feltételeként kérték számon. Kezdetben a kőműves, az ács, az asztalos, az esztergályos mesterség kapcsolódott a képzéshez, később azonban bővült a szakmák sora. A tanoncképzést később az alreáliskolai képzéssel, illetve a vasárnapi iskolákkal próbálták összekapcsolni, míg az 1872-es iparoktatási törvény a kor igényeinek megfelelően rendezte a kérdést. Ennek eredményeképp az Iparoktatást Terjesztő Egyesület iskolájaként 1874-ben létrejött a városi Ipariskola. Amikor 1884-ben törvényben szabályozták a tanoncképzést, a város saját kezelésébe vette az iskolát, mely Alsófokú Ipariskola, majd miután 1912-ben megindították a női tanoncképzést is, 1915-től Szakirányú Fiú és Leány Iparos Tanonciskola néven működött. A képzési idő három évében a tanoncok elsősorban elméleti jellegű képzésben részesültek, a gyakorlati képzés továbbra is az iparosmesterek műhelyeiben folyt. Fiúknak asztalos, bádogos, bogárnár, órás és néhány más, lányoknak a varrónő, virágkötő, női fodrász és hasonló szakmákat oktatták. Évente körülbelül 600 tanoncot képeztek ki 50 szakmában. Az iskolát 1948-ban államosították, utódja 1949-től az Iparitanuló Iskola lett.³⁴ Az iparostanonciskola iratanyaga részleteiben feltáratlan, a soproni iparoktatással foglalkozó néhány tanulmány mellett (Verbényi-Veszélka László írásai, illetve a Lakatos István által összeállított kötet³⁵), gyakorlatilag feldolgozatlan. Különösen a két világháború közötti és az államosítás körüli történések várnak még feltárára.

Kissé más jellegű volt, de hasonló célokat követett a kereskedelmi szakoktatás. Kezdetben elsősorban a kereskedelmi pályához szükséges ismeretanyagot adták át, később közgazdasági, vendéglátóipari szakmákkal bővült a kör. Az első kereskedelmi iskola 1836-ban nyílt meg Sopronban az evangélikus konvent kezelésében, az elemi iskolához kapcsolódva. Az ipari és kereskedői pályákra lépőknek kívánt előismerteket nyújtani, amennyiben olyan tárgyakat oktatott, mint számolás, szépírás, mérés, beszédgyakorlat. 1846-ban alakult meg a Soproni Kereskedő Testület Kereskedő Tanonciskolája, amelyben három évfolyamon a közismereti tárgyak mellett könyvvitelt, levelezést, áruismeretet és egyéb kereskedelmi tárgyakat tanítottak. A tanulólétszám kezdetben 20 fő, a század nyolcvanas éveiben már 100 fő körül mozgott. 1877-ben a

³³ Kárpáti Károly: A soproni m. kir. állami főreáliskola története. Sopron, 1896.

³⁴ 1955-től 403-as Pesti Barnabás Ipari Szakmunkásképző Intézetnek hívták az iskolát, 1973-tól szakközépiskolai képzés is indult. A vas-, fém- és villamosipari képzés 1988-tól átkerült az újonnan alakított Vas- és Villamosipari Szakképző Iskolába. Az intézmény 1994-től Handler Nándor Szakképző Iskolaként működik.

³⁵ Verbényi (Veszélka) László: A soproni rajziskola története. Soproni Szemle Különlenyomata, Sopron, 1940. Lakatos István: A soproni iparosság története. Dokumentumgyűjtemény. Bp., 1994.

Testület úgy határozott, hogy az újjászervezés kapcsán az iskolát a főreáliskolához kapcsolja. A tanonciskolát 1890-ben az állami kereskedelmi iskolához csatolták. A kereskedelmi tanoncképzés története még megírásra vár.

1884-ben egy, a tanonciskolánál magasabb szintű intézmény, az Állami Közép Kereskedelmi Iskola nyitotta meg kapuit. 1898-tól Állami Felső Kereskedelmi Iskola, ahová a reáliskola vagy a gimnázium alsó négy osztályát, illetve polgárit végzettek kérhették felvételüket. A képzési idő három éve alatt a vegytantól kezdve a kereskedelmi számtanon keresztül a váltó- és kereskedelmi jogig magas színvonalon tanulták a szakmai tárgyakat a diákok. A záróvizsgával rendelkezők postafőtisztként, adóhivatali tisztviselőként, könyvelőként sokféle lehetőséget találhattak az elhelyezkedésre. 1902-től női kereskedelmi tanfolyamot is indított az intézmény. Az iskola 1925-ben vette fel a Fáy András Négyévfolyamú Fiú Felső Kereskedelmi Iskola nevet. 1934-től felnőttoktatást is folytattak. 1941-től a tanintézetet fokozatosan szervezték át kereskedelmi középiskolává. 1945-ben az iskola felügyeletét a Kereskedelmi és Közlekedésügyi Minisztérium vette át. 1949-ben Közgazdasági Gimnáziummá alakult az iskola.³⁶ A Fáy András nevet viselő intézmény történetével többen is foglalkoztak, szakirodalmi feldolgozottsága közepes, további kutatásokra érdemes.

A polgári iskola olyan középszintű iskolatípus, amelynek nem célja, hogy felsőfokú tanulmányokra készítsen fel. Az 1868. évi népiskolai törvény rendelkezett ezen iskolatípus létrehozásáról, célként jelölve meg, hogy az iskola az elemi népiskola négy osztályát elvégzők számára további, elsősorban gyakorlati műveltséget nyújtson. Fiúk számára hatosztályosnak, lányok számára négyosztályosnak tervezték. Sopron első polgári iskolája az orsolyiták polgári leányiskolája 1882-ben, ezt követte az irgalmasok polgári leányiskolája 1896-ban, 1904-ben az állami fiú polgári iskola, majd legvégül 1918-ban az állami polgári leányiskola. A polgárik az általános iskolák létesítésével 1940 után folyamatosan beolvadtak az általános iskolák felső tagozataiba. Az orsolyiták polgári és elemi iskolájából lett a Belvárosi Általános Iskola, az Isteni Megváltó Leányai polgári és elemi iskolája a Ferenczi J. utcai (ma Gárdonyi Géza) Ált. Iskola keretei közt folytatta működését. Az állami polgári fiúiskola (Halász utca) a Széchenyi Gimnázium alsó tagozatával összevonva alkotott egy állami általános fiúiskolát, az állami polgári leányiskola (Mátyás király utca) az állami leánygimnázium alsó tagozatával alakult át állami általános leányiskolává. A polgári iskolák történetének feldolgozottsága minimális, a Halász utcai fiú polgáriról található szakirodalom, de a leánypolgári története teljes egészében feldolgozatlan. A fennmaradt iratanyag hiányos, ezért ezen iskolák történetének kutatásakor mindenképpen át kell tekinteni a városi iratanyagot, illetve a tanfelügyelet vonatkozó dokumentumait.

Az 1870-es években indult meg szervezett keretek között a középfokú leánynevelés, a felsőbb leányiskolák felállításával. Általánosságban elmondható, hogy szinte valamennyi iskolatípus bevezetését hamarosan követte annak nőoktatással foglalkozó párja: a Sopronban tevékenykedő két tanító apácarend – az orsolyiták és az Isteni Megváltó Leányai – szinte valamennyi, a korszakban létező iskolatípust meghonosí-

³⁶ 1952-től Közgazdasági Technikum, 1965-ben Közgazdasági Szakközépiskola lett. A továbbra is Fáy András Szakközépiskola néven működő intézmény napjainkban három szakirányban (számveteli, pénzügyi, idegen nyelvű ügyintézői) ad képzést.

tották a városban. Valóságos iskolakomplexumokat létesítettek, amelyek nemcsak Sopronból, de a város tágabb vonzáskörzetéből is nagyszámú növendéket fogadtak.

Az orsolyiták az elemi és ismétlő iskolájuk mellett 1863-ban tanítóképzőt hoztak létre, 1882-ben a már említett polgári leányiskolát, 1893-ban felső népiskolai és polgári iskolai tanítónőképzőt, 1907-ben leánygimnáziumot, 1923-ban nőipariskolát. A tanítónőképzőt 1948-ban államosították, majd rövidesen összevonták az Isteni Megváltó Leányai ugyancsak államosított tanítónőképzőjével. A teljes, nyolc osztályos leánygimnázium 1925-ben kapta meg a nyilvánossági jogot. 1935-től egységes leánygimnázium, 1939-től Szent Orsolya Rendi Római Katolikus Immaculata Leánygimnáziumként működött az intézmény. 1948-ban államosították, ezt követően még egy évet működött Liszt Ferenc Állami Leánygimnáziumként, majd 1949-ben végleg megszűnt az iskola. A nőipariskolát 1948-ban államosították, egy évig Állami Nőiipariskolaként működött tovább. 1949-ben az ország összes nőipariskolája, így a soproni is megszűnt. Szt. Orsolya Rend mezőgazdasági iskolája 1939-től működött. 1948-ban államosították, Állami Mezőgazdasági Leányközépiskolaként, majd e formájában rövidesen megszűnt. A Szent Orsolya Rend iskoláinak történetére vonatkozóan néhány rövid (értesítőben, évkönyvekben közölt) összefoglaláson kívül gyakorlatilag semmi nem jelent meg nyomtatásban. A Szemle jelen számában Sági Éva tanulmánya ad vázlatos áttekintést az orsolyita iskolák történetéről, Fényes Gabriella pedig a zárdaépületről. A meglévő iratanyag a további kutatások szempontjából is szép reményekre jogosít. Mind az egyes iskolák iratanyaga, mind a rend iratanyaga rendelkezésre áll (kutatásához a rend írásbeli engedélye szükséges), amely jól kiegészíthető az értesítők áttekintésével.

Az Isteni Megváltó Leányai rend – vagy ahogy a városban nevezték őket: a szürkék – elemi iskolájuk mellett 1896-tól polgári leányiskolát, 1899-től tanítónőképzőt, 1900-tól óvónőképzőt, 1922-től leány felsőkereskedelmit, 1927-től nőipariskolát állítottak fel. A rend tanítónőképzőjét az államosítást követően összevonták az orsolyiták tanítónőképzőjével.³⁷ Az óvónőképzőt is államosították, ebből az intézményből fejlődött ki a felsőfokú óvónőképző főiskola. Az Isteni Megváltó Leányainak háromévfolyamos nőipariskolája 1944/45-ig működött, a jogutód Ipari Leányközépiskola már 4 évfolyamú volt. A tanintézetet 1948-ban államosították, még egy tanévet működött Soproni Állami Ipari Leányközépiskola néven. Az Isteni Megváltó Leányai Rend történetének feldolgozását Ribai M. Elma tartományfőnöknő elvégezte, több tanulmányt is közölt a Magyar egyháztörténeti vázlatok hasábjain.³⁸ A rend visszakérte saját kezelésébe a korábban a Soproni Levéltárban őrzött iratait (ugyanígy a Magyar Országos Levéltárban őrzött tartományfőnökségi iratokat is). További értékes adatok kerülhetnek elő az államosításra vonatkozóan a jogutód intézmények (pedagógiai gimnázium, óvónőképző) történetének kutatásakor.

³⁷ Az állami tanítónőképző 1957-ben szűnt meg. Ebben a tanítónőképzőben indult 1954/55. tanévben az a gimnáziumi osztály, amelyből később a Martos Flóra Gimnázium alakult.

³⁸ Ribai M. Elma: Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek. (Isteni Megváltó Leányai) In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 10. 1998/3-4. 181-207.; Ribai M. Elma: Az Isteni Megváltó Leányainak kapcsolata Boldog Apor Vilmosmal és Mindszenty bíborossal. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 11. 1999/1-2. 181-201.

A város 1871-ben hozta létre felekezeti jelleg nélküli Felsőbb Leányiskoláját. A hatosztályos felsőbb leányiskolába – melynek célja általános műveltség adása és a családi életre nevelés – a négy elemi végzett lányok jelentkezhetnek. 1881-ben a város általi kezelésbe adta az iskolát, ahol ugyanebben az évben a negyedik évfolyam is megnyílt. 1886 szeptemberében már a Deák téren épült új, internátussal egybekötött épületben kezdődött meg a tanítás. Az 1918/19-es tanévtől már leánygimnáziumként működött az iskola, az első érettségit 1922-ben tartották. 1927/28-tól az állami leánygimnázium a kultuszminisztérium rendelete értelmében leánylíceumként működött tovább, majd 1932/33-tól ismét leánygimnáziummá alakult. 1935-től egységes gimnázium. 1948 szeptemberétől négy osztályos gimnáziumi keretek között működött.³⁹ Az iskola története viszonylag jól feldolgozott, jubileumi évkönyvekben és a Soproni Szemle cikkeiben sok részlet jelent meg.⁴⁰ A fennmaradt iratanyag további részletes feldolgozása ajánlott.

A kiterjedt, újfajta iskolahálózat nagyszámú tanítót igényelt az újonnan felállított iskolákban. A tanítóképzésről meglehetősen későn, 1868-ban rendelkezett a népoktatási törvény. A soproni evangélikus líceum keretein belül már 1829-től működött egy hároméves, a négy algimnáziumi osztályra épülő tanítóképző tanfolyam, amelyből 1858-ra kialakult az evangélikus tanítóképző. Felépült az intézet önálló épülete, az első két tanévben a két évfolyamos preparandista és a szintén két évfolyamos szeminarista osztályokat hozták létre, a harmadik évben a gyakorlóosztályt is elindították. 1862/63-tól kezdve megszűnt az előkészítő tanfolyam, azaz a preparandista osztály, a tanítóképzőbe csak a négy gimnáziumot végzettenek vették fel. 1883-ig három éves volt a képzés, azután négy évfolyamosra bővült. Ebben az évben állították fel az intézet gyakorlóiskoláját is. 1919-ben a Tanácsköztársaság kivonta az intézetet az egyházi főhatóság alól, ezt az intézkedést a Tanácsköztársaság bukása után visszavonták. 1921 augusztusában az intézet értékesebb felszerelését Győrbe költöztették, az intézet működésének helyéül Bonyhádot jelölték ki. Az iskola végül nem költözött el a városból, a tanítást az 1921/22-es tanévben is Sopronban kezdték meg. Az 1923/24-es tanévtől öt évfolyamosra vált a képzés, 1938/39-től fokozatosan megszűntek az ötödik évfolyamok. A növendékek négy év után érettségit tettek, és ezt követően egy évi gyakorlótanítás után tehettek képesítővizsgát. Az utolsó évfolyam 1948/49-ben tett képesítővizsgát. Az iskola jogutódja az Állami Líceum és Tanítóképző Intézet, amely 1957-ig működött. Az evangélikus tanítóképző intézet történetéből sok részletet ismerünk (líceumi iskolatörténet, Rozsondai Károly írása a Szemlében⁴¹), az újabb kori történetéről, illetve az államosítás körülményeiről a Szemle jelen számában Varsányi Péter István közöl cikket.

A katolikus konvent 1854-től harminc éven keresztül tartott fenn tanítóképzőt, az orsolyiták és a szürkéek párhuzamos intézményeiről már esett szó. A soproni katolikus

³⁹ 1950. augusztus 31-én vette fel József Attila nevét. 1965/66-ban megszűnt a leánygimnázium jellege, koedukált gimnázium 1978-tól postaforgalmi szakközépiskolai osztályokat is befogadott. 1989/90-től József Attila Postaforgalmi Szakközépiskola és Szakmunkásképző Intézet volt az iskola neve. A Deák téri épületet 1990-ben életveszélyessége miatt ki kellett üríteni; a tanítás az Erzsébet utcai fűkollégium helyiségeiben és a Mátyás király utcai régi leánykollégiumban folytatódott. Az iskolát 2000-ben megszüntették.

⁴⁰ Kelényi Ferenc: Az első soproni felsőbb leányiskola a XIX. században. *SSz.* 20 (1966) 239–245.

⁴¹ Rozsondai Károly: Képek a soproni tanítóképző történetéből. *SSz.* 12 (1958) 193–209.

tanítóképző 1856-ban kezdte meg működését, két évfolyammal. 1870-ben a város kiöltöztette a katolikus főelemivel közösen birtokolt Templom utcai iskolaépületből, ekkor Zalka János püspök jóvoltából a püspök saját soproni házában kapott termeket. 1868-tól, a népiskolai törvény megjelenését követően három, 1881-től négy évfolyamosra bővítették a képzést. 1894-ben Zalka püspök összevonta a győri tanítóképzővel, ettől kezdve a két intézményből létrehozott új iskola Győrben működött tovább. A katolikus tanítóképző történetével Póda Endrén⁴² kívül gyakorlatilag senki nem foglalkozott, a Soproni Levéltárban meglévő anyag teljes feldolgozást nem tesz lehetővé, további kutatások szükségesek a tanítóképzővel kapcsolatban álló iratképzők anyagában (Konventi irattár, Győri Egyházmegyei Levéltár).

1922-ben jött létre a M. Kir. Szőlészeti és Borászati Szakiskola, amely alapfokú szakképzést biztosított. Az iskola 1949-ig működött. A szőlészeti és borászati szakiskola működéséről néhány utaláson kívül alig rendelkezünk információval. A Soproni Levéltárban őrzött néhány kötetnyi iratanyag elhanyagolható az iskolatörténet-írás szempontjából, további részletes kutatások szükségesek, a város, a fenntartó és a tanfelügyelet iratanyagában.

A város iskolahálózatáról festett képet tovább színesítik a speciális nevelőintézetek. Tóth Antal földbirtokos alapítványa tette lehetővé, hogy 1904-ben – a város és a vármegye anyagi támogatásával – Sopronban is létrejöjjön a Siketnéma Intézet. Az iskola Fejér, Győr, Moson, Pozsony, Sopron, Vas és Veszprém megyéből fogadott tanulókat. 1910-re önálló épületbe költözött, ahol a mai napig is működik. A siketnéma intézet a közelmúltban ünnepelte fennállásának százéves jubileumát, tanárai több visszaemlékezést, iskolatörténeti adatokat is közzétettek.⁴³ További kutatása szükséges, elsősorban a vonatkozó városi iratanyag áttekintésével.

1850-ben alakult az egyesület, amely tisztii leánynevelő intézet létrehozását tűzte ki célul. Az első növendékek még a Szent Orsolya Rend zárdájában kaptak szállást, ellátást és oktatást, külön szerződés alapján 1855-től. 1870 szeptemberében az egyesület által megvásárolt Hosszú sori házban megkezdődött az intézet önálló működése. A 8–12 éves növendékek az alsó két osztályban az elemi, a középső két osztályban a polgári, a felső két osztályban pedig a tanítónőképzők anyagát vették át. 1877-ben az egyesület a Hadügyminisztérium kezelésébe adta az iskolát. 1911/12-ben újabb átszervezés nyomán a közös hadsereg tisztjeinek leányárvái a hirtenbergi intézet elemi iskolájának elvégzése után kerültek Sopronba, ahol négy év alatt elvégezték a polgári iskola tananyagát, majd tanulmányaikat a hernalsi tanítónőképzőben folytathatták. Az intézet 1922-ben vette fel Zrínyi Ilona nevét, egykori épületének falán emléktábla hirdeti, hogy 1944-ig fogadott növendékeket. Az iskola történetét 1930-ban, a fennállás 80. éves évfordulóján Gangel Erzsébet tanárnő külön füzetben összefoglalta.⁴⁴ A Magyar Királyi Rákóczi Ferenc – Zrínyi Ilona Honvédtisztii Leánynevelő Intézet 1850–1936. Sopron, 1937.

⁴² Póda 1892.

⁴³ Gátas Jánosné – Szakál Ernő: A 100 éves Soproni Siketnéma Intézet alapítási eseményei 1903–2003. In: Soproni Füzetek 2003. 191–204.

⁴⁴ Gangel Erzsébet: A M. Kir. Zrínyi Ilona Honvédtisztii Leánynevelő Intézet 1850–1936. Sopron, 1937.

évfordulóin további ismertetőket is kiadott, 1992-ben és 2003-ban. Kasza Lajos egykori növendékek visszaemlékezéseit tette közzé 2000-ben megjelent könyvében.⁴⁵

A honvéd főreáliskolát az 1897. évi XXIII. tc. nyomán a magyar honvédség katonai főreáliskolájaként alapították. Három évfolyamra összesen 150 tanulót vettek fel. 1904/05-ös tanévtől a Ludovika Akadémián már használt tantárgycsoportos rendszert alkalmazták, az 1911/12-es tanévben az évfolyamokat párhuzamos osztályokat szerveztek, 1912/13-tól a századbeosztás lépett életbe. 1919-elején a főreáliskola négy évfolyamossá bővült. 1921 augusztusában az iskolát átmenetileg Jutasra költöztették, ahonnan 1922 elején térhetett vissza Sopronba. 1922-ben felvette Rákóczi Ferenc nevét. Az iskolát, 1922-től katonai alreáliskolát az évtized végén fokozatosan ismét főreáliskolává fejlesztették. 1932-től már főreálként működött, ekkor tartották az első érettségi vizsgálatot is. 1941 és 1944 között honvéd gyalogsági hadapródiskolává szervezték át, 1944 decemberében mint katonai iskolát Németországba telepítették ki.⁴⁶ A katonai nevelés története jól feldolgozott, a Hadtörténelmi Levéltár gyámkodásával több kiadvány, kiállítás is született ezen iskolák történetéről, köztük a soproni hadapródiskoláról.

A magánkézben lévő nevelőintézetek egy része a nőnevelés terén tevékenykedett, de a 6–18 éves fiúk képzésére is szerveződtek bennlakásos intézetek. Kezdetben elemi iskolaként indultak: a Laehne-féle intézet 1853-ban, Csöndes Ferenc intézete 1866-ban. A felekezeti, illetve állami elemi iskolák szintjénél színvonalasabb oktatást ígértek, az intézeti neveléssel a vidékről bekerülő gyermekek felügyeletét is biztosítani tudták. Mivel volt rá igény, idővel ezek az intézetek tovább bővültek a középfokú oktatás irányába, a módosabb polgárok, sőt nemesi családok pedig szívesen megfizették a jó nevű intézeteket, ahol biztosítottak látták gyermekeik megfelelő felügyeletét, szellemi, testi és erkölcsi nevelését.⁴⁷

Szólnunk kell még egy olyan iskoláról, amelyet az oktatás- és neveléstörténetben hajjalmosak vagyunk egy fél mondattal elintézni, mert nem tagolódik be szorosan a klasszikus közoktatási rendszerbe. Holott méltán lehetünk büszkéek rá, hogy az ország egyik legrégebbi, folyamatosan működő zeneiskolája, amely neves személyiségeket adott a zenei életnek Sopronban nyitotta meg kapuit. Az 1829-től működő Zeneegyesület zeneiskolájának történetéről fennállásának 175. évfordulója alkalmából nemrég írt könyvet Nagy Alpár.⁴⁸

Alapfok

Sopron város alsó fokú iskoláinak méltán híres elődje a középkorban a plébániai iskola, amelynek történetéről és a világi oktatásban betöltött szerepéről már számos tanulmány született.⁴⁹ Az 1757-es *canonica visitatio* három katolikus népiskolát sorolt

⁴⁵ Kasza Lajos: Zrínyiista lányok. Bp., 2000. Köszönet Molnár László Úrnak, hogy a kötetre felhívta a szerzők figyelmét.

⁴⁶ Cseresnyés Géza szerk.: Katonaiskolák a hűség városában. Bp., 1998., Péterfy Károly: A soproni M. Kir. Honvéd Hadapródiskola története 1898–1921. Sopron, 1934.

⁴⁷ Losonczy Zsuzsanna: A soproni Laehne-féle nevelőintézet és gimnázium 1853–1903. SSz. 26 (1972) 228–245, 289–307., Németh Ildikó: A Csöndes-féle tan- és nevelőintézet. SSz. 50 (1996) 208–227.

⁴⁸ Nagy Alpár: 175 év a soproni zeneoktatás szolgálatában. Sopron, 2004.

⁴⁹ Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939., a plébániai iskoláról Házi külön cikket is megjelentetett a Soproni Szemlében, ld. fentebb, 8. jz.

fel: a külvárosi és a belvárosi népiskolát, valamint a szegények iskoláját. Mivel Sopron szabad királyi városként a városi plébániák és templomok mellett a katolikus elemi kegyura is volt, ezek fenntartása és a tanítók fizetése is a várost terhelte. A szegények iskoláját a Katolikus Konvent tartotta fenn. A Mária Terézia-féle *Ratio Educationis* nyomán a belvárosi népiskolából 1778-ban szervezték meg a normaiskolát. Az átszervezett, immár háromosztályos fiúiskolát a volt fegyvertár-házban rendezték be, és a győri mintaiskolában kiképzett két tanítót alkalmaztak, hogy a rendeletben megkívánt új módszer szerint tanítsanak. 1787-ben mind a külvárosi, mind a belvárosi iskolában megnyitották a negyedik osztályt is. 1806-tól a katolikus népiskolák újra csak három osztályosak voltak. A 19. század első felében a népiskolák helyzete szinte változatlan maradt, nagyobb szervezeti változásokra csak az 1845-ös *Magyarország elemi tanodáinak szabályai* című rendelet megjelenése után került sor. Az „elemi iskola” kifejezést meghonosító rendelet kétosztályos alsó tagozattal és további kétosztályos felső tagozattal rendelkező elemi iskolák megszervezéséről intézkedett. A felső tagozat második osztálya kétévfolymos volt. Ilyen teljes, összesen ötosztályos főelemiket csak a nagyobb településeken szerveztek, többek között Sopronban is. Az 1876-ban újjáalakult Katolikus Konvent Póda Endre tanítóképző intézeti tanár, városplébános és a konvent alelnöke hathatós közbenjárására kivonta a városi katolikus iskolákat a városi Tanügyi Bizottság hatásköre alól, majd új iskolaépületbe költöztette előbb a külvárosi, később a belvárosi elemi is. A külvárosi háromosztályos elemi 1887-ben kapott új, öt tantermes, tanítószobával és szolgálakással ellátott épületet a városplébánia feletti telken, a Jégverem u. 1. szám alatt. A hatosztályos belvárosi elemi (az 1877-ben a Katolikus Konvent által létrehozott ismételőiskolával együtt) 1891-ben költözhetett a mai Petőfi téren álló Szent Imre iskolába. 1945-ben a három római katolikus fiúiskola a Szent Imre iskolában, összevontan, váltakozó tanítási rendben kezdte meg működését.⁵⁰ 1946-tól a római katolikus fiú népiskola a bencés gimnázium alsó négy osztályával alkotott egy római katolikus általános iskolát (Petőfi tér). A katolikus iskolákról Póda Endre írt hitelesen, a kortárs szemével 1892-ben, illetve a konventtörténetben is sok adatot találhatunk.⁵¹

E városi katolikus iskolákkal párhuzamosan működött 1747-től a Szent Orsolya Rend belső elemi iskolája a bentlakó leányok és a külső elemi a városból bejárók számára. A külső elemi két osztállyal indult, 1864-ben négyosztályúvá, 1875-ben hatosztályúvá fejlesztették. A tanítás nyelve kezdetben a német volt, 1848–1849-ben a magyar lett, majd az önkényuralom korszakában ismét a német tannyelvet használták, de emellett magyarul is tanultak a növendékek. 1881-től fokozatosan vezették be a magyar tannyelvet úgy, hogy 1886-tól minden tárgyat magyarul tanítottak. Az orsolyita belső elemiben a zárda alapításától kezdve külön oktatták az apácák a bentlakó növendékeket. 1813-tól vettek fel ide jobb módú bejárókat is. A belső elemi kétosztályosnak indult, 1870-re már hatosztályossá fejlődött. 1882-ben a két felső osztályból a leány polgári első és második osztályát szervezték meg, így a belső elemi négyosztályossá vált. A Szent Orsolya Rend 1864-ben állította fel tanítóképzőjéhez

⁵⁰ Hiller István: Sopron iskolaváros (1922–1990) In: Sarkady Sándor szerk.: Sopron és környéke 1922-1990. Sopron, 1992. 121–129.

⁵¹ Póda 1892., Kovács József László szerk.: A Soproni Katolikus Konvent története 1625–2000. Sopron, 2000.

kapcsolódva gyakorló elemi iskoláját. A két elemi iskola 1945-ben összevontan kezdte meg újra működését a zárdaépületben.⁵² 1946-tól az 1948-as államosításig Szent Orsolya Rend az addigi népiskola, polgári leányiskola és a leánygimnázium alsó négy osztálya helyett egy római katolikus gyakorló általános iskolát tarthatott meg. A Szent Orsolya rend elemi iskoláiról alig jelent meg nyomtatásban információ.

Az Isteni Megváltó Leányai Rend is fenntartott elemi iskolát, amelyet 1866-ban alapítottak. Az iskolát magyar tannyelvűként jelentették be, a tanítás 1884-ig magyar és német nyelven, 1884-től kizárólag magyar nyelven folyt, a német nyelvet ettől kezdve rendes tárgyként oktatták. A második világháború utáni években az Isteni Megváltó Leányai Rend egy római katolikus általános iskolát vihetett tovább, az addigi gyakorlóiskolája és polgári leányiskolája helyett. Az Isteni Megváltó Leányai Rend elemi iskoláinak története feldolgozatlan.

Az evangélikus népiskola a városban már a 16. század óta működő evangélikus iskolából fejlődött ki.⁵³ A Soproni Evangélikus Egyházközség által fenntartott elemi 1740 körül német tannyelvű volt, az 1860-as években két tannyelvűvé vált. 1891-ben az Evangélikus Konvent 227/1891. sz. határozatával kimondta, hogy népiskolájában a tanítás nyelve magyar. 1883-ban nyílt meg az evangélikus tanítóképző gyakorló elemi iskolája a Színház utcában.⁵⁴ Az evangélikus egyházközség 1932-ben avatta új, korszerű iskolaépületét a Deák téren. Az 1941/42-es tanévben már teljes nyolcosztályos népiskolaként működött; 1948-ban államosították.⁵⁵ 1945-ben az evangélikusoknál a Deák téri és a Színház utcai elemi összevontan kezdte meg a tanítást.⁵⁶ Az evangélikus népiskola a régi elemi és az evangélikus gimnázium alsó tagozatával alkotott egy evangélikus általános iskolát. Az Evangélikus Tanítóképző gyakorlóiskoláját önálló koedukált általános iskolává fejlesztették. Az evangélikus egyházközség iskoláiról szólva elsősorban a líceum története kap nagyobb figyelmet. Számos szakdolgozat, tanulmány íródott az elmúlt időszakban az evangélikus szociális-népjóléti intézményekről, tanulmányi alapokról, de az evangélikus elemi iskolák történetének összefoglaló feltárása még várat magára. Holott a Soproni Levéltár és a Soproni Evangélikus Egyházközség Levéltára remek forrásbázist kínál egy elemi iskolákról szóló tanulmány, esetleg könyv megírásához. Számos adalékkal szolgál a gyülekezet egykori lelkésze, Hanzmann Károly visszaemlékezése az egyházközség történetének 1900 és 1950 közötti korszakára.⁵⁷

A soproni izraelita népiskolát 1852-ben alapította az akkori Israelitische Religions-Gesellschaft (a Papréten, ugyanitt bóher, azaz rabbiképző működött a fiúk számára). Az iskola tannyelve az alapítástól 1890-ig német volt, ekkor határozott úgy a hitközség, hogy magyar tannyelvűvé teszi az intézetet. Az ortodox irányzattól 1867-ben különvált neológok 1884-re építették fel iskolájukat a Templom utca – Fegyvertár utca sarkon. 1895-től

⁵² Hiller 1992. 124.

⁵³ Vö.: Payr Sándor: A Soproni Evangélikus Egyházközség története. Sopron, 1917.

⁵⁴ Graf Samu: Der Bau der evangelischen Schule in der Theatergasse 1883–1884. Ödenburg, 1884.

⁵⁵ Szimon János: Az evangélikus gyülekezet Sopronban. In: Sarkady Sándor szerk.: Sopron és környéke 1922–1990. Sopron, 1992. 100–109.

⁵⁶ Hiller 1992. 124.

⁵⁷ Hanzmann Károly: Helyzetrajz és adalékok a Soproni Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházközség 1900–1950. évi történetéhez I–II. köt. Sopron, 2000–2003.

valamennyi osztályban bevezették a magyar tannyelvet.⁵⁸ Az izraelita iskola 1945-ben már nem nyílt meg. Az izraelita iskola történetének feldolgozottsága minimális.⁵⁹

Wagner Klementin 1874-ben alapította magán elemi iskoláját, amely hat osztállyal, német tannyelvű intézetként működött. 1882-ben az iskola nyilvánossági jogot kapott és vegyes tannyelvűvé vált egészen 1886-ig, amikor teljesen magyar lett a tanítási nyelve. 1890-től már csak négy elemi működött. 1908-ban Prückler Szerafina vette át és vezette tovább a nyilvánossági jog megtartásával az iskolát. Az iskola 1922-ben szűnt meg. Az intézetről – bár néhány osztálykönyvet őriz a levéltár – szinte kizárólag a korabeli újságokból, valamint a városi iratanyag áttekintésével lehet némi információt szerezni.

1918-ban nyitotta meg kapuit a város nagyhírű szülőtte, Manninger Vilmos sebészprofesszor, a rákkutatás hazai úttörője jóvoltából a tüdőgümőkóros gyerekek gyógyítását szolgáló erdei iskola. Manninger 1917-ben adományozta a városnak a brennbergi erdőben fekvő telkét a rajta álló nyaralóval és gazdasági épületekkel együtt, hogy ott elsősorban Sopron városi és vármegyei beteg gyerekeket gyógyítsanak. Az internátusban 6–14 éves korú gyermekeket: 18 fiút és 18 leányt fogadtak, akik állandó orvosi felügyelet mellett végezték elemi iskolai tanulmányaikat. Az iskola 1948-tól Állami Erdei Gyógyiskola néven folytatta munkáját. A tanintézet korai története további kutatásokra érdemes, az államosítás utáni korszakról Taschner Frigyes közölt cikket a Soproni Szemlében.⁶⁰ Ma a Doborjáni Ferenc Speciális Nevelési és Oktatási Központ működik az iskola falai közt, ápolva az elődök emlékét.

Az államosítás részletes története a közeljövőben válik szabadon kutathatóvá, az iskolák iratanyagának feldolgozása mellett a tanfelügyelőség és a városi iratanyag részletekbe menő feltárása is kívánatos lenne. Kiindulási alapként jól használhatóak a Soproni Szemlében megjelent, az államosításokkal, a háború utáni újjáépítéssel kapcsolatos cikkek. Az elemi iskolák történetének kutatását megnehezíti, hogy csak kis számban állnak rendelkezésre olyan típusú, évente nyomtatásban kiadott értesítők, mint a középiskolák esetében.

Az államosítástól napjainkig eltelt lassan ötven év iskolatörténetéről is születtek egykorú összefoglalók, visszatekintések, javarészt a Soproni Szemle hasábjain. A korszak értékelése azonban az utánunk következő generációk feladata. Környei Attila szavaival élve: „Hogy azután mindaz, amit 1948 óta az állam és a város Sopron város oktatási intézményeiben és rendszerében létrehozott, fejlesztett és működtetett elégséges-e és mihez képest elégséges, annak megítélésére nem vállalkozhatunk. Hogy a mai soproni iskolák összessége tökéletesen ki tudja-e elégíteni a város társadalmának művelődési és képzési igényeit, nem tudhatjuk. Annak meglátására és megfogalmazására nem elégséges a leíró történelmi módszer.”⁶¹

⁵⁸ Hárs József: A zsidóság Sopronban. In: Sarkady 1992. 115–120.

⁵⁹ vö.: Pollák Miksa: A zsidók története Sopronban. Bp., 1896.

⁶⁰ Gönczöl Lászlóné: A soproni erdei-iskola, Manninger-ház ismertetése. In: Hogyan tovább? 2000/5. 32-33.; Taschner Frigyes: A Soproni Foglalkoztató Kisebítő Iskola és Nevelőotthon története (1947–1977). SSz. 34 (1980) 235–248.

⁶¹ Környei 1996. 202.

A soproni orsolyita iskola alapítása, története, elvei szervesen összefüggenek az orsolyita renddel. Szent Orsolya Társaságát Merici Szent Angéla alapította 1535-ben azzal a céllal, hogy a fiatal lányokat Isten szolgálatára segítsék a humanista világban, és keresztény emberszeretetre, katolikus lelkeségre neveljenek. Gyakran nevezték őket női jezsuitáknak, mivel Franciaországban a jezsuitákkal működtek együtt.² A katolikus iskolaügy tridentini zsinat utáni fellendülésének köszönhetően az Orsolyarendi nővérek egyre több helyen telepedtek meg. Az első rendtársaik 1675-ben érkeztek Magyarországra Szelepcsényi György hercegprímás hívására, és egy évvel később megalapították a pozsonyi zárdát.³

A soproni zárda megalapítása, elemi iskolák

A soproni rendházat 72 évvel a rend hazai megtelepedése után hozták létre Bécsből és Győrből érkező apácák. A zárda létrejöttét özv. Niggelné Gangl Mária kitartásának köszönhetjük. Az ő érdeme, hogy hosszú huzavona – és többszöri püspökváltás – után Zichy Ferenc győri püspök közbenjárása következtében a város vezetősége megadta az engedélyt.⁴ 1746-ban Mária Terézia Sopron város kedvező véleménye alapján jóváhagyta az alapítólevelet. Mivel Niggelné ekkorra már megvette a Schramm-házat (ma Orsolya tér 2.) zárdának, egy évre rá megérkezettek a szerzetesnők.⁵ A rendház első főnöknője Mater Stadler Mária Anna Ignatia volt.⁶

Ahogy az alapítólevelben kikötötték, 1747-től megindult mind a nemesi, mind a polgári osztályok tanítása: ez kétosztályú külső iskolát és internátust jelentett, amelyet 1843-ban három osztályra bővítettek.⁷ A külső, ingyenes iskola mellett a rend egy belső elemi iskolát is nyitott 1813-ban, a gazdagabb szülők kérésére: az ide járó gyerekek az internátusi növendékekkel együtt tanultak. Az újonnan megalakult belső elemi iskolát a zárda önállóan tartotta fenn, állami és községi hozzájárulás nélkül.⁸ Ekkor Sopron város és a helyi katolikus közösség a győri püspökség fennhatósága alá esett, a ka-

¹ A Szent Orsolya-rendiek iskolai életéről készült archív felvételek fotómásolatait Adorján Attila, a Soproni Múzeum munkatársa készítette. Az eredeti képek a Soproni Múzeum archívumában találhatóak meg.

² Pukánszky Béla – Németh András: Neveléstörténet. Bp., 1998. 168. (a továbbiakban: Pukánszky – Németh 1998).

³ Ruttmayer Terézia Paula: Történeti áttekintés. In: A Szent Orsolya Római Katolikus Általános Iskola, Gimnázium és Kollégium jubileumi évkönyve, 1997. 7–39. (a továbbiakban: Ruttmayer 1997).

⁴ Megjegyzésre érdemes, hogy ekkortájt, az ellenreformáció hatására Sopron lakosságának kb. 2/3-a evangélikus volt, tehát a katolikus rendek a kisebbséghez tartoztak a városban. Ugyanakkor az államvallás katolikus volt, így az országos és helyi rendeletek, a katolikus restauráció hatására a 18. század végére megfordult az arány.

⁵ Ruttmayer 1997. 13. Az épületről és annak bővítéseiről ld. Fényes Gabriella cikkét a SSz. jelen számában (A szerk.)

⁶ Ruttmayer 1997. 18.

⁷ A soproni Szent Orsolya-rendi tan- és nevelőintézet százötven éves fennállásának története és jelen állapota, 1747–1897., 5. p. (a továbbiakban: Évkönyv 1897)

⁸ Az elemi leányiskola egyik igazgatónőjének statisztikát kérő levelének vázlata, a szerző neve és a dátum ismeretlen, Soproni Levéltár (a továbbiakban: SL), VIII/152. vegyes anyag

tolikus iskolák esetében a tanfelügyelet a városi plébános jogköre volt.⁹ A belső elemi az 1870-es években már 6 osztállyal működött.¹⁰

Az tanított tárgyak a kor elvárásainak megfelelően arra irányultak, hogy az itt nevelt lányok kikerülve az életbe jó gazdaasszonyok, családanyák legyenek: az oktatás hangsúlya a gyakorlati alkalmazhatóságon volt, nem a lexikális ismereteken. A külső elemiben a kezdetekben hittant, írást-olvasást, helyesírást és számtant tanítottak, valamint önálló tárgyként beszéd- és értelemgyakorlatokat.¹¹ A használt nyelv kezdetben természetesen a német volt, a magyart csak a belső elemiben oktatták, mint idegen nyelvet. Emellett a belső iskolába járó szerencsések francia- és énekórákon is részt vettek, továbbá rendkívüli tárgyak keretében történelmi, földrajzi, természettani és természetrajzi ismereteket is szerezhettek.¹²

A német nyelven való tanítás azonban nemcsak a történelemből jól ismert okok miatt volt szükséges: 1864-ben az elemi iskolába beíratottak közül 419 gyermek volt német anyanyelvű, mellettük mindössze 39 magyar ajkú növendék tanult.¹³ A helyzet csak a 20. században fordult meg: egy 1928-as kimutatás szerint nagyjából ötször több magyar anyanyelvű diák szerepelt a nyilvántartásban.¹⁴

Az 1860-as években a külső elemi iskola már négy évfolyamos volt: aki ezt elvégezte, lehetősége volt ismereteit továbbfejleszteni az ismétlő és a továbbképző tanodában.¹⁵ Nagy fordulatot jelentett a hazai oktatásban az első népoktatási törvény (1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában), amely büntetés terhe mellett előírta a gyermekek tankötelességét.¹⁶ Eszerint „minden szülő vagy gyám köteles gyermekeit vagy gyámoltjait (ha nevelésökre a háznál vagy magánintézetben nem gondoskodnak) nyilvános iskolába járatni, életidejük 6-ik évének betöltésétől egész a 12-ik, illetőleg a 15-ik év betöltéséig”.¹⁷ Ez a törvény hozta létre a hatosztályos elemi népiskolát.¹⁸ Ennek megfelelően az orsolyiták külső elemi iskolája is hat osztállyal működött, a belső elemi pedig egy ideig hat, majd négy osztállyal.¹⁹ Az évfolyamcsökkenés oka az volt, hogy a belső elemi iskolába járók ekkor már továbbtanultak a szintén négyosztá-

⁹ Németh Ildikó: Sopron közép- és középszintű iskolái a 19. században. (Dissertationes Sopronienses 1) Sopron, 2005, 46. (a továbbiakban: Németh 2005)

¹⁰ Németh 2005, 46.

¹¹ Programm des katholischen Mädchen- Lehr- u. Erziehungs-Institutes der Ursulinen zu Oedenburg des Schuljahres 1873/74. Adolf Reichard, Oedenburg, 1874, 7-11.

¹² Rózsa Béláné Benyovits Ilona: Iskolánk története az alapítástól 1948-ig. In: A Szent Orsolya Római Katolikus Általános Iskola, Gimnázium és Kollégium jubileumi évkönyve, 1997, 40-48. (a továbbiakban: Rózsa 1997)

¹³ Kimutatás az egyes iskolák számára: a soproni Szent Orsolya-rendiek külső elemi iskolája, 1864. SL XII/6

¹⁴ Statisztikai kimutatás az 1927/28. évre az elemi iskolák részére: a soproni Szent Orsolya-rendiek külső elemi iskolája, 1928, SL VIII/152.

¹⁵ Kimutatás az egyes iskolák számára: a soproni Szent Orsolya-rendiek külső elemi iskolája, 1864. SL XII/6.

¹⁶ Megjegyzendő, hogy már az 1806-os ún. 2. Ratio Educationis szerint is büntetés alá eső vétséget követ el az a szülő, aki gyermekét nem iskoláztatja. (Mészáros István: A magyar nevelés története 1790-1849. Bp., 1968, 84.)

¹⁷ Értésítő az Orsolya-rendiek Sopronban létező tan- és nevelőintézetéről, melyben leánynövendékek az elemi oktatáson kívül magasabb tanulmányi-, ipar-, és művészeti ágakban is nyerhetnek kiképzést; úgyszintén elemi tanítónők és nevelőnők (Gouvernantok) képezetnek. 1889-1890. iskolai évről. Sopron, Liffass Károly könyvnyomdája, 1890, 27. (a továbbiakban: Értésítő 1890)

¹⁸ Pukánszky – Németh 1998, 418.

¹⁹ Statisztikai kimutatás az 1903/4. évre az elemi iskolák részére: a soproni Szent Orsolya-rendiek külső elemi iskolája, 1904; valamint Statisztikai kimutatás az 1903/4. évre az elemi iskolák részére: a soproni Szent Orsolya-rendiek belső elemi iskolája, 1904. SL VIII/152.

lyos polgári iskolában (amelyet szintén a népiskolai törvény hívott életre²⁰), a külső elemibe járók többségének általános tudását azonban csak az a hat év alapozta meg. Az elemisták a törvény szerint ismétlő iskolákban folytatták tanulmányaikat, amelyben azonban már nem mindennapos oktatás folyt.²¹ Árvák oktatását is elkezdték, 1870-ben külön intézetet tartottak fenn számukra.²²

Felső leányiskola, polgári leányiskola

Az előző fejezetben már említettem a polgári leányiskola típusát, mellette röviden szólni kell a felső leányiskoláról.²³ Ez az iskola az orsolyitáknál belső elemi korábbi, hat osztályos változata után biztosította a továbbképzést három évfolyammal.

A felső leányiskola volt az alapja a polgári leányiskolának, amely az 1882/1883. tanévben indította el a mind a négy osztályt. Sopronban elsőként.²⁴ A polgári leányiskola kezdetektől²⁵ nyilvánossági joggal²⁶ működött, az 1879. évi, polgári leányiskolák számára kiadott tanterv alapján.²⁷ A két világháború közötti időszakban évente több mint 200 növendék járt ide.²⁸ Tanterveik az alaptárgyak óraszámainak tekintetében hasonlóak voltak a mai általános iskolák felső tagozatán tanítottakhoz, azonban a szokásos tárgyakon felül az oktatás fontos részét képezte a kézimunka, a háztartástan és az egészségügy is.²⁹ Az innen kikerülő lányok megkapták a továbbtanuláshoz szükséges alapokat, de ha nem iratkoztak be felsőbb iskolába, elég felkészítésben részesültek ahhoz, hogy jó háziasszonyok, anyák legyenek.

Továbbképzők, nőipariskola

A külső elemi, illetve a felsőbb iskolák után a növendékek járhattak ismétlő iskolába,³⁰ vagy különféle továbbképző iskolákban sajátíthattak el további ismereteket. A nővérek ezekkel az oktatási formákkal készítették fel neveltjeiket az élet akkori kihívásaira. A nővérek letelepedésüktől működtettek női kézimunka-iskolát.³¹ Az első,

²⁰ Pukánszky – Németh 1998, 418. A fiúk számára a polgári iskola 6 éves volt, lányoknak csak négy éves. Polgári iskolába az elemi iskola első négy osztályát elvégzett tanulók nyerhettek felvételt.

²¹ Pukánszky – Németh 1998, 418.

²² Évkönyv 1897, 5.

²³ A felsőbb népiskolát az 1868:38. tc. hozta létre, a hatosztályos elemi iskolára épülő iskolatípus volt. Az ötezernél nagyobb lélekszámú településeken kellett felállítani, a nagyobb községek létrehozhattak polgári iskolát is, amely az elemi iskola első négy osztályára épült. (Pukánszky – Németh 1998, 418.)

²⁴ Németh 2005, 105.

²⁵ A soproni Szent Orsolya-rendi elemi leányiskola, polgári leányiskola, nőipariskola és tanítónőképző értesítője az 1932/33. iskolai évről, Sopron, 1933, 23. (a továbbiakban: Értesítő 1933)

²⁶ Nyilvánossági jog: jog arra, hogy államilag érvényes bizonyítványt állítson ki a nyilvánossági joggal rendelkező intézmény (Pukánszky – Németh, 1998, 413.). Egy intézmény elindulásakor általában először működési engedély van csak, mely nem jogosít bizonyítványadásra.

²⁷ Németh 2005, 70.

²⁸ Értesítő 1933, 23.

²⁹ A Szent Orsolya-rendiek római katolikus polgári leányiskolájának tanmenetei, 1925, Soproni Levéltár, VIII/106. fond, vegyes anyag

³⁰ Az ismétlő iskola az elemi iskolára épülő iskolatípus volt. A tanulóknak nem kellett napi rendszerességgel iskolába járniuk. Télen hetenként öt, nyáron két óra volt a kötelező tanítási idő. (Pukánszky – Németh, 1998, 418.)

³¹ A soproni Szent Orsolya-rendi róm. kath. nőipariskola évkönyve az 1942–43. iskolaévről. Király Nyomda, Sopron, 1943, 5.

tényleges ipariskolát 1850-ben alapították meg, ahol kézimunkát, szabás-varrást, műhímzést, rajzolást és festészetet tanítottak. Később, 1886-ban létrehozták a műhímzési, más néven műipari iskolát.³² Az ipariskolák ekkor még nem adtak szakmát, csak hasznos tudást: az ipariskola alapján a növendékek nem vállalhattak szakképesítést követelő állást. Ebben a korban az ilyen jellegű iskolák még sokkal inkább a női szerepkörre, az otthon melegének biztosítására készítettek fel a lányokat, a végzettséget bizonyító, munkavállalást lehetővé tévő papírra még nem volt szükségük.

1. kép: Nőiipariskolás növendékek saját készítésű nyári egyenruhában - 1920-as évek

A 19. század végére összesen négy tanfolyamot tartottak fenn. Ipar- és háztartásiskolába a polgári iskola után lehetett jelentkezni, az oktatás tartalmi része nagyjából megegyezett a fentebb említett ipariskoláéval. A műipariskolában a finomkézimunka különböző ágazataival, építészeti stílusokkal és egy ma már kevesek által ismert díszítőművészettel, a tűfestéssel ismerkedtek a tanulók. Indult még egy – mai szemmel nézve – „hobbitanfolyam” is: a „rajz- és festészet magasabb művészete”. A sorban utolsó tanfolyam nyelvi továbbképzést jelentett, mégpedig német, francia vagy angol nyelvből.³³

³² Évkönyv 1897, 8.

³³ Értesítő 1890, 19.

A nőipariskolát 1923-ban szervezték újjá, a polgári iskolát követő továbbképző tanfolyamok alapján. Az ide járó lányok különféle kézimunkaágakkal ismerkedhettek meg. A oktatás összesen három évfolyamban történt, melynek során a tanulók különféle kulturális rendezvényeken (pl. színházlátogatás), illetve a szakmához kapcsolódó üzemi látogatásokon (pl. soproni selyem- és keményítőgyár) is részt vettek.³⁴ Az iskola elvégzéséről szakképzettséget tanúsító bizonyítványt kaptak, így munkát vállalhattak megszerzett tudásukkal. A világháború utáni helyzetben a lányok, asszonyok megélhetését biztosíthatta a szakképzettség, melyre a változó világban egyre nagyobb szükség volt. A nők ekkor már nemcsak elsősorban családanyák voltak, hanem sok esetben (akárcsak részleges) családfenntartók is.

Elemi és polgári tanítónőképző

A következő fontos lépcsőt az elemi tanítónőképző létrehozása jelentette 1864-ben, amely a második ilyen intézmény volt hazánkban. Ekkor két évfolyammal, majd 1877-től három osztállyal folyt a képzés. Mivel a rend elsődleges feladata, célkitűzése az oktatás, így szinte természetes, hogy az elemi tanítónőképző mellett, annak továbbfejlesztésével – polgári iskolai nevelde néven – 1892-ben saját, négy évfolyamos polgári tanítóképzőt szerveztek. Itt polgári iskolai tanítónők képzésével foglalkoztak, akiknek tanképesítő vizsgát kellett tenniük ahhoz, hogy képesített oktatóknak számítsanak: az első képesítő vizsgálat 1866-ban volt.³⁵ A polgári tanítónőképzőbe elemi iskolai tanítónői oklevéllel rendelkezők jelentkezhetnek, tehát ez a képzés a mai főiskolai szintnek felelt meg.³⁶ Az iskolát rendtagok részére hozták létre, de világiakat is felvettek. Három szakcsoporton képeztek: nyelv- és történettudomány, mennyiség- és természettudomány, valamint művészet.³⁷ A képző 1923-ban érte el története során a legmagasabb szintet: ekkortól öt évfolyamot oktattak.³⁸ Az intézmény 1926-ban, a polgári tanítónőképzés vidéki intézeteit felszámoló reformjaival szűnt meg.³⁹

Az iskola fénykora

A 19. század vége, 20. század eleje a soproni orsolyita rendház és iskolái kiteljesedésének időszaka volt. A város fejlődése is ekkor vett nagyobb lendületet: teljes városrészek alakultak ki, fejlődtek tovább urbánus formában. Lassan kiépül a Deák tér, letelepszik a Honvéd Főreáliskola, fejlődik a vasút, gyárak telephelyei nőnek ki a beépített terület határán.

³⁴ A soproni Szent Orsolya-rendi róm. kath. elemi tanítóképző, polgári iskola, nőipariskola és elemi iskola értesítője az 1926-27. tanévről. Vitéz Tóth Alajos könyvnyomdai műintézete, Sopron, 1927, 43. (a továbbiakban: Értesítő 1927)

³⁵ A soproni Szent Orsolya-rendi elemi leányiskola, polgári leányiskola, nőipariskola és tanítónőképző értesítője az 1933/34. iskolai évről, Sopron, 1934, 57. (a továbbiakban: Értesítő 1934)

³⁶ Németh 2005, 67.

³⁷ Uo. 68.

³⁸ Értesítő 1934, 57–58.

³⁹ Németh 2005, 68.

Az iskola a győri püspökség fennhatósága alatt működött, de viszonylagosan önállóan. Sopron város kegyúri jogot⁴⁰ gyakorolta a városi katolikus elemi iskolák felett,⁴¹ azonban az orsolyiták önállóan tartották fenn iskoláikat, saját bevételi forrásaikból. Ennek tükrében külön érdekesség a következő megjegyzés az 1908-as tan- és nevelőintézeti értesítőben: „Ez idő szerint Sopron városi iskoláinak valamennyi római katolikus leánytanulója nálunk nyert oktatást”.⁴²

Az orsolyita rendházak többnyire még egymástól is függetlenül működtek, nem alkottak hierarchikus rendszert. Az egyes kolostorok egyedül az illetékes (esetünkben a győri) püspöknek voltak alárendelve. A választott főnöknő nagy hatáskörrel rendelkezett, de nem „uralkodónő” volt, hanem valódi Mater.⁴³ A rendház története során talán a legnagyobb jelentőséggel Mater Desits Ladislaa bírt, aki 1873-tól vette át a ház kormányzását. Rendfőnök-asszonyként minden iskola sorsába beleszólása volt, így az ő nevéhez fűződik a magyar nyelvű oktatás bevezetése a zárda összes elemi iskolájában. Emellett az oktatás színvonalát és sokféleségét is jelentősen növelte: 1882-ben ő hozta létre a polgári iskolát és a hozzá tartozó továbbképzőt. Az imént említett felső nép- és polgáriskolai tanítóképző, majd az 1912-ben nyitott leánygimnázium elindítását is ő küzdötte ki. Egy 1922-es kiadású évkönyv szerint: „A kor igényeit mindig szem előtt tartva, bölcsen tudta azokat saját magasztos elveivel a legszebb összhangzásba hozni”.⁴⁴

A „szellemi javak” bővítéséhez azonban tárgyi feltételek is kellek: így vásárolta meg az iskolák számára a szomszédos épületeket, közöttük a mai Széchenyi téri épületet is, amelyben ekkortól az internátus működött. Szintén neki köszönhetik még a mai diákok is az iskola függőkertjének létrehozását: az egykori többszintes kertrendszernek napjainkra azonban csak egy része maradt meg.

Ezekben az években kiemelkedő szerepe volt még Mater Bailer Katalinnak, a polgári iskola igazgatójának, aki „okszerű” tankönyveket készített az oktatás minden ágára (Fleissig Katalin néven), továbbá „törtétszámgepet” is szerkesztett. Az ő érdeme az is, hogy a külső és belső elemi iskola a 19. század végére hat osztályos lett, és a felső leányiskola nyomán az 1882/83-as tanévben elindult a négy évfolyamos polgári iskola.⁴⁵ Az erkölcsi és tudományos jártasságra való nevelés mellett az apácák nagy hangsúlyt fektettek „a női léleknek és hivatásnak megfelelő tantárgyak” oktatására is. Ezzel a céllal került tanrendbe a kézimunka, háztartás- és neveléismeret, ének és rajzóra.

Az 1800-as évek végén mondta Szabó Károly királyi tanácsos és tanfelügyelő, hogy az iskola megmagyarosodása – azaz hogy a magyart tannyelvként tanították – sokat jelentett. Kedvező tényként említette azt is, hogy az idegen anyanyelvű növendékek is

⁴⁰ Kegyúri jog: „Katolikus egyházi szervezetet alapító és fenntartó személy kiváltságos helyzete; a feudális földesurak – beleértve a királyi városokat is – joga, amely szerint a földbirtokán épült egyházat a sajátjának tekintette, jövedelmeivel közvetlenül rendelkezett, és amelynek szolgálatára a tetszése szerint egyházi személyt jelölt.” (Magyar Nagylexikon, 10. kötet Ir-Kip. Bp., 2000. 701.) Legismertebb példája a reformáció alatt meghatározó „aké a föld, azé a vallás” elv. Sopronban a város az 1868. évi oktatási törvény után magához ragadta a katolikus iskolákkal kapcsolatos hatósági jogokat, melyeket a soproni katolikus konvent 1890-ben vett részlegesen vissza. (Póda Endre: A soproni kath. „parochia” és a „soproni kath. hitközség” története, Sopron, 1892, 132-133.)

⁴¹ Németh 2005, 109.

⁴² A soproni Szent-Orsolya-rendi tan-és nevelőintézet értesítője az 1907-1908. iskolai évről. Sopron, 1908, 57.

⁴³ Bittenbinder Miklós: A Szent Orsolya-rend leánynevelési rendszere. Bp., 1936, 7. (a továbbiakban: Bittenbinder 1936)

⁴⁴ A soproni Szent Orsolya rend római katolikus leánygimnázium értesítője az 1921-22. tanévről, Sopron, 1922, 4.

⁴⁵ Évkönyv 1897, 7.

meglepő előmenetelt tettek a tanköteles magyar nyelv elsajátításában.⁴⁶ Érdemként tünteti fel továbbá, hogy a tanítóképző intézetekre kötelező tanterv és vizsgálati szabályzat szerint zajlik a tanítás és a képesítő vizsgálatok tartása. Ugyanakkor pedagógiai tekintetben a tantestület „helyes elveket követ”, „vallásos és hazafiasan nemzeti szellemre” nevel.⁴⁷ A „helyes elvek” az orsolyita rendnél évszázados hagyományokon alapultak. Alapelvük volt a példamutatás fontossága. Erre Szent Angéla maga inti követőit: „Éljetek úgy, viselkedjetek oly módon, hogy leányaitok a ti és erényeitek tükrébe nézhessenek, és amit akartok, hogy ők cselekedjenek, azt igyekezzetek először magatok megtenni”.⁴⁸

2. kép: Részlet az egykori függőkertekből – 1920-as évek

⁴⁶ Megjegyzendő, hogy az 1868:38. tc. szerint a népiskolákban az oktatás nyelve a „községben divatozó nyelvek egyike”. Emellett 1879-ben minden iskolában kötelező tantárgyként bevezették a magyar nyelvet. (Pukánszky – Németh, 1998, 422.). Sopron még ekkor is nagyrészt német nyelvű város volt, ezért a magyarosítás, a magyar nyelv oktatása, sőt, jól oktatása a későbbiekben a nővérek előnyére vált. 1907-ben. Apponyi Albert minisztersége alatt kiadott törvényben ugyanis a nemzetiségi egyházi iskolák államsegélyét ahhoz kötötte, hogy a diákok a negyedik osztály után legalább alapfokon helyesen ki tudják magukat fejezni magyarul (Pukánszky – Németh, 1998, 422.).

⁴⁷ Évkönyv 1897, 10-11.

⁴⁸ Bittenbinder 1936, 4.

A rendház és iskolái igazi családként működtek, az orsolyiták életük egyetlen feladataul tűzték ki a rájuk bízott gyermekek nevelését. Gondosan odafigyeltek neveltjeik személyiségének alakulására. Egyik elvük szerint „az egyes személyiség kialakítása ... természetes feltételek között jön létre, aminek következménye, hogy ... a személyi sajátosság nem lesz elnyomva”.⁴⁹ Ezt bizonyítják az egykori tanulóknak a Soproni Levéltárban őrzött személyi lapjai, amelyeken nemcsak a családi körülményeket, az előremenelt, a fegyelmi eseteket, hanem a „személyiségi adatokat” is rögzítették.⁵⁰

A másik fontos nevelési elvükkel tanítványaik belső motiváltságának megteremtését célozták meg: ne pusztán azért tanuljanak a lányok, mert muszáj.⁵¹ Azonban az iskolákban nemcsak a tanár nevel, hanem az egykorúak társasága is – erre a nővérek is figyelmet fordítottak. Pótolhatatlan hatás az együttérzésnek, a segítőkészségnek, mások megértésének, az empátiának a kialakulása: „életteljes kapcsolatba kerülnek különböző életszokások, különböző társadalmi osztályok és foglalkozások felfogásai”.⁵² Itt fontos megemlíteni, hogy – habár a rend katolikus – más vallásokhoz tartozó neveltek sem voltak ritkák az orsolyiták iskolájában, akik felekezetüknek megfelelő hitoktatásban is részesültek.⁵³

A Szent Orsolya-rendiek egyik legfőbb szellemi vezérfonala az életre való felkészítés, a korral való folyamatos haladás volt. Ezt tükrözi a széles képzési spektrum, mely már a 19. század végén jellemezte a rendházat. 1897-ben az intézet szám szerint tíz különböző oktatási létesítményt tartott fenn: külső hat és belső négy osztályból álló elemi iskolát; négy osztályos polgári iskolát továbbképző tanfolyammal; négy osztályos elemi tanítóképzőt; három osztályos polgári tanítóképzőt; varró-, ipar- és műhímezési iskolát; rajziskolát; zeneiskolát; kétosztályos ismétlőiskolát; és végül cselédiskolát.

Mindehhez a szükséges oktatási kellékek sem hiányoztak: a könyvtár minden oktatott tárgyhöz bőséges információt tudott rendelkezésre bocsátani, és egyéb felszerelésnek sem voltak híján: állattani, növényteni, ásvány- és közettani, természettani gyűjtemény, vegytani labor, rajzeszközök, kották, hangszerek, háztartás- és kézimunka-oktatáshoz szükséges eszközök voltak az iskola birtokában.⁵⁴

A tanító nővérek elszigeteltségük ellenére lépést tartottak a tudományos élet haladásával: ismereteiket folyamatosan bővítették. Ennek segítésére a vezetőség rendszeresen járattott ismeretterjesztő folyóiratokat is, mint például a Magyar Paedagogia-t, a Magyar Kultúrát, a Magyar Statisztikai Szemlélt és a Természettudományi Közönyt.⁵⁵

A külső iskolával párhuzamosan működő internátusban szigorú szabályok voltak érvényesek. Külön oktatás folyt, az itt tanuló lányok a bejáró növendékekkel nem érintkezhetek, levelezni az előjáróság felügyelete alatt lehetett. A szülők és rokonok látogatása engedélyezett volt, de ez „a lányok érdekében minél ritkábban” történt.⁵⁶

⁴⁹ Bittenbinder 1936, 8.

⁵⁰ Személyi lap, 1947, SL VIII/64, vegyes anyag.

⁵¹ Bittenbinder 1936, 10.

⁵² Bittenbinder 1936, 11.

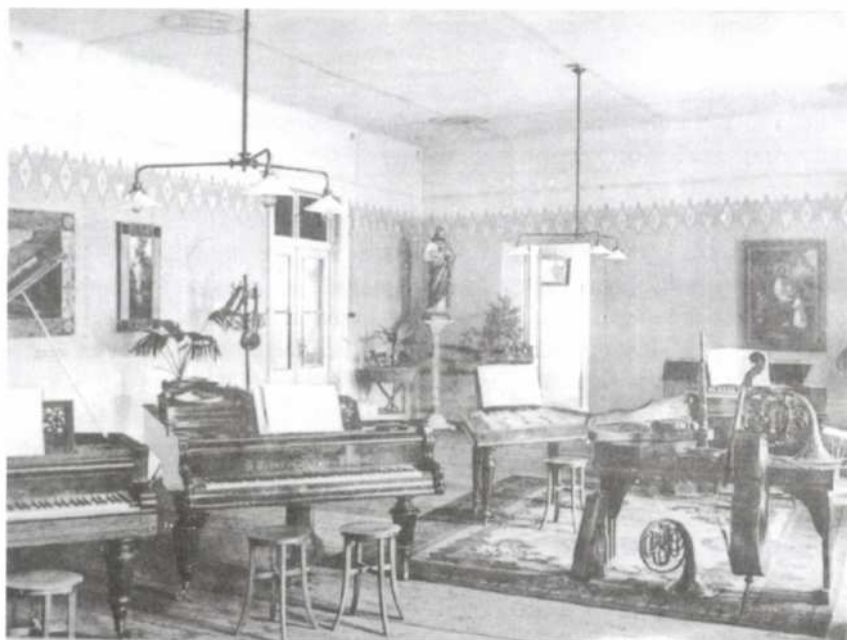
⁵³ Statisztikai kimutatások az elemi iskolák részére: a soproni Szent Orsolya-rendiek külső elemi iskolája, SL VIII/152, vegyes anyag (a továbbiakban: Statisztikai Kimutatások, SL VIII/152).

⁵⁴ Értesítő az Orsolya-rendiek Sopronban létező tan- és nevelőintézetéről, 1894-1895. iskolaévről. Sopron, 1895, 28-32.

⁵⁵ A soproni Szent Orsolya-rendi róm. kath. Leánylíceum és Tanítóképző évkönyve az 1941-42. iskolai évről. Közzéteszi Mater Hencz Augustina igazgató, Sopron, 1942, 22.

⁵⁶ Rendtartási Illemszabályok – soproni orsolyita-szüzek intézetének bennlakó növendékei számára, Hungaria, Oedenburg, 2.

Ugyancsak az internátus jellemzésénél írják le nevelési elvüket: „a gondjainkra bízott leánykák testi és szellemi tehetségeit arányosan fejlesszük, és jellemüket kellőképpen képezzük”. Mindennek elérésére jó módszerük volt: „Hogy a növendékek kifogástalan magaviseletre és minél nagyobb szorgalomra serkentessenek, több rangfokozatra soroztatnak.”⁵⁷ A legkiválóbbak bekerülhettek a „Stella Matutina”⁵⁸ társulatba, amelynek egyik látványos – és kislányok számára valószínűleg hön vágyott – jelképe az ünnepélyeken viselhető arannyal hímzett szalag volt. Ami ebben a „versenyben” még ma is helytálló: a gyerekeket nem különös tehetséggel elért eredményük alapján, hanem önmagukhoz viszonyított teljesítmény szerint kerülhettek be a „kiváltságosok” közé. Az iskolában tanulók a nap nagy részét tanulással töltötték, de maradt idő testedző játékokra is, mindemellett télen rendszeres táncoktatás folyt. A társalgási nyelv a magyar, a német és a francia volt.⁵⁹

3. kép: A hajdani zeneterem – 1920-as évek

⁵⁷ Évkönyv 1897, 112.

⁵⁸ Az iskolában a „Stella Matutina” társulattól bontakozott ki a későbbi évek során a Mária-kongregáció, amely mély vallásosságra, erkölcsösségre és jótékonyásra nevelő leányegyesület volt. Ld.: A soproni Szent Orsolyarendiek internátusában fennálló Stella Matutina-ról elnevezett Szűz-Mária-egylet értesítője az 1911/12. évről, Sopron, 1912; ill.: A soproni Szent Orsolya-rendi róm. kath. elemi tanítóképző, polgári iskola, női pariskola és elemi iskola értesítője az 1929–30. tanévről, Sopron, 1930, 20.

⁵⁹ A soproni Szent Orsolya-rendi róm. kath. elemi tanítóképző, polgári iskola, női pariskola és elemi iskola értesítője az 1909–10. tanévről, Sopron, 1910, 30.

A leánygimnázium

Az orsolyiták soproni leánygimnáziuma országos viszonylatban is igen korán alakult meg.⁶⁰ A nők egyenjogúvá válása ebben az időben, a 19. század végén kezdődött meg: leánygimnáziumban letett érettségi után nők is felvételizhettek egyetemekre. Leánygimnáziumot az orsolyiták először az 1907/1908. tanévben indítottak, mindössze 7 tanulóval. Az ekkor még magánjellegű intézmény a növendékek és családjuk elköltöztetésével megszűnt. Az 1910/1911. iskolai évben hasonlóan üzemelt, a növendékek a vizsgákat a Soproni Szent Benedek-rendi katolikus gimnázium tanári kara előtt teheték le.⁶¹

1911-ben tették meg az első kísérleteket az intézmény állandósítására. Az akkori főnöknő a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez írt levelében azzal indokolta ezen intézmény állandó fenntartásának szükségességét, hogy ebben a korban a legkívánatosabb a lányokat, fiatal hölgyeket a legjobb nevelésben részesíteni. A hazai nőnevelés „erkölcsi alapokon nyugvó, hazafias szellemben induló és a tudományok haladásával lépést tartó továbbfejlesztését” tűzi ki célul. A rendnél tanuló lányok ezért jobb, ha nem kerülnek idegen befolyás alá ebben a korban. A növendékek tanulmányaik befejezése után gimnáziumi érettségi bizonyítványt kapnának, következő lépésben középiskolai tanárképző tanfolyamon vehetnének részt,⁶² amely tulajdonképpen felsőfokú képzésnek felelt meg.

A leánygimnázium tényleges megszervezése szomorú körülmények között, az első világháború kitörését közvetlenül megelőzően történhetett meg. Az 1913/1914. tanévben végre nyilvánossági jogot kapott az intézmény,⁶³ amely ezzel a Dunántúl legrégebbi leánygimnáziuma lett. Elindulhatott az első osztály tanítása, a fiúgimnáziumok tanterve alapján. Az 1916. évi július 14-i 86.100 számú miniszteri rendelet életbe léptette a „Leányközépiskolai Rendtartást és Tantervet”, amelyet az orsolyiták azonnal alkalmaztak is.⁶⁴ Ez az intézeti forma azonban a kezdetekben nem állt teljes mértékben a nővérek hatása alatt: a leánygimnázium első igazgatója Benedek-rendi tanár, dr. Török Veremund volt. A tanári kart az első időkben kizárólag szerzetesek és egy-két világi tanár tette ki. A többi iskolatípushoz képest visszas helyzetet az okozta, hogy az Orsolya-rendnek ekkoriban még nem voltak középiskolai tanári képesítéssel rendelkező tagjai, mivel alig egy évtizeddel korábban nyílt lehetőség nők számára arra, hogy felsőfokú végzettséget szerezzenek. A Szent Benedek-rendi tanárokat a helyi fiúgimnáziumból „kölcsönözték”, a Pannonhalmi Főpát engedélyével.

Az apácák gyorsan pótolták a hiányosságokat: az 1922/23-as tanévben már szinte kizárólag rendtagok tanítottak, két világi tanárnő és egy tanár segítségével. Ez akkoriiban nagy szó volt: mindössze 25 évvel azután, hogy nők is beiratkozhattak egyete-

⁶⁰ Hazánk első leánygimnáziuma csupán 1896-ban nyitotta meg kapuit, az Országos Nőképző Egyesület törekvéseinek köszönhetően. Tantervének alapját a fiúgimnáziumok tanterve képezte. Ezelőtt egy évvel, 1895-ben vált lehetővé nők számára, hogy az egyetemek bölcsész, orvosi és gyógyszerészeti fakultását hallgathassák. (Pukánszky – Németh 1998, 426.)

⁶¹ A Szent Orsolya-rendiek Soproni Immaculata Leánygimnáziumának évkönyve az 1943–44. iskolai évről. Szerk. M. Rock Stephana. Sopron, 1944, 3. (a továbbiakban: Gimnáziumi Évkönyv 1944)

⁶² A fejedelemasszony levele, 1911, SL XII/6, vegyes anyag.

⁶³ Rózsa 1997, 45.

⁶⁴ Gimnáziumi Évkönyv 1944, 3.

mekre, az orsolyitáknak teljes gimnáziumi tanári karuk volt. 1932-re 12 középiskolai tanári oklevéllel rendelkező nővért tartottak számon. Ebben az évben a Szentszék megbízásából Magyarország bíboros hercegprímása a Szent Orsolya Rend budapesti, addig különálló rendházát a sopronihoz csatolta. Az egyesítés hatására a soproni gimnázium igazgatónőjét, dr. Felkl Ursulát és több szerzetes-tanárnőt a fővárosba helyezték át. Ennek folytán újra szükség lett világi tanerők nagyobb arányú alkalmazására. A változtatás után az iskolatípus felszámolásáig nem sikerült teljesen rendi tanári kart létrehozni.⁶⁵

Az 1934. évi XI. törvénycikk alapján Magyarországon egységesítették a középfokú oktatást: a különböző középiskolák helyébe „gimnáziumok”, ill. „leánygimnáziumok” léptek.⁶⁶ A megváltoztatott tanterv az 1935/36-os tanévtől lépett érvénybe: ekkor már 45 perces órákban tanítottak az orsolyitáknál is.⁶⁷ A gimnázium a Katolikus Középiskolai Főhatóság igazgatása és felügyelete alatt állt, emellett az állami főfelügyeleti jogot a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter a szombathelyi tankerületi királyi főigazgató által gyakorolta.⁶⁸

Továbbfejlesztési szándék

Az alább leírtak egy példát nyújtanak a hajdani nővérek elhivatottságára és céltudatosságára. A folyamatos fejlődés a rendház életének része volt, habár nem mindig minden úgy alakult, ahogy eredetileg tervezték. 1918-ra a rend és az iskola vezetője, Mater Reiter Benedicta elérkezettnek látta az időt arra, hogy a polgári tanárképző a továbbiakban főiskolaként működjön tovább.⁶⁹ Az indokokat – amelyek jól példázzák az akkori magas szintű oktatást – egy négy évvel későbbi levélben nagyon részletesen leírja. Az intézet anyagi biztonsággal rendelkezett a rend tulajdonában lévő ingatlanok bérleti díjai és egyéb bevételek révén. A hét épületből álló komplexumban megfelelő számú helyiség állt a szertárak, gyakorlati, kísérletező és dolgozó termek rendelkezésére, továbbá tágas, fásított kert.

A fizikai, kémiai laborok jól felszereltek, mind előadásra, mind kísérletezésre alkalmasak. Saját gazdag gyűjteményük mellett a növendékek megtekinthették a bányász- és erdőmérnöki főiskola gyűjteményeit, laboratóriumait és az ott zajló bonyolultabb kísérleteket, továbbá meghallgathatták az ottani előadásokat is. De nem ez volt az egyetlen kapcsolat egyetemünk elődjével. A rendi és civil többszörös okleveles

⁶⁵ A soproni Szentorsolyarendi róm. kath. Leánygimnázium értesítője az 1937–1938. iskolai évről, Sopron, 1938, 6.

⁶⁶ Korábban az 1926. évi 24. tc. differenciálta a lányok középiskoláit leánygimnáziumra, leányliceumra és leánykollégiumra. Míg az előbbi általános műveltséget adott és érettségi vizsgával zárult, az utóbbi inkább a fűsikolák reál típusának felelt meg, azzal a különbséggel, hogy természettudományok helyett a művészeti oktatás, valamint a modern nyelvek tanítása került túlsúlyba. (Pukánszky – Németh 1998, 623.)

⁶⁷ A soproni Szentorsolyarendi róm. kath. Leánygimnázium értesítője az 1936–1937. iskolai évről, Sopron, 1937, 18. (a továbbiakban: Gimnáziumi Évkönyv 1937)

⁶⁸ Gimnáziumi Évkönyv, 1937, 15. o.; Már az 1868:38. tc. állami felügyelet alá, az iskolaszék hatókörébe helyezte a felekezeti iskolákat (Pukánszky – Németh 1998, 419.). Az állami felügyeleti hatóságot az 1935. évi VI. törvénycikkkel hívták életre, az új közoktatásügyi igazgatás bevezetése által. (Gimnáziumi Évkönyv, 1937, 18.)

⁶⁹ A rend fejedelemszonyának levele, 1918. dec. 27., SL XII/6, vegyes anyag.

tanerőkön kívül a bánya- és erdőmérnöki főiskola tanárai is rendszeresen tartottak előadásokat.⁷⁰ Az 1922/23-as tanévben dr. Kövessi Ferenc állandósított vezetője lett a földrajz–természettan–kémiai szakszoportnak, rajta kívül dr. Fehér Dániel⁷¹ és Vági István rendszeresen tartott kémiai és fizikai előadásokat.

4. kép: Kertrészlet – 1920-as évek

A Mater további indokként hozta fel, hogy a rend és az iskola mindig „rendületlen képviselője volt a magyarságnak”, és hazánk nyugati szélén eredményeket ért el a magyarosítás terén. Azzal is érvelt, hogy az ország nyugati vidékein élő lakosság nagy részét az orsolyita tanítóképzőből kikerült tanítónők nevelték. Sopront egészséges környéke miatt is kiemelkedő szerepűnek írta le. Végül a rend szigorú előírásaira hivatkozott: az orsolyita nővérek nem hagyhatják el zárdájukat, ezért is fontos a helyi tanítóképző főiskola megszervezése.⁷²

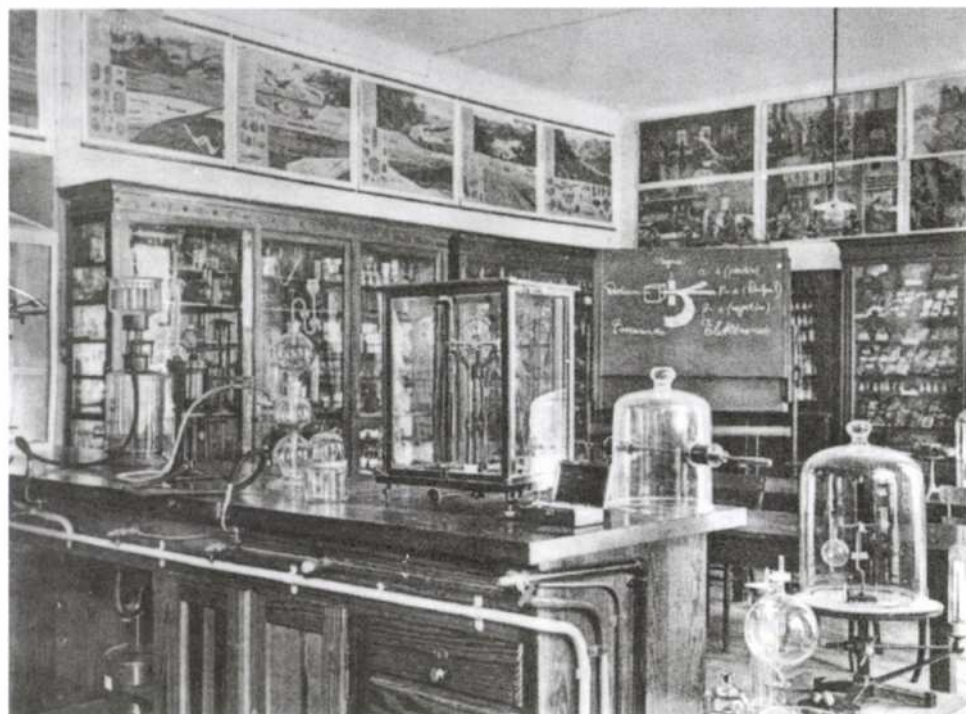
Egy évvel később a tanítóképző főiskola javaslatát elutasították. A győri püspök levele közli, hogy a tanítóképző intézet tovább működhet előkészítő tanfolyamként, és

⁷⁰ A Bányászati és Erdészeti Akadémia (1922-től Főiskola) 1919-ben költözött Selmecbányáról Sopronba, a trianoni események kapcsán. Az akadémia Sopronba kerülése hatott a helyi középiskolák fejlődésére, és valószínűleg inspirációt adott a főnökszónynak is.

⁷¹ Fehér Dániel az erdészeti mikrobiológia Európa-hírű professzora volt.

⁷² Reiter M. Benedicta rendi fejedelemasszony levele, 1922. júl. 31. SL XII/6, vegyes anyag.

a polgári iskolai tanárok képzése is megmaradhat. A rendi tagok részére viszont biztosították, hogy a vizsgáló bizottságot kiküldik a helyszínre, így a polgári iskolai oklevelet helyben megkaphatják.⁷³ Ez kiváltságnak számított, mivel ebben az időben minden tanárjelöltnek budapesti vizsgálóbizottság előtt kellett számot adnia tudásáról.

5. kép: Kémialabor – 1920-as évek

A mezőgazdasági oktatás

Gazdasági oktatással 1901 óta kísérleteztek a nővérek, akkor még csak egy gazdasági irányú ismétlő iskolával. Ezt követően 1938–39-ben gazdasági-háztartási tanfolyamot indítottak. Végül 1941-ben kalocsai példára az orsolyita nővérek mezőgazdasági leányközepiskolát alapítottak, amely időrendben a második ilyen jellegű intézmény volt hazánkban. Az igen alapos oktatás négy évfolyamban zajlott, a tanulmányok végeztével érettségi bizonyítványt kaptak a növendékek.⁷⁴

⁷³ Fetser Antal győri püspök levele, 1923. aug. 31., Soproni Levéltár, XII/6. fond, vegyes anyag.

⁷⁴ Rózsa 1997, 45.

6. kép: Gyakorló konyha – 1920-as évek

Az általános tárgyak mellett gyakorlati gazdálkodási oktatás is folyt, az iskola saját tangazdaságában és munkaotthonában,⁷⁵ amely a mai Lehár utca táján volt. A tangazdaság megfelelő keretet nyújtott a mezőgazdaság valamennyi ágának gyakorlására: 20 kataszteri holdon mezőgazdasági üzemet létesítettek, szántóval és réttel. Az 1470 négyszögöles kertészeti üzem területén „minden olyan kerti termés” megtalálható volt, amely egy „belterjesen kezelt üzemben szükséges”: ezen belül egy gyümölcsös és egy gombatelep is. Az állatállomány is igen változatos volt: a lovak, baromfik, sertések, nyulak. Külön érdekessége a létesítménynek az úgynevezett „Mintaotthon”: „azon ismeretek elsajátításához, amelyek egy nagyobb család összes szükségletének kielégítésére alkalmasak”. A ház berendezését részben az első években itt tanulók készítették.⁷⁶ Az intézmény az államosítás után állami mezőgazdasági gimnáziumként működött tovább, majd 2-4. osztályos tanulóit 1950-ben a Csornán ekkor induló állattenyésztési technikumba helyezték át. Az iskola soproni épületébe az Erdészeti Technikum került.⁷⁷

⁷⁵ Rózsa 1997, 46.

⁷⁶ A szent Orsolya-rend soproni Vincentianum Mezőgazdasági Leányközépiskolájának évkönyve az 1943/44. iskolai évről. Szerk: M. Szentgyörgyi Lukretia igazgatónő. Sopron, 1944, 12-13.

⁷⁷ Építőkövek – A csornai Csukás Zoltán Mezőgazdasági Szakközépiskola története 1938–1988., 1988, 27.

A második világháború

A második világháború utolsó éveiben a határvárosok felé menekülő családok miatt megnövekedett a tanulók létszáma. 1944 tavaszán az internátusban hajléktalan-elhelyezés céljára elkülönítettek egyes részeket. Összel a honvédelmi miniszter rendelete alapján a leánygimnáziumot hadikórház céljára lefoglalták, a bentlakásos intézet kivételével, ám egy hónappal később ezt is birtokba vették, ezúttal a debreceni rendőrkapitányság.⁷⁸ Novemberben országszerte megszűnt a tanítás.

Az első, 1944 decemberi bombázás után 1945. március 28-án jött a legrosszabb. Egyetlen éjszaka alatt a gyönyörű iskolaépület rommá változott. De a rombolás után volt – kellett, hogy legyen – erő az újjáépítéshez: államrendelet alapján 1945 áprilisában megkezdődött az oktatás. A rend elkezdte a munkát dr. Németh Alajos hittanár vezetésével. Az ő fáradságot nem kímélő erőfeszítéseik által 1947 májusára az iskola és a templom belseje megújult.⁷⁹

A munkálatok közben egy új tanfolyamot hoztak létre a város dolgozó asszonyainak és leányainak: 1946-ban elindult az Anyák iskolája, mintegy 25-30 résztvevővel. Itt szabás-varrást, erkölcsstani előadásokat, nevelési és egészségügyi útmutatásokat hallgathattak az anyák. A részvétel ingyenes volt.⁸⁰

Az államosítás

Az újjáépítés után egy évvel, 1948. május 30-án Sopron törvényhatósági bizottsága egyhangúlag elfogadta a felekezeti iskolák államosítását, azzal a kissé elhamarkodott gondolattal, hogy az „egyházi körök ez elé nem fognak akadályokat gördíteni”. A válasz azonban a katolikus szülők, tanárok és diákok tüntetése lett 1948. június 7-én, a Szt. Mihály templom és a Bencés templom előtt. A vallási jellegű gyülekezés ekkor már tiltott volt, ezért a rendőrség először szóval próbálta feloszlatni a tömeget, de végül csak tűzoltófecskendővel jutottak eredményre. A vélt szervezők közül kilenc gyanúsítottat vettek őrizetbe, köztük dr. Németh Alajost is, aki ezután 21 hónapot töltött internálásban.⁸¹ A tüntetés nem járt eredménnyel. Június 9-én jóváhagyták a felekezeti iskolák államosítását, elkezdték vagyonuk leltározását és a nevelők állami státusba vételét.⁸²

A soproni orsolyiták sem jártak jobban. A rend birtokában lévő öt épület közül csak a jegyzőkönyvben V. számmal szereplő rendház és templom maradt ideig-óráig a rend kezében, az állam az összes iskolát birtokba vette.⁸³ Ekkor lett a leánygimnáziumból Liszt Ferenc Állami Leánygimnázium, amely nem volt hosszú életű: 1949-ben megszűnt,⁸⁴ mint ahogy a szintén államosított nőipariskola is.⁸⁵ Az elemi

⁷⁸ Dr. Kamenszky Árpád polgármester levele, 1944. okt. 19., SL XII/6, vegyes anyag.

⁷⁹ Rózsa 1997, 43.

⁸⁰ M. Rock Stephana fejedelemasszony levele, 1946. aug. 30. SL XII/6, vegyes anyag.

⁸¹ Horváth Zoltánné: 1948-tól az újraindulásig. In: A Szent Orsolya Római Katolikus Általános Iskola, Gimnázium és Kollégium jubileumi évkönyve, 1997, 49-63., itt: 49. (a továbbiakban: Horváth Z. 1997).

⁸² Horváth Z. 1997, 50.

⁸³ Jegyzőkönyv-másolat az iskola államosításáról, 1948. aug. 10., Soproni Levéltár, XII/6. fond, vegyes anyag.

⁸⁴ Németh 2005, 126.

⁸⁵ Németh 2005, 135.

tanítónőképzőt összevonták az Isteni Megváltó Leányainak tanítónőképző intézetével: az összevont állami intézmény 1957-ig működött.⁸⁶

A szerzetes-tanárok nem fogadták – nem is fogadhatták – el az állami iskolába szóló kinevezést. Az egyház központi álláspontja minden szerzetes-tanárnak megtiltotta az állami iskolákban való működést: óraadó állást sem vállalhattak.⁸⁷ Nem sokkal később törvényi erővel feloszlatták a vallási egyesületeket, az orsolyita zárdát leválasztották az iskoláról. 1950-ben a szerzeteseket összegyűjtötték, a soproni nővéreket Vácra vitték. Itt érte őket a hír, hogy rendi ruhájukat le kell vetniük. Elhelyezkedési lehetőségeik meglehetősen rosszak voltak, többnyire gyári munkásként, gyermekgondozóként dolgoztak tovább.

A volt Orsolya-rendi iskola a szocialista korszakban

Az iskola ezután a III. számú Állami Általános Iskola, Orsolya tér lett. Az új nevelőtestület az államosítás ellenére is igyekezett biztosítani a hagyományos szellemiséget, ugyanis a legtöbb tanár még egyházi iskolában szerezte az oklevelet. A központi elvárások azonban mások voltak: a kötelező ideológiai tanfolyamokat az oktatók nem kerülhették ki, az 1950-es évek során a vallásellenes harc közüggé vált, a transzcendentálisba vetett hitet a tudatlanság gyökerének tartották.⁸⁸ Az oktatás a központilag előírt tantervek szerint folyt, amelyet köztudottan a párt ateista nézeteinek megfelelően állítottak össze.⁸⁹

Érdekes látni a történelem hatását egy iskola számadatain keresztül. A tanulólétszám az 1956/57-es tanév kezdetén 876 fő, míg a harmadik negyedévben már csak 753. A többi 123 fő szüleivel együtt kivándorolt. A hatvanas évekre a volt orsolyita iskola három belvárosi iskola napközi iskolája lett, majd a 70-es évektől „összetett városi szintű oktatási feladatokat” is ellátott, mint például a gyógytestnevelést.

1982-ben az Orsolya téri általános iskolát összevonták a Petőfi téri általános iskolával. Ennek következtében megnövekedett a tanulólétszám és a tantestületi létszám is. Az 1-2. osztály a Petőfi téri, a 3-8. osztály pedig az Orsolya téri épületben kapott helyet. 1990-ben az első két osztály visszaköltözhetett az Orsolya téri épületbe. Ekkorra már az anyanyelvi nevelés alapossága érdekében évfolyamonként kiemelték egy-egy területet: az első osztályban beszédművelést, a másodikban írást és íráshasználatot, a harmadikban nyelvtant és helyesírást, végül a negyedikben fogalmazást és szövegalkotást.

A fejlesztések már korábban elindultak. Az alsó tagozatban rajz tagozatot indítottak, és többféle szakkör is újtára indult. 1969-ben szakosított matematikai tantervű osztály létesült, ezáltal lehetővé vált a matematika tartalmi korszerűsítése.⁹⁰ Az évek során az iskola kórusa a város szinte minden „kulturális megmozdulásán” részt vett. Rajzi és képzőművészeti versenyeken az iskola tanulói szép eredményeket értek el. 1959-ben gyakorlati technika-foglalkozás indult, a résztvevő diákok városi és megyei

⁸⁶ Németh 2005, 149.

⁸⁷ A győri püspök levele, 1948. okt. 7. SL XII/6., vegyes anyag.

⁸⁸ Mészáros István: Ateista nevelés iskoláinkban 1950–1990. Bp., 1996, 12. (a továbbiakban: Mészáros 1996)

⁸⁹ Mészáros 1996 11.

⁹⁰ Horváth Z. 1997, 49-63.

technika versenyeken szerepeltek. Szintén megyei versenyeken volt többször is dobogós a tornacsapat és a kézilabdacsapat. A napközi otthon „étkezést, tanulási és hasznos szabadidős tevékenységet biztosított”.⁹¹

Újra az Egyház kötelékében

1991. június 30-án a Városi Közgyűlés az Orsolya téri iskolát egyházi kezelésbe adta. A volt Belvárosi iskola teljes diáksága és tantestülete újra a rendhez került, az Orsolya tér 2-3. és a Széchenyi tér 21. szám alá. Innentől az iskolát hivatalosan Szent Orsolya Rend Római Katolikus Általános Iskolának hívják. Augusztusban megalapították a Szent Orsolya Rend Kollégiumát is. Az iskola és a kollégium működtetését a Katolikus Konvent látta el, a rend kérésére.

Ekkor kezdődtek el a változtatások. A szaktantermi rendszert megszüntették, csak a fizika-kémia kabinet maradt meg. Minden lehetséges helyiséget osztályteremként használtak, az Orsolya téri épület egy részét később a visszatérő apácáknak adták át. Az iskola egyházi szertartásait azóta is az Orsolya téren, a Szt. Orsolya templomban és a Szt. György templomban tartják. A nemzeti ünnepek egy részét osztályszinten, az 1848-49-es szabadságharc és a 1956-os forradalom emlékét pedig iskolai szinten ünneplik.

A gimnázium ötlete már 1991-ben felvetődött, és már novemberben eljuttatták az iskolakoncepciót, tanterveket a Művelődési Minisztériumba. 1992 januárjában az önkormányzathoz nyújtották be a „személyi, tárgyi és pénzügyi feltételek meglétét igazoló anyagokat és a szakhatósági engedélyeket”.⁹² A tanterveket a Németh László Gimnázium igazgatója térítésmentesen rendelkezésre bocsátotta, ezeket apróbb változtatásokkal igazította az iskolához a vezetőség: a háztartási ismereteket elhagyták, a latin nyelv összóraszámát csökkentették, és már elsőben elkezdték a földrajzoktatást, ugyanakkor idegen nyelvekből saját tantervet készítettek. Az 1992/93-as tanévvel megindult a nyolcosztályos gimnázium, a következő lépés az 1994/95-ös tanévben induló négyosztályos gimnázium volt.

A hitelet felélesztése érdekében kötelezővé tették a hitoktatást, és – bár csupán egy évig – etikai oktatás is folyt. Mint már fentebb említésre is került, az egyházi ünnepeket újra iskolai szinten ünneplik, továbbá az iskolaév fontos dátuma Szt. Orsolya és Szt. Angéla napja is. 1995-ben az államosítás óta először újra fogadalomtételre került sor. A 14 év fölötti gimnazisták számára lelki napokat, lelkigyakorlatot szerveznek, a tanárok számára külön lelkigyakorlatot tartanak.⁹³

Az általános iskola, a négy- és a nyolcosztályos gimnázium a mai napig működik a soproni óváros szívében. A tantestület tagjai a katolikus szellemiség szerint tanítanak, azonban az Orsolya rendet nem képviseli egyetlen tanító nővér sem.

⁹¹ Horváth Z. 1997, 62.

⁹² Horváth József: Az újraindulástól napjainkig, 67. In: A Szent Orsolya Római Katolikus Általános Iskola, Gimnázium és Kollégium jubileumi évkönyve, 1997, 64-73. (a továbbiakban: Horváth J. 1997)

⁹³ Horváth J. 1997, 72.

I. Az evangélikus tanítóképző állami kezelésbe vétele

1. Eszmei és történelmi előzmények

Az iskolák államosításának kérdése érdemlegesen a 19. század folyamán merült fel, ugyanis annak anyagi, társadalmi és politikai feltételeit a modern (kapitalista) fejlődés teremtette meg. Annak ellenére, hogy az egyház és állam szétválasztása, az iskolák állami kezelésbe vétele (szekularizálása) elsősorban a polgári társadalomra várt volna, végig vitelére tulajdonképpen sehol sem került sor. Mindez nem jelenti azt, hogy a polgári átalakulás idején nem találkoztunk becsületes, progresszív törekvésekkel, említésre érdemes kezdeményezésekkel, eredményekkel. (Utalhatunk itt Eötvös József törvényjavaslatára, az első magyar tanügyi kongresszus törekvéseire, Tavasi Lajos javaslatára az 1848-ik, forradalmas évben.¹) A dualizmus korában nekilendülő gazdasági-társadalmi fejlődés – igaz, felemás módon és szinten – ismét előtérbe helyezte a polgári átalakulás nélkülözhetetlen alapfeltételeit, köztük a felekezeten kívüli oktatás kérdését is. Dolgozatunkban egy szűkebb körre szeretnénk szorítkozni: a tanítóképzés és fenntartó intézményének kérdésére.

Az iskolák államosításának talán legjelentősebb, leghatásosabb polgári elmélete Imre Sándor (1877–1945) művelődéspolitikus, egyetemi tanár nevéhez fűződik. Ő a polgári értelemben vett nemzeti egység, minden társadalmi jelenség mércéjének megteremtésén fáradozott. „A nevelés egysége azért szükséges – írta 1912-ben –, hogy az egyesekben fejlődő társadalmi tudatosságnak azonos lehessen a tartalma”.² Az egységes nevelői gondolkodásnak, így az egységes nemzetnevelésnek három akadályát látta: a nemzetiségi aspirációkat, a szocialisták osztályszemléletét és a felekezeti különbségeket. Ami az utóbbi tényezőt illeti: „Mindegyik felekezet ragaszkodik saját iskoláihoz és igyekszik az államiakban is ... a maga egyházi érdekeit érvényre juttatni”.³ A megoldás egyik eszköze az lenne, ha az állam képezné a tanítókat, akik azután a felekezeti iskolákban az egységes nemzeti szellemet árasztanák szét. „Azt óhajtjuk tehát – írta 1917-ben – hogy az elemi iskolai tanítás szellemének a biztosítása céljából nemcsak a tanítóképzésre, hanem a tanítóképző-intézeti tanárok képzésére is terjedjen ki az állam gondoskodó figyelme”.⁴

¹ Eötvös József képviselőházi beszéde 1848. augusztus 3-án. In: Dokumentumok a magyar nevelés történetéből 1100–1849. Neveléstörténeti könyvtár. Szerkesztette: Ravasz János. Bp., 1966. 519–520.

² Imre Sándor: Nemzetnevelés. Jegyzetek a magyar művelődési politikához. Bp., 1912. 115.

³ Uő: A nevelés sorsa és a szocializmus. Bp., 1909. 151–152.

⁴ Imre Sándor: Nemzetnevelés 167. Imre Sándor eszmei jelentőségére utal Ady Endre – Eötvös József emlékére írt – „Kín és dac” című költeményének ajánlása: „Imre Sándornak, a nagy tanítónak s nemes barátjának küldöm”. Vö.: Ady Endre összes versei. Bp. 1977. 549. A kérdéshez lásd még: Varsányi Péter István: Az iskolák államosításának kérdése Imre Sándor pedagógiai rendszerében. Magyar Pedagógia, 1979. 2. szám 176–182. Dolgozatunkhoz kapcsolódik Rozsondai Károly önéletrajzában egyik adaléka: „Mivel a sok családos tanítót is nehezen tudták akkor álláshoz juttatni (1920-ról van szó – a szerző), engem és Zoltán öcsémet Imre Sándor,

Az iskolák államosításának követelése a sarjadzó magyar munkásmozgalom programjában is szerepelt. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt alakuló kongresszusa (1890) a népoktatás állami kezelés alá vételét, felekezet nélküli népiskolák létesítésének kérdését vetette fel. A párt kiemelkedő egyénisége, *Kunfi Zsigmond* (1879–1929) azt igyekezett igazolni, hogy „...az állami népoktatás jobb népoktatást, a felekezeti népoktatás rosszabb népoktatást jelent”.⁶ Kimutatása szerint korának 61 egyházi tanítóképzőjében egy növendék képzésének évi költsége 193 koronát, a 27 állami intézetben ugyanakkor 513 koronát tett ki.⁷ Nem esett ugyanakkor abba a hibába, hogy az általa (és párttársai által) óhajtott változásokat kizárólag iskolai reformoktól, pedagógiai újításoktól várja. „Igazi népműveltség, becsületes közoktatás csak demokratikus és szociálisan fejlett államokban lehet valóságga” – írta 1908-ban.⁸ A tanítóképzés jövőjéről formált elképzelését egyik lényegre törő mondatával foglalhatjuk össze: „Tiszta elegendő vízzel kell előbb megtölteni a középponti vízgyűjtőmedencét, csak akkor várhatjuk, hogy elégséges és tiszta víz jó majd a csapokból”.⁹

1918 októberében, a polgári demokratikus forradalom követelései között kitüntetett helyre került az iskolák államosításának kérdése. A szekularizációt követelők táborában voltak, akik valamennyi felekezeti intézet átvételét követelték, mások csak a tanítóképzés államosításáig jutottak el. Néhány idézet a kor sajtójából: „Hassa át az átalakulásnak ez a felforgató szelleme elsősorban a tanítóképzőket, hogy rövidesen már az új szellemben nevelt tanítók ezrei áradjanak szét az iskolákban.”¹⁰ Vagy: „Mi a tanítóképzést az ország egyik legfontosabb ügyének valljuk... Omoljanak le végre a felekezeti és nemzeti választásfalak!”¹¹

1919. március 5-én a református Országos Lelkész-szövetség küldöttségének adott nyilatkozatában az immár miniszter *Kunfi Zsigmond* kijelentette, hogy legsürgősebbnek „...a tanító- és tanítónőképző intézetek államosítását ítéli”. „Az elemi iskolákat, a tanítóképzést kivesszük az egyház kezéből és az összes iskolákat államosítjuk” – nyilatkozta Kaposvárott március 18-án.¹² A „Törvényjavaslat a kisdedóv-képzés, valamint az elemi és polgári iskolai tanítóképzés állami ellátásáról” 1919 februárjában készült el a minisztériumban. A „tanítóképzés állami feladat” – rögzítették le a tervezet első paragrafusában. A volt felekezeti személyzet tagjai, amennyiben hajlandók állami intézményben dolgozni, minden további nélkül átvehetők.¹³

Az első magyar proletárdiktatúra 1919. március 29-én minden nem állami nevelési és oktatási intézetet saját kezelésbe vett át (XXIV. számú rendelet). 1919 augusztusában az ellenforradalom – éppen *Imre Sándor* néhány napos minisztersége idején – az

a neves pedagógus, akkor államtitkár, kitűnő oklevelünkre való hivatkozással a Polgári-iskolai Tanárképző Főiskolára vétetett fel.” (1953. október 28.).

⁶ *Kunfi Zsigmond*: Ki tanítja és ki tanítsa a magyar népet? Bp., 1908. 20.

⁷ Uő: *Népoktatásunk bűnei*. Népszerű tudományos könyvtár V. kötet. Bp., 1908. 22–23.

⁸ Ua. 61.

⁹ Ua. 32–33.

¹⁰ *Bresztovszky Ede*: Kulturális politika és a magyar forradalom. Szocializmus, 1918. 11–12. sz. 530.

¹¹ *Venyigéssy István*: Magyar tanítóképzés. Néptanítók Lapja, 1918. november 21.

¹² *Népszava*, 1919. március 19.

¹³ A törvénytervezet teljes szövege a református egyház Ráday Levéltárában maradt fenn *Imre Sándor* hagyatékában (22. csomag, 533–562.); vö. *Varsányi Péter István*: Törvényjavaslat a pedagógusképző intézmények államosításáról 1919 februárjában. Magyar Pedagógia, 1975. 1. sz. 65–68.

elsők között semmisítette meg az ilyen vonatkozású intézkedéseket. Döntését könyvebbé tette az a felismerés, hogy a Tanácsköztársaság rendeleteinek „pártos bélyege” erősen csökkentette azok pedagógiai értékét. Szerinte a megoldás: „Külön kellene választani a nevelésügyi minisztériumot a politikai pártoktól, s biztosítani a teljes pártatlanságot”.¹⁴ Már korábban hangoztatta, hogy az iskolák államosításán kívül sok minden egyéb változásnak is történnie kellene, hogy „.... ez az egy változás a tőle várt nagy haszon helyett nagy károk forrása ne legyen”.¹⁵

A két világháború között alapvetően alakultak át a magyarországi viszonyok. Túl vagyunk az első proletárállam (korabeli, de nem odai) szóhasználatával: „bolsevizálás”) 131 napján; még túlságosan bénító a Trianon okozta fájdalom. Új nemzeti egységre lett legyen szükség, amelynek központi problémája a visszarendeződésre irányuló felkészülés. Ilyen körülmények között az iskolák államosításának ügye is lekerült a napirendről.¹⁶ A harmadik egyetemes tanügyi kongresszuson, 1928-ban a „bolsevizálással” szembeni védekezést a tanítóképzésben is szükséges teendőnek tartották. Ennek módszerei: „.... a valláserkölcsi nevelés megítélése”, a szociális hajlam s a társadalmi felelősségérzés és szolidaritás fejlesztése, a nemzeti érzés erősítése.¹⁷ Ami az első aspektust illeti, az kizárja a felekezeti iskolák (benne a tanítóképzők) államosítását;¹⁸ a harmadikhoz viszont idéznénk az egyik résztvevő, *Molnár Oszkár* (1881–1954) tanítóképző intézeti tanár szavait: „A magyar tanítói műveltségnek a nemzeti művelődési anyagból kell sarjadnia, ezért a magyar tanítóképzői intézménynek olyan alsó tagozatra van szüksége, melyet egyedül a nacionalizmus táplál.”¹⁹

2. A „szellemi földosztás” törvényi rendezése

A háború után elsőrendű feladat lett volna az iskolák hovatartozása terén mutatkozó problémák megoldása – állította némi túlzással 1947 májusában *Ortutay Gyula* (1910–1978) vallás- és közoktatásügyi miniszter. 1945-ben azonban „minden erőt halaszthatatlanul lekötő” politikai teendőként jelentkezett a köztársaság megteremtése, a radikális földreform.²⁰ Tárgyunkban a kezdőhangot *Rákosi Máttyás* (1892–1971) adta meg 1948 januárjában (addigra jutottak el oda, hogy „.... a közoktatást megtisztítsuk az oda behúzódo reakciós elemektől”), azt követte 1948 februárjában Ortutay felszólalása az országgyűlés költségvetési vitájában. Az egyesült munkáspárt (Magyar Dolgozók Pártja) a köznevelés, a művelődés és közkereskedelmi terén követelte „.... az egyházi iskolák államosítását: az egyház hitoktatási jogának és a papnevelő iskolák egyházi jellegének csorbítása nélkül”.²¹

¹⁴ Ráday Levéltár XIV/1.; Varsányi Péter István: Az iskolák államosításának kérdése Imre Sándor pedagógiai rendszerében. Magyar Pedagógia, 1979. 2. sz. 176–182.

¹⁵ Imre Sándor: A népoktatás államosítása. Bp., 1911.; Magyar Pedagógia, 1979. 2. sz. 179.

¹⁶ Nevelésügyi kongresszus Magyarországon 1848–1949. Magyar Pedagógiai Társaság, Bp., 1971. II. kötet.

¹⁷ A harmadik egyetemes tanügyi kongresszus naplója. Szerk.: Simon Lajos és Papp Gyula. Bp., 1928. I. 92.

¹⁸ Quint József (1882–1929), a budapesti tanítóképző intézet igazgatója szerint az ifjúság nevelésében a legbiztosabb vezér az „Istenbe vetett hit”, bárhol alakuljon is a magyarság sorsa, „.... ennek biztos bástyái közé kell vonulnunk!”. Ua. I. 220.

¹⁹ Ua. I. 201.

²⁰ Ortutay Gyula: Művelődéspolitikánk alapelvei. Művelődés és politika. Bp., 1949. 58–59.

²¹ Szabad Nép, 1948. május 9.

A két munkaspárt mellett a kormánykoalíció más tekintélyes szervezete, a Független Kisgazdapárt is az államosítást szorgalmazta (a nagyválasztmány 1948. április 18-i határozata). A párt alapszervezetei a maguk módján ragaszkodtak a magyar iskolákban a kötelező hitoktatáshoz, a történelmi értékű református kollégiumi és katolikus szerzetes középiskolák „vallási jellegükben való meghagyásához”. Ez még úgy-ahogy teljesíthetőnek tűnt, de az már kevésbé, hogy az államosításra csak az „egyházakkal történő megállapodások” után kerüljön sor.²²

A római katolikus egyház (élén Mindszenty József kardinális, esztergomi érsekkel) a kormány intézkedéseivel párhuzamosan tette meg a szükséges lépéseket.²³ A hercegprímás figyelme fokozottan kiterjedt a tanítóképzésre. Egy évvel korábban, 1947. április 10-én kérte levélben a minisztert, hogy „... bárminő lesz is a tanítóképzés-nevelőképzés terén bevezetendő új mód vagy új rendszer”, az egyház a tanítóképzésnek jogát a maga számára kívánja fenntartani.²⁴ Már pedig – mint a fentiekben láttuk – a tanítóképzés mind a polgári pedagógusoknál, mind a munkásmozgalom teoretikusainál stratégiai kérdésként szerepelt. Engedékenyebbnek bizonyultak az államosítás kérdésében a protestáns egyházak. 1948. június 14-én a Református Országos Zsinat elfogadta az államosítást illető békés megegyezés szövegét. Korábban, 1948. április 27-én az evangélikus Egyetemes Egyházi Iroda – a kormány tudtával, de nem a kívánságára – a lutheránus nevelési intézmények vezetői, értelmiségei közül harmincat „félhivatalos jellegű megbeszélésre” hívott össze. Nem kifejezetten az államosításról volt szó, de a hozzászólók közül arra többen is kitértek (például Kuthy Dezső nyugalmazott püspök).²⁵ Ordas Lajos püspök (1901–1978) június 4-én rendkívüli közgyűlést hívott egybe az „egyház és állam viszonyának új rendezésére vonatkozó kormányjavaslat” ügyében. Az intézkedésekre hivatott zsinat összehívásának dátuma – június 14. – már meglehetősen elkésettnek bizonyult.²⁶ A várható (vallás)politikai intézkedés nem hagyta érintetlenül a soproni gyülekezetet sem. Az 1948. május 18-án tartott képviseleti ülés egyértelmű véleménye az volt, hogy: „... a végsőig kitartunk evangélikus iskoláink mellett; azokról semmiképp sem mondunk le; csak az erőszak veheti el tőlünk”.²⁷

A törvényjavaslatot Ortutay Gyula vallás- és közoktatási miniszter 1948. június 15-én terjesztette az országgyűlés elé; másnap a képviselők 230:63 arányban fogadták el az 1948:XXXIII. törvénycikket. Az 1. paragrafus 1. pontja kimondja, hogy a nem állami iskolákat, tanulóotthonokat, óvodákat – az egyházi célokat szolgáló tanintézetek kivételével – az állam veszi át. Állami alkalmazottak lesznek az átvett iskolák

²² Független Újság, 1948. június 5.

²³ Mindszenty József hercegprímás (1892–1975) beszédei. Magyar politikai események röplapokban 1945–1952-ig. Szeged, 1952.; Mindszenty okmánytár. München, 1957. III.

²⁴ Közszolgálat-pedagógushivatás. Rozsondai Zoltán a magyar tanítóképzésért és megújításáért. Szövényi Zsolt előszavával és Donáth Péter kísérő tanulmányával. Bp. 2004. 62. A tanítóképzést fenyegető veszélyre a soproni evangélikus gyülekezetben is felfigyeltek. Az 1947. december 6-án tartott egyházmegyei gyülekezet vezetői megbeszélésének jegyzőkönyvéből: „A soproni evangélikus általános iskola és a gyakorló iskola egyesítését püspök úr nem tartja kívánatosnak, mert netáni államosítás esetén elsősorban a tanítóképzőket és az ezekkel kapcsolatos iskolákat államosítanák”. In: Hanzmann Károly: Helyzetrajz és adalékok a soproni ágostai hitvallású evangélikus egyházköztség 1900–1950. évi történetéhez. Sopron, 2000. 227.

²⁵ Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár Soproni Levéltár (a továbbiakban: GYMSL. SL.), Soproni Állami Líceum és Tanítóképző Intézet iratai 1948–1957. XXVI. 65. 195/1948. sz.

²⁶ Uo. 124/1948. sz.

²⁷ Hanzmann K.: i.m. 231.

tanszemélyzete, dolgozói (2. paragrafus 1. pontja).²⁸ 1948-ban hazánkban hatvan tanítóképző intézet működött, amelynek 78 százaléka (47) volt felekezeti jellegű. Többségük római katolikus (31), utánuk következtek a reformátusok (8), az evangélikusok (3); míg a görög katolikusok és az izraeliták 1-1 tanítóképző intézet felett diszponáltak. Az államosításkor az állami tanítóképző intézeti tanárok, nevelők száma 294, a nem államiaké 663 fő volt. „Az államosítás a mintegy 100 éves egyházi jellegű tanítóképzést gyökeresen megváltoztatta – írta *Rozsondai Zoltán* (1902–1996) minisztériumi osztályvezető – ... Eötvös eredeti terve, a csak állami tanítóképzés, csak 80 évvel később vált valósággá”.²⁹ 1952-ben így volt ajánlatos fogalmazni. Ma talán másként is fel lehet tenni a kérdést.

3. Az államosítás lefolyása a soproni evangélikus tanítóképzőben

A törvény megszavazása után, még a nyár folyamán egymást követték az átvételről, a következő tanév előkészítéséről a minisztériumi, főigazgatósági és tanfelügyelői utasítások, rendelkezések. A VKM 9248/1948. számú rendeletének tárgya az oktatási célokat szolgáló egyházi épületek átvételével, az 50400/1948. III. számúé az 1948/49. iskolai év megnyitásával kapcsolatos intézkedés. Figyelmet érdemlőek voltak a tankerületi főigazgatósági és tanfelügyelői utasítások is. Gyakorlati segítséget nyújtottak az államosított iskolák ingó vagyonának leltárba vételéhez (3164-1948. tfsz.); az államosított középiskolák újjáépítéséhez (3624-1947-48. sz.); a múlt politikai rendszer képzőművészeti szimbólumainak eltávolításához (5168-1948. sz.) és a tanév indításához (4112-2-1947-48. sz.).

Még az államosításról szóló törvény országgyűlési elfogadása előtt kelt a tankerületi főigazgatóság 6/1948. számú rendelkezése az iskolák átvételének lebonyolításáról. A procedúrának „zökkenéstől mentesen” kell lezajlania; törekedni kell arra, hogy az esetleg felzaklatott kedélyek lecsillapodjanak; a nevelőtestület tagjai megnyugtatóan dók, hogy minden felekezeti tanítót és tanárt hajlandók átvenni állami szolgálatba.³⁰ Az elvégzendők kategóriájába soroltak bizonyos, az államosítást támogató – egy esetleges „tanítói sztrájk” megakadályozását célzó – nagygyűlés előkészítését (június 17-ére, a törvény életbeléptetése napjára). Az újonnan egyesült munkáspárt megyei szervezetei nyújtsanak segítséget a tanfelügyelőknek, „legyenek résen június 17-én”!³¹

A törvény rendelkezésével a szombathelyi tankerület 17 felekezeti *középiskolája* került állami kezelésbe: kilenc gimnázium, hét tanító- és egy óvónőképző. Az utóbbiak fele, azaz négy volt soproni székhelyű tanítóintézet (Szent Orsolya-rendi tanítónőképző, Isteni Megváltó Leányai tanítónő- és óvónőképző, evangélikus tanítóképző). A tankerületi főigazgatóság táviratban értesítette a volt egyházi tanító(nő)képzők igazgatóit állami megbízásukról. Mintaképp álljon itt a soproni evangélikus tanítóképző igazgatójának, *Rozsondai Károlynak* (1901–1967) szóló értesítés: „A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr 163868/1948. V. sz. rendeletével Igazgató Urat bízta meg a sop-

²⁸ 1948. évi Országos Törvénytár, 1948. június 16.; 1000 év törvényei <http://www.1000ev.hu>

²⁹ Rozsondai Zoltán: Tanítóképzésünk útja a felszabadulás óta. In: Közszolgálat – pedagógushivatás... 195–196.

³⁰ Vas Megyei Levéltár (a továbbiakban: VaML) 6/1948. sz.

³¹ Uo. XXIV. 501. b/53. sz.

roni állami tanítóképző volt evangélikus és a vele kapcsolatos tanulóotthon igazgatói teendőinek ellátásával... Az iskola és a vele kapcsolatos tanulóotthon dologi ellátmányának valamint az igazgatói pótdíjának kiutalása iránt a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr egyidejűleg intézkedett".³² Az átvételt a tankerületi főigazgatóság hatáskörébe tartozó intézetek közül a körmenti községi gimnázium, a kőszegi evangélikus leánygimnázium, a soproni evangélikus gimnázium és az evangélikus tanítóképző intézet vezetői fogadták el. A többiek, a katolikus igazgatók a megbízást, egyházi hatóságok utasítására hivatkozva, visszautasították.³³ Sopronban két igazgató mellett 16 tanár, 9 gyakorlóiskolai tanítónő és mintaóvónő tagadta meg az állami átminősítés elfogadását.³⁴ Nem volt ennyire kiélezett a helyzet a protestáns (benne az evangélikus) oktatószemélyzet esetében. A Magyar Evangélikus Egyház Püspöki Kara tudomásul vette a „megváltoztathatatlanténynt”: az állam az egyházközségek iskolai vagyonát átvette, a tanítókat állami alkalmazottnak nevezte ki.³⁵

1948. június 22-én a szombathelyi tankerületi főigazgatóság megbízottja jelent meg a soproni tanítóképző intézetnél, hogy átnyújtsa Rozsondai Károly igazgatói megbízását, majd a VKM 164200/1948. V. 2. számú rendelete értelmében az iskola oktatóit, dolgozóit állami alkalmazottakká minősítette át; az átvétel „... kellő pontossággal rögzítő számbavételi jegyzék alapján (meg)történt”. A csatolt nyilvántartás 569 dologi tételt sorolt fel (szertári, sportköri, irodai szerek és hasonlók), valamint 4713 kötet könyvet. Számba vették azokat a tételeket, amelyek az egyház jogos tulajdonát képezték (vallási tárgyú művek, a kántorképzést szolgáló hangszerek stb.), továbbá az intézettel szemben fennálló tartozásokat (építkezés, tüzelőellátás stb.).³⁶ A jegyzőkönyvet a soproni evangélikus tanítóképző intézet iskolai felügyelője, Ruhmann Jenő és Rozsondai Károly írta alá, s azt a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület iskolai kisbizottsága július 15-én hagyta jóvá.³⁷

Mint láttuk, a tankerületi főigazgatóság – az 1948:XXXIII. törvénycikk 2. paragrafusában foglaltak szerint – minden oktatót hajlandó volt állami alkalmazásba venni, feltevére hogy letették a hivatali esküt.³⁸ A soproni tanítóképzőben ez az igazgató (Rozsondai Károly) mellett kilenc tanárt (Garai József, Németh Sándor, Friedrich Károly, Kárpáti László, Sass László, Tolcsvai Nagy Géza, Stettner Miklós, Kardeván Jenő és Földiné Boros Judit), egy szaktanítót (Őrszigety Frigyes) és négy gyakorlóiskolai tanítót (Kelényi Ferenc, Somogyi Béla, Mühl Alfréd, Major László) érintett.³⁹ A tankerületi főigazgatóság még az új, immár „állami” tanév megkezdése előtt megnyugtatta az igazgatót, hogy – a minisztérium illetékes ügyosztályával történt egyeztetést követően – a Sopronban rendelkezésre álló „... államosított

³²Uo. XXIV. 501. b/53. Sz.

³³Ua.

³⁴Mindszenty okmánytár III. 188–189.; VaML. XXIV. 501. b/53. sz. 4158. tank. főig. sz. irat

³⁵GYMSL. SL. XXVI. 65. 380/1948. sz.

³⁶Uo. 268/1/1948. sz.

³⁷Ua.

³⁸Az eskü szövege: „Én ... esküszöm a Mindentudó és Mindenható Istenre, hogy a Magyar Köztársasághoz és annak alkotmányához hű leszek; Magyarország törvényeit, törvényes szokásait és a kormány rendeleteit megtartom; hivatali előjáróimnak engedelmességek, a hivatali titkot megőrzöm és hivatali kötelességeimet pontosan, lelkiismeretesen a nép érdekeinek szem előtt tartásával teljesítem. Isten engem úgy segítjen!”.

³⁹GYMSL. SL. XXVI. 62. 10/1948. sz.

gimnáziumok, tanítóképző intézetek és állami általános iskolák tanári személyzetének egyenletes és szakszerű elosztásáról gondoskodik”.⁴⁰

1948. június 23-án, tehát az államosítás idején, a gyakorlóiskola összevont I–II. és III–IV. osztályába 53, az V–VIII. osztályokba 101; a líceum négy osztályába 84, a tanítóképző IV. és V. évfolyamába 53 tanuló, illetve tanítójelölt járt.⁴¹ Akkor a tanuló-írfjúság mintegy 44 százaléka volt evangélikus (1944–45-ben ez a mutató elérte a 64 százalékot). Rozsondai igazgató magyarázata szerint „Az evangélikus vallású tanulók százalékos arányának fokozatos csökkenése a háborús években következett be, amikor a súlyosbodó gazdasági helyzet, majd a tanulóotthon teljes hiánya, a kedvezmények csökkenése, illetve megszűnése a távolabbi vidékek tanulóit közelebbi iskolákba kényszerítette”. Az is igaz, hogy a pedagógus pálya nem volt éppen vonzó, kétséges anyagi kilátásai is más irányba tereltek sok tanulni vágyó, egyébként nevelői hivatással megáldott tanulót.⁴²

A bizonytalan helyzetre utal 1948–49-ben az intézet hivatalos elnevezésének változása is. Az államosításig Soproni Ev. Tanítóképző-intézetről beszélhetünk; 1948 májusában – a minisztérium előzetes elképzelése szerint – Állami líceum- és tanítóképző-intézet, Sopron lenne (Rozsondai Zoltán tájékoztatója⁴³); közvetlenül az államosítás után Soproni Áll. Tanítóképző-intézet; július 27-től Állami tanítóképző-intézet, Sopron (közben, 1948 decemberétől, mint helyi tanítástervű gimnázium: Állami Kossuth Lajos Gimnázium); az 1949–50. tanévben Állami I. sz. Pedagógiai Gimnázium, Sopron.

Rozsondai Károly igazgató 1948. június 12-én írt beszámolójából idézünk: „A tanévzáró ünnepélyen és a tanítóképesítő-vizsgálat záróértekezletén e nagy változásról megemlékeztem, méltatva elődeink áldozatkészségét, az egyházunk lélek- és kultúraépítő múltját. E kérdés részletezése nem tartozik hivatalos felterjesztésem keretébe” – szól a helyettes püspöknek írt levél.⁴⁴

4. Az iskola és az egyház az átalakulás idején

Kilencven év után természetesen nehéz szívvel tudott megválni egymástól iskolafenn-tartó és tantestület. A soproni evangélikus tanítóképző utolsó képesítővizsgáján – mintegy búcsúzásként – maga a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület népiskolai bizottságának vezetője, *Hanzmann Károly* (1884–1955) lelkész elnökölt. A június 26-án tartott záróértekezleten nyílt mód arra, hogy az államosítás tényével bekövetkezett helyzetet – az egyház szempontjából – értékelje. A rövid történeti visszatekintésében párhuzamot vont a kezdet és a vég között: soproni lelkész állt a képezde bölcsőjénél (Kolbenheyer Mór⁴⁵), és most megint „...soproni lelkész az, aki búcsúztatni kényte-

⁴⁰ Uo. 462/1948. sz., 1948. augusztus 26.

⁴¹ Uo. 268/1/1948. sz.

⁴² Uo. 10/1948. sz.

⁴³ Uo. 734/1948. sz.

⁴⁴ Uo. 268/1948. sz.

⁴⁵ Kolbenheyer Mór (1810–1884) evangélikus lelkész. 1846-ban került Sopronba. Buzgó tevékenységet fejtett ki humanitárius és nevelőintézetek létesítése körül. Magyar költemények kiváló fordítójaként is ismert; az már kevésbé, hogy Görgői Artúr altábornagy, miniszter unokatestvére volt. A soproni evangélikus temetőben nyugszik.

len". Nagyon sokan vannak – mondta –, akiknek fáj az intézet elvesztése.⁴⁶ De nem tehet mást, mint azt kívánni, hogy „... az államosítás váltsa valóra azt a reményt, amelyet mindnyájan hozzáfűztünk”. Az egyházkerület püspöke, *Kapi Béla* (1879–1957) valamivel később, október 9-én búcsúzott el a tantestülettől: „Midőn megköszönöm iskoláink szolgálatában elvégzett értékes munkájukat s személyem iránt tanúsított szeretetüket és támogatásukat, mostani pedagógusi munkájukra Isten gazdag áldását kérem”.⁴⁷ A másik fél, a tanítóképző igazgatósága és tanári testülete augusztus 29-én mondott „meleg szívvel” búcsút addigi fenntartójának, a Dunántúli Evangélikus Egyházkerületnek; elkészítve annak püspökétől, gyülekezeteitől, tanügyi szerveitől. Az egyházkerület „hídepítő, missziói munkájára a Szent Lélek Isten áldását” kérték.⁴⁸

Az 1947–48-as tanév záróünnepségének igazgatói előadásából félreérthetetlenül kiderült, hogy a fenntartóváltás csak napok kérdése: „Ma, június 15-én az a helyzetünk, hogy soproni evangélikus tanítóképző intézetünk – amely ez év október 3-án ünnepelné felavatásának 90 éves fordulóját – a most záruló iskolai évvel megszűnik, s állami intézetté alakul”. Az igazgató szerint a háború, a bombázások, a csonka tanévek eseményei iskolájuk vonatkozásában – nem csekély túlzással – eltörpülnek a „hitfelekezeti iskolák államosításának” ténye mellett. A szekularizáció kérdésében Rozsondai először vallása elveihez igazodott. Az egyházi és világi hatalmat nem szabad összehavarni, mondta; az egyházi hatalom ne avatkozzon idegen hatáskörbe, ne érvénytelenítse a hatóságok törvényeit. Krisztusi ígéket idézett János evangéliumából és lutherit az Ágostai Hitvallásból: „Az én országom nem e világból való. – Ily módon tesznek különbséget a mieink mind a két hatalom kötelességei között és kötelezik az embereket arra, hogy mind a kettőt tiszteletben tartsák és elismerjék, hogy mind a kettő Isten adománya és jótéteménye”.⁴⁹ A szociális kérdések iránt érzékeny, a gyakorlati életben otthonos igazgató más oldalról is közelített a problémához.⁵⁰ Az érem egyik oldalán ott vannak a nagy hírű evangélikus „skólák” (Fasor, soproni líceum), a keresett népiskolák (Győr, Debrecen); a másikon az elmaradott, a nem kellően pénzelt vidéki kisiskolák. „Elszorult a szívem – emlékezett vissza az igazgató –, amikor egy-egy lelkes, tehetséges, hivatásszeretettől égő volt tanítványomat ilyen, se úr, se paraszt sorsban küszködni láttam. Tanított, nevelt, egyháztársadalmi, kántori, levita-szolgálatot⁵¹ végzett, ígét hirdetett, sokszor egymaga egy faluban, s volt olyan, aki a papját hetekig nem látta” (az igazság kedvéért azt is hozzátette, hogy sok helyütt az állami tanító sem volt különb társadalmi, anyagi helyzetben; rájuk is érvényes Ady minősítése: „... az Élet alágyúrtja, a tanító”). Rozsondai akkor még hitte – nincs okunk

⁴⁶ Némileg ellentmond ennek mindaz, ami Hanzmann emlékiratában figyelhető meg. Az 1948. évről szólva csak a központi általános iskola (Színház utca) államosításáról szól, a tanítóképzőt a gyakorlóiskolával meg sem említi. Az iskola igazgatója, Rozsondai neve is csupán egyszer, egy képviselőtestületi névsor közlésénél merül fel. Szerintünk nem indokolja e visszafogottságot a lelkes véleménye, miszerint a személyi kultusz „... velem együtt nagyon sokan nem bírják”. Hanzmann; i.m. 170.

⁴⁷ GYMSL. SL. 589/1948. sz.

⁴⁸ Uo. 425/1948. sz.

⁴⁹ Az Ágostai Hitvallás II. cikke a megszüntetett visszaélésekről XXVIII. Az egyházi hatalom. Vö. Dr. Pröhle Károly fordítása. Sopron, 1930.

⁵⁰ 1953-ban írt önéletrajzából: „Családi körülményeim, neveltetésem szociális, emberséges gondolkodásúvá tettek, megértővé a szenvedőkkel, kiszákmányoltakkal szemben.” (Valóban az volt!). GYMSL. SL. XXI. 65. 9. doboz sz. n.

⁵¹ Levita: leányegyházak tanítója, aki emellett a hétköznapi, esetleg a vasárnapi istentiszteleteknek is a végzője, de a szentségeket nem szolgáltathatta ki.

kételkedni, hogy igaz szívvvel és őszintén –, hogy az „ország újjáépítésében oly nagy eredményeket felmutató” népi demokrácia a nevelés és oktatás ügyét is képes lesz sikeresen, korszerűen megoldani (kissé szabadon ismét Ady Endrét idézte: „... végre megkapja szegény Magyarország a felszabadító magyar tanítót”).⁵²

1948. július 1-jén az evangélikus tanítóképző intézet utolsó tanévzáró értekezlete már a kész tény igazgatói bejelentésével kezdődött, miszerint „... az 1948:XXXIII. tc. alapján az intézetet államosították”, annak felekezeti jellege a tanítóképesítő vizsgálat záróértekezletével „történeti vonalon lezártnak tekinthető”. Az igazgató „Isten iránti hálával, a jövőbe vetett bízó hittel” néz elébe az iskolapolitikában, közelebbről a soproni tanítóképző életében beállt fordulatnak.⁵³

A tanítóképző épülete az allamosítás idején: Sztálin tér 53. szám (az egykori és mai Deák téri)

Az új, most már „állami” tanév kezdetén a júniusban átvett tanárok közül hiányzott Garai József, akit szeptember 10-én a tanítónőképző igazgatásával bíztak meg. A tantestület állandó tagjai mellett a Berzsényi Dániel Gimnázium hét oktatója, s két nyugdíjas, volt képzős pedagógus segített az órák ellátásában. A hitoktatás két evangélikus, egy-egy római katolikus és református lelkész teendője maradt. A 107 tanuló

⁵² GYMSL. SL. XXVI. 65. 405/1848. sz. A versidőzet pontosan: „Kapja meg végtén szegény Magyarország/ A szabadító magyar tanítót”. A magyar tanítókhöz. In: A menekülő élet (1912) című kötet.

⁵³ Ua.

elhelyezésére a Vörös Hadseregtől visszakapott Sztálin (volt Deák) téri épületben öt tanterem állt rendelkezésre, valamint egy-egy fizikai szertár és rajzterem.⁵⁴ Ami pedig az új állami tanítóképző tanulóinak szociális összetételét illeti: a növendékek 39 százaléka volt mezőgazdasági dolgozó vagy kisbirtokos származású; egyaránt 18,2 százaléka munkás, kisiparos, alkalmazott; 25 holdnál nagyobb birtokot bérlő gyermeke kettő (1,8 százalék), pedagógus származású három fő (2,8 százalék).⁵⁵ Megítélésünk szerint ez a társadalmi tagozódás is igazolja Rozsondai Zoltán minisztériumi osztályvezető szavait: a tanítóképzők tanulóifjúsága „... mindenkor a szegény, egészséges, érintetlen társadalmi rétegek feltörő tanulói voltak”.⁵⁶ A soproni fiúképzőben is.

5. Igazgatóként a változás sodrában

Feltűnő, hogy az igazgató, Rozsondai Károly a tanítóképző lezárult múltjáról egy évvel az iskola megszűnése után írt tanulmányában („Képek a soproni tanítóképző történetéből”⁵⁷) meg sem említi az intézet állami státuszba vételét. Bár lelkész családból származott, elemi iskolai tanulmányait a Brassó megyei Zajzon (ma: Zizin) állami tanintézetében kezdte és végezte. Már az államosítás után, 1949-ben vallja egyik önéletrajzában: „Tanulmányaimat mindvégig állami iskolákban... folytattam; anyám is állami alkalmazott volt”.⁵⁸ Gimnáziumi stúdiumokra – tekintettel a nagyon hamar csonkán maradó család anyagi helyzetére – nem gondolhatott; mihamarabb kenyérkereseti lehetőséget kínáló pályát kellett választania. Kolozsvárra került, az állami tanítóképzőbe. Pedagógus pályáját 1919–20-ban kezdte az ugyancsak Brassó megyei Tatrang (ma: Tärhungeni) evangélikus iskolájában. Repatriálásukat követően (1920), a Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola matematika-fizika-vegytan szakának elvégzése után, 1925 szeptemberében – az „anyagi okok és az előbbrejutás bizonytalansága miatt” – vállalta el a soproni evangélikus tanítóképzőben kínálkozó tanári állást.

Az államosítás tényének elfogadása két szempontból is érthető lehet Rozsondai Károly esetében. Egyrészt – miként a fentiekből következik – neveltetése, tanulmányainak intézményi háttere; másrészt politikai elkötelezettsége motiválhatta. A háború után, 1945-ben a Független Kisgazdapárt tagja, a városi szervezet pedagógus tagozatának elnöke volt. Márpedig ez a párt vállalta – a két munkáspárt mellett – a legaktívabb szerepet az iskolák állami átvételében. 1948. június 3-án a soproni kisgazda szervezet pedagógus szakcsoportjának tagjai alakuló ülésükön a felekezeti iskolák szocializálása mellett döntöttek. Azt remélték, hogy „... a demokrácia ezzel nem akadályozza a vallásos életszemlélet fenntartását és gondozását”.⁵⁹ Egyértelmű, hogy e szakcsoport vezetője, Rozsondai Károly sem fogadhatott el, képviselhetett más politikai alternatívát. Különben nehéz lenne elképelnünk, hogy a koalíciós pártok megbí-

⁵⁴ Uo. 558/1948. sz.

⁵⁵ Uo. 775/1/1949. sz.

⁵⁶ Rozsondai Zoltán: Pedagógiai Főiskola és a tanítóképző intézetek. Köznevelés, 1948. 5. sz.

⁵⁷ SSz. 12 (1958) 193–206.

⁵⁸ GYMSL. SL. XXVI. 65. 189/1949. sz.

⁵⁹ Soproni Újság, 1948. június 4.

zásából az „iskolák államosításával kapcsolatban” falvakba járjon meggyőzni (önéletrajza, 1949. március 17-én).⁶⁰

Az sem lehet közömbös a kérdés megítélésében, hogy milyen lehetett a tanítóképző igazgatója és egyházi fennhatóságának viszonya az államosítás előtt. Némi fényt vet erre az a tanévzáró beszéd, amelyet a XXXIII. törvénycikk parlamenti elfogadása és kihirdetése előtt egy nappal mondott a tanulóifjúság, tanártársai és a szülők előtt. A teljes egészében ránk maradt beszéd érdekessége, hogy vannak benne olyan mondatok vagy mondat-részletek illetve megállapítások, amelyeket – valószínű az erősebb fogalmazás miatt – végül is nem mondott el.

Ketten a tanítóképző tantestületéből: Rozsondai Károly igazgató és dr. Kárpáti László tanár

A „hívó egyház” Isten kezéből veszi a történelmet, a saját történelmét, „ezt a forradalmat, a népi demokráciát” is – utalt korának politikai változásaira. (Amit eredetileg hozzágondolt: ha az egyház úgy érzi és hirdeti, hogy méltatlanság esik rajta, hogy büntetés sújtja, akkor tudnia és vallania kell „keresztyén alázattal”, miszerint „saját bűneiért bűnhődik, azért amit és ahogyan tett és azért, amit nem tett”.) Nem vonja kétségbe, hogy tapasztalható volt egyháza részéről bizonyos igyekevs „szociális elgondolások, demokrácia-féleségek” terén; az azonban nem volt átfogó, eléggé áldozatos

⁶⁰ GYMSL. SL. XXVI. 65. 189/1949. sz.

magatartás. Ezt részben az egyház szegénységére, meglehetősen maradi társadalom-szemléletére vezette vissza. Szerinte az egyház nem tudott, vagy nem mert, esetleg nem is akart – „...a bibliai keresztyénség lelkeségével kellő időben és kellő tempóban” – a szociális fejlődésnek elébe menni (pedig ezt a lehetőséget a „történelmi fejlődés tálalta” az egyház elé). Egy finom gesztus az elkövetkező iskolafenntartó irányába: a tanítóképző intézet 1945-ben megszűnt volna, ha a kultuskormányzat nem biztosítja a fennmaradását fizetés-kiegészítéssel, dologi államsegélyekkel (az elhagyott mondat: „Olyan nagy megértést tapasztaltunk a kormány részéről, amely a legmelegebb hálára kötelez.”). Az kétségtelen, hogy az evangélikus egyház az iskoláinak államosításával veszít „területe szélességében” (világi hatalom és lehetőségek), viszont így hozzáfoghat – „nagyobb hangsúllyal és fokozott lelkiismeretességgel” – a lelki feladatoknak, a „... keresztyén élet mélységi munkájának”.⁶¹

„Az iskolák államosításának jelentőségét ma már más körülmények között világíthatjuk meg, mint két hónappal ezelőtt” – vonta meg 1948. augusztus 26-i körlevelében ennek az oktatáspolitikai változásnak a mérlegét a tankerületi főigazgató. Szerintük az értékelésnél a nemzetgazdasági, a társadalmi és kulturális felemelkedést; a „demokráciánkban követett tervszerűséget” kell felbecsülni.⁶² Mindazt, ami 1947–1948-ban, a fordulat során történt, vagyis amit jelentékeny politikai változásnak minősíthetünk. Az államosítás elméleti klasszikusai viszont óva intettek attól, hogy az oktatásügyre túlságosan is rátelepedjen a politika. Eötvös József – ezt elkerülendő – a felekezeti és államival szemben a községi iskolákat preferálta. „Külön kellene választani a nevelésügyi minisztériumot (áttételesen: a nevelésügyet) a politikai pártoktól – írta 1919-ben Imre Sándor –, s biztosítani a teljes pártatlanságot”. A társadalmi beilleszkedést állami oktatási intézetekben kezdő Rozsondai Károly a szocializálás kérdésében ezeknek a klasszikusoknak az elveit követhette. Csupán egyetlen, de közel sem elhanyagolható tényezőt hagyott figyelmen kívül. Azt, amire Kunfi Zsigmond 1908-ban így figyelmeztetett: „... becsületes közoktatás csak demokratikus és szociálisan fejlett államokban lehet valóságga”. Az a társadalmi berendezkedés, amely a fordulat éve (1948) után Magyarországon kialakult, mindennek volt mondható, legkevésbé demokratikusnak és szociálisan fejlettnak.

II. Az iskolai élet politizálódása

1. A hitoktatás kiszorítása az iskolából

Az iskolák államosítása előtt – a közhangulat megnyugtató céljából – a sajtóban is igyekeztek hangoztatni, hogy a várható fenntartóváltásnak nincsenek vallásellenes tendenciái. „A kormány ismételten kijelenti – írta 1948. május 29-én a Soproni Újság – hogy az államosítás után is feltétlenül fenntartja a kötelező vallásoktatást. Tehát szó sincs a fakultatív vallásoktatás bevezetéséről”.⁶³ Az már valamit sejtetett, hogy az 1948:XXXIII. törvénycikk erre a kérdésre külön nem tért ki.

⁶¹ Uo. XXVI. 65. 405/1948. sz.

⁶² Uo. 471/1948. sz.; Biz. 8./1947–48. főig. sz.

⁶³ „A kötelező hitoktatás biztosítása igazolja, hogy a felekezeti iskolák államosítása nem vallásellenes intézkedés”. Sopronmegye, 1948. május 29.

A hittantanítás az átvett iskolákban egyelőre valóban folytatódott, a hitoktatók személyét – a tankerületi főigazgatóság utasítását követően – egyházi hatóságai jelölték ki; azt viszont tartoztak bejelenteni a vallás- és közoktatási miniszternek. Az 1948-49-es tanévben a tanítóképzőben ezt a teendőt hét oktató látta el: négy evangélikus (*Teleki Béla, Sümeghy József, Várallyay János, Magassy Sándor*), két római katolikus (*Horváth Kis Ambrus, Blazovich Ágoston*) és egy református (*Maller Kálmán*). Az adott tanévben a hitoktatásban részesülők számszerű adatai a következők szerint alakultak:

a gimnázium	V. osztályában	19 tanuló
a líceum	II. osztályában	10 tanuló
	III. osztályában	19 tanuló
	IV. osztályában	17 tanuló
A tanítóképző	V. évfolyamában	<u>7 tanuló</u>
	Összesen:	72 tanuló

Az átmenetileg pedagógiai gimnáziummá lett intézet 108 tanulójából 1949 szeptemberében

katolikus hittanra járt	58 (53,7 %)
evangélikus hittanra járt	27 (25 %)
református hittanra járt	4 (3,7 %) fő.

Tizenkilencen (17,6 %) nem kívántak vallásoktatásban részesülni.⁶⁴

Az Elnöki Tanács 1949:5. számú törvényerejű rendelete mondta ki, hogy a vallás-tanulása nem kötelező, bár heti két órában rendkívüli tárgyként szerepelhet a tantervben.⁶⁵ Az oktatáspolitikai célja az lehetett, hogy az hitoktatásban résztvevők számát lehetőleg az alsó határértékre szorítsák le. 1950 áprilisában a győri tankerületi főigazgatóság az iránt érdeklődött, hogy az iskolákban az év elején hittanra jelentkezett tanulók hány százaléka morzsolódott le. A soproni intézetben a legnagyobb létszámcsökkenés az I. osztályban volt (59 %), következett a IV. osztály (38 %), a III. osztály (23 %) és a II. osztály (12 %).⁶⁶ Másfél év múlva Rozsondai Károly igazgató azt jelentette – most már az egyesített Győr-Sopron Megyei Tanács Oktatási Osztályának –, hogy „... a tanítóképzőben és a gyakorlóiskolában hittantanítás nincs”. A nevelőmunka területén is bekövetkezett a (világnézeti) fordulat: „A nevelők saját munkaterületük: az oktatás és nevelés terén harcolnak a klerikalizmus ellen, mert a materialista értelmezésű tanítási anyagot és nevelőmunkát végzik” – jelenti az igazgató.⁶⁷ Ez már a dialektikus materializmus, a tudományos szocializmus, illetve az éleződő osztályharc, a fokozódó éberség sztálini elméletének kezdeti időszaka. Az oktatási osztály 1955 szeptemberében közölte az iskolákkal a hittanbeíratások rendszá-

⁶⁴ GYMSL. SL. 5/1949. biz. sz.

⁶⁵ Uo. 791/1949. sz.

⁶⁶ Uo. 304/1950. sz.

⁶⁷ Uo. 602/1951. sz.

bályait. Ezekon a napokon az igazgató tartózkodjon az iskolájában; a beírások végzésére lehetőleg „megbízható nevelőket” osszon be! „A rendes beíráskor nézzük ki a párttagokat; kérjük a párttagsági adatokat... Durva adminisztrációs beavatkozás ne legyen!” – szölt a „pártszerű” és a képmutató figyelmeztetés. Ami az utóbbi szempontra vonatkozik: javítóvizsgás csak akkor iratkozhat hittanra, ha a megmérettetésen eredményesen túljutott; vidékről bejárni szándékozót csak úgy vehetnek fel az iskolába, „ha hittanra nem jelentkezik!”. Azokat a pedagógusokat, akik az egyházvezetést tájékoztatják a beírásokról, „elbocsájtják” (így!). „Pedagógus gyermek nem járhat hittanra. Elbocsájtják.”⁶⁸ A megváltozott kor a pedagógusoktól új viszonyulást követelt meg: tetszett, nem tetszett, be kellett állni a sorba – amennyiben egyáltalán tanítani akartak.

A tanítóképző épülete 1951 októberétől 1957-ig (egykori Sztálin, mostani Deák tér)

1950-ben – stílusosan „termelési értekezleten” – fogalmazták meg a tanítóképző tanárai felajánlásait, vállalásaikat a világnézeti nevelés terén is. A földrajz tanárnője például az „egyházi reakció” elleni küzdelem jegyében hospitálni fog a gyakorlóiskola „evangélikus tanulói óráin”, hogy ott biztosíthassa a „megengedett feltételek megtartását”.⁶⁹ Az igazgató az ugyanazon „reakció” ellen a hitoktatás „szemmeltartásával és a

⁶⁸ U.o. 1/biz/1955. sz. A hittantanítás 1957 télutóján néhány hétre – fakultatív tárgyként – még visszatért a tanítóképzőbe, hogy a tanév befejezése előtt aztán végleg eltűnjön a színről.

⁶⁹ Uo. 727/1950. sz. (A munkaterv az 1950. októbertől decemberig tartó időszakra vonatkozott.)

tanulók elfoglaltságának irányításával" fog küzdeni.⁷⁰ Hogy ez mennyire volt igazodás a megváltoztathatatlan tünő ideológiai követelményekhez, ma nehéz eldönteni. Akárcsak azt, hogy ez a „termelési felajánlás” mennyire volt önkéntes, s mennyire annak a kornak ismert és kivédhetetlen kényszere. Mi vihette Rozsondai Károlyt arra, hogy a város egy másik igazgatójával, valamint a szülői munkaközösség vezetőjével igyekezzen rábeszélni Ziermann Lajos evangélikus esperest, hogy „...úgy ő, mint lelkésztársai fenntartás nélkül támogassák a népi demokráciát a szocializmust építő terveinek megvalósításában”. A „származásánál és neveltetésénél fogva is demokrata” lelképásztor⁷¹ diplomatikus válasza: „...hivatalos működésében a magyar állam és az evangélikus egyház által a közelmúltban megkötött egyezményben lefektetett szempontokhoz mindenben alkalmazkodik”.⁷² Az igazgató kényszerhelyzetére talán bizonyítékként szolgálhat az a főigazgatósági utasítás, miszerint minden hónapban két alkalommal is jelentést kellett küldeni azokról a kérdésekről, amelyek az egyház és iskola viszonyát érintik.⁷³

2. Harc a klérus „reakciója” ellen

Mindszenty József hercegprímást 1948 karácsonya előtt vették őrizetbe. A politikai döntést széles körű társadalmi aktivizálás előzte meg: tiltakozó mozgalom szervezése a „társadalmi támogatottság” bizonyítására és hasonlók.⁷⁴ A kampány hullámai a soproni tanítóképzőt is elérték. A letartóztatás után, 1949. január 17-én bizalmas leirat érkezett a szombathelyi tankerületi főigazgatóságtól: „Fokozott éberségre hívom fel Igazgató Úr figyelmét! Le kell lepleznünk Mindszentyék azon ügynökeit is, akik ma még az egyes iskolák körül, vagy bent az iskolában illegálisan szervezik a gyermekeket” (Szívgyárda, Mária kongregáció). Az iskolában viszont – lévén korábban protestáns intézet – csak az evangélikus ifjúsági belmissziói egyesület működött, „más vallásos ifjúsági egyesület nem” – válaszolta Rozsondai Károly január 18-án. Az intézet egyéb felekezetű (római katolikus, református) hitoktatói mindig tudatában voltak az iskola protestáns jellegének és „... kizárólag a hittanórák rendes ellátását tartották feladatuknak”.⁷⁵

Az adott kor politikai vezetése készséggel favorizálta az ügyük melletti „spontán” megnyilvánulásokat, de nem bízott semmit a véletlenre. A Mindszenty-ellenes akciót a minisztérium indította el, azt a tankerületi főigazgatóság transzponálta az iskolákhoz.⁷⁶ A tanítóképző tantestületétől elvárt, január 17-én született nyilatkozat pontos és teljes szövege így hangzik: „Mi, a soproni állami líceum és tanítóképző-intézet, továbbá állami Kossuth Lajos gimnázium nevelőtestülete megnyugvással és helyesléssel fogadtuk Mindszenty Józsefnek, a magyar reakció vezérének különböző bűnügyek mi-

⁷⁰ Uo. 446/1950. sz.

⁷¹ Ziermann Lajos (1874-1952) tízgyermekes rohonci földműves családból származott. Nehezen minősíthető osztályidegen elemnek.

⁷² GYMSL. SL. 797/1948. sz.

⁷³ Uo. 714/1948. sz.

⁷⁴ Kahler Frigyes: A Mindszenty-per. Vö.: www.google.com/search/Mindszenty-per

⁷⁵ GYMSL. SL. 2/1949. biz. sz.

⁷⁶ 2714/1948-49. VKM.; 63263/1949. III/3. tfsz.; 2590/1948-49. tfsz. iratok.

att történt letartóztatását. A törvényes kormányzat ellen, a nagybirtokosokért, gyárok és bányák volt tulajdonosaiért és a Habsburg-ház trónra juttatásáért harcoló főpap nem a vallást védte, hanem a nép érdekei ellen vétkezett. Vétkének méltó büntetését kérjük. Mi készséggel csatlakozunk a magyar dolgozók tömegmozgalmához, mely a reakció vezérének példás megbüntetését és a még meglévő reakciók felkutatását várja és követeli.”

A „megnyugvást” sugárzó, a helyeslő, a csatlakozó, a „példás büntetést” és további letartóztatásokat követelő irományt a teljes tantestület aláírta.⁷⁷ Az öt nap múlva tartott szülői értekezleten a munkaközösség alelnöke – természetesen „belső késztetésből” – kérte az igazgatót, hogy felettes hatóságai útján „... tolmácsolja a szülők köszönetét a kormánynak, hogy a Mindszenty-féle ügy erélyes megoldásával az iskolákat a szükséges nyugalomhoz segítette”.⁷⁸ Nem feladatunk a per koncepciók jellegével, az összeállított vádak igazságtartalmával foglalkozni. Csupán egyetlen kérdésre keressük a választ: alá kellett-e mindenkinek írnia ezt a propagandisztikus irományt vagy lehetett volna más alternatíva is?

A soproni állami leánygimnázium igazgatója 1948. december 15-én kénytelen volt jelenteni a tankerületi főigazgatóságnak, hogy a Mindszenty-kérdésben a tanári kar állásfoglalását ketten nem írták alá: a római katolikus hitoktató és az egyik tanárjuk. A „... tanárnő rendkívül vallásos, nem csatlakozhatott elhatározásunkhoz, mert nem tudja a politikus és egyházi személyiség között a kívánt határvonalat megvonni”. Különben „őszintén és becsületesen híve demokratikus köznevelésünknek”, igen jól képzett, művelt és értékes nevelő. Ezzel a pozitív véleménnyel a tankerületi főigazgató is egyetértett, amire Szávai államtitkárnak küldött felterjesztéséből következtetünk. Nem javasolta a pedagógus „végelbánás alá vonását”, elégségesnek tartaná az azonnali áthelyezést – büntetésből – Sopronból Csornára vagy Nagykanizsára.⁷⁹

3. Az eszmevilág változása

A fordulat után – amint az várható volt – szakmailag jól képzett, művelt, harcosszemleű pedagógusok képzése lett a cél, mert „...csak ilyen emberekre bízhatja rá népi demokráciánk a munkásosztály, szegényparasztság és a haladó értelmiség gyerekeinek nevelését”.⁸¹ Ennek érdekében átformálásra várt a jövőbeni tanulók társadalmi bázisa is. 1949. február 18-án kelt a tanfelügyelőség 3137. számú ajánlása, hogy az iskola igazgatósága különös gonddal forduljon az iskola székhelyén vagy környékén lévő munkástelepülések (gyárok, bányák) általános iskolái felé. „Lássák a dolgozók, hogy a népi demokrácia kultúrpolitikája az ő gyermekeik közül akarja toborozni az értelmiség utánpótlását”.⁸²

⁷⁷ GYMSL. SL. 17/1949. sz.

⁷⁸ Uo. 39/1949. sz.

⁷⁹ VaML. 62/1948. biz. sz.

⁸¹ GYMSL. SL. 345/1950. sz.

⁸² Uo. 134/1949. sz.

Az 1949. április 1-jén tartott nevelőtestületi ülés alap- (ha úgy tetszik: kötelező) irodalma „A Szovjetunió kommunista (bolsevik) pártjának története” volt. Az egy esztendeje még evangélikus tanintézet értekezlete „örömmel” nyugtázta, hogy a dialektikus és történelmi materializmus – mint tudományos módszer és világnézet – „... a magyar életben és intézetünk tanulói között is egyre népszerűbbé válik”. Némi kételkedéssel fogadhatjuk az igazgató optimizmust sugárzó értékelését, miszerint a testület tagjai a dialektikus és történelmi materializmus „... elméleti felépítését jól ismerik és igyekeznek azt a gyakorlatban is megvalósítani”. A tanárok körében „egyhangú állásfoglalás” született arról, hogy az oktató és nevelő munka egész területéről számúzik azokat a „téves beállításokat”, amelyeket a múlt rendszer használt fel a marxizmus-leninizmus két kategóriája, a dialektikus és a történelmi materializmus ellen.⁸³

A tanári kar hangulatát hitelesen azonban közel sem ezek a jegyzőkönyvek, jelentések tükrözik. Idézet Rozsondai Károly, a tankerületi főigazgatóságnak 1950. április 25-én írt tájékoztatójából: „...a nevelőtestület tanulási, tanítási munkája hajszolt és nyugtalan; ez nem teszi lehetővé a tanulmányi színvonal és lemorzsolódás kérdéseiben való elmélyült munkásságot”.⁸⁵ Ez hihetőbbnek tűnik, mint a marxista-leninista felkészültség deklarálása. Maradjunk stílszerűek és fogadjuk el azt a marxi tételt, miszerint a lét határozza meg a tudatot, jelen esetben a munkaköri hangulatot, légkört. 1949 januárjában a tizennégy fős tantestület átlagkeresete 681 forint volt (a legalacsonyabb 435, a legmagasabb az igazgatóé, a pótlékkal kiegészítve 1007 forint).⁸⁶ Az sem lehetett hangulatjavító, hogy 1948 februárjától mindennemű rendezvényt legalább két héttel korábban kellett bejelenteni a szabadművelődési felügyelőnek; 1949 februárjától még a szülői értekezletek idejét (év, hó, nap, óra pontossággal) is tudatni kellett a területileg illetékes rendőrhatalommal.⁸⁷ 1953 novemberétől gondosabban kellett vezetni a tanulókról készült feljegyzéseket, az úgynevezett „kádernaplókat”.⁸⁸ A proletárdiktatúra gépezete működni kezdett...

1948. október 29-én – túl vagyunk az államosítással járó megrázkódtatáson – megalakulhatott a „demokratikus” Magyar Diákok Nemzeti Szövetségének iskolai szervezete. Első és kitüntetett feladatuknak tekintették a Szovjetunió Kommunista Ifjúsági Szövetsége (Komszomol) fennállásának 30. évfordulójáról való megemlékezést.⁸⁹ Egy évvel később a Sopron megyei tankerületi főigazgatóság körlevélben érvelt az újonnan és (kötelezően) bevezetett idegen nyelv tanulásának indokoltsága és előnyei mellett: „A Szovjetunióhoz való viszonyunknak egyik legjobb kifejezője az orosz nyelv tanulásának népszerűsége. Megismertetni a megvalósult szocializmus hazáját, a Szovjet-

⁸³ Uo. 236/1949. sz.

⁸⁵ Uo. 325/1/1950. sz.

⁸⁶ A reálérték megítélése érdekében: akkor egy kiló kenyér 92 fillér, marhahús 5 forint, kristálycukor 7,60; egy pár férfcipő 145, a gyermekcipő 95 forint; a tüzifa mázsája 25, a szénéé 23,75 forint volt.

⁸⁷ GYMSL. SL. 66/1948. és 78/1949. sz.

⁸⁸ Uo. 390/1953. sz.

⁸⁹ Uo. 613/1948. sz.

uniót tanulóifjúságunkkal, hűségre és szeretetre nevelni a magyar ifjúságot a felszabadítónk, a Szovjetunió iránt, legszebb feladata a magyar nevelőnek".⁹⁰

Az 1950–51. évi tanévnyitó értekezleten – *Darvas József* (1912–1973) miniszter tájékoztatásához híven – fogalmazta meg Rozsondai Károly igazgató az intézetre váró politikai teendőt: munkájukat „... a Szovjetunió ideológiai, politikai, nevelési és oktatási vonatkozású példamutatásával, de nem utolsó sorban Rákosi Mátyás vezetésével” kezdik és végzik.⁹¹ Erre épülhettek a szaktanárok munkatervei is. A rajztanár megfogadta, hogy „a szovjet művészet elveit beviszi az oktató-nevelő tevékenységébe”; a tornatanár a „szovjet testnevelési anyagot tanulmányozza”; a pedagógia oktatója pedig arra tett ígéretet, hogy az újonnan megjelenő szovjet pedagógiai munkákat elolvassa, azokat az értekezleteken ismerteti, tanári munkájában felhasználja; a földrajztanár „a Szovjetunióban elért természetátalakítási eredmények”-ről fog óráin tájékoztatni.⁹² 1948 novemberében igazgatói jelentés tudatta a város polgármesterével, hogy a november 7-i szocialista forradalom emlékünnepegyén 14 tanárral és 161 tanulóval vettek részt (akkor ez az „internacionalista” ünnep vasárnapra esett!). Az 1949. évi pedagógusnap kiemelkedő mozzanata pedig a „Szovjethősök” (így!) várkerületi emlékművének megkoszorúzása volt.⁹³

Az 1950-es évek politikai korlátoltságának mintapéldánya az egyik, 1952. november 15-én kelt hivatalos megkeresés. A soproni postaigazgatóság személyzeti munkatársa kér információt a gyakorlóiskola tanítónőjéről (a nevek nem, a jelenség a fontos): „Kérem az Igazgató elvtársat, hogy /.../né aki az I. sz. általános isk. tanítóképzőben tanítónő, egy részletes információt küldeni szíveskedjék. Az információ térjen ki nevezett egyéni és politikai magatartásáról, Párt és Szovjetunióhoz való viszonyához, valamint munka és munkatársaihoz való viszonyára. Az információ férje káderanyagának lezárásához szükséges, ezért kérem az elvtárs mielőbb válaszát”.⁹⁴

4. Ünnepről ünnepre

Az állami státuszba vétel átalakította az ünnepek hagyományos szisztémáját, szokásait is. A vallási karakterű megemlékezéseket igyekeztek a politikaiakkal (nemzetköziakkal és azokból sarjadzó hazaiakkal) felváltani.⁹⁵ Jézus születésének keresztény ünnepét, a karácsonyt negligálni még nem lehetett, de átformálni, egyéb tartalommal megtölteni igen. „Az idej karácsonyt valamennyi demokratikus erő összefogásával akarjuk megünnepelni” – szövelt a tankerületi főigazgatóság eligazítása 1948-ban. A „demokratikus erők” fogalmán a szülői munkaközösséget és a Magyar Nők Demokratikus Szövetségét (MNDSZ) értették. Természetesen az iskolában „... semmiféle más karácsonyi ünnepély

⁹⁰ Uo. 926/1949. sz.; az eredeti tankerületi iratszám: 3474/1949.

⁹¹ Uo. 651/1950. sz.

⁹² Uo. 446/1950. és 727/1950. sz.

⁹³ Uo. 624/1948. és 882/1949. sz.

⁹⁴ Az átirat eredeti iktatószáma M. 131/1952.; a tanítóképzőben: 555/1952. sz. (A fogalmazáson és helyesíráson nem javítottam – V.P.I.)

⁹⁵ Nemzeti ünnep lesz április 4. (1950. április 2.), de munkanap március 15-e (1951. március 10.).

rendezése nem engedhető meg”.⁹⁶ A következő év karácsonya viszont már mindenről szólt, csak annak igazi tartalmáról nem. Az igazgatók a tankerület vezetésétől – dolguk megkönnyítésére – részletes beszédvázlatot kaptak. Fel kellett sorolni az eredményeket, amelyek Magyarországon 1949 „nyugodt, bizakodó” karácsonyához vezettek; valamint azt, hogy mit hozott a magyar népnek, a magyar gyermekeknek a népi demokrácia elmúlt négy éve, a kommunista párt vezetése, a 3 éves terv. „Hasonlítsa össze 1949 karácsonyi hangulatát a fasiszta terror éveinek karácsonyával!”⁹⁷ 1952-ben munkanappá nyilvánították december 26-át (cserében a „dolgozók” megkapták május 2-át). Ide kívánkozik a tanítóképző 1954. április 15-i hirdménye: „Most érkezett távbeszélő közlés értelmében az április 19-i, hétfői mulasztás igazolatlan mulasztásnak tekintendő”.⁹⁸ Abban az évben húsvét április 18-19-re esett...

1948. március 15-ét – a forradalom és szabadságharc centenáriumaól lévén szó – Kapi Béla püspök még az eseményhez illő dolgozat irattatásával kívánta megünnepelni (a téma: „Nemzetiségi béke a Duna medencében a múltban és a jövőben”);⁹⁹ az aradi kivégzések századik évfordulóján azonban Rajk és „bandája” elítéltetése a tanulóifjúság által fontosabb volt a tizenhárom tábornok emléke előtti tisztelgésnél.¹⁰⁰ Ez a nemzeti ünneppsorozat az évek múlásával újabb és újabb tartalommal bővült (nota bene: politizálódott!). 1951. június 3-án minisztertanácsi határozat látott napvilágot a pákozdi csata emlékének megörökítéséről (szeptember 29.): a győzelem a „honvédsereg születése napja” lett, a Néphadsereg pedig a „honvédsereg eszmei örököse”.¹⁰¹ A Győr-Sopron Megyei Tanács Oktatási Osztálya 1955 márciusában utasításba foglalta, hogy a március 15-i ünnepeken az iskolák tiltakozzanak a „német militarizmus feltámasztása ellen”.¹⁰²

A soproni tanítóképző intézet állami időszakára két „jelentős” születésnap megemlékezés is esett. 1949. december 21-én volt Joszif Visszarionovics Dzsugasvili (Sztálin) (1879–1953) hetvenedik, 1952. március 9-én Rákosi Mátyás hatvanadik születésnapja. A tanítóképzőben már 1949 februárjában megfigyelhetők az ünnepi előkészület jelei. A február 11-én tartott nevelési értekezleten az igazgató a „haladó hagyomány alapvető művei”-ből azokat ismertette, amelyekkel a könyvállományt „felfrissítették” (kiemelten J. V. Sztálin: „A leninizmus kérdései” címűt).¹⁰³ A falakon megjelentek az új rendszerre jellemző dekorációk: „életünk irányítóinak, politikai vezetőinek” képmásai, Lenin, Sztálin és Rákosi „tanításai”.¹⁰⁴ Novemberben a nevelőtestület „sztálini munkafelajánlása” is megszületett;¹⁰⁵ készültek azok a díszítő elemek, amelyek az is-

⁹⁶ GYMSL. SL. 714/1948. sz.

⁹⁷ Uo. 1017/2/1949. sz.

⁹⁸ Uo. 9. doboz sz. n.

⁹⁹ Uo. 57/1/1948. sz.

¹⁰⁰ VaML. XXIV. 501/b/109. 925/1949. sz.; GYMSL. SL. 829/1949. sz.

¹⁰¹ GYMSL. SL. 465/1951. sz.

¹⁰² Uo. 86/1955. sz. Az apropót az adta, hogy a Német Szövetségi Köztársaság, amely 1955. május 5-én nyerte el a szuverenitását, május 9-én lépett be a NATO-ba.

¹⁰³ Uo. 123/1949. sz.; Sztálin könyve a Szikra kiadásában 1949-ben jelent meg.

¹⁰⁴ Uo. 176/1949. sz.; szakfelügyelői feljegyzés 1949. március 17-én.

¹⁰⁵ Uo. 1001/1949. sz.

kola épületeit tehetik méltóvá a „nagy Sztálin születésnapjának megünneplésére”.¹⁰⁶ December 20-án, a jeles nap előestéjén, tantestületi értekezleten értékelték a tanulók „sztálini munkafelajánlásait” (dolgozatok, egyesek és osztályok teljesítményei).¹⁰⁷

Az ünnepi készülődésben minden igazgató megkapta a teljesen ismeretlen szovjet költő, D. Motuszovszkij versét: „Az esküben nemcsak a búcsú sajgott,/ de győzelmünk hite is benne volt./ benne – amit majd Sztálin valósít meg,/ és benne, miről Lenin álmodott” („Sztálin esküje Lenin halálakor”). Az igazgatóknak szánt beszédvázlat (silabusz) meglehetősen laposra és közhelyszerűre sikeredett: „A világ dolgozói ünnepelnek, ünneplik Sztálinnak a haladó emberiség bölcs tanítójának és vezetőjének hetvenedik születésnapját. A Szovjetunió népei és a hatalmas Szovjetunió által felszabadított, a szocializmus megvalósításának útjára lépett népi demokráciák – köztük hazánk is – szeretettel, hálával és büszkeséggel tekintenek rá, szeretettel és reménykedéssel néznek rá azok a népek is, amelyek nyögnek még a kizsákmányolás, az elnyomás igájában és várják felszabadításukat”.¹⁰⁸

A „nagyszerű” alkalmon, december 21-i ünnepségen a megjelenés „mindenkire (a bejárókra is!) kötelező” volt. Előző délután az intézet ifjúsága „kötelező kivonuláson” vett részt, azon „a nevelők megjelenése is kívánatos”-nak minősült.¹⁰⁹ A tanítás a soha meg nem ismétlődő napon szünetelt. Viszont a karácsony sem maradhatott ki az ünnepségek „méltó” sorából. Az igazgató beszéljen arról a lelkes szeretetről – ajánlotta egy újabb beszédvázlat –, amellyel a magyar dolgozók „...a Béke táborának nagy vezérért, Sztálin elvtársat ünnepelték 70. születésnapján. Ennek a lelkes ünnepnek a hangulata teszi még szebbé, gazdagabbá idei karácsonyunkat”. Az iskola december 23-i karácsonyi ünnepe így nem annyira a Megváltó megszületésének boldogságára, inkább „az öt éves terv perspektívájára épült”.¹¹⁰ Nehéz eldönteni, kire nézve volt ez méltatlanabb: a keresztény egyházak nagy örömnapjára, vagy a politikai rendszerbe beilleszkedni kényszerülő iskolai vezetésre.

Valamelyest szerényebb méretekben és körülmények között emlékeztek meg „Sztálin legjobb magyar tanítványa”, Rákosi Mátyás hatvanadik születésnapjáról (ajánlatos volt ugyanis, hogy a Gazda hetvenedik születésnapjára ünnepségeinél mérsékeltébb rendezvényeket tartsanak). Rákosi Mátyás – a Rosenfeld családban – 1892. március 9-én született a Bács-Bodrog vármegyei Adán. Az előkészületek a hatvanadik születésnapra már 1951-ben megkezdődtek: a Révai József vezetésével alakult bizottság kilenc pontos forgatókönyvet állított össze. Ebből számunkra kettő fontos: március 9-én kultúrműsorral színesített pártnapokat, iskolai ünnepségeket kell tartani (4. pont); illetve Rákosi Mátyás tanulmányi versenyt írnak ki, Rákosi Mátyás-ösztöndíjat alapítanak (5. pont). Az iskolai ünnepségek tartásához húszezer példányban műsoranyag is készül.¹¹¹

¹⁰⁶ Uo. 3989/1949. tank. főig.; 1064/1949. sz.

¹⁰⁷ Uo. 1059/1949. sz.

¹⁰⁸ Uo. 1064/1948. sz. A sokszorosított beszédvázlat margójának széljegyzetei bizonyítják, hogy Rozsondai igazgató a december 21-én tartott iskolai ünnepélyen felhasználta azt.

¹⁰⁹ Uo. 9. doboz: hirdetőkönyv, 1949. december 20.

¹¹⁰ Uo. 1017/2/1949. sz.

¹¹¹ Pünkösti Árpád: Rákosi Sztálin legjobb tanítványa. Bp. 2004. 299-302.

A felkészülési program 5. pontja értelmében a minisztertanács kiírta a Rákosi Mátyás tanulmányi versenyt, amelyre a középiskolák felső két osztályának tanulói nevezhettek. „A versenyben részt vevők legyenek annak tudatában, hogy a Rákosi elvtárs nevét viselő versenyben való részvétel nagy kitüntetés” – szól az 1952. március 29-én kelt kiírás. Az első évben csak magyar irodalomból és matematikából volt vetélkedés, amire a tanítóképzből négy, illetve két tanuló nevezett.¹¹² A tanítóképző „emlékezetes” ünnepségéről nem maradtak fenn feljegyzések.¹¹³

Az 1950-es években (gyakorlatilag 1956-ig) a magyarországi ünnepségeket is a szovjet himnusszal kezdték, csak azután következhetett – egy időben – a Köztársasági induló („Elnyomás, szolgasors/ Ez volt a rend ezer évig...”), később a Himnusz. Ez egyértelmű kifejeződése volt annak, hogy mindenben az első proletárállam, a nagy Szovjetunió a példakép, az akkori tettekben az etalon. Ez az igény és gyakorlat – nem biztos, hogy természetes vagy éppen önkéntes alapon – leszivárgott a mindennapi élet pórusaiba is. A sztálinizmus szellemisége mindaddig ott lakozott az intézet falai között – mint ahogyan az egész országban is –, amíg a Generalisszimusz élt. Idézet az igazgató munkatervéből: „Az ügykezelés és a tanulmányi vezetés alkalmait éberségem fokozásával kihasználom” (1950. április 7.);¹¹⁴ beszédrészlet az 1950. évi tanévzáró értekezletről: „A nagy Sztálin tanítása szerint minél reménytelenebb az imperialisták helyzete, annál veszettebben támad az ellenség...”¹¹⁵; a történelemtanár egyik „szakmai” ígérete: „Különös figyelemmel kell lenni Sztálin személyének tárgyalására, úgy hogy mindig más-más oldalról mutassuk be világtörténelmi nagyságát” (1950. december 20.).¹¹⁶

Hogy ezek az eszmék, deklarált tanok mennyire váltak a tanárok őszinte hitévé, meggyőződésévé, az erősen kérdéses. A dolgok ellenkező voltára apró, de félreérthetetlen jelek utaltak. Nem lehetett ugyanis nem észrevenni osztályfőnök biológiateánánk leplezetlen örömét a sztálini dogmatizmus korában „megfellebbezhetetlen” Lisenko-elmélet bukásakor;¹¹⁷ vagy pedagógiateánárunk elejtett félmondatát azokról a „felszabadítókról”, akik – „jótéteményük” után – elfelejtenek hazamenni. Ezek azonban csak szubjektív, egyéni emlékeknek minősíthetők. Az SZKP XX. kongresszusa (1956. február) szóba került ugyan nevelőtestületi értekezleten (június 26.), de történelmi jelentősége akkor éppen csak megérintette az intézet tanárainak tudatát („A

¹¹² A rendelet eredeti száma 853-32/1952. X.; az intézeti levéltári száma 167/1-2/1952. Megjegyzés: a középiskolák tanulmányi versenyei Rákosi Mátyás nevét 1956-ig viselték. Jelen sorok írója még e cím alatt vett részt abban, igaz már történelemből.

¹¹³ Megítélésünk szerint más lehetett a helyzet a Széchenyi István Gimnáziumban. Ugyanis Rákosi tanulmányainak néhány évét (1902–1905) abban az iskolában töltötte. A Rosenfeld család a Várkerület 60. szám alatt lakott; éppen soproni tartózkodásuk során változtatták a nevüket Rákosira. Vö. A soproni Széchenyi István Gimnázium évkönyve. Névadója születésének 200. évfordulóján. Szerk.: Baranyai Lenke. Sopron é.n. (1991) 40–41.; Pünköshti Á.: i.m. 8-9.

¹¹⁴ GYMSL. SL. sz.n.

¹¹⁵ Uo. 462/1950. sz.

¹¹⁶ Uo. 944/1950. sz.

¹¹⁷ T. Gy. Lisenkoról, a „szovjet genetika atyjáról” van szó. A lisenkoi „tudományos” gyakorlat a maga szintjén a szovjet politikai gépezet működését modellezte.

nevelőtestület a maga hatáskörében... küzd a személyi kultusz káros hatásai ellen és a szocialista törvényesség érvényre juttatásáért").¹¹⁸

Az 1956–57-ik iskolai évben már csak egy osztály maradt a tanítóképzőben. Az októberi történések idején pedig csak a három soproni diák tartózkodott a városban. November 4-e után két tanár (Tolcsvai Nagy Géza és Jandek Gusztáv) hagyta el a családjával az országot. Az anyakönyvben hat tanuló neve után került a bejegyzés: „november 4-én külföldre távozott”. Írhattunk volna nyolcat is, de ketten még a tanítás januári kezdetéig visszatértek. Rájuk is vonatkozott a megyei tanács oktatási osztályának 1957. április 13-án kelt határozata, miszerint azok a tanulók, akik március 1-ig visszatértek az iskolába, tanulmányaikat a többi tanulóval azonos módon folytathatják és fejezhetik be.¹¹⁹ Soproni tanítóképzős tanár ellen 1957 őszétől kezdődően feyelmi vizsgálat vagy eljárás nem indult. Kecsegtető lenne ezt Jóború Magda miniszterhelyettes érvelésével magyarázni: „Mindazokban az iskolákban s egyéb oktatási intézményekben, ahol megvolt a tantestületben a szocializmus ügyét meggyőződéssel támogató pedagógusok csoportja, sikerült az iskola rendjét megőrizni, az ifjúságot helyes irányba terelni” (1957. április 18.),¹²⁰ de a soproni tanítóképző tantestülete, tizenkilenc növendéke, a gyakorlóiskola tanítói és tanulói ezen a körön kívül estek.

Talán nem lesz érdektelen végül az utolsó évfolyam elkészítésének néhány mozzanatát is megemlíteni. Az osztály szalagavatójára – minden ünnepélyességtől mentesen – 1957 egyik hideg januári reggelén, az osztályfőnöki órán került sor (vigalomról vagy hasonló rendezvényről szó sem lehetett, még érvényben volt az éjszakai kijárási tilalom). A ballagás 1957. május 22-én, az érettségi vizsgálatok június 18–19-én zajlottak. A búcsúbankettet az intézet utolsó diákjai az akkori Turistaházban tartották. Idézet egy – azóta megszűnt – helyi lapban megjelent visszaemlékezésből: „A sikeres matúra felett érzett örömmünkben, a megszokottnál némileg jobb kedvre hangolódott osztálytársaink egy részére a reggel a rendőrkapitányságon köszöntött – holott randalírozásról szó sem lehetett. Egyszerűen a bankett idejére már fokozódott a munkás-paraszt állam ébersége”.¹²¹

¹¹⁸ GYMSL. SL. 176/1956. sz.

¹¹⁹ GYMSL. Győri Levéltára, 35516-1/1957. VIII. sz.

¹²⁰ Uo. 35607-1/1957. sz.; az eredeti minisztériumi száma: 57/1957.

¹²¹ Dr. Varsányi Péter: Emlékezés egy '57-es soproni szalagavatóra. In: Mai Sopronvármegye, 1996. március 1.

A Közép-Európa keleti felén, Kelet- és Délkelet-Európában élő népek művelődés-történetének fontos részét képezik a külföldi egyetemjárásukra vonatkozó történeti tények. Európának ezen régióiban a nyugathoz képest több évszázados késéssel (Közép-Európában a 14. században, Kelet- és Délkelet-Európában csak a 18–19. században) alapították az első egyetemeket. Nemcsak megkésve jöttek létre, de a kontinens nyugati feléhez és a lakosság létszámához viszonyítva korlátozott számban és gyakran nem a kellő színvonalon működtek a térség felsőoktatási intézményei, ezért évszázadokon keresztül képtelenek voltak kielégíteni a helyi lakosság felsőfokú képzésre vonatkozó igényeit.¹ A fent említett régiók tanulni vágyó ifjúságának a középkortól kezdve egészen a 20. századig részben vagy egészben külföldi egyetemeken és főiskolákon kellett megszerezni a magas szintű tudományos ismereteket.

Nem volt ez másképp Magyarország esetében sem.² Hazánk első egyetemének alapítása (Pécs, 1367) az első közép-európai egyetemalapítási hullámba (Prága 1349, Krakó 1364, Bécs 1365) illeszkedett. Míg azonban a prágai, a krakkói és a bécsi egyetemek számos megrázkódtatást túlélve lényegében napjainkig folyamatosan szolgálják a tudomány és a művelődés ügyét, addig a pécsi egyetemalapítás, hasonlóan a többi hazai középkori egyetem létesítéséhez (Óbuda 1395, Pozsony 1469) sajnos csak rövid életű kísérletnek bizonyult. A 17. század elejéig tehát a magyarországi születésű ifjak szinte kizárólag külföldi egyetemeken tanulhattak. 1635 után már folyamatosan működött egyetem Magyarország területén, és a 17–18. században a legjelentősebb református kollégiumok és evangélikus líceumok felső tagozatai és a katolikus akadémiák is nyújtottak felsőfokú képzést. A dualizmus korában a már meglévő egyetemek és akadémiák nagyszabású fejlesztésével és számos új egyetem és szakfőiskola alapításával kísérelték meg a korszerű hazai felsőoktatási hálózat kiépítését. Sőt, még a két világháború közötti időszakban is, (különösen akkor, amikor Gróf Klebelsberg Kuno volt a kultuszminiszter) a nehéz gazdasági és politikai helyzet ellenére minden lehetőt megtettek a megmaradt országrész felsőoktatásának fejlesztésére.³ A hazai felsőoktatási hálózat fokozatos kiépülése ellenére számos tényezőnek köszönhetően (felekezeti ellentétek, a hazai tanintézetek csekély száma és esetlegesen alacsony színvonala, politikai és kulturális okok) a Magyarország területéről kiinduló

¹ Az európai felsőoktatás történetének újabban megjelent és igen átfogó feldolgozása: *Geschichte der Universität in Europa*. (Hrsg.: Walter Rüegg) Bd. I–IV. München, 1993–2004. Európa középső és keleti felének felsőoktatásáról rövid összefoglalót nyújt: Szögi László: A közép-európai egyetemek a XVII–XIX. században és a magyar egyetemjárás. In: *Világosság*, 1988, 8–9. 53–67.

² A magyar felsőoktatás történetének újabban megjelent feldolgozása: *A magyar felsőoktatás évszázadai*. (Szerk.: Kardos József) Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2000. A hazai felsőoktatás történetének vázlatos összefoglalása: Szögi László: A nemzet kertjének nevelő oskolái. A magyar felsőoktatás rövid története. In: *Hat évszázad magyar egyetemei és főiskolái*. (Szerk.: Szögi László) Bp., 1994. 9–69.

³ A kérdéskörrel olvashatunk: Ladányi Andor: *A magyar felsőoktatás a 20. században*. Bp., 1999.

peregrináció egészen a 20. század közepéig jelentős maradt.⁴ Paradox módon éppen akkor vett újabb lendületet, amikor a dualizmus korában a nyugat-európai színvonal elérése érdekében nagyszabású kísérletet tettek a hazai felsőoktatás modernizálására mind mennyiségi, mind minőségi tekintetben.

Nemcsak az egy ország vagy egy nép múltja iránt érdeklődők, hanem a jelentősebb kulturális hagyományokkal rendelkező települések történetét feltáró helytörténészek számára is sok adalékkal szolgálhatnak a peregrinációs kutatások. A soproni polgárok fiai, illetve az itt működő középiskolák diákjai a középkortól kezdve⁵ a 20. századig kiemelkedő mértékben vettek részt a külföldi egyetemekre irányuló magyarországi peregrinációban. A helytörténészeink tollából a Soproni Szemlében eddig megjelent tanulmányok főképp a németországi protestáns egyetemeket látogató soproni születésű, vagy Sopronban tanult hallgatók tanulmányaival foglalkoznak.⁶ 1996-ban jelentette meg Szögi László az azon Sopron városi és megyei hallgatókra vonatkozó tanulmányát és adatközlését, akik a 19. század első felében a Habsburg Birodalom valamelyik egyetemére vagy főiskolájára iratkoztak be.⁷ Saját kutatásaimat Szögi Lászlóval együttműködve, mintegy az ő adatgyűjtését egy későbbi korszakra kiterjesztve folytattam, így az itt olvasható tanulmányom és adatközlésem is kapcsolódik az övéhez.

Éveken keresztül folytattam kutatásokat annak érdekében, hogy a Bécsbe irányuló dualizmus kori magyarországi peregrinációt feltárjam. A dualizmus korának második felére, és nyolc korabeli császárvárosi tanintézetre vonatkozóan már megjelent egy adattár jellegű kiadványom.⁸ A dualizmus korának első felére, illetve az adattárban még nem szereplő felsőoktatási intézményekre vonatkozó kutatások pedig több személy részvételével jelenleg is folynak. Úgy vélem, hogy tekintettel a soproni születésű peregrinusok nagy számára, illetve Sopron város előkelő pozíciójára a Bécsbe irányuló egyetemjárásban, érdeklődésre tarthat számot a soproni születésűek kiemelése, és a rájuk vonatkozó adatok külön elemzése. A korabeli bécsi felsőbb tanintézetekben tanuló soproniakról az információkat az egyes intézmények anyakönyveiből és más hallgatói nyilvántartásokból merítettem. Általában ezekből kivehetőek voltak a hallgatók születési körülményeire, családi-társadalmi viszonyaira, felekezeti és anyanyelvi hovatartozására, előző iskolájára és az éppen folyó tanulmányokra vonatkozó információk. Nemritkán előfordult azonban, hogy a forrásokban csak hiányosan szerepeltek a keresett adatok. Meg kell még jegyeznem, hogy az adatok elemzésekor nem

⁴ Az újkori Magyarországról kiinduló külföldi egyetemjárásról a legújabban megjelent összefoglalás: Fata, Márta – Anton Schindling: Peregrinatio Hungarica. Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert. In: Peregrinatio Hungarica. Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert. (Hrsg.: Fata, Márta – Kurucz, Gyula – Schindling, Anton) (Tübinger Beiträge zur Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte 64.) Stuttgart, 2006. 3–36.

⁵ A soproniak középkori peregrinációjához lásd: Kubinyi András: A középkori magyarországi városhálózat hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez. In: Településtudományi Közlemények, 1971. 58–71. (A továbbiakban: Kubinyi: Városhálózat)

⁶ Németh Sámuel: A soproni liceum tanulóinak külföldi tanulmányai 1680–1782-ig. SSz. 9 (1955), 99–117.; Mollay Károly: Soproni növendékek a jénai egyetemen. SSz. 13 (1959), 274–275., Uő: Pótlás a jénai diákok névjegyzékéhez. SSz. 15 (1961), 365.; Kovács József László: Wirt Mihály soproni diák Wittenbergben (1555–1556). SSz. 26 (1972), 345–350.

⁷ Szögi László: Sopron városi és megyei hallgatók a Habsburg Birodalom egyetemein a XIX. század első felében. SSz. 50 (1996) 150–185. (A továbbiakban: Szögi: Sopron.)

⁸ Patyi Gábor: Magyarország diákok a bécsi egyetemeken és főiskolákon 1890–1918. (Magyarország diákok egyetemjárása az újkorban 10.) Bp., 2004. (A továbbiakban: Patyi: Magyarország diákok.)

lehetett célunk azok minden lehetséges szempontot számba vevő és kimerítő értékelése. Tanulmányunk szűkre szabott keretei csak néhány, társadalomtörténetileg alapvető tény felvillantását tették lehetővé.

Felsőoktatási intézmények Bécsben a századfordulón

Az egész „hosszú 19. század” folyamán Bécs volt a Habsburg Birodalom (1867-től Osztrák-Magyar Monarchia) legkiemelkedőbb felsőoktatási központja. Annak ellenére, hogy a dualizmus korában a Monarchia több más városának, így mindenképp a magyar fővárosnak a felsőoktatási intézményrendszere talán még látványosabban fejlődött, mint a császárvárosé, Bécs nem veszítette el elsőbbségét.⁹ Karády Viktor szavait idézve: „A századfordulóra Bécs a gyors expanzióban lévő és a tanulmányi lehetőségek regionális kínálatát tekintve egyre jobban kiegyensúlyozott egyetemi piac központjává lesz”.¹⁰ Kiemelte a bécsi intézmények jelentőségét az is, hogy míg a Monarchia más városaiban (Prága, Krakkó, Lemberg, Budapest, Zágráb) működő egyetemek a helyi elit nyelvét használva csak egy-egy nemzet kulturális igényeit szolgálták ki, addig Bécs nagy múltú tanintézetei (különösen az egyetem) megőrizték internacionális karakterüket.¹¹ Az egész Monarchiából, sőt a birodalom határain túlról is vonzottak hallgatóságot. Bécs a századfordulón Európa és a világ (Párizs után) második legnagyobb diákpopolációját tömörítő egyetemi városa volt.¹²

A császárváros korabeli felsőoktatási intézményei közül jelentőségét tekintve kiemelkedett az 1365-ben alapított Bécsi Egyetem.¹³ Ekkor is még a középkorból örökölt kari struktúrával (bölcész, jogi, orvosi és katolikus teológiai karok) működött. 1822-ben létesítettek ugyan Bécsben egy protestáns teológiai fakultást is, de azt csak az I. világháború után integrálták az egyetem szervezetébe. Az egyetem működését a 19. század közepén a porosz egyetemek mintájára modernizálták, utat nyitva ezzel az intézmény dualizmuskori látványos fejlődésének. 1873 és 1884 között Heinrich Ferstel tervei alapján építették fel az egyetem új főépületét a Ringen, amely az egyetem belső megújulását külsőleg reprezentálta. A századforduló időszak az egyetem történetének legfényesebb korszakai közé tartozik. A már évtizedek óta világhírű orvosi képzés mellé a kiemelkedő professzorok számos más itt művelt tudományterületnek is nemzetközi rangot biztosítottak.

⁹ A kérdéskört részletesen elemzem a doktori disszertációmban: Patyi Gábor: Felsőoktatás Bécsben és Budapesten a dualizmus korában, 2004. (Kézirat)

¹⁰ Karády Viktor: Egyetemi világváros a századvegen: a bécsi diákság és a közép-európai felsőoktatás nemzetközi piaca (1880–1900). In: Karády Viktor: Zsidóság és társadalmi egyenlőtlenségek (1867–1945). Replika Kör, Bp., 2000. 287. (A továbbiakban: Karády: Egyetemi világváros.)

¹¹ A témához lásd: Gustav Otruba: Die Universitäten in der Hochschulorganisation der Donaumonarchie – nationale Erziehungsstätten im Vielvölkerreich 1850 bis 1914. In: Student und Hochschule im 19. Jahrhundert. Studien zum Wandel von Gesellschaft und Bildung im Neuzehnten Jahrhundert. (Hrsg.: Otto Neuloh – Walter Rüegg) Göttingen, 1975. 75–155.

¹² Vö: Karády: Egyetemi világváros i.m. 286.

¹³ Az egyetem történetének máig legfontosabb monografikus feldolgozása: Franz Gall: Alma Mater Rudolphina 1365–1965. Die Wiener Universität und ihre Studenten. Wien, 1965. Újabb rövid összefoglaló: Kurt Mühlberger: Kurze Blick auf eine lange Geschichte. Wien, 1996.

A tudományegyetem mellett, hallgatói létszámát és tudományos rangját tekintve a Bécsi Műegyetem volt a kor másik meghatározó tanintézete.¹⁴ Az intézmény az 1815. évi alapítást követően több évtizedig Közép-Európa legkitűnőbb műszaki tanintézete volt. A század közepére az elmulasztott reformoknak és a német műegyetemek látványos fejlődésének köszönhetően veszített nemzetközi rangjából. Az 1860–70-es években viszont már végrehajtották a szükséges szervezeti és tantervi változtatásokat, amelyek a műszaki főiskola újabb fellendüléséhez vezettek. A hallgatói létszám a 19. század utolsó évtizedében kezdett látványosan emelkedni, mígnem az 1908/09. tanévben meghaladta a 3000 főt. Az intézmény számára hovatovább ez a nagy „népszerűség” jelentette a legfőbb problémát, hiszen az óriási hallgatói létszám a minőségi oktató-kutató munka legfőbb akadályává vált.

A két kiemelkedő jelentőségű és hatalmas hallgatói létszámot vonzó tanintézet mellett a korabeli Bécsben több jelentős, speciális képzési célokat szolgáló, ezért jóval kisebb hallgatósággal bíró intézmény is működött. 1872 őszén indult meg a képzés a Mezőgazdasági Főiskolán.¹⁵ 1896-ban már a gyönyörű új főépületben (Türkenschanz) folyt az oktatás; 1902-ben avatták fel az intézmény kísérleti gazdaságát. Az ekkor már nagy hírű tanintézet a 20. század első évtizedében minden tekintetben kivívta az egyetemekkel való egyenrangúságot. A 18. század végén alapított Állatorvosi Intézet 1850-ben kivált a Bécsi Egyetem kötelékéből, és mint a hadügyminisztériumnak alárendelt önálló tanintézet folytatta működését.¹⁶ Számos hátrány adódott abból, hogy nem az oktatási minisztérium alá volt rendelve, ezért felsőfokú tanintézetté, főiskolává csak a 20. század első évtizedében válhatott. A Bécsi Képzőművészeti Akadémiát még 1692-ben alapították, a virágkorát a 19. század első felében élte.¹⁷ A 19. század 70–80-as éveiben az intézmény építész, szobrász és festő tanárai még elismerést arattak műveikkel a bécsi, illetve nemzetközi közönség előtt. A századfordulón azonban az intézmény már nem tudta tartani a lépést a felgyorsult idővel: a fiatal, modern szellemiségű művészek nem kaptak katedrát, a müncheni és párizsi művészeti akadémiáknak jóval nagyobb volt a nemzetközi rangja. Régi hiányt pótolta a felsőfokú kereskedő-közgazdász képzés elindításával az Export Akadémia 1898-as alapítása.¹⁸ Az eredetileg 30 főnek szánt intézmény hallgatói létszáma a világháború előtt már több mint 600 főre emelkedett, a főiskolai rangot azonban csak 1919-ben nyerte el.

Bécsben (illetve környékén) két nagy múltú katonai felsőoktatási intézmény is működött. A Bécsi Hadmérnöki Akadémia (1904-től Mödlingben) és a Bécsújhelyi

¹⁴ A tanintézet történetének legújabb összefoglalása: K.K. Polytechnisches Institut, Technische Hochschule, Technische Universität Wien. Wien, 1997.

¹⁵ Újabb megjelent monográfia: Die Universität für Bodenkultur Wien. Von der Gründung in die Zukunft. 1871–1997. (Hrsg.: Manfred Welan), Wien – Köln – Weimar, 1997. Az intézmény történetének vázlatos áttekintése: Paulus Ebner: Geschichte der Hochschule für Bodenkultur von den Anfängen bis 1934. Wien, 1995.

¹⁶ Vö: Anton Steden – Ferdinand Habacher – Richard Kerschagl: Die Hochschule für Bodenkultur, Die Tierärztliche Hochschule und die Hochschule für Welthandel. In: 100 Jahre Unterrichtsministerium 1848–1948. Wien, 1948. 92–100.

¹⁷ A tanintézet történetének alapvető feldolgozása: Walter Wagner: Die Geschichte die Akademie der bildenden Künste in Wien. Wien, 1967.

¹⁸ Az akadémia alapításához és működésének első évtizedeihez lásd: Ulrike Elisabeth Mortsch: Die Hochschule für Welthandel und ihre Vorläuferin – die wissenschaftliche Lehre von 1898–1945. Wien, 1976. 10–22.

Theresianum Katonai Akadémia.¹⁹ Ebben a két intézményben képezték a legfelsőbb szinten a Monarchia közös hadseregének teljes tisztikarát. A korabeli bécsi felsőoktatási intézmények közül minden tekintetben a legkülönlegesebb intézmény a Bécsi Keleti Akadémia (1898-tól Bécsi Konzuli Akadémia) volt.²⁰ A még 1754-ben alapított tanintézet eredetileg a Közel-Kelet felé irányuló kereskedelem és diplomáciai kapcsolatok számára képzett szakembereket, a századfordulóra azonban már a Monarchia „bárhol bevethető” diplomatáinak oktatását kapta feladatul. A képzési célnak megfelelően erősen korlátozott hallgatói létszámmal működött, összbirodalmi jellegű tanintézet volt, vagyis a fenntartás költségeit közösen állta Ausztria és Magyarország, és a hallgatók is felerészben érkeztek az egyik illetve a másik birodalomrészből.

A soproniak bécsi egyetemjárásának hagyományai

Igaz ugyan, hogy a középkori Magyarországról kiinduló külföldi egyetemjárás teljes feltárása még várat magára, mégis jó okkal feltételezhetjük, hogy a Bécsi Egyetem alapítását követően a soproni ifjak túlnyomórészt ezt a szülővárosukhoz oly közeli és magas színvonalú univerzitást részesítették előnyben a többi közép-európai, illetve nyugat-európai egyetemekkel szemben. Az egyetem alapításától (1365) 1514-ig eltelt időszakban 111 soproni illetőségű diák iratkozott be oda.²¹

A 16. század második harmadától több tényező együttes hatásának köszönhetően a bécsi egyetem évszázadokra elveszítette meghatározó szerepét a soproniak peregrinációjában. A 16. század középső időszaka a Bécsi Egyetem történetének egyik válságperiódusa volt. Az egyetem belső válságánál is komolyabban esett azonban latba, hogy Bécs és egyeteme a 16. század második felétől a katolikus egyház egyik fellelegvárává vált. A 16. században jórészt Luther követőivé vált soproni polgárok fiaikat ezután szívesebben küldték a németországi protestáns egyetemekre (Wittenberg, Jéna, Tübingen) tanulni. Egy közelmúltban megjelent kiadványból megtudhatjuk, hogy 1526 és 1789 között 187 soproni születésű hallgató iratkozott be a Bécsi Egyetemre vagy valamely másik császárvárosi felsőbb tanintézetbe.²² Sajnos jelenleg még nem rendelkezünk pontos információval arról, hogy ugyanekkor hány soproni fiatal tanult a németországi egyetemeken és főiskolákon. Jelenleg csak a 18. századra (1694–1789) vonatkozóan rendelkezünk pontos ismeretekkel: ekkor 159 soproni iratkozott be németországi egyetemekre.²³ Mindenesetre a két számadat összevetése is alátámasztja azt a fentebb megfogalmazott állítást, hogy a koraújkorban a soproniak jóval nagyobb arányban tanultak németországi akadémiákon, mint a császárváros tanintézeteiben.

¹⁹ A két katonai akadémia történetéről rövid áttekintést nyújt: Andreas Steiger: 250 Jahre Offiziersausbildung. Ein historischer Rückblick. In: 250 Jahre Alma Mater Theresiana. Festschrift (Hrsg: Manfred Gänsdorfer) Wien, é.n. 35–41.

²⁰ Az akadémia történetével is foglalkozó legújabb munka: Erwin Matsch: Der Auswärtige Dienst von Österreich (-Ungarn) 1720–1920. Wien–Köln–Graz, 1986.

²¹ Kubinyi: Városhálózat, 74.

²² Kissné Bognár Krisztina: Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben 1526–1789. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 13.) Bp., 2004. 22. (6. táblázat) (A továbbiakban: Bognár: Magyarországi diákok.)

²³ Tar Attila: Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1694–1789. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 11.) Bp., 2004. 36. (12. táblázat)

Az ún. „hosszú 19. századra” vonatkozó, a közelmúltban megjelent peregrinációs adattárakból kiderül, hogy ismét megváltozott a tendencia: a bécsi tanintézeteket ekkor jóval több soproni választotta, mint a német főiskolákat. Miközben 1789 és 1919 között, tehát 130 év alatt mindösszesen 198 soproni tanult valamely németországi egyetemen vagy főiskolán, addig 1789 és 1850 között 240; 1849 és 1867 között 87; 1890 és 1918 között pedig 147 soproni születésű hallgató iratkozott be valamely bécsi felsőbb tanintézetbe.²⁴ (A dualista korszak első felében Bécsben tanuló soproniakról jelenleg még nem rendelkezünk pontos adatokkal.)

A századfordulón Bécsben tanuló soproni születésű hallgatók létszáma

1890-től 1918-ig kilenc bécsi felsőoktatási intézménybe 6395 magyarországi születésű hallgató iratkozott be. Közülük 1223 fő származott a Dunántúlról, 310 fő Sopron megyéből (a Sopron városiakkal együtt) és 147 fő Sopronból. A városunkból származók a Sopron megyeieknek majdnem felét (47,4%), a dunántúli peregrinusok 12%-át, az összes magyarországi születésű hallgatóknak pedig 2,29%-át tették ki. Érdemes azt is megvizsgálni, hogy a korabeli magyarországi városok rangsorában a peregrinusküldést tekintve Sopron hol foglalt helyet. A századfordulón ebben a tekintetben Sopront csak Budapest, Pozsony, és Nagyszében előzte meg, más hazai településekről kevesebben mentek Bécsbe tanulni. Korábbi időszakokat tekintve Sopron volt már jobb és rosszabb pozícióban is. 1526 és 1789 között csak egyedül Pozsony küldött több ifjút tanulni Bécsbe.²⁵ A 19. század közepén (1849 és 1867 között) viszont Sopron csak a hatodik helyet foglalta el a legtöbb bécsi peregrinust küldő városaink sorában. Akkor Pest, Buda és Óbuda (tehát a későbbi Budapest), Pozsony és Nagyszében mellett megelőzte még Brassó és Temesvár is.²⁶

Visszatérve a századforduló időszakához, városunk előkelő helyezését a következő főbb tényezők magyarázhatják. Mindenekelőtt a földrajzi közelséget kell említenünk. Sopron földrajzi helyzetéből következik egyrészt az, hogy a soproni ifjak számára jóval egyszerűbb volt valamely bécsi egyetemen tanulmányokat folytatni, mint az ország Bécstől távolabb eső településeiről származóknak (a nyugati határszél más felvidéki és dunántúli megyéiből illetve településeiből is sokan tanultak az osztrák fővárosban²⁷). Másrészt a közel lévő császárvárosi tanintézetek látogatása a soproniaknak egyszerűbb és talán költségkímélőbb volt, mint a jóval távolabbi hazai egyetemi városok (Budapest, Kolozsvár) tanintézeteiben tanulmányokat folytatni. Nem elhanyagolható tényező az sem, hogy ismét csak a földrajzi közelségnek köszönhetően sok soproni lakos rendelkezett személyes kapcsolatokkal (üzletfelek, barátok, rokonok) Bécsben.

²⁴ A Németországban tanuló soproniak számát lásd: Szögi László: Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789–1919. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 5.) Bp., 2001. 52. (13. táblázat) A 19. század első felében tanuló soproniak számadatának forrása: Szögi: Sopron i.m. 156.

(1. táblázat). A század közepére vonatkozó adat forrása: Szögi László–Kiss József Mihály: Magyarországi diákok a bécsi egyetemeken és főiskolákon 1849–1867. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 7.) Bp., 2003. 29. (8. táblázat) A továbbiakban: Szögi–Kiss: Magyarországi diákok.

²⁵ Vö: Bognár: Magyarországi diákok i.m. 22. (6. táblázat)

²⁶ Vö: Szögi–Kiss: Magyarországi diákok i.m. 28–29. (8. táblázat)

²⁷ Vö: Patyi: Magyarországi diákok i.m. 42–48.

Egy ott élő rokon vagy ismerős kedvező árú albérlet, étkezés, kapcsolatok és más kedvezmények biztosításával jelentősen csökkenthette a tanulmányok anyagi terheit, és kellemesebbé tehetette a diákéletet. Ezekre a kapcsolatokra utaló ténynek tekinthetjük, hogy 13 hallgató részben vagy egészben már középiskolai tanulmányait is valamely bécsi gimnáziumban vagy reáliskolában folytatta. Megkönnyítette a soproniak bécsi tanulmányait a német nyelv ismerete is. Igaz ugyan, hogy éppen a századfordulón nagymértékű nyelvi elmagyarosodás következett be városunkban (erre a kérdéskörre tanulmányunk egy későbbi fejezetében még visszatérünk), de a német anyanyelvű városi lakosok aránya még a korszak végén is majdnem elérte az 50%-ot, és a nem német anyanyelvű lakosok is viszonylag jól értették és beszélték a nyelvet.²⁸

Magyarázó tényező lehet még a korabeli városi iskolaügy fejlettsége, illetve az ebből fakadó magas iskolázottsági szint. Sopronban a századfordulón a számos elemi és polgári iskola, tanító és óvóképző mellett három „civil” középiskola és egy katonai középiskola (Honvéd Főreáltanoda) is működött.²⁹ A jól szervezett és magas színvonalú elemi és középiskolai hálózatnak köszönhetően az írni-olvasni tudó lakosság aránya a századfordulói Magyarországon Sopronban volt a legmagasabb, a középiskolát és főiskolát végzetek aránya pedig egyedül csak a fővárosban volt nagyobb.³⁰ Ekkor kapta Sopron város és megye a „Magyarország kultúrsarka” megtisztelő titulust. Minden bizonnyal szerepet játszott az is, hogy a korábbi évszázadokat jellemző katolikus–protestáns szembenállásnak a felsőoktatás terén korszakunkra már csökkent a jelentősége, így evangélikus soproniak is beiratkoztak a jobbara katolikus hagyományokkal rendelkező bécsi egyetemre. Végezetül meg kell jegyeznünk, hogy a századfordulón a városunkban állomásozó nagyszámú katonaság³¹ is ösztönzőleg hatott a bécsi peregrinációra, hiszen – mint a következő fejezetben látni fogjuk – sok soproni tanult a két katonai akadémia valamelyikén.

A Bécsben tanuló soproniak intézmény és szakválasztása

Az alábbi első táblázatban a századfordulón Bécsben tanuló soproniak intézményválasztására, a második táblázatban pedig a szakmaválasztására vonatkozó adatokat tüntettük fel. Mindkét táblázatban szerepelnek az összes, korabeli Magyarországon született bécsi peregrinusra vonatkozó adatok is. A magyarországi születésű hallgatók a táblázatokban kontrollcsoportként szerepelnek, a soproniakra és a magyarországiakra általában vonatkozó adatok ütköztetése megkönnyítheti a helyi sajátosságok feltárását.

²⁸ A korabeli Sopron lakosságának nyelvhasználatához lásd: Vö: Thirring Gusztáv: Sopron népességének fejlődése és összetétele. (Különlenyomat a Magyar Statisztikai Szemle 1931. évfolyamának 5. számából.) Bp., 1931. 32. (A továbbiakban: Thirring: Sopron népességének) 23–32.

²⁹ A korabeli soproni középfokú iskolákról átfogó képet nyújt az alábbi munka: Németh Ildikó: Sopron középfokú és középszintű iskolái a 19. században. (Dissertationes Sopronienses 1.) Sopron, 2005. Jó összefoglalás még: Környei Áttila: Adatok és gondolatok a soproni iskolai oktatás XIX. és XX. századi állapotáról. SSz. 50 (1996), 188–207.

³⁰ Vö: Thirring: Sopron népességének i.m. 32–38.

Tanintézetek	Soproniak		Magyarországiak	
	fő	%	fő	%
Bécsi Egyetem	54	36,7%	2905	45,4%
Katonai Akadémia (Bécsúj- hely)	36	24,4%	1186	18,5%
Bécsi Műegyetem	29	19,7%	801	12,5%
Exportakadémia	11	7,4%	557	8,9%
Mezőgazdasági Főiskola	7	4,7%	215	3,3%
Hadmérnöki Akadémia	6	4%	414	6,4%
Képzőművészeti Akadémia	2	1,3%	103	1,6%
Konzuli Akadémia	2	1,3%	66	1%
Állatorvosi Főiskola	-	-	148	2,3%

1. táblázat. A hallgatók intézményválasztása.

Szakmacsoportok	Soproniak		Magyarországiak	
	fő	%	fő	%
Katonatiszt	42	28,1%	1600	24%
Mérnök, építész, vegyész	29	19,4%	910	13,6%
Jogász	22	14,7%	927	13,9%
Orvos, Gyógyszerész	16	10,7%	1072	16,1%
Bölcsész	13	8,7%	486	7,3%
Kereskedő	11	7,3%	557	8,3%
Mezőgazdász, erdész	7	4,6%	215	3,2%
Teológus	5	3,5%	584	8,7%
Művész	2	1,3%	86	1,2%
Diplomata	2	1,3%	66	0,9%
Állatorvos	-	-	148	2,2%

2. táblázat. A hallgatók szakmacsoportonkénti tagolódása.

A Sopronban született hallgatók a legnagyobb számban a bécsi egyetemre iratkoztak be. Az intézmény nemzetközi rangja, tudományos színvonala, és a számos ott oktatott szak miatt ezt természetesnek vehetjük. Nem a tudományegyetem első helye tekinthető tehát jellegzetesnek, hanem inkább az, hogy az összes magyarországi peregrinusra jellemző arányokhoz képest a Sopronban születettek viszonylag csekély mértékben választották az egyetemet, ellenben nagyobb arányban a műegyetemet és a bécsújhelyi katonai akadémiát. Abban a tényben, hogy sok soproni fiatal iratkozott be a bécsi műegyetemre, a korabeli városi polgárság (elsősorban az izraelita felekezethez tartozó tagjainak) új iránti fogékonyságát, a modern, műszaki pályák felé törekvését

³¹ Vö: Molnár László: Sopron város hadtörténeti tradíciói, SSz. 52 (1998), 348–349.

fedezhetjük fel. A katonai akadémiák népszerűségét az itt állomásozó nagyszámú katonaság magyarázza.

A bécsi egyetemen elsajátítható szakmák közül a soproniak körében a jogi volt a legnépszerűbb, azt követte az orvosi-gyógyszerészi szakirány, majd a bölcsészet. Némi- leg meglepő, hogy a 19. század közepe óta világhírnévnek örvendő orvosi karra viszonylag kevés soproni fiatal iratkozott be (amint a 2. táblázat adataiból látható, az országos aránynál is kevesebben). Magyarátképpen két tény szolgálhat. A századfordulón hazánkban általánosan elterjedt az a (egyébként téves) nézet, hogy az orvosi szakma túltelített.³² Ez jelentősen visszavetette nemcsak a bécsi orvosképzés, de a hazai orvosi karok iránt megnyilvánuló érdeklődést is. Másrészt 1899. január 1-jén megszűnt az Osztrák-Magyar Monarchia két felén szerzett orvosi diplomák addigi kölcsönös érvényessége.³³ Aki ezután Bécsben szerezte végzettségét és Magyarországon kívánt praktizálni, annak diplomáját honosítani kellett. Viszonylag kevés soproni tanult a bécsi bölcsészkaron is. A bécsi kar választása valamelyik magyarországi fakultás helyett a századfordulón hazánkban csak az erdélyi szászok számára volt kifejezetten előnyös. Csak ők rendelkeztek ekkor az országban német tannyelvű középiskolai hálózattal, így az ott szerzett tudást és a tanári végzettséget ők tudták kamatoztatni.³⁴ A soproni középiskolák a századfordulón már magyar tannyelvűek voltak, ezért a tanári pályára készülőknek célszerűbb volt a valamelyik magyarországi egyetem bölcsészkarát választani. A német anyanyelvű soproniak számára egy német tannyelvű egyetemen folytatott bölcsészkarai tanulmányok csak kulturális gyökereik megerősítését szolgálhatták. Ezt a célt azonban a soproniak hagyományosan inkább valamely németországi egyetemen folytatott tanulmányokkal érték el. Nagyon kevés soproni tanult Bécsben teológiát, és azok is kizárólag a katolikus teológiai karra iratkoztak be. A város evangélikus lakossága teológiai stúdiumokat helyben is folytathatott.

A mezőgazdasági főiskolát a soproniak az összes magyarországi hallgatóra vonatkozó aránynál kissé nagyobb mértékben választották. Nem találtunk viszont sopronit az állatorvosi Főiskola magyarországi hallgatóinak körében. Az exportakadémiát választó soproniak aránya is az országos átlag alatt maradt. Mint közismert, a vasúthálózat kiépülése, és számos más tényező következtében városunk a századfordulóra elveszítette a korábban meghatározó szerepét a nemzetközi tranzitkereskedelemben.³⁵ Valószínűleg ennek a ténynek a lecsapódását láthatjuk a külkereskedelmi képzés iránti csekély érdeklődésben. Mint látható, az egyébként kisszámú művész- és diplomatahallgató között is akadt 2–2 soproni.

³² Vö: Györy Tibor: *Az Orvostudományi Kar története 1770–1935.* (A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története III.) Bp. 1936. 681.

³³ Az erre vonatkozó rendeletet lásd: *Magyarországi Rendeleték Tára* 32. folyam (1898.) II. Bp., 1898. 1470.

³⁴ A német nyelvű bölcsészképzés, és a korabeli hazai nemzetiségek témához lásd: Karady, Victor: *Funktionswandel der österreichischen Hochschulen in der Ausbildung der ungarischen Fachintelligenz vor und nach dem ersten Weltkrieg.* In: Victor Karady – Wolfgang Mitter (Hrsg.): *Bildungswesen und Sozialstruktur in Mitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert.* Köln–Wien, 1990. 189.

³⁵ Lásd erről: Horváth Zoltán: *Sopron városias fejlődése a kapitalizmus első időszakában. (1848–1914) II. rész.* SSz. 39 (1985), 213–235. (Különösen a 232–235. oldalak között.) (A továbbiakban: Horváth: *Sopron városias fejlődése.*)

A hallgatók felekezeti, anyanyelvi és társadalmi tagozódása

Szerencsés módon az általunk átnézett különböző egyetemi forrásokban mind a 147 Sopronban született hallgató felekezeti hovatartozására találtunk utalást. A felekezeti megoszlásra vonatkozó adatokat a 3/a. táblázat mutatja. Annak érdekében, hogy az adatok „beszédesebbek” legyenek, a 3/b. táblázatban a korabeli Sopron lakosságának felekezeti összetételére vonatkozó adatokat is feltüntettük.

Felekezetek	Fő	%
Római katolikus	68	46,2
Evangélikus	42	28,5
Izraelita	35	23,8
Egyéb*	2	1,3
Összesen	147	100

*1 unitárius és 1 „protestáns”

3/a. táblázat. A Bécsben tanuló soproni hallgatók felekezeti tagolódása

Felekezetek	1890	1900	1910
Római katolikus	62,8%	63,9%	64,1%
Evangélikus	30,5%	27,6%	27,8%
Izraelita	5,8%	7,3%	6,6%
Református	0,9%	0,9%	1,2%

3/b. táblázat. Sopron lakosainak felekezeti megoszlása a századfordulón.³⁶

Amint az a 3/a. táblázatból kiolvasható, a Bécsben tanuló soproni születésű hallgatók körében a katolikus felekezethez tartozók alkották a legszámosabb csoportot. Számszerűleg őket az evangélikusok és az izraeliták követték. Református felekezethez tartozó soproni diák nem tanult Bécsben (hacsak a magát „protestánsnak” valló hallgatót nem tekintjük annak), viszont találunk egy unitáriust. Amennyiben összevetjük a két táblázat adatait, akkor lehetőség nyílik annak megállapítására, hogy a soproni lakosok mely felekezeti csoportja vett részt kiemelkedően és melyik kevésbé a Bécsbe irányuló peregrinációban. A katolikusok aránya a városi lakosság körében jóval magasabb volt, mint a Bécsben tanuló diákok között. Az evangélikusok esetében a két arányszám nem mutat lényeges eltérést. Az izraelita felekezethez tartozók viszont a Bécsben tanulók körében messze meghaladták a városi részesedésüket. A három felekezet közül tehát az izraeliták voltak különösen érdekelték a bécsi tanulmányokban.

A felekezeti hovatartozás és a tanulási aktivitás közötti korabeli összefüggések beható magyarázata messze szétfeszítené dolgozatom kereteit.³⁷ Annyit mégis meg kell

³⁶ A táblázat adatainak forrása: Thirring: Sopron népességének i.m. 20. (9/a táblázat)

³⁷ A kérdéskör könyvtárnyi irodalmából hadd utaljak legalább egy alapvetőre: Karády Viktor: Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867–1945). Replika Kör, Bp., 1997.

jegyeznünk, hogy ha a Bécsben tanuló összes magyarországi peregrinus felekezeti összetételére vonatkozó adatokat a korabeli Magyarország lakosságának felekezeti arányaival vetjük össze, akkor a fentihez részben hasonló, részben pedig különböző képet kapunk.³⁸ Az összes magyarországi születésű Bécsben tanuló peregrinus körében a katolikusok és a reformátusok voltak alulreprezentálva, az evangélikusok és az izraeliták pedig felülreprezentálva.

A felekezethez tartozás és a szakirányválasztás között számos összefüggés fedezhető fel. A katonai pályát csak katolikus és evangélikus soproniak választották, a diplomataképzésben és természetesen a katolikus teológiai karon kizárólag katolikusokat találunk. A mérnöki szakokat ellenben többnyire az izraeliták hallgatták, de sokan választottak közülük kereskedő, jogász és bölcsész szakirányt is.

Nyelvek	Fő	Összes %-ban	Ismert %-ban
Magyar	69	46,9	56,5
Német	52	35,3	42,6
Egyéb*	1	0,6	0,8
Jelöletlen	25	17	
Összesen	147	100	

*lengyel

4. táblázat. A soproni születésű bécsi peregrinusok anyanyelvi tagolódása.

Amennyire pontos képet alkothattunk a Bécsben tanuló soproniak felekezeti viszonyairól, annyira óvatosan kell kezelni azokat az információkat, melyeket a levéltári forrásokból a hallgatók anyanyelvi viszonyaira vonatkozóan összegyűjtöttünk. Nemcsak országos viszonylatban, de helyi szinten is a dualizmus korának egyik legfontosabb társadalomtörténeti tendenciája az asszimiláció, a nyelvi és kulturális elmagyarosodás volt. 1880 és 1920 között Sopronban a magyar anyanyelvű lakosság aránya 21%-ról 48,7%-ra emelkedett, miközben a német anyanyelvűek aránya 73%-ról 48%-ra esett vissza. A városban élő horvát anyanyelvűek aránya ugyanekkor 3% és 2,1% között ingadozott. A fenti három etnikumon kívül élt a városban egy jelentősebb, 4-500 fős cseh-morva kolónia is, kb. 150 lengyel és kevés cigány, olasz, orosz.³⁹ A város lakosságának döntő többsége ekkor még legalább két nyelvet használt. Tekintettel azokra a gyors és radikális nyelvi változásokra, amelyek a századfordulón Sopron lakosságát jellemezték, a bécsi hallgatók anyanyelvi viszonyait tükröző adatokat nagymértékben esetlegesnek kell tekintenünk Messzemenő következtetéseket nem szabad levonni belőlük, különösen nem a hallgatók etnikai hovatartozását illetően.

Azok a soproni születésű hallgatók, akiknek anyanyelvi hovatartozásáról van adatunk (122 fő, 82,9%), egy kivétellel magyar- és németajkúak voltak. Mint fentebb már említettem a századfordulón Sopronban egy kicsiny lengyel közösség is élt, így nem meglepő, hogy az egyik soproni hallgató az egyetemi anyakönyvben lengyel anya-

³⁸ Vö: Patyi: Magyarországi diákok i.m. 33–35.

³⁹ Minderről olvashatunk: Thiring: Sopron népességének i.m. 23–32.

nyelvüként tüntette fel magát. Horvát anyanyelvűt nem találunk a soproni peregrinuskok között (csekély számban a megye más településeiről származók között fordulnak csak elő).

Némileg meglepő, hogy a bécsi tanintézetekben tanuló soproniak nagyobb részben vallották magukat magyar anyanyelvűnek, mint németnek. Ezt a tényt a már jelzett nagyfokú nyelvi elmagyarosodás, a korabeli soproni középiskolák magyar tannyelvűsége és esetleg a németajkú soproniak távolabbi, németországi tanulmányai magyarázhatják. Még az evangélikus felekezethez tartozó soproniak 2/3-a is magyar nyelvűnek vallotta magát Bécsben, pedig hagyományosan ehhez a felekezethez tartoztak a „tősgyökeres”, tehát német anyanyelvű lakosok. Az izraelita felekezethez tartozó soproniak többsége is magyar anyanyelvűnek vallotta magát, amely tény jelzi az egész dualizmuskori Magyarországon, így Sopronban is zajló gyors ütemű zsidó asszimilációt. Azon soproni hallgatóknak, akik a katonai, kereskedő, vagy a mérnöki pályát választották, többségében magyar, a bölcsészkaron tanulóknak pedig jórészt német volt az anyanyelve. (A bölcsészkar képzés és a kulturális identitás megerősítése közötti összefüggésekről fentebb már írtam.)

A bécsi egyetemeken és főiskolákon tanuló soproni fiatalok társadalmi rétegződéséről a szülő vagy a gyám foglalkozására utaló adatokból nyerhetünk képet. Az anyakönyvekben szereplő foglalkozásokat 15 átfogó kategóriába soroltuk be (lásd 5. táblázat).

Foglalkozás	Eset	%
Tanár, ügyvéd, értelmiségi	21	14,2
Kereskedő	19	12,9
Hivatalnok, tisztviselő	18	12,2
Katonatiszt	18	12,2
Gyáros, magánzó, bankár	17	11,5
Iparos	8	5,4
Orvos, sebész, gyógyszerész	7	4,7
Nemes, birtokos, arisztokrata	4	2,7
Művész, zenész, író	3	2
Mérnök, építész, gépész	3	2
Uradalmi tisztviselő	3	2
Egyéb	2	1,3
Egyházi személy	1	0,6
Főhivatalnok, képviselő	1	0,6
Paraszt, földműves	-	-
Jelöletlen	22	14,9
Összesen	147	100

5. táblázat. A hallgatók társadalmi tagozódása a szülők vagy gyámok foglalkozása alapján.

125 soproni hallgató apjának vagy gyámjának ismerjük a foglalkozását. A Bécsben tanuló hallgatók közül a legnagyobb csoportot a humán értelmiségi családi háttérrel (ügyvéd, tanár, értelmiségi) rendelkezők alkották. Fentebb már említettük, hogy Sopronban a századfordulón számos alsó és középszintű iskola működött. Sopron „iskola-város” jellege a bécsi peregrinusok családi hátterében is megmutatkozott. Második helyen találjuk a kereskedő családból származókat. A felekezeti viszonyok vizsgálatakor már említettük, hogy sok soproni izraelita tanult a századfordulón Bécsben. Az izraelita felekezethez tartozás gyakran párosult kereskedői szülői háttérrel. A hivatalnoki és katonatiszti családokból származók azonos számban mentek tanulni a császárvárosi intézményekbe. A katonatiszti családi háttérrel rendelkezők maguk is gyakran választották a tiszt hivatást. Viszonylag sok vállalkozó és gyáros gyermeke tanult Bécsben.

Jóval kevesebben rendelkeztek viszont iparos vagy orvos családi háttérrel, és még kevesebben származtak műszaki értelmiségi családból. Sopron a századfordulón sem vált kimondottan ipari jellegű várossá,⁴⁰ így a műszaki értelmiségi réteg csak szűk csoportot képezett. Nem véletlen, hogy csak egyetlen hallgatónak volt egyházi személy az apja. Az evangélikus lelkészcsaládokban általában apákról fiúkra szállt a hivatás. Amint azonban már említettük, teológiai stúdiumokat városunkban is lehetett folytatni. Másrészt pedig az evangélikus lelkészcsaládok évszázadok óta Bécsnél meszebb, a protestáns hagyományokkal rendelkező németországi egyetemeken taníttatták fiaikat. Meg kell jegyeznünk, hogy a táblázatunkban szereplő adatok közül a „nemes, birtokos, arisztokrata” kategória alá soroltak száma tükrözi a legkevésbé a tényleges viszonyokat. Táblázatunk összeállításakor az apa foglalkozására vonatkozó információkra támaszkodtunk, azok alapján kaptuk ezt az eredményt (4 fő). Ugyanakkor a forrásokban nemesi előnévre 14 esetben találtunk utalást. A nemesi eredettel rendelkezők tehát a táblázatban szereplő aránynál jóval magasabban voltak képviselve a soproni születésű hallgatók körében. Többnyire valamelyik katonai akadémia hallgatói voltak.

Végezetül fel kell vetnünk azt a kérdést is, hogy előfordulnak-e a város gazdasági, társadalmi vagy kulturális életében akkoriban jelentős szerepet játszó családok tagjai a Bécsben tanulók körében. A kérdés kimerítő megválaszolása egy másik tanulmány tárgya lehetne. Itt most csak arra van lehetőségünk, hogy a teljesség igénye nélkül kiemeljünk néhány fontosabb családnevet (a függelékben közölt adatok lehetővé teszik az olvasónak, hogy a szubjektív felsorolásunkat kiegészítse). A bécsi műegyetem hallgatóinak körében találjuk a Lenck, a Manninger, a Bruckner és a Storno családok tagjait. Storno Ferenc a művészeti akadémián tanult. Seltenhofer Vilmos pedig a bécsúj-helyi akadémia növendéke volt.

⁴⁰ Horváth: Sopron városias fejlődése i.m. 232–235.

Függelék

Az alábbiakban a Bécsben tanuló soproni hallgatókról közlünk néhány alapvető adatot. Az információkat részben rövidítve, részben pedig abban a formában tüntetjük fel, amilyen módon a forrásokban szerepeltek. A hallgatókat tanintézetenként és a beiratkozások időrendjében rendeztük. Ha fellelhetők voltak, akkor az információkat a következő sorrendben közöljük: családi-, utó- és előnév, a beiratkozás éve és szemesztere, kiiratkozás éve és szemesztere, fakultás, a születés idejére vonatkozó adatok vagy az életkor, anyanyelv, felekezet, apa vagy gyám foglalkozása és az előző iskolára vonatkozó információk.

Fakultások, szakirányok rövidítése:

Ar = Architekt	építész
Art = Artillerist	tüzér
Bh = Bildhauer	szobrász
Bi = Bauingenieur	építőmérnök
Cm = Chemie	vegyész
Ct = Kulturtechnik	talajjavító mérnök
D = Diplomat	diplomata
Ei = Elektroingenieur	elektromérnök
ETh = Evangelische Theologie	evangélikus teológus
Fw = Forstwissenschaft	erdész
Ge = Genie	műszaki (katonai)
Gr = Graveur	vésnök
Hb = Hochbau	magasépítész
In = Ingenieur	mérnök
J = Jura	jogász
Lw = Landwirtschaft	mezőgazdász
M = Medizin	orvos
Ma = Maler	festőművész
Me = Merkant	kereskedő, közgazdász
Mi = Maschinen Ingenieur	gépészmérnök
Mil = Militär	katonatiszt
Ph = Philosophie	bölcsész
Phar = Pharmazie	gyógyszerész
Pi = Pionier	utász
Th = Theologie	teológus

A vallási rovat rövidítései:

ev. = evangélikus	evangelisch-lutherisch
izr. = izraelita	israelitisch
prot. = protestáns	protestantisch
r.k. = római katolikus	römisch-katholisch
unit. = unitárius	unitarier

Az előző iskolára vonatkozó rovat rövidítései:

Ben. G.	= bencés gimnázium
Ev. Lyc.	= evangélikus líceum
G.	= gimnázium
H. Ak.	= kereskedelmi akadémia
Kat. G.	= katolikus gimnázium
MR.	= katonai reáliskola
R.	= reáliskola, reálgimnázium
U.	= egyetem

Bécsi Egyetem – Universität Wien

1. Klaus Samuel 1890W; M; német; ev.; Fruchthändler; Sopron G.
2. Winkler Carl Friedrich 1891W; J; 44; német; ev.; Privat in Ottakring
3. Hlavacek Robert 1892W; M; 22; német; r.k.; Hofrath in Innsbruck; Innsbruck U.
4. Weiler Gustav 1892W; J; 1871 02 15; magyar; izr.; Privatier Wien
5. Kohn Ármin 1892W; M; 20; német; izr.; Fruchtagent; Sopron Ev. Lyc.
6. Schwartz Alfred 1892W; J; 18; német; r.k.; Advocat; Sopron Kat. G.
7. Besirski Joh(ann) 1892S -1892S; Phar; 24; r.k.
8. Walheim Alfred 1893W; Ph; 18; német; r.k.; Reisender; Wien G.
9. Opuszynski Karl 1893W; Ph; 22; lengyel; r.k.; Wachtmeister; Krakko U.
10. Abelesz Armin 1893W; Ph; 20; német; izr.; Rabbiner; Budapest U.
11. Barla Eugen 1894S; J; 29; magyar; ev.; Advocatenswitwe in Kővágóörs; Wien U.
12. Pinteritsch Fr. Bartholomeus 1894W; Th; 20; német; r.k.; Näherin; Sopron G.
13. Császár Julius 1894W; Th; 18; magyar; r.k.; Komitátsbeamter; Győr G.
14. Mattesz Adolf 1894W; M; 20; német; ev.; Thierarzt; Sopron Ev. Lyc.
15. Tormássy Arthur, von 1896W; J; Th; 19; német; r.k.; Lehrer; Sopron Kat. G.
16. Szilvasy Colomann 1896S; M; magyar; prot.; Advocat; Wien U.
17. Friedek Siegfried 1896W; M; 19; német; izr.; Privatlehrerin; Wien G.
18. Schwartz Anton 1897W; J; 18; magyar; r.k.; Advocat; Sopron Kat. G.
19. Rosinger Emil 1897W; J; M; 19; 1878; német; izr.; Dr. Banquier in Wien; Wien G. (Franz Joseph)
20. Daniel Oskar 1897W; J; 18; német; izr.; Sopron Ev. Lyc.
21. Claricini Dornpacher Franz Josef, Nobile de 1897W J; 19; német; r.k.; Oberst in Küstenland; Wien Theresianum
22. Rosinger Hugo 1897W; Ph; 18; német; izr.; Bauingenieur; Wien G.
23. Hammel Traugott 1899W; J; 19; 1880 07 04; német; ev.; Musiker in St. Pölten; St. Pölten G.
24. Kár Carl 1901W; J; 24; magyar; r.k.; Rechnungsvorstand; Budapest U.
25. Hauber Josef 1902W; M; 19; német; r.k.; Bauunternehmer
26. Bedi Magnus Julius 1902W; Th; 1881 04 01; német; r.k.; Csizmenmachermeister; Sopron Ben. G.
27. Meyne Richard 1903W; Ph; 22; német; ev.; Gutsbesitzer; Budapest U.
28. Horváth Carl 1904W; Th; 19; német; r.k.; Frachter; Pannonhalma G.
29. Kaposi Géza 1904W; J; 20; magyar; r.k.; Dr. Hof. u. Ger. Advocat in Wien; Wien H. Ak.

30. Kláber Hugo 1904W; Ph; M; 23; 1882 02 03; magyar; izr.; Kaufmann; Berlin U.
31. Aisleitner Joseph 1904W; Th; 21; magyar; r.k.; Pens.Volksschullehrer; Győr Th.
32. Weiler Karl, Dr.1905W; Ph;1874; német; izr.
33. Kunczek (Kunzek) Adalbert, Ritter von, Dr. 1905W; Ph; Phar; 47; német; r.k.
34. Schuster Eugen 1905W; J; 19; német; ev.; Ober Inspector; Wien G.
35. Kohn Julius 1906S; J; 20; magyar; izr.; Kaufmann; Budapest U.
36. Heim Heinrich 1906W; M; 1887 09 18; német; izr.; Kondutteur in Wien; Wien G. (Carl Ludwig)
37. Hočevár Johann 1907W; Ph; 20; német; r.k.; Hutmachergehilfe in Wien; Wien G.
38. Gere Ladislaus 1909S; J; magyar; r.k.; Budapest U.
39. Hocevar Victor 1909W; Ph;1890 05 20; német; r.k.; Hutmachergehilfe in Wien; Wien G.
40. Proszvimmer Geza 1910S; J; 1888 05 17; magyar; ev.; Dr. Advocat ; Budapest U.
41. Weiss Eugen 1910S; J; 21; magyar; izr.; Zahnarzt; Budapest U.
42. Lederer Leopold 1910W; J; 20; magyar; izr.; Privatier; Budapest U.
43. Plenck Andreas 1910W; M;18;1892 08 30; német; r.k.; Schuldiener; Wien G. (Carl Ludwig)
44. Poszvék Wilhelm 1911S; M; 21; magyar; ev.; Gerichtsarzt; Budapest U.
45. Philipp Franz 1911W; J; 19; német; r.k.; Oberverwalter in Izabellenfeld; Sopron G.
46. Lederer Josef 1913S; J; 1892 08 07; magyar; izr.; Kaufmann
47. Kopfstein Sigmund, Dr. Jur. 1913W; Ph; német; izr.
48. Meyer Adolf 1913W; M; 21; német; r.k.; Fabriksbesitzerin in Wien; Sopron G.
49. Bogár Julius 1913S; M; 21; magyar; izr.; Oberconducteur b. Südbahn in Szombathely; Budapest U.
50. Spitzer Leo 1913W; J; 18; német; izr.; Beamter in Wien; Wien G.
51. Zanker Viktor 1914W; J; 1895 05 24; német; r.k.; Gutspächter in Gmünd
52. Benecsi Franz 1917W; Ph; 24; német; izr.; Bankier in Wien; Wien G.
53. Faragó Anna 1917W; M; 18; magyar; unit.; Oberrealschulprofessor; Sopron Ben. G.
54. Kraus Heinrich 1918S; Ph; 25; német; r.k.; Major in Marienbad

Bécsi Múegyetem – Technische Hochschule Wien

55. Weiler Fritz 1890W-1894; In; 1872 02 17; magyar; izr.; Privat in Wien
56. Frankl Josef Franz 1891W-1896; Mi; 1873 11 13; magyar; izr.; Kleiderhändler R.
57. Hoffmann Friedrich 1892W-1896; Mi;1873 08 04; magyar; ev.; Nähmaschinenhändlerin R.
58. Mayer Ernest 1894W-1895; In; 1877 11 01; magyar; r.k.; G.
59. Graf Eugen 1895W-1913S; Mi; 1869 04 26; német; ev.; Kaufmann +; R.
60. Beer Julius 1897W-1900; Mi; 1880 01 21; magyar; izr.; Möbelhändler; R.
61. Kopprasch Wilhelm Otto 1897W-1901; Mi; 1879 10 13; magyar; ev.; R.
62. Horváth Ernst 1898W-1902; Mi;1880 05 19; magyar; r.k.; Lehrer a.d. Volksschule; Sopron R.
63. Kohn Ignatz 1898W-1903; Bi; In; 1880 10 31; magyar; izr.; Private; Sopron G.
64. Kugler Heinrich 1901W-1906; Mi; 1880 11 30; magyar; r.k.; Privat; Sopron G.
65. Lenck Richard Samuel 1901W-1902; Mi; 1882 12 02; magyar; ev.; Grosshändler; Sopron R.
66. Wulsten Hermann 1901W-1902; Mi;1881 07 15; német; ev.; Gasdirector i.P.; R.

67. Manninger Alexander 1902W-1906; Mi: 1883 03 05; német; ev.; Fabrikant; R.
68. Boninsegna Franz 1902W-1906; Mi: 1883 10 27; német; ev.; Bauunternehmer; Sopron R.
69. Hacker Ludwig 1902W-1906; Bi; In:1884 03 25; magyar; izr.; Weinhändler in Wien; R.
70. Weiss Emil 1903W-1906; Cm:1885 07 12; magyar; izr.; Kaufmann; Sopron Ev. Lyc.
71. Bruckner Ferdinand 1903W-1906; Mi:1882 03 02; magyar; ev.; Geschäftsleiter in Wr.Neustadt; Sopron R.
72. Schneider Franz 1903W-1904; Mi: 1884 01 07; magyar; ev.; Architekt; Sopron R.
73. Kozinek Arthur 1903W-1904; Mi: 1884 03 20; magyar; r.k.; Oberthierarzt; Sopron R.
74. Roth Alfred 1904W-1905; In:1874 10 25; magyar; izr.; T.Gewerbe Museum
75. Kardos Theodor 1906W-1913S; In: 1888 11 04; magyar; izr; Bahnbeamter +; Wien R. (Franz Joseph)
76. Ottopál Bruno 1907W-1914S; Mi: 1888 09 23; német; r.k.; Weinhändler; Sopron R.
77. Storno Maximilian 1912W-1912W; Bi; 1887 05 28; magyar; r.k.; Architekt, Ak. Maler; München T. H.
78. Kessler Oskar 1913W-1923S; Mi:1894 01 20; német; r.k.; Oberinspektor d. Südbahn; Sopron R.
79. Gál Robert Hans 1915W-1921S; Cm:1897 04 26; magyar; izr.; Prokurist; Sopron R.
80. Frischmann David 1915W-1922S; In: 1897 06 11; német; izr.; Buchdrucker in Wien; Wien R.
81. Karpellus Richard 1916W-1916W; In:1897 11 28; német; r.k.; Major; Sopron R.
82. Fellner Ernst 1918S-1923S; Mi; 1896 03 18; német; izr.; Wien R.
83. Kolb Jenő 1918S-1919S; Cm; 1898 02 21; magyar; izr.; Kaufmann; Sopron R.

Mezőgazdasági Főiskola – Hochschule für Bodencultur

84. Müller Hans 1903W-1906S; Fw: 1885 09 23; magyar; r.k.; Fabriksbesitzer in Wien; Wien R.
85. Ratz August 1904W-1904W; Fw: 1884 03 13; magyar; ev.; Privatier; Selmechánya Forstak.
86. Marsano Wilhelm, von 1905W-1905W; Lw:1883 06 29; német; r.k.; Feldmarschall in Zágráb; R.
87. Ratz Andreas 1906W-1907S; Lw: 1886 02 03; magyar; ev.; R., Selmechánya Forstak.
88. Weiss Rudolf 1907W-1911S; Lw: 1888 05 02; magyar; izr.; Kaufmann; G.
89. Philipp Franz 1911W-1912S; Lw: 1892 06 06; német; r.k.; Ökonomieoberverwalter; G.
90. Kremser Ludwig Karl 1912W-1913S; Lw:1894 04 02; magyar; ev.; Seifenfabrik in Sopron; Ev. Lyc.

Bécsi Képzőművészeti Akadémia – Akademie der bildenden Künste Wien

91. Storno Franz 1900W-1903; Ma: 1891 03 04; német; r.k.; Maler; G.
92. Székési Kurt Josef 1906-1910; Ma:1886 07 19; német; r.k.; Postbeamter; R., München Zeichenschule

Export Akadémia – Export Akademie

93. Schiller Franz 1918-1919; Me; 1897 07 14; magyar; r.k.
94. Menczel Tihamér 1918-1919; Me; 1892 05 10; magyar; r.k.
95. Mübl Ferdinand 1918-1919; Me; 1897 07 26; magyar; ev.
96. Steiner Ladislaus 1918-1919; Me; 1897 05 22; német; izr.
97. Simon Josef 1918-1919; Me; 1897 12 30; magyar; ev.
98. Schwarz Paul 1918-1919; Me; 1897 10 14; magyar; izr.
99. Kummert Eugen 1918-1919; Me; 1894 08 08; magyar; ev.
100. Wenzel Adalbert 1918-1919; Me; 1890 07 24; magyar; ev.
101. Goldschmid Alfred 1918-1919; Me; 1900 05 21; német; izr.
102. Hambach Hans 1918-1919; Me; 1895 10 08; magyar; r.k.
103. Feiglstock (Füredi) Leopold 1918-1919; Me; 1898 11 07; német; izr.

Bécsújhelyi Teréziánus Katonai Akadémia – K.u.K. Theresianische Militär Akademie in Wiener Neustadt

104. Reichlin-Meldegg Karl 1890–1893; Mil; 18; r.k.; Feldmarsch.lieutenant in Hermannstadt; Mährisch Weisskirchen MR.
105. Reichlin-Meldegg Friedrich, Freiherr von 1891-1894; Mil; 17; r.k.; Feldmarsch.lieut. d.R. in Hermannstadt; Mährisch Weisskirchen MR.
106. Jenny Adalbert, von 1891-1894; Mil; 18; ev.; Rittmeister + Privat.
107. Stráner Friedrich, Edler von 1892 –1895; Mil; 19; ev.; Oberst d.R. in Ödenburg; Mährisch Weisskirchen MR.
108. Weisz Josef 1894-1897; Mil; 17; ev.; Conditenfabrikant +; Mährisch Weisskirchen MR.
109. Aichhorn Richard 1894–1897; Mil; 19; r.k.; Bahnbeamte + Privat.
110. Takács Gabriel, von 1895-1898; Mil; 17; ev.; Präsident d. k.ung. Gerichtshofes Privat.
111. Cavallar Ernst 1896-1899; Mil; 17; r.k.; Oberst; Mährisch Weisskirchen MR.
112. Müller Theodor, de 1897-1900; Mil; 18; r.k.; Dr. Oberstabsarzt Privat.
113. Oberkamp Ernst 1897-1900; Mil; 16; ev.; Generalmajor d.R. in Bruck a.d. L.; Mährisch Weisskirchen MR.
114. Hoser Julius, Edler von 1898-1901; Mil; 18; r.k.; Oberst d.R. in Wien; Mährisch Weisskirchen MR.
115. Hajas Desiderius, von 1900-1903; Mil; 17; ev.; Comitats-Rechtsanwalt Privat.
116. Hranitzky Stefan 1900-1903; Mil; 17; r.k.; Stations-Vorstand d. Südbahn; Mährisch Weisskirchen MR.
117. Issovits Gustav 1902-1905; Mil; 20; r.k.; Milit.-Rechnungsoff. in Sarajevo; Karlstadt Inf. KS.
118. Kern Franz 1902-1905; Mil; 17; r.k.; Stabsarzt in Komorn; Mährisch Weisskirchen MR.
119. Reisner Heinrich 1905-1908; Mil; 19; ev.; Sicherheitswachmann Privat.
120. Rätz Otto 1905-1908; Mil; 18; ev.; Dr. Landesgerichtsrat; MR.
121. Fabianics Adalbert, von 1906-1909; Mil; 17; magyar; r.k.; Rittmeister in Jászkeve; Privat.
122. Schaffer Anton 1908-1911; Mil; 19; magyar; r.k.; Privatier; Privat.
123. Kund Eugen 1909-1912; Mil; 17; magyar; ev.; Advokat +; MR.

124. Cserich Franz 1910-1913; Mil; 18; magyar; r.k.; Sicherungsoffizial +; MR.
 125. Russ Reinhold 1911-1914; Mil; 18; magyar; r.k.; Weingrosshändler; MR.
 126. Gömbös Johann 1911-1914; Mil; 18; magyar; ev.; Volksschullehrer; MR.
 127. Rohn Ferdinand 1912-1915; Mil; 17; magyar; r.k.; Volksschuldirektor +; Kismarton MR.
 128. Issovits Josef 1913-1915; Mil; 18; német; r.k.; Mil. Rechnungsoffizial +; Mährisch Weisskirchen MR.
 129. Kastel Friedrich 1913-1915; Mil; 18; német; r.k.; Major +; Mährisch Weisskirchen MR.
 130. Pekovits Alexander 1913-1915; Mil; 18; magyar; r.k.; Volksschullehrer; Kismarton MR.
 131. Arnhold Géza 1914; Mil; 18; magyar; ev.; Advokat +; Kismarton MR.
 132. Seltenhofer Wilhelm 1915; Mil; 17; magyar; ev.; Glockengiesser +; Kismarton MR.
 133. Arnhold Zoltán 1915; Mil; 17; magyar; ev.; Advokat +; Kismarton MR.
 134. Ádám Koloman 1915; Mil; 17; magyar; r.k.; Postkontrollor; Budapest Ludovika Ak.
 135. Fogarassy Adalbert 1916; Mil; 17; magyar; r.k.; Oberstabsarzt; Budapest Ludovika Ak.
 136. Moravič Lorant 1916; Mil; 16; magyar; r.k.; Ritter v. Corvettenkapit. d.R.; Kismarton MR.
 137. Kund Adalbert 1916; Mil; 17; magyar; ev.; Advokat +; Privat.
 138. Nagy Baltasar 1916; Mil; 17; magyar; r.k.; Komitatsbeamter; Budapest Ludovika Ak.
 139. Weisz Ernst 1917-1920; Mil; 18; magyar; ev.; Oberstleutenant d.R.; Kismarton MR.

Bécsi Hadmérnöki Akadémia – K.u.K. Technische Militär Akademie in Wien

140. Reichlin-Meldegg Wilhelm, Freiherr von 1891-1894; Art; 17; r.k.; Feldm.lieutenant d.R. in Hermannstadt; MR.
 141. Reichlin-Meldegg Rudolf, Freiherr von 1892-1895; Ge; 17; r.k.; Feldm.lieutenant d.R. in Hermannstadt; MR.
 142. Semliner Carl 1896-1899; Art; 18; r.k.; Oberstlieutenant d.R. in Cilli; MR.
 143. Ottopal Alexander 1902; Ge; 18; r.k.; Weingroßhändler; MR.
 144. Lenck Emil 1902; Art; 17; ev.; Grosshändler +; MR.
 145. Eitler Eugen 1908; Art; 1889 03 28; magyar; ev.; Post-Oberoffizial +; Honv. R.

Konzuli Akadémia – K.u.k. Konsular Akademie in Wien

146. Ullein Anton 1912-1919; D; 1894 11 02; r.k.; Rath, Architekt
 147. Zmeskal Zdenko, von zu Domanovecz u. 1917; D; 1898 02 28; r.k.; Gutsbesitzer in Cserencsény

A soproni Orsolya tér meghatározó építészeti eleme a Szent Orsolya rend zárdából, templomból és iskolából álló együttese (Orsolya tér 2-3. szám). A ma látható műemlék épületek a 19. század második felében és a 20. század elején épültek, de a rend itteni megtelepedése korábbi időre nyúlik vissza.

A Szent Orsolya rend zárdáját özv. Niggelné Gangel Mária alapította itt 1746-ban férje végakarata szerint. Mária Terézia engedelmével örök időkre alapítványt tett: Zárda és templom számára megvásárolta Schramm Lukács soproni polgár házát (a mai Orsolya tér 2. helyén), és a bécsi városi banknál 12 000 forintot hagyományozott az apácákra, hogy azok iskolát nyissanak, ahol a nemesek és a polgárok gyermekeit tanítsák.¹ 1747-ben három apáca érkezett Győről, megkezdődött az oktatás. Kápolnát létesítettek, amelyben Mária Terézia is ájtatoskodott 1773-ban. Az iskola gyors növekedése miatt hamarosan bővíteni kellett az intézményt, ezért 1750/1752-re megszerzték a szomszédos Hackstock-házat is.² Először a két épület összeköttetését biztosították, továbbá sekrestyét és kórust alakítottak ki az újonnan megszerzett épületben. 1769-ben nagyobb átalakításra került sor, a Hackstock-ház tetejére emeletet húztak,³ és a kápolnát templommá építették át. Ennek titulusa Szent Kereszt volt. A templom alatt kripta épült, amelynek lejárata a templomon kívül nyílt.⁴ Az apácák 1846-ban tovább terjeszkedtek, Friese-Kuno Frigyesztől és Wentzl Mihály özvegyétől hozzájuk került a mai Fegyvertár utca felőli szomszédos, korábban a Vogl, majd a Rieder család tulajdonában lévő ház (a mai Orsolya tér 3. helyén). 1858-ban övék lett a következő telek is, de azt három éven belül továbbadták, és csak 1877-ben vásárolták vissza.⁵

A Rieder-ház megvétele (1846) után azt és a már korábban tulajdonukban lévő épületeket a barokk templommal együtt lebontották, és 1864-re új, zárdából, templomból és iskolából álló épületegyüttest emeltek. A tervek két részletben készültek. 1859-ben

¹ Matusz Gy.: A soproni orsolyiták története. A soproni Szt. Orsolya rendi kath. leánygimnázium értesítője az 1915–16. iskolaévről, 5–32. az alapításról: 8–11; Bán János: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron 1939, 344–345. A ház 1686-ban a Zuana családé, majd Gensel doktoré, 1715-től a Dobner család a tulajdonosa: Házi Jenő: A soproni belváros házai és háztulajdonosai 1687-ben. Soproni Szemle (=SSz) 19 (1965), 127–143, a később az orsolyiták tulajdonába került házakról: 134; Thirring, Gusztáv: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig. Sopron, 1941, 29.

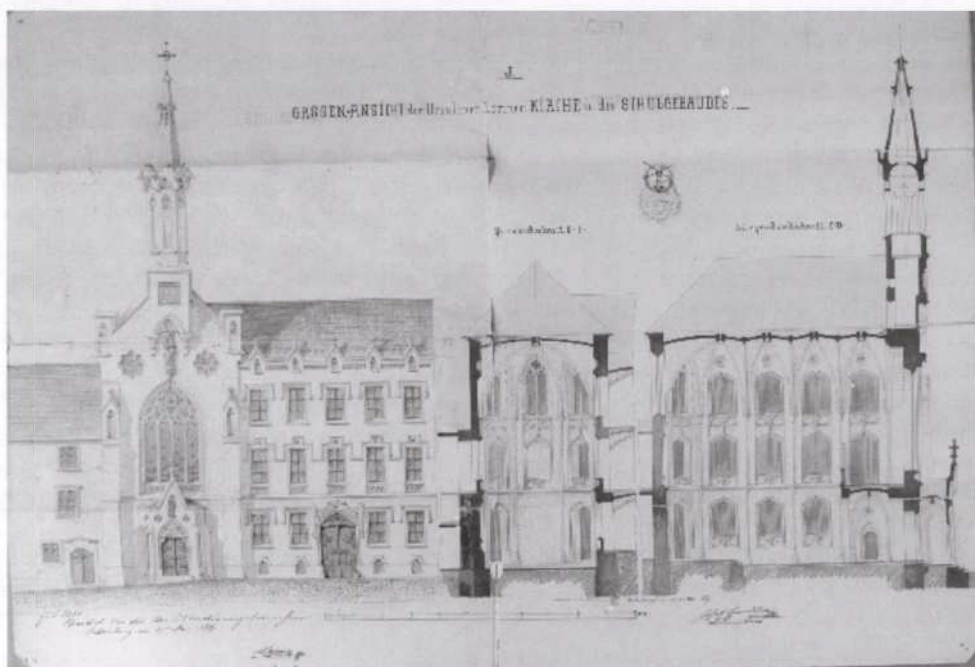
² Matusz 1915/16, 26–27; Bán 1939, 346–347. Ez a ház előbb a Tam családé volt, 1734-ben Hackstock Borbáláé, majd az apácák Wiebner hadbiztos nejétől Ogerschitz Katalintól vették meg: Házi 1965, 134; Csatkai Endre: Milyen házak álltak hajdanában az Orsolyiták zárdája helyén? Soproni Hírlap 1933, II. 22; Thirring 1941, 29.

³ Matusz 1915/16, 27; Bán 1939, 347.

⁴ Bán 1939, 375, 410.

⁵ Házi 1965, 134; Csatkai 1933; Thirring 1941, 29. A negyedik ház 1687-től 1816-ig a Liebezeit család tulajdona, 1823-ban Kis János költő püspök vette meg, 1839-ben Niedermayer Peregrin birtoka lett: Csatkai Endre és Dercsényi Dezső (szerk.), Sopron és környéke műemlékei. Sopron, 1956, 220.

az új templomot és az iskolát tervezték meg, a homlokzati rajz szerint a templom északi oldalán még barokk épület állt (1. kép). A lebontásra szánt épületekről az építőmester, Handler József és fia, Nándor földszinti és emeleti alaprajzot készített.⁶ A korábbi templom helyére új templomot terveztek kis kapuépítménnyel, három szakaszos keresztboltozattal és a nyolcszög öt oldalával záródó szentéllyel. A templom oldalfalait három sorban elhelyezett ablaknyílások tagolták. Délről, az egykori Hackstock-ház kapualja helyén három boltszakaszra osztott sekrestye csatlakozott volna hozzá. A telek hátsó beépítését némi módosítással megtartották. A Rieder-ház helyére kétemeletes, kilenc tantermes iskolaépület került. A két középkori telek utcavonalát kiegyenesítették. 1862-ben megtervezték az új zárdaépületet és módosították a templom alaprajzát és belső architektúráját (2. kép). Még ez évben megkapták az építési engedélyt, megkezdődött az építkezés.

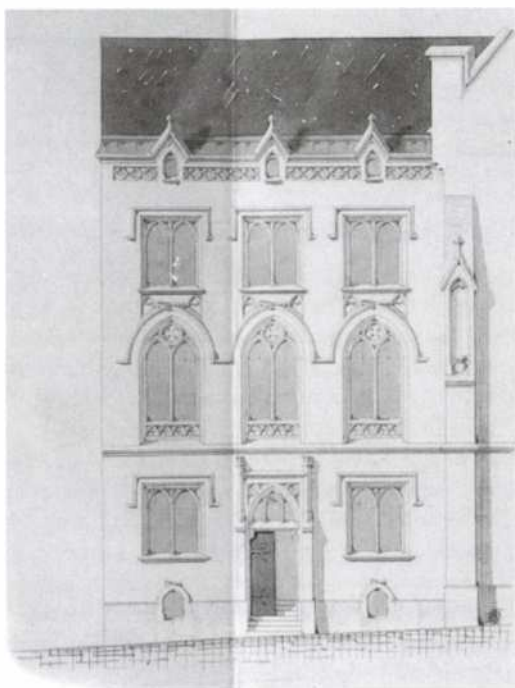

1. kép A templom és az iskola terve 1859-ből (Soproni Levéltár Fasc. XXIV. 5555/1862)

Az elkészült épületegyüttes nemcsak Sopron építészetének kiemelkedő emléke, de országos szinten is a gótizáló romantikus építészet színvonalas alkotása. A templom épülete keskeny homlokzattal ékelődik a zárda és az iskola épülete közé (4. kép). A homlokzatot két szoborfülkés támpillér keretezi és egy erős övpárkány osztja két

⁶ Soproni Levéltár Fasc. XXIV. 5555/1862 csomag. Ezen kívül a korábbi állapotot Storno Ferenc egy kis, a Storno műteremben lévő festménye örökítette meg.

részre. Ez utóbbi folytatódik a zárda és az iskola épületén is. A homlokzat meghatározó eleme a bejárat felett, az övpárkányon ülő hatalmas csúcsíves, négyosztatú, körácsos, rozettás ablak és az oromzat feletti karcsú, nyolcszögletű torony.⁷ Török László és Winkler Gábor megfigyelései szerint a tervező a templom homlokzatán jó érzékkel egyesítette az angol neogótika szerkesztési formáit és a német példákról vett elemeket a helyi, középkori építészet hagyományaival.⁸ A templom homlokzati síkja elé kiugró kapuépítmény gondolata a tervező felmérési rajza és Storno Ferenc festményének tanúsága szerint már a korábbi, barokk épületnél megvolt. A templom belső terét karzatos bejárati rész, az egyetlen boltozati szakaszból álló templomtér és a nyolcszög öt oldalával záródó szentély alkotja. A szentélyhez két oldalkápolna csatlakozik. A keresztboltozat bordái vékony, élénk színekkel festett, gótizáló fejezetű féloszlopokról indulnak. A sekrestye bordás keresztboltozattal fedett, a zárókövön a tervező, Handler Nándor portréja (3. kép), két vállkővön munkatársainak (Handler József vagy Hild Károly(?) és id. Storno Ferenc) feje látható.

2. kép A zárda terve 1862-ből (Soproni Levéltár Fasc. XXIV. 5555/1862)

⁷ A homlokzat fő elemeinek bemutatásánál Csatkai Endre szövegét vettem alapul. Részletes leírása megtalálható: Csatkai 1956, 223.

⁸ Így a torony szerkezetének előképe lehetett a soproni ferences templom tornya, míg az oromzatra helyezett, konzolosan kialakított torony a Szt. Lélek és a sopronbánfalvi Mária Magdolna templomnál fordul elő: Török László: A historizmus korának építészete Sopronban. SSz. 22 (1968), 230–242, főleg 238; Winkler Gábor: Sopron építészete a 19. században. Sopron, 1988, 106. j. Török László szerint a nagyméretű gótikus ablak, az oromzat alját lezáró fiatorony talapzatok, az oromzatra kiülő toronyalj konzolok, a konzolok alatt elhelyezett szobor, az előcsarnok Soller és Stüler építészek tervein, mintakönyvben fordulnak elő: Török 1968, 238.

3. kép Handler Nándor portréja a sekrestye zárókövén

A háromtengelyes zárda és az eredetileg öttengelyes iskola szabályos ablakkiosztású homlokzatai mintegy keretbe foglalják a templomot (4. kép). A zárda homlokzata csúcsíves ikerablakaival díszesebb az iskolánál, de a homlokzatok neogótikus részletei, motívumai azonosak. A három részes főpárkány, a gótizáló padlásablakok, a csúcsíves pinceablakok, a földszinti és a második emeleti ablakok derékszögben megtört szemöldökpárkányai mindkét épületen azonos kialakításúak. Az ablakkötényekben, az ablakok felett és a képszékekben a díszítések három- és négykaréjokból, gótikus mérművekből képzettek. Az első emeletek hangsúlyosabb szerepet kapnak a homlokzatokon. A zárda első emeleti, pálcátagos ikerablakai nagyobb magasságukkal és csúcsíves szemöldökpárkányukkal hangsúlyozottak, a mögöttük húzódó, osztatlan belső tér az alaprajz szerint az apácák karzatának adott helyett. Az iskolán az első emeleti ablaksor ablakköténnyel és az ablakok feletti négyszögletes mezővel díszített.

Az épületegyüttes tervezője Handler Nándor (Ferdinánd)⁹ volt, bár a terveket édesapja, Handler József írta alá mint építőmester. A Handler család meghatározó szerepet játszott Sopron 19. századi építészetében. A nagyapa, Handler Jakab (1765–?) kőműves Kismartonból került Sopronba, ahol 1803-ban polgárjogot és céltagságot nyert. Építési vállalkozóként romantikus klasszicista épületeket emelt, házak adásvételével is foglalkozott, de ingatlanügyelei csőddel végződtek, ezért 1829-ben távozott a város-

⁹ A névhasználatról lásd Winkler 1988, 98. j.

ból.¹⁰ Az üzemet fia, József (1796–1881) vette át, akit 1829-ben vettek fel a céhbe, de csak 1835-ben lett soproni polgár. Épületei részben klasszicista stílusúak, részben a Sopronban is tervező bécsi építészekről átvett neogótikus és neoreneszánsz elemekkel díszítettek. 1853-ban Albert főherceg látogatására diadalívet tervezett, amelyen az akkor divatos és a Handler család későbbi épületein is megjelenő angol neogótika Tudor-ívet alkalmazta.¹¹ Az 1850-es évek közepétől mellette dolgozott fia, Nándor (1836–1888), a család legtehetségesebb építész tagja. Bár a család céhes keretből kinőtt sikeres építési vállalkozását továbbra is a céhtagsággal rendelkező apa vezette, így az építési engedélyezésre benyújtott terveken is az ő neve szerepel, a tervezésbe fia is bekapcsolódott. Terveik – mint a bemutatott orsolyiták templomára, iskolájára és zárdájára készült rajzok is – ettől kezdve még részleteikben is különösen gondos kidolgozásúak, szépen rajzoltak és a gótika alapos ismeretéről tanúskodnak.¹²

Középkori motívumok felhasználása az 1830-as évektől jelentkezett a soproni építészetben, ekkor még elsősorban épületszobrászati elemeken, lakatosmunkákon, ajtókon, ablakokon, fa portálokon alkalmazták azokat.¹³ Ebben a városban a romantikus historizmus az 1850-es években terjedt el, és elsősorban az angol neogótika hatott rá. A kor építészetének egyik csúcspontja a Széchenyi tér 19. számú épület 1856-ból, amelyet szintén (Handler József és) Handler Nándor tervezett. Ennek háromtengelyes, középrizalitos, klasszicizáló homlokzatán gótikus formák jelennek meg, a kapualj kialakításában az angol neogótika erős hatása érvényesül. Az ezt követő években a Handler család igényes köz- és magánépületek egész sorát építette fel, így a Széchenyi tér 21. sz. házat, a normálfőiskolát (Templom u. 26, ma Széchenyi István Gimnázium, Georg Unger terve alapján), az Evangélikus Tanítóképzőt (a II. világháború után lebontották), és az Irgalmas Nővérek neoromán kápolnáját. Utóbbit 1880-ban a romantikus historizmus késői alkotásaként, részben az Orsolya téri templomhoz hasonló homlokzattal templommá építettek át. Az 1860-as években Handler Nándor stílusa átalakult, világi építészetében a bécsi példák, építészek, mintakönyvek hatására a gótikus részleteket egyre inkább reneszánsz formák váltották fel, elsősorban a romantikus neoreneszánsz irányzata felé fordult. 1873-tól neobarokk formákat is használt. Az építészet eklektizáló törekvései sem maradtak hatástalanok Handler Nándor munkásságára. Az 1870-es évek végén, az 1880-as években egyes épületein a történelmi stílusok elemei között válogatott, céljainak megfelelően átformálta azokat, de mindvégig megmaradt a romantikus historizmus keretei között.¹⁴

¹⁰ Csatkai Endre: Három klasszicista építész. SSz. 6 (1942), 114–125, Handler Jakabról 121–125; Tompos Ernő: Handler Ferdinánd építész és családjának többi építész tagjai. SSz. 16 (1962), 17–32, főleg 18–20; Winkler 1988, 35–39.

¹¹ Tompos 1968, 21–23; Winkler 1988, 69–77. A diadalív terve: Soproni Levéltár Fasc. V, 13063.

¹² Winkler 1988, 79. Handler Nándor tanulmányairól nem maradt fenn információ, a bécsi Képzőművészeti Akadémián és a Polytechnikumban biztosan nem tanult, 1855-ös keltezésű vázlatkönyve alapján Stájerországban, a Rajna mentén és az észak-német városokban járhatott tanulmányúton; Tompos Ernő: Handler Ferdinánd vázlatkönyve. SSz. 20 (1966), 259–260; Winkler 1988, 86; Winkler Gábor: Handler Nándor soproni építész vázlatkönyve. Művészettörténeti Értesítő 43, 1994, 109–117. Ismereteit emellett mintakönyvekből is szerezte, kiegészíthette.

¹³ Tompos Ernő: Sopron romantikus épületei. Művészettörténeti Értesítő 7, 1958, 177–189; Winkler 1988, 54.

¹⁴ Winkler 1988, 94–109.

4. kép Az orsolyiták zárdája, temploma és iskolája

Az Orsolya téri iskola építéstörténete azonban más úton haladt tovább. Az orsolyiták 1877-ben visszavásárolták a negyedik telket. Ezt is lebontották, és helyén kibővítették az iskola épületét. A tervet Spach Nándor készítette, pedig akkor, 1884-ben az iskolát tervező Handler Nándor még élt. Spach Nándor az új részt a meglévő épülettel teljesen azonos homlokzattal tervezte meg, az iskola épületét tizenkét tengelyesre bővítve (5. kép).¹⁵ Ennek a tervnek érdeme, de egyben hibája is, hogy az eredeti iskolaépület stílusát tiszteletben tartja. Bár így a homlokzat egységes maradt, az épület eredeti arányai felbomlottak és szimmetriája megszűnt. A tér déli oldalát több középkori telek helyén egyetlen monoton homlokzat zárta le. Az építkezés nem volt zökkenőmentes. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint a szomszéd, id. Vághy Mihály és az apácák között vita támadt a határfal tulajdonjoga körül, majd az építkezés során okoz-

¹⁵ Soproni Levéltár Fasc. XXIV. 8526.

tak károkat Vághy Mihály házában. Az építkezést a városi hatóság egy időre le is állította az iskola pincéjének beszakadása miatt.¹⁶ Az építkezést 1885-ben fejezték be.

5. kép Az iskolaépület homlokzata az 1884-es bővítés után

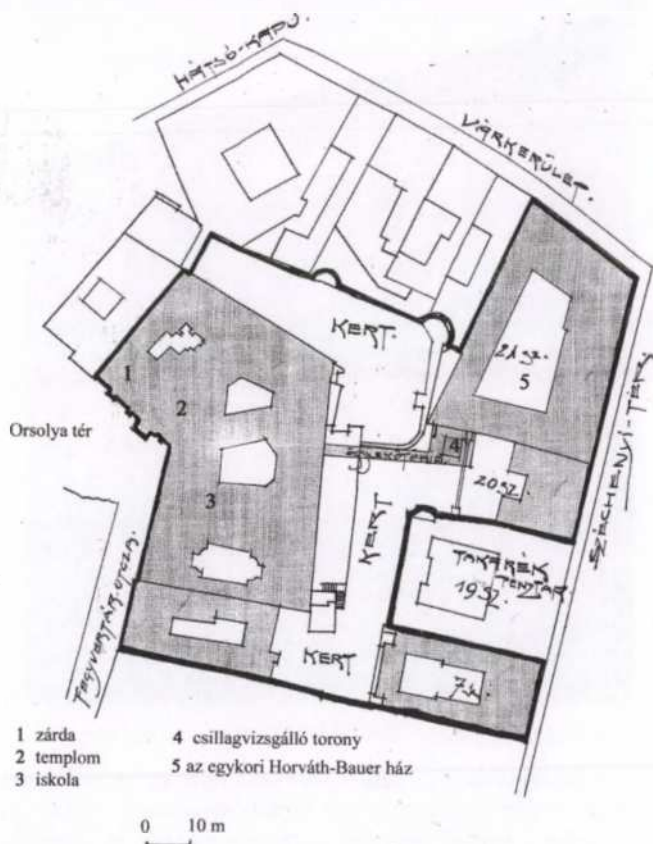
Időközben az Orsolya rend megszerezte a környező telkeket is (6. kép): 1774-ben megvették a házukkal határos várfalszakaszt és ott kertet létesítettek.¹⁷ 1847-ben, majd 1852-ben kérvényezték a belső városfal délkeleti sarkához csatlakozó rondella átengedését, majd lebontását. A rondella ugyanis akadályozta az orsolyiták épületei közötti közlekedést, sőt a rondellából be lehetett látni a kolostorba is. A rondella lebontásával bővíteni kívánták az iskola kertjét, és a bontásból származó anyagot az új iskola építéséhez akarták felhasználni. Egy 1859-es helyszínrajz szerint a rondella még megvolt, de hamarosan lebontották, amikor az új iskola építése megkezdődött.¹⁸ 1889-ben az orsolyiták megvették

¹⁶ Soproni Levéltár Fasc. XXIV. 8526. Az iskolaépület pincéjében az 1954-es helyreállítása során előkerültek az ókori Sopron fürdőjének maradványai. Bár a 19. századi épület alapozási falai az antik fürdő hypocaustum terébe nyúlnak, tehát az építkezés idején minden bizonnyal megtalálták a maradványokat, jelenlegi ismereteink szerint azokról feljegyzéseket vagy rajzokat nem készítettek: Kiss Ákos: A soproni egykori Orsolya-rendi iskolaépület alatti császárkori épületmaradványok. Arrabona 31–33. 1994. 19–44; Fényes Gabriella: Balnea Scarbantiae. Sopron római kori fürdője az Orsolya tér 3. szám alatt. Kézirat (műemléki szakmérnöki diplomamunka), 2006.

¹⁷ Csatkai 1933.

¹⁸ Nováki Gyula: Adatok a soproni vár rondelláinak történetéhez. SSz. 16 (1962), 57–61. a helyszínrajzot a 2. képen közli.

id. Vághy Mihály házat is, de ezt nem építették át.¹⁹ 1898-ban már övök volt a Széchenyi tér 20. számú ház, majd 1907-ben a Bauer családtól a Széchenyi tér 21. számú ház (korábban a Horváth család tulajdona) került birtokukba.²⁰ Így az Orsolya tér – Széchenyi tér – Várkerület határolta területen több épület volt a rend tulajdonában.

6. kép Az orsolyiták tulajdonában lévő épületek.
Schármár Károly helyszínrajza (Soproni levéltár X 102/907 jelzet) alapján

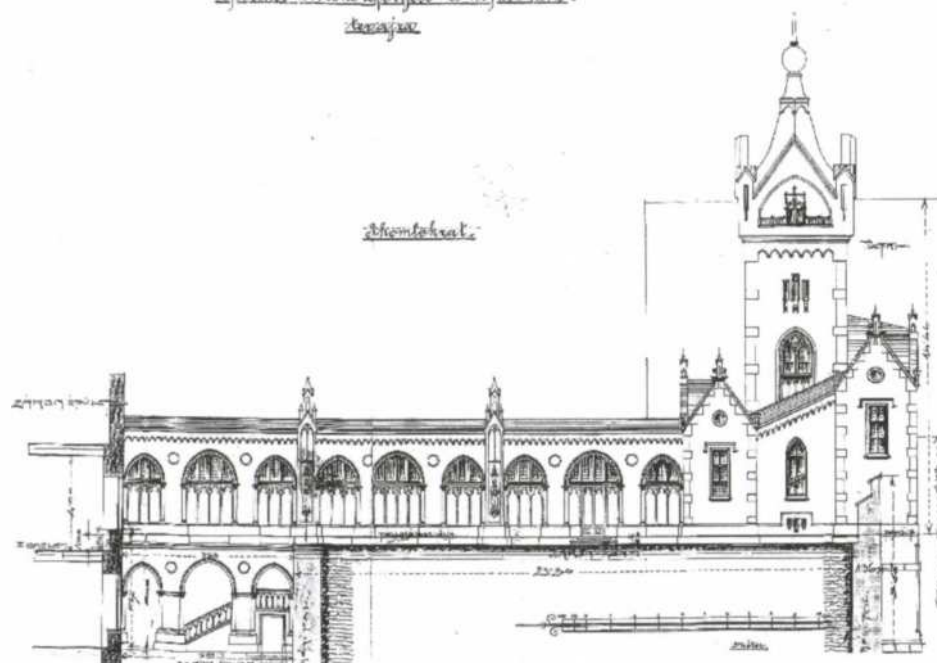
Az iskolaépület és az internátussá alakítandó Horváth-Bauer ház közötti belső összeköttetést a középkori középső városfalnál kialakított ún. Bátyakerten keresztül biztosítani kellett. Ezt úgy oldották meg, hogy a Bátyakertre merőlegesen egy folyosóval kötötték össze az iskolaépületet a Horváth-Bauer házzal és a folyosó nyugati végére, a középkori városfal külső oldalára lépcsőház számára tornyot emeltek. A tervet Rauscher Miksa szombathelyi építész készítette (7. kép), a torony azonban

¹⁹ Csatkai 1933.

²⁰ Thirring 1941, 70 továbbá lásd Schármár Károly helyszínrajzát: Soproni Levéltár X 102/907.

Schärmár Károly²¹ módosított tervei alapján épült fel (8. kép). Desits Ladislaa főnökasszony 1907. július 8-án bízta meg Schärmár Károlyt a folyosó és a torony kivitelezésével. A használatbavételi engedélyt 1908. május 23-án kapták meg.²²

Építendő összekötő folyosó és lépcsőház
tervezés

7. kép Rauscher Miksa terve az összekötő folyosóról és a csillagvizsgáló toronyról
(Soproni Levéltár X 102/907 jelzet)

Az iskolaépületet a Széchenyi tér 21. számú házzal összekötő neogótikus folyosó a középkori kolostorok kerengőjéhez hasonló. Hossza 24,30 m, belső szélessége 2,5 m. Két hosszanti oldalán kilenc-kilenc csúcsíves ablak, illetve ezek között egy ajtónyílás van. Az iskolaépület és a bástyakert között a folyosót falazott alépitmény támasztja alá. A folyosóról kétszárnyú ajtó nyílik a Bástyakert felé. A folyosó nem közvetlenül a toronyhoz kapcsolódik, hanem a torony körül vezetett külső lépcsőházhoz. Ez gúla alakú, bádoggal borított tetővel fedett, amelyeknek tetején eredetileg fiatornyok voltak, ezek ma részben hiányoznak. Ebben 270°-ot megtéve érünk a torony második szintjéhez. A toronyban elhelyezett lépcsőház biztosítja az Orsolya rend telkein elhelyezkedő, különböző szintű épületek összeköttetését. A torony belső oldalhosszúsága 3,50 m, falai 0,63 m vastagok. Téglából falazott és négyzintes. Belsejében egyenes karú, fából készült lépcső található, ezen lehet feljutni a zárófödém alatti szintig. A karcsú tornyon fából készült, gótikus mérműveket utánozó nyílászárók vannak. A torony nemcsak lépcsőházként szolgál. Az eredeti, Rauscher-féle terv szerint magas mellvéddel ellátott toronysisak fedte volna. A meg-

²¹ Munkásságáról lásd Kubinszky Mihály: Schärmár Károly, a soproni építész (1877–1946). SSz. 54 (2000), 115–133.

²² A szerződések a Soproni Levéltár X 102/907 csomagban találhatóak.

épült Schármár-féle változat szerint a torony tetején pártázatos (csillagászati megfigyelésekre alkalmas) kilátóterasz van, amelyre a torony legfelső emeletéből acél csigalépcsőn lehet feljutni. A nyugati homlokzatból kiugró kör alakú lépcsőtorony bádoggal fedett, kúp alakú tetejét kis szélzászló díszíti. Sajnos a 100 éves épület nagyon rossz állapotban van, a torony beázik, a kilátóterasz beton mellvédjének pártázatai megrepedtek, összetörték. Érdekes azonban felmenni a torony kilátóteraszára, mert onnan gyönyörű kilátás nyílik a városra.

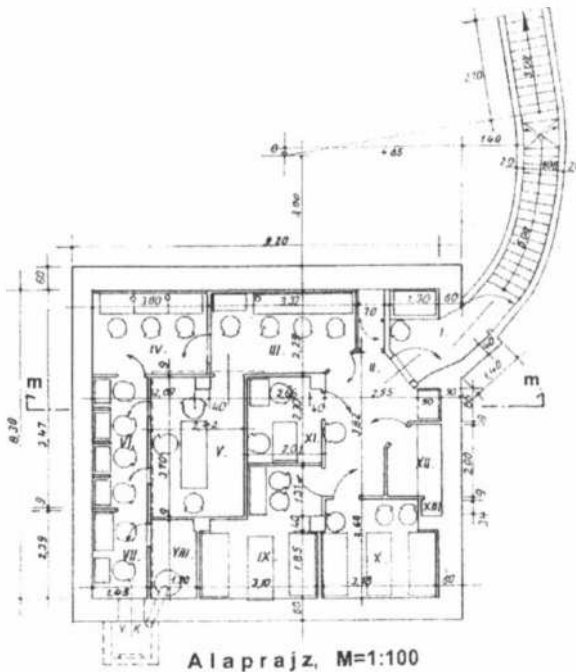
8. kép A csillagvizsgáló torony

Az elkészült historikus épületegyüttes jól illeszkedik a soproni belváros arculatába, sőt korát illetően a gyanútlan sétálót meg is téveszti. Akár az Új utca, akár a Fegyvertár utca irányából érkezünk a térre, először a templom neogótikus tömegét látjuk meg, amely mintegy előkészíti a fokozatosan szemünk elé táruló, középkorias hangulatot. Míg a zárda, a templom és az iskola igényes, gótizáló romantikus épületek, az iskola udvarán lévő neogótikus folyosó és a csillagvizsgáló torony a késő historizmus dekoratív alkotása.

A Petőfi téren épülő mélygarázs területén, régészeti feltárás felszínre hozta a II. világháborús légoltalmi óvóhelyet. A bombabiztosan megépített létesítmény Sopron város légoltalmi parancsnokságának elhelyezésére készült. A külvilágtól hatvan évig elzárt óvóhely felkeltette a figyelmet. Tárgyi emlékként a falakon kívül villany és távbeszélő vezetékek maradtak meg. A vezetékek arra utaltak, hogy egykor itt egy távbeszélő központ volt. Tekintsük át a szokatlan lelőhelyhez kapcsolódva a soproni légvédelem fontosabb jellemzőit!

Háborús előkészületek

Németország nagyhatalmi törekvése, fegyverkezése nyugtalanságot keltett egész Európában. A félelem nem volt alaptalan, lángba borult Európa. Magyarországon az 1937. évi Honvédelmi Törvény meghatározta, hogy a honvédség feladata a légvédelem (légtérfigyelés, légelhárítás földi tüzeszközökkel és a légtérben repülővel). A polgári lakosság látja el a légoltalmi feladatokat.

1. kép. A soproni Légoltalmi Parancsnokság óvóhelyének alaprajza

A honi légvédelem feladata

A honvédség a honi légvédelmi készütség elrendelésekor az országhatár mentén felállította a figyelőőrsöket. (1. kép) A légtérben történő eseményeket távbeszélőn továbbították Veszprembe, a kerületi légoltalmi központnak (kerlég). Kiértékeltek, majd az országos légoltalmi parancsnoksághoz (orlég, Budapest, Gellérthegy), továbbították. A riasztást Budapest I. rádió útján rendelték el. A veszprémi légvédelmi központból, a figyelőőrsök áramkörét felhasználva, a parancsjelző készüléken értesítést küldtek. A rádióban elrendelt riasztásig már intézkedéseket tudtak tenni. A légvédelmi figyelőőrsök jelentésük idejére automatikusan megszakították az áramkörtön folyó polgári beszélgetést.

Sopron város felkészülése

A felkészülés tanfolyamok szervezésével, légoltalmi eszközök beszerzésével és óvóhelyek építésével kezdődött. A városi légoltalmi parancsnokság részére 1938. szeptember hó végén a 6870/1938 M.E. rendelet alapján Proszwimmer Ilona Panoráma út 6. szám alatti villáját vették igénybe, ahol rádiószobát rendeztek be, és a városi távbeszélő-hálózatba kapcsolt telefonokat szereltek fel. A kiválasztott helyről a városra a rálátás kitűnő volt, azonban minden egyéb más feltételnek nem felelt meg. Döntés született, hogy a Petőfi téren a parancsnokság részére bombabiztos óvóhelyet építenek. A tervet Greilinger városi mérnök készítette, az objektum 1941. januárjában elkészült. A 8,80 x 9 m-es alapterületű létesítményt az igényeknek megfelelően több kisebb részre osztották fel. Az óvóhely acélajtós bejáróval és vészkijáróval készült. A szellőztetést elektromos, szükség esetén kézi meghajtású berendezés biztosította. Az elektromos vezetékek és szerelvények speciális vízálló anyagból készültek. Biztosítva volt az ivóvíz ellátás, a WC. Légoltalmi készütség esetén rendszeres szolgálatot tartottak. A parancsnoki szobán kívül rádiószoba, telefonközpont, telefonfülkék, a szakszolgálat vezetőinek tartózkodási hely és végül pihenőszoba állt rendelkezésre. Míg azonban a Panoráma úti objektumból a városra jó rálátás volt, addig a Petőfi téri óvóhely a külvilágtól el volt szigetelve. Ki kellett építeni a külvilággal a kapcsolatot.

Rádió ügyelet

A légiriadó elrendelése Budapest I. rádió-adóállomás útján történt. Ezért a rádió vevőkészülék mellett állandó szolgálatot kellett fenntartani.

Riasztás, elsötétítés

A rádió útján elrendelt riasztási fokozatnak megfelelően, a város szirénái egy gombnyomással indíthatók voltak. Ugyancsak végrehajtható volt a közvilágítás kikapcsolása az óvóhelyről.

Légoltalmi távbeszélő hálózat

Légiveszélykor a városi távbeszélő központ személyzete is az óvóhelyre vonult, átmenetileg távbeszélésre nem volt lehetőség. A légoltalmi parancsnokságnak a légiriadó idején biztosítani kellett a beszélgetés lehetőségét. Erre a célra épült ki a légoltalmi távbeszélő hálózat, amelyet 1941. december 6-án helyeztek üzembe.

Magyarország belép a háborúba

1941. június 22-én Németország hadüzenet nélkül megtámadta a Szovjetuniót. Július 27-én légitámadás érte Kassát, és Magyarország belépett a háborúba. A háborús események Soprontól távol estek, egyelőre légiveszélytől nem kellett tartani. A háborús viszonyra való tekintettel a légoltalmi szolgálatot megkezdték. A parancsnoki óvóhelyen állandó ügyeletet szolgált a város nyugalmát.

Az angol és amerikai csapatok 1943. július 9-10-én partra szállnak Olaszországban. Magyarország déli határa felől megnőtt a légitámadás lehetősége. Nem kellett sokáig várni, 1943. augusztus 13-án Sopronban légiriadót rendeltek el. A soproniak kétkedvel fogadták az amerikai gépek érkezését. A repülőgépek kötelékben érkeztek a város fölé, majd nyugat felé fordultak, és Bécsújhelyet bombázták.

A berepülések mind gyakoribbá váltak, a város felett rendszeresen átrepültek az ellenséges gépek. A lakosság órák hosszat kényszerült az óvóhelyen tartózkodni. A légoltalmi ügyeleti szolgálat felelőssége megnőtt. Éberrel vigyáztak arra, hogy a lakosság időben értesüljön a várható légitámadásról.

Szükség-távbeszélőközpont a postán

A légiriadók mind gyakoribbak és hosszabbak lettek. A légiveszély alatt a postai távbeszélő nem üzemelt. Szükségmegoldásként az óvóhelyen hatvan távbeszélő állomás részére telefonközpontot létesítettek. Ide kapcsolták be a fontosabb üzemeket és hivatalokat. A légoltalmi parancsnokság részére pedig több állomást kapcsoltak be.

Légitámadás éri Sopront

1944. december 6-án a több hullámban alacsonyan érkeztek a gépek, nem repültek tovább, a GySEV pályaudvart és a Várkerületet bombázták. A parancsnokságra telefonon érkeztek a kárfigyelők jelentései, ahonnan utasították a légoltalmi egységeket, hogy a támadást ért pontokon kezdjék meg a segélynyújtást. A rombolás nagy kiterjedésű és súlyos volt. Sok volt a halott és a sebesült. A beomlott épületekből megkezdődött az emberek kiszabadítása. A Várkerületen tűz ütött ki, az oltására kivonultak. Sopront még 1944. december 18-án, 1945. február 21-én és március 4-én érte súlyos támadás. Március utolsó hetében már megszűnt a honvédségi légvédelmi rendszer. A város légtérébe több alkalommal repültek be szovjet repülők és bombázták Sopront. 1945. április 1-jén a várost a szovjet hadsereg elfoglalta.

1946-ban lezárták a Légoltalmi Parancsnokság Petőfi téri objektumát. Hatvan év után már csak kevesen emlékeznek arra, hogy a háború borzalmaiban milyen fontos szerepet töltött be. Mielőtt a létesítményt a gépek szétrombolják, emlékezzünk meg azokról, akik mélyen a föld alatt éberrel őrködtek, riasztották a lakosságot, segítséget nyújtottak a bajba jutottaknak, de elsősorban vitéz Molnár János rendőr törzsfelügyelőről, aki Sopron város légoltalmi parancsnoka is volt.

SOPRONI ARCOK

TÓTH IMRE

A „politikai narkózis” rabságában.
Östör József közéleti pályája
(Két háború közötti kor- és jellemrajz egy
politikai emlékirat tükrében)¹

Az 1930-ban kiadott Soproni és Sopronmegyei fejek című kiadványban fiatalosnak ható, fürkésző tekintetű közéletű férfiú portréját közölték a 32. oldalon. Az arckép törekeny termetet sejtet, a szem viszont imponáló magabiztosságot, határozottságot tükröz. A kép az akkor már ötvenes évei derekán járó Östör József országgyűlési képviselőt ábrázolja.

Östör 1875. július 14-én született a ma Zsira községhez (Győr-Moson-Sopron megye) tartozó Gyülevizen. Apja Östör Lajos (1848–1920) jómódú gazdálkodó volt. Anyja, Wohlmut Karolina (1854–1918) a szomszédos Locsmándról (ma: Lutzmannsburg, Ausztria) származott. Középiskolai tanulmányait a soproni bencés gimnáziumban fejezte be 1893-ban. Érettségi után a budapesti tudományegyetemen jogi karára iratkozott be. Diákévei alatt összeakadt Sopron megye politikai és társadalmi világának több későbbi vezető figurájával, csakúgy mint epizodistájával, akik egyelőre – hozzá hasonlóan – tanulmányaikat folytatták a fővárosban. Itt mélyült el barátsága a vármegye későbbi főispánjával – a szintén a soproni bencés gimnáziumból Pestre került – Simon Elemérrrel. Kapcsolatuk – mely egyébként feszültségektől sem volt mentes – egész életükben megmaradt. 1895-ben egy szemesztert közösen Berlinben töltöttek, ahol az egyetemet látogató nagyszámú magyar diák körében szintén számos ismeretszerep tettek szert. Közöttük volt a későbbi magyar politikai és társadalmi élet számos rangos főszereplője. Feltehetően ekkor ismerkedett meg Klebelsberg Kunó gróffal, a későbbi kultuszminiszterrel is, akinek tevékenységét a legmesszebbmenően méltányolta, és akinek műveltsége, politikai és kulturális működése valószínűleg példaként hatott rá.

Rövid berlini tartózkodása azonban kevés volt ahhoz, hogy érvényesülése, előmenetele érdekében otthon hasznosítható összeköttetésekre tegyen szert. Noha jó kapcsolatokkal rendelkezhetett, politikai pályafutásának útját először helyi pártfogói egyengették. A megyei politizálás színtereiről való továbblépését azonban már elősegíthették friss nexusai is. Alsó-középosztálybeli származása, iskolai és a család anyagi helyzete nem tették lehetővé, hogy a Monarchia felső államigazgatási, főtiszti karának leendő tagjaival együtt nevelkedjen, közeli, baráti kapcsolatot alakítson ki velük, és tagja legyen a társadalmi és politikai elit exkluzív klubjának. A jogtudományi egyetemen megszerzett jogi diploma, jó politikai érzékével párosulva mindazonáltal belépőt biztosított számára a későbbi – két háború közötti – politikai élet közép-garnitúrájába. Említett képességei alkalmassá tették rá, hogy a háború és Trianon után támaszából sokat veszített monarchiabeli elit, politikai bázisát szélesítve, felfigyeljen

¹ Ezúton mondok köszönetet Prof. Dr. Kubinszky Mihálynak az írás elkészítéséhez nyújtott segítségéért.

rá, és elindítsa országos (képviselői) karrierjét. Jó intellektuális képességei akár a miniszteriális tisztségig is juttathatták volna, ám ez aktuálpolitikai okokból meghiúsult.

Szakmai pályafutása megelőzte politikai karrierjét, ám a kettő hamar egybekapcsolódott a Kereskedelmi- és Váltótörvénytörvényknél, amelyet akkor a neves Nagy Ödön vezetett. 1899-ben, 24. születésnapján került Sopronba megyei tiszti ügyésznek. 1900 őszén ügyvédi irodát nyitott a Szent György utcában. 1901-ben feleségül vette Baán Margitot, Baán Endre akkori alispán leányát. Ezzel végleg letelepedett Sopronban. A házasságból két gyermek született: Magdolna (1903–1956) és Antal (1902–1921), aki korán bekövetkezett haláláig is már kis kötetet kitevő szép és elismert verseket írt.

Házasságkötése akár politikai előrelátásáról is bizonyossággal szolgálhat. Annak évében mindenesetre bekapcsolódott a közéletbe, miután Bó község, majd 1904-ben Locsmánd község beválasztotta a megyei törvényhatósági bizottságba. Bizottsági tagként bekerült a vármegye politikai és társadalmi életébe. Az első világháborút lezáró Saint Germain-i és trianoni békék következtében Locsmánd Ausztriához került, ám Östör virilistaként, majd örökös tagként továbbra is a bizottság tagja maradt. 1905-ben a Szabadelvű Párt soproni titkára lett. A nemsokára uralomra került ún. darabont-kormányal szemben Sopron vármegyében tanúsított ellenállást, amit könyvben meg is örökített.¹ A század elején látványosan előtűntek a dualista berendezkedés strukturális ellentmondásai. A kétpólusú monarchiában egyre markánsabban kifejezésre jutó magyar nemzeti érdekek éles ellentétben álltak a centralizált, egységes hadsereg fenntartását célzó uralkodói szándékkal. Hasonló feszültség húzódtott a parlamentáris kormányzás gyakorlata és az abszolutisztikus felségjogok megóvásának akarata között. A közjogi problémákkal küszködő századfordulós politikai elit ráadásul elhanyagolta a társadalom valós nehézségeivel való szembenézést, amit megerősödő tömegmozgalmak jeleztek. Az 1905–06-os politikai válság kipattanását közvetlenül az újonclétszám emelésével kapcsolatos törvényjavaslat váltotta ki. A javaslatot elhúzóó parlamenti válság, majd 1904-ben a csaknem negyven éve kormányzó Szabadelvű Párt választási veresége követte. Bár az egyesült 48-as ellenzéki koalíció többséget szerzett, az uralkodó nem volt hajlandó kinevezni olyan kormányt, amelynek programja a dualizmus alapjait bonthatta volna meg, és beavatkozott volna a közös hadsereg ügyeibe, amelynek irányítását Ferenc József saját előjogának tekintette. Az uralkodó 1905 májusában – a választási eredmény figyelembe vétele nélkül – báró Fejérváry Gézát, a királyi darabont testőrség korábbi parancsnokát nevezte ki miniszterelnöknek. A parlamenten kívüli kormány megalakulása heves ellenállást váltott ki a megyékben. Östör tagja volt annak az ún. Százask Bizottságnak, amely a kormánnyal szembeni Sopron vármegyei ellenállást vezette. A bizottság jegyzőjeként nemcsak hogy első kézből informálódott az események alakulásáról, hanem alakítója is volt azoknak; javaslatokat, előterjesztéseket szerkesztett. A küzdelemről szóló, jelentős forrásértékkel rendelkező beszámolót Östör nagy hitelességgel fogalmazta meg. A koalíció ugyan alkotmányos győzelmet aratott, és elérte Fejérváry menesztését, ám közben szinte teljesen feladta eredeti programját. Az ellenállás dicstelen befejeződéséről a szerző műve végén önkritikusan emlékezik meg, annak ellenére, hogy az ezt kortársai közül számosan nem voltak hajlandók, vagy képesek megtenni.

Östör az országos politikába az 1922. évi nemzetgyűlési választásokon szerzett mandátum révén kapcsolódott be. (1920-ban nem indult a nemzetgyűlési választásokon, mert hadikölcsönei, betétkönyvei elértéktelenedtek. Akkor akart politizálni, amikor anyagilag már elég erősnek érezhette magát.) 46 évesen, amikor végre rendbe szedte anyagi ügyeit, politikai karrierjét sem halogathatta tovább. A Bethlen-féle választójogi rendelet teremtette meg a Sopronkörnyéki kerületet. Ez az etnikailag, társadalmi és vallási összetételében egyaránt sokszínű (magyar, horvát és német lakosságot; katolikusokat, evangélikusokat; nagy- és kisbirtokos családokat, valamint ipari alkalmazottakat egyformán magában foglaló) kerület választotta képviselőnek párton kívülként, 1922-ben. Elsősorban a katolikusok támogatását tudta megszerezni, de a józan belátású, kiváló valóságérzékelő politikus programja mások előtt is megértő fogadtatásra talált. Fő bázisának (úgy is mint a Széchenyi-hitbizomány egykori kezelője) mindvégig Cenkert tekintette. A választókerület mandátumát háromszor is elhódította.² Az 1922-es választásokat követően – miután a Keresztény Nemzeti Egyesülés pártjának Haller-féle csoportjával (Keresztényszocialista (Haller-) Párt) szemben tett szert a többség támogatására - 1926-ban is pártonkívüli, de egységes párti programmal indult, és csak 1927-ben lépett be a kormánypártba. 1931-ben már az Egységes Párt elnökségi tagjaként szerezte meg a mandátumot. A keresztény pártok 1925. évi egyesülésével az Egységes párt kormánytámogató partnerre tett szert, és a koalíciós partnerek megosztották egymás között mandátumaikat a választókerületekben. Sopron vármegyében az Egységes Párt csak a Sopronkörnyéki választókerületben indította el hivatalos jelöltjét, Östört, akinek a választási paktum ellenére támadt keresztény ellenfele 1926-ban. Tőle a keresztény párt 1931-ben már elhatárolta magát, önálló jelöltként mégis megmérte magát Östörrel szemben, akinek keresztény ellenfele mellett még a szociáldemokrata párt jelöltjeivel (Kittel Ferencsel és Zuschlag /Zentai/ Vilmossal kellett összemérnie erejét a három választáson.) Mindezt teljes sikerrel tette.

A parlamentben a pénzügyi, a mentelmi és az összeférhetlenségi bizottságok tagjává választották, később a kultusztárca költségvetési előadója lett. Sürgette a gabonajegy-törvény igazságos kiigazítását, a tanítók járandóságainak méltányos rendezését. Aktív képviselői tevékenységével sokat tett Sopron városért is. Herczeg Ferencsel együtt elsőként vetette fel a Balaton-felvidék tájvédelmének kérdését. A magyar nyelvet romlástól féltve, felszólalása nyomán alakította az MTA a Nyelvmívelő Bizottságot, amelynek ő is tagja lett és maradt még akkor is, amikor már képviselői mandátuma nem volt. Részt vett londoni, berlini és római interparlamentáris találkozókön. Pesthy Pál igazságügy-miniszter felkérésére az ügyvédség érdekvédelmi kérdéseivel is foglalkozott³

Politikai pályájának emlékeit írta meg *Közpályám* című – kéziratban fennmaradt – művében, amely nem eseménynaplóként, hanem részben a vármegyei és az országos közéletbe – a későbbi történeti korszakelemzést elősegítő szándékú⁴ – betekintő írásként, másrészt az utókor számára egyfajta erkölcsi tanulságul, egyben öngazolásként is szolgáló munkának készült. A műben megfigyelhető emlékezőtechnika az előbbi (a

² Megválasztását követően néhány héttel elveszítette fiát, akinek betegsége és halála nagyban ösztökélte a „politikai narkózis” folytatására.

³ Ügyvédi irodáját mindvégig fenntartotta. Kliensei elsősorban Sopron megyei földbirtokosok voltak. Mivel az országgyűlési kötelezettségek miatt sokat kellett Budapesten tartózkodnia, irodájába dr. Zergényi Pál ügyvédet vonta be társnak.

⁴ Östör történetiről elkötelezettségét bizonyítják Széchenyivel kapcsolatos tanulmányai, illetve az 1906-os Sopron megyei nemzeti ellenállás megörökítését szolgáló írásai.

bevezetőben is kinyilvánított) célt szolgálja, ám a textus időről-időre az utóbbi szándékot is felfedi. Mint minden önéletrajzi írás elemzésekor, jelen munka esetében is figyelembe kell vennünk annak egyik legfőbb konfiguráló tényezőjét, azaz a szöveg megírásának idejét. A narráció megszerkesztésének időpontja (1941) jó néhány életrajzi részletet eltakar előlünk, ugyanakkor bizonyos kérdésekre jól kikövetkeztethető válaszokat is ad. Ilyen okfejtésre teremtenek alkalmat a visszaemlékezésnek azok a részei, amelyekben a szerző saját fiatalkorának eseményeire reflektál.

Feltűnő, bár valószínűleg nem előre eltervezett, hogy Östör visszaemlékezéséből szinte teljes egészében hiányzik - az osztrák-magyar határ mellett nevelkedő fiatalember életében pedig számottevő élményt jelentő - Monarchia összeomlásáról szóló közlés. Azt mondhatnánk, hogy több mint 20 év távolából ez már nem jelentett meghatározó élményt a visszaemlékező számára, ám ugyanezen időszak mitizált eseményei (elsősorban a soproni népszavazás), illetve a szerző politikai felnőttkorának keretét adó Horthy-korszak (negatív) önlegitimációs előzményei (a „radikális világ” és a tanácsköztársaság ideje, valamint az országvesztés mozzanata) kromatikus érzékletességgel kapnak helyet a memoárban. Az említett szakaszokban a szerző virtuálisan szinte újra átéli az eseményeket, ami arra enged következtetni, hogy ezek egykori önmagának is meghatározó élményt jelentettek, míg a kettős monarchia felbomlása nem okozott feldolgozhatatlan traumát számára.

A család a középosztály alsó rétegébe tartozott. Gazdasági kapcsolataik Ausztriával alig voltak, kulturálisan pedig Budapesthez, nem pedig a közeli császárvároshoz kötődtek. Östör – a franciával és az olasszal ellentétben – a német nyelvet sem beszélte tökéletesen. Feltételezhetjük, hogy bár – mint Nyugat-Magyarországon általában – a korszakban meglévő függetlenségi gondolat kevésbé hatotta át a család politikai nézeteit (szövegében maga is utal rá, hogy Kossuthért sohasem rajongott), a mélyen vallásos ifjú Östör a nemzeti, konzervatív hagyományok és a liberalizmus sajátos egybefonódásának gondolatvilágát örökölte otthonról. Előbbi szellemében lépett föl – gimnazistaként – a Tisza Kálmán által betervezett véderőtörvény nyomán kirobbant nyugtalanság idején, 1889-ben. Saját bevallása szerint Budapestre kerülve is a Nemzeti Pártot vezető Apponyi Albert híve volt. E nézeteitől eltérő erővel hatott azonban rá a főváros vidéknél liberálisabb közege. (Saját állítása szerint az egyetemen a polgári radikálisok mesterének számító, progresszív pozitívista Pikler Gyula híve volt.) Bár az erről az időszakról szóló visszaemlékezés-részlet első olvasatra logikailag inkoherensnek tűnik – ismerve a dualizmus-kori politikai gondolkodás sajátosan elegyes voltát –, mégis hihető és hiteles. Östör politikai kötődései átalakultak, amihez hozzájárult az is, hogy egyetemi évei a századvég felbolydult politikai viszonyainak közepette teltek. Bizonyos – utóbb tetten érhető – személyes és politikai vonásai mindazonáltal viszonylag jól kivethetők a forrásnak már e szakaszából is.

Ilyen az az alapvetően konzervatív-liberális szellemi beállítottság, amely Östörnek később is kimutatható ismertetőjegye volt, és ami az írói-közéleti megnyilvánulásainak egész sorát jellemző ritualizált Széchenyi- és Tisza-képben is kifejezésre jut. Széchenyi eszménye feltehetően már fiatalkorában kialakult. A Legnagyobb Magyar le származottaihoz – elsősorban Széchenyi Bertalanhoz – jogászként szakmai kapcsolatok és személyes szálak is fűzték. Az 1930-as években az egyik legelmélyültebb Szé-

chenyi-kutatóként tartották számon.⁵ Írásainak alapanyagait gondos alaposággal gyűjtötte össze. (A döblingi Széchenyiről írt műve során orvosokkal is konzultált.) Östörhöz vélhetőleg Szekfű Gyula Széchenyi-értelmezése,⁶ a konzervatív reformer gróf alakja állt legközelebb. Tisza István figurája ugyanakkor a szocialista, demokratikus veszélyekkel szembe forduló, a „nemzeti haladás” eszméjét szolgáló, s ennek során a szükséges rendszerfenntartó korrekciókat kemény következetességgel végrehajtó államférfi alakját testesítette meg. Östör Tiszához hasonló elhivatottság-tudattal kívánt megfelelni önmaga elvárásainak. Ezzel összefügg, és hasonlóan felszínre kerül az a fajta elitista szemlélet, amely későbbi politikai nézeteiben szintén megragadható. A szerző jól dokumentálhatóan nem az utólagos hitelesítés szándékával járt el például, amikor felelevenítette egyik egyetemista-kori emlékét: a Budapesten működő Sopron megyei Körben kis híján botrányt okozott, amikor az 1848-as átalakulást az – egyébként kortársi eredetű önértelmezést alapul véve – az akkori országgyűlési ellenzék műveként interpretálta. A pesti radikális ifjak szerepének tudatos elhalványításával a forradalom rendeltetését és a tömegek történelmi küldetésének jelentőségét vonta kétségbe.

Elitista szemlélete – ha nem is közös töről fakadt – nagyjából azonos volt a későbbi példakép, Bethlen István világ- és társadalomképével. Nem elméleti, hanem – mint visszaemlékezéséből kiderül – praktikus megfontolásból utasította vissza például a titkos választójogban megtestesülő demokratikus szabadságjogok bevezetését. Az egyenlő és titkos választójoggal létrehozott 1920-as nemzetgyűlés működését rossznak, színvonalatlannak tartotta, és támogatta a miniszterelnököknek a korlátozott demokrácia bevezetésére (pl. a titkos szavazás eltörlésére) vonatkozó törekvéseit. A szabadságjogok radikális kiterjesztéséért szorítóba lépő liberális és szociáldemokrata irányzatokkal szemben – vallásos meggyőződése okán is – egyértelműen elutasító volt. Nem mondott azonban határozott nemet a tömegek felé egészen más megfontolásból „nyitó”, jobboldali radikalizmusra. A szövegből első olvasatra az derül ki, hogy Östör kezdetben nem zárta ki a Gömbös Gyula által képviselt irányzat, azaz egy erős, vezér-elvű kormányzati rendszer létrehozását. A parlamentben is ő köszöntötte az 1932-ben újonnan kinevezett miniszterelnököt a kormánypárt nevében. Elitizmusának ismeretében egyáltalán nem meglepő, hogy a beszéd során kedvenc történelmi alakjának, Széchenyi Istvánnak is diktatórikus elképzelésekbe hajló gondolataira hivatkozott. *„(...)Ha Széchenyi a negyvenes években így kiált fel: »tegnap kvázi meggyőződtem, hogy minket vaskéz nélkül nem lehet kormányozni« és ha ugyanebben az időben így ír: »végre meg kell szüntetni, vagy legalább enyhíteni a magyarnak eddigelő úgyszólván meg nem szűnő macska- és kutyaféle irigykedő-agyarkodó viszonyát, azon különös „szeszt” vagy minek is nevezzük, amely szerint mindenki kolompós, vezér, vagy egyedül saját erejére támaszkodó pártkalandor akar lenni, s ehhez képest nincs is a világnak tán olyan, legkisebb féket, rendszert nem tűrő és ekképp oly kevésbé egy soron álló, összetartó és ennélfogva — aránylag ahhoz, ami lehetne —*

⁵ Tanácsait, véleményét Németh László is figyelembe vette Széchenyiről szóló drámájának megírása során. A mű elkészülte előtt az író személyesen is ellátogatott Östörhöz, és konzultált vele a színdarab történelmi háttéréről.

⁶ Szekfű a Három Nemzedék című, 1920-ban megjelent művében alkotta meg a maga Széchenyi-képét.

oly gyenge, magán segíteni nem tudó népe, mint a magyar« Akkor mit mondjunk ma, amikor teljesen össze vagyunk törve?»⁷

A visszaemlékezés papírra vetésekor még nem dőlt el egyértelműen a Gömbös által elképzelt diktatórikus vezéri állam programjának jövője. Ne feledkezzünk azonban meg arról, hogy – bár a gömbösi kísérlet a „Vezér” halála előtt, 1936-ban gyakorlatilag megbukott – a visszaemlékezés megírásának idejéig folyton „rángatózó” magyar belpolitikában fel-felerősödtek a Gömbös révén elindult kedvezőtlen folyamatok. 1938–1939-ben Imrédy Béla (a két évvel korábban meghalt miniszterelnök bizalmasa és munkatársa) például a Gömböséhez hasonló állam- és társadalomszervezési kísérletbe kezdett. Véleményünk szerint azonban Östör nem táplált rokonszenvet a modern tömegdiktatúra gondolata iránt. Ő maga inkább a bethleni és a Gömbös-féle irányzat összhangjának megteremtését fogadta volna szívesen. A Gömbös által megálmodott „vezéri” szerepet alkalmasint képes lett volna elfogadni, ám azt inkább Bethlennek tartotta volna főnn. Vélhetőleg elvetette azonban a centralizált elvek alapján működő modern tömegpárt megszervezésének programját.

A visszaemlékező szövegben olvasható néhány megjegyzésből arra is következtethetünk, hogy a korszakban virulenssé váló fajvédelem viszont nem állt távol tőle. Östör magyar fajvédelemmel kapcsolatos felfogásáról az 1941-ben megjelent, *Széchenyi magyar fajvédelme* című munkája alapján pontosabb véleményt alkothatunk. A műben kristálytisztá logikával cáfolja azokat a nézeteket, amelyek Széchenyit az akkori (értsd: 1940-es évekbeli) értelemben vett fajvédő politikusként tartották számon. Vitába szállt Méhely Lajossal, a biológiai fajvédelem egyik hazai képviselőjével, egyszerűsített definitív módon el is határolódott a fajbiológiai nézetektől.⁸ Széchenyi „fajvédelmének” esszenciáját a „közértelmesség” emelésének programjában láttatta. A gróf nyomán a „fajnemesítés” érdekében a fajok keveredését is megengedhetőnek, sőt jónak tartotta. Szintén Széchenyire hivatkozva azonban a zsidó emancipációval szemben foglalt állást. Östör a magyar keresztény középréteg gazdasági és kulturális érdekeit igyekezett védelmezni, anélkül azonban, hogy a disszimilációs gondolatok kifejtésén kívül a zsidóság korlátozásáról szót ejtett volna.⁹

Visszatérve a faji problematikánál átfogóbb gömbösi „reformok” kérdésére: azok szükségességével és sikerével kapcsolatos bizonytalanság szintén érthető, ha esetükben is tekintettel vagyunk az aktuális politikai helyzetre. Hasonló következtetésre jutunk, ha figyelembe vesszük, hogy a visszaemlékezések – így Östör művének is – egyik szövegszervező eleme, és a memoár-jellegű írások tétje egyben az emlékezők saját politikai pályafutásának utólagos értékelése. Gömbös politikájának helyességére a szerző – igaz külpolitikai összefüggésben – maga is utal a szövegben. Östört mindazonáltal a Gömbös-féle radikalizmussal szembeni távolságtartásra készítette, hogy a Bethlenhez szorosan kötődő politikus nem szerepelt a miniszterelnök-pártvezér terveiben. Az 1935-ös választásokon ejtették az új kormánypárt képviselőjelöltjeinek sorából. A döntést Östör rezignáltan, de fegyelmezetten tudomásul vette. Ezt támasztja alá, hogy míg Gömbös politikája és a mellőztetés fiatalkori barátjában, Simon Elemérben politikai

⁷ Östör József beszéde a Képviselőház 118. ülésén, 1932. október 11.

⁸ Östör nagyobb távolságot tartott Méhelytől, mint pl. Gömbös, aki, mint a „tudományos világ egy előkelő tagja”-ra hivatkozott, amikor Méhelyről beszélt.

⁹ Ebben az is visszatartotta, hogy maga is szoros, mondhatni baráti kapcsolatokat ápolt zsidó származású közéleti szereplőkkel.

meghasonlást váltott ki, Östör képes volt tudományos és irodalmi munkájára, illetve birtokainak ügyeire összpontosítva továbblépni az országos politika színteréről.

A képviselőseget követően fokozottan szentelhetett időt zsirai gazdaságának, melyet szüleitől örökölt és testvéreitől megváltott, itt gyümölcsöst is telepített. Szívesen keresett és sokat foglalkoztatott ügyvédként elsősorban nagyobb horderejű gazdasági ügyekben képviselte ügyfeleit. A város kulturális életében főként a Frankenburg Irodalmi Kör elnökeként dolgozott, meghívására több jeles író, történész és költő látogatott Sopronba, köztük Herczeg Ferenc is. Élénkebb lett saját irodalmi munkássága is. A Surányi Miklós által írt Széchenyi regénnyel kapcsolatban annak történet-hamisító kitételei miatt országos érdeklődést keltő hírlapi vitát kezdeményezett, amelynek csúcspontja a Nemzeti Klubban tartott előadás volt. A reformkorszak történetéről és Széchenyi Istvánnak a szabadságharcot követő számkivetéséről írt munkái jeles történetírói alkotások. 1941-ben kormány-főtanácsosi címmel tüntették ki. Ez idő tájban az országos ügyvédi vizsgáztató bizottságok egyik elnöke lett. Deák téri házat az 1944. december 6-i bombázás súlyosan megrongálta, ő a pincében vészelte át a nehéz órát, ezt követően leányához költözött a Felsőloverbe. Ott élt 1949. április 10-én bekövetkezett haláláig. Mindvégig fenntartotta ügyvédi irodáját, amelyet 1945 után számottevő kliensek már nem foglalkoztattak. Élete végén ismét elmélyítette kapcsolatát a régi baráttal, Simon Elemérrrel. Sűrű levelezésük a múltba való nosztalgikus visszatekintésre adott lehetőséget mindkettejüknek.

A társasági és politikai közéletet oly annyira kedvelő Östörnek komoly megpróbáltatást jelentett a mellőzöttség. Amikor 1949 tavaszán Zsirára látogatott és a szülői házban megpihent, éjjel rátörtek, bántalmazták, és házának elhagyására készítették. Az eseményeket nem tudta kiheverni. Önérzetében mélységesen megbántva néhány nap múlva Sopronban meghalt. Hamvait a fia emlékére 1923-ban épített Antal-kápolnába helyezték, de azt az 1952-ben a melléje épített határőrségi figyelő katonái feldúlták. Hamvait a zsirai temetőbe vitték át.

Főbb irodalmi művei: A nemzeti ellenállás Sopronvármegyében. Sopron, 1906; A birtokreformtörvény (Éber Ernő és Fabricius Endre társszerzőkkel). Budapest, 1920; Tisza István saját szavaiban. Budapest 1927; A korlátozott számú ügyvédség. Budapest 1932; Széchenyi István a regényhős. Budapest 1936; Werbőczy István (Előadás az O. Ü. Sz. soproni vándorgyűlésén). Budapest 1937; Hitbizományi jog I–XI. (Petrovay Zoltán társszerzővel). Budapest 1937; Gróf Keglevich Jánosné Zichy Adél grófnő naplója a reformkorszakból (feldolgozta és jegyzetekkel ellátta: Östör József). Budapest 1938; Tévedések, ferdítések Széchenyi István körül (Különlenyomat, Soproni Szemle 1939. 5–6.); Széchenyi magyar fajvédelme. Budapest 1941, A döblingi Széchenyi. Budapest, 1944.

Östör József munkái komoly történeti forrásértékkel bírnak. *Közpályám* című visszaemlékezésének közreadása pedig nagy mértékben elősegítené a két háború közötti magyar helyi és országos történet személyes kontextusainak alaposabb megismerését. Remélhetjük, hogy kéziratát a közeljövőben nyomtatásban is olvashatjuk.

Dr. Meiszner Ernő a Zala megyei Kemendolláron született 1876. augusztus 15-én. Édesapja Meiszner István, akiről a máig ismert Meiszner-féle erdőtelepítést elnevezték el. gr. Festetics Tasziló berzencei majd ollári birtokán erdészként, vasvári uradalmában főerdészként szolgált. Négy leánytestvére volt.

1. kép. Meiszner Ernő fiatalkori képe

A jó képességű fiú iskoláit 1886 és 1890 között a bencés rend kőszegi majd 1890 és 1894 között soproni gimnáziumában végezte.¹ Ezután jogi tanulmányokat folytatott az 1894/95-ös tanév első szemeszterében Bécsben, második szemeszterében Berlinben, majd Budapesten. Itt már egyetemi éve alatt tevékenyen részt vett az ifjúsági mozgalmakban. 1898. április 2-án kezdte joggyakorlatát Pesty Béla ügyvédnél Kapuvárott. 1899. október 1-jétől 1900. szeptember 30-ig önkéntesként szolgált a 13. tüzérezredben. Doktorátusának megszerzése² és külföldi útjai után – feltételezhetően sógora, Stengl Antal ügyvéd indíttatására – visszatért diákévei városába, Sopronba, ahol 1901. február 1-től Schreiner Károly ügyvédnél folytatta megkezdett joggyakorlatát. 1902. december 3-án ügyvédi lajstromba vétetett, és 1903-ban megnyitotta irodáját. A fiatal, hazafias érzelmű ügyvédet hamar magával ragadta a nyüzsgő politikai élet. Előbb a Függetlenségi és 48-as Párt főtitkára, majd a városi Reformpárt egyik alapítója lett. A Függetlenségi Párt lapját, a *Sopront* és a későbbi *Nemzetőrt* kisebb megszakításokkal 1914-ig szerkesztette.³

1912-ben feleségül vette Dr. Kováts István (1860–1945) ismert soproni ügyvéd lányát, Vilmát. Házasságukból két leányuk született: Vilma 1913-ban és Éva 1917-ben.

2. kép. Meiszner Ernő esküvője 1912.

¹ Sopronban 1894. június 9-én érettségizett.

² Jogi doktori oklevele Budapesten 1899. november 4-én kelt.

³ *Soproni Hírlap*, 1903. május 13.; 1905. október 15.; 1906. június 20.; 1906. augusztus 1.; 1912. szept. 29.; 1914. április 12.; 1914. augusztus 17. V.ö. Győr-Moson-Sopron megye időszaki sajtójának bibliográfiája 1779–1995. Győr, 2000.

A boldog békeidők nem tartottak sokáig. A háború kitörésével ő is kötelességének érezte a haza védelmét. A 13. és 27. tüzérezredben szolgált mint beosztott tiszt, később mint aknavető ütegparancsnok. Az orosz és az olasz harctéren több kitüntetést szerzett, végül 1918 júniusában mint százados szerelt le.

3. kép. Meiszner Ernő díszmagyarban

Meiszner Ernő dr.

Vezércikkeit neves hazafiság sugallja, kuruc a lelke. Vadul csörtet előre, amiből gyakori tévedései erednek: ilyenkor igaza van. Mihelyest megszelidül, nem téved: ilyenkor nincs igaza. Ez a politika morálja.

4. kép. Meiszner Ernő karikatúrája

A háborúból hazatérve újult erővel vetette bele magát a civil életbe. A Soproni Ügyvédi Kamara titkárának választotta meg, ezt a tisztséget 6 éven át töltötte be. Ez idő alatt valósította meg a kamarai progresszív adózást és kidolgozta a sokáig érvényben lévő ügyvédi kamarai díjszabást.

A nemzeti ellenállás idején írt cikkei következtében súlyos összetűzésbe került a Fejérváry-kormány akkori főispánjával, akinek megtagadta a lovagias elégtételt, mivel nem volt hajlandó párbajozni. A darabont kormány bukása után viszont ő került ki győztesen az ügyből, és ezt a katonai becsületbíróság is igazolta. Élharcosa volt a nemzeti eszmének és a város magyarosodásának, a magyar nyelvű színjátszás megszilárdításának. 1919-ben a kommunizmus vészterhes hónapjaiban túsznak jelölték ki, a nagycenki ellenforradalom kitörésekor elsőnek tartóztatták le, és több napon át fogva tartották.

Ő indította el azt a mozgalmat, amely a német nyelvű cégtáblák eltávolításával, illetve mellettük magyar táblák kihelyezésével a várost arculatában is magyarabbá igyekezett tenni. Jelentős szerepe volt az Irodalmi és Művészeti Kör által felújított gyermekcsere-rendszer és a szünidei erdei iskola megteremtésében.

1921-ben a soproni népszavazás idején apósával együtt központi propaganda-irodát szervezett.⁴ Villani báró megbízásából ő vezette a propaganda ügyét a népszavazás sikeres befejeztéig. A Városházán végzett képviselői működését a város meleg szeretete jellemezte, több szabályrendelet megalkotása, a városi bérházak építése az ő kezdeményezésére vezethető vissza.

1912-óta elnöke volt a Soproni Magyar Férfidalkörnek. Vezetése alatt megindult a magyar dalkultusz e nagy múltú egyesületben. Elnöke volt továbbá az 1925-ben megalakult Sopron megyei Dalosszövetségnek, és jelentős szerepet játszott a vármegyei dalos élet fejlesztésében. Az ő vezetése alatt folyt le 1925. augusztus 15–16-án Sopronban a háború után rendezett első nagyszabású országos dalosverseny.⁵ Tagja volt a Soproni Városszépítő Egyesületnek is, ügyvezető elnöke az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga soproni főosztályának és az Egységes Városi Pártnak. Tiszteletbeli tiszti főügyészi címet viselt Sopron városában és Sopron vármegyében, ügyészként tevékenykedett a Sopron Katolikus Konventnél, és az Esterházy hercegi hitbizomány soproni ügyvédi teendőit is ellátta.⁶

⁴ Horváth Zoltán: *Civitas fidelissima*. In: „Magyarok maradtunk” 1921–1996. Konferencia a soproni népszavazásról. Szerk. Turbuló Éva, Sopron, 1997. 45. o. 94. jegyzet.

⁵ *Soproni Hírlap* 1925. április 7.; 13.; 15.

⁶ Halász H. Imre (szerk.): *Soproni és Sopronmegyei fejek*. Sopron, 1930.

5. kép. Országos dalárda találkozó 1925-ben, a Széchenyi téren

Gyógyíthatatlan betegségben élete delén, 1930. december végén hunyt el. A Soproni Hírlapban megjelent méltatások szerint nagy veszteség érte Sopron városát. Több közintézményen lengett halála után gyászlobogó. Temetésén nagy tömeg búcsúzott tőle megdöbbszent szívvel.⁷ E sorok írójának nagyanyja, Dr. Langer Herbertné szül. Meiszner Éva 13 évesen vesztette el édesapját. A keserves utolsó hónapokban végig ápolta, így igen gyorsan felnőtt és támasza lett megözvegyült édesanyjának és testvéreinek. Dr. Meiszner Ernő emlékét a soproni Magyar Férfidalkör őrizte, és még hét év múlva is újságcikkben méltatta lankadatlan irányító munkáját.⁸

•

⁷ *Soproni Hírlap* 1930. dec. 28. és 29.

⁸ *Soproni Hírlap* 1937. április 27.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

DOMINKOVITS PÉTER

Köblös József (szerk.): A pápai
református kollégium diákjai
(1585–1861)
1060 p. III-VI. t. + CD-ROM
Pápa, 2006.

A Dunántúl legnagyobb, legjelentősebb református tanintézménye, a Pápai Református Kollégium a 2006. évben ünnepelte fennállása 475. évfordulóját. Az egykor volt „egyszemélyes” kutatóhelyből immáron pár éve a térség egyik tiszteletet parancsoló tudományos műhelyévé vált Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei erre az alkalomra nem egy újabb Kollégium-történeti összefoglalást, hanem – a recenzens megítélése szerint – egy ennél is nagyobb szakmai hozadékkal bíró, további kutatásokra serkentő munkát jelentettek meg. *Köblös József és Hudi József* bevezető tanulmányukban az eddigi kutatások eredményeit összegezték, a kiterjedt forrásfeltárások alapján azokat tovább pontosították, illetve újabb kutatási súlypontokat jelöltek meg. E két szerző, továbbá *Kránitz Zsolt* és *Mezei Zsolt* a Tudományos Gyűjtemények teljes körű feltárása révén a Kollégium 1585–1861 közötti, különböző célból készült diák-névsorait tárták fel és közölték.

A Pápai Református Kollégium történetéről eddig három tudományos igényű feldolgozás született. Kis Ernő gimnáziumi igazgató primer forrásokon alapulva, azokból többet közölve 1896-ban jelentette meg az 1531–1895 közötti időszakot tárgyaló főiskola-történetét. Jelentős részben e munkán alapul Lampért Géza 1931. évi, jól megszerkesztett összefoglalója. 1981-ben Trócsányi Zsolt szerkesztésében, nagyon jeles szerzői kör munkájaként (Bodolay Géza, Kiss József, Pölöskei Ferenc, Ruzsás Lajos, Trócsányi Zsolt) látott napvilágot az új, immáron társadalomtörténeti elemzéseket is hozó, az oktatási intézményt a kor társadalmi, művelődési viszonyaiba beágyazottan tárgyaló Kollégium-történeti összefoglalás. E három összegző munka mellett máig is kevés ismerettel rendelkezünk a nagy hírű alma mater diákságáról. Thury Etele 1904. évi, a főiskola rektorait, „felsőbb” tanulóit 1752-ig bemutató munkáján kívül szinte csak a neves diákokkal kapcsolatos feldolgozások (pl. Kövi Zsolt Jókai Mór, Petőfi Sándor pápai iskoláztatására vonatkozó kutatásai) állnak az érdeklődők, kutatók rendelkezésére.

A bevezető tanulmány a historiográfiát, a források bemutatását követően két nagy szerkezeti egységben, a kezdetektől az 1797. évi anyaiskolává válásig, illetve 1797-től 1861-ig, azaz az anyaiskolává válástól a tárgyidőszak végéig tekinti át az intézmény szervezetét, az intézményen belül megvalósult oktatás történetét, annak főbb irányait, a súlypontok változásait. Más vizsgálati oldalról pedig gazdagon adatolva szól az alma materben tanító rektorokról, tanárokról, sokoldalúan vizsgálja a diákság társadalmát (származási helyek, iskolázás utáni újabb társadalmi integráció). Míg a második szakasz intézménytörténet szempontjából egységes, úgy az első több alperiódusból tevődik össze. Tán’ nem értelmetlen ezekre egy pillantást vetni. A máig is

legkevésbé adatolt a virágkor, az 1585–1662 közötti időszak. Ezt II. József felekezeti politikájáig konfliktusoktól terhelt időszakok követik: a zaklatások kora 1663–1710; a viszonylagos gyarapodás ideje 1711–1717; a „templom nélküli” vallásgyakorlat kora 1718–1752; a kisgimnáziummá degradálódottság kényszerű adásztelevi korszaka 1753–1784; majd az újlagos virágzás kezdetét hozva: az újjáéledés kora 1785–1797. Az oktatástörténeti feldolgozások számára módszertani szempontból is sok tanulsággal szolgáló, differenciált elemzési szempontokat tartalmazó bevezetőből itt és most csak egy kevésbé ismert soproni vonatkozásra szeretném a figyelmet felhívni. Ez pedig a soproni evangélikus oktatás és a pápai reformátusok közötti kapcsolat egyik momentumja. A magánszemélyek alapítványaival támogatott Kollégium és diákság esetében „lokálspecifikus” a Telekesi Török Istvánné, Komáromi Kata-féle 1732. évi fundáció (*fundatio Törökiana*). Ugyanis ez az országhatárokon belüli peregrináció egyik segítőként a Pápáról a soproni Evangélikus Lyceumban tanulni szándékozók számára biztosított ösztöndíjat. Jelentősége az adásztelevi korszakban különösen megnőtt, amikor a kisgimnáziummá vált oktatási intézményből a lelkesítő pályán továbbtanulni szándékozók Sárospatakra, vagy Debrecenbe, míg a jogi tanulmányukat folytatni kívánók Sopronba vagy Pozsonyba mentek.

A Református Kollégium 1732–1847 közötti vonzáskörzetét 13 térkép mutatja be (120–142. p.), melyeken a 18. század végétől (1797) szerepelnek Sopron vármegyei, alapvetően a Bakonyalja, Kisalföld találkozási alkotta kiserégióhoz kötődő rábaközi települések (Szilsárkány, Mihályi). A 19. század első felében az alma mater térségi iskoláztatási szerepe jelentősen növekedett. Ez legjobban a Rábaköz, Répce-vidék nemesi közösségei (nemesi falvai) kapcsán ragadható meg (pl. Alsószopor, Beled, Középbük, Nemeskér, Nemesládony stb.). Engedtessék meg, hogy itt a nominális adatok fontosságának, a további kutatások lehetőségének alátámasztására az e térségből származó birtokos család, az alsókáldi Káldy egyik tagjának, az ifjú Káldy Gyulának, pápai iskoláztatásával kapcsolatban fennmaradt, a Soproni Levéltárban őrzött dokumentumaira utaljak. (Soproni Levéltár, XIII. 8. alsókáldi Káldy család levéltára, 17. doboz.)

A Pápai Református Kollégium esetében külön ki kell emelni: már a forrásgyűjtés sem volt egyszerű! Ugyanis a Kollégium nem rendelkezett egy, az egész időszakot, vagy annak legalább nagy részét lefedő anyakönyvi iratsorozattal. Így a diáknévsorok összeállítását a legkülönbözőbb iskolai, egyházkormányzati iratanyag, kéziratos gyűjtemények feltárással készült el. A legkorábbi adatokat Hollósi Péter rektor 1585-ben megfogalmazott – később folyamatosan kiegészített – törvényei, és az ahhoz tartozó aláírási ívek jelentették. E forrástípus jelentősége a későbbiekben sem szűnt meg (1797. évi megerősített törvények), de 1797-től 1850/51-ig immáron felvételi naplóként funkcionáló matrikula, a kezdő esztendőből pedig teljes diáknévsor is található. A részletekbe itt nem menve specialitásként kell jelezni: a mai kutatás számára a nyomtatott értesítők viszonylag késői időszaktól állnak rendelkezésre: 1798–1816 között csak szórványok ismertek (1798, 1799, 1800, 1808, 1816), a nyomtatott értesítők klasszikus formája az 1837/38. tanévtől jelenik meg.

A kötet gerincét a hagyományos levéltári forrásfeltárás letisztult módszertana alapján a kollégium diákságáról információt nyújtó „Források 1585–1860/61” rész alkotja. (I. Évenkénti diáknévsorok: A./ 1718-tól a legrégebb diáknévsorok, B./ Az adásztelevi periódus diáknévsorai 1752–1783; C./ Az újjáalakult Pápai Kollégium diáknévsorai 1783–1861; II. Beiratkozott tanulók; III. Aláíró tanulók; IV. Alumnus diá-

kok; V. Testgyakorló tanulók; VI. Magánvizsgát tett diákok.) A forrásfeltárás több szempontból túlmutat a primer diáksághoz tartozó kutatáson. 1732–1752 között publikálták az osztálytanítók névsorát (VIII. egység), ezzel kiegészítették *Mokos Gyula* 1794-től indult dualizmus-kori praeceptor archontológiáját. Immáron az alma mater hatásvizsgálatának részét is képezheti az az adattár, amely a 1799–1850 között a kollégiumból kibocsátott iskolamestereket, segédtanítókat adtolja (IX. egység).

A kötetnek egy különlegesen hasznos specialitása is van. Míg a fenti diáknévsorok a hagyományos levéltári forrásközlések módszertanával, apparátusával készültek, a forráskötethez egy CD-ROM is tartozik. Ez a CD-ROM egyrészt tartalmazza a nyomtatott kötet teljes szövegét (bevezető tanulmány, diáknévsorok), másrészt egy-egy diák, kibocsátó hely, vagy tanár adatainak azonosítására, azaz több szempontú keresésre modern adatbázisként is használható. A CD-ROM ugyancsak jelentős többlete, hogy további új információkkal is bővíti az eddigi, könyvben olvasható ismereteket. Ez azon alapszik, hogy a M. Kir. Helytartótanács a katolikus iskolák korábbi gyakorlata nyomán az 1819. január 19-én kibocsátott, 1656. sz. leirata alapján az 1819/20-as tanévtől a más felekezetű oktatási intézményektől, így a Pápai Református Kollégiumtól is megkövetelte egységes szempontok szerint, félévenként a diákságról és a tanárokról elkészített táblázatos jelentést. Ez a csaknem 47.000 adatot jelentő forrásbázis éppen a nagyszámú standardizált információ miatt csak itt, a *Bene András* kereső programjával ellátott CD-ROM-on érhető el.

A Pápai Református Kollégium diákjai 1583–1861 című forráskiadvány a hazai oktatástörténet, az oktatás társadalomtörténetének bizton állítható egyik olyan alapvető kiadványa, amely a tradicionális forráskutatás és -feltárás eredményeit, módszertanát, kitűnően egybehangolja a modern adatbázisokkal szemben támasztott kutatói igényekkel. Nem túlzás azt állítani: a kötet nem csak a hazai iskolázatástörténeti kutatások fontos állomása, de az a későbbi, hasonló tematikájú forráskiadások egyik mintájaként is szolgálhat.

PATYI GÁBOR

Márta Fata – Gyula Kurcz – Anton
Schindling (Hrsg.): Peregrinatio
Hungarica
Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2006.

A Kárpát-medence lakosai számára a legmagasabb szintű tudományos ismeretek elsajátítása évszázadokon keresztül csak külföldön volt lehetséges – vagy azért, mert még egyáltalán nem működött hazánkban egyetem, vagy a felekezeti ellentétekből fakadó tényezők miatt, később pedig a hazai felsőoktatási intézmények mennyiségi és minőségi elégtelensége okán. Ezért a magyarországi tanulni vágyó ifjak századokon keresztül arra kényszerültek, hogy külföldi egyetemeket látogassanak. Már a 14. század közepétől, de különösen a 16. századtól egészen a 20. századig, a történeti Magyarország területéről kiinduló peregrináció legfőbb célállomásai a német nyelvterületen található egyetemek és főiskolák voltak.

Az Európa középső és keleti felén élő kisebb-nagyobb népek (többek között a lengyelek, szlovákok, románok, szerbek) történészei számára a külföldi egyetemjárás kutatása napjainkra kedvelt témává vált. A nyolcvanas évek közepén-végén feléledt érdeklődést a térség egyes országai számára kilátásba helyezett uniós csatlakozás, illetve annak tényleges bekövetkezése csak tovább fokozta. A kilencvenes évek eleje óta számos hazai kutató is intenzíven foglalkozik a Magyarországról kiinduló kora-új-kori és új-kori peregrináció feltárásával. Németországban pedig hagyományosan nagy figyelmet szentelnek az egyetemtörténeti, azon belül pedig a hallgatók migrációjával kapcsolatos kutatásoknak. Amint azonban az általam most bemutatott kötet bevezető tanulmányának szerzőpárosa is említi, a nemzetközi tudományos konferenciák hiányában a német és a magyar, illetve a többi nép történészei sokáig nem tudták megosztani egymással eredményeiket, és nem tudták tisztázni a módszertani problémákat. Ezen a helyzeten kívántak változtatni a 2003. október 17-18-án, a tübingeni Eberhard-Karls Egyetemen lezajlott nemzetközi egyetemtörténeti konferencia szervezői. A német és magyar előadók (egyetemtörténészek, levéltárosok, könyvtárosok) a német és osztrák főiskolákra irányuló, Magyarországról kiinduló kora-új-kori és új-kori peregrináció különböző aspektusait vizsgálták. Az ott elhangzott előadások képezik a Peregrinatio Hungarica tanulmánykötet magvát.

A bevezető fejezetből megtudjuk, hogy a kiadvány több egyszerű konferencia-kötetnél. A szerkesztők a tanácskozáson a téma iránt tapasztalt nagy érdeklődés miatt olyan tanulmányokat is felvettek a kötetbe, amelyek ott nem hangzottak el. A kötet több szerzője is a tanulmányában vizsgált kérdéskör elsőrangú szaktekintélye. A tanulmányok mindegyike komoly, nemritkán évtizedes kutatómunka eredményeként született, amelyet terjedelmes jegyzetapparátusuk is bizonyít. A jelentős részproblémákkal foglalkozó tanulmányok mellett több olyan is szerepel, mely egy-egy nagyobb időszak, illetve térség Magyarországról kiinduló peregrinációját tekinti át. Ez a mű minden bizonnyal a téma kutatóinak alapvető kézikönyve lesz, hasonlóan a még a nyolcvanas években kiadott „Wegenetz” kötetekhez.¹

A szerkesztők a kötetben szereplő tanulmányokat három főcím alá rendezték. A mű első részében a kora-új-kori peregrinációt tárgyaló tanulmányok kaptak helyet. Többek között olvashatunk a magyarországiak 16. századi wittenbergi tanulmányairól, a kálvinisták heidelbergi, a katolikusok altdorfi egyetemjárásáról. Több tanulmány foglalkozik a 18. századdal is, amikor a felekezeti meghatározottságok mellett már az egyes egyetemek bizonyos területeken kivívott tudományos rangja is döntően befolyásolta a magyarországi diákok egyetem-választását. A főfejezet egyik tanulmánya a 17., egy másik pedig a 18. század vonatkozásában tárgyalja a korabeli katolikus szellemiségű egyetemekre irányuló peregrináció kérdéskörét. Úgy vélem, hogy ez a két dolgozat különös figyelmet érdemel, hiszen a legutóbbi időkig a magyar kutatók elsősorban a protestáns diákok külföldi egyetemjárásának szenteltek figyelmet. A legújabb kutatási eredmények alapján bátran mondhatjuk, hogy nagyon jelentős volt a kora-új-kori katolikus peregrináció is, ami elsősorban éppen a katolikus szellemiségű német és osztrák egyetemekre irányult.

¹ Vö: Wegenetz Europäischen Geistes I-II. Wissenschaftszentren und geistige Wechselbeziehungen zwischen Mittel- und Südosteuropa vom Ende des 18. Jahrhunderts bis zum Ersten Weltkrieg. (Hrsg.: Richard Georg Plaschka – Karlheinz Mack) Wien, 1983., 1987.

„A találkozás színterei” (Orte der Begegnung) fejezetben szereplő tanulmányok olyan egyetemeket, szemináriumokat mutatnak be, amelyek évszázadokon keresztül a magyarországi diákok meghatározó tanulmányi helyszínei voltak. Itt többek között olvashatunk a magyarországi evangélikusok számára oly jelentős tübingeni egyetemről és a katolikus szellemi elit képzését szolgáló bécsi Pázmáneumról. Az utolsó főfejezet tanulmányai a 19. és 20. századokkal foglalkoznak. A főbb peregrinációs célállomások (Berlin, Heidelberg, Mainz) mellett az izraelita felekezet-hez tartozók berlini egyetemjárásának és a 19. század végi diákszervezetek kérdéskörének is szenteltek egy-egy dolgozatot.

Igaz ugyan, hogy kifejezetten soproni témájú dolgozat nem szerepel a kötetben, mégis úgy vélem, hogy helytörténeti szempontból sem érdektelen a könyv tanulmányozása. Különösen a kötet azon írásai érdemelnek figyelmet, amelyek a koraujkori hazai protestáns diákok németországi stúdiumaival foglalkoznak. Hiszen közismert, hogy a soproni születésű, vagy a soproni evangélikus líceumban tanult diákok, hacsak tehették, akkor német egyetemeken folytatták tanulmányaikat. Szinte minden ilyen témájú tanulmányban találtam valamiféle utalást soproni születésű, vagy később a város szellemi életében jelentős szerepet játszó személyekre. Mégis kiemelkedik a sorból Fata Mártának a tübingeni egyetemen tanuló magyarországi diákokkal foglalkozó dolgozata, amely kifejezetten sok soproni vonatkozású információval szolgál (Studenten aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Tübingen. Eine 500 Jahre lange Beziehungs- und Wirkungsgeschichte).

TÓTH ÁGNES

Krisch András: A soproni németek
kitelepítése – 1946.

Sopron, Escort Kiadó, 2006. 159 p.

A magyarországi német nemzetiség történetével foglalkozó kutatásokat az elmúlt fél évszázadban alapvetően meghatározta az a szemlélet, amely a háború alatt játszott szerepük miatt minden különbségtétel nélkül fasisztának, bűnösnek bélyegezte őket. Az elmúlt fél évszázadban a magyarországi németek történetével foglalkozó kutatások három, egymástól eredményeiben és jellemzőiben is élesen eltérő korszakra oszthatók.

Az első periódus időhatára az 1960-as évek végénél vonható meg. Általános jellemzője volt ennek az időszaknak, hogy a kisebbségi kutatásokkal szemben is politikai, ideológiai elvárások fogalmazódtak meg, az új- és legújabb-kori témák az egyes kisebbségekkel kapcsolatban gyakorlatilag tabu témának számítottak, a tudományos kritériumok sok esetben háttérbe szorultak.

A következő periódusban, az 1970–1989 közötti időszakban a direkt politikai beavatkozások mértéke az általános ideológiai enyhülés következtében lényegesen csökkent. Egységes levéltári és kutatási törvény, illetve rendelet hiányában többnyire csak a kutatók kivételezett köre számára, de az e témára vonatkozó nagy irat-együttesek mégiscsak hozzáférhetővé váltak. Ez tette lehetővé, hogy elsősorban a két világháború közötti időszak nemzetiségi problémáinak történeti szempontú feldolgozása megkezdődhetett.

Figyelemre méltó eredményeket hozott a '80-as évek második felében a területi levéltárakban őrzött közigazgatási és szakigazgatási szervek irat-együtteseinek kutatása, amelyek nyomán már részben ismertté vált a hazai német nemzetiségű lakosság kitelepítésének módja, egyes szakaszai és számbeli nagysága. Az ezzel kapcsolatos törvények és rendeletek áttekintése megmutatta, hogy a jogi hézagokkal, hiányosságokkal bíró jogszabályok milyen sok visszaélésre és önkényes értelmezésre adtak lehetőséget. A korabeli sajtóban megjelent cikkek elemzése pedig rávilágított a német nemzetiségűekkel szembeni intézkedések kampányszerű, manipulatív, érdekérvényesítő voltára.

Az 1989-es rendszerváltást követő évtizedben megszűntek a kutatói szabadságot érdemben korlátozó politikai megfontolások, így hozzáférhetővé vált az államigazgatás legfelsőbb szerveinek – minisztertanácsi jegyzőkönyvek, miniszterelnökség iratai –, a pártok és a különböző belügyi szakigazgatási hivatalok forrásanyagai. Ez tette lehetővé, hogy a második világháborút követő népmozgások történéseit immár ne külön-külön, hanem egységes egészként, egy folyamat részeként vizsgálják a szakemberek. A történeti vizsgálódások középpontjába immár olyan témák kerültek, mint a német nemzetiségűek 1944 végén, 1945 elején történt tömeges Szovjetunióba hurcolása, a magyar kormány és a pártok felelőssége a telepítések végrehajtása során elkövetett törvénytörésekben, vagy a telepítést végző szervek jogköre, működése, törvényen felül állása – amelyek mindeddig tabunak számítottak. Előtérbe került a kormány és a pártok állásfoglalásának változása a telepítésekkel kapcsolatban, vagy a magyarországi belpolitikai erőviszonyok alakulásának a német kisebbség megítélésére, illetve a nemzetiségi kérdés megoldási alternatíváira gyakorolt hatása.

Mindezek a változások jelzik ugyan, hogy mind a kormányzat, mind a szakmai közvélemény tisztában van az elmúlt fél évszázadban e téren főlhalmozott adósságával, de korántsem jelenti azt, hogy elérkeztünk volna az 1945 utáni kényszer-migráció történetének lehetőségek szerinti rekonstrukciójához. Az elmúlt másfél-két évtizedben elvégzett munka eredményeként egymáshoz illesztett tények még élesebben világítanak rá a hiányokra. Nem ismerjük az 1945–1948 között végrehajtott sváb internálások körülményeit, jogi szabályozottságát, az internálótáborok életét, a *Vertreibung* befejezésének bel- és külpolitikai körülményeit, az 1948-ban végrehajtott telepítések módját. Kevés az ismeretünk a kitelepítettek németországi integrációjával kapcsolatban, a kitelepített és visszaszökött mintegy 8-10 ezer ember magyarországi ismételt helykereséséről, az 1950-ben a legális lehetőségeket kihasználó repatriálók sorsáról.

A rekonstrukciót azonban nemcsak a feltáratlan tények, de a már feltártak elhallgatása, a szakmai és társadalmi közbeszédből való kiszorítása is nehezíti. Negatívumként említhető, hogy míg Magyarországon a régió országainál lényegesen korábban kezdődött meg a *Vertreibung*gal való szembenézés, az elmúlt évtized nem hozta meg azokat a tudományos eredményeket, amelyek elvárhatók lettek volna. Nemcsak abban az értelemben, hogy kevés kutatási eredmény született, de úgy is, hogy már meglévő kutatási eredmények nem emelődtek be, illetve korábbi megközelítések, (lásd a kényszer vagy lehetőség dilemmáját Potsdam kapcsán) standardizálódtak. Az a tény pedig, hogy nem történt meg az átélők, a tanúságtevők történeteinek tömeges összegyűjtése és földolgozása, a *Vertreibung* eseményeinek társadalmi emlékezetbe emelését korlátozza.

Ezekből a hiányokból számolt föl néhányat Krisch András levéltáros, amikor a soproni németek 1946. évi kitelepítését földolgozta. A helytörténeti kutatások eredmé-

nyei nemcsak az országos folyamatoktól eltérő helyi sajátosságok, vagy éppen egyezések fölmutatására képesek, de jó esetben az érintett közösség kohéziójáról is fontos momentumokat hozhatnak felszínre. Jó példa erre Krisch András munkája, aki a helyi levéltári források mellett a sajtó, az *oral history* lehetőségeit, és az események főszereplőinek írott visszaemlékezéseit is fölhasználja annak érdekében, hogy általuk ne csak a szűken vett eseményeket rekonstruálja, de azok „megéltését” is érzékeltetni tudja. A kötet két fő kérdés között egyensúlyoz. Egyrészt az egymásba folyó, egymásra torlódó események legapróbb momentumainak föltárásával azok ok-okozati összefüggéseit keresi, másrészt az emberi viszonyulások legteljesebb spektrumának, a közösség kohézióját szétromboló gesztusok, a bizalomvesztés folyamatának bemutatásával a hogyan és a miért kérdései kerülnek középpontba.

Sopron városa több szempontból is sajátos helyzetben volt 1945 decemberében, a kitelepítési rendelet megjelenésekor. Egyrészt a helyi némettség – és vélhetően a nem német lakosok többsége is – joggal feltételezhette, hogy miután ők 1921-ben jelét adták a magyar állam iránti lojalitásuknak, amit nagyrészt az 1941. évi népszámláláskor megerősítettek, nincs mitől tartaniuk. Tudatában voltak a közösség tagjai társadalmi hasznosságuknak, és tudták azt is: állam és polgárainak viszonyát a jogszabályok csak részben szabályozhatják. Bizalom, és annak biztonsága nélkül, hogy a megállapodásokat mindkét fél betartja, nem lehet együttműködés. Azt gondolom, hogy e végtelen, az utolsó percig kitartó bizalom a soproni németiség viselkedésének az általánostól erősen eltérő jellemvonása volt.

A könyv, bár áttekinti a kitelepítések előzményeit, és a telepítések hatásaival is foglalkozik, a legrészletesebben a telepítések tényleges lebonyolítását, a mentesítési akciókat tárgyalja. Az olvasó napról napra, sőt egyes időszakokban szinte óráról órára követheti nemcsak az eseményeket, de az azokat alakító személyek viselkedését is. Egy helyi közösség számára – megítélésem szerint – nagyon fontos ez a fajta alaposság. Egyrészt a konkrét események rekonstruálása, a felelőségek megállapítása, a viszonyulások sokféleségének megmutatása feltétele nemcsak a trauma feldolgozásának, de a közösségi emlékezetbe emelésének is. Azt kell mondanunk, hogy az a kép, ami a dokumentumok alapján a kitelepítések előkészítéséről, lebonyolításáról, a helyi közigazgatás és a központi kitelepítő szervek együttműködéséről Krisch András munkájából kirajzolódik, illeszkedik az országos folyamat egészébe. Az a makacs bizalom, amelyet az állammal szemben tápláltak, különbözteti meg a közösség tagjait leginkább más német közösségektől, ez teszi mássá az itt történeteket. Figyelemre méltó az egyházak, különösen az evangélikus egyház intenzív áldozatvállalása, amivel híveit nemcsak mentesítette, de lelkileg segítette is ebben a helyzetben. A közösség összetartása, kohéziójának erőssége leginkább éppen a legválságosabb órákban mutatkozott meg.

A kötet szerkezete jól illeszkedik a tárgyalt témához, ugyanakkor az egyes fejezetek kidolgozottsága nem egyenletes. Ez természetesen részben a téma súlyponti kérdésfeltevéséből – nevezetesen a kitelepítés eseményeire való koncentrációból – is következik, ugyanakkor egyes megállapítások részletesebb, pontosabb kifejtése, tudatosabb szerkesztési munka még kiegyensúlyozottabb eredményt hozhatott volna. Így például néhány túl sommás megállapításaival hiányérzetet okoz a bevezető fejezet, míg a kitelepítések hatásait és következményeit tárgyaló rész némileg átfedi, ismétli a kitelepítést tárgyaló fejezet megállapításait. Szeretne az olvasó többet megtudni a belső telepítésekről, a telepésekről is, akik jellemzése meglehetősen egysíkú. Több

érdekes és fontos kérdést is felvet a szerző, amelyek kibontására azonban a rendelkezésre álló dokumentumok hiányosságai miatt nem kerül sor. A szerző helyében bátran exponálnám ezeket a tisztázatlan, vagy jelenleg csak részben tisztázható kérdéseket. Így például a kitelepítések személyi és vagyoni mérlegének 1948-ban, állami előírásra történt megvonásának kérdéseit. Nem egyértelmű az sem, hogy a CD-mellékleten feltüntetett névsor összeállítására egyetlen dokumentum alapján került-e sor, vagy különböző dokumentum-típusok adatainak összevetéséből született. Fontos lenne a listák jelöléseinek magyarázata is. A kitelepítettek névsorának rekonstruálása nagyon fontos, mert mint a szerző is többször rámutat, az egyes hatóságok – különösen a központi államapparátus – különböző időben, különböző céllal készített listái nagyon ellentmondóak. Érdekes, az általános trendektől ugyancsak eltérő módon – ahogy azt a szerző részletesen bemutatja – a soproniak, a helyi közigazgatás közvetlenül a kitelepítést követően maga is tisztázni próbálta a veszteség mértékét, ami már akkor sem sikerült. Nem elhanyagolható erénye a könyvnek, hogy Krisch András alapvetően jó stílusban, érdekesen ír, éppen ezért teszem szóvá, hogy kevés pótlólagos munkával – a szóismétlések, pontatlan vagy szlenges megfogalmazások kigyomlálásával – a kötet nyelvezetét még feszesebbé tehetné.

A mellékletben közölt képek nemcsak emocionálisan, de tartalmilag is jól kiegészítik a kötet információit. Az irodalomjegyzékben közölt szakirodalmi válogatás, a levéltári források pontos jelölése pedig további tájékozódásra készítheti az olvasót.

Krisch András munkáját mindenkinek – a soproniaknak különösen – ajánlom, mert segít szembenézni egy korszak eseményeivel. Segít megérteni azt az abszurditást, amit Náray kitelepítési biztos a következőképpen fogalmazott meg: „Szükség van jó demokratákra Németországban is.”

CSEKŐ ERNŐ

Ifj. Sarkady Sándor: A soproni MEFESZ az 1956-os forradalomban. Sopron, Nyugat-Magyarországi Egyetem, 2006. 203 p.

Az elmúlt év őszén jelent meg ifj. Sarkady Sándor legújabb könyve. Az 1956. évi forradalom ötvenéves évfordulója alkalmából a szerző a soproni MEFESZ-nek a forradalom eseményeiben játszott szerepéről állított össze egy kötetet. Sarkady legújabb témaválasztása beleillik korábbi köteteinek sorába, hiszen azokat számba véve, érzékelhető, hogy a közismert soproni helytörténész kutatói érdeklődése elsődlegesen hazánk történetének legdrámaibb, legeseménydúsabb periódusaihoz, időszakaihoz kötődik. Emellett megállapítható, hogy Sarkadynak az 1848-49-es szabadságharc idejéről a soproni nemzetőrség történetét bemutató könyve, amiképp a II. világháború időszakából a Sopron megye légtérében zajlott légi eseményeket feldolgozó munkája, illetve a *Soproniak a Don-kanyarban* c. kötete egyaránt szorosan kapcsolódik a hadtörténethez.¹ Ugyan hadi, harcászati eseményekről Sarkady legújabb könyvében kevés szó

¹ Ifj. Sarkady Sándor: A soproni nemzetőrség 1848-ban. Edutech, Sopron, 1998.; Uő: Légicsaták és légiesemények 1944-1945-ben Sopron vármegyében. Edutech, Sopron, 2004. illetve Ifj. Sarkady Sándor – Szabó Péter: Soproniak a Don-kanyarban. Edutech, Sopron, 2001.

esik, a szerző ezirányú fogékonyságának itt is bizonyosságát adta. Ez mindenekelőtt a MEFESZ szállítási csoportja tevékenységének részletes feltárásában tükröződik. (21-54. p.) A soproni egyetem (1952-től Soproni Erdőmérnöki Főiskola), a helyi MEFESZ kitüntetett szerepet játszott a Nyugatról érkező humanitárius segélyeknek az ország belseje felé továbbításában, szétosztásában, amelyek döntő része egyébként a fővárosba irányult. Az egyetem területe 1956. október 28-tól egy héten keresztül központi raktárrá és elosztó központtá vált. Gyógyászati, élelmiszer- és egyéb segélyek célba érésének szervezése, eljuttatása a harci események sújtotta Budapestre, szinte front-hátországbeli feladatokat ruházott az egyetemistákra, tanáraikra. Az erről szóló fejezet a könyv egyik erőssége, nemcsak az új források feltárása okán, hanem azért is, mert ez a soproni MEFESZ tevékenységének azon szegmense, amely határozottan túllep a helytörténeti jelentőségen, országos vetülete is számottevő.

A kötet egyébként hat elkülönülő egységre osztható. Itt feltétlenül meg kell fogalmaznunk kritikai észrevételünket a (szöveg)szerkesztéssel kapcsolatban. Ugyanis sem a tördelés, sem a szövegtíp, de a tartalomjegyzék és annak tördelése sem segíti az olvasót, hogy a kötet szerkezetét gyorsan átlássa. Érdemben kell átlapozni a könyvet ahhoz, hogy annak alábbi felosztása egyértelműen kibontakozzon az olvasó előtt.

- I. Bevezető áttekintés a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége (MEFESZ) soproni szervezetének forradalomban játszott szerepéről (9-20. p.),
- II. Fejezetek a soproni MEFESZ-en belül létrehozott csoportokról, operatív feladataikról, tevékenységükről (21-72. p.),
- III. Részletek a korabeli sajtó soproni eseményekről közölt híradásaiból (73-82. p.),
- IV. Szemelvények egykori MEFESZ-tagok visszaemlékezéseiből (83-139. p.),
- V. Összefoglalás, epilógus, kronológia (140-149. p.),
- VI. Mellékletek (150-190. p.).

Ifj. Sarkady Sándor a bevezető fejezetben a MEFESZ előtörténetére kitekintve, 1956. október 21-től november 6-ig tekinti át a soproni MEFESZ forradalomban játszott szerepét. A jobbára eseménytörténeti áttekintésben portrévázlatot olvashatunk Bujdosó Alpárról, a soproni MEFESZ Ideiglenes Intéző Bizottságának november 22-én megválasztott elnökéről. A jelentős részben az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára forrásaira támaszkodó bevezető fejezetet követő második fejezet egy új, eddig fel nem tárt irategyüttest kapcsol be a történeti kutatás vérkeringésébe. A szerző ugyanis a Nyugat-Magyarországi Egyetem Központi Levéltárában, a vegyes iratok gyűjteményében őrzött, a MEFESZ szállítási csoportja tevékenységének melléktermékeként keletkezett számlákat, elismervényeket, engedélyeket, feljegyzéseket, listákat használta fel a csoport tevékenységének napról-napra történő rekonstruálásához, a Sopront elhagyó szállítmányok rakományainak, úticéljainak feltérképezéséhez. A kötet prológusa kiemelten felhívja a figyelmet e dokumentum-együttesre, amiként a MEFESZ-nek a humanitárius- és élelmiszersegélyek rászorulóik számára történő eljuttatásban játszott szerepére. S való igaz, az egyébként irattípus szerint (pl. számla, átvételi elismervény, fuvartomb) a normál levéltári iratkezelésben selejtnek minősülő, azaz leselejtezésre szoruló dokumentumok a forradalom eseményeiről tudósító beltartalmuk miatt felértékelődnek, és fontos adatokat tartalmazó, történeti értékű iratokká válnak. Hiszen belőlük nyerhetünk pontos képet a soproni egyetemisták 1956-os forradalomban játszott szerepének azon vonulatáról, amely hatásában Sopron város területét is átlépte.

Mint korábban írtuk, a soproni határra érkezett nyugati segélyszállítmányok továbbszállítását lényegében az egyetem, a MEFESZ szervezte. A különböző intézmények, vállalatok által rendelkezésre bocsátott teherautókat saját kísérőivel látta el, de olykor a sofőrök is az egyetemisták és oktatók közül kerültek ki. Az egyetem területén tárolták a tehergépkocsik számára szükséges üzemanyagot, például október 31-i állapot szerint az egyetemisták 283 kanna benzinnel és 433 kanna gázolajjal rendelkeztek. A szállítási csoport által újtárra indított tehergépkocsik és személygépkocsik 1956. október 28-ától jártak rendszeresen. A szállítmányok mindvégig elsődlegesen a Nyugatról, főként Ausztriából és Svájcból érkező segélyekből álltak össze. Kezdetben Nyugatról mindenekelőtt gyógyszer- és kötszerküldemények érkeztek, majd egyre több élelmiszer- és ruhaadomány is. Az első napokat követően Sopronból már nemcsak nyugati segélyek indultak az ország belseje felé, hanem a városban illetve környékén gyűjtött adományok is. Így indult útnak október 30-án a Nagycenki Nemzeti Tanács, valamint Ágfalva lakossága által gyűjtött élelmiszersegély. A következő napokban további teherautókat bocsátottak útnak előbb a Soproni Pamutipar (okt. 31.), majd Sarród (nov. 1.), Fertőrákos (nov. 1.), Fertőendréd (nov. 2.) községek, illetve a Nagycenki Nemzeti Tanács (okt. 31.) felajánlásaival, adományaival. Azonban nemcsak a szállítmányok összetételében, felajánlóiban történt differenciálódás, hanem a tehergépkocsik úticélját illetően is. Míg a szállítmányok célpontja az első napokban kivétel nélkül Budapest volt, addig október 30-án már vidéki település is szerepelt azok között (Balatonfüred). Egy nappal később, az október 31-én Sopronból elindult több mint 20 gépkocsiból már három ment vidéki városba, amelyek közül az egyik az iparváros Dunapentele (ma: Dunaújváros) volt. További egy teherautó-szállítmány érkezett Sopronból Szombathelyre, illetve Tátára, a helyi kórház számára. De ment segélyszállítmány további vidéki városokba is, így Zalaegerszegre, Nagykanizsára, Veszprémbe, Vácra, Sárvárra, Pécsre, Gödöllőre, sőt repülőgéppel Miskolcra is. A könyv ezen részében, de már a következő fejezetekben olvashatunk a MEFESZ-en belül létrehozott további csoportokról, így a „Rádió, hírszerzés, sajtó” csoportról, a gazdasági csoportról, valamint a „Katonai, politikai ügyek” csoportról és az utóbbi mellett létrejövő katonai zászlóaljról is. (55-72. p.)

A könyv ezt követő második fele, a „szárazabb” történelmi narratívát követően a „lágyabb” forrásokból nyújt át egy csokrot. A korabeli sajtóból összeállított válogatás, valamint a közölt visszaemlékezések egyaránt segítenek életközeli tenni a könyv korábbi fejezeteiben leírtakat, és átélhetőbbé az ötven évvel ezelőtti napok hangulatát. A sajtóválogatás keretében itt teljes egészében olvasható az Arbeiter Zeitung 1956. október 31-i számában A demokrácia újjászületése Magyarországon címmel megjelent, Sopronról és az egyetemről készített riport, de szemezgethetünk a forradalom oldalán álló rádióadók híreiből is (Szabad Győr Rádió; Szabad Petőfi Rádió; Szabad Európa Rádió).

A forradalom soproni eseményeiről, a MEFESZ tevékenységéről húsz visszaemlékezés került a kötetbe. A visszaemlékezők többsége egyetemi hallgatóként vett részt a MEFESZ tevékenységében, a forradalomban, de olvasható itt interjú Katona Sándorral, a város forradalom ideje alatti rendőrkapitányával is. A visszaemlékezések közül további egy-kettő készült interjú formájában, amelyek így vélhetően magukon viselik a szerző átírását. A kötetben publikálásra került visszaemlékezések döntő többsége a 2005-2006-ban történt gyűjtések eredményeképpen került papírra. Mint említettük, van, amelyik interjú keretében készült, van, amelyik levél formájában jutott el a

szerzőhöz, rendszerint a tengerentúlon élő volt erdőmérnök-hallgatóktól, és van, amelyik szinte önálló kéziratnak tekinthető. Az ezen visszaemlékezésekből összeállított blokk a kötet harmadát teszi ki (83-139. p.), megfelelő teret juttatva ezzel az átélt személyes élményeknek, a szubjektívebb nézőpontnak. Öröndetes, hogy a recenzált mű mellett az évforduló kapcsán megjelent, soproni eseményeket feldolgozó további két kötet – a Soproni Szemle tematikus száma (2006/3.), illetve a Széchenyi István Gimnázium által kiadott könyv² – egyaránt megszólaltatta az ötven évvel ezelőtti forradalom résztvevőit, élő tanúit.

Elmondható, hogy ifj. Sarkady Sándor az 1956-os forradalom ötvenéves évfordulója alkalmából olyan kötetet állított össze, mely a jubileumhoz kapcsolódó ünnepi célok (megemlékezés, tisztelgés) mellett új ismeretanyaggal, érdemi kutatási eredményekkel gyarapította Sopron helytörténeti irodalmát. A kötet értékét növeli a mellékletben található személyi adattár, amely a levéltári dokumentumokban szereplőket gyűjtötte egybe, és hasonlóképpen hasznos az egyetem október 30. – november 4. közti gépjármű-forgalmáról összeállított tételes lista is (150-159. illetve 160-165. p.). A kötet emellett képmelléklettel és névmutatóval is rendelkezik.

BARTHA DÉNES

Illyés Benjamin: Soproni diákok
voltunk. . .

Sopron, Nyugat-Magyarországi Egyetem,
2006.

A Nyugat-Magyarországi Egyetem az 1956-os forradalom 50. évfordulójára – méltó ünnepségsorozat keretében – két könyvet is megjelentetett. Az egyik, itt bemutatott könyv tulajdonképpen évfolyamtörténet, amely az 1953-ban az Erdőmérnöki Főiskolára beiratkozott, és Magyarországon 1958-ban, Kanadában 1959-ben végzett, a történelem eseményei által kettészakasztott évfolyam öt, illetve hat évének történetét dolgozza fel. Szerzője Illyés Benjamin, az itthon maradottak valétaelnöke, aki számos kordokumentum mellett nagyban támaszkodik két, Kanadába emigrált évfolyamtársa, Bölecz Béla és Hahn Fülöp visszaemlékezésére.³

Az 1940-es évek végének, az 1950-es évek első felének hangulatát – a jól ismert történelmi és politikai eseményeken túl – több helyi momentum is befolyásolta. 1949-ben Sopronból Miskolcra költöztették a Kohómérnöki Kart, s ekkor kezdődött meg a Bányamérnöki Kar áttelepítése is, amely azonban egészen 1959-ig elhúzódott. Így a tradicionális selmeci karokból csak az Erdőmérnöki Kar maradt a helyén, s tudhatta ilyen téren biztosítva jövőjét. A szándékos, felülről irányított kettészakítás az oktatókon túl a hallgatókra is kihatott, amely előbb az egyetemistákat és főiskolásokat tömörítő Ifjúsági Kör feloszlásában (1948. május 7.), majd a selmeci hagyományok elsorvadásában jutott érvényre. A helyette megalakult DISZ-, majd később KISZ-szervezetek nem tudták pótolni az Ifjúsági Kör hiányát.

² Élet-kor. Köztörténet és magántörténelem – 1956. A Széchenyi István Gimnázium diákjainak beszélgetései az 1956-os forradalom és szabadságharc szemtanúival. Szerk.: Tóth Imre; Széchenyi Alma Mater Sopron Alapítvány, Sopron, 2006.

³ Bölecz Béla: Elsodort falevelek. Minerva, Bp., 2002, 463. o. és Hahn Fülöp: Egyetemünk két országban. Erdészettörténeti Közlemények, 37 (1998), 5-104.

A hallgatóság elszigetelődését, magába fordulását fokozta az is, hogy a bányamérnök, földmérő mérnök, geofizikus, illetve erdőmérnök-képzés ugyanazon a campuson belül, de két külön intézmény (Soproni Műegyetemi Karok, ill. Erdőmérnöki Főiskola) keretében folyt. Az Erdőmérnöki Főiskola egyik legnagyobb megrázkódtatását is ekkor, 1951 májusában szenvedte el. Koholt vádak alapján kötelékéből elbocsátottak 46 hallgatót, köztük 28 végzöst, majd négy professzorát (Fehér Dániel, Győrfi János, Lesenyi Ferenc, Magyar Pál) fosztották meg katedrájuktól. Ugyanakkor a még Selmecen végzett, vagy a selmeci szellemben évtizedek óta itt tanító további professzorok (Roth Gyula, Fekete Zoltán, Romwalter Alfréd) nyugdíjba vonultak, vagy éppen nyugdíjazásuk közelében álltak (Stasney Albert, Lámfalussy Sándor, Kiss Ignác, Sébor János, Haracsi Lajos, Botvay Károly). Pótlásukra – szinte egyidőben – megjelent az új generáció (Magyar János, Roller Kálmán, Jabláczy Sándor, Nemky Ernő, Tuskó Ferenc, majd Gál János, Pántos György).

Illyés Benjaminék évfolyama a fenti, nehéz időkben kezdett 1953-ban. Sorsukat már eleve megpecsételte, hogy a felvehető 84 főből 25 helyet szakérettségekkel kellett betölteni, s ez volt az első évfolyam, amely nem a hagyományos 4 éves (8 szemeszteres), hanem 5 éves (10 szemeszteres) képzésben vett részt. Az évfolyamot érintő legnagyobb megrázkódtatás azonban 1956. november 4-én következett be. 36 évfolyamtárs az itthon maradást, míg 37-en további 146 erdőmérnök-hallgatóval, 21 oktatóval és 52 családtagjukkal a Kanadába történő emigrálást választották. Az évfolyamtörténet e naptól kezdve végérvényesen két szálon fut tovább. Az előbbieket 1958 júniusában, míg az utóbbiak – a kényszerű nyelvtanulás és beilleszkedés miatt – egy évvel később vehették át diplomájukat.

A könyv az 5 tanévnek megfelelően öt fejezetre tagolódik. Minden tanév bemutatása előtt a szerző részletesen elemzi az akkori politikai eseményeket, e háttérbe szövi bele az aktuális tanév történéseit. A nagypolitika felvázolása után részletesen bemutatja a fontosabb soproni eseményeket is, külön hangsúlyt adva a kulturális rendezvényeknek. A hallgatott tantárgyakat oktatóin keresztül tárja elénk a szerző, kitérve a nagyra tisztelt professzorok és tanársegédjeik emberi megnyilvánulásainak bemutatására is. Az akkor másfél évszázados erdőmérnök-képzés selmeci gyökerű oktatói karának utolsó hallgatói által megélt emlékek sorait olvashatjuk itt. E fejezetek lapjain – az oktatókon kívül – meglevenednek az akkori diákélethez kapcsolódó fontos arcok is: Bognár néni, a kollégium jóságos gondnoka, Tamás bácsi, a menza jóindulatúan kötözködő főnöke, Ernő bácsi, az Erdővédelem Tanszék „professzori rangot magának tudó” hivatalsegédje. De fősorakoznak előttünk a „kihelyezett tanszékek” (Fenyőgyöngy étterem = Hatvani turistaház, Alm = Alpesi vendéglő, Neher tanszék = Sport vendéglő) is, valamint részletes bepillantást kapunk a Szent Imre téri (Dimitrov téri) kollégium életébe. Az évfolyam érdemeként kell említeni, hogy a diákéletbe sikerült visszacsempészniük a megsemmisítésre ítélt selmeci hagyományok néhány elemét, így szakestélyeket tartottak, valétáltak, s horribile dictu ötödéves korukban keresztelked(het)tek baleknek.

Az évfolyam története a felvételi vizsgákkal kezdődött, akkor, amikor 1953 júniusában Nagy Imre miniszterelnök lett, s az ország egy jobb sors, az új évfolyamtársak pedig egy boldog diákélet elé néztek. Diplomájukat viszont akkoriban vehették át, amikor Nagy Imrét 1958. június 16-án kivégezték. A jobb sors reménye sokuknál szertefoszlott: az Erdőmérnöki Főiskolán készített minősítések többüket éveken át kísérték és határozták meg jövőjüket.

A Házi Jenő Alapítvány ezúton fejezi ki köszönetét a személyi jövedelemadó 1%-ának felajánlásáért. A 2005. évi összeg, amelyet az Alapítvány a 2006. évben kapott meg, 6170 Ft volt. Ezen összeget az Alapítvány működési költségeinek finanszírozására fordította.

* * *

A Soproni Múzeum Alapítvány ezúton fejezi ki köszönetét a személyi jövedelemadó 1%-ának felajánlásáért. A 2005. évi összeg, amelyet az Alapítvány a 2006. évben kapott meg, 83 012 Ft volt. Ezen összeget az Alapítvány működési költségeinek finanszírozására fordította.

* * *

Kérjük Tisztelt Olvasóinkat, hogy személyi jövedelemadójuk 1%-ának felajánlásával támogassák a Soproni Szemle megjelenését elősegítő Soproni Szemle Alapítványt. Számlaszámunk: 10404058-40510307-00000000.

MUNKATÁRSAINK

- Bartha Dénes** egyetemi tanár, intézetigazgató, Nyugat-Magyarországi Egyetem,
9400 Sopron, Ady E. út 5.
- Csekő Ernő** főlevéltáros, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Pf. 82.
- Dominkovits Péter** főlevéltáros, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Pf. 82.
- Fényes Gabriella** régész, Budapesti Történeti Múzeum,
1014 Budapest, Szent György tér 2.
- Hernitz Ferenc** nyugdíjas, 9400 Sopron, Balfi u. 13.
- Langer Ágnes** tanár, 9400 Sopron, Balfi u. 11.
- Németh Ildikó** főlevéltáros, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Pf. 82.
- Patyi Gábor** főiskolai docens, Nyugat-Magyarországi Egyetem, Benedek Elek
Pedagógiai Főiskolai Kar, 9400 Sopron, Ferenczy J. u. 5.
- Sági Éva** levéltáros, Nyugat-Magyarországi Egyetem, 9400 Sopron, Ady E. út 5.
- Tóth Ágnes** igazgatóhelyettes, történész, Etnikai-Nemzeti Kisebbségi Intézet,
1014 Budapest, Országház u. 30.
- Tóth Imre** múzeumigazgató, történész, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.
- Varsányi Péter István** ny. főiskolai tanár, 9700 Szombathely, Négyesi út 2/a.

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

UNSERE SCHULEN IN DER VERGANGENHEIT

ILDIKÓ NÉMETH – GÁBOR PATYI: Ödenburg als Schulstadt? Gedanken zur Übersicht der Ödenburger Schulgeschichte für die zukünftige Ödenburg-Monographie	3
ÉVA SÁGI: Die Geschichte der Schule des Ursulinen-Ordens in Ödenburg.....	23
PÉTER ISTVÁN VARSÁNYI: Es war einmal ein Pädagogisches Seminar. Aus der Geschichte der letzten Jahren des evangelischen, später staatlichen Institutes	40
GÁBOR PATYI: Ödenburger Studenten an Wiener Universitäten und Hochschulen um die Jahrhundertwende (1890-1918)	62

KLEINE MITTEILUNGEN

GABRIELLA FÉNYES: Baugeschichte des Ursulinenklosters, der Kirche und Schule	81
FERENC HERNITZ: Das Telefon im Dienst des Luftschutzes	91

ÖDENBURGER PORTRÄTS

IMRE TÓTH: Politischer Lebenslauf von József Östör	95
ÁGNES LANGER: Der Lebenslauf von Ernő Meiszner (1876–1930)	102

BÜCHERSCHAU

PÉTER DOMINKOVITS: József Kőbölös, Red.: Die Studenten des reformierten Kollegiums in Pápa (1585-1861) Pápa, 2006.	107
GÁBOR PATYI: Márta Fata – Gyula Kurcz – Anton Schindling: Peregrinatio Hungarica. Stuttgart, 2006.	109
ÁGNES TÓTH: András Krisch: Die Vertreibung der Ödenburger Deutschen – 1946. Sopron, 2006.	111
ERNŐ CSEKŐ: Sándor Sarkady jun.: Der Ödenburger Studentenverein MEFESZ in der 1956er Revolution. Sopron, 2006.	114
DÉNES BARTHA: Benjamin Illyés: Wir waren Ödenburger Studenten... Sopron, 2006.	117
Mitteilungen der Redaktion	119

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen (PC, lehetőleg Word 6.0-ás verzióban) elkészítve, lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is (min. 1.5-es sortávolsággal).
- A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más file-okat is, valamint (több file esetén) a file-ok a cikknek megfelelő sorrendben következzenek egymás után.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kézirat nyomtatott változatán kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek.
- Az illusztrációkat kérjük beszámolni, s egy külön lapon képjegyzéket mellékelni a cikkhez. Kérjük, hogy a szövegben is szíveskedjenek jelezni az illusztráció helyét.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely (vagy terjedelem -től -ig)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uó., uo., i. m., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.
- A Soproni Szemlét SSz. rövidítéssel kérjük jelezni.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, illetve az átutalási betét számát, a kezelő pénzügyi osztály pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- Sajnálattal közöljük, hogy 1500 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk.

Az oktatási rendszer 1950 előtti utolsó nagy átalakítása az 1948. évi államosítás keretei között zajlott le. A soproni egyházi iskolák államosítása erős ellenállás és diák-tüntetés közepette folyt. Beszüntették a cserkészetet és a vallásos egyesületek működését, az egyházi adó hatósági beszedését, a város megszüntette a kegyúri funkcióját. 1950 nyarától zajlott a szervezetek internálása. Ebben az időszakban – a háború befejezésétől a tanácsrendszer bevezetéséig – nagyon sok szervezeti átalakulás ment végbe az iskolai életben: egyrészt a háború előtti iskolák újraindulása, másrészt az új, állami rendszer kialakítása, „átmeneti” iskolatípusok létrehozása a kortársak számára is megnehezítette az iskolaügy szerkezeti változásainak nyomon követését.

Németh Ildikó – Patyi Gábor: Sopron iskolaváros?
Gondolatok a Sopron Monográfia számára készített iskolatörténeti
áttekintés kapcsán

Ára: 450,-Ft

Soproni Szemle

2007. Második szám

Hatvanegyedik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.
Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány

Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.

Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes.

Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben.

További támogatónk:

Autoliv Kft.

SZERKESZTŐSÉG

Askercz Éva, Dominkovits Péter, Hiller István, Kücsán József, Németh Ildikó,
Szende Katalin felelős szerkesztő, Tóth Imre, Turbuly Éva, Varga Imréné titkár,

Vass Balázs technikai szerkesztő

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Domonkos Ottó, Gimesi Szabolcs, Gömöri János

Hárs József, Jankó Ferenc, Józán Tibor, Kubinszky Mihály,

Molnár László, Pápai László, Sarkady Sándor

Postacím: 9401 Sopron, Fő tér 1. (Pf. 82.)

Előfizethető bármely hírlapkézbizosító postahivatalnál, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), a Soproni Levéltárban (9400 Sopron, Fő tér 1.) valamint kedvezményes áron, az egyesületi díjjal kombinálva minden év végén a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 1800 Ft-ért. Előfizetési díj 2007-re egy évre 1800 Ft, egyes szám ára 450 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Levéltárban illetve a Nyugat-Magyarországi Egyetem Növénytan Tanszékén (Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. főépület, magassföldszint) kaphatók.

A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csekk kérhető az alapítvány kuratóriumának postacímén (9401 Sopron, Pf. 5.).

Készült a Hillebrand Nyomda Kft. Üzemében (9400 Sopron, Csengery u. 51.). Felelős vezető Hillebrand Imre.

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle (CD-ROM) ISSN 1786 – 9749

Soproni Szemle

2007. második szám

hatvanegyedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

VARGA IMRÉNÉ: Emlékezés Tirnitz Józsefre	123
--	-----

TANÁCSURAK ÉS JOBBÁGYOK. TÁRSADALOM A 17-18. SZÁZADBAN

H. NÉMETH ISTVÁN: Az állam szolgálai vagy a város képviselői? A központosuló várospolitika hatásai a soproni politikai elit átrendeződésére	125
HORVÁTH LÁSZLÓ: Panaszlevelek a kapuvári és a (fertő-)szentmiklósi uradalom területéről (1724-1800) 1. rész	142
VARGA JÓZSEFNÉ: 18–19. századi rábaközi családnevek tanúsága a migrációs folyamatokról. A népességmozgások a családnevek tükrében	158

MŰHELY

BARANYI JUDIT: I-XV. Országos Érembiennále, Sopron, 1977–2005. Áttekintő összegzés	181
MOLNÁR LÁSZLÓ: A Nádasdy huszárok soproni emlékművének története	189
NEMES ANDRÁS: Beszámoló a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat soproni vándorgyűléséről (2006. június 8–11.)	194
KUBINSZKY MIHÁLY: Beszámoló a Soproni Városszépítő Egyesület 2006. évi működéséről.	198

SOPRONI ARCOK

KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ: Melchior Mollay praeceptor et musicus (1690–1691). Tisztelgés Mollay Károly halálának 10. évfordulóján	200
NAGY ALPÁR: Lomoschitz Pál tanár úr emlékére	202

SOPRONI KÖNYVESPOLC

VARGA JÓZSEFNÉ HORVÁTH MÁRIA: történeti személynevek a Rábaközéből (1690–1895) Győr, 2006. (ism. Kiss Jenő)	205
BÉL MÁTYÁS: Sopron vármegye leírása II-III. Sopron, 2006. (ism. Gyulai Éva)	207
Források Pécs történetéből 1-2. Pécs, 2006. (ism. Tóth Imre)	214
MASTALÍRNÉ ZÁDOR MÁRTA: Sopron bibliográfiája a 2005. évre	217
Olvasói levelek, hozzászólások (Hárs József, Szőke László)	237

„Éltél, ahogy kellett vagy ahogy lehetett,
Most az örök béke ölel át és a végtelen szeretet.”

Halála mindenkit mélyen megrendített, aki szerette, tisztelte és ismerte. 2007. április 7-én – nagyszombaton – örökre lehunyta szemét és szíve megszűnt dobogni. Búcsúztatására április 13-án került sor gyászmisén és a Szent Mihály temetőben. Mindkét esetben Csóka Gáspár atya (OSB), a pannonhalmi főapátság levéltárának vezetője végezte a szertartást, aki kiemelte többek között hosszú, dolgos levéltári munkálkodását és az ehhez tartozó „szolgálatot”.

Régi ismeretségünkre emlékezve Hozzá fűződő személyes emlékeimből szeretnék néhányat felidézni. A Soproni Levéltárban kolléganőként nagyon sok időt, több mint 45 évet tölthettem el vele. 1958-ban mint megbízott igazgató vett fel levéltári alkalmazottként. De ismeretségünk már jóval korábbról datálódott, a szüleimmel való

* Tirnitz Józseffel az utóbbi esztendőkből két interjú készült. Katona Csaba a Levéltári Szemle 2001. évi 1. számában és Turbuly Éva a Soproni Szemle 2006. évi 1. számában közölt életút-beszélgetést, a főbb életrajzi adatok ezekben az írásokban megtalálhatók.

jó barátsága révén. Jóska volt az, aki bevezetett a levéltári iratanyag rejtelseibe. Körbevezetett a raktárakban és rövid történelmi áttekintéssel elmagyarázta az iratanyag iktatási rendszerét, kutathatóságát, jelentőségét. Megmutatta például a polgármesteri, az árvaszéki iratok előkeresését, a sorszámos és alapszámos iktatást, a segédletek használatát. Bármikor mehettem Hozzá kéréssel, kérdéssel: mindig türelemmel, készségesen és a legmesszebbmenően segített. A rendezést, selejtezést és segédletkészítést, és a levéltári munka számos ágát az Ő irányításával és alapos útmutatása nyomán sajtóztítottam el.

Emlékszem, ahogy a máig meghatározó fondjegyzék készítéséhez az iratanyagot polcról-polcra járva dolgozta fel. Ebbe a munkába engem is bevont, így ismerhettem meg a megyei levéltárat. Az idők folyamán Ő olvasta el először tanulmányaimat, és ha szükséges volt, javította azokat. A témáim kiválasztásánál és kivitelezésében ötleteivel is támogatott. Ugyanígy szolgált ki önzetlenül, türelemmel mindenkit, aki kéréssel fordult hozzá. Számptalan esetben segített a kutatóknak, levéltári kollégáknak a régi német, latin és magyar írások kiolvasásában, fordításában. Minden egyes ügyben a legalaposabban járt el, minden lehetséges anyag átnézésével. A részemre kiadott akták ügyeit is kielemeztük, hogy biztosan minden érintett anyagot átnéztem-e. Így adta át szerzett tudását, amit én mindig szívesen fogadtam. Ha valamit hibáztam, azt nagyon bölcsen, jó szívvvel és szelíden adta tudtomra. Nem emlékszem arra, hogy valaha is megemelte volna hangját, vagy haragudott volna rám. Ez a viselkedése másokkal szemben is jellemző volt.

Nyugdíjasként is dolgozott, bejárt a levéltárba naponta pár órára, mert hiányzott – ahogy Ő szokta mondani – a régi iratok „illata”. Az ifjú kolléganők, kollégák is mindig szeretettel várták, és ha betegsége miatt nem tudott bejönni, hiányolták és aggodalommal érdeklődtek felőle. Nekik is átadta egy életen át szerzett tapasztalatait. Soha nem volt féltékeny a tudására, szívesen adta azt tovább, hogy ezzel is minél többet szolgáljon az emberek és a köz javára.

A hivatali ügyek mellett a családjainkról is beszélgettünk. Szüleiket szeretettel emlegette, betegségükben feleségével együtt gondosan ápolták őket. Gyermekeiről sokat mesélt és nagyon büszke volt rájuk.

József napján, március 19-én a kórházban köszöntöttem fel, akkor még nagyon bizakodó volt, tervezgetett. Nem gondoltam arra, hogy ez lesz az utolsó találkozásunk. Neki köszönhetem és az Ő érdeme, hogy a sokrétű levéltári munkát megszerettem. Mindig hálás szívvvel gondolok Rá és emlékezem vissza a levéltárban vele eltöltött hosszú időre.

Emlékét szeretettel megőrizzük.

TANÁCSURAK ÉS JOBBÁGYOK. TÁRSADALOM A 17–18. SZÁZADBAN

H. NÉMETH ISTVÁN

Az állam szolgálai vagy a város képviselői? A központosuló várospolitika hatásai a soproni politikai elit átrendeződésére¹

Európai tendenciák

A kora újkori városok (és államok) egyik alapvető, Európa-szerte tapasztalható jellemzője az állam megerősödése, az államigazgatás hatáskörének kiterjesztése, az állam mind nagyobb mértékű beavatkozása. A jelenséggel a Magyar Királyság szabad királyi városaiiban a 17. század végén találkozunk, amikor a Wesselényi-felkelés elbukása megadta a bécsi udvar számára azt a lehetőséget, hogy életbe léptethetett olyan várospolitikai intézkedéseket, amelyek az osztrák tartományokban, de tágabban értelmezve a Német-római Birodalom más tartományaiban, illetve az európai államokban már nem voltak ismeretlenek. Az állam megerősödésének lehetünk tanúi szinte minden téren: a kora újkori modern hadsereg és a hadügy irányítása, fejlesztése és finanszírozása immáron nem a hűbéri hálózattól függő ügy volt, hanem állami feladattá vált. A hatalom újszerű gyakorlása az államhatalom más területein: az adóigazgatásban, a bíraskodási gyakorlatban, az egyes közigazgatási egységekhez kötött feladatokban is megmutatkozott. Ezzel összefüggésben más területekre is kiterjedt a központosítás, így a kereskedelem irányítása is az abszolút uralkodó fennhatósága alatt kiépült és legitimációjával megerősített államigazgatás feladatává vált.²

A városok rendi alapokon álló önkormányzata e jelenségek következtében fontos változásokon ment keresztül. Miután a városok a rendi Európa szinte összes államában (eleinte az itáliai államok és később a holland tartományok kivételt képeztek ez alól) az uralkodótól sokkal inkább függő helyzetben voltak, mint a többi rend – ez talán abból fakadt, hogy rendiségük is később alakult ki –, ezért ezek az intézkedések eleinte őket érintették leginkább. A Német-római Birodalom tartományi városai kapcsán a szakirodalom a 17. századot tekintve kifejezetten azok állami bürokratizálását

¹ A jelen tanulmány a T 034847 OTKA pályázat, valamint a Habsburg Történelmi Intézet támogatásával valósult meg.

² Ronald G. von Asch – Heinz Duchhardt: Die Geburt des 'Absolutismus' im 17. Jahrhundert. Epochenwende der europäischen Geschichte oder optische Täuschung? In: Der Absolutismus — ein Mythos? Strukturwandel monarchischer Herrschaft in West- und Mitteleuropa (ca. 1550–1700) Szerk.: Ronald G. von Asch – Heinz Duchhardt. Köln–Weimar–Wien, 1996. (Münsterische historische Forschungen 9.) 3–24. (= Asch – Duchhardt 1996); Ronald G. Asch: Kriegsfinanzierung, Staatsbildung und ständische Ordnung in Westeuropa im 17. und 18. Jahrhundert. In: Historische Zeitschrift 268 (1999) 635–671.; Heinz Duchhardt: Absolutismus – Abschied von einem Epochenbegriff? In: Historische Zeitschrift 25 (1994) 113–122.; Nicholas Henshall: The Myth of Absolutismus: Change and Continuity in Early Modern European Monarchy. London, 1992.

ról, a városok állami közigazgatásba való betagozódásáról, kissé szélsőségesen fogalmazva, a városok „államosításáról” beszél.³ A Francia Királyság városaiban hasonló jelenségekre figyelhetünk fel, hiszen a 17. századra a városi vezetők már leginkább az államigazgatás résztvevőiként, és nem a városok szabadon választott tisztségviselőiként jelentek meg.⁴ Fernand Braudel klasszikussá vált monográfiájában egyenesen a városok „vereségéről” beszélt a város és az állam viszonyát vizsgálva. Benyomásai szerint Európában a kora újkorig nem voltak nagyvárosok, azok csak a 16. századot követő két évszázadban születtek meg, hogy azután magukhoz ragadják a vezető szerepet. Ám „ez a megkésett, hirtelen fejlődés elképzelhetetlen lenne az államok törvényszerű előretörése nélkül” – írja. A nagyvárosok ekkor a modern állam „előállítóinak” szerepét töltik be, de ugyanakkor az állam volt az, ami létrehozta őket. Ezen összefüggés logikus következménye, hogy az addig zárt városi lét a 18. századra megszűnik, és helyét átadja a modern államba tagolt, ámde robbanásszerűen fejlődő városoknak.⁵

A magyarországi várospolitika új vonásai

A Magyar Királyság szabad királyi városainak fejlődése ebben az időszakban hasonló tendenciákat futott be, bár néhány különbség is megfigyelhető. Az állam szerepe az országban kialakult politikai helyzet miatt (oszmán hódítás, Erdélyi Fejedelemség létrejötté, megerősödő rendiség) másként érvényesült – amit a későközépkor utolsó évtizedeiben tapasztalt erős nemesi mozgalmainak hagyományai is előrevetítettek. Ezért a központosító intézkedésekre jóval később kerülhetett sor, mint Európa más államaiban.

A beavatkozás okai többféle forrásból táplálkoztak. Az már eddig is közsímet volt, hogy a kiküldött kamarai biztosok a városok vezetésének katolikus többségét igyekez-

³ A városok „államosításáról”: Karlheinz Blaschke: Dorfgemeinde und Stadtgemeinde in Sachsen zwischen 1300 und 1800. In: Landgemeinde und Stadtgemeinde in Mitteleuropa. Ein struktureller Vergleich, Szerk.: Peter Blicke. München, 1991. (Historische Zeitschrift Beihefte NF 13.) 119–143., 139–140.; Walther Hubatsch: Ziele und Maßnahmen landesherrlicher Politik im Absolutismus gegenüber den Städten aus der Sicht des Verwaltungshistorikers. In: Städtewesen und Merkantilismus in Mitteleuropa. Szerk. Volker Press. Köln–Wien, 1983. 30–44.; Nicolas Rügg: Im Dienst von Stadt und Staat. Der Rat der Stadt Herford und die preußische Zentralverwaltung im 18. Jahrhundert. Göttingen, 2000. (Bürgertum 15)

⁴ Összefoglalóan lásd: H. Németh István: Várospolitika és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon. A felső-magyarországi városösszövetség. 1–2. köt. Bp., 2004. (= H. Németh, 2004) 1. köt. 45–70., továbbá Charles Tilly: Entanglements of European Cities and States. In: Cities and the Rise of States in Europe, a.d. 1000 to 1800 Szerk.: Charles Tilly – Wim P. Blockmans, San Francisco–Oxford, 1994. 1–27. (= Tilly – Blockmans, 1994); Alexander Cowan: Urban Europe, 1500–1700. London, 1998.; Christopher R. Friedrichs: Urban politics in Early Modern Europe. London, 2000.; Gary B. Nash: The Transformation of Urban Politics, 1700–1765. The Journal of American History 40. (1973) 605–632.; Marjolein C. 't Hart: Intercity Rivalries and the Making of the Dutch State, In: (= Tilly – Blockmans, 1994) 196–217.; Roger Chartier – Guy Chaussinand-Nogaret – Hugues Nebeux – Emmanuel Le Roy Ladurie: La ville classique. In: Histoire de la France urbaine. Szerk: Georges Duby, Paris, 1981.; Roland Mousnier: Les institutions de la France sous la monarchie absolue, Paris, 1974.; Orest Ranum: Les parisiens au XVIIe siècle, Paris, 1973.; Giorgio Chittolini: Cities, City-States, and Regional States in North-Central Italy. In: Tilly – Blockmans 1994. 28–43.; Otto Brunner: Souveränitätsproblem und Sozialstruktur in den deutschen Reichsstädten der früheren Neuzeit, In: Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 50. (1963) 329–360.; Edith Ennen: Mitteleuropäische Städte im 17. und 18. Jahrhundert. In: Die Städte Mitteleuropas im 17. und 18. Jahrhundert Szerk.: Wilhelm Rausch. Linz/Donau, 1981. (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 5.) 1–20.; Gemeinde und Staat im Alten Europa, Szerk.: Peter Blicke (Historische Zeitschrift Beihefte NF 25.) München, 1998.; Interaktion und Herrschaft. Die Politik der frühneuzeitlichen Stadt. Szerk.: Rudolf Schlögl. Konstanz, 2004.

⁵ Fernand Braudel: Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus, XV–XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái: a lehetséges és a lehetetlen, Budapest, 1985. 528–533.

tek kialakítani. A beavatkozás értékelése a magyar és a szlovák várostörténet-írás részéről is egyértelműen negatív volt. Ezt erősítette az a történelemszemlélet is, amely a nemzeti oldalt mintegy a reformációval, míg a katolikus oldalt egyértelműen a Habsburgokkal, a bécsi udvarral, illetve a magyar katolikus nemesség „nemzetellenes” erőivel azonosította. A városok esetében is hasonló jelenségekkel szembesülhünk, mivel a katolicizmus behatolása történészeink számára egyben az állami beavatkozást, a város önkormányzatisága elleni támadás egyik fontos területet jelentette.⁶

A választási biztos elsődleges feladata általában az évenként esedékes városi tisztviselő-választás lefolytatása volt, de az összes városi tisztséget is felügyelnie kellett. Valóban, a biztosoknak az egy állam – egy vallás alapelvét alkalmazva olyan tisztviselőket kellett hatalomra juttatniuk, akik katolikusok, valamint tisztességes, jó képzettségű emberek,⁷ de más funkciójuk is volt. Az éves tisztújítás alkalmával, még a választást megelőzően ellenőrizniük kellett a városi tisztviselők számadásait, valamint a város általános állapotát is meg kellett ismerniük. A felügyeletet elsősorban a vallási viszonyok, az egyházak és a templom állapota, a városi ispotály és birtokainak állapota felett gyakorolták. Jelentést kellett tenniük a városi polgárságot általában érintő kérdésekről is: hány személy foglal helyet a belső és a külső tanácsban, és milyen egyéb hivatalok vannak; mennyi templom és lelkészség van a városban, és azok milyen birtokokkal rendelkeznek; milyen a lelkigondozás állapota és milyen panaszok, sérelmek vannak a plébánossal szemben. Figyelmük kiterjedt továbbá arra is, hogy milyen állapotban vannak a házak, a város falai és erődítései; az adózás hogyan történik, az adószedés állapota milyen; az árvák vagyonát hogyan kezelik, illetve egyéb speciális, évente változó kérdésekre.⁸

Az alapvetően az osztrák tartományokban követett eljárást alkalmazó kamarai biztosok tevékenysége így nem kizárólag a rekatolizáció előmozdítását szolgálta.⁹ A fenti feladatok és jelentései nagy része ugyanis a városi gazdálkodás jobbítását, átláthatóságát mozdította volna elő. Hasonló célok vezették a bécsi udvart (leszámítva az egyfelekezeti kialakítását) a jól képzett, szakszerű városi tisztviselők kiválasztásában

⁶ Felhő Ibolya: A szabad királyi városok és a magyar kamara a XVII. században. Levéltári Közlemények 24. (1946) 209–267.; Szűcs Jenő: Das Städtewesen in Ungarn im 15–17. Jahrhundert, In: La renaissance et la réformation en Pologne et en Hongrie Budapest, 1963. 97–164. (Studia Historica 53.) (= Szűcs 1963)

⁷ H. Németh, 2004. 1. köt. 519–528.; H. Németh István: A szabad királyi városok igazgatásának abszolutista vonásaihoz. A felsőmagyarországi városok 1681. évi tisztújításai. Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára Szerk.: Mayer László – Tilcsik György Szombathely, 2003. 229–254 (= H. Németh 2003). Az „egy állam – egy vallás” abszolutista alapelvéről: Ernst Hinrichs: Abschied vom Absolutismus. Eine Antwort auf Nicholas Henshall, In: Asch – Durchhardt 1996. 353–371. Rudolf Vierhaus: Staaten und Stände. Vom Westfälischen Frieden bis zum Hubertusburger Frieden 1648 bis 1763, Frankfurt/Main, 1990. 15–38. (= Vierhaus, 1990.).

⁸ Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn (= HKA HFU) RN 360. 1693. december fol. 365–372. 1690. december 15., Archiv Hlavného Mesta Bratislavy, Spisovy material Lad. 35. Nr. 143/k. Bécs, 1691. március 15., Štátny archiv v Banskej Bystrici, pobočka Banská Bystrica, Magistrat Mesta Banskej Bystrici, Spisy Fasc. 280. No. 93. Bécs, 1690. december 15.

⁹ Az osztrák tartományok városaiban követett gyakorlatra lásd: H. Németh István: A bécsi udvar várospolitikájának főbb jellemzői az osztrák tartományokban. In: Sahin-Tóth Péter Emlékkönyv (megjelenés alatt). Legújabbban lásd: Martin Scheutz: Kammergut und/oder eigener Stand? Landesfürstliche Städte/Märkte und der „Zugriff” der Gegenreformation, In: Staatsmacht und Seelenheil. Gegenreformation und Geheimprotestantismus in der Habsburgermonarchie Szerk.: Rudolf Leeb – Susanne C. Pils – Thomas Winkelbauer. Wien, 2006. (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 47) 309–337.

is.¹⁰ A városi gazdálkodás hatékonyabbá tételét egyszerű elvek indokolták: a városok (nem tévedés) több évtizedes adóhátralékokat halmoztak fel, amelyek a 17. század végére városenként meghaladták a 10 000 magyar forintot, a 18. század legelejére pedig azt megduplázták, sőt előfordult, hogy megtriplázták. Nagyszombat 1662-ben mintegy 7000 forintos adóssága 1702-re 27 000 forintra emelkedett, Kassa adósságai pedig az 1672-ben elkönyvelt 18 000 forintról 1752-re közel 51 000 forintra növekedtek.¹¹ Az „állam” behatolása a városi igazgatásba tehát érthető, egyben a Nyugat-Európában lezajlott párhuzamos folyamatok eredményeként következett be. Sopron városa sem volt ez alól kivétel, hiszen a kamarai biztosok jelentései szerint a városnak a 17. század végére már közel 200.000 forint adóssága volt, ami a többi város között is kiemelkedőnek számít.¹²

A legfontosabb terület, ahol az állam folytonos ellenőrzést gyakorolhatott a városok egészen addig érintetlennek tűnő belső önkormányzatán, az a városi tanács belső összetételének központi befolyásolása, és a szabad királyi városok jövedelmének állami felülvizsgálata volt. A városok középkori szabadságai eme két legfontosabb összetevőjének elvesztése egyben a középkori városjogokon alapuló városi lét megszűnését jelentette. Ennek első lépcsője az volt, hogy a többnyire evangélikus tanács és a választott község vallási összetételét megváltoztatva az uralkodók minél több megbízható katolikus delegáltat a városi testületekbe. Ez világosan látszik már az első ilyen jellegű kísérletekből is, amelyekre a többi szabad királyi városok esetében a 17. század második évtizedétől kezdve rendelkezünk példákkal.¹³ 1672-től kezdve a városi tisztújítások irányítása közvetlenné vált. A városokban legalább fele részben katolikusokat választottak, és a bíró valamint a jegyző tisztebe is a kamarák megbízható emberei kerültek. Sopron az elsők között volt,¹⁴ ahol Kollonits Lipótnak, a Magyar Kamara elnökének felszólítására katolikusokat voltak kénytelenek a tanácsba választani. A tanácsnak meg kellett hajolnia a kamaraelnök akarata előtt, mivel ellenkező esetben mintegy 160.000 forintnyi tartozást kellett volna kifizetniük. A

¹⁰ Vö. Marjolein 't Hart: War, Finances and the Structure of the Dutch State. In: Asch – Durchhardt 1996. 344–347., ill. Frigyes Vilmos választófejedelem kapcsán: Johannes Arndt: Der grosse Kurfürst ein Herrscher des Absolutismus? Über die Möglichkeiten und Grenzen monokratischer Herrschaft im 17. Jahrhundert. In: Asch – Durchhardt 1996. 249–273. különösen 270–271.

¹¹ Nagyszombatra lásd: István H. Németh: Die finanziellen Auswirkungen der osmanischen Expansion auf die Städteentwicklung in Ungarn. Die Steuerlasten der ungarischen königlichen Freistädte im 16. und 17. Jahrhundert. In: La fiscalità nell'economia europea. secc. XIII–XVIII. – Fiscal systems in the european economy from the 13th to the 18th centuries. (megjelenés alatt); Kassa: Magyar Országos Levéltár, Kincstári szervek, Magyar Kamara Archivuma Miscellanea (E 210) Civitatensia 15. t. 9. sz. Pozsony, 1672. június 28., HKA Civitatensia RN 3 1756. január 5.

¹² Magyar Országos Levéltár (=MOL), Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Regisztratúrája E 34 (Protocollum diversarum relationum super restaurationibus liberarum regiarum civitatum) (=E 34 [Prot. rest. civ.]) pag. 495.

¹³ Felhő Ibolya: A szabad királyi városok és a magyar kamara a XVII. században. Levéltári Közlemények 24. (1946) 209–267.; Archiv Mesta Košice, Supplementum H. Listiny, listy a spisy (=H I.) 5818/75. Pozsony, 1618. május 5., HKA HFU RN 127. 1625. április fol. 158–160.; Magyar Országos Levéltár, Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Levéltára, Litterae ad cameram exaratae (E 41) 1627. No. 25., 39., 1628. No. 54.

¹⁴ Felhő Ibolya: A szabad királyi városok és a magyar kamara a XVII. században. Levéltári Közlemények 24. (1946) 209–267.; Szűcs 1963; újabban: H. Németh 2003.; Uő.: Városigazgatás fordulóponton. A 17. század utolsó harmadának abszolutista vonásai a városokban. Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel Főszerk.: Czoch Gábor, szerk.: Kocsis Aranka – Tóth Árpád. Pozsony, 2005. 212–232 (= H. Németh 2005). A hadsereg ebben játszott szerepére lásd: KA HKR Prot. Bd. 344. fol. 532. 1673. augusztus 8., Bd. 346. fol. 239–240. 1674. május 17.

korábbiakkal ellentétben, amikor a város előtt megjelenő testületeket maga a városi polgárság iktatta be, ezt most a királyi biztosnak kellett elvégeznie.¹⁵

A gyors váltásokkal járó sietség sokszor okozott olyan helyzetet, hogy a leváltott képzett evangélikus tisztviselő helyére nem megfelelő képzettségű és társadalmi állású személy került. Történt ez annak ellenére, hogy az uralkodói parancslevél nem csak a katolikus felekezethez tartozást emelte ki, hanem a kiválasztandó városi tisztviselőnek birtokkal (benepossessionatus) és képzettséggel (qualificatus) is kellett rendelkeznie.¹⁶ Az erősen evangélikus többségű városokban azonban eleinte nehéz volt megfelelő embert találni.¹⁷ A kezdeti nehézségekből a magyar és a szlovák várostörténet-írás is azt a megállapítást vonta le, hogy a városok tisztújításának kamarai ellenőrzése tisztán a rekatolizációt szolgálta. A korábbi szakirodalom megállapításai szerint város élére attól idegen, a város életét nem ismerő külső nemesek, kamarai alkalmazottak, vagy helyi, de a megfelelő tisztségekre alkalmatlan személyek kerültek, ami nem hogy segítette volna a városok fejlődését, de erőteljesen visszavetette azt.¹⁸ Tanulmányunkban arra keresünk választ, hogy a kamarai beavatkozást követően valóban ilyen szélsőségesen változott-e a városok vezetése. Vizsgálatunk során Sopron fennmaradt tisztújítási listáit vettük alapul, és a rendelkezésre álló primer források alapján igyekeztünk alapvető benyomásainkat megszerezni és rögzíteni, kiegészítve a szükséges mértékű társadalomtörténeti kutatásokkal. Vizsgálódásunk középpontjába elsősorban azt állítottuk, hogy milyen kvalitású személyek kerültek vezető pozíciókba az 1672-ben sorra került beavatkozást megelőző és követő generációkban, illetve azok esetében, akik közvetlenül éltek át az állami ellenőrzés első éveit.¹⁹

¹⁵ MOL E 41 (Litterae ad cameram exaratae) (=E 41 [Litt. ad cam.]) 1672. No. 67. Bécs, 1672. április 10.

¹⁶ "...necessarium valde et expediens iudicavimus, ut quandoquidem catholica orthodoxa per Dei gratiam fides, magnum illic incrementum sumpsisse, frequentesque catholicae bene qualificateae, ad gerenda senatoria, et quaelibet alia inter vos consueta officia, idoneae personae inveniri comperiantur." Archiv Mesta Košic, Schwarzenbachiana Nr. 9277. Bécs, 1674. december 16. Vö. Nr. 9330. 1675. Vö.: AMK Schw. Nr. 9332. Pozsony, 1675. június 19. Vö.: Schw. Nr. 9405. Kassa, 1676. január 7., Schw. Nr. 9475. Bécs, 1677. december 24., Schw. Nr. 9476. Pozsony, 1677. január 2., Schw. Nr. 11008. Bécs, 1696. december 2., Schw. Nr. 11156.

¹⁷ Vö.: H. Németh István: Rekatolizáció Košic koncom 17. storočí. Universitas Cassoviensis c. tanulmánykötet (megjelenés alatt)

¹⁸ Szűcs 1963. 156.; Anton Špiess: Slobodné kráľovské mestá na Slovensku v rokoch 1680–1780. Košice, 1983. 29–46.; Uő: Der Wiener Hof und die Städte in Ungarn in den Jahren 1681–1780. In: Die Städte Mitteleuropas im 17. und 18. Jahrhundert Szerk.: Wilhelm Rh: Linz/Donau, 1981. (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 5.) 83–95.; Uő: Rekatolizáció na Slovensku v mestách v rokoch 1681–1781. In: Historický Časopis 39 (1991) 588–612.; Marie Marečková: Politická autonomie a vnútňi samospráva východoslovenských svobodných kráľovských měst v 17. stoločí. In: Historický časopis 41. (1993) 543–550.; Kónya Péter: A felső-magyarországi városok társadalmá a 17. században. In: Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században Szerk.: Csukovits Enikő – Lengyel Tünde Budapest, 2005. 355–373.

¹⁹ A felhasznált tisztújítási listákat részben a Gemeinbetrachtungok, részben a Kammerrechnungok alapján használtuk: Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár Soproni Levéltára, Sopron város levéltára, (=SVL) IV. 1002. 1644., 1651., 1653–1654., 1658., 1662., 1664., 1667., 1669., 1676., 1678., 1680., 1684–1691., 1693–1695., IV/1009. 120. pag. 205–210., IV/1009. 121. pag. 159–163., IV/1009. 122. pag. 158–160., IV/1009. 123. pag. 170–173., IV/1009. 125. pag. 230–234., IV/1009. 127. pag. 152–154., IV/1009. 128. pag. 152–153., IV/1009. 130. pag. 103–105., IV/1009. 131. pag. 93–94., IV/1009. 132. pag. 102–103., IV/1009. 135. pag. 119–120., IV/1009. 136. pag. 81., IV/1009. 138. pag. 83., IV/1009. 140. pag. 101., IV/1009. 143. pag. 100–101., IV/1009. 144. pag. 140–141., IV/1009. 147. pag. 151–152., IV/1009. 148. pag. 134–138., IV/1009. 149. pag. 150–155., IV/1009. 150. pag. 156–160. Sopron város 17. század közepétől 18. század első negyedéig terjedő archontológiáját a Soproni Szemle 2008. évfolyamában tervezzük megjelentetni.

Szakszerűség és biztos társadalmi gyökerek: a soproni evangélikus városvezető elit

A 17. század utolsó évtizedében készült biztosi jelentések mindannyiszor kiemelik, hogy a város erősen evangélikus többségű polgársága igen jól képzett, a városi tisztségeket megfelelően és szakképzetten ellátó emberekből állt.²⁰ Ha Sopron ismert vezetőinek a névsorát összehasonlítjuk azzal a névsorral, ami az 1672. évi kamarai biztosok által beválasztott katolikus vezetést is tartalmazza, érdekes jellemzőkre bukkanhatunk. Az 1672 előtti városi vezetést az evangélikus egyeduralom jellemezte, katolikus nem vett benne részt. A kamarai biztosok által is elismert és kiemelt szakszerűséget a vezető elit részletes vizsgálata is igazolja, hiszen a vezetés jelentős része valóban egyetemet járt vagy végzett, soproni származású személy volt.²¹ Georg Poch és Nicolaus Hackelberger orvos például a Lackner Kristóf által létrehozott alapítványból finanszírozták tanulmányaikat.²² Lackner mellett pedig még Wilhelm Artner szerzett jogi doktorátust.²³ Biztos, hogy többen is a város vezetéséhez szükséges, az 1672 után kelt királyi parancslevelekben és a biztosoknak szóló utasításokban kiemelten ajánlott jogi végzettséggel rendelkeztek, mint például Johann Bernard Lochner ügyvéd.²⁴

A város evangélikus vezetéséről nem csak a tanultság terén mondhatjuk el, hogy a város elitjét képezte, hanem társadalmi helyzetüket tekintve is valóban a soproni polgárság krémjét jelentették. A városi polgárság nemesi ranggal való felruházása a kora újkori városi társadalomfejlődés számos esetben negatívnak tartott jellemzője. Jóllehet a városi nemesség és nemes polgárság együttélése Európa-szerte ismert és természetes módon működő társadalmi folyamat volt.²⁵ A városi nemeseken kívül a 16–17. században számos olyan polgár is nemesi címet nyert, akik egyébként nem adták fel polgári életmódjukat és megélhetési forrásukat. A nemesség elnyerése sem minden esetben jelentette azt, hogy a korábban polgári életmódot űző polgár azon kívült, hogy nemességét jelző kardját szobájának falára függesztette, végleg elkötelezte magát a vármegyének.²⁶ A városi polgárok többségének a nemesi rang – egyáltalán nem magyarországi sajátosságaként – a korszak legmagasabbnak elismert státuszát jelentette. Igényük, hogy a korszak társadalmának legjobban megbecsült rétegében foglaljanak helyet, érthetőnek és jogosnak tekinthető, hiszen a nemesi címer egy-egy személy szociális felemelkedésének jelképévé vált.²⁷

A soproni evangélikus városvezetés majd' minden tagjáról elmondhatjuk, hogy nemesi címet szerzett, sőt néhányan az udvarnoki (*familiaris aulae*) címet is elnyer-

²⁰ MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 246.

²¹ Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok, 1535–1848. 1–2. köt. Budapest, 1982. (= Házi 1982) No. 10448., 1070., 12075.

²² Házi 1982. No. 1306., 6065.

²³ Házi 1982. No. 192.

²⁴ Házi 1982. No. 7521.

²⁵ Szűcs 1963; Pach Zsigmond Pál: Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV–XVII. században, Budapest, 1963. 161–192., 203. Vö.: J. Újváry Zsuzsanna: Polgár vagy nemes? A kassai patrícius-polgárok házassági-társadalmi kapcsolatai a XVII. században. In: Ezredforduló – századforduló – hetvenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére. Szerk.: J. Újváry Zsuzsanna. Pélicsaba, 2001. 395–426.

²⁶ J. Újváry Zsuzsanna: Egy kereskedőcsalád metamorfózisa (A mezőszegedi Szegedi család). In: Óra, szablya, nyoszolya. Életmód és anyagi kultúra Magyarországon a 17–18. században Szerk.: Zimányi Vera. Budapest, 1994. 33–98. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 9.)

²⁷ H. Németh 2004. I. 439–472.; Uő: Polgár vagy nemes? A városok nemesi rendű lakosainak problematikája a felső-magyarországi városszövetség tevékenysége tükrében. Korall 9. (2002. szeptember) 79–106.

ték, mint Jakob Steiner és fia, Johann; Wolfgang Artner valamint testvérei, Erhard, illetve a jogi doktorátust szerzett Wilhelm.²⁸ A nemességet szerzettek közül Leövey Mátyás még vármegyei tisztséget is betöltött, és esküdtként a megyei igazságszolgáltatásban is részt vett.²⁹ A vármegyei hivatalon túl a kamarai vagy állami tisztség elvállalása sem volt ismeretlen. Erhard Artnerrel tudjuk, hogy Bethlen Gábor soproni harmincad-ellenőrként vállalt kamarai szolgálatot.³⁰ Mellette még Leopold Natl bárói kinevezéséből ismerjük a tény, hogy ő szintén részt vett a kamara kezelésében lévő várnok 1652. évi szabályozásának kidolgozásában – jóllehet ő az 1672 utáni nemzedék városvezetői közé tartozik.³¹ Mindkét esetben felfigyelhetünk a jól képzett polgárértelmiségiek sokirányú feladat-vállalására. Artner a város jegyzőjeként, majd tanácsosként és a város élén polgármesterként pályafutása során kis ideig kamarai szolgálatot is vállalt, amiben Leopold Natl egyetemet végzett szakemberként szintén követi, mint ahogy a polgármesteri székben is. A vármegyei esküdtként való szereplés sem elsősorban a polgárság nemességhez történt hasonulását mutatja, hanem a kis létszámú értelmiség széleskörű keresettségét. Ez a tény a város szerepét nemhogy csökkentette volna a vármegyén belül (aminek a város földesúrként szintén tagja volt), hanem inkább növelhette a soproniak tekintélyét.

Az 1672 táján hivatalban lévő és a kamarai beavatkozást követő harminc év alatt pozícióba került soproni protestáns városvezető elit összetétele nagyon hasonlított az őt megelőző generációhoz. Az evangélikus polgári elite ekkor is éppen úgy jellemző volt a nemesi cím elnyerése és az egyetemjárás, mint azt megelőzően. Királyi udvarnok is akadt köztük Melchior Reisinger személyében.³² A szakképzettség ezekben az években talán még nagyobb súllyal esett latba, mint korábban, hiszen a kamarai biztosoknak kiadott utasítások mindegyikében a katolikus egyház megerősítése mellett ez volt a döntő tényező.³³ A város legfontosabb vezetői, Johann Ehrenreich Metzger, Johann Serpilus, Georg Grad,³⁴ és feltehetően Leopold Natl³⁵ mindannyian végeztek egyetemet.

Az 1672 körül hatalmon lévő és az azt követő nemzedéket összekötő egyik család Johann Andreas és fia, Jakob Erhard Preinig. Az apa Straßburgban tanult, 1661-től belső tanácsos, 1669-től pedig több éven át kamarás (1669–1671, 1680).³⁶ Fia, Jakob Erhard szintén külföldön tanult a városi tanács támogatásával, ahonnan 1667-ben érkezett vissza Sopronba, majd néhány hónapra rá a város aljegyzője, illetve jegyzője lett. 1676-ban apósa, Melchior Reisinger megüresedett helyére a tisztelet elvállalni nem akaró Abraham Sobitsch helyett őt választották meg, majd 1686-ban Johann Ehrenreich Metzgerrel szemben a városbírói posztot is elnyerte. 1686–1687, illetve

²⁸ HÁZI 1982. No. 10448.; Libri regii, királyi könyvek, 1527–1918. kiad.: Vissi Zsuzsanna – Trostovszky Gabriella – H. Németh István – Tuza Csilla – Csavlek Judit – Magyar Gabriella – Németh György Budapest, 2006. (= Libri regii) 7.339, 10.17

²⁹ HÁZI 1982. No. 7521.

³⁰ HÁZI 1982. No. 185.

³¹ Libri regii, 2006. 18.172

³² HÁZI 1982. No. 8777.

³³ H. Németh 2003; H. Németh 2005. 210–229. Vö.: SVL Lad. XXXVIII. et NN Fasc. 1. Nr. 4.

³⁴ Németh Sámuel: Serpilus János, Sopron városbírája és országgyűlési követe 1681-ben. In: SSz. 7 (1943) 271–277.; Ludwig Hepding: Quendel-Serpilus. Eine Pfarrerfamilie aus der Zips. In: Südostdeutsches Archiv 15/16. (1972/73) 79–100.; HÁZI 1982. No. 5640., 7806., 10198.

³⁵ HÁZI 1982. No. 8236.

³⁶ HÁZI 1982. No. 1633.; SVL IV/1009. No. 94–96., 104.

1694–1695 között bíró, 1688–1689-ben polgármester, tekintélyét első tanácsosként haláláig megőrizte.³⁷ A kamarai biztosok egyik legfontosabb kiválasztási szempontja a szakszerűség, így a jogi és gazdasági ismeretek megléte volt. Ennek a feltételnek a stralsundi származású Zacharias Maus, továbbá Johann Emerich Rainer, Johann Georg Poch, Georg Wilhelm Seiler, Johann Wohlmuth, valamint a város közéletében kiemelkedő szerepet játszott Ferdinand Dobner ügyvédek (Poch járt egyetemre, Ferdinand Dobner Jénában el is végezte) bizonyosan megfeleltek.³⁸

Az 1672 után hatalomra kerülő evangélikus polgárság nagy része az előzőekhez hasonlóan nemességgel is rendelkezett, Wilhelm Artner (mint arról már esett szó) 1647-ben az udvarnok címet is elnyerte, és vármegyei esküdtként is említik.³⁹ Egy különös jellemzőre bukkanhatunk azonban, ha megvizsgáljuk azoknak a nemesítését, akik 1672-ig még nem rendelkeztek nemesi oklevéllel. Amennyiben abból indulunk ki, hogy a kamarai biztosok megjelenését követően csupán ellenséget láttak bennük, akkor joggal elcsodálkozhatunk azon, hogy éppen a konszolidáció éveiben (1681–1687) milyen nagy mennyiségű és horderejű privilégiumokat kapnak az elméletileg „ellenzékben” lévő evangélikus elit tagjai. Jelenlegi ismereteink szerint 1681-ben Zacharias Maus nemességet nyert, Leopold Natl pedig egy, Esterházy Páltól vásárolt birtok után az uralkodótól előnév adományban részesült.⁴⁰ A következő évben Johann Andreas Preiniget városi tisztségei elismeréseként mentik fel minden katonai és polgári teher alól;⁴¹ Thököly bukásának évében (1685) Mathias Unger, két évre rá pedig Mathias Hackstock kapott armálist.⁴² A Magyar Királyi Kancellárián pedig a város életében addig példátlan módon Leopold Natl számára bárói diplomát állítottak ki.⁴³ Az evangélikus tisztségviselők közül a városban vállalt szolgálatot mint az adomány elnyerésének indokát elsőként a Johann Ehrenreich Metzger számára kiállított oklevélben említették, ami az apja nyomdokaiba lépő fiú számára teljes adó- és minden katonai és polgári teher alóli mentességét jelentett.⁴⁴

Nem szeretnénk messzemenő következtetéseket levonni az alábbi adatsorokból, de sok tekintetében mindenesetre igen figyelemreméltó mind az evangélikus városvezetők jogi végzettségének, mind pedig a nemesítések tendenciája. Ebben az összefüggésben szinte példaértékű lehet az a kis adat, amelyből az evangélikus Wilhelm Artner és a katolikus Kersnerics Mihály kamarai megbízatásáról értesülhetünk. 1696-ban Sopron két vezetőjét a Magyar Kamara azzal bízta meg ugyanis, hogy az új országos adóösszeírások munkálataiban Körmöcbánya városában készítsék el az új adó alapjául szolgáló összeírást.⁴⁵ A kamarai biztosok számára kiadott utasításokban kifejezetten olyan személyek kiválasztását írták elő, akik jogi és közgazdasági ismeretekkel rendelkeznek. A biztosok ehhez igazodva – annak ellenére, hogy feladataik közé tartozott a város vezetésének rekatolizációja is – folyamatosan az evangélikus

³⁷ Házi 1982. No. 1630., 1633.

³⁸ Házi 1982. No. 1307., 3692., 7795., 8530., 11753.

³⁹ Házi 1982. No. 192.; Libri regii, 2006. 10.17.

⁴⁰ Házi 1982. No. 7795.; Libri regii, 2006. 17.9.

⁴¹ Libri regii, 2006. 17.104.

⁴² Házi 1982. No. 11030., 6076.

⁴³ Libri regii, 2006. 18.172.

⁴⁴ Libri regii, 2006. 24.476. Bécs, 1698. március 8.

⁴⁵ Házi 1982. No. 192.

polgárok nagy szakértelmét és felkészültségét dicsérték, és a katolikus, ámde sok esetben hiányos felkészültséggel rendelkezőkkel szemben szinte minden esetben a szakértelem javára döntöttek. Vajon nem arról van-e szó, mint amit az európai tendenciák ismertetése során megismerhettünk? A helyzet nem azt sugallja-e, hogy a török elleni politikai konszolidáció éveire, illetve annak következményei által megerősítve olyan szakszerűsödő városvezetés kezdeteit figyelhetjük meg, amely immáron – a bécsi udvar igényei miatt is – a jogi és gazdasági ismeretek elvárásainak is megfelel, és ehhez mértén a város mind „hivatalszerűbb” irányítását tette lehetővé? A még csak körvonalaiiban felsejlő összefüggéseket csak akkor erősíthetjük meg, ha a kamarai biztosok által hatalomra segített katolikus városvezetés hátterét hasonlóképpen vizsgáljuk meg.

Idegenek a város élén

A városi önkormányzatok legitimitásukat tehát a 17. század utolsó harmadában immáron nem a város közösségétől, hanem az uralkodó helyett megjelenő kamarai alkalmazottól nyerték el.⁴⁶ 1673-ban így a város vezetésének megválasztása Leopold Kollonits kamaraelnök közvetlen befolyása alatt folyt le, és Johann Serpilius (Quendel) polgármester helyett Mathias Preinert választották meg.⁴⁷ Csányi János krónikájában külön kiemelte azt a tényt, hogy a frissen megválasztott polgármester még csak polgárjoggal sem bírt, hanem megválasztását követően tette le a polgáresküt.⁴⁸ Az eset nem állt egyedül, hiszen 1675-ben Pásztory Zsigmondot választották meg polgármesternek, akit a Payr krónika egyszerűen csak idegen emberként jelölt meg.⁴⁹ Ugyanebben az évben a fent említett Preiner a városbírói tisztséget töltötte be. Az ebben az időszakban megválasztottak között ebbe a kategóriába sorolható Tallóssy Mihály, Szily Pál és Mathias Strauss soproni vámos is, akik egyszerű külső nemesként illetve kamarai alkalmazottként kerültek a tanácsba. A legtöbben csak akkor nyerték el a polgárjogot, amikor beiktatták őket tisztükbe, bár Mathias Strauss esetében előfordult, hogy a rekatolizálást követő években kapta meg a polgárjogot, de csak másfél évtizeddel később lett tanácsos.⁵⁰

Ez a jelenség nem egyedül Sopronra volt jellemző, hanem szinte az összes, evangélikus többségű szabad királyi városra, ahol hirtelenjében nem sikerült megfelelő katolikus vallású személyeket találni ezekre az igen fontos posztokra. A városok többségére jellemző volt, hogy a helyben működő és a kamara szempontjából megbízható harmincadosok vagy azok ellenőrei kerültek így fontos városi tisztségek birtokába. A felső-magyarországi főkapitányság székhelyeként Kassa esetében Fodor János újhelyi harmincados és a felső-magyarországi főkapitány hadbírájának személye volt a biztosíték a Szepesi Kamara tanácsosai szemében arra, hogy intézkedéseiket megfelelően hajtja végre. A bírói székben szintén egy volt katona, majd harmincados, Kinisy János

⁴⁶ Heimler Károly: Payr György és Payr Mihály krónikája, 1584–1700. Sopron, 1942. 69–70.

⁴⁷ Paúr Iván: Csányi János magyar krónikája, 1670–1704. Pest, 1858. (Magyar Történelmi Tár 5.) 23.

⁴⁸ Paur Iván: Csányi János magyar krónikája, 1670–1704. Pest, 1858. (Magyar Történelmi Tár 5.) 23.

⁴⁹ Heimler Károly: Payr György és Payr Mihály krónikája, 1584–1700. Sopron, 1942. 74.

⁵⁰ Házi 1982. No. 3310., 3312., 10890., 10710.

váltotta őt.⁵¹ Sopronban Fábián János csupán egy igen szerény házzal rendelkezett a város külvárosában, ennek ellenére 1673-ban már belső tanácsos lett. Mathias Strauss vámosként működött Sopronban.⁵² Tallián Péter szentmártoni, majd soproni harmincados még csak házat sem vett a városban, de Kollonits Lipót kamaraelnök parancsára ő lett 1677 és 1680 között a polgármester.⁵³ Azon már nem is csodálkozhattunk, hogy a Rákóczi-szabadságharc éveiben, amikor egyébként a kamara nem nagyon tudott biztosokat kiküldeni a városok tisztújításának ellenőrzésére, éppen Tallián Péter harmincadosnak kellett volna részt vennie a soproni tisztújításon.⁵⁴

A város élére került kamarai alkalmazottak szakmai hozzáértése vitathatatlan, hiszen harmincadosként vagy a Magyar Kamara megbízásából folytatott vizsgálatok lefolytatóiként a szükséges jogi és közgazdasági ismeretek birtokában voltak. Szerepük azonban átmenetinek tekinthető, hiszen a kamarai biztosok elsődlegesen olyan személyeket igyekeztek találni a soproni katolikusok közül, akik nem idegenként, csupán addig a hatalomból kirekesztett katolikusként éltek a városban.

Új városvezető elit?

A 17. század utolsó évtizedeiben maga Erdődy Kristóf Antal kamarai tanácsos a város tisztújításáról szóló jelentésében elítélte azt a gyakorlatot, amely Kissevith-Horváth György kamarai tanácsos idejében sűrűn előfordult. Eszerint képzetlen katolikusokat helyeztek a képzett evangélikus városi tanácsosok helyére a belső tanácsba, akik azonban nem tettek semmit a város javára, és képzetlenségükkel csak kárt okoztak a városnak és a kamarának.⁵⁵ A soproni krónikák szerint 1609 óta az első katolikusként a város vezetésébe bekerülő Georg Waxman feltehetően szintén ebbe a kategóriába sorolható. Waxman a bajorországi Möselsbachból származó szappanosmester volt, aki 1671-ben nyert polgárjogot. Jóllehet többször jelölték bírónak és polgármesternek, mégsem választották meg sosem. 1682-ben, valamint 1691–1692 és 1698–1700 között annak ellenére kamarás is volt, hogy a biztos szerint „homo scripturae ignarus” volt. Erdődy Kristóf Antal a kamarási tisztre alkalmatlannak vélte Waxmant, mivel ahhoz jó írástudónak kell lenni. Erre a posztra ugyanis képzett értelmiségi lenne szükséges, különben mind magának, mind pedig a városnak nagy károkat okozhat. A következő években mégis kénytelenek voltak Waxmant előtérbe helyezni, mert a városban oly kevés megfelelő katolikus élt, hogy még Georg Waxmant is inkább el tudták fogadni, mint a többi, általában képzetlen, csupán kézműves mesterségéből élő soproni katolikus.⁵⁶ Waxman képzetlenségét mutatja, hogy jóllehet 1676-tól a belső tanács tagja is volt, alkalmatlansága miatt lemondatták.⁵⁷ Erdődy azonban saját, meglehetősen objek-

⁵¹ Fodor Jánosra: HKA HFU RN 222. 1666. augusztus fol. 248–288., RN 233. 1671. június fol. 101–107.; MOL, Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Levéltára, E 23 (Litt. ad Cam. Scep.) 1671. augusztus 5., 1672. január 16.; Kinyis Jánosra: MOL, E 23 (Litt. ad Cam. Scep.) 1671. szeptember 19., HKA HFU RN 235 1671. október fol. 41–42.

⁵² Házi 1982. No. 4429., 10710.

⁵³ Házi 1982. No. 3310., MOL E 41 (Litt ad cam.) 1680. No. 121.

⁵⁴ MOL E 41 (Litt ad cam.) 1706. No. 39.

⁵⁵ MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 403–404.

⁵⁶ Házi 1982. No. 11239.; Heimler Károly: Payr György és Payr Mihály krónikája, 1584–1700. Sopron, 1942. 74.; MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 99., SVL IV. 1009 (Sopron Város Kamarási Hivatalának [Kammer-Amt] iratai), Kamarási számadások No. 105., 114–115., 123–125.

⁵⁷ MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 246–247., SVL IV. 1009. No. 121. pag. 159–163., No. 122. pag. 158–160., No. 123. pag. 170–173.

tív, de a körülményekhez és elvárásokhoz igazodó véleményéhez tartva magát a következő években el tudta érni, hogy Waxman 1697 és 1699 között ismételt a belső tanács tagjai között szerepeljen.⁵⁸ Abraham Hohenberger kőműves és Borsik Mátyás gombkötő szintén nem tűnnek képzettnek, inkább az Erdődy kamarai biztos által tanulatlan, mesterségükből élő polgárokként jellemzett tanácstagok közé számíthatók.⁵⁹

Hibát követnénk el azonban, ha ezek alapján gyorsan és sommásan levonnánk a következtetéseket: az új városvezető elit tulajdonképpen alkalmatlan volt a számára kijelölt feladatra. Más városok esetében arra figyelhettünk fel ugyanis, hogy ezek a jellemzők átmenetinek minősíthetők. A bécsi udvar és a kamarai szervek törekvése sem egyszerű ellenérzésből táplálkozó központosító akarat volt, hanem praktikus cél: a városok igazgatásának és gazdálkodásának rendbetétele annak érdekében, hogy azok az általuk felhalmozott adóhátralékokat be tudják fizetni, illetve a rájuk rótt terheket idejében teljesíteni tudják. A felső-magyarországi városok esetében a szepesi kamarai adminisztráció még 1677-ben is arról számolt be az uralkodónak, hogy a katolikus szenátorokat csak nagy nehézséggel sikerült először polgárjoghoz juttatni, majd ezt követően tanácsossá tenni. Az intézkedés és a kamarai biztosok jelentéseiből kivilágító törekvések mindenesetre arra mutatnak, hogy a kezdeti nehézségeket követően valóban alkalmas személyeket választottak a fontos városi tisztségekbe, és ahol arra alkalmatlant találtak, azonnal elbocsátották.⁶⁰

A további katolikus városi tisztviselőknél belül két generáció különböztethető meg ebben az időszakban. A kamarai alkalmazottakon és a kevésbé képzettnek tűnő soproni mesterembereken kívül elsőként Mathias Preinert kell megemlíteni, aki Nádasdy Ferenc udvari familiárisaként már 1672 előtt is kapcsolatban volt a várossal. Mivel Nádasdy pénzügyeivel összefüggésben találkozunk vele a forrásokban, feltehetően képzett ember lehetett. 1666-ban kötött házasságát követően már állandóan Sopronban lakott. Fia, Paul Mark városi jegyzőként szerepel; leánya, Anna Rozina már alsólelőci Tarnóczy Jánoshoz ment feleségül, aki a Magyar Kancellária kiadványozójaként uralkodói alkalmazásban állt a 18. század első évtizedeiben. Házi Jenő Preiner soproni tevékenységét mindenesetre igen fontosnak és hasznosnak ítélte meg.⁶¹

A soproni krónikákban a katolikus soproni vezetők között Horváth Miklós nevével találkozunk szinte a legtöbbször. Úgy tűnik, hogy ő már 1672 után jelent meg a városban, polgárjoga elnyerésének pontos időpontját nem ismerjük. 1676-tól már belső tanácsos, és erre a posztra Erdődy Kristóf Antal is meglehetősen alkalmasnak találta. Tanulmányairól nem sokat tudunk, de értelmiségi mivoltát jelzi, hogy mostohafiát, Györffy Istvánt a bécsi Pazmaneum hallgatói között találjuk. 1682-ben Kollonits Lipót kamaraelnök nyomására bírónak jelölik, de miután nem tudott németül, ezért vele szemben az evangélikus Gregor Natl lett a városbíró. Györffy hiányosságát Erdődy kamarai biztos is elismerte, jóllehet a város ügyeiben jártas és a tanácsosi posztra méltó emberként jellemezte őt. Ennek ellenére 1690-ben bíróként szerepelt egy örökési ügyben, 1694 és 1699 között pedig szinte minden évben jelölték bírónak.⁶²

⁵⁸ SVL IV. 1009. No. 121. pag. 159–163., No. 122. pag. 158–160., No. 123. pag. 170–173.

⁵⁹ Házi 1982. No. 1452., 6594.

⁶⁰ MOL E 23 (Litterae camerae Scepusiensis) 1677. április 21.; V.ö.: H. Németh 2003.

⁶¹ Házi 1982. No. 1627.; Libri regii, 2006. 28.79., 30.147.

⁶² Házi 1982. No. 6690.; Libri regii, 2006. 18.172. 20.88. Bécs, 1690. március 1., 21.213.; MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 96–97., 230., 242., 272., 400–401., 490.

Erdődy Kristóf Antal Horváth helyett ugyanis Kersnerics Mihályt tartotta a katolikusok között kulcsembereknek, akit minden tekintetben alkalmasnak talált a bírói vagy polgármesteri posztra. Horváth Miklóshoz hasonlóan ő is nemesi származású volt, de nem ő szerezte a nemesi címet. Már 1672 előtt kötődött a városhoz, mivel apja 1667-ben polgárként szerepel egy peres ügyben; Mihály mostohaanyja pedig a soproni családok között kiemelkedő Artner és Dobner családokkal volt rokonságban. 1682-ben nyerte el a polgárjogot, és – feltehetően a kamarai biztosok hatására is – azonnal belső tanácsos is lett, majd a következő évben polgármester. Befolyását és fontosságát jól mutatja az a momentum, ami 1694-ben játszódott le a város tisztújításán. Ez alkalommal ugyanis Johann Wilhelm Beck orvost választották meg szavazattöbbséggel. Kersnerics, a leköszönő bíró olyannyira megsértődött emiatt, hogy bejelentette: a tanácsosi tisztről is lemond, és Veszprém megyei nemesi birtokára fog visszavonulni. Erdődy kamarai biztосként így elég nehéz helyzetbe került, mivel tudta, hogy Sopronban a katolikusok között Kersnericsnek milyen nagy a tekintélye, milyen képzett ember, és hogy az ő pótlására, csupán egy képzetlen és alkalmatlan kézművest tudnának beállítani a katolikusok közül. Jelentése szerint ezért hosszasan tárgyalt Kersnericccsel, aki végül megenyhülve megmaradt tanácsosi tisztségében. 1695-ben szintén nem választották meg, majd a következő években szinte folyamatosan ő tölti be hol a bíró, hol a polgármester posztját. A kamarai biztos jelentéseiből azt is tudjuk, hogy szinte kivétel nélkül kis ellenszavazattal, vagy akár ellenszavazat nélkül is, ami egy még mindig evangélikus többségű városban kiemelkedőnek tűnik.⁶³

Johann Wilhelm Beck orvosdoktor az egyetemet járt, képzett értelmiségiek között tarthatjuk számon, aki 1676-tól városi orvos, majd 1678-tól a belső tanács tagja. Házassága Kolleis Ernő Konrád soproni harmincados leányával a kamarai alkalmazottakhoz köti, így nem csodálkozhatunk azon, hogy a várost látogató Erdődy Kristóf Antal kamarai biztossal minden évben remek kapcsolatot alakított ki. Igaz, ezt a kapcsolatot arra használta ki, hogy a tanács tagjai – és nem csupán az evangélikusok – ellen panaszkodjon. 1686 és 1688 között a városi kamarás tisztségét is betöltötte, ám lemondatása miatt igencsak megharagudott, mert 1690-ben a katolikus Mathias Preinert éppen úgy befeketítette a Magyar Kamara előtt, mint az evangélikus Jakob Erhard Preininget, akik ellen pert is kívánt indítani. Ezek után 1694-ben és 1695-ben is polgármesternek választják meg, ám a következő évben a kamarai biztos által is preferált Kersnerics Mihály lett a város első embere. Beckkel a következő évben is mint büszkeségében sértett emberrel találkozunk, ugyanis 1697-ben meg sem jelent a tisztújításon, majd 1698-ban kissé felfuvalkodottan arról panaszkodott a biztосnak, hogy azért szorult háttérbe, mert ellenségei acsarkodnak ellene, emiatt senki nem ismeri el, mennyit tett ő a városért. Azzal próbálta zsarolni Erdődyt – aki mint láttuk még ezekben az években is azzal küszködött, hogy megfelelően képzett katolikus személyeket találjon a város vezetői közé –, hogy belső tanácsosi helyéről, de akár polgárjogáról is lemondott volna. Hogy a biztосt kellemetlen helyzetbe hozza, e szándékáról már a kancelláriát is informálta. Amikor a biztos felvetette ezt a kérdést a belső tanács, a bíró és a polgármester előtt, akkor a résztvevők éles szavakkal kikeltek a Beck által állítottak ellen. A Beck és a tanács közötti összetűzést Erdődy úgy próbálta áthidalni, hogy úgy döntött,

⁶³ Házi 1982. No. 2395.; MÖL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 96., 230., 242., 272., 400–401., 490.

amíg más katolikust nem találnak, ne lépjen vissza, utána megteheti. Ezt azonban nem tette, mivel 1700-ben és 1701-ben, halála évében még városbíróvá választották.⁶⁴

Franz Ignatz Niess 1684-ben az evangélikus Johann Andreas Dobnert váltotta a német jegyzői tisztségen Kollonits Lipót kamaraelnök nyomására. A közeli Kismartonból származott, ahol a kamarai biztosok véleménye szerint nem lakott evangélikus már, minden városi tisztséget megbízható katolikusok töltöttek be. 1690-től tanácsos és Erdődy Kristóf Antal kamarai biztos jelentései szerint 1694-től 1697-ig szinte minden évben jelölték a bíró vagy a polgármester tisztségére, de mindkét esetben már a jelöléskor elvetették a nevét, részben a jegyzői tiszttel való összeférhetlensége miatt. Emellett Erdődy szemében – annak ellenére, hogy szakképzettsége alapján alkalmasnak tekintette – túl fiatalnak tűnt, vagyona sem volt elegendő, sőt saját házzal sem rendelkezett, és így semmi olyan tisztséget nem vállalhatott, ami elszámolásokkal kapcsolatos. Valószínűleg egyéni adottságai sem feleltek volna meg a polgármesteri vagy bírói posztra, ugyanis 1696-ban Erdődy kérésére sem volt hajlandó lemondani a jegyzői tiszteiről, és elsősorban a városnak a katonaság által okozott terheire és az azzal járó feladatok nehézségére hivatkozva inkább lemondott jelöltségéről. Feltehetően 1697-ben meghalt, mert ebben az évben az ő megüresedett helyére kerestek új személyeket.⁶⁵

A fenti példák jól rávilágítanak arra, hogy az evangélikus elitet váltó katolikusok egy része volt csak valóban alkalmatlan a kamaraelnök illetve a kamarai biztosok által számukra kijelölt posztokra. Az 1672-ben bevezetett új várospolitikai intézkedések első fázisában valóban nagyon sok, a városban idegennek minősíthető személy vált a város vezetőjévé, vagy került be a belső tanács tagjai közé. Kamarai alkalmazottak lévén azonban az igazgatási feladatokban képzett embereknek tekinthetők. Ebben az időszakban jelentek meg olyan soproni katolikusok a belső tanácsban, akik csak igen csekély szakképzettséggel rendelkeztek, de ahogyan Waxman György példája mutatja, ezt a helyüket később is meg tudták őrizni. A város valódi katolikus vezetői közül mindegyikük már korábban is szoros kapcsolatot tartott fenn Sopronnal, részben családi, részben társadalmi-gazdasági összeköttetések révén. Képzettségük magas szintű, társadalmi presztízsük jelentős volt már az 1672-ben bekövetkezett fordulatot megelőzően is. Ez némiképp ellentmond annak a korábbi szemléletnek, miszerint csupán alkalmatlan katolikusokat választottak be a tanácsokba és a választott községbe. Utóbbi esetben valóban számolhatunk képzetlen személyekkel, de a külső tanácsosi tagság egyébként sem feltételezett igazgatási téren szakképzettséget.

A várospolitika új vagy megerősödő tendenciái a 18. század elején

Az 1672. évi kamarai beavatkozás katolikus városvezetőit közvetlenül követő generáció esetében ezek a tendenciák erősödtek, és új elemekkel bővültek. Az állam beavatkozása a helyi politikai viszonyokat is átalakította, hiszen immáron érdemmé vált az, ha valaki katolikusként megfelelő ismeretekkel rendelkezve politikai ambíciókat dédelgetett. Ez a tendencia a különféle kamarai hivatalok elnyerésekor (legyen az bármilyen kicsiny is) már

⁶⁴ Házi 1982. No. 710; MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 96–97., 230., 242–243., 273., 401–402., 490., MOL E 41 (Litterae ad cameram exaratae) 1690. No. 65.

⁶⁵ Házi 1982. No. 8354; MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 230., 241–243., 274.

mintegy két évtizedre nyúlt vissza.⁶⁶ Miután az állam a városi tisztviselőket egyre inkább saját alkalmazottainak tekintette, ezért ez az elvárás nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a városi polgárok egy része áttérjen a katolikus hitre. Az eperjesi Hans Weber esetében erre figyelhetünk fel.⁶⁷ Sopron esetében nem találkozunk azzal a jelenséggel, amelyre Eperjes esetében egy meglehetősen becsvágyó polgárnál sor került.

A soproni evangélikus városvezető elit tagjai közül egyetlenegy sem tért át a katolikus hitre csak azért, hogy a városban további fontos pozíciókat szerezzen. Leopold Natl csupán 62 évesen konvertált; akkor, amikor már mindent elért, amit egy városi polgár elérhet az életben: éveken át a soproni tanács vezetője polgármesterként vagy bíróként, nemes polgárként pedig az állam és a vármegye szolgálatában elért érdemekért bárói rangot nyert el, majd 1689-ben aranysarkantyús vitéz lett. A báró rang elnyerését követően (1685) már egyébként sem viselhetett semmilyen polgári tisztséget, hiszen ez a bárói cím elnyerésének egyik feltétele is volt.⁶⁸ Ezzel szemben a 18. század legelején tanácsossá váló Leopold Kampel és Lanius Jakob Reichard szülei evangélikusok voltak, sőt Lanius apja, Andreas meggyesi (Mörbisch), majd községi lelkészként működött. Édesanyja, apja 1693. évi halálát követően a soproni evangélikus városvezető elit két tagjához, előbb Samuel Ötrich-Retzhez, majd Johann Andreas Kampelhez ment férjhez.⁶⁹ Maga Lanius is a Kampel család egyik tagját vette el, édesanyja harmadik férjének testvérét, Anna Mariat.⁷⁰ A családból csak Lanius és Johann Andreas testvére, Leopold konvertált, és egyedül ők lettek a belső tanács tagjai. Leopold Kampel pályafutását maga Esterházy Pál nádor támogatta, és feltehetően az ő hathatós közreműködésének köszönhetően I. József és a Magyar Kamara parancsleveleit, amelyek segítségével a belső tanács tagja lett.⁷¹

A 17. század utolsó éveit követő negyed évszázad soproni városvezető elitjének új tagjai esetében egy másik, Európa-szerte megfigyelhető tendencia nyomait is felfedezhetjük. Az előzőekben is igyekeztünk arra a tényre rámutatni, milyen fontos szerepet játszott a városi tisztviselők kiválasztásában a szakképzettség, a jogi és gazdasági ismeretek. A 17. század folyamán már a közeli Bécs városi tisztviselőinek kiválasztásában megfigyelhetjük, hogy az iskolai végzettség mind többet jelentett a hivatali előrehaladásban. A hivatalviselők képzésének emelkedését jól mutatja egy 1656. évi Bécs városi rendelet, miszerint csak igen képzett ember lehet tanácsos a városban, sőt azt lehet megfigyelni, hogy a képzés szintje sokkal fontosabb volt, mint a birtok. Az 1671 és 1705 között hivatalban lévő 105 bécsi tanácsos közül 53 fő iratkozott be valamelyik egyetemre, és 22 el is végezte azt. A végzettek közül kiemelkedő, szinte egyeduralkodó a jogászok aránya, ugyanis az egyetemet végzettek közül 21 jogász

⁶⁶ HKA HFU RN 157. 1638. február fol. 194–199., 235., RN 222. 1666. augusztus fol. 248–288.

⁶⁷ Bubryák Orsolya: Egy polgári mecénás a 17. században. Weber János eperjesi főbíró (1612–1684). In: *Ars Hungarica* 31. (2003) 225–280. Vö.: Holda Hauke: *Die Bürgermeister der Doppelstadt Krems-Stein um die Zeit des dreißigjährigen Krieges*. Phil. Diss. Wien, 1964. 7–20.; Christian Plath: *Konfessionskampf und fremde Besatzung. Stadt und Hochstift Hildesheim im Zeitalter der Gegenreformation und des Dreißigjährigen Krieges (ca. 1580–1660)*. Münster, 2005. (Reformationsgeschichtliche Studien und Texte 147.) 454–463.; Jörg Deventer: *Die politische Führungsschicht der Stadt Schweidnitz in der Zeit der Gegenreformation*. In: *Jahrbuch für schlesische Kirchengeschichte* 76/77. (1997/98) 27–50., 42–49.

⁶⁸ Házi 1982. No. 8236.; *Libri regii*, 2006. 18.172.

⁶⁹ Ez utóbbira lásd: Házi 1982. No. 2011.

⁷⁰ Házi 1982. No. 4886.

⁷¹ Házi 1982. No. 2010., SVL Lad. III. Fasc. 1. No. 3.

volt!⁷² A Német-római Birodalom városaiban jóval korábban elterjedt ez a tendencia. A német városokban a jogászok szerepe a 16–17. században a korábbiaknál sokkal nagyobb lett, egyre nagyobb számban szerepelnek a belső tanács tagjai között. Frankfurtban 1612-ben például a tanács nagyobb része közülük került ki. 1669-ben a polgármesternek már végzett jogásznak is kellett lennie, és a tanács tagjai közül a nagy többség is hasonló végzettséggel bírt.⁷³ A fejlődés vonalát jól mutatja, hogy a trieri érsék földesurasága alatt álló Koblenz és Trier városokban a 18. században tanácsosi helyet ügyvédi vizsga vagy egyetem elvégzése nélkül már nem tölthettek be.⁷⁴

A 17. század második felének soproni evangélikus városvezető elitjénél is megfigyelhettük azt, hogy milyen nagy mértékű volt a jogi végzettség, sőt egyes esetekben még a jogi doktorátus megszerzése is. A 17–18. század fordulóján és a 18. század első negyedében ez a tendencia még erősebbé vált, ami részben az állam által diktált elvárásokat közvetítő kamarai biztosok tevékenységének is köszönhető. A századfordulón a soproni elit új generációjának tagjai közül az evangélikusok kivétel nélkül valamilyen jogi végzettséggel rendelkező, ügyvédi tevékenységet folytató polgárok voltak. Vegyük sorra, kik annak az új generációnak a tagjai, akik a 18. század elején átveszik a város vezetését. Franz Ignaz Niess német jegyző tisztét régi ismerősünk, Georg Waxman fia töltötte be 1697-től. Az apáról elmondhattuk, hogy ugyan a leghasználhatóbb katolikus céhmesternek bizonyult a város felső vezetésében, de szakképzettség híján bizton állíthatjuk, hogy más helyzetben nem került volna be a tanácsba. Fiai esetében erről szó sincs. Az apa tanulhatott saját hiányosságaiból, és mindkét fiát taníttatta. Idősebbik fia, Georg, így lehetett a város német jegyzője, majd 1722-től a belső tanács tagja, két éven át bíró, majd 1734-ben polgármester. Amíg apja házasságai révén is a soproni polgársághoz kötődött, úgy idősebbik fia már más utat követett. Első felesége nem volt soproni polgár leánya, míg második felesége Johann Strauss, Mathias Strauss soproni vámos fiának özvegye volt. Így ő ahhoz a csoporthoz közeledett, amely külsőként került be a soproni elitbe. Másik fia, Johann Georg, a Lackner-alapítvány segítségével végezte el jogi tanulmányait, majd ügyvédként kereste kenyerét. Sopronban ugyan nem lehetett tanácsos, de Ruszton jegyző és tanácsos is lett.⁷⁵

Niess tanácsosi helyére nehezebb volt megfelelő katolikust találni, mivel a biztos véleménye szerint is a katolikusok közül mindössze egy-két megfelelő ember volt, aki képzett és megfelelő lett volna erre a posztra. A képzetlen és csak mesterségüket ismerő emberek közül senkit sem tartott érdemesnek Erdődy, hogy ilyen magas

⁷² Erwin Skoda: Die Wiener Ratsbürger zwischen 1671 und 1705. Diss. Wien, 1974. 110–111.

⁷³ Otto Brunner: Souveränitätsproblem und Sozialstruktur in den deutschen Reichsstädten der früheren Neuzeit. In: Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 50. (1963) 329–360., 347–355.; Martin Ewald: Der hamburgische Senatssyndikus. Eine verwaltungsgeschichtliche Studie. Hamburg, 1954. Karl Czok: Zu den städtischen Volksbewegungen in deutschen Territorialstaaten vom 16. bis zum 18. Jahrhundert. In: Die Städte Mitteleuropas im 17. und 18. Jahrhundert Szerk.: Rausch, Wilhelm Linz/Donau, 1981. (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 5.) 21–42., 31–33.; Giorgio Chittolini, Giorgio: Lo stato e i dottori. XV–XVIII secolo. In: Ricerche storiche 19. (1989) 483–610.; Gerd Kleinheyer – Jan Schröder: Deutsche Juristen aus fünf Jahrhunderten. Heidelberg, 1989.; Sigrd Jahns: Juristenkarrieren in der Frühen Neuzeit. In: Blätter für deutsche Landesgeschichte 131. (1995) 113–134.; Rainer A. Müllert: Zur Akademisierung des Hofrates. Beamtenkarrieren im Herzogtum Bayern 1450–1650. In: Gelehrte im Reich. Zur Sozial- und Wirkungsgeschichte akademischer Eliten des 14. und 16. Jahrhunderts. Szerk.: Rainer Christoph Schwinges. Berlin, 1996. (Zeitschrift für Historische Forschung Beiheft 18) 291–308.

⁷⁴ Wolf-Ulrich Rapp: Stadtverfassung und Territorialverfassung. Koblenz und Trier unter Kurfürst Clemens Wenzeslaus (1768–1794). Frankfurt/M. [u. a.], 1995. (Europäische Hochschulschriften : R. 3 ; 667) 48–51.

⁷⁵ Házi 1982. No. 11240., 11241. Kérvényét lásd: SVL Lad. III. Fasc. I. No. 46.

posztra helyezték, mivel véleménye szerint hozzá nem értésükkel csak kárt okozhat-
tak volna. A Magyar Kancellária Petrák János nemest javasolta a biztosnak, aki
benepossessionatus, Sopronban háza van, és megfelelően képzett. Sokan ajánlották
Franz Kolleritsch soproni harmincad-ellenőrt is, valamint Mathias Trimmelt, aki jó
katolikus, németül, magyarul, latinul és horvátul jól tud, ügyvédi képesítésű, birto-
kos. A község ugyan elfogadta az ajánlásokat, de nyomatékosan kérte a biztost, hogy
hagyja meg az ő szabadságukat ebben az ügyben. Véleményük szerint ugyanis egyik
ajánlott ember sem a városhoz tartozik, és még polgárjoguk sincs. A város szokása
ugyanis az, hogy a belső tanácsba elsősorban olyanokat vesznek fel szívesebben, akik
a községben már megfelelő munkát végeztek a városért. A város jogainak védelme ér-
dekében a község így ki is hagyta Erdődy összes jelöltjét, és a többi katolikus közül
Georg Kovacsics petőházi nemest választotta meg, aki ekkor már polgárjoggal rendel-
kezett. 1693-ban pedig a szószóló tisztét is ellátta.⁷⁶

Mathias Strauss halálával 1699-ben üresedett meg a belső tanácsban egy katolikus
hely. Erdődy Kristóf Antal kamarai biztos nehéz helyzetbe került, mivel az elhunyt
helyére csak kevés megfelelő embert talált. Ráadásul a közösség nem akart akárkit elfo-
gadni. Petrák János ellen a teljes község kikelt, főként az uralkodói utasítások miatt,
amelyek ebben az ügyben születtek, mivel ez súlyosan sértette a városnak a szabad
választást biztosító privilégiumait. Petrák Jánost a biztos a legmegfelelőbbnek gon-
dolta a tisztre, mert kiválóan képzett, a végletekig becsületos férfiúnak ismerhette
meg. A biztos véleménye szerint Petrák nagy hasznára lehetne a városnak, hiszen Sop-
ron ekkor összesen 200.000 forint adóssággal küzdött. A község a jelölt ellen a végle-
tekig kikelt, mivel úgy érezték, hogy a biztosnak már Petrák mellett tett felszólalása is
súlyosan sértette a város szabad választási jogait. A helyzetet végül azzal oldották
meg, hogy két kevésbé alkalmas és a község számára is elfogadható jelöltet állítottak
meg, akik mellett Petrák megszerezte a szavazattöbbséget.⁷⁷ Házassága is ahhoz a helyzet-
hez kötötte, amelybe ő maga is került, hiszen felesége annak a Bartók Jánosnak az öz-
vegye volt, akit Kollonits Lipót kamaraelnök utasítására választottak meg tanácsos-
nak, majd 1680-ban bírónak Sopronban.⁷⁸ Fia is folytatta azt az utat, amit apjuk, il-
letve édesanyjuk első férje, hiszen Ferenc a Lackner-alapítvány segítségével végezte el
tanulmányait, majd belső tanácsos, polgármester és bíró lett. Felesége éppen az
előbbieken tárgyalt Georg Waxman jegyző leánya volt.⁷⁹

Johann Ehrenreich Rainer evangélikusként, Mathias Trimel katolikusként került a
tanácsba 1700-ban illetve 1702-ben, és mind a ketten jogi diplomával rendelkezve
folytattak ügyvédi pályát. Előbbi feleségének édesanyja Natl leány volt. Trimel is
külsősként került a városba, hiszen apja sopronnyéki (Neckenmarkt) lakos, de jogi
képzettségének köszönhetően hamar bekerül a külső tanácsba, majd a belső tanácsba,
és hosszú éveken át városbíró és polgármester volt. Erdődy kamarai biztos véleménye
szerint Trimel teljes mértékben megfelelt a posztra, hiszen jó katolikus, németül, ma-
gyarul, latinul és horvátul jól tudott, ügyvédi képesítésű, birtokos. Végzettségét állami
szolgálatban is kamatoztatta, mivel élete végéig a dunántúli kerületi ítéltábla ülnöke

⁷⁶ Házi 1982. No. 2776., MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 274–277.

⁷⁷ MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 403–405., SVL Lad. XXXVIII. et NN Fasc. I. Nr. 8.

⁷⁸ Házi 1982. No. 907., 408.

⁷⁹ Házi 1982. No. 908., 11240.

is volt.⁸⁰ 1704-ben illetve 1705-ben két, szinte azonos háttérrel rendelkező személyt választottak új belső tanácsosnak. Johann Paul Greiner postamester és Johann Franz Kolleiss soproni harmincados apja egyaránt állami szolgálatban álló harmincadosok voltak. Kolleisset már jóval korábban, 1698-ban javasolták Petrák János mellett, de akkor a község ellenállása megghiúsította a tanácsba kerülését.⁸¹ Johann Georg Poch evangélikusként jogi diplomát szerzett, és ügyvédként tevékenykedett a városban.⁸² Johann Michael Schilson a rákosi püspöki birtok intézőjeként került uralkodói parancsra a belső tanácsba, majd tanácsosként az evangélikus városvezető elitet váltó katolikusok vezetőjének, Kersnerics Mihálynak leányát vezette oltár elé.⁸³ 1711-ben és 1712-ben a már említett két konvertita, Jakob Reichard Lanus és Leopold Kampel került be a tanácsba, majd őket követően négy (!) jogi diplomával rendelkezőt választottak be, közülük három evangélikus: Georg Wilhelm Seiler, Johann Wohlmuth, Leopold Dobner és egy katolikus, Johann Georg Wilcky.⁸⁴

1698-ban Erdődy Kristóf Antal kamarai biztos még azt az állapotot rögzíthette, ami egészen a 17. század végéig jellemző volt Sopron vezetésére: erős evangélikus többség, amit katolikusokkal csak nehezen lehetett ellensúlyozni, mivel jól képzett, személyében is megfelelő katolikus polgár csak igen kevés állt rendelkezésre. Saját bevallása szerint, ha a belső tanácsban az evangélikusok és katolikusok között a paritás elvét alkalmazták volna, akkor nagy bajban lettek volna, mert a városban nem volt elegendő képzett katolikus, hanem számtalan írástudatlan és alkalmatlan kézművest kellett volna a tanácsba helyezettetni.⁸⁵ Mintegy negyed évszázad múltán a helyzet gyökeresen megváltozott. 1720-ban Johann Paul Greiner polgármester, Ferdinand Dobner bíró, valamint a szenátus tagjai: Mathias Trimel, Mathias Unger, Wilhelm Artner, Horváth Zsigmond, Johann Franz Kolleiss, Johann Georg Poch, Johann Reichard Lanus, Leopold Kampel, Georg Wilhelm Sailer, Johann Wohlmuth, Mathias Hackstock és Johann Georg Wilcky esetében már egyértelműen a paritáson alapuló városvezetésről beszélhetünk. A polgármester ugyanis ebben az évben katolikus, a bíró evangélikus volt, a tanácsban pedig hat-hat evangélikus és katolikus foglalt helyet.⁸⁶ Az előző elemzésből látható, hogy mindannyian képzett, jogi és gazdasági téren megfelelő ismeretekkel rendelkező, többségében soproni családi kapcsolatokkal rendelkező emberek voltak. Ez azt jelenti, hogy a városvezetés átalakításának hosszú, és a 17. század végén a soproni tisztújításon megjelent biztosok tevékenységét tekintve nem annyira erőszakos, mint inkább a lassú, kompromisszumokkal teli, fáradtságos kezdeti időszaka lezárult.

⁸⁰ Hází 1982. No. 8530., 3912., MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 274–277.

⁸¹ Hází 1982. No. 5772., MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 274–277., SVL Lad. XXXVIII. et NN Fasc. 1. No. 21.

⁸² Hází 1982. No. 1307.

⁸³ Hází 1982. No. 9510., SVL Lad. III. Fasc. 1. No. 3.

⁸⁴ Hází 1982. No. 9156., 11753., 3699., 11556.

⁸⁵ MOL E 34 (Prot. rest. civ.) pag. 403–404.

⁸⁶ SVL IV/1009. No. 150. pag. 156–160.

A panaszlevelek, vagy elterjedtebb nevükön jobbágylevelek döntően jobbágyok, zsellérek, gyakran egy egész helység lakói, ritkábban egy céhközösség tagjai panaszait, kérelmeit (instanciáit), vélt sérelmeit felsoroló olyan írásos folyamodványok, melyekben a panaszosok vagy kérelmezők azon felettes személyhez vagy testülethez fordulnak, akitől vagy ahonnan megértést, segítséget és igazságtételt remélnek. A jobbágyleveket bemutató és ismertető eddig megjelent számos munka, döntően forráskiadvány¹ között található egy, a Sopron vármegyei jobbágy folyamodványok köréből összeállított rangos válogatás is.²

Jelen dolgozat (három folytatásban) 18. századi Sopron megyei panaszleveleket mutat be, amelyek azonban a hivatkozott válogatástól eltérő levéltári forrásból, a herceg Esterházy család Budapesten őrzött családi- és uradalmi levéltára szentmiklósi és kapuvári uradalmának iratanyagából származnak.³

Az adott terjedelmi keretek miatt a panaszlevelek teljes szövegének közlésére itt nincs mód, csak azok tartalmi kivonatainak ismertetése lehetséges. Mégis remélem, hogy ezzel a „sűrített” formával, ha kis lépéssel is, de bővíthet a vármegye területéről származó és ismertetésre kerülő panaszlevelek köre. Így is betekintést nyerhetünk a vizsgált területen élők úrbéri viszonyaira, életkörülményeire, esetenként előkerülhetnek olyan helytörténeti adatok, információk is, amelyek más forrásokból nem, vagy csak nehezen deríthetők ki. Ugyanakkor jelezni kell: a panaszlevelek teljes szövegének ismeretében az alábbiaknál részletesebb, árnyaltabb kép tárul fel.

Sopron vármegyében a 18. században az Esterházy hitbizomány rendelkezett a legnagyobb méretű földbirtokkal. Birtoktestei elsősorban a vármegye ma már Burgenlandhoz tartozó nyugati harmadában és a Rábaköznek döntően a középső és északi részén terültek el (lásd a térképet).⁴ A vármegye magyar nyelvterületű részén két Esterházy uradalom működött, a kapuvári⁵ és a (fertő-)szentmiklósi.⁶ Az előbbinek ura-

¹ E témakörrel kapcsolatos publikációk, a teljesség igénye nélkül: H. Balázs Éva: *Jobbágylevelek*. Budapest 1951.; Eckhardt Sándor: *Jobbágylevelek a XVI. századból*. Magyar Nyelv 1949/3., 1950/2., 1954/1–2. és 3–4.; Hegedűs Antal: *Bácskai és bánáti jobbágylevelek (1676–1848)*. Újvidék 1984.; Kovách Géza: *Erdélyi jobbágyok panaszlevelei*. Kordokumentumok az erdélyi falu életéből. Bukarest 1971.; Szili Ferenc: *A hatalom és az erőszak természetrajza a XVIII–XIX. századi somogyi panaszlevelek tükrében*. Kaposvár 1997. (Somogyi Almanach, 54.); Zimányi Vera: *Supplicatum merita*. A Bathányi I. Ádám földesúrhoz és dunántúli főkapitányhoz intézett kérvények kivonatai, *Történelmi Szemle* 1998/3–4.

² Takáts Endre: *Sopron megyei jobbágylevelek a 18. századból*. Soproni Szemle (=SSz.) 9 (1955) 1–2. (A válogatásban szereplő jobbágylevelek az alábbi helységekből származnak: Ebergőc, Csorna, Hegykő, Lövő, Sarród, Széplak)

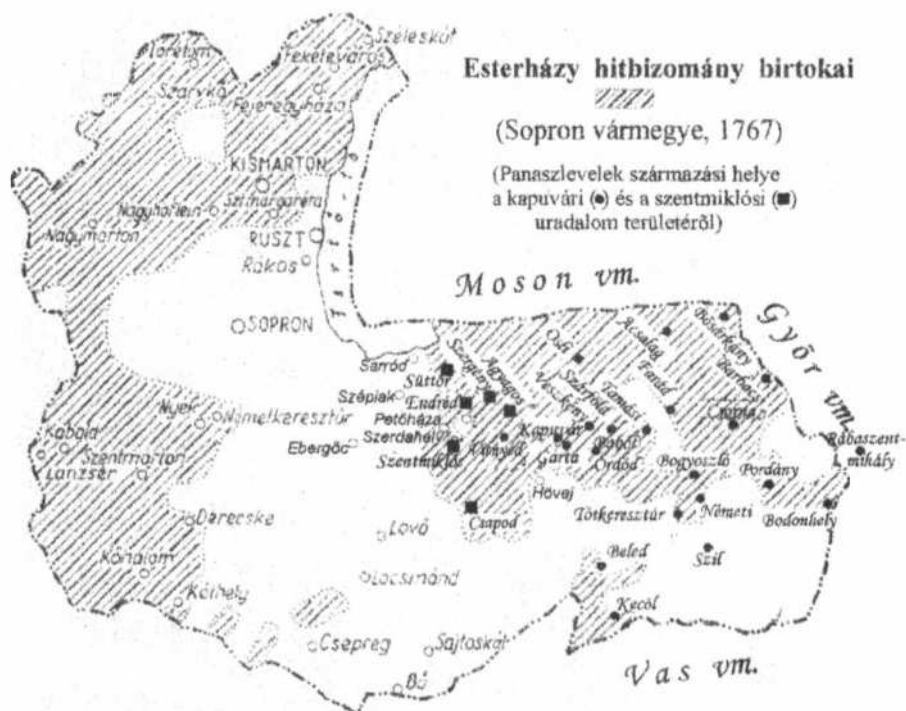
³ Az archívumra: Kállay István: *Az Esterházy család hercegi ágának levéltára*. Repertórium. Kézirat. Bp. 1978. (Levéltári Leltárak, Magyar Országos Levéltár, 66.)

⁴ Felhő Ibolya (szerk.): *Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában I. köt. Dunántúl*. Budapest 1970. 221. o. 8. ábráját használtam fel alaptérképként.

⁵ A kapuvári (földesúri) uradalom 1387-ben jött létre, ekkor került királyi adományozás révén a Kanizsai család birtokába, majd őket követték a Nádasdyak, illetőleg az Esterházyak.

⁶ A szentmiklósi uradalmat a kapuvári uradalom területének nyugati peremén elhelyezkedő néhány település leválasztásával alakították ki 1719-ben.

dalmi központja Kapuvárott, míg az utóbbinak Süttörön volt.⁷ A kapuvárihoz rábaközi települések tartoztak, valamint egy Győr vármegyei, Rába menti falu: Rábaszentmihály. A szentmiklósi uradalom néhány Rábaközhez közeli, attól nyugatra eső helységet foglalt magában.

A tárgyalt területről származó 18. századi közösségi panaszleveleket a Magyar Országos Levéltár (=MOL) Esterházy család hercegi ági levéltári anyagának az alábbi törzsszámú iratanyagaiból⁸ gyűjtöttem össze:

- P 150. Központi Birtokigazgatás (*Acta dominiorum*) kapuvári és süttöri uradalmi központ iratai (266–284. csomó).⁹

⁷ ma Fertődhez tartozik.

⁸ Miután valamennyi felsorolásra kerülő panaszlevél a MOL Esterházy család hercegi ágának levéltárában található, így ez a levéltári hivatkozási adat (helykímélés okán) a továbbiakban sem az összesítő táblázatban nem szerepel. A lábjegyzetekben ugyancsak nem szerepel a panaszlevelek levéltári csomószáma, kötet száma, illetőleg a filmdoboz száma sem.

⁹ A vizsgált két uradalom MOL P 150 törzsszámú iratainak csomó (=cs.) szerinti csoportosítása: 266. cs. (1705–1737); 267. cs. (1741–1751); 268. cs. (1752–1753); 269. cs. (1754–1755); 270. cs. (1756–1757); 271. cs. (1758–1761); 272. cs. (1762–1763); 273. cs. (1764–1765); 274. cs. (1766–1767); 275. cs. (1768–1769); 276. cs. (1770–1771); 277. cs. (1772–1773); 278. cs. (1774–1775); 279. cs. (1776–1777); 280. cs. (1778–1779); 281. cs. (1780–1782); 282. cs. (1783–1785); 283. cs. (1786); 284. cs. (1787–1800); 285. cs. (Index-elenchus).

- P 151, A központi birtokigazgatáshoz benyújtott kérvények jegyzőkönyvei (*Protocolla Instantiarum*) 1-5. és 7. kötet¹⁰ (MOL mikrofilmszám (=mfsz): 43401.-2.-3).
- P 153, Uradalmi Inspektorok Jelentései, Shmiliár János inspektor iratai¹¹ (*Extractus Instantiarum*), (mfsz: 43427).
- P 179, Birtokgazdálkodás (Úrbéri Iratok) iratai (mfsz: 43468).

A panaszlevelek vagy teljes szövegükben (P 150,¹² P 153,¹³ P 179), vagy jegyzőkönyvi kivonat formájában (P 151) maradtak fenn. Noha a teljes szövegű panaszlevelek sokkal terjedelmesebbek, mint a panaszlevelekről készített jegyzőkönyvi kivonatok, ez utóbbiak is tartalmazzák azonban a legfontosabb adatokat és információkat. Természetesen a kutatott iratanyagok között számos egyéni – a címben megadott területről származó – panaszlevél is található, de ezek ismertetése már meghaladná ezen dolgozat kereteit.

Az uradalmi központokba benyújtott írásos panaszok és kérelmek elbírálásának folyamata utólag is viszonylag jól követhető. A panaszleveleket a tisztartónak idevonatkozó jelentésével kiegészítve továbbították (az esetek legtöbbszörében mai mértékkel is példásan rövid időn belül) a hercegség felsőbb szervei felé, döntően a *comissio*¹⁴ vagy a regensi hivatal¹⁵ felé. A beadványokhoz csatolt tisztartói jelentés általában tartalmazza a dőntéshozatalhoz szükséges legfontosabb információkat. Így az előzményeket (urbáriumi és/vagy összeírási adatokat, szerződéseket vonatkozó pontjait) és a kérelem elfogadása esetén várható, az uradalmat érintő anyagi vagy egyéb kihatásokat és esetenként a tisztartó szakvéleményét. A dőntéshozók a folyamodvány tárgyának teljes elutasításán vagy elfogadásán kívül számos más határozatot is hoztak. Így előfordul, hogy a panasz további (uradalmi) kivizsgálását (*investigatio* által) rendelték el, vagy egymásközti egyezségekre kérték fel a (területi) vitában álló érintett közösségeket, vagy csak részben adtak helyt a panasztevő kérelmének. Néhány esetben az állásfoglalásra vonatkozóan, egy szavas latin bejegyzéseket („*rejecta*” illetőleg „*ni-*

¹⁰ A MOL P 151 törzsszámú iratanyag kötet (=k) szerinti csoportosítása: 1.k. Prothocollum instantiarum (=Proth.) XII. (1750-1752); 2.k. Proth. XIII. (1752-1753); 3.k. Proth. XIV. (1751-1755); 4.k. Proth. XV. (1754-1758); 5.k. Proth. XVI. (1758-1759); 7.k. Proth. XVIII. (1745-1746).

¹¹ A MOL P 153 törzsszámú iratanyag Smiliár (*Schmiliár*) János uradalmi inspektor (Kismarton) jelentései között található „*Extractus instantiarum, 1768*” és az „*Extractus instantiarum, 1778*” kötet anyagából gyűjtöttem ki a vizsgált területet érintő közösségi panaszleveleket, illetőleg a jegyzőkönyvi kivonatok és az esetenkénti állásfoglalásokat. A levéltári hivatkozásoknál szereplő „ad Fasc. A. Inter Shmil” kifejezésben a „Shmil” szó utalás az inspektor nevére. Az inspektor uradalmi felügyelő, birtokkerület vezető.

¹² A MOL P 150 törzsszámú iratanyagban is előfordul néhány esetben, hogy a panaszlevélnek csak a jegyzőkönyvi kivonata maradt fenn.

¹³ A döntően teljes szövegű panaszlevelek mellett néhány jegyzőkönyvi kivonat is előfordul.

¹⁴ *Comissio*: gazdasági bizottság (*comissio oeconomica/comissio dominialis*). Esetünkben az Esterházy uradalmakat irányító központ főtisztviselőiből álló dőntéshozói testület. A panaszlevelek ügyében jellegzetesen két-három havonként, változó helyszínen (így Sopronban, Kapuvárott) ült össze ez a testület, és esetenként az érintett uradalom tisztartójának bevonásával tett állásfoglalást.

¹⁵ Regens: A 18. század második felében az Esterházy hitbizomány birtokosa (Hg. Esterházy Miklós) valamennyi uradalmának felügyeletére és irányítására egy közvetlenül neki alárendelt hivatal, az ún. regensi hivatalt hozta létre, melynek élén a regens állt. Ettől kezdve a *Comissio* irányítói hatásköre erősen korlátozódott. (Ld. bővebben: Kállay István: A magyarországi nagybirtok kormányzata. 1711-1848. Bp., 1980. 53., 54.)

hi!) találunk. Míg a *rejecta*¹⁶ egyértelműen az elutasítást jelenti, a *nihil*¹⁷ arra utalhat, hogy a kérelem elfogadása semmiképpen sem javasolt. Értelmezésemet arra alapozom, hogy többek között az acsalagiaknak egy 1754-es, a szolgálatuk enyhítésére vonatkozó panaszlevelükön is olvasható az egyszavas „*nihil*” bejegyzés. Majd egy másik iratanyagon megtalálható az, az úriszéki döntés, mely az acsalagiaknak ezt a kérelmet az ott közölt indokolások alapján elutasítja.

Noha nagy biztonsággal feltételezhetjük, hogy a kapuvári és a süttöri uradalmi központokba benyújtott írásbeli panaszokat és kérelmeket minden esetben átvették és iktatták, mégis viszonylag sok panaszlevél esetében a vonatkozó állásfoglalást vagy véleményezést nem sikerült megtalálni. Mindenesetre még a P 151 törzsszám alatti jegyzőkönyvi kivonatoknál is előfordul, hogy a *petitio* (kérelem) leírása melletti *resolutio* (megoldás) rovatban semmiféle bejegyzés nem található a döntésre, állásfoglalásra vonatkozóan!

A vizsgált két uradalomban a panaszlevelek száma az itt felsoroltaknál jelentősen több lehetett. Erre utal többek között az is, hogy egyes tisztartói hivatali jelentésekben hivatkoznak bizonyos panaszlevelekre, melyek a kutatott anyagban még kivonatos formában sem találhatók.

A panaszlevelek váltakozóan magyar, német vagy latin nyelvűek. A teljes szövegű panaszlevelek hozzávetőleg az 1750-es évek közepéig majdnem kizárólag magyar nyelvűek, ezt követően azonban már döntően német és latin nyelvűeket találni. (Feltételezhető, hogy a vizsgált magyarlakta települések panaszait, kérelmeiket továbbra is magyarul nyújtották be, de azokról az uradalmi központok által készített német vagy latin nyelvű másolatok maradtak fenn.) Ugyanakkor a döntéshozók részére összeállított és továbbított panaszlevél-jegyzőkönyvi kivonatokat és az azokkal kapcsolatosan előterjesztett véleményezéseket a tisztartói hivatalokban az esetek döntő többségében németül, latinul, elvéve magyarul írták és így továbbították a hercegség magasabb rangú hivatalaiba. Ennek az a nyilvánvaló oka, hogy az egyes uradalmi központok tisztségviselői és az Esterházy földbirtok felsőbb vezetése között a levelezés nyelve német volt. Ennek következményeként a P 151 törzsszámú iratanyag jegyzőkönyvi kivonatai és az esetenként azokhoz tartozó véleményezés szövege döntően német, kisebb hányadban latin nyelvű. Magyar nyelvű panaszlevél jegyzőkönyvi kivonat itt egyáltalán nem fordul elő és csupán egy esetben található magyar nyelvű állásfoglalás.

A panaszlevelek fogalmazási és benyújtási idejére csak a levéltári számhoz tartozó (beérkezési illetve iktatási) évszámból lehet következtetni, a teljes szövegű panaszleveleken dátum, keltezés ugyanis csak ritkán olvasható.¹⁸ A P 151 törzsszámú iratanyagok esetében azonban a megadott évszám nem a panaszlevél beérkezésére/iktatására, hanem az azzal kapcsolatos döntéshozatali ülés idejére utal. Nem szerepel a panaszleveleken a levélíró neve, aki az esetek többségében a települések igen kevés írástudó-

¹⁶ szó szerinti jelentése: elutasított

¹⁷ szó szerinti jelentése: semmiképpen

¹⁸ A teljes szövegű panaszleveleken esetenként előforduló dátumot minden esetben megadom. Néhány panaszlevélnél észlelhető, hogy a levéltári hivatkozási számban szerepeltetett évszám nincs összhangban a panasz leírásában megadott vagy hivatkozott évszámmal.

jának (plébános, iskolamester) egyike lehetett, mivel maguk a jobbágyok és zsellérek zömmel sem írni, sem olvasni nem tudtak. A panaszlevelek többsége egy tárgykört érint, de előfordul több tárgykört is érintő, illetőleg több pontba foglalt folyamodvány is.

A kérelmek és panaszok legtöbbször hg. Esterházy Pál Antalhoz (továbbiakban Esterházy Pál), majd hg. Esterházy Miklóshoz, illetve a Comissiohoz, a regenshez, vagy az inspektorhoz címezték. Ezen kívül a személyiségekhez, vagy a vármegye tisztségviselőihez címzett panaszlevelek száma már lényegesen kevesebb.

A panaszlevelek jellegzetesen terjedős fogalmazási módja, a címzett megszólítása, a kérelem, panasz vagy sérelem leírása, a panasztevők vagy kérelmezők jókívánsága, vagy hűségnyilatkozata, majd minden beadványnál azonos jellegű. A dolgozat lezárásaként¹⁹ bemutatásra kerülő teljes szövegű panaszlevél-mintában (Acsalag: MOL P 150, ad Nrum. 34/1752.) felsorolt stílusjegyek jól megfigyelhetők.

A panaszlevelekkel és kérelmekkel kapcsolatosan érdemes felhívni a figyelmet arra a széles körben elfogadott megállapításra, hogy a vizsgált időszakban az Esterházy uradalmakhoz tartozó helységek jobbágyainak és zselléréinek úrbéri viszonyai az országos átlagnál kedvezőbbek voltak. Mégis ezeknek a rendezettebb körülmények között működtetett uradalmaknak az úrbéresei is viszonylag jelentős számú írásbeli panasszal és kérelemmel fordultak az urasághoz. A feltárt iratanyagból 36 helység,²⁰ több mint 200 darab közösségi panaszlevele, illetőleg panaszlevél jegyzőkönyvi kivonata került elő. Csupán azt figyelembe véve, hogy ennél valójában több kérelmet, panaszt nyújthattak be, ez a mennyiség nem nevezhető reprezentatív értékűnek, erre alapozva a statisztikai vizsgálatok nem indokoltak, ugyanakkor bizonyos jellegzetesnek tűnő tendenciák már e szinten is megfigyelhetők.

Így érdemes összevetni, az egyes tárgyköröket érintő közösségi panaszok és kérelmek számaránya miképpen alakult a Mária Terézia-kori úrbérrendezés első, megtapasztalt esztendejéig (1768), majd az azt követő időszakban. Megállapítható: négy tárgykörben, nevezetesen az úrbéri szolgálatra,²¹ a portiora, az irtásföldre és az összeírásra vonatkozóan benyújtott panaszok, kérelmek számaránya 1767–1768 után észrevehetően csökkent. Ugyanakkor az is érzékelhető, hogy három más megfigyelt tárgykörben – a haszonbérékre (árendákra), a legeltetésre–juhtartásra, valamint az épületfa–tűzifa ellátásra (azaz a faizásra) vonatkozóan – benyújtott panaszok, kérelmek számaránya az új urbárium bevezetését követően nem mutat lényeges változást. Ennek többféle oka lehetett: egyrészt a felsorolt tárgyköröket a királynői úrbérrendezés valójában nem érintette, másrészt pedig az, hogy az uradalmak az árendák megállapításánál, valamint a faizás szabályozásánál is egyre inkább készpénz-bevételeik növelésére törekedtek.

Jól észlelhető a legeltetéssel kapcsolatosan benyújtott folyamodványokból, hogy az uradalom a saját állatállományának (elsősorban a tehén- és a juhállományának) úgy

¹⁹ A panaszlevél-mintát a dolgozat 3. részében, terveink szerint a SSz. 2007/4. számában közöljük (a Szerk.).

²⁰ A panaszlevelek között szerepel néhány olyan településről származó folyamodvány is (Ebergóc, Hövej, Petőháza, Sarród, Szerdahely, Széplak), ahol nem az Esterházyak voltak a földbirtokosok, viszont a felsorolt településeken élők (elsősorban haszonbérleti szerződésen keresztül) kapcsolódtak a vizsgált uradalmi központok valamelyikéhez.

²¹ A kapuvári uradalom területéről a 16. sz. végéről feltárt panaszok között is már vezető helyet foglaltak el az úrbéri szolgálattal, azon belül is elsősorban a hosszú fuvarokkal kapcsolatos sérelmek. Horváth László: A kapuvári uradalom a 1580-as évek végén. SSz. 58 (2004), 367. (= Horváth 2004)

biztosította a jó minőségű legelőket, hogy azokra vagy nem kötött haszonbérleti szerződést az úrbéréseivel, vagy egyszerűen kitiltotta őket bizonyos – addig igénybevevett – legelőkről. Ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy a 18. század folyamán a juhtenyésztés jelentősen fellendült,²² és részben emiatt is szaporodhattak meg az ezzel kapcsolatos panaszok és kérelmek. A legelőterületek miatt benyújtott panaszok számát az is növelhette, hogy némely egymással határos település (pl. Kapuvár és Vitnyéd, Agyagos és Vitnyéd, Csapod és Szentmiklós) olykor évtizedes határ- és legelőbirtoklási vitákban, perekben álltak egymással. Az épületfával és a tűzifával kapcsolatban benyújtott panaszok nagyjából két nagy csoportba oszthatók. Egyrészt az úrbéreseket a „régí” (szabad és ingyenes) erdőhasználati jogaik fennmaradásáért, vagy visszaállításáért instanciáznak, másrészt pedig, immár az ingyenesség megszűntével az egyre inkább emelkedő faizási tarifák mérsékléséért folyamodnak. Külön figyelmet érdemel néhány 1768-ban megfogalmazott panaszlevél, ugyanis közülük több már az új, 1767. évi összeírás alapján készült urbárium számukra kedvezőtlenül ható rendelkezéseit nehezményezi. Egyes panaszlevelekben az úrbéreseket egyenesen azt kérik az uraságtól, hogy ne az új, hanem továbbra is régi rend szerint szolgálhassanak. (Ld. a „Szolgálat” tárgykörből: Barbacs, Bősárkány, Osló, Veszvény; az „Egyéb” tárgykörből: Babót, Szil, Vitnyéd esetét.) A földesúr, hg. Esterházy Miklós véleménye a megszerzett jogaik érvényesítéséért mindig kiálló, és emiatt az uraságnak sok gondot okozó úrbéresekről a speciális helyzet ellenére is az egyik kapuvári panaszlevélhez fűzött állásfoglalásból jól kirajzolódik (ld. „Egyéb” tárgykör).

A panaszlevelekből az úrbéri viszonyokon kívül más település- és társadalomtörténeti adatok is előtűnnek. Közülük itt most csak az alábbiakra szeretném a figyelmet felhívni. A 18. század közepére már elnéptelenedett Hidas helység lakói minden bizonnyal a közeli Kapuvárra települhettek át. Ugyanis Kapuvárott akkoriban egyszerre két bíró is funkcionált, az egyik „mezővárosi” a másik „hidas” megkülönböztetéssel. Az ugyancsak Kapuvárról benyújtott folyamodványokból viszonylag részletes kép alkítható ki a zsidó és görög kereskedő ottani működéséről, sőt az egyikük vevőköréről is (ld. „Egyéb” tárgykör: Kapuvár). Több panaszlevélhez a becsatolt melléklet személy- és helynévi névanyagot adva mind a település-, mind a helynévkutatáshoz szolgált fontos információkat.

A panaszlevelek kivonatainak ismertetése

A következőkben tárgykörönként, időrendben a panaszlevelek tartalmi kivonatait ismertetem. E rendezési elvtől csak az „Egyéb” tárgykör esetében térek majd el, ott a panaszlevél kivonatok az érintett települések neveinek alfabetikus rendjében kerülnek bemutatásra. A panaszlevelekből idézett szövegrészeket kurzíválással emelem ki. Az idézeteket a mai helyesírási szabályokat követve írtam át, de a személy- és földrajzi nevek, tájnyelvi kifejezések (továbbá egyes, általam fontosabbnak ítélt szövegrészek)

²² Összehasonlításképp: míg az 1580-as évek végén az akkori kapuvári uradalom hat majorgazdaságában összesen 746 db juhot írtak össze (Horváth 2004. 369.), addig 1800-ban csak Szentmiklóson és Szerdahelyen már összesen 4020 db juhot tartottak, melyből 780 db volt uradalmi tulajdonban (MOL P 150, ad Nrum. 1/1800).

esetén az eredeti írásmódot követem. Az előforduló forint, dénár és krajcár szavakat frt, d, kr rövidítéssel jelöltem.

Szolgalat

A jobbágyok, zsellérek a földesuruknak az urbáriumokban megszabott kötelező, ingyenes, természetbeni és munkaerő szolgálattal (robottal) tartoztak. A jobbágyoknál a gazdálkodási területük (sessiojuk) nagyságától függött az éves robotnapok száma, míg a zsellérek közül a házzal rendelkezőket (az ún. házasszelléreket) kötelezték – a jobbágyokénál kisebb mértékű – robotra. Egyes helységek jobbágyai, az uradalommal kötött egyezés alapján, a kötelező ingyenes munkaerő szolgáltatást meghatározott összegű készpénzben (árendában) megválthatták.

1730-ban a pordányi²³ árendások a hercegi házhoz két folyamodvánnyal is fordultak. Az egyikben elpanaszolták: hg. Esterházy Pál szegény helyzetüket tapasztalva úgy rendelkezett, hogy a szokott dézsmán felül egy egész sessio után 8, míg fél sessio után 4 forint árendát kell fizetniök. De a kapuvári uradalom mostani tisztartói a fentieknek kívül immár bor-, és a művelésükben lévő 24 „köblös” föld gabonájának szállítására is kötelezik őket. Ezért kéri, a tisztartók által megkövetelt többlet-szolgáltatásoktól mentesítsenek.²⁴ A másikban egy közel negyven esztendő, a hercegi uradalom és a pordányiak között megkötött szerződéssel kapcsolatban folyamodtak. E contractus értelmében a dominium pordányi juhásza után árendát fizettek, de ezen felül azonban más szolgálattal nem tartoztak. Most azonban *Por Ferencz* kapuvári tisztartó a szokott bérleti díjon felül a Kőszegre történő borszállításra is kötelezte őket. Miután ennek nem tettek eleget, a tisztartó kapuvári hajdúkkal végeztette el ezt a szállítást, de ennek költségeit nekik kellene állniok. A most követelt többlet-szolgáltatás megszüntetését kérték, hűségüket ekképpen kinyilatkoztatva: *...magunkat fegyverrel való szolgálatra kötelezzük, és amidőn szükség fogja magával hozni, valamint a mi régi eleink, úgy mi is fogjuk a mi kegyelmes herczegünket szolgálunk*.²⁵

Ez évben a pordányi lakosok egy másik folyamodványukban elpanaszolták: az árenda, a szolgalat és a hosszú fuvarok miatt csak nagyon nehezen képesek megélni. Az évi 8 frt árenda mellett, egy-egy hold őszi és tavaszi vetés alá szántani, boronálni, aratni és behordani kell, ezen kívül egy napi szénahordást, és évi két hosszú fuvar is teljesíteniük kell. E két hosszú fuvar a Comissio egyszer már a felére mérsékelte, de a kapuvári tisztartó újra kettőt követel meg tőlük. Az egy hosszú fuvarra kötelezést kérték.²⁶

A bodonhelyiek 1731. március 10-i panaszelevele szerint a tisztartó rendelkezése értelmében, vagy fuvarozniuk kell a helyi földesúri kocsmába a bort, vagy meg kell fizetniük ennek a fuvarköltégeit. Emiatt a faluban már lovas végrehajtókat (executores) küldtek ki. A hercegi ház segítségét igavonó marháik, szekereik fuvarozásra alkalmatlan voltára hivatkozva kérték, jelezve: a fuvar megváltására készpénzük

²³ ma Rábapordány

²⁴ MOL P 150 ad N[ume]rum (=Nrum) 1/1730 Kapuvár

²⁵ MOL P 150 ad Nrum 1/1730 Kapuvár

²⁶ MOL P 150 ad Nrum 1/1730 Kapuvár, L[itte]ra (=Lit.) K.

sincs. A jelenleg nem ismert állásfoglalás kialakításához a döntéshozók részére egy uradalmi jelentést mellékeltek a bodonhelyiek árenda-kötelezettségéről.²⁷

A bogyiszlóiak²⁸ 1736. évi folyamódásukban hasonlóan a tisztartók hosszúfuvar növelését tartották sérelmesnek. Ugyanis őket a tőlük sessionként befizetett évi 8 frt árenda mellett immár nemcsak Kapuvárig, hanem sokkal távolabbra is elküldték. Hasonlóképpen sérelmezték, hogy a kapuvári vámtöltéseken a kötelező roboton felüli szolgálatuk ellenére sem kapnak könnyítést az ottani vámon. A szomszédos jobaháziaakra is panaszt tettek. A nemesi község kiváltságolt és nem nemes lakói a határkijelöléseket széthányva használják a területeiket, és bár ezt már többször is jelentették a tisztartónak, a helyzet nem változott.²⁹ Panaszaikra az 1736 május 12-én, Kapuvárott összeült Comissio az alábbi határozatot hozta: Az árenda megfelel az 1667. évi konvenciók szerződésnek, a töltések, gátak rendben tartása pedig ugyanolyan kötelezettség, mint az utak karbantartása, ezért emiatt külön vámengedmény nem jár. A jobaháziai kapcsán figyelmeztették őket: az uraságnak egyaránt vannak földjei, rétjei Jobaházán és Bogyoszlón.³⁰

Az 1736-os vitnyédi sérelmek is az előzőekhez hasonlóak. A település lakói anynyira elszegényedtek, hogy közülük mindössze csak háromnak van igavonó marhája. Emiatt a hercegség vitnyédi kocsmájához elrendelt borszállításokra a jobbágyoknak most készpénzen kell szekerest fogadni. Megoldásként azon régi szokás visszaállítását kérték, miszerint a borfuvarozást végzők, arra a hétre a robot alól mentesülnek.³¹ Az 1736. május 12-én, Kapuvárott összeült Comissio esetükben kötelezettségeik felülvizsgálatát rendelte el.³²

A kapuváriak a Comissionak 1743-ban címzett instanciájuk szerint az alábbi szolgálataik mérséklését kérték: nagy terhet jelent számukra az, hogy az egész uradalomban a Rábán ők gondozzák a leghosszabb töltésszakaszt, valamint a két rábai híd és a városon áthaladó, a vámháztól a Rába-hídig terjedő, útszakasz karbantartása is az ő kötelezettségük. A gyalogposta-szolgálatot még a távoli helységekbe is ők adják.³³

Az acsalagiak 1752-ben a Comissiohoz címzett panaszlevelükben szolgálataik megemelését panaszolták. Míg eddig minden jobbágytelek 3 frt árendát fizetett, most az árendán felül 12 napszámot, 1–1 hold őszi és tavaszi szántást, és 1 hold megrágyázását is el kell végezniük. Ugyanakkor a termést, amelyet eddig csak Csornára, Pordányba, vagy Kapuvárra kellett hordani, immáron Köpcsenybe³⁴ is szállítaniuk kell. Azt is panaszolták, hogy irtásföldük után a dézsmán kívül immár irtáspénzt is követelnek tőlük. Így a megnövelt terhek alóli legalább részleges mentesítést kérték a Comissiotól. A panaszlevél hátoldalán *nihil* feljegyzés olvasható.³⁵ Az acsalagiak ügyében egy másik uradalmi fórum döntése is ismert: a kapuvári várban 1754. június 17-én megtartott Úriszék határozata az acsalagiak szolgálati kötelezettségét rögzítette: a

²⁷ MOL P 150 ad Nrum 5/1755 Kapuvár

²⁸ ma Bogyoszló

²⁹ MOL P 150 ad Nrum 1/1736 Kapuvár, B, Nr. 2.

³⁰ MOL P 150 Nr. 1/1736 Kapuvár

³¹ MOL P 150 ad Nrum 1/1736 Kapuvár, E, Nr. 5.

³² MOL P 150 Nr. 1/1736 Kapuvár

³³ MOL P 150 ad Nrum 3/1743 Kapuvár

³⁴ ma Kitzsee, Burgenland

³⁵ MOL P 150 ad Nrum 34/1752

telkes jobbágyoknak sessionként 3 frt-ot, a zselléreknek 75 d-t kell fizetniük, továbbá a közösségnek összesen 1 frt 20 d *mundurpénzt*³⁶ kell adnia. Minden jobbágy sessio 12 nap szolgálattal tartozik. E fórum helyben hagyta az 1–1 hold őszi és tavaszi szántási, trágyázási, vetési, aratási és behordási kötelezettséget. A zsellérek számára 6 napi robotot írtak elő. Az irtásföldektől a szokásos dézsmán felül 20 d-t kellett még fizetni. Továbbá a telkek után 1 napi szénahordás járt. A mézszárszék és a kocsmá pedig az uraságot illette meg. Ez egyértelműen azt jelenti, hogy elutasították az acsalagiaknak a szolgálatuk enyhítésére vonatkozó kérelmét.³⁷ Az acsalagiak a Comissio határozatainak ismeretében Esterházy Pál herceghez címzett, részletes instanciájukban többek között megajánlották a magasabb árrenda föl vállalását a külső munkára kényszerítéssel szemben.³⁸

1754-ben a bodonhelyiek általában a most bevezetendő szolgálat mértékét nehezményezték, és kérték, újabb terhekkel ne sújtsák őket. A Comissio állásfoglalása: *nihil*.³⁹

1755-ben a kapuváriak az Esterházy Pál herceggel kötött egyezségekre hivatkozva azt a tiszttartói követelést nehezményezték, amely szerint hat szekérrel kell Kőszegre menniük, és onnan a kapuvári urasági kocsmába bort szállítaniuk. Ez az újabb kötelezettség – az öt főnyi vári fegyveres hajdútartás mellett – számukra immáron elviselhetetlen, ezért a hercegség és Kapuvár közötti egyezés betartatásáért folyamodtak.⁴⁰

A szárföldiek a jégverés okozta termés kiesésre hivatkozva kötelezettségeik enyhítését kérték.⁴¹

A bodonhelyiek a tiszttartó által ebben az esztendőben megkövetelt újabb kötelezettségük elengedését, nevezetesen a több mint 200 mérő gabona Bécsújhelyre (*Német-Uy-helyb[e]*) szállítását sérelmezték. Ugyancsak panasztettek, hogy az uraság helyi kocsmájában kimérendő bort is nekik kell szállítaniuk.⁴² A Comissio állásfoglalásának kialakításához mellékeltek egy uradalmi jelentést a bodonhelyi árrenda kötelezettségekről.⁴³

A szili jobbágyok 1756-ban hg. Esterházy Miklóshoz fordultak az alábbi panaszukkal: az eddigi szolgálatukat, egy-egy egész sessio után esztendőnként 10 frt árrendát, valamint a szili uradalmi kocsmába történő borszállítást elviselhetetlenül megnövelték.⁴⁴

A bogyoszlóiak több pontba foglalt panaszlevelükben kérték, hogy a *Béka réth* után ne követelje tőlük az uraság a tizedet, mivel az legelőterület és nem szántó. A Comissio a tiszttartót a következő évi, idevonatkozó irányelvekről készítendő jelentésre utasította.⁴⁵

³⁶ vélhetően mundérpénz, vagyis katonai adó, portio

³⁷ MOL P 150 ad Nrum 34/1752

³⁸ MOL P 150 ad Nrum 34/1752. (A levél a dolgozat 3. részének végén lesz olvasható.)

³⁹ MOL P 151 Proth. XIV. Nr.98, 1754

⁴⁰ MOL P 150 ad Nrum 4/1755

⁴¹ MOL P 151 Proth. XII. Nr.702, 1752

⁴² MOL P 150 ad Nrum 5/1755 Kapuvár

⁴³ MOL P 150 Nr. 5/1755

⁴⁴ MOL P 150 ad Nrum 30/1756

⁴⁵ MOL P 151 Proth. XV. Nr.349, 1756

1757-ben a barbacsiak több pontba foglalt panaszlevelükben többek között előadták: a vízáradások következtében legelőik, rétjeik és vetéseik súlyos károkat szenvedtek, emiatt sem állatállományukat legeltetni, sem pedig a földesúri robotot teljesíteni nem tudják. Kérték, állatállományukat átmenetileg a pordányi major területén legeltethessék.⁴⁶

A bodonhelyiek a Comissiohoz fordulva panaszolták: árenda kötelezettségük mellett a pordányi majorban is robotolnak, ugyanakkor még a portio is terheli őket, legelőterületet bérelniük kell. Súlyos terheik mérséklését kérték. A Comissio állásfoglalása szerint miután a kérelmezők kötelezettségeiket teljesítik, és még a kiöntések miatt is kár érte őket, ezért a szántóterületük utáni kötelezettségeiket enyhítik.⁴⁷

1758-ban a pordányiak a szántóföldjeiket és legelőiket ért kiöntések okozta veszteségeikre hivatkozva kérték a Comissiot szolgálataik enyhítésére. A Comissio utasította a tisztartót, az a lehető legnagyobb mértékben enyhítse a kérelmezők szolgálati kötelezettségét, de vegye figyelembe az úriszéki döntést.⁴⁸ Ugyancsak ők az évben elpanaszolták, hogy noha az esztendő során nagyon kevés termésük volt, mégis az árenda fizetési kötelezettségen felül a Comissio elrendelte négy mérő őszi és négy mérő tavaszi megszántását is. Az árenda mérséklését, vagy a megnövelt szolgálatuk elengedését kérték.⁴⁹

A kecöli⁵⁰ és beledi károsult jobbágyok 1758-ban a Comissióhoz fordultak kártérítésért, minthogy a Wimpáczra (Wimpassing)⁵¹ kirendelt hosszú fuvar során hat jó lovuk odaveszett, a „...*förgeteges üdő uton szoritván bennünket...*”. A lovaik becsült értékének (90 frt) megtérítését kérték. A Comissio állásfoglalásához mellékelt tisztartói vélemény az eseményt igazolta, de a kárt a károsultak rovására írta, mert ők előzetesen nem tettek meg mindent annak elhárítására.⁵²

Ez évben a bodonhelyiek az áradások és kiöntések következtében elszenvedett káraik miatt kötelezettségeik mérséklését kérték. A Comissio egy esztendőre a tavasziak szántásától mentesítette őket, és árendájukat 20 frt-tal mérsékelte.⁵³ A település lakói ez évben hasonló tárgyban, megművelt földjeiket ért károk miatti kötelezettség-enyhítés céljából fordultak a Comissióhoz, ami felszólította a tisztartót, az tegyen javaslatot, hogy az uradalom érdekeinek sérelme nélkül miképpen lehet enyhíteni a bodonhelyieket ért károk kihatását.⁵⁴

A pordányiak alázatosan kérték a Comissiót, hogy a nagyon gyenge aratásuk miatt mentesítse őket árenda és a robot kötelezettségeik teljesítése alól. Ez alkalommal ugyancsak a tisztartót utasították, adjon javaslatot, az uradalom érdekeinek sérelme nélkül, hogyan lehetne enyhíteni a pordányiakat ért károk kihatását.⁵⁵

⁴⁶ MOL P 151 Proth. XV. Nr.704, 1757

⁴⁷ MOL P 151 Proth. XV. Nr.707, 1757

⁴⁸ MOL P 151 Proth. XV. Nr.996, 1758

⁴⁹ MOL P 150 Nr.28/1758

⁵⁰ ma Rábakecöl

⁵¹ ma Wimpassing, Ausztria, Burgenland.

⁵² MOL P 150 Nr. 29./1758

⁵³ MOL P 151 Proth. XV. Nr.918, 1758

⁵⁴ MOL P 151 Proth. XVI. Nr.32, 1758

⁵⁵ MOL P 151 Proth. XVI. Nr.33, 1758

Hasonló eredetű a vitnyédiek panasza is: a két év óta tartó, szinte folyamatos áradások miatt szántóik és réteik tönkrementek, sem a maguk, sem állataik ételmezéséhez a készleteik nem elegendők. Ezért éves kötelezettségeik enyhítését kérik és egyúttal kölcsön gabonáért folyamodnak az uradalomhoz. A Comissio állásfoglalása szerint a kérelmezők a tiszttartó jegyzéke szerint a kölcsöngabonát megkaphatják, ugyanazt kell visszaadniuk.⁵⁶

A csornai úrbérések közül többen kérték, a mostani tiltás ellenére a jövőben engedélyezzék, hogy ökreikkel is teljesíthessék szolgálatukat. A Comissio állásfoglalása: *nihil*.⁵⁷

1760-ban a kecöliek nyolc pontos panaszlevelükben többek között kevés földjükre hivatkozva a szolgálatuk enyhítését is kérték.⁵⁸ A Comissio állásfoglalását a kapuvári tiszttartó 1680. évi urbáriumra hivatkozó véleményére alapította, amely nem talált ellentmondást a szolgálat mértékének megállapításában.⁵⁹

1761-ben a bogoyoszlóiak azt panaszták, hogy minden héten hol hat, hol nyolc, hol pedig ennél is több szekeret kell kiállítaniuk hosszú fuvarra. Sokszor megtörténik az, hogy még a szekerek hazaérkezése előtt újabb utasítás érkezik, *...hogy föllebb említett száma a szekereknek bizonyos megirt büntetés alatt kiszén legyen...*. Az ügyben a Comissio a kapuvári tiszttartótól kért véleményezést.⁶⁰

1762-ben az agyagosi⁶¹ zsellérek azzal a kérelemmel fordultak a herceghez, mivel se cselédjük, se az urasági szolgálatra alkalmas igavonó marhájuk nincs, engedje meg, hogy szolgálatukat Endréd⁶² helyett Agyagoson teljesítsék.⁶³ Hasonló típusú panaszt tettek a falu jobbágyai is. Az agyagosi jobbágyoknak, mivel azok mind félhelyesek, az úrszék döntése szerint egy héten három napot kell szolgálniuk az uraságnak. Ez a döntés viszont azt is kimondta, hogy aratás ideje alatt (hasonlóan más helységek félhelyeseihez) egész héten szolgálniuk kell, ennek megfelelően azonban a téli időben le kell csökkenteni szolgálatukat, *de még ekkoráig legkevesebbet sem tapasztaltunk [hogy] leszállíttatják*. Téli szolgálatuk megfelelő mérséklését kérték.⁶⁴

A pordányiak 1762-ben azt panaszták, hogy a még hg. Esterházy Pállal megállapodott szolgálatuk mértékét most megemelték. Így a sessionként befizetett 8 forint árendán felül, minden egész helytől esztendőnként 4-4 mérő őszi és tavaszi alá való föld háromszori szántásával, vetésével, boronálásával, aratásával, behordásával tartoznak, továbbá kötelesek egy hosszú fuvarra, és egynapi szénahordást is szolgálni. Panaszlevelükben a Nádasdy földesuraságáig visszamenően hivatkoztak a haza és az uraság védelmében tett katonai szolgálataikra.⁶⁵ A Comissio a kapuvári tiszttartó véleményét vette alapul, amely szerint a Comissio már 1754-es határozatában kimondta: a

⁵⁶ MOL P 151 Proth. XVI. Nr.102, 1758

⁵⁷ MOL P 151 Proth. XVI. Nr.121, 1758.

⁵⁸ MOL P 150 ad Nrum 40/1760 Kapuvár

⁵⁹ MOL P 150 Nr. 40/1760 Kapuvár

⁶⁰ MOL P 150 Nr. 36/1761 Lit. B.

⁶¹ ma Agyagosszergény

⁶² ma Fertőendréd

⁶³ MOL P 150 ad Nrum 23/1762 Süttör

⁶⁴ MOL P 150 ad Nrum 23/1762

⁶⁵ MOL P 150 Nr. 33/1762 Lit. D

pordányiaknak az árendán felül kötelességük az adott nagyságú földterületet is szolgálniok.⁶⁶

A szentmiklósi⁶⁷ zsellérek 1764-ben arra hivatkozva, hogy noha a házas zselléreknek csak két köből gabona vetésére elegendő szántóföldjük van és legtöbbjüknek nincs rétje, mégis heti két nap szolgálatra kötelezik, őket szolgálatuk mérséklését kérték.⁶⁸

A csornai jobbágyok hg. Esterházy Miklóshoz címzett, három pontba foglalt, 1765. évi panaszlevelükben többek között a hosszú fuvarok enyhítését kérték. Arra hivatkoztak, hogy *„...majd minden héten a hosszú út rajtunk legyen, az melyben öt s hat napot is el kell töltenünk...”*. A Commissio a folyamodást véleményezésre az uradalmi tisztviselőnek továbbította.⁶⁹

1766-ban a bodonhelyiek minthogy a csak 10 egész hellyel rendelkező helységüknek évenként a királynőnek 440 frt-ot, a vármegye költségére 78 frt-ot, míg a földesúrnak 125 frt készpénzt kell fizetniök, e kötelezettségeik enyhítését kérték. A panaszlevelél hátoldalán egy uradalmi tisztségviselői aláírással ellátott feljegyzés szerint az uraság a 125 frt-os készpénzfizetést 25 frt-ra mérsékelte.⁷⁰

1768-ban a babótiak Miklós herceghez címzett kilenc pontos folyamodványukban többek között elpanaszolták, hogy az uraság szolgálatában eltöltött, de a munkavégzést lehetetlenné tevő esős napok esetén csak fél- vagy $\frac{3}{4}$ napos robotot számolnak el nekik, holott ez a nap teljes mértékben kiesik a saját gazdálkodásuk ellátásából.⁷¹

Ez évben a bodonhelyiek az urasághoz címzett folyamodványukban amiatt tetek panaszt, hogy bár a szolgálatukat eddig is a példamutatón végezték, most mégis egyre nagyobb terhet helyeznek rájuk. Így a pordányi majorba is járnak szántani, vetni, aratni, behordani. Marháik a hosszú fuvarokban tönkremennek. Szolgálatuk enyhítését kérték.⁷²

A bősárkányi zsellérek az inspektorhoz címezve azt panaszolták, noha szántó-földjeik nincsenek, rétyük kevés, kis lakóhelyüket pénzért vették a jobbágyoktól, mégis *„...értisünkre esett, majd 18 napot kellene szolgálnunk az Miltóság[os] Uraságnak, holott ennek előtte csak 6 napot szolgáltunk”*. Az inspektor segítségét kérték.⁷³

Az osli jobbágyok Miklós herceghez címzett instanciájukban néhai hg. Esterházy Pál rendelkezésére hivatkozva előadták: atyáikat azzal a meghagyással telepítették a „háborús időkben” elpusztult Osliba, hogy a Mária-képhez érkező búcsúsoknak az utat megépítsék és karbantartsák. A mostani összeírás (1767) után annyira megemelték szolgálatukat, hogy az utak rendben tartása mellett immár újabb urasági szolgálatot ellátni lehetetlen számukra. Ezért kérték, az árenda megfizetése és az utak karbantartása mellett újabb szolgálatra ne kötelezzék őket.⁷⁴

A veszkényi jobbágyok a regenshez címzett folyamodványukban az új (1767) urbáriummal kapcsolatosan így panaszkodtak: *„...a mostani új urbárium szerint való*

⁶⁶ MOL P 150 Nr. 33/1762

⁶⁷ ma Fertőszentmiklós

⁶⁸ MOL P 150 ad Nrum 26/1764 Kapuvár

⁶⁹ MOL P 150 ad Nrum 24/1765 Kapuvár Lit. H

⁷⁰ MOL P 150 ad Nrum 21/1766 Kapuvár

⁷¹ MOL P 153 Nr.23/1768, ad Fasc. A. Inter Shmil

⁷² MOL P 153 Nr.17/1768, ad Fasc. A. Inter Shmil

⁷³ MOL P 153 Nr.15/1768, ad Fasc. A. Inter Shmil

⁷⁴ MOL P 153 Nr.11/1768, ad Fasc. A. Inter Shmil

roboti szolgálatinkkal, és adózásinkkal annyira meg terheltettünk, hogy lehetetlen legyen nekünk azokat magunknak, mind pediglen Ő Herczagséginek tűrhetetlen kára nélkül el viselnünk". Az eddigi szolgálatuk és adózásuk meghagyását kérték.⁷⁵

A csornai házas zsellérek az őket sújtott károkra hivatkozva bejelentették, készpénzfizetési kötelezettségüket nem tudják teljesíteni. A fizetési határidő meghosszabbítását kérték.⁷⁶

A barbacsi házas zsellérek az inspektorhoz címzett levelükben egyebek mellett elpanaszolták, az új urbárium (1767) szerint az eddigi évi 12 nap robot helyett most „...18 nap kézi munkára íteltettek”. A régi kötelezettségük fenntartásáért instáltak.⁷⁷

1773-ban a veszkényiek az inspektorhoz címzett levelükben hasonlóképpen terheik enyhítését kérték. Panaszuk: noha semmi nádasuk és hanyi részük nincs, mégis minden félhelyesnek évi 50 kéve nádat kell adnia, és a rájuk kivetett 5 vödör csíkért (mocsári halfajta) 8 forintot kell fizetniük, pedig sem halászó vízzel, sem csíkászó területtel nem rendelkeznek.⁷⁸

A babótiak 1775-ben azt sérelmezték, hogy őket a ládonyi út rendbehozatalára is kirendelték.⁷⁹ Az irat borítóján olvasható a vármegyei alispán véleménye, mely szerint a ládonyi út javításához kevés a környék településeinek munkája, ezért a babótiakéra is szükség van. Így attól a vármegye nem tekinthet el. Viszont megígérte, hogy néhány más districtus (járás) helységeinek lakói is segíteni fognak a rábaközi utak javítási munkáiban.⁸⁰

A szentmiklósi múlt esztendei tűzkárt szenvedettek a herceget arra kérték, hogy a robot szolgálatától és a házbér-fizetési kötelezettségtől mentesítse őket. Hg. Esterházy Miklós Eszterházán, 1778. június 5-én kelt ellenjegyzésével a süttöri hivatalt utasították, intézkedjen a tűzkárt szenvedettekre vonatkozó általános szabályozás szerint.⁸¹

A keccöliek⁸² több tárgykört is érintő 1786. évi folyamodványuk 3. pontjában azzal a panasszal fordultak a vármegye alispánjához, hogy a Süttörrre, Széplakra⁸³ vagy Pordányba való hosszú útjaikért csak három gyalog napot számítanak, holott négyet szolgálnak. Ugyanezen folyamodványuk 4. pontjában sérelmesnek találták, hogy az urbárium szerint megadják a kilencedet, de ugyanakkor „a kilencedik kereszt az aratók részeivel együtt mind össze olvastatik és megtizedeltetik, amely [így] duplán esik reánk”.⁸⁴

Portió

1715-ben az állandó hadsereg szükségleteinek ellátására vezették be az ún. hadiadót, amely kezdetben bizonyos mennyiségű lótartási és katonai élelmezési adagokból (portiókból) állott. Ezt az adót 1722-től készpénzfizetésre változtatták át. (Eltekintve a

⁷⁵ MOL P 153 Nr. nincs megadva, 1768, ad Fasc. A, Inter Shmil, pagina (= pag.): 507.

⁷⁶ MOL P 153 Nr. 5/1768, ad Fasc. A, Inter Shmil

⁷⁷ MOL P 153 Nr. 4/1768, ad Fasc. A, Inter Shmil

⁷⁸ MOL P 150 ad Nrum 2/1773

⁷⁹ ma Babót

⁸⁰ MOL P 150 ad Nrum 1/1775 Kapuvár

⁸¹ MOL P 150 Nr. 23/1778 Süttör Lit. B

⁸² ma Rábakecöl

⁸³ ma Fertőszéplak

⁸⁴ MOL P 150 Nr. 43/1786 Kapuvár

rendkívüli helyzetektől a nemesek a hadiadó fizetése alól is mentesültek.) A panaszlevelekben esetenként a portio helyett „*musquater-pénz*” vagy „*mundus*” illetve „*mundur-pénz*” megnevezés is előfordul.

1736-ban a hidasi⁸⁵ halászok a herceghez címzett instanciájukban azt kérték, hogy a halászó vizekre is kivetett portiót engedjék el, mert sehol az országban nem hallottak arról, hogy a vizek után is portiót fizessenek.⁸⁶

Ez évben a farádiak a rájuk kivetett portio enyhítését az alábbi panaszt téve kérték: Farádon, noha a helyi nemesség létszáma a jobbágysághoz képest igen jelentős, mégis minden terhet ennek a kevés számú hercegi jobbágnak kell viselnie. A katonai beszállásolások és a hosszú fuvarok nagyon súlyos terhet jelentenek. Instancialevelük befejező részében írták, a portio miatt szarvasmarhákat nem tudnak tartani, ugyanakkor a nemesek az állataikat jobbágyok földjein is legeltetik.⁸⁷ Az 1736 május 12-én, Kapuvárott összeült Comissio állásfoglalása: a kirótt portio a jobbágytelkekkel arányos.⁸⁸

A szárföldiek a Comissiohoz címzett instancialevelükben a tisztartó legutóbbi intézkedésének visszavonását kérték. Ez az alábbiakat jelentette: a portio szerint eddig évente a rájuk kivetett ún. „*musquater pénz*” 7 forint 19 dénár helyett 14 frt 38 d-ra emelkedett, másrészt a roboton kívül minden egész telek (*sessio*) után az eddigi 50 d csap-pénz helyett most már 1 frt-ot követel tőlük a tisztartó. Továbbá elpanaszolták, noha a kapuvári gáton a kötelező roboton felül még mintegy hatvan ölnyit is el kell végezniük, mégis ezen a vámon kedvezményt nem kapnak.⁸⁹ Az 1736. május 12-én, Kapuvárott összeült Comissio állásfoglalásában a musquater-, illetőleg a csap-pénzre vonatkozóan további vizsgálódást rendelt el, míg a gáton elvégzendő munkálataknál semmi jogtalanságot nem találtak.⁹⁰

1747-ben a veszkényiek Esterházy Pál herceghez intézett instanciájukban azon rájuk kivetett portio mértékének visszaállítását kérték, amelyet 1747-ben emeltek meg. A kevés számú hercegi alattvalóra – 7 egész sessió s jobbágy, 7 házas zsellér és néhány lakó – hivatkoztak, akik az elmúlt esztendő k árvizei miatt kényszerítettek más falvakban történő bércséplésekkel élelmüket biztosítani, és ezt a többletterhet már nem bírják el.⁹¹ A levél hátoldalára irt megjegyzés szerint a portio megállapításánál az uradalom a vármegyei összeírás adatait követte.⁹²

A hercegség beledi jobbágjai 1752-ben gr. Erdődy Györgyhöz, a hercegség jogi képviselőjéhez, vagyongazdálkodójához fordultak, és súlyos helyzetükre hivatkozva kérték, enyhítse a rájuk kivetett portio mértékét. A beadványhoz csatolták Lébényi János beledi plébános 1752. január 6-iki levelét, amely a jobbágyok panaszainak valódiságát igazolva, az alábbi négy pontban foglalta össze a kilátástalan helyzet okait: *....1. hogy a kőeső [jégeső] ez idén elverte gabonájokat, 2. hogy a marhadög [marhavész] nagyon elszegényítette, 3. hogy az említett Petlenen lévő szántóföldeiket és rétjeiket a ka-*

⁸⁵ Hidas (Hidász ?) Kapuvárhoz közeli, a 18. század közepére elnéptelenedett település.

⁸⁶ MOL P 150 ad Nrum 1/1736 Kapuvár, Lit. H., Nr. 8.

⁸⁷ MOL P 150 ad Nrum 1/1736 Kapuvár, Nr. 30.

⁸⁸ MOL P 150 Nr. 1/1736 Kapuvár

⁸⁹ MOL P 150 ad Nrum 1/1736 Kapuvár, Nr. 13.

⁹⁰ MOL P 150 Nr. 1/1736 Kapuvár

⁹¹ MOL P 150 ad Nrum 1/1747 Kapuvár, B

⁹² MOL P 150 ad Nrum 1/1747 Kapuvár, B

puvári tiszttartó uraimék elvették, 4. hogy a tek[inte]tes Végh Péter úr tiszteje az erdőbül tudniillik a kecöli erdőtül ki tiltyák."⁹³

Csorna hercegi jobbágyai a csornai premontrei konvent notariususa, *Demitrovits László* magatartását panaszolták 1752-ben, aki a reá eső portiorészt nem fizeti. Ez ügyben a Comissio segítségét kérték. A Comissio a kapuvári tiszttartót a helyzet kivizsgálására utasította.⁹⁴ Egy ugyanezen tárgyban benyújtott másik csornai panaszlevél jegyzőkönyvi kivonatához csatolt állásfoglalás szerint ezt a portio részt az úrbéreseknek kell befizetni és az összeget mint tartozást a nótáriustól kell behajtaniuk.⁹⁵

A szilieik az 1720–1751 közötti években a rájuk kivetett portio nagyságára hivatkozva nehezményezték annak mértékének mostani megemelését, és kérték az eddigi portio visszaállítását. A Comissio a kapuvári tiszttartót a portio kiszabás most rendelkezésre álló összeírások adatainak figyelembe vételével történő felülvizsgálatára utasította.⁹⁶

1753-ban a kapuvári lakosok, bírák és esküdtek *memoriale*jukkal az uradalom vezető tisztségviselőitől azt tudakolták, hogy nemes *Potyondi László* és *Péter* kapuvári jószágai után milyen jogcímen nem fizetnek portiot, mert azzal már több éve tartoznak.⁹⁷

Ugyancsak ebben az esztendőben az osliak hg. Esterházy Pál címzett panaszlevelükben írták, *„...hogy Oslí 260 esztendőtül fogva fönt áll, az időtül fogva portioval nem terhelteünk, [de most] régi jó privilegiumunk, igazságunk, szabadságunk változás alá vettett és két portio vetett reánk, egy portio áll 113 forintokból és 33 pinzbül [dénárból]”. Az árendafizetési kötelezettségük 3 frt-ról 4 frt-ra emelését ugyancsak panaszolták. Kérték a herceget, mentesítse őket a portio kötelezettsége alól és a régi árenda összegét követelje tőlük.*⁹⁸ A Comissio elutasította kérésüket.⁹⁹

A pordányiak a falujukra még 1730-ban kirótt portiot kérték, és azt, hogy az az összeg ne növekedjen.¹⁰⁰

A kecöliek a szántóterületüket ért kiöntésekre hivatkozva kérték a portio mérséklését.¹⁰¹

A tamásiak¹⁰² három tárgykört is érintő panaszlevelükben portiojuk emelését kifogásolták, ennek mérséklését, valamint az úrbéri szerződésük 8. pontjának érvényben tartását kérték.¹⁰³

A kecöliek bejelentették: az évi 100 forintot meghaladó *census* befizetése mellett a kirótt portio megadását és a megkövetelt tiszti kvártély¹⁰⁴ felépítését már nem tudják teljesíteni. Ezért a portio befizetés és a kvártély felépítési kötelezettség elengedését kérték. A Comissio tömör írásos válasza: *nihil*.¹⁰⁵

⁹³ MOL P 150 ad Nrum 34/1752

⁹⁴ MOL P 150 ad Nrum 14/1752 Kapuvár

⁹⁵ MOL P 151 Proth. XII. Nr.564, 1752

⁹⁶ MOL P 151 Proth. XIII. Nr.33, 1752

⁹⁷ MOL P 150 ad Nrum 3/1753 Kapuvár

⁹⁸ MOL P 150 ad Nrum 10/1753 Kapuvár

⁹⁹ MOL P 151 Proth. XIII. Nr.271, 1753

¹⁰⁰ MOL P 151 Proth. XIII. Nr.403, 1753

¹⁰¹ MOL P 151 Proth. XIII. Nr.404, 1753

¹⁰² ma Rábatamási

¹⁰³ MOL P 151 Proth. XIII. Nr.430, 1753

¹⁰⁴ szálláshely

¹⁰⁵ MOL P 151 Proth. XIV. Nr.61, 1754

A tamásiak 1756-ban aránytalanul nagynek érezték a falujukra kiszabott portiot, ezért annak enyhítését kérték.¹⁰⁶

1757-ben a babóti alattvalók egyrészt panaszolták, hogy Potyondy Gáspár (*Gasparus Bothyondy*) juhásza a reá eső portio befizetését megtagadja, így ezt az összeget a közösség kénytelen befizetni helyette, másrészt, hogy a saját juhaik legeltetéséért megbírságotlák őket. Ez utóbbi elengedését kérték. A Comissio a folyamodást tisztartó általi véleményezésre kiadta.¹⁰⁷

A veszkényiek a Comissiohoz írt panaszukban a nagyon gyenge termésre, az árvizek okozta károokra hivatkozva az ún. kaszapénné mérsékelését kérték. A Comissio felszólította a kapuvári tisztartót szakvélemény elkészítésére.¹⁰⁸

A babótiak Miklós herceghez címzett kilencpontos folyamodványukban elpanaszolták; a hercegség tőlük két egész helyet vett el, de portio mértéke megmaradt.¹⁰⁹

A szentmiklósi jobbágyok folyamodása szerint az elmúlt években, szorongatott helyzetük miatt, számos földjüket, rétjüket kénytelenek voltak a helyi vagy a környékbeli nemeseknek zálogba adni. Sérelmük: a portio kirovásánál ezeket a zálogos földeket úgy vették figyelembe, mintha azokon a továbbra is a jobbágyok gazdálkodnának, ezért a valós helyzet figyelembevételét kérték. A panaszlevél hátoldalára írt határozat szerint a regensnek át kell néznie az érintett szentmiklósi szántók, rétek összeírásait.¹¹⁰

A hidasiak panasza szerint ők, és atyáik eddig a portio fizetése alól mentesítve voltak, most pedig a kapuvári bíró és esküdtjei 30 mérő zabot vetett ki rájuk. Ezért a hidasi halászbíró az uraság állásfoglalását kérte, vajon tartoznak-e ők a kirótt zabbal, avagy nem? Egy, az irathoz csatolt levél szerint a vármegye alszolgabírája utasította a kapuvári bírót, hogy a tavalyi adóegység (*dica*) szerint kell mindenkire, így a hidasiakra is, a zab portiot kivetni.¹¹¹

A kapuvári *hajdú-helyes* gazdák a regenshez írt levelükben többek között a kapuvári bíró ellen emeltek panaszt, aki az ő portiojukat és adójukat mind a kapuvári jobbágy gazdákhoz, mind pedig a hidasiakhoz viszonyítva magasabban szabta meg. A regens Eszterházán, 1778. január 26. keltezéssel panaszlevél hátoldalára írva utasította az inspektort, hogy a vármegye képviselőivel közösen vizsgálják ki az ügyet és tegyenek javaslatot, amelyet a legközelebbi úriszéki ülés megtárgyal. ¹¹² Az ügy megoldatlanságát sejtetve, a kapuvári *hajdú-helyes* gazdák a regenshez írt panaszukat megismételve, a herceghez is címeztek egy hasonló tartalmú beadványt. Hg. Eszterházy Miklós ellenjegyzésével Eszterháza, 1778. március 14. keltezéssel, a panaszlevél hátoldalára a Kapuvárott legközelebb tartandó Úriszéki tárgyalását, és ez ügyben történő döntését határozták meg.¹¹³

(Folytatása következik.)

¹⁰⁶ MOL P 150 ad Nrum 26/1756

¹⁰⁷ MOL P 151 Proth. XX 562.o. 725.sz. 1757. június

¹⁰⁸ MOL P 150 Nr. 1/1758

¹⁰⁹ MOL P 153 Nr.23/1768, ad Fasc. A. Inter Shmil.

¹¹⁰ MOL P 150 ad Nrum 7/1773 Süttör

¹¹¹ MOL P 150 ad Nrum 3/1778 Kapuvár

¹¹² MOL P 150 Nr 3/1778

¹¹³ MOL P 150 ad Nrum 3/1778 Kapuvár

Egy település, egy tájegység családnevei mindig hűen tükrözik a közösség életében lejátszó folyamatokat. Jelzik a népcsoport fogyását, gyarapodását, összetételének megváltozását vagy – a családnevek megszilárdulásának időszakában – a foglalkozási, sőt a felekezeti viszonyokat. De egy-egy település zártságát vagy éppen a külvilágra való nyitottságát, és akár az egyes családok vitalitását is érzékelhetjük a névkincs segítségével. A 18. században, illetve a 19. század közepén összeírt rábaközi családneveket elemezve követem a fent említett folyamatokat, változásokat. A családnév-vizsgálat rámutat arra is, hogy eredetileg, a családnevek alakulásának időszakában (azaz a 15–17. században) milyen volt az adott közösség társadalmi tagolódása, és kiderül a belső és külső migráció iránya is. Röviden: a társadalmi mozgások és a névrendszer összefüggését vizsgálom.

A Rábaköz mint szubrégió (kistáj-csoport) három kistájra tagolható: Répcemellék, Rábaköz, Tóköz.¹ Gyűjtésem, elemzésem a Répcemellék falura és a Rábaköz kistáj nyugati térségére terjed ki. Ez a terület közigazgatási egységet jelentett. Kapuvár kezdettől fogva minden tekintetben központi szerepet játszott a körülötte lévő települések életében: a 12. századtól a török időkig mint a környék erődítménye, majd kereskedelmi, gazdasági, azután közigazgatási központja. Vallási szempontból Kapuvár mellett meghatározó szerepű volt a 17. századtól napjainkig Vadosfa és a 19. században Beled. Míg a vizsgált terület nyugati, északi, keleti területein szinte egyöntetűen csak római katolikus lakosságot találunk, addig a déli és középső részen a 16. század végétől evangélikusokat, az 1800-as évek elejétől Beledben, majd az 1800-as évek második felétől pedig Kapuváron is nagyobb számban izraelita felekezetű népeiséget. Vadosfa artikuláris hely volt, a környező falvak – Vásárosfalu, Mihályi, Kisfalud, Gyóró, Tótkeresztúr (ma Magyarakeresztúr), Potyond és Beled – „ágostai hitvallású” népeiségének központja. Ez utóbbiakat a kis számú rábakecöli és edvi evangélikusokkal együtt 1829-től már nem Vadosfán, hanem Beledben anyakönyvezték. Ugyancsak Beledben vezették 1837-től a zsidó vallásúak anyakönyveit. Természetesen ezek a vallási központok komoly összetartó erőként működtek. A vizsgált terület – amely bizonyos időszakokban a Rábaközi felső járás nevet viselte – északi irányban a Rábca vonaláig terjed, déli peremén az Öreg-Rába folyik, keletről pedig Páli, Potyond, Bogyoszló, Jobaháza, Rábatamási nevű falvak határolják, a térség nyugati széle egybeesett a Rábaköz mint kistájcsoporthatárvonalával: az itt található települések: Dénesfa, Cirák, Gyóró, Himod, Hövej, Vitnyéd.

Huszonhat 18–19. századi település névanyagát elemeztem. Ma már kevesebb községet tudunk a vizsgált térségből megnevezni, mivel Garta egyesült Kapuvárral, valamint Vica is elvesztette önállóságát, Beledhez tartozik. Volt egy Ordód nevű település

¹ Rechnitzer János (szerk.): A Rábaköz térszerkezete. Csorna; Kapuvár. MTA RKK Észak-dunántúli osztály, Győr, 1988. 8–9.

is, amely már a 18. században is csak Babót-Ordód néven került összeírásra, azóta megszűnt, Babót részévé vált.

Egy rövid áttekintés segítheti a térség történelmének megértést. Az Árpád-kor elején a Rábaközbe határvédelem céljából besenyőket telepítettek. Ez a népcsoport sokáig őrizte önállóságát. A besenyők ősi kiváltságait 1222-ben írásban rögzítették. A soproni ispán mellett a térségben egy rábaközi ispán is tevékenykedett. Kristó Gyula írja, hogy a Rábaköz még az Anjou-korban is szinte önálló vármegyeként működött, önálló közigazgatással bírt.² A középkor legjelentősebb birtokosai az Osl nemzetség tagjai, majd leszármazottaik, a Kanizsaiak, később a Nádasdyak. A török elől menekülve a 16. századtól kezdődően délszláv, elsősorban horvát nyelvű népesség áramlott be. Miután Győr 1594-ben elfoglalta a török, szinte az egész Rábaköz elpusztult, a falvak jelentős része elnéptelenedett, az emberek a mocsarakban, erdőkben kerestek menedéket, az életben maradtak sokszor csak évtizedekkel később mertek visszatelepülni. Soós Imre írja le, hogy például a bogyoszlóiak csak 1620 táján tértek vissza a falujukba, addig a biztonságosabb Vitnyéden húzták meg magukat.³ A két falu névanyagában jól érzékelhető ez az együtt töltött több mint negyed század. Azonban a török kiűzése után sem lett béke. Véres kuruc-labanc harcok dúltak e tájon. Amikor Bottyán János csapatait viaszorították, akkor a német és rác nemzetiségű katonák felégették a falvakat, elűzték az embereket. Így a 17–18. század fordulójára Dénesfa, Osl, Tamási, Vica szinte lakatlanná vált, valamint az egytelkes nemesi falvak (Edve, Jobaháza, Potyond, Vadosfa) csaknem néptelenné. Ebből a nyolc faluból 1715-ben nincs is összeírt népesség. A gondokat tetézte, hogy a 17. században gazdátlanra vált földek újból elerdősödtek, bozótossá, mocsarassá váltak. A helyzethez igazodva Tamási, Bogyoszló, Jobaháza határában 4-5000 holdas közös legelőt alakítottak ki, fellendült a szarvasmarha-kereskedelem: Bécsbe, Velencébe szállították az itt hizlalt szarvasmarhát.⁴ A Répce és Kis-Rába menti települések lakói folyton szenvedtek a folyók áradásaitól. Ugyanakkor önkényesen megszabott, nehéz robotterhek sújtották a népességet, és járványok tizedelték őket. A 18. század elejétől viszont azt látjuk, hogy növekedtek a faluhatárok, szaporodtak az irtásföldek, javultak az életlehetőségek. Az 1600-as évek második felében Nádasdy Ferenc nádor kezdeményezte a töröktől kipusztított terület benépesítését. Nádasdy 1671-ben, a Wesselényi-összeesküvés leleplezése után történt kivégzését követően birtokainak nagy része az Esterházyak kezére került. Ez alól alig akadt kivétel, például Himod a győri püspök, Hövej a csornai premontrai rend tulajdona volt, néhány falu pedig mint jobbágytalan kismemesi település őrizte önállóságát. Az Esterházyak is szorgalmazták a betelepítést, az elnéptelenedett vidékekre német jobbágyokat hívtak be. Ezt a tényt azonban ma már csak a névanyag őrzi, nyelvében, hagyományában egységesen magyar a lakosság. Ma főként kistelepülések jellemzőek erre a tájra (1000 fő körül vagy ez alatt van a lélekszám), kivétel ez alól Kapuvár (10659 fő) és Beled (2944 fő).

² Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Budapest, 1988. 270–271.

³ Soós Imre: Képek a sopronmegyei jobbágyközségek történetéből. In: Ősi sopronmegyei nemzetségek. Szerk. Horváth László. Sopron, 1941. 91–297.

⁴ Mollay Károly: Sopron vármegye vázlatos története In: Sopron és környéke műemlékei. Szerk. Csatkai Endre – Dercsényi Dezső. Budapest, 1956.

A névanyag vizsgálatában a 18. század eleje nagyon szerencsés kiindulópontot jelent. E század első felében azt tapasztaljuk, hogy növekszik a lakosság száma. „*Magyarországon 1720 körül 14 főt, 1787-ben 28 főt találunk négyzetkilométerenként, ami azonban közelebről nézve Vas megyében 40, Békésben 19 főt és a keleti hegyek közt még kevesebbet jelent.*”⁵ A Vas megyére kimutatott 40 fő/km² lehetett jellemző Sopron megyére is. Az 1715 és 1754 között eltelt közel 40 esztendő fejlődését igazolja a családok és a családnévajták mennyiségének a növekedése. Az összeírt, jövedelemmel rendelkező, állandó jelleggel megtelepedett lakosok száma majdnem megháromszorozódott. Természetesen ezek nem tökéletesen megbízható szám adatok, erősítik ezt a meggyőződésünket az egyházi anyakönyvek is: ott ugyanis találunk olyan neveket, amelyek ezen összeírásokban nem szerepelnek. De a fejlődés, a változás pozitív iránya egyértelmű: a gazdagodó névanyag növekvő lélekszámmra enged következtetni. Különösen gyorsan növekedett a népességszám a 19. század iparosodó, élénk kereskedelmet folytató világában. A mezőgazdaság is jelentős volt, a gabonaféléken kívül jó minőségű dohányt termesztettek. „*A Rábaköz szélén termesztik. Legjobb a Vitnyédi, Höveji, Himodi, Gartai dohány.*”⁶ Ugyancsak Drinóczy kéziratos művében olvashatók a rábaközi táj szépségét megidéző sorok: „*A Kis Rába mellett van a Baboti Erdő. Ez talán az ország fenn állása óta nem volt vágva, oly temérdek nagyságú tölgyfák találtak benne, hogy egy fábul 30-40 öll fa is kikerül. A kapuvári iharos gyönyörű erdőség.*”⁷

A bemutatott terület családnévanyagát a fellelhető legkorábbi anyakönyvek segítségével és az 1715., az 1728., az 1754. és az 1828., valamint az 1850. évi népesség-összeírások alapján elemeztem.⁸ Az anyakönyveket részben a Magyar Országos Levéltár Mikrofilmtára, részben a Soproni Levéltár és a falusi plébániák irattárainak segítségével vizsgáltam át. A családnévanyag nagyobb részét az országos összeírások (*conscriptioes regnicolares*) adatai alapján gyűjtöttem, az 1715–20-as, az 1728-as, az 1754-es, 1828-as országos összeírás és az 1850. évi népösszeírás alapján. 1715-ben helységenként név szerint összeírták az adózó népességet, a külső birtokosokat és a honosítottakat. Ezeket az adatokat 1720-ban felülvizsgálták, s ahol szükséges volt, pótolták, kiigazították. A következő összeírásban szintén név szerint lejegyezték a családfőket, a gyerekeket, az „*egy és külön kenyéren élőket*”. Az 1754-es Nádasdy Boldizsár-féle összeírás teljesen tekinthető, mind az adózó, mind a nem úrbéres népességet feltünteti (házatlanok, nem adózó nemesek, iskolamester, szolgák, pásztrok). Az összeírás végén lejegyzik a zsidó lakosok nevét is. Az 1828-as névjegyzékben a családfő neve szerepel, függetlenül attól, hogy nő vagy férfi, fiatal vagy 60 éven felüli. A felsoroltakon túl felhasználtam az 1773-ban elkészült cigányösszeírás névanyagát, amelyben a cigány családfőket írták össze járasonként, falvanként. Az 1831. évi zsidó-összeírás részletes, névtani szempontból is értékes forrás, az egész háznép nevét közli magyar nyelven. Az 1850-es népösszeírás (*conscriptioes populares*) szintén név szerint a családfőket nevezi meg.

⁵ Kosáry Domokos: Művelődés a 18. századi Magyarországon. Budapest, 1980. 25.

⁶ Drinóczy György: Böngészet Sopron megye ismeretéhez, 1830-1847. Kézirat a Csonnai Premontrei Rendházban. 31.

⁷ Uo. 33.

⁸ Ld. a tanulmány végén található Forrásjegyzéket.

A történeti családnév-vizsgálat sokféle tényre rávilágít. A nevek nyelvi eredete megmutatja a betelepülő népesség eredeti nemzeti, nyelvi hovatartozását, a névalkotás alak- és jelentéstani jellemzői más tájegységekkel való rokonságra vagy az attól való eltérésre utalnak. A névgyakorisági vizsgálatok az adott vidék legjellemzőbb családnéveit, egy-egy közösség jellegzetes neveit tárják fel, a megjelenő újak pedig a népességmozgásra utalnak. A névhasználat helyi és adott korra jellemző szokásait, esetenként a névadás lehetséges motivációit is kideríthetjük. Ha a különböző névtípusokat összefüggéseiben vizsgáljuk, akkor a névállomány belső szerkezete is feltárulhat, megláthatjuk, hogy a sokak által viselt családnevek mellett kialakulnak a megkülönböztető névalakok, különös becézési formák, vagy éppen a keresztnevek sokszínűsége figyelhető meg. A névtan felvetette kérdések világos megítéléséhez szükség van a szociolingvisztika nyújtotta segítségre is. Az adott közösség történelmének, kultúrájának ismerete is fontos. Az eltérő településszerkezetű, a más felekezeti, a paraszti vagy polgárosodó jellegű, az elzárt vagy közlekedési szempontból előnyös fekvésű település névanyaga más-más választ fog adni ugyanarra a kérdésünkre is. A szociolingvisztikai változók befolyásoló hatása érzékelhető a felekezeti különbségek (római katolikus, evangélikus, izraelita), a gazdasági háttér (nemesi falvak, jobbágytelepülések), a foglalkozási körülmények (gazdálkodó, kézműves lakosság, mezővárosi polgárság), a települések földrajzi elhelyezkedése tekintetében, ezek mind-mind alakítják, formálják a névrendszert. De a nevek is üzenetet hordoznak a tájról, történelemről, magáról az elnevező emberről.

Röviden, néhány mondatban kitérek a családnevek kialakulására, korai állapotára. A családnév fogalmára jellemző, hogy egész családot – felmenőket és leszármazottakat – jelöl, és öröklődik. Nehéz egyértelműen megválaszolni, hogy mikor alakultak ki ezen jellemzőkkel családneveink. A 13. században már néhány főúri család esetében tudjuk igazolni, hogy öröklődnek a nevek. Azonban az egyszerű emberek körében még a 14. században is biztonsággal kimutathatjuk, hogy az őket jelölő név egyelemű (*Luka, Csete*). Megállapíthatjuk, hogy családneveink csak a 18. századra vagy inkább században válnak „szabályosan öröklődővé”. A családnévkutatás több alapművét idézhetjük: *„A 17. század elejével körülbelül lezártnak tekinthetjük azt a kort, amelyben a gazdasági és társadalmi tényezők hatása folytán az egyén egy elemű nevéhez másodlagos névelem kapcsolódik... Ekkor (a 18. századig) azonban még csak a családnevek kialakulásáról lehet szó, és nem végső megszilárdulásukról.”*⁹ *„A szabályosan öröklődő, kételemű névrendszer kialakulását Magyarországon a 17–18. századra szokás tenni.”*¹⁰ Hajdú Mihály írja: *„A 15. században, de még később is, a hivatalos anyakönyvezés bevezetéséig fennállt a vezetéknev megváltoztatásának lehetősége.”*¹¹ Az én adataim is bizonyítják, hogy a 18. század elején – nem tömegesen – még akad névváltozás vagy névváltoztatás, tehát még nem tökéletesen lezárt állapotot érzékelünk, hanem egy lezárulóban lévő folyamatról kapunk képet.

⁹ Benkő Loránd: A családnév-változtatás kérdései. Magyarosan XVII (1948) 40–45, XVIII (1949) 1–6.

¹⁰ Mező András: A Várdai-birtokok jobbágynevei a XV. század közepén. Kiszvárd, 1970. 28.

¹¹ Hajdú Mihály: Dunántúli személynevek a XVI. századból In: Emlékkönyv Abaffy Erzsébet 70. születésnapjára. Szerk. Hajdú Mihály, Keszler Borbála. ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke. Budapest, 1998. 69–72.

Nagyon fontos ismérve a magyar családnévnek, hogy az első helyen áll a teljes személynévén belül. Mint kijelölő jelző a közösséghez tartozáson túl egyedít, azonosít. A családnév azonban nem csak az egyénről szól, hanem arról a tájról, ahol a név született, arról a közösségről, amely elnevezte ott élő tagjait. Megismerhetjük belőle az életmódot, az ott élő ember lelkületét, gondolkodásmódját. *„A megkülönböztető jelzőket természetesen nem az illető egyén vette föl, hanem attól a közösségtől kapta, amelyben élt. ... sok tekintetben ez a kulcsa a családnévek vizsgálatának. ... a név nem egyéni, hanem társadalmi produktum és mint ilyen, az illető közösségre, társadalomra jellemző.”*¹² Valóban bőséges információt hordoz egy terület családnévállománya az elnevező közösségről, annak szociális, kulturális hátteréről. Éppen ezért nagyon fontos a névrendszer társadalmi meghatározottságát szem előtt tartani. A családnévek vizsgálata más tudományterületek eredményeit is felhasználja (történelem, művelődéstörténet, néprajz, szociológia), és természetesen segíti is a névtani kutatás az említett tudományokat.

A vizsgált időszak jellemzésekor ki kell emelnünk, hogy ez az újratelepítések kora volt, amely a 18. század közepe táján lezárult, illetve lelassult. Kezdetben kevés nevet írtak össze, azután gyors gyarapodás, majd a névmennyiség megállapodása volt megfigyelhető. Ebben a folyamatban a névanyag nyelvi eredet szerinti arányai megváltoztak. Az önkéntes betelepüléssel, majd a tudatos telepítéssel a horvát és a német eredetű családnévek száma megszorodott a Rábaközben. A 19. század közepén a zsidó lakosság létszámának emelkedése tapasztalható, ez ismét a német eredetű nevek mennyiségét növelte. Írásomban négy időpont adatait és az ebből adódó eredményeket mutatom be: egyrészt a 18. század első felében lezajló folyamatot az első három összeírás alapján (1715., 1728., 1754.), valamint az egy évszázaddal későbbi állapotot az 1850. évi népesség-összeírás segítségével. A további vizsgálatok érdekes pontja a névváltozatok és névváltozások, valamint a névváltoztatások és a kettős családnévek kérdése. *„... csak a rendszeres anyakönyvezésig, azaz a 19. század elejéig volt lehetséges [a névváltoztatás], mert azután a régi családnévet az anyakönyvek rögzítették és így a régi név nem felejtődött el. Ettől kezdve gyakoriak a kettős nevek.”*¹³

A névanyag változásának követésével a migrációs folyamatokat igyekeztem feltárni. A legkorábbi adataim 1715-ből valók. Ezekből kimutatható egy jelentős mag, a törzsökös névkincs: 114 olyan családnév szerepel a teljes névállományon belül (a két évszázad alatt 1430-féle családnévet találtam), amely 1895-ig minden vizsgált időpontban megtalálható e települések családnévei között. Bemutatom, hogy az egyes időszakokban a törzsökös neveken kívül mennyi családnév él tovább egy vagy több időszakon keresztül, illetve azt is, milyen új nevek jelentek meg.

A magyar eredetű neveknél három jelentéstani típust emelek ki: a foglalkozás-, a személy- és a helynévből *-i* képzővel alakult családnévek csoportját. Ezek a kategóriák jellemzőek e táj névkincsében, ezek mutatják a változást. A nem magyar eredetű családnévekből két csoportra fordítok figyelmet: a német és szláv családnévekre (ez utóbbi legtöbbször a délszláv, általában a horvát eredetű neveket foglalja magában). Ezek gyarapodása jól mutat rá a betelepítés tényére, a külső migrációra.

¹² Knieza István: Helynév- és családnévvizsgálatok. Budapest, 2003. 259–260.

¹³ Uo., 262.

A 18. század kezdetétől a 19. század végéig meglevő nevek (a törzsökös rábaközi nevek) alkotják a Rábaköz általam vizsgált 26 településének családnévállományában a szilárd magot, ezek a családok éltek itt – mondhatjuk – a családnév kialakulása óta. A legtöbb ma is itt él. Ezek a nevek a következők: *Ács, Anda, Babos, Balogh, Bársony, Bider, Bognár, Bókon, Bokor, Borbély, Boros, Borsodi, Böcskei, Buti, Cserpes, Csizsár, Csuka, Dancz, Dani, Dobos, Egyed, Eperjes, Erdélyi, Erős, Ezsöly, Farkas, Fekete, Földesi, Föhréncz, Fücsök, Fűzi, Gacs, Gáncs, GARAB, Gerencsér, Gilicz, Gosztola, Hajdú, Hancz, Hegyi, Henye, Herczeg, Hollós, Horváth, Ivánkovics, Kapui, Karsai, Kiss, Kisfaludy, Kocsis, Koloszar, Kovács, Kozma, Kövér, Kránitz, Kükedi, Lakatos, Lakos, László, Lengyel, Letenyei, Lócsi, Luka, Madarász, Major, Marics, Mátis, Mészáros, Módos, Molnár, Nagy, Németh, Nyikos, Odor, Orbán, Óri, Ötvös, Papp, Pintér, Pócza, Polgár, Pongrácz, Pótzik, Rabi, Rác, Rosta, Sági, Simon, Sípos, Sípöcz, Soós, Sörtély, Szabó, Szakács, Szakály, Szalai, Szántó, Szarka, Szerencse, Szigeti, Szűcs, Takács, Tar, Tóth, Török, Tuba, Turi, Varga, Vargyas, Vas, Vörös, Zambó, Zsámboki, Zsirai* (114 név).

Az 1. táblázat adatai megmutatják, hogy az 1715-ös összeírástól kezdődően meglevő törzsökös nevek (114 családnév) 1715-ben, valamint a későbbi időszakokban a névkincs adott kategóriáján belül (például a foglalkozásnévből alakult családneveken belül) milyen arányt képviseltek.

a családnév eredete	a családnév jelentése	1715 %	1728 %	1754 %	1850 %
Magyar	foglalkozásnév	65,9	46,3	51,7	41,9
	személynév	59,3	30,2	24,6	18,8
	helynév	56,2	29,2	22,6	14,1
Német		33,3	6,6	4,1	2,8
Szláv		38,5	10,4	11,4	6,1

1. táblázat: A törzsökös nevek százalékos aránya névtípusonként

Az 1. táblázat adatai arra engednek következtetni, hogy időben távolodva a 18. század kezdetétől ezek a tősgyökeres rábaközi lakosokat jelölő családnév egyre kisebb arányban vannak jelen a névanyagban, azaz egyre inkább gazdagodik a családnévállomány a betelepülő lakosság miatt. A tősgyökeresnek nevezett lakosok között tartjuk számon a 17. század utolsó harmadában betelepült német anyanyelvű, illetve az 1500-as évektől megsokasodó szláv anyanyelvű népséget is. Tehát azokat, akik az 1715-ös összeírásokban már szerepelnek. Ekkor a nevek 88,51%-a magyar, 6,25%-a szláv, 3,84%-a német (és 2,4%-a egyéb idegen) ajkú lakosságra utal.

Az elemzésekből egyértelműen megállapíthatjuk, hogy e táj legjellemzőbb családnévtípusa a foglalkozás megnevezéséből keletkezett név. 1715-ben az összeírt családok több mint 38%-ának ilyen neve volt. Erősíti ezt a megállapítást az a tény is, hogy a tíz leggyakoribb családnév 50%-a szintén ebbe a kategóriába sorolható (*Varga, Szabó, Molnár, Kovács Takács*, illetve *Csizmazia*). Még a 19. század végén is ezt mondhatjuk el.

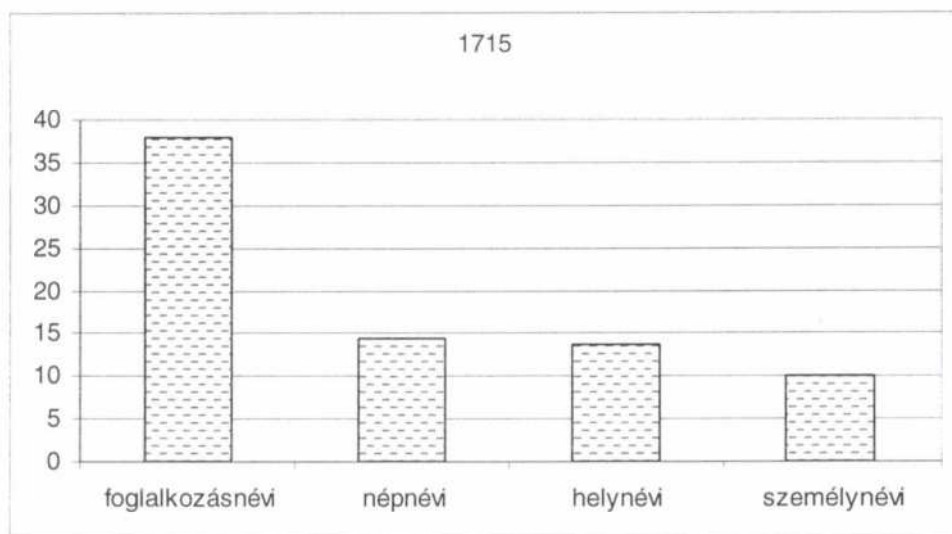
Családnév	1715	1728	1754	1828	1850	1895
Horváth	8.	3.	1-2.	1.	1.	1.
Varga	3.	2.	1-2.	2.	3.	2.
Németh	1.	1.	3.	3.	2.	3.
Molnár	4.	6.	4.	4.	8.	7.
Nagy	5.	7.	8.	5.	4.	4.
Tóth	9.	9.	7.	8.	5.	6.
Kovács	6.	8.	9.	7.	6.	5.
Szabó	7.	4.	5.	9.	9.	8.
Kiss	-	10.	10.	6.	7.	9.
Takács	2.	5.	6.	-	-	-
Csizmazia	10.	-	-	-	-	10.
Szalai	-	-	-	10.	10.	(11.)
Papp	-	-	-	-	-	10.

2. táblázat: A tíz leggyakoribb családnév a jelzett időpontokban a gyakoriságát jelző sorszámmal

A családnévek utáni oszlopokba írt pozíciószám az egyes időpontokban a tíz leggyakoribb családnév sikerességét mutatja be. Nagyon beszédes a két évszázadban kialakult sorrend. A 18. század három összeírása alapján kimutatott leggyakoribb családnévek népnévi és foglalkozásnévi alapszavúak: *Németh* (első), *Horváth* (harmadik), *Tóth* (kilencedik); *Varga* (második), *Takács* (negyedik), *Szabó* (ötödik), *Molnár* (hatodik), *Kovács* (nyolcadik). Az első tíz között szerepel még a *Nagy*, valamint a *Kiss* családnév. A 19. században szinte ugyanazokat a neveket olvashatjuk, a sorrend módosul csupán: *Horváth* (1.), *Németh* (3.), *Tóth* (7.); *Varga* (2.), *Kovács* (5.), *Molnár* (6.), *Szabó* (9.). A *Takács* a 15. helyre került és helyébe a *Csizmazia*, illetve egy *-i* melléknév-képzős helynévi alapszavú családnév sorakozott fel: a *Szalai*.

Az 1. táblázat adatai jól szemléltették: 1715-ben a foglalkozást jelentő családnévek nagy részét, 65,9%-át, a törzsökös nevek között találjuk. A későbbiekben is ebben a kategóriában a legkisebb a mozgás, a nevek fele, majd közel 42%-a az eredeti magból jelen van. A többi esetben azt látjuk, hogy az eredeti, törzsökös nevek aránya az adott névtípuson belül egyre jelentéktelenebbé válik, azaz igen nagy mérvű a bővülés, a névgazdagodás. A magyar eredetű személynévi jelentésű névanyag a 19. század közepéig körülbelül a harmadára, az *-i* képzős helynévből keletkezett nevek köre pedig az eredeti arány negyedére szorult vissza. Névtani vizsgálatokból tudjuk, hogy a Dunántúl legjellemzőbb családnévei a foglalkozásnévi és a népnévi eredetűek: a *Varga*, *Szabó*, *Molnár*, *Takács*, *Kovács* mellett a *Horváth*, *Németh* és a *Tóth*. A személynévi alapú nevek birtokosai távolabbi területekről (keletről) települtek be. Fontos figyelmet fordítani a helynévi alapszavú családneveinkre, ugyanis az 1700-as évek elején az *-i* képzővel alakult helynévi alapszavú családnevek még nagy biztonsággal jelzik, honnan érkezett a név gazdája. A betelepülők esetében a Rábaközben a családnévek alapján jól érzékelhető a közeli településekről, illetve a déli irányból történő beáramlás, elsősorban Vas és Zala megye területéről származnak a letelepedni szándékozó csalá-

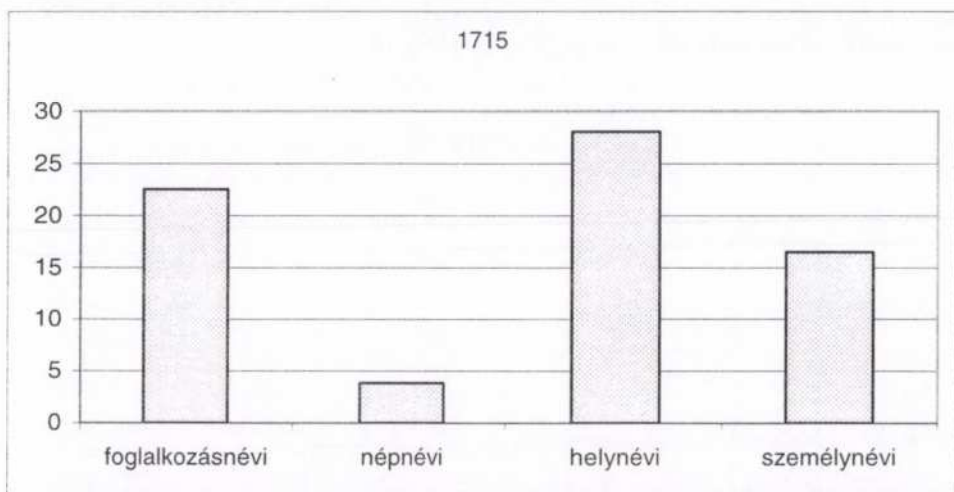
dok.¹⁴ A német és szláv eredetű nevek mennyisége viszont a későbbiekben jelentősen gyarapodik, itt legfeltűnőbb a névgazdagodási folyamat.

1. diagram: A családnév-állomány összetétele jelentéstani kategóriák alapján a családok százalékában

Az 1. diagram arra hívja fel a figyelmünket, hogy a vizsgált időszak kezdetén az itt élő családok közül a legtöbbszörnek (38,01%) olyan családneve van, amely foglalkozásnévből alakult ki. Érdekes a következő oszlopról leolvasható eredmény is: a családok 14,39%-a népnévi alapú családnévvvel rendelkezik. A 2. diagram szemléletesen jelzi, hogy ezt a viszonylag magas arányt milyen kevés névfajta eredményezi: tulajdonképpen három név van jelen ebben a kategóriában: a *Horváth*, *Németh* és a *Tóth* családnév. Emellett egy-egy előfordulással jelenik meg az *Orosz*, *Rácz*, *Török* családnév. 1715-ben még csak kevés személyt neveznek meg helynévből keletkezett családnévvvel (13,82%: pl. *Kisfaludi*, *Lócsi*, *Szalai*), és látszik, hogy nem a legjellemzőbb névadási forma a keresztnévből kialakított családnév sem (9,98%: pl. *Anda*, *Egyed*, *Luka*, *Mátis*). A 2. diagram az előforduló különböző családnéveket alapul véve azt mutatja meg, hogy a névkincsen belül, azaz az összes nevet tekintetbe véve az egyes kategóriákban mekkora arányban szerepelnek a különböző nevek, azaz hol a legnagyobb a névgazdagság, az egyes csoportok hány különböző nevet számlálnak. (Az első oszlop azt jelzi, hogy az összes névnek 22,52%-a a foglalkozás megnevezéséből alakult családnév.)

¹⁴ Varga Józsefné: Zalaiak a Rábaközben. Névtani Értesítő 25. szám, 2003, 134–143.

2. diagram: A családnévállomány összetétele jelentéstani kategóriák alapján a nevek százalékában

Az első két oszlop a családok százalékához képest kisebb arányban van jelen, ami azt jelzi, hogy kevés névféle sok családnak adott nevet, tehát régóta itt élhetnek ezek a személyek, elbokrosodott, elszaporodott családokról van szó. Itt is látszik, hogy a Rábaköz legjellemzőbb nevei a foglalkozás- és népnévből kialakult családnevek. A helynévből és személynévből alakultak esetében az olvasható le, hogy sokféle név kevés családot jelöl, tehát egy vagy csupán néhány családnak adtak nevet, akik nemrég élhetnek e tájon, nem jellemzőek. Kivétel ez alól a helynévi alapúaknál a *Szalai*, amely a Zala helynevet rejti magában, valamint a személynévi alapúaknál például Páliban a *Kozma*, Beledben a *Dancz*, Hövejen az *Anda*, több településen, de csak egyszeri előfordulással a *László* és a *Nyikos* családnév.

1715-től továbbélve a 18. század első felében lejátszódó folyamatokat követve, majd ezeket a száz évvel későbbi eredménnyel összehasonlítva sokféle következtetést vonhatunk le. A magyar eredetű családnevek közül továbbra is csak a legjellemzőbb csoportokat emelem ki. (Noha a népnévi is jelentős, de kevés névegyedet jelent. Akad még tulajdonságot jelölő, például *Gönye*, *Kondor*; vagy növények: *Torma*, *Bokor*; állatok: *Tuba*, *Szarka*; tárgyak: *Kasza*, *Pakrócz* nevéből alakult családnév. Ezek azonban az egészen belül viszonylag jelentéktelen arányt képviselnek.)

A 3. táblázat adatai azt szemléltetik, hogy az 1715-től meglévő törzsökös nevek mellett milyen arányban jelennek meg újak. Az összehasonlítást mindig a családnév saját csoportján belül végeztem el. Például 1728-ban a magyar eredetű foglalkozásnévi alapszavú családnév-kategórián belül továbbra is ott van a 31 törzsökösnek nevezett név, valamint az 1715-ös anyagból 11 név ugyancsak szerepel, de ezek nem tekinthetők törzsökösnek, mert később kihullanak a névanyagból. Viszont ebben az

összeírásban tűnik fel először 25-féle új családnév, amely ennek a kategóriabeli névkincsnek a 37,3%-a, tehát ez mutatja a névgazdagodást.

Az 1715-ös százalékarányok azt szemléltetik, hogy a nem törzsökös nevek mekkora részét képviselik az adott csoport névanyagának.

a család-név eredete	a családnév jelentése	1715 %	1728 %	1754 %	1850 %
magyar	foglalkozás	34,1 16-féle név	37,3 25-féle név	30,0 18-féle név	31,1 23-féle név
	személynév	40,7 11-féle név	50,9 27-féle név	36,9 24-féle név	47,1 40-féle név
	helynév	43,8 27-féle név	51,4 37-féle név	48,3 45-féle név	61,1 91-féle név
német		66,6 6-féle név	88,8 40-féle név	83,3 60-féle név	82,0 87-féle név
szláv		61,5 8-féle név	85,4 41-féle név	63,6 28-féle név	74,4 61-féle név

3. táblázat: A törzsökös nevek mellett megjelenő új családnevek aránya és száma

Az 1728-as összeírásból adódó eredmények minden kategóriában emelkedést mutatnak. Ennek több oka lehet, például az, hogy a háborúk lezárultak, megindult a gazdálkodás, kevesebb a kedvezményezett család, így pontosabb az összeírás. Az idegen ajkú betelepítettek névanyagát azonban érdemes alaposabban megvizsgálni, itt a legnagyobb arányú a növekedés. 1728-ban, az előző összeírás után alig több mint egy évtizeddel, már jól látszik a többször megfogalmazott szándéknak (tudniillik, hogy a puszta helyeket be kell telepíteni, és főként német ajkú lakosokat várni) az eredménye. Grubacsevics Ferenc tiszttartó 1710-ben Esterházy herceghez írott leveléből tudjuk, hogy: „*A fiatal német kolóniát szinte megtizedelték*”¹⁵; azaz a Nádasdy Ferenc által már támogatott német ajkú népesség betelepítése megindult, de a kuruc-kori harcok idején erősen lelassult, sőt sok üldözésben volt részük az ide érkező német anyanyelvűeknek. Esterházy József Antal 1719-ben a szentmiklósi tiszttartóját így utasítja „... a puszta helyekre német jobbágyságot kell telepíteni, s mentül hamarabb szép rendtartást lehet a község közé behozni, valamint a német dominiumokban va-gyon. Ezek mellett a magyar jobbágy is megtanulja a Gvéreknek [német *Gewähr-Buch*] rendszerét.”¹⁶ Efféle ösztönzések hatására érkezett a 17. és 18. század fordulóján, a 18. század első évtizedeiben sok németajkú római katolikus vallású telepes a Rábaközbe, elsősorban a mai Ausztria és Bajorország területéről. A német eredetű családnevek szerkezete, a nevek végződése is ezt igazolja. „*Süddeutschland ist die Heimat der*

¹⁵ Magyar Országos Levéltár. Esterházy család hercegi ágának levéltári anyaga. P 150 1143. csomó.

¹⁶ Mollay Károly: Sopron vármegye vázlatos története In: Sopron és környéke műemlékei. Szerk. Csatkai Endre – Dercsényi Dezső. Budapest, 1956. 85.

*Bühler, Hofer, Moser, alle mit der Endung -er, die in Norddeutschland fremd ist.*¹⁷ A korai betelepülők valóban a *Hofer, Glanser, Kleiser, Ader, Bider, Tobler, Heiner, Tringer* típusú neveket viselték. A betelepítési szándék beszédes példája Dénesfa 1728-ban rögzített névanyaga. A település lakói szegények, a 16. században megyei taksát fizető zsellérek voltak. Később teljesen lakatlan lett a falu, majd új birtokosai újratelepítették. Az 1728-as névsorban 26 családot írtak össze, ebből 4 magyar (*Győrvári 2, Gyűrű, Molnár* egy-egy család) 2 horvát és 20 német nevű család van. A 22 idegen, betelepített személyből szláv nevű a *Jorovics, Parics*; német nevű az *Anrájter, Bominger, Cump, Faber, Gangl, Herman, Hoaler, Imanecker, Klaus, Krászl, Mandler, Moar, Paudler, Praj, Sach, Salemon, Schmitt, Staumberger, Szinebel, Tobinger*. A következő összeírásakor viszont már egyetlen idegen nevű család sincs a községben, tehát gyakori lehetett, hogy az ide érkező betelepülők valami oknál fogva nem tudtak gyökeret eresztetni, visszamentek hazájukba vagy áttelepültek egy másik faluba. Ugyanis a már megismert nevek más településeken néha felbukkannak. Hasonlóan megemelkedett a szláv, főként délszláv eredetű családnevek száma. Például: *Degovics, Dezerics, Dezomics, Kovacsics, Puskovics* és hasonló nevekkal bővült a névállomány. A *Csörgits* név nem őző változatban is előfordult az anyakönyvekben: *Csergits, Csergets* alakban. E típusnál egy név már több családra vonatkozik, ami mutatja azt is, hogy állandó, megtelepedett népességről van szó. Tudjuk, hogy a Sopron és Moson vármegyei területekre már a 16. század kezdetétől érkeztek horvát anyanyelvű családok, elsősorban kis- és középnemesek. *....az egyre terjeszkedő török elől számos armalista és kisbirtokos nemes húzódott fel familiárisi szolgálatáért kisebb nagyobb területet kapva a védett területekre. ... Nádasdy Tamás és utódai alatt...*¹⁸ A feljegyzések szerint Enyingi Török Bálint is sok horvát és rác származású tisztviselőt alkalmazott a birtokain, 1613-ban például Veszékenyben *Rácz István* Török Bálint erdőinek az őrzője. Egyéb, valamely más szláv nyelvterületről betelepülő családok nevét is fellelhetjük: *Bencsik, Csiczák, Gilicz, Kutsora* és hasonlók.

A 18. század első felében lezajló folyamat eredményét az 1754. évi adatok elemzéséből kapjuk meg. A belépők révén megjelenő új nevek száma sokatmondó. Viszonylag kiegyensúlyozott változás látszik a foglalkozás- és a személynévi alapszavú nevek esetében mind a nevek számában, mind azok százalékos arányában. A helynévi motivációjú családneveknél mást tapasztalunk: folyamatosan emelkedik az újonnan belépő névféleségek száma, és az első időszakhoz képest az aránya is. A német és szláv anyanyelvűeket jelölő családnév-anyag 1728 után is jelentős változáson megy át. 1715-ben a törzsökös neveken (német: 3, szláv: 5) kívül 6, illetve 8-féle név van az anyagban, negyven évvel később ez a mennyiség német ajkúak esetében a tízszeresére, a szlávok esetében három és félszeresére nő. 1754-ben az összeírók 489-féle nevet rögzítettek, ez 1593 családfő neve. Ebben a Nádasdy Boldizsár nevével fémjelzett összeírásban 74 eltérő német eredetű nevet találunk. (60-féle új, 3 törzsökös és 11 név 1728-ban már szerepelt.) Például *Apeller, Bruk, Fischer, Hochsinger, Hoffer, Klausner, Linsenhauer, Ritter, Scherer, Schneider, Tobler, Wolf, Zasing*. A családfők közül

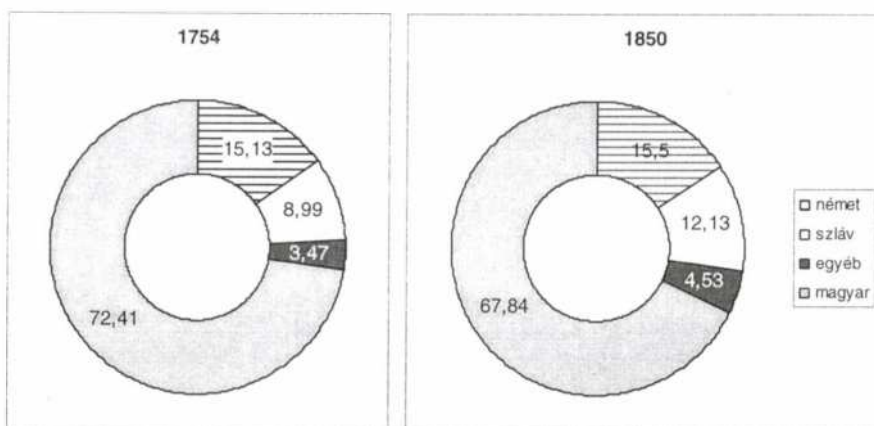
¹⁷ Hans Bahlow: Deutsches Namenlexikon. Familien und Vornamen nach Ursprung und Sinn erklärt. Zweite Auflage, München, 1976. 21.

¹⁸ Tóth Péter: Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. Sopron, 1994. 7.

6,15%-ot jelölnek ezen nevek. A *Garab*, a *Hoffer* 5, a *Kleizer* 4, a *Tobler* és a *Tringer* 3-3 család neve, a többi általában egy, ritkábban két családot nevez meg. A gyakori nevek viselői – a *Garab* kivételével – Gártán élnek, ahova az 1670-es években telepítették őket.

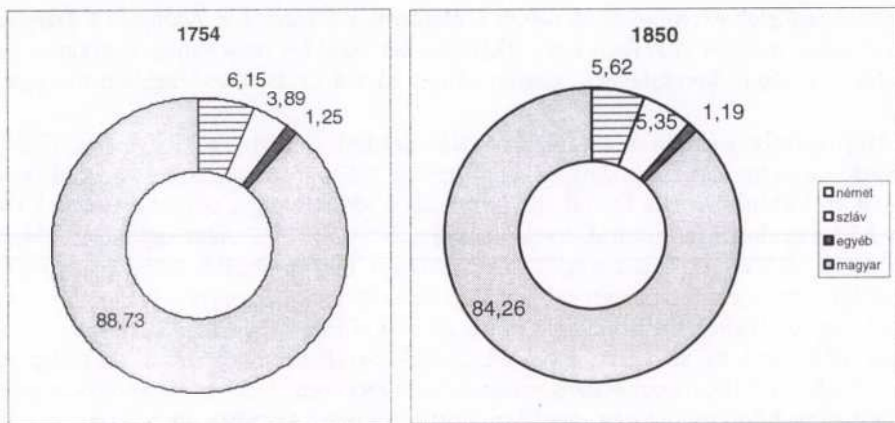
Szép számban akadnak továbbra is szláv eredetű családnevek. *Csörgits*, *Degovits*, *Franek*, *Galavics*, *Garabics*, *Lukonics*, *Lukovics*, *Novák*, *Ugronovics* és hasonlók. Összesen 44 különböző név fordul elő. Lényeges eltérés, hogy a német eredetűek esetében 1,32 a gyakorisági mutató, a szláv neveknél viszont 1,42 (azaz egy nevet átlagosan ennyi családfő visel). Tehát a szláv nevű családok már messzebb jutottak a meghonosodásban, ugyanazon a néven több családfőt szólítanak. Az egyéb kategóriába sorolt nevek között ilyenek fordulnak elő mint: *Deluki*, *Korbeli*, *Ludban*, *Menegati*.

Az 1754. évi és az 1850. évi eredmények összevetéséből újabb megállapítások bonthatók ki. Nincs számottevő változás továbbra sem a foglalkozásnévi alapszavú családnevek körében, ez egy megállapodott névkincs. Azonban igen jelentős a helynévi, a személynévi, a szláv, majd a német eredetű név mennyiségében és az arányában a módosulás.

3. diagram: A családnévállomány összetétele a nyelvi eredet alapján a nevek százalékában

A 3. és 4. diagramok mutatják a változást, ugyanis az új, egy-egy családot jelölő nevek adják meg a folyamatok irányát. Jól érzékelhető ez a német nevek esetében. A 3. táblázat adataiból is azt olvashattuk le, hogy a névféleségek száma száz év elteltével jelentősen megemelkedett, ezt szemlélteti százalékos arányban feltüntetve a 3. diagram. Majd a 4. diagramon azt láthatjuk, hogy az általuk megnevezett családok aránya csökkent, amiből arra a következtetésre kell jutnunk, hogy folyamatos betelepedés tanúi vagyunk, az adott német eredetű névvel rendelkező családoknak még nem volt idejük a terebélyesedésre, csak egyetlen család nevéként kerültek be a névanyagba, tehát a névféleségek száma emelkedik, de az összes családon belül ez nem jelentős mennyiség.

4. diagram: A családnévállomány összetétele a nyelvi eredet alapján a családok százalékában

A 18. század közepén az idegen hangzású nevek az előforduló különböző névfajtáknak megközelítőleg az egy negyedét jelentik, a családoknak pedig körülbelül az egy nyolcada rendelkezik nem magyar hangzású, írású névvel.

Az 1850-ből való összeírásban 684-féle családnéven 3772 családfőt neveznek meg. Ismét az idegen eredetű nevek terén lezajlott változásokat emelem ki. A német írású nevek száma 106, a családok száma 212. A névféleségek 15,5%-át e csoportba sorolhatjuk, a családok számában nem ilyen jelentős az arány, csupán 5,62%. A névgyakorisági mutató 2. A növekedés hátterében nem csupán az előző század tudatos és szervezett betelepítési folyamatai állnak, hanem a zsidó lakosság spontán betelepülése is. Az újabb családok érkezését igazolja, hogy a német eredetű nevek 70%-a egy családra vonatkozik. 71 név csak egyszer fordul elő. A német nevű családok jelentős része (62 család) Kapuváron, valamint a vele szorosan együttműködő Gartán (26 család), a közvetlen mellette levő Vitnyéden (14 család), a szintén szomszédos Babóton (14 család) lakott. Ez a városiasodásra, a munkalehetőségek növekedésére, valamint a zsidó lakosság számának emelkedésére utal. Mint tudjuk, ők német eredetű családnévet viseltek II. József 1787. évi rendelkezése óta. *„Die Judenschaft in allen Provinzen zu verhalten, dass ein jeder Hausvater für seine Familie, der Vormund für seine Waisen, und eine jede ledige, weder in der väterlichen Gewalt, noch unter einer Vormundschaft oder Kuratel stehende Mannsperson vom 1-ten Jänner 1788 einen bestimmten Geschlechtsnamen führen, ...jede einzelne Person aber ohne Ausnahme einen deutschen Vornamen sich beilegen und solchen Zeitnehmens nicht abändern soll.*⁴⁹ Érdekes módon a Beledben összeírt német névvel bíró családfők száma csupán öt, az 1870-es évtized zsidó anyakönyveiben viszont 55 családfő jelenléte mutatható ki.

⁴⁹ Schwartz Elemér: A nyugat-magyarországi zsidó családnevek. Sopron, 1926. 10. V.ö.: Scheiberné Bernáth Livia: A magyarországi zsidóság személy és családnevei II. József névadó rendeletéig. Budapest, 1981.

A szláv nevéek között 201 családot találunk 82-féle név alatt. Csak egyszer kerül bele az összeírásba 48 név. A százalékos eloszlás keveset változott a száz évvel korábbihoz viszonyítva: a nevek 12,13%-a sorolható a szláv eredetűek közé, és a családok 5,35%-a. A családnevek gyakorisága 2,43. Azt jelzi, hogy elég sok a gyakorivá váló, megtelepült rábaközietek jelölő név. A nevek 53,1%-a *-ics* végződésű, ezek a régóta itt élő családokat nevezik meg. Ellenben enyhén növekszik az északi irányból betelepülő szláv nevéek száma is: *Deszenszki, Germanek, Novák, Smerlicsek*.

A német és szláv nevekhez nem sorolhatók száma is folyamatosan gyarapodik. Ebben az időpontban 31-féle családnév (4,53%), 45 család (1,19%) tartozik ide. Ezeknek a neveknek egy töredéke cigányokat jelöl: *Kenna, Totya*. Valószínű néhány név íráshiba miatt került ebbe a csoportba. Például a *Zsinger* név *Singer* lehet. A *Ludman* név korábban már íródott *Ludbanként, Ludmányként*, valószínű, hogy a német *Ludemannból* torzult.

Összegezve a fenti eredményeket megállapíthatjuk, hogy a családnevek mennyiségi, nyelvi eredet szerinti vagy jelentés- és alaktani vizsgálata sok tanulsággal bír. A mennyiségi vizsgálatokból kimutatható, hogy a 17. század végéig, a 18. század elejéig megélt pusztítás nyoma ott látható a névanyagban: az 1715. évi összeírás mindössze 553 családnévet tartalmazott, negyven évvel később viszont már 1593 a nevek száma. Tehát majdnem megháromszorozódott a névállomány. Ez a gyors ütemű emelkedés a 19. században lassul, száz évvel később (1850) 3772 családot tartottak számon. Nemcsak a családok, de a családnevek száma is nőtt. Az első időpontban 208-féle családnevet szolgáltatnak a források, a legmagasabb érték 1850-ben volt, ekkor 684-féle családnevet írtak össze az általam vizsgált településeken. Fontos megállapítás, hogy a népességszám jobban emelkedett, mint a névféleségé, így növekedett a névgyakoriság. A kezdeti alacsony gyakorisági mutatószám 2,66 volt, a legmagasabb 1850-ben lett: 5,51, tehát a népességszaporodás már nem a betelepülés útján, hanem a letelepedett családok sokasodása, terebélyesedése folytán jött létre.

A családnév-gyakoriság vizsgálata meggyőzően bizonyította, hogy az elnéptelenedett falvakba folyamatosan érkeztek a betelepülő személyek. Ennek egyik bizonyítéka, hogy az egyszer előforduló családnévek aránya végig magas marad. 1715-től 1850-ig a következő százaléktételek jelzik az egy családot jelölő nevek mértékét: 1715: 62,50%; 1728: 58,93%; 1754: 58,89%; 1828: 49,37%; 1850: 43,27%. Tehát a 19. század közepén is azt mondhatjuk, hogy a családnevek közel fele tökéletesen identifikál, azonosítja az illető családot, mivel közel-távolban egy van belőle.

A névgazdagodási folyamatban mind a gyakorisági, mind pedig a jelentés- és alaktani vizsgálatok rámutatnak az *-i* melléknévképzős helynévi alapszavú családnevek csoportjára. A gyakorisági vizsgálatoknál ott tűnik fel a típus, hogy kezdetben nincs a leggyakoribb nevek között, majd elsőként a *Szalai*, aztán a *Füzi, Borsodi* nevek egyre több családot képviselnek. A jelentéstani elemzésben feltűnő e kategória emelkedése a névállományon belül: 1715-ben a családok 13,82%-át, a 18. században 14,19%-át, a 19. században 16,78%-át nevezik meg. A névkincsen belül 1715-ben 28,02%, a 18. században 33,14% és a 19. században 35,49%. Összecseng ezzel az alaktani vizsgálat eredménye: a képzett családnevek között legnagyobb súlyú ez a típus: a 18. században

29,58%, az 1800-as években 30,47%. Elmondhatjuk, hogy a családnevek egyharmad része helynévből alakult *-i* képző segítségével.

A nevek eredetének vizsgálata szintén sok tanulsággal szolgálhat az adott térség népességtörténeti háttéréről, a migrációs folyamatok irányáról, a nyelv, a nyelvjárás akkori állapotáról. (A 18. században diktálás, bemondás alapján rögzítették az összeírók a neveket. Nagyon sok esetben az akkori magyar, de a német nyelvjárási állapotokról is vonhatunk le óvatos következtetéseket.) A családnevek nyelvi eredet szerinti kategorizálása azt mutatta meg, hogy a névállomány növekvő részét alkotják az idegen eredetű – elsősorban német, másodsorban szláv – családnevek. A 18. század közepén a névanyag 27,59%-a, a 19. század közepén pedig a nevek 32,16%-a nem magyar névadás útján jött létre.

A családok számában is folyamatos az emelkedés: a 18. század eleji állapothoz képest jelentősen nőtt az idegen eredetű nevet viselő családok száma, a lakosságon belüli aránya (1715: 5,77%; 1728: 8,78%; 1754: 11,27%; 1850: 12,16%). Az egy családot megjelölő tulajdonneveket nyelvi eredet szempontjából megvizsgálva az tapasztalható, hogy jelentős részük német eredetű családnév. Ez kezdetben a betelepülő oszt-rák, bajor népességet jelölte, később a polgári réteget alkotó német ajkú lakosokat (nyomdász, tímár, bérlő, tisztviselő stb.), majd a zsidó lakosságot. Az adatokból az is látszik, hogy Kapuváron és Gartán mindkét században, Beledben pedig a 19. század második felében magas a német nevek száma. Szláv nevű népességet szintén elsősorban az említett településeken, valamint kisebb számban Bogyoszlón, Hövejen és Kecölbén találunk.

Forrásjegyzék

- Oppidum Kapuvár 1672. Magyar Országos Levéltár (MOL) Rep. 65. 389. 8.
Possessio Babót, 1680. évi urbarium MOL Rep. 65. 389. 9.
Perceptoralia, Conscriptiones regnicolares 1715–1720., 1728, 1754, 1828, IV. 14.a.
Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (SL)
Conscriptiones populares 1850. IV. 1. l. aa. (SL)
Conscriptio Zingarorum 1773. IV. 1. m. (SL)
Conscriptiones Judaeorum 1831. IV. 1. n. (SL)
Esterházy család hercegi ágának levéltári anyaga, MOL P 150 1143 csomó
Születési anyakönyvek, Magyar Országos Levéltár Mikrofilmtára

Melléklet

1. melléklet: a vizsgált települések sorszáma és neve

sorszám	település
1.	Kapuvár
2.	Babót
3.	Beled
4.	Bogyoszló
5.	Cirák
6.	Dénesfa
7.	Edve
8.	Garta
9.	Gyóró
10.	Himod
11.	Hövej
12.	Jobaháza
13.	Rábakecöl (Kecöl)
14.	Magyarkeresztúr (Tótkeresztúr)
15.	Kisfalud
16.	Mihályi
17.	Oslip
18.	Páli
19.	Potyond
20.	Szár föld
21.	Rábatamási (Tamási)
22.	Vadosfa
23.	Vásárosfalu
24.	Veszkény
25.	Vica
26.	Vitnyéd

1. melléklet: A német és szláv eredetű családnevek mennyisége településenként 1850. évi népesség-összeírás alapján

Német eredetű családnevek (1850)

Ssz.	Név	Település =>	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.	26.	Összes
1.	Áder	10							3																				13
2.	Apeller	2																							1				2
3.	Arbeiter																		1										1
4.	Arnstein																												1
5.	Axnix	4											1																5
6.	Bider	2															1					1			2				6
7.	Boninger							1																					1
8.	Böekk																										1		1
9.	Böhm	2																1											2
10.	Braun																												1
11.	Brayer																					1							1
12.	Czinder						1																						1
13.	Czumpf																										1		1
14.	Dachs	1																											1
15.	Deutsch															1	5					1							7
16.	Dresser	1													2														3
17.	Drommer	1																											1
18.	Ehmán																		1										1
19.	Eprer																												1
20.	Fischer	1															1												2
21.	Freyer	3																											3
22.	Frister																					1							1
23.	Fürst	1																											1
24.	Gajer												2																2
25.	Garab	4								3	2				1	2													12
26.	Getz	1																											1
27.	Grainer																										1		1

MŰHELY

BARANYI JUDIT

I-XV. Országos Érembiennále,
Sopron, 1977-2005.
Áttekintő összegzés¹

A kortárs magyar képzőművészet bemutatásának mind többféle lehetőségét kereste a 20. század második felének alkotói közössége, a művésztelepek, a vidéken egyre nagyobb számban letelepült művészek csoportjai. Ehhez csatlakoztak az önkormányzatok és közintézmények kezdeményezései, illetve a kulturális irányítás mind határozottabb, a művészeti életet decentralizáló törekvések támogatása.

Érdekesen indultak a képzőművészeti ágazatok egyre nagyobb számban meghirdetett biennáléi, illetve az egyes településekhez leginkább köthető egyéb kulturális programok periodikus jelentkezése. Mindehhez a kezdetekkor, azaz az 1960-as években, méltányos összegű központi támogatás, illetve a szervezést és lebonyolítást segítő központi intézményi támogatás (elsősorban a Múcsarnok bevonása) járult. Ezek a kezdeményezések, programok mind szélesebb körű érdeklődést biztosítottak a résztvevők és látogatók vonatkozásában egyaránt. Voltak helyek, ahol a festészet (Szolnok, Hódmezővásárhely, Szeged); másutt a grafika (a nagy hagyományú Miskolc, majd Salgótarján); a Kner Nyomda közelségétől inspirált Békéscsabai Alkalmazott Grafikai Biennále; Pécssett – egymást váltó években – a kerámia, illetve a kispasztika; Szombathelyen a Textilművészeti Biennále; Egerben az akvarell műfaja talált befogadó otthonra. Örvendetes, hogy valamennyi városban évtizedek óta változatlan érdeklődés mellett kerülnek megrendezésre ezek a tárlatok.

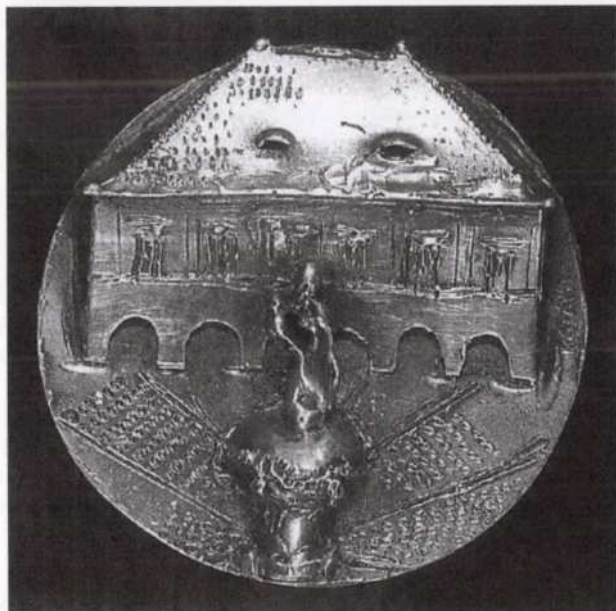
Sopron 1977-ben ünnepelte szabad királyi várossá nyilvánításának 700. évfordulóját. A város színes programokkal, fontos vállalkozásokkal, rendezvényekkel gazdagította a jeles évfordulót. A város ekkor vállalta fel a kortárs magyar éremművészet támogatását, befogadását; egy nemzetközileg is jelentősnek értékelt művészeti ágnak teremtett rendszeres bemutatkozási lehetőséget az évfordulóra csodásan felújított Lábasházban. Az épületet az azóta elhunyt Nagypál Judit építész igényes tervei szerint alakították, az installációját (elsődlegesen a kiváló bemutatási feltételeket biztosító éremtárolókat) és a földszinti üzlethelyiségek változatos berendezéseit Fekete György belsőépítész tervezte.

A Kulturális Minisztérium és a Magyar Képző- és Iparművészek Szövetsége elfogadta Sopron város meghívását. Alkotóink is komolyan vették az invitálást, a mai napig elmélyülten, az éremművészet sokféleségének szellemében, változatos tartalmi és formai koncepciókkal jelentkeznek kétévente. A lebonyolítás feltételei módosultak ugyan (begyűjtés, tárolás, művek visszaadása stb.), de a város által működtetett Rendező Bizottság vállalja az operatív feladatok jelentős feltételeinek biztosítását, támaszkodva a Soproni Múzeum hathatós, önálló tevékenységére. Mai napig komoly gondot jelent a

¹ Az áttekintést 2006. májusában írtam, a Régészeti és Művészettörténeti Társaság Sopronban akkor zajló vándorgyűlésére. Közbejött betegségem miatt elmaradt előadásom, így ennek anyagát egészítem ki – egy évvel később.

megfelelő elektronikus és írott sajtó mozgósítása, „megnyerése”. Sokkal több figyelmet érdemel a Biennálé megismertetése, ajánlása hazai és külföldi vonatkozásban egyaránt. (sajnos ez nem csak a Biennáléval kapcsolatos problémája az egész szakterületnek).

Ami a részvételt illeti, a soproni Országos Érembiennálé mindig átfogó képet tudott és tud adni éremművészetünk helyzetéről, eredményeiről, a kísérletezésekről éppen úgy, mint a klasszikus megfogalmazású alkotásokról.

Kótai József: Lábasház, 1983, vert ezüst, Ø 4,5 cm

1977-ben – szerencsés egybeeséssel – Budapesten rendezték a FIDEM kiállítását (az éremművészek nemzetközi szervezetének bemutatóját), amelynek külföldi vendégei megtekintették az Érembiennálét. A visszhang meglepetésről, pozitív elismerésről szólt, s többek között ez is hozzájárult ahhoz, hogy ezen fontos nemzetközi rendezvényen hazánkat megkülönböztető figyelemmel fogadják napjainkig. Bizonyíték erre az is, hogy azóta már két alkalommal (1994-ben és 2002-ben) ismételten hazánk lehetett fóruma ennek a jelentős nemzetközi kongresszusnak és seregszemlének.

A legkomolyabb feladatok egyike mai napig az érem műfajának definiálása, jelen törekvések befogadása, vállalása. A klasszikus érem „bronzból vagy nemes fémből készült, az egyik oldalán lapos relief, a másikon kép vagy – emlékérmek esetén – megfelelő szöveg szerepel. Lehet kerek, vagy ovális, 10 cm-ig érem, ennél nagyobb plakett”. Szerencsére már a 20. század első felében munkálkodó Beck Ö. Fülöp, majd Ferenczy Béni és még néhányan, többek között Vígh Tamás, Kiss Nagy András, Asszonyi Tamás és még jó néhányan jelentősen bővítették az elfogadott kritériumokat. Így

önálló kompozíciók, elvont témák, bontott felületek is hamar elfogadottá váltak ezen az intim méretű, elsődlegesen kézbevételekre komponált darabokon, megtartva egyúttal az események, ismert személyek és egyéb témák megörökítésének lehetőségeit.

Borsos Miklós: Szabó Lőrinc.
1964, bronz, Ø 22 cm

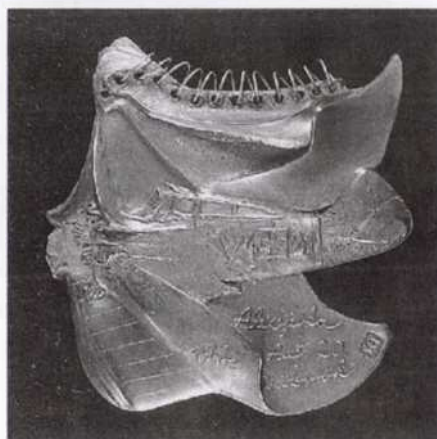
Vigh Tamás: Dienes Valéria (1879-1978),
2002, bronz, Ø 11.8 cm

Hamar kiderült, hogy már nemcsak bronzból, hanem másfajta fémből, márványból, műanyagból is létrehozhatnak érmészeink olyan műveket, melyek magukon hordozzák mindazt az igényt, amelyet az érme műfajával szemben támaszthatunk. Gazdagodott később a skála más anyagok: porcelán, kvarc, toll, papír, üveg, stb. megjelenésével. A Biennále a kezdetektől felvállalta a nyitottságot, az új kísérleti törekvések befogadását, bemutatását. Az idő többszörösen igazolta, hogy ezek a próbálkozások nem egy esetben hozzájárultak a későbbiekben a legkifejezőbb megoldásokhoz vezető úthoz.

Szerencsére ezt a nyitottságot sikerült megőrizni az eltelt harminc év során. Talán ez is magyarázza, mi teszi vonzóvá a részvételt a fiatal alkotók számára. Otthonosan mozognak a Biennalén, nem egyszer pályakezdők első sikereinek is örülve. Ez az érdeklődés jelenti a folyamatos megújulást, a mind sokoldalúbb megismerésének lehetőségét a mai magyar éremművészet eredményeinek. Vonzó lehet a rendezők azon törekvése is, hogy minden alkalommal ajándékképpen megjelenjenek olyan aktuális témákat (évfordulók, jeles alkotókhoz kötődő események stb.), amelyek megjelenítése üdvözlendő lehet. Nem direkt befolyásolás a cél, hanem a figyelem felkeltésén keresztül orientálás egy-egy témára. Az évek során nem egy sikeres érme köthető ehhez.

Komoly erőfeszítést jelent a részvétel feltételeinek fenntartása, pénzügyi háttérének biztosítása, a kiosztásra kerülő díjak, illetve a nívós katalógus megjelentetéséhez szükséges lehetőségek megteremtése. A kezdeti központi támogatás egyre inkább

hátterbe szorult, s a feladatokhoz minden területen felnőttek a helyi szervek: az önkormányzat, a múzeum, s a támogatást díjadományokkal is biztosító intézmények együttesen vállalták, s a mai napig sikeresen biztosítják a Biennále vállalását; azaz folyamatosan színvonalas körülményeket teremtve mutatják be a magyar éremművészet legújabb eredményeit, legjobb alkotásait. A díjak adományozásának színesége, a tendenciák, a tehetséges új generációk, az egyes évfordulók emlékét megőrkítő munkák elismerése – a Képző- és Iparművészeti Lektorátus által összehívott rangos zsűri munkáján keresztül – objektív megismerési lehetőséget jelent az alkotóknak és látogatóknak egyaránt.

Soltra E. Tamás: Pilótasors VIII.
1999. bronz, 9x9 cm

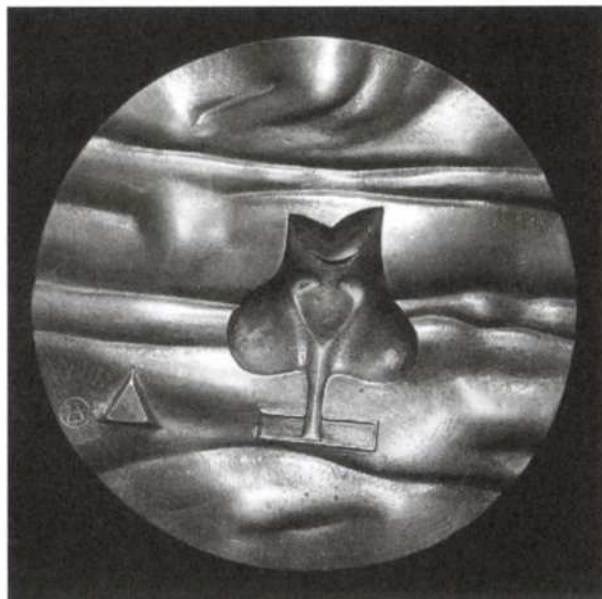

ifj. Szlávics László: V.D. születésnapjára –
Műterem III.
2002 fa, vegyestechnika, 9x9 cm

Külön kell szólni a Biennále nagydíjáról, amely Ferenczy Béni (1890–1967) kiváló szobrász és érmész nevét viseli. Győr-Moson-Sopron megye Önkormányzatának nagydíjaként, mintegy felvállalva és példának állítva a művész életpályájának gazdagságát, munkásságának, emberi és szakmai tartásának tisztaságát, orientáló erejét. Ferenczy Béni alkotói pályájának olyan részét képezik érmei, amelyet a klasszikus alkotói módszer, az igényesség és a szakmai sokoldalúság mellett a humánus, a finom érzékenység jellemzi. A nagydíjjal kitüntetett kiállító művész megkapja a díj mellé Ferenczy Béni „Pro arte” c. érmét – első alkalommal a művész özvegyének jelenlétében történt mindez.

Sopron város kiemelt díja a „Civitas fidelissima”, ehhez míves vert ezüst érem is járul, honorálva a városhoz, a Biennáléhoz kötődő kvalitásos munkák elismerését. A további díjaknál két egyéni adományozóról szükséges közvetlenül is említést tenni: Kótai József soproni születésű ötvösművész „a legfiatalabb tehetséges alkotók egyikének” alapított díjat, a szegedi Szabó Géza ötvösmester díja „a legjobb vertérem tervezőjének” kerül odaítélésre. Emellett első alkalomtól a Roisz Vilmos-alapítvány a múzeum gyűjteményét gyarapító vásárlás céljait szolgálja.

1977–2005 között 15 országos Érembiennále került megrendezésre: alkalmanként 90 körüli kiállító szereppel, kiállításonként 300 körüli munkával. A Lábasház nagy termében a jól variálható tárolókban változatosan lehet csoportosítani a műveket, a stiláris összetartozásokat, tendenciákat, egy-egy alkotó műveit együtt tartva – jól segítve a látogatóknak a mind elmélyültebb megismerést, eligazodást, az értéktrendekhez közeledést.

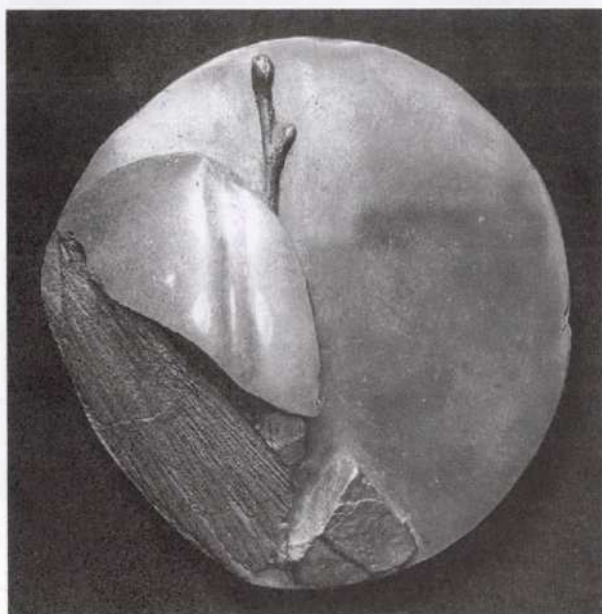
Tornay Endre András: Menny és pokol X, 1992, bronz, Ø 13 cm

Minden biennálén kiemelt figyelem kíséri az előző tárlat nagydíjasának önálló kamara-kiállítását, amely a kisteremben szerepel. Az eddigi nagydíjasok névsora – úgy gondolom – nem szorul különösebb magyarázatra. Tekintélyt és elismerést kiváltó, tisztelettől övezett alkotókról van szó, de egyben a soproni Országos Érembiennále eredményességéről is: Borsos Miklós 1977; Vígh Tamás 1979; Lugossy Mária 1981; Kiss Nagy András 1983; Tornay Endre András 1985; Kiss György 1987; Gáti Gábor 1989; Szöllőssy Enikő 1991; Meszes Tóth Gyula 1993; Soltra E. Tamás 1995, 2005; Budahelyi Tibor 1997; Holdas György 1999; Ligeti Erika 2001; Csikai Márta 2003; ifj. Szlávics László 2005.

Megfigyelhető, hogy az éremművészet olyan missziót is felvállal – már a múlt század huszas éveitől –, hogy biztosítékot igyekszik nyújtani szobrászainknak és érmészeinknek a köztéri alkotásokra szóló megbízások, nagyobb munkák megvalósításának hiánya következtében kialakult szakmai megjelenés igényére, illetve az érem műfaján keresztül értékes témák megvalósulására váró gondolatok felvetésére. Nem pótcselekvés, de az éremművészet ezekben az időszakokban is hihetetlenül gazdago-

dik, s ugyanakkor talán sikerül előbbre vinni alkotóink önmegvalósításának többféle formáját (megbízások, pályázatok irányába).

Az évek során – sajnos – sok alkotótól kellett elbúcsúznunk, munkásságuk jelentős darabjai szerencsére a Soproni Múzeum egyre gazdagabb gyűjteményében őrzi emléküket. Borsos Miklós, Kiss Nagy András, Duray Tibor, Csiky Tibor és a most fel nem soroltak munkássága orientáló szerepet is felvállalt a különböző érmészeti műfajokban a tradicionálistól a szabadon választott témájú, eredeti formai megoldásokkal készült munkák során át. Teljesebb a felsorolás Szabó Iván, Cs. Kovács László, Osváth Mária, valamint a soproni érdekekért sokat tevékenykedő Renner Kálmán megemlékezésével.

Kiss Nagy András: Az életért, 1980, bronz, Ø 9,9 cm

Érdekesen alakult a fiatal érmészek egyre szélesebb körű érdeklődése. Ehhez kellett a főiskolai merev keretek oldódása, melynek következtében a legtehetségesebb hallgatók bemutatkozási lehetőséget kaptak néhány év óta – sikeresen. Itt kamatozik igazán a Biennále indulásakor felvállalt, s következetesen megőrzött „nyitottság”, hisz oldottan dolgozva így lehetőség van esetenként a bemutatkozásra, megmértetésre, s a kedvező fogadtatásra. Ez záloga is egyben a Biennále jövőjének, hisz az alkotók munkássága egyben a sikert is jelenti. Ettől függetlenül előfordul, s a jövőben is lesz rá példa olykor, hogy némely megoldás „borzolja” a kedélyeket (a homokérem, a madártoll-kompozíció, a narancshéj plasztika stb.); ekkor kell hihetetlen türelemmel, megértéssel fogadnia ezeket a munkákat szakmabelieknek és befogadó nézőknek egyaránt, hisz korunk megannyi benyomása, hatása tükröződik ezeken a megjelenési formákon, amelyek az ese-

tek többségében letisztulva szereznek maguknak további létjogosultságot a művészetben. A direkt elutasítás, netán tiltás nem vezet sehova, ezt tanúsíthatjuk néhányan, akik átéltük a „kulturpolitikai irányelvek” megannyi változatát.

A Soproni Múzeumnak egy nagy sikerű vállalkozása kapcsolódik az Országos Érembiennáléhoz. Mindig a Biennálét követő évben megrendezi az ottani díjazottak csoportos bemutatóját, ahol érmeik mellett más munkáik is szerepelhetnek. Így teljesebb kép nyerhető tevékenységükről: szívesen vesznek részt, s ezzel szorosabbá válik kapcsolatuk Sopronnal is, ami mindenféleképpen nyereség a jövő szempontjából.

A művészek igen sokoldalúan foglalkoznak az érmészet korábban jelzett definíciók kérdéseivel a Biennálén kívül is. Különböző programokkal, kiállításokon keresztül próbálják feszegetni a műfaji határokat: „Majdnem érem: Az érem harmadik oldala.” Átütő sikert, eredményt, új megfogalmazást ez idáig nem sikerült meggyőzően kialakítaniuk. Nehéz is ezeket a határokat újra fogalmazni, hisz pillanatokon belül a kisplasztika műfaji kritériumaihoz jutnak el. Véleményem szerint nem is ez az elsődleges feladata az érmészetnek, s ezen belül az Érembiennálénak: megtartva eddigi eredményeit, őrizve a hagyományokat, vállalja fel napjaink új igényeihez, a megjelenítéshez szükséges formák és anyagok harmóniájának megtalálását. Legszebb példa erre Lugossy Mária munkássága, aki a biennálé során több alkalommal is meglepő kifejezési formákat és tartalmakat tudott felvonultatni a legmodernebb anyagok felhasználásával, nem egyszer sűrölva a kisplasztika műfaji határait. Ismét a biennále nyitottsága igazolódott: több jelentős nemzetközi kiállításon szerzett rangos elismerést ezekkel az érmékkel, igazolva egyben az új formák-új anyagok egységes megjelenítését a tartalommal.

A Biennále keretén belül örvendetesen született újjá, vált egyre izgalmasabb kiállítási anyagrésszé a vert érmek csoportja. Egyre több intézmény, esemény évfordulójára igényesen tervezett és kivitelezett vert érmek kerülnek emberközelbe, válnak elérhetővé az érdeklődők számára. Méltón gazdagítják legszebb darabjai a Biennále ezen reneszánszát élő műfaját.

Az Országos Érembiennálét kísérő katalógusok támogatják a kiállító művészek megismertetését itthon és külföldön (angol és német mutációval). A rendezők a kezdetek óta fontosnak tartják ezen igényes kiadványon keresztül is segíteni a Biennále jobb megismerését, a mai magyar éremművészet propagálását. Köszönet érte.

Végül hadd említsek néhány személyes mozzanatot: 1977–1999 között magam is tevékeny részese voltam valamennyi Érembiennálénak, tartalmi és manuális munkáinak. Voltak gondjaink, nehézségeink, de ettől függetlenül izgalmas, szép szakmai feladat volt. Állítom, kevés olyan tárlat van az országban, ahol a múzeum érdemi munkatársai beosztásuktól függetlenül végeztek el valamennyi munkát, a rendezési segédmunkától a világitás szereléséig, üvegtisztításig. Meglepően sokoldalú munkatársai vannak a Soproni Múzeumnak: jó emlék számomra, hogy az azóta szintén nyugdíjas Askercz Évával együtt miként lehettünk e tevékenység irányítói és technikai munkatársai is egyben. Jó volt, szép volt, köszönet érte mindenkinek.

Összegzésül elmondható, hogy a magyar éremművészet legjelentősebb fórumává vált évek során a soproni Országos Érembiennále meghitt hangulatú, megbecsülést sugalló világa, ahol az alkotók és befogadók, azaz a művész és közönség egymásra találásának nem

egyszer szép pillanata volt tetten érhető alkalmanként. A folytatásnak megvannak – szerencsére – azok a kinyilvánított szándékai, ami egyben azt is jelenti, hogy ennek feltételeit is biztosítani fogják a Biennálét eddig is sajátjuknak vállaló soproniak.

Elérkezett a XVI. Országos Érembiennále ideje, ami egyben azt is jelenti, hogy éppen harminc évvel ezelőtt indult útjára ez az országos tárlat, amely az eltelt idő alatt megizmosodott, egyre nagyobb hazai és nemzetközi érdeklődés kíséri eredményeit. A mostani tárlaton is lankadatlan érdeklődés mellett igen színes, változatos anyaggal szerepelnek régi és új alkotók.

Sz. Egyed Emma: Mária-kút (Orsolya-tér, Sopron) 1995. bronz, Ø 11cm

A Biennálénak van egy megrendítően szép, szimbolikus mozzanata. Kiss Nagy András szobrászművész, a modern magyar éremművészet egyik legkiemelkedőbb alkotója, sokban megújítója, a soproni Érembiennále markáns egyénisége tíz évvel ezelőtt távozott el közülünk. Felesége, Miklósi Mária festőművész díjat alapított ezévtől „Kiss Nagy András emlékére”. Első alkalommal a XVI. Biennálén a művész özvegye adja át Szanyi Péter szobrászművésznek, egy Kiss Nagy András érem kíséretében, ami a jövőben minden alkalommal a díjjal jár. Ez a gesztus inspirálhatja az alkotókat annak a magas színvonalú, nemzetközileg is elismert tradíciók megőrzésére, folytatására, amelyet Kiss Nagy András életműve jelent a kortárs éremművészetben. Emlékezzünk így is a kiváló alkotóra.

Az eltelt harminc év eredményei művészek, közönség és az intézmények számára egyaránt szép példáját jelentik annak, érdemes folytatni, kell folytatni, s eredményei alapján sikeresen lehet folytatni a soproni Országos Érembiennálét.

Az első világháború során 1914 szeptemberében a cári orosz hadosztályok elfoglalták Kelet- és Közép-Galíciát Lemberg (Lvov) városával, körülzárták a Monarchia legerősebb várának kiépített Przemyslt, majd elérték a Kárpátok vonalát, az Uzsoki szorosnál át-törtek, és október 4-én megszállták Máramarosszigetet. Az orosz hadvezetés decemberre tervezte az akkor 120 ezres Krakkó városának és várának elfoglalását, amellyel megnyílt volna az út Szilézia és Csehország, a két ipari központ megtámadására. Az összevont hatalmas seregetesteket akkor nevezték el megállíthatatlan „orosz gőzhen-gernek”. A Kárpátok és Krakkó között védekező osztrák-magyar hadseregek ellen a háború addigi legnagyobb támadása indult meg december elején.¹

Limanova, a Monarchia nyugat-galíciai községe Krakkótól 58 kilométerre, a Dunajec folyó közelében, egy vasútvonal mentén feküdt, elfoglalása az orosz támadás elsőrendű célja volt.² Limanovánál különösen kemény és véres harcokat vívott az 5. és 14. honvéd és a 10. közös huszár-hadosztály, amelynek egyik egysége volt a 9. huszárezred. A katonák abban a tudatban harcoltak, hogy honvédő háborút vívnak, ezt igazolta előttük, hogy a harcok a Monarchia államhatárán belül és közvetlenül Magyarország határa mentén, védekező jelleggel folytak (1. kép).

A huszárok, természetesen gyalogosként harcolva, 1914. december 8-ra virradó éjjel fejlődtek fel a Dunajec völgyében, a lukoviciai magaslatra vontatták fel ágyúikat. Három napon át tartották állásaikat a lavinaszerűen érkező orosz támadások ellen.³ A huszárezrednek huszonnyolc tisztje és háromszáztizennyolc alisztje, közlegénye halt hősi halált. Az ellentámadás során esett el a parancsnok, Muhr Ottmár ezredes, tormási Bauer Ottó, soproni származású hadnagy és a soproni Kaszinó tagsági adataiból ismert Leonard Thun-Hohenstein százados, Hajas Dezső és Mohr Egon főhadnagyk, továbbá Haller József tartalékos hadnagy.⁴ Hetekig tartó küzdelemben, nagy áldozatok árán a Monarchia csapatai visszaszorították az orosz erőket a Dunajec mögé és Magyarország területét is megtisztították a cári csapatoktól. Az osztrák-magyar haderő emberveszteségei az 1914-es évben csak a keleti harctéren 800 ezer fő körül voltak.⁵ A 9. Nádasdy huszárezred legénysége Sopron, Vas és Zala megyéből származott. Soproni laktanyájuk 1881–1882-ben épült 20 hold területen a Baross úton, ahol 520 ember állomásozott 674 lóval. A kaszárnyához két fedett és nyolc nyílt lovarda tartozott.⁶

Az emlékmű létesítésének története 1922-ben kezdődött. A trianoni békediktátum megszüntette a korábbi, császári és királyi alakulatokat, közöttük a 9-es Nádasdy huszárezredet, helyükbe a 3. honvéd huszárezred költözött Sopronba. A város törvényhatósági bizottsága elhatározta, hogy emléktáblát helyez el a kaszárnya falára. Tudomást szereztek erről a volt 9-es huszárok, bekapcsolódtak a gyűjtésbe és a kaszárnya nyil-

¹ Galántai József: Az első világháború. Bp., 1980. 206–209., 215–217.

² Tolnai Világlexikona. Bp., 1928. 10. köt. 171.

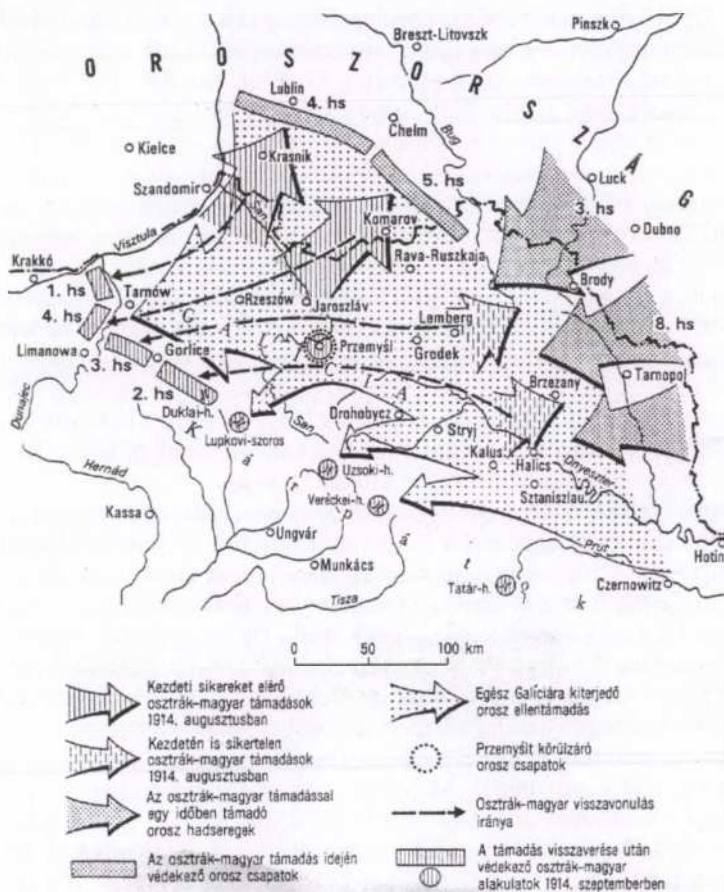
³ Henriquez Vince: A cs. és kir. 9. sz. gróf Nádasdy huszárezred története 1904–1908. Bp., 1930. 34–48.

⁴ Deszkázy Boldizsár: A Soproni Kaszinó 100 éve. Sopron egy évszázad tükrében 1843–1943. Sopron, 1944. 190.

⁵ Pach Zsigmond Pál (szerk.): Magyarország története 1890–1918. VII. köt. Bp., 1978. 1105–1106.

⁶ Heimler Károly: Sopron topográfiája. Sopron, 1936. 41.

vánosságtól elzárt udvara helyett impozáns emlékművet állítottak köztéren, a Deák tér egyik legszebb pontján.⁷ Ameddig a Mátyás király utcát nem nyitották meg, az emlékmű akkor zártabb területről nézett keletre, a később épült Teológia irányába.

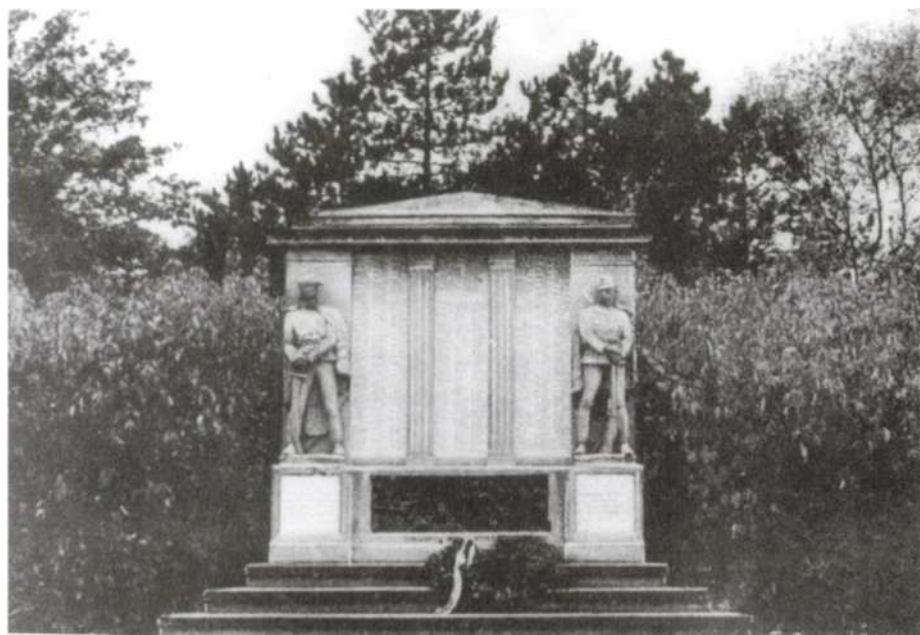
1.kép. A galíciai háború 1914. szeptember – december.
(Galántai József: Az első világháború. Bp. 1980. 206.)

Az emlékmű tervezésével és elkészítésével Kisfaludi Strobl Zsigmondot (1884–1975) bízták meg, aki az első világháború utáni évektől a legtöbbet foglalkoztatott, legnagyobb sikereket elérő szobrász volt, közel 50 szobra áll magyarországi köztereken.⁸ A kőfaragói munkákat a soproni Hild Lipót cége készítette, igen szép kivitelben.

⁷ A limanovai emlékmű volt az első a Deák téren, a többi később létesült: a 76-os közös gyalogezred (oroszlános) szobrát 1931-ben, a 18-as honvéd gyalogezredét (honvéd hitvesével és gyerekével) 1933-ban, a tüzér emlékművet 1936-ban emelték.

⁸ Művészeti Lexikon. Bp., 1966. 640–641. Világhírű műve az Ijász (1918), a Felszabadulási emlékmű a Gellért-hegyen (1947), a budapesti Kossuth-emlékmű főalakja. Nagyszerű portréi a magyar szobrászat legjobb alkotásai közé tartoznak.

A hatalmas emlékmű stílusos elhelyezést nyert a tér akkori, örökzöld fának előterében. A kiemelt talapzaton két huszár művészi beállítású, ötnegyedes nagyságú alakja állt. Az egyik a Nádasdy huszárok Mária Terézia-korabeli öltözkéiben, a másik a világháborús egyenruhájában. Közöttük három nagyméretű márványtáblán a hősi halottak nevei voltak. Az emlékmű alsó részében elhelyezett relief a limanovai csata azon pillanatát ábrázolta drámai erővel, amint Muhr ezredes rohamra vezet a huszárait, és Bauer Ottó hadnagy elesvén, vérént ontja a hazáért (2. kép).

2.kép. A limanovai emlékmű 1940-ben. Fotó: Lobenwein.

Az emlékmű felavatása éppen a csata 10. évfordulójának napjára, 1924. december 11-re esett. Az egész előkészítés, a gyújtás megszervezése – négy évvel az országot nélkülözésbe és nyomorba döntő trianoni diktátum után – csodálatra méltó.⁹ Az ünnepség az újságok több oldalas cikkei szerint napokig az egész város figyelmének középpontjában állt.¹⁰ A Nádasdy regiment még szolgáló és volt tisztjei, altisztjei, a legénységi állomány tagjai a vármegyeháza közgyűlési termében találkoztak. Gévay Wolff Lajos alispán köszöntötte a megjelenteket, akik utána a Domonkos templomba vonultak, ahol Folba János, a csatában is részt vett lelkész mondott misét.

A Deák térre továbbvonuló menetet Simon Elemér főispán vezette, Muhr ezredes özvegyével a karján, őket gróf Bissingen Nándor tábornok, a legidősebb Nádasdy huszár, és Röder Vilmos ezredes, állomásparancsnok (későbbi honvédelmi miniszter)

⁹ Ma szobrász, kőfaragó és öntő szakemberek 20–22 millió forintra becsülik hasonló művészi objektum elkészítését, kivitelezését.

¹⁰ Sopronvármegye 1924. december 10. I. p.; Soproni Hírlap 1924. december 11. I. p.

követte. A Soproni Hírlap december 12-i száma az ünneplő közönség rangos tagjai közül 57 személyiséget, a megjelent altisztek és legénység soraiból 53 nevet sorolt fel azzal a megjegyzéssel, hogy az ő nevüket sikerült feljegyezni. A név szerinti felsorolaton kívül több száz huszár és az elesettek hozzátartozói a megjelent hatóságok, főiskolások és az iskolák növendékei növelték a tömeget jóval ezer főnél többre.

Az avató beszédet Hőgyész Pál főjegyző (a későbbi főispán) tartotta, majd Folba János tábori lelkész és Ziermann Lajos evangélikus lelkész mondták el áhítatos szónoklataikat. Mészáros Sándor ez alkalomra írt ódáját Czövekhn Barna bányamérnök hallgató szavalta el. A 3. honvéd huszárezred szakasza díszmenettel búcsúzott halott bajtársaitól. A felavatott emlékművön sok anya, özvegy és árva találta meg hozzátartozója nevét. Hosszabb ideig maradtak ott imádkozva, mintha ők szentelték volna fel a legigazabban a Nádasy huszárok emlékművét.¹¹

A limanovai emlékmű a Mátyás király utca megnyitásával és a Teológia épületének felavatásával még szebb környezetet kapott. A környéken lakók visszaemlékezései szerint az emlékművet csupán szilánkok érték a második világháború bombázásai során, amikor a környezetében számos épület összeomlott vagy súlyos sérüléseket szenvedett. A szobor eltüntetésének idejéről, körülményeiről nincs pontos adatunk. 1950-ben vagy 1951-ben, nagy erővel, egy nap alatt bontották le és szállították ismeretlen helyre darabjait. Az egyik magyarázat szerint azért érték szét az emlékművet, mert tartottak attól, hogy a domborművön látható két-három orosz halott ellenérzést válthat ki a szovjet hadsereg tagjaiból. Ez a vélekedés hibás, a város többi első világháborús emlékművét a szovjet katonák nem bántották.

Sopronban 1945. után nem volt a második világháborúra utaló emlékmű. A sopronbánfalvi temető bejárata közelében az 1944. augusztus 7-én lelőtt Molnár László vadászpilóta hadnagy síremlékébe gépének légcsavartját építette be édesapja, Molnár Gyula.¹² A sírről 1945 nyarán rosszindulatú feljelentés érkezett a szovjet parancsnokshoz. Turik őrnagy városparancsnok Molnár János megyei rendőrkapitánnyal szállt ki a temetőhöz. Elolvastatta a sírfeliratot és „a haláláig legtöbb győzelmet aratott” vadászpilóta sírjának megtartását rendelte el.¹³ A légcsavaras kompozíció ma is a temető egyik szép síremléke.

A lerombolt limanovai emlékmű helye – a környék háborús kárainak helyreállításai után – a legalkalmasabb terület szoborállítás számára, s ezt felismerték a város akkori vezetői is. 1959 tavaszán Kellner Sándornak, a Tanácsköztársaság kormányzótanácsi biztosának egész alakos szobrát készíttették el Szakál Ernő szobrászművésszel.¹⁴

1970. április 1-én új emlékmű felállítására került sor. A Kellner szobrot – özvegyével történt megállapodás után – áthelyezték a Teológia épülete előtti térre. Helyére „felszabadulási emlékműként” Kiss Kovács Gyula Munkácsy-díjas szobrász állított hat méter magas oszlopra karját széttáró, libbenő női alakot, amelyhez Niké, a győzelem istennője szárnyas alakját vette mintául. A rövid felirat: „1848 – 1919 – 1945”, három sorsdöntő évszámra emlékeztetett. Ezt az emlékművet 1990-ben bontották le. A Városüzemeltetési

¹¹ Sopronvármegye 1924. december 11. 1–2. p.; Soproni Hírlap 1924. december 12. 1–2. p.

¹² Molnár Gyula szobrász, a Deák téri 18-as emlékmű egyik alkotója.

¹³ Molnár János emlékiratai. (Kézirat a szerző tulajdonában.)

¹⁴ Bors András: Kellner Sándor, az igazi bolsevik. SSz. 1960. 193–200.

Kft. telepén tárolt bronz szobrot 2006 őszén fémgyűjtők eltulajdonították. Többek véleménye szerint a kecses mozdulatú szobor a város legszebb ábrázolása volt.¹⁵

A rendszerváltás után Várkuti János kezdeményezte azt a második világháborús emlékmű alapítványt, amelyet Sopron város polgármesteri hivatala is jelentősen támogatott. A fertőrákosi kőből faragott impozáns szoborkompozíció monumentális hatású. A Pieta motívum barokk korra utaló megfogalmazása kapcsolatot teremt a város múltja, történelme és a jelenkor között. A két Pieta megjelenési formája eltér egymástól, az egyik mély fülkéből kiemelkedő, a másik kerettel kontúrozott relief. Mindkét plasztika önálló alkotásként is értékelhető, de együttesük felfokozott tartalmi és művészi hatást nyújt. Hatásosan érvényesülnek a negatív és pozitív formák, a szikla és a faragott részek átmenete. Felirata: „A II. világháború áldozatainak. A katonák, polgárok, kitelepítettek, elhurcoltak emlékére. Állította Sopron város közönsége 1993-ban”. A szoborkompozíciót 1993. november 27-én Szabad György, az Országgyűlés elnöke avatta fel.

Az előzőekben áttekintettük a Nádasy huszárok limanovai küzdelmének hadtörténetét, az emlékmű létesítését, felavatását, lerombolását, majd foglalkoztunk a lebontott emlékmű helyén létesült szobrok, szoborcsoportok sorsával. A Nádasy-emlékműre – több mint fél évszázad elteltével – már alig emlékeznek a város lakói. A huszárok első világháborús hősi helytállása azonban a hadtörténettel foglalkozók és a város történiáját ismerők számára ma is élő emlékezet. A rendszerváltást követő években többen hangsúlyozottan felvetették a háború utáni negyven év alatt elpusztult, vagy szándékosan lebontott emlékművek sorsát.

A Deák tér – a Tűztoronnyal együtt – Sopron városának egyik jelképe, múltjának őrzője az 1990-es évekre elhanyagoltá vált.¹⁶ A téren elhelyezett hősi emlékművekről a közkezen forgó tervekben, rajzokon és szóbeli vitákban kevés szó esett. A Deák tér átépítése viszont többekben felvetette az eltüntetett Nádasy emlékmű kérdését, ami a Soproni Városszépítő Egyesületben is vita tárgya volt. A Honvéd Hagyományőrző Egyesület és a Vitézi Rend helyi képviselői is kérték emlékhely kialakítását. Indokaik szerint magyar hadtörténelem örökké emlékezetes időszaka 1914 december havának első fele. Limanova neve minden hadtörténeti műben, lexikonban a háború fontos fordulataként szerepel, mint később például Gorlice, Doberdó, ahol sok ezer magyar katona vált a háború áldozatává.¹⁷

A limanovai emlékmű az eredeti állapotában nem állítható fel anyagi okok és helyhiány miatt sem. A Deák tér felújítása során az elesettek emléke előtt tisztelgő, méltó gesztus lenne az eredeti hely közvetlen szomszédságában – a második világháborús kettős szobor környezetében – az egykori emlékműre utaló emléktábla felállítása! A hősi halált halt Nádasy huszárok emlékezte ezt a tiszteletet feltétlenül megérdemli.

¹⁵ Zakar János: A felszabadulási emlékmű Sopronban. SSz. 1970. 182–184.

¹⁶ Közép-Európa legnagyobb ismert terének helyreállítására 1996-ban pályázatot írtak ki, a tervre építési engedélyt is adták, de a munka nem kezdődött meg. 2004-ben ismét pályázatot írtak ki a terre, az EU támogatás több feladata teljesítésének feltételével. Az újabb építési tervek több ezer soproni lakos tiltakozását váltották ki, másfél éven át szóban és írásban heves viták folytak. Az átépítési munkálatok a terv kevés változtatásával 2006 őszén megkezdődtek, jelenleg, 2007 tavaszán, folyamatban vannak.

¹⁷ Ez vonatkozik az első világháborúról szóló nemcsak magyar, hanem német, orosz, lengyel, sőt angol kiadású történelemkönyvekre is.

A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat minden évben más-más helyszínen rendez meg 3-4 napos vándorgyűlését. Általában egy-egy megyei vagy országos múzeum meghívásának tesz eleget, ebből pedig az is következik, hogy minden évben az ország más részét látogatják meg a szakemberek és a pártoló tagok. Amióta az ország határai nyitottá váltak, a szomszédos területekre (többek között: Partium, Bácska, Szlovénia, Burgenland, Csallóköz, Szepesség) is átlátogat a Társulat. Így történt ez a soproni vándorgyűlés esetében is. Meg kell említeni, hogy a Soproni Múzeum nem megyei múzeum, hanem a Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatóságának filiája. A soproni vándorgyűlésnek azonban hagyománya van. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1847-es ülését követően a 20. században két alkalommal is élvezte a múzeum vendégszeretét a Társulat. 1967-ben a Liszt Ferenc Múzeum fennállásának 100. évfordulóját ünnepelte, 1987-ben pedig a Storno-gyűjtemény felújítása és új-ranyítása hozta a Társulatot Sopronba. Az elmúlt 19 év eseményei és eredményei tették aktuálissá a Társulat újbóli meghívását. A vándorgyűlések történetében először minden résztvevő kézhez kapott egy kiadványt, ami kizárólag erre az alkalomra készült. A 44 oldalas könyvecske a vándorgyűlés részletes programját tartalmazta és a kirándulások során meglátogatott helyszínek, kiállítások, műemlékek történetét ismertette. Összesen 26 helyszínről készült rövid tájékoztató, a végén a legfontosabb szakirodalom megjelölésével. A borítóján színes, belül fekete-fehér fotókkal, térképekkel illusztrált kiadványhoz Tóth Imre, a Soproni Múzeum igazgatója írt előszót, az egyes fejezeteket Gabrieli Gabriella, Gömöri János régészek, valamint Kiss Melinda és Nemes András művészettörténészek írták. A füzet szerkesztését Gömöri János végezte.

A vándorgyűlések programja tartalmilag három részre osztható: tudományos konferencia, szakmai kirándulások és baráti beszélgetések. A konferenciára általában a vándorgyűlés első napján kerül sor, a megnyitó és a hivatalos köszöntők után. A tudományos ülés a legutóbbi időszak eredményeit összegzi, esetünkben az utolsó 20 esztendőt. Az általános gyakorlat szerint a vendéglátó múzeum munkatársai számolnak be tevékenységükről. Úgy gondoltuk azonban, illő lenne, ha lehetőséget kapnának a városunkban kutatásokat végző, de más intézménynél dolgozó kollégák is. A helyszínen tíz előadás hangzott el; a távollevő Baranyi Judit előadásának szövegét a Soproni Szemle jelen számában – kibővítve – olvashatjuk. A konferencia részletes programja megtalálható a beszámoló mellékletében.

A vándorgyűlés második részébe a szakvezetésekkel egybekötött városnézés, a kiállítások látogatása és a tanulmányi kirándulások sorolhatók. A Társulat 1987-es itt járta óta két új állandó kiállítással gazdagodott a Soproni Múzeum. 1992-ben nyílt újra – több mint 40 év után, hitelesítő feltárást és műemléki helyreállítást követően – a Mithras-

szentély; 1997-ben pedig az új régészeti kiállítás a Fabricius-ház (Fő tér 6.) 1. és 2. emeletén „Háromezer év a Borostyánkő út mentén” címmel. A Társulat tagjai megnézhatték a nyilvánosság elől ma még elzárt Storno-mütermet a Bécsi utcában, és módjuk nyílt a Körmeny-Csák Gyűjtemény kortárs magyar művészeti anyagának megtekintésére is. A vándorgyűléshez külön kiállítás kapcsolódott a Lábasházban (Sopron, Orsolya tér 5.) „Régészeti és műemléki kutatások Sopronban és környékén 1986–2006” címmel. A vitrinekben kiállított régészeti leletek mellett néhány, a műemléki kutatások során előkerült kőfaragvány adta a kiállítás anyagát. Ezt 37 nagyméretű fotóabló egészítette ki, melyek a legfontosabb kutatásokat mutatták be (Amphitheatrum, Nagycenk-Laposrét, soproni városfalak, Ógabona-téri római temető, ferences-bencés templom és kolostor, jezsuita konviktus, fertőszéplaki volt Széchényi kastély és számos más lelőhely). A kiállítás május 7-től június 12-ig volt látható, hogy a soproni közönség is tájékozódhasson a kutatók munkáiról és eredményeiről. A várossal és környékével való ismerkedésre az első nap délutánján és az utolsó nap délelőttjén volt alkalmuk a résztvevőknek. A második napon a tudományos konferencia után a tágabb környék, a Fertőpart nevezetességeinek meglátogatására került sor. A tervezett programból a fertői kastély megtekintése kimaradt, mert időközben ránk sötétedett. A Mithras-szentélyhez vezető úton ugyanis az autóbuszok nem értek el a fák alatt, így a Társulat az út egy részét gyalog tette meg. Sem ez az apró nehézség, sem az, hogy a hidegségi templom kulcsa időlegesen elveszett, nem szegte a Társulat kedvét. Másnap egész napos kirándulás következett Burgenlandba, ahol az ottani kollégák vendégszeretete segítette a rendezvényt. A részletes program szintén a mellékletben található.

A program harmadik részéhez a vacsorákat és fehér asztalos beszélgetéseket sorolom. A konferenciát Győr-Moson-Sopron Megye Önkormányzata és Sopron Megyei Jogú Város Önkormányzata is támogatta. Ennek jegyében június 8-án Sopron képviselőjében a Társulat tiszteletére adott vacsorán Kuslits Tibor, Sopron főépítészje mondott pohárköszöntőt, míg június 9-én, pénteken este Ivanics Ferenc országgyűlési képviselő, Győr-Moson-Sopron Megye Önkormányzatának alelnöke, mint a múzeumokért felelős politikus köszöntötte a Társulatot. Ezek a vacsorák módot adtak a kötetlen beszélgetésekre is. Egymás kutatási eredményeinek megismerése, új témák felvetése, a szakma híreinek kicserélése színesítették az estétet.

Az ország egész területéről mintegy 130-an vettek részt a programokon. Dr. Kovács Tibor, a Társulat elnöke, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója szombaton este a lánzséri vár tövében, egy festői tisztáson köszöntötte meg a Soproni Múzeumnak a meghívást és a vendéglátást, a szervezést. Reményét fejezte ki, hogy 2017-ben, a múzeum fennállásának 150. évfordulóján a Társulat újra Sopronban köszöntheti a másfél százados intézményt. A program előkészítését három muzeológus: Gabrieli Gabriella, dr. Gömöri János és Nemes András végezte, utóbbi a szervezőmunkát is összefogta.

Kovács Tibor válasza Kuslics Tibor városi főépítész pohárköszöntőjére a Tercia Serházban

A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat 2006. évi vándorgyűlésének programja – Sopron és környéke

2006. június 8. csütörtök

- 11.00 Elnöki megnyitó (Soproni Városháza)
 Köszöntők: Walter Dezső Sopron Megyei Jogú Város Polgármesterelvanics Ferenc országgyűlési képviselő, Győr-Moson-Sopron Megye Közgyűlésének alelnöke,
 Dr. Tóth Imre múzeumigazgató: A Soproni Múzeum
- 15.00 Városnézés, múzeumlátogatás 3 csoportban
1. cs. Vezeti Gömöri János: Fabricius-ház, régészeti kiállítás és kőtár, Kecse templom és kolostor (Bartos György), Scarbantia fóruma, rövid belvárosi séta, Lábasház, új időszak kiállítás.
 2. cs. Vezeti Gabrieli Gabriella: Fabricius-ház, polgárlakások (Askercz Éva), Storno gyűjtemény (Kiss Melinda), Scarbantia fóruma, Kecse templom és kolostor (Bartos György), rövid belvárosi séta, Lábasházi kiállítás.
 3. cs. Vezeti Nemes András: Szent Mihály templom, Storno műterem, jezsuita konviktus, Szent János templom, Szentlélek templom, Amphitheatrum.
- 19.30 Vacsora a város vendéglátásában, Kuslics Tibor városi főépítész pohárköszöntője

2006. június 9. péntek

Előadások a Soproni Városháza tanácstermében

Régészeti előadások

- 9.00 Jerem Erzsébet: A Sopron-krautackeri ásások és a feldolgozás legújabb eredményei
9.20 Gömöri János: Az elmúlt évtized fontosabb feltárásai Sopronban és környékén
9.40 Gabrieli Gabriella: Mozaikok az elmúlt évek kutatásaiból
(bencés templom és kolostor, Várkerület 1-3, Hátulsó utcai római temető és Árpád-kori település, Rákóczi u. középkori település-maradványok)
10.00 Póczy Klára: Scarbantia a Római Birodalom felbomlásának időszakában
10.20 Tomka Péter: Himod, IX. századi temető
10.40 Figler András: Hivatal és Múzeum. Az örökségvédelmi irodák és a múzeumok közti együttműködés tapasztalatai

Művészettörténeti előadások

- 11.20 Bartos György: A ferences templom és kolostor műemléki kutatása (vázlat)
11.45 Nemes András: Soproni polgárházak műemléki kutatása (Várkerület 15., Szent György u. 7., Szent György u. 20., Bécsi u. 9-11.)
12.05 Kiss Melinda: A soproni evangélikus sírkövek és stíluskapcsolatai
12.25 Askercz Éva: Id. Storno Ferenc historizmusának forrásai
12.45 Baranyi Judit: Az Országos Érembiennálék
13.05 Hozzászólások a régészeti és művészettörténeti előadásokhoz

14.30 Autóbuszos kirándulás a Fertő parton, a magyarországi oldalon.
14.50 Fertőrákos. Mithrasz szentély, vezet: Gabrieli Gabriella
15.40 Fertőrákos püspöki kastély (diszterem, kápolna), vezet: Dávid Ferenc
16.15 Balf, Fürdőkápolna, vezet: Nemes András
17.10 Hidegség, Árpád-kori templom megtekintése, vezet: Tóth Melinda
18.15 Fertőszéplak rk. templom és volt Széchenyi kastély megtekintése, vezet: Nemes András
19.25 Fertőd, kastélypark és a kastély külső homlokzatainak megtekintése, bevezető: Dávid Ferenc
20.30 Vacsora Győr-Moson-Sopron Megye Önkormányzata képviseletében Ivanics Ferenc mond pohárköszöntőt.

2006. június 10. szombat

Kirándulás Burgenlandba

- 8.50 Sopronkertes (Baumgarten) pálos kolostor megtekintése, vezet: Karl Kaus
9.50 Kismarton (Eisenstadt)
10.30 Az Esterházy kastély Haydn termének megtekintése vezetéssel
11.00 A kastélykert megtekintése
11.45 A Burgenländisches Landesmuseum kiállításának megtekintése, bevezető: dr. Gömöri János és Mag. Hannes Herditsch
13.15 Kismarton, Szent Márton templom megtekintése
14.45 Fraknó (Forchtenstein). A vár, a Fegyvertár, az Ősök galériája és a Kincstár megtekintése
18.45 Lánzsér (Landsee), a vár megtekintése

2006. június 11. vasárnap

1. Kirándulás autóbusszal a Várhelyre és Sopronbánfalvára.
A várhelyi halomsírokat és a sáncokat bemutatja Jerem Erzsébet és Gömöri János. Sopronbánfalván (kolostor, templom, barokk lépcső, Mária Magdolna templom) vezetnek: Balázsik Tamás, Dávid Ferenc, Nemes András
2. A Körmeny-Csák gyűjtemény megtekintése, vezet: Csák Ferenc művészettörténész vagy Körmeny Anna; a Storno műterem megtekintése Askercz Évával, a Zettl-Langer gyűjtemény megtekintése, vezet: Langer Ágnes.

A programot Lővei Pál közreműködésével összeállította: Nemes András művészettörténész, régészeti témákkal kiegészítette Gömöri János.

Az Egyesület 2006-ban is sokoldalú tevékenységet fejtett ki. A Móricz Zsigmond utcában február 11-én felavattuk Diebold Károly, a jeles soproni fotóművész emléktábláját, annak a háznak a falán, amelyben 1939-től a Diebold fotó-műterem és üzlet működött. A tábla Szabadosné Egyed Emma szobrászművész alkotása. Az avató beszédek dr. Faragó Sándor professzor, a NyME Rektora és Dr. Varga Ferencné, az egykori munkatárs mondták. A tábla elkészítését a TÁEG mecénásként támogatta.

Közreműködésünkkel a város elkészítette Ágoston Ernő festőművész emléktábláját, Kutas László szobrászművész alkotását, és azt a Kaszinó épület falán helyeztük el. Június 8-án, a leleplezésnél, Walter Dezső polgármester, Giczy János festőművész, és az Egyesület részéről magam mint elnök, emlékeztünk meg a jeles művészről és pedagógusról.

Langer György elnökségi tagunk kezdeményezésére és az ő közreműködésével saját költségünkre felújítottuk a Balfi utca 1-3. épület homlokzatán az elrozsdásodott napórát, és azt a Város Közgyűlésének hozzájárulásával a város címerével ékesítettük. Az órát tartó falazat állékonyságát szakértővel ellenőriztettük. Ez úton is megköszönjük a Tűzoltóságnak az emelési munkákhoz nyújtott segítségét.

Szeptember 29-én átadtuk a 2006. évi építészeti teljesítményért a Deákkúti út 10. lakóház tulajdonosának, Füzi Tímeának a Winkler Oszkár emléktáblát. Az épület a Mentés Gábor – Horváth Ágnes építész-páros alkotása. A tábla avatásán Boros László elnökségi tagunk mondott köszöntőt.

A város és a TÁEG által emelt új Sörházdombi kilátó-torony építkezésének előkészítésében is részt vállaltunk. A látványos építészeti alkotás dr. Szabó Péter építész és dr. Somfalvi György mérnök alkotása. A kilátótornyot Walter Dezső polgármester szeptember 16-án avatta fel.

Krisch Aladár elnökségi tagunk kezdeményezésére és Langer György elnökségi tagunk közreműködésével megszerveztük a város tulajdonában levő, a balfi országút mentén álló pihenőkereszt felújítását illetve állagvédelmi munkáit. Az egyesületünkre háruló költségeket a kőfaragónak a TÁEG segítségével fizettük ki.

Egyesületünk több éve szorgalmazta a Flandorffer utca nevének visszaállítását, ami kellő támogatottság hiányában eddig sajnos megghiúsult. Végül is a város az újra megnyitott Gyár utcát most kérésünkre elnevezte Flandorffer utcának. Mivel a szomszédos gázgyárat egykor Flandorffer Ignác alapította, ezt a változatot is a névhez méltónak ítéltük. A november 28-án történt ünnepélyes átadáson avató-beszédemet követően vágtuk át a megnyitást jelentő szalagot.

Anyagilag hozzájárultunk a Storno síremlék felújításához. A Hunyadi iskola előkertjében virágok ültetését anyagilag támogattuk. Támogattuk a „Kitabel Pál Soproni útja 1806” c. kiadvány és a „Soproni füzetek” ez évi számának megjelentetését. Ez évben járultunk hozzá a már 2005-ben létesített Németh Alajos-emléktábla költségeihez. Támogattuk a diapozitív-paradét is. Horváth Sándor tagtársunk – Egyesüle-

tünk nevében is – növénybemutatókat szervezett az egyetem botanikus kertjében és a kórház kertjében. Andrassy Péter elnökségi tagunk – Egyesületünk nevében is – kirándulásokat szervezett (Hohe Wand, Károlymagaslat), amelyeken több tagunk is részt vett.

Elnökségünk tagjai közül Molnár Ákos és dr. Pongrácz Péter kérték a megbízatásuk alóli felmentésüket. Mivel a jogtanácsosra sürgős elintézendő feladatok vártak, elnökségünk felkérte dr. Barkó Péter urat a jogtanácsosi munkakör ellátására addig is, amíg a közgyűlés őt ebben a funkcióban megerősítette.

Változatlan figyelemmel és erővel igyekeztünk Sopron Megyei Jogú Város támogatásával a Soproni Szemle színvonalas megjelenését biztosítani. Egyesületünk pályázata, amelyet az 1956. évi forradalom soproni eseményeinek megörökítésére hirdett, számos pályamű érkezett be. Ezek közül a zsűri négyet tartott díjazásra méltónak az Egyesület által felajánlott 100.000 Ft-os pályadíjból, és hármat a Soproni Szemle 2006. évi 3. számában le is közölt. Ugyanebben a számban a pályázattal kapcsolatos további részletek olvashatók.

Az Egyesületünk által korábban létrehozott „Soproni Szemle Alapítvány” éves jelentését dr. Bartha Dénes elnökhelyettesünk, a Kuratórium elnöke elkészítette. Az alapítvány rendben működik. Ezzel szemben az Egyesületünk által alapított „Alpokalja Idegenforgalmi Alapítvány” működése megakadt, ezért a Városi Ügyészség 2006. júliusban kelt átiratában annak megszüntetését javasolta nekünk. A megszüntetés előnyeit és hátrányait alaposan latolgatva elnökségünk november 9-én tartott ülésén a megszüntetés mellett döntött, és ennek foganatosítására a megbízott jogtanácsost felkérte.

Egyesületünk az adófizetők 1%-os megajánlásából ez évben 162.236 Ft juttatásban részesült. Ezt, valamint mecénásainknak, a tagdíjat befizetőknek, folyóiratunk előfizetőinek és a tagdíjukat túlfizetőknek egyaránt megköszönjük segítségüket.

Tagságunk részére – a TÁEG-gel kötött szerződésünk alapján – változatlanul biztosítottuk a Károly-magaslat kilátótorony díjmentes látogatását, az erre vonatkozó igazolványokat a 2007. évre is kiadtuk.

Az Egyesület elnökségétől 80. életévemre tekintettel visszavonulok, több elnökségi tagunk hasonlóképen átadja helyét. Húszévi működésem idején sok-sok kedves tagunk segített, ezt az alkalmat is megragadom, hogy ezért mindenkinek köszönetet mondjak. Kérem, hogy a közgyűlés által megválasztott új elnökséget is hasonlóan támogatassák, hogy Egyesületünk továbbra is aktívan működhessen városunk kultúrájának javára.

Dr. Kubinszky Mihály
elnök

SOPRONI ARCOK

KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ

Melchior Mollay praeceptor et
musicus (1690–1691).

Tisztelgés Mollay Károly halálának
10. évfordulóján

A Soproni Szemle 1993. évfolyamában Mollay Károly professzor 80. születésnapjára megjelent egy tartalmas életrajzi riport-beszélgetés: „*En most is mindennap Sopronban vagyok...* Születésnap-i beszélgetés Mollay Károllyal” címmel. A riport készítőjének szándéka szerint „a beszélgetésnek kettős célja volt, egyrészt az, hogy a Soproni Szemle olvasói első kézből ismerjék meg gazdag életútjának egyes állomásait és helytörténeti „ars poeticá”-ját, másrészt az, hogy olyan, Sopron története szempontjából érdekes adatokat örökítsünk meg, amelyek enélkül feledésbe merülnének.” A riport az alábbi kérdéssel indult:

„– Professzor úr sokat foglalkozott a középkori soproni családi nevekkel. Vajon saját családjával kapcsolatban végzett-e hasonló kutatásokat?

– Ez nagyon érdekes kérdés. Az én nevem se nem magyar, se nem német, se nem szláv. Még nem vagyok benne egészen biztos, de az a gyanúm, hogy hódoltság korabeli török. A törökben a mullah papot, tanítót, szóval tanult embert jelent. Buda visszavételénél fogságba került egy török, itt marad, megkeresztelkedik, és mint török tolmács működik tovább, úgy gondolom, hogy ez lehetett a mi ősrünk. A család azután Nyugat-Magyarországra került, és ott teljesen elnémetesedett. Burgenlandban, Bécsben ma is még számos Mollay van, de Magyarországon csak mi és a budapesti Mollay János családja vagyunk.”¹

A Mollay család származásának valószínű megoldásához hozzásegített az, hogy megtaláltam Melchior Mollay, az 1691-ben Sopronban működő katolikus kántortanító (zenész) nevét, aláírását, egy munkavégzés igazolásán. Az 1980-as évek közepétől számba vettem a még kiadatlan kéziratos soproni krónikákat. Ekkor találtam meg az Evangélikus Országos Levéltárban Hans Giwiczer (1665–1679) és Andreas Haberle (1691) „Hauschronik”-jét, amelynek a szövegét részben feldolgoztam.²

Ekkor számba vettem más egykorú, kiadatlan forrásokat is, így Kaleschiák Péter katolikus káplán naplóját. A szerzőről 1942-ben Bán János közölt rövid, de adatokban gazdag írást „Kaleschiák Péter (1616–1696)” címmel.³ A soproni városplébánia levéltárában található a hatalmas, 1200 lapot számláló anyakönyv, amelyet a szorgalmas káplán írt. Bán János az itt található egyéb krónikás, kortörténeti feljegyzésekből fontos megállapításokat vont le: „Még érdekesebbek kortörténeti szempontból azok a

¹ Szende Katalin: „En most is mindennap Sopronban vagyok...” Születésnap-i beszélgetés Mollay Károllyal. SSz. 47 (1993) 296–305.

² Kovács József: Die Ödenburger Chronik. Eine Gattung der Schriftlichkeit bei den Weinbauern. In: Forscher – Gestalter – Vermittler. Festschrift Gerald Schlag. Hg. von Wolfgang Gürtler – Gerhard J. Winkler. Eisenstadt. 2001. 195–204. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, 105.) A hivatkozott kézirat az Evangélikus Országos Levéltárban található, Budapesten, az I. a 8./9. számon.

³ Bán János: Kaleschiák Péter (1616–1696). SSz. 6 (1942) 86–89.

feljegyzések, amelyeket Kaleschiák az anyakönyv elejéhez és végéhez csatolt. Az elején foglal helyet 31 oldalra terjedő naplója, valamint az évi istentiszteleti rend leírása, az utolsó 24 oldalt pedig a soproni katolikus egyházi vagyonnak: a plébániának, a templomoknak, a beneficiumoknak, az egyházi rendeltetésű 8 céhnek részletes leltára tölti ki, és végül a Szent Mihály templom oltárhelyeinek helyrajzi tervét kapjuk.⁴

Bán János nem vizsgálta meg a nagy terjedelmű, fólió alakú kötet záró lapját, az ún. szennylevelet. Ugyanis itt olvasható a Mollay család leszármazásáról egy fontos feljegyzés. Ezen a kéziratot záró lapon több tollpróba található. A legfontosabb azonban az íráspróbák után két aláírással hitelesített, a katolikus iskolához és a Szent Mihály templomhoz kapcsolódó feljegyzés, igazolás különböző munkák elvégzéséről. A munka elvégzését igazoló bejegyzés egyik aláírója Adam Kirnich, feltehetőleg maga a kézműves, a munkát elvégző iparos. A másik aláíró pedig a munka elvégzését hitelesítő személy, a kántortanító: „Melchior Mälläy Praeceptor und Musicus bey S. Mihael alhier in Oedenburg”. A feljegyzés teljes szövege, minuszkuláris átírásban a következő: „Anno 1690. den 12 Febr[uar]i] dißes werkh zugericht worden, auch das in der Mihaels d[er] kirchen droben. Adam Kyrnich, Melchior Mälläy praeceptor und musicus bey S[ankt] Mihael alhier in Oedenburg Anno 1691. No. 24. Octobr[is].” Azaz: a munkát 1690. február 12-én a Szent Mihály templomban is elvégezte bizonyos Adam Kirnich, a munkavégzést pedig 1691. október 24-én igazolta a tanító és zenész Melchior Mälläy.

1673 előtt a katolikus népiskola tanítója nem kapott anyagi támogatást a soproni városvezetéstől. Bán János jegyezte fel „A Soproni Katolikus Konvent története” című eredetileg kéziratban maradt munkájában, hogy 1673 után Preiner Mátyás katolikus városbíró „már nem kérte, hanem követelte a kegyúri kötelezettség címén a katolikus kántor fizetését. A város nem mert ellentmondani, s közgyűlés megszavazott a kántornak évi ötven rajnai forintot, nyolc akó bort, húsz mérő rozstot és húsz szekér fát – ez utóbbit az iskola fűtésére is. Az első várostól fizetett kántortanító Grühlich Ferenc volt.”⁵

Melchior Mälläy „praeceptor et musicus” Franz Grühlich kántortanító utódként működött Sopronban 1690-től. Az évi jövedelme neki is ugyanannyi lehetett, mint az elődjéé, az első, 1673 után alkalmazott kántortanítóé. Eszerint Mollay Károly professzor jól sejthette 1993-ban, hogy a család őse valóban török lehetett, aki Buda visszavételénél, vagy esetleg Bécs 1683-as sikertelen török ostroma után, avagy még korábban esett fogságba. Korábbi mullah (mohamedán hit- és jogtudós, tanító vagy pap)⁶ foglalkozását Sopronban mint katolikus kántortanító folytathatta. Feltételezésem szerint Melchior Mälläy lehetett a soproni Mollay-család őse. Török foglyok evangélikus vallásra téréséről Wohlmuth János soproni krónikája gyakran ad hírt 1685 és 1705 között. Katolikus hitre tért török foglyokról eddig nem publikáltak adatot. A városi

⁴ Uo. 88.

⁵ Bán János kéziratban maradt munkáját „A Soproni Katolikus Konvent története” címen 2000-ben a Soproni Katolikus Konvent elnöke, Dr. Dívós Lajos kérésére sajtó alá rendeztem és 2000-ig folytattam. (Sopron, 2000.) Grühlich Ferenc nevét Bán János „A katolikus státus” című fejezetben a 16. lapon említi.

⁶ Molla (Mulla illetve mullah is) angolul mullah, észak-afrikai francia nyelven moulay; perzsa nyelven iszlám tanító, prédikátor pap, teológusnövendék. Az arab maula „Úr” „Mester” „Védelmező” megnevezésből vezetik le. Eredetileg a Molla a síita tudós pap – és jogtudós – általános megnevezése, az arab megszólítás szerint maula. (<http://de.wikipedia.org/wiki/Molla> - letöltése: 2007. máj. 6.)

számadáskönyvek azonban talán még további adatot is őriznek Melchior Mällay kántortanítóról, javadalmazásáról. Ilyen szempontból – a tanító katolikus vallásra téréséről – sem lenne tanulság nélküli a Kaleschiák-féle anyakönyv és napló kéziratának a részletesebb tanulmányozása⁷

NAGY ALPÁR | Lomoschitz Pál tanár úr emlékére

„Selig sind die Toten“

Lomoschitz Pál, a Benedek Elek Pedagógiai Főiskola nyugalmazott szakcsoportvezető tanára életének 97. évében, 2007. február 17-én örök nyugalovóra tért. Sopron tiszteletet érdemlő idős muzsikus-pedagógusa gyászmise és búcsú-szertartás után február 24-én végső nyugalomra lelt szülei mellett. Három hét kellett volna 97. életévének betöltéséhez.

Kismartonban született 1910. március 8-án, olyan családban, ahol hagyományos volt a mozgás és a természet szeretete. Az ezekből fakadó örömök feltétlenül hozzájárultak életszemléletéhez Istentől kapott hosszú életében. Kerékpározott, úszott, kirándult; rendszeresen járta a természetet, az ország tájait. Mindezek mellett a zenében életre szólóan megtalálta „megfiatalító gyönyörűségét”, az ókori görög ideált, a test és lélek egységét, harmonikus szépségét. 90 évesen is azt vallotta, hogy „a humánium elengedhetetlen... A humánium tartást és kitartást ad egy életen át”. „Szinte törvényszerű volt annak idején, hogy zenével és pedagógiával foglalkozzam, nagyapámtól és édesapámtól gyermekként elleshettem az aktív muzsikálás és a tanítás ma már általam is nagyra becsült és csodálatosnak tartott titkait” – nyilatkozta 1997 januárjában.

A szombathelyi zeneiskolai osztályok elvégzése után Bárdos Alice, a jó nevű zene-pedagógus készítette föl a budapesti Zeneakadémia főtanszakos hegedűvizsgájára, majd „pedagógiai és zenei vénáját egyesítve” énektanárként diplomázott az akadémia középiskolai énektanárképző szakán (1932–35), illetve ugyanott a tanítóképző intézeti ének-, zenetanárképző szakon (1935–37). Mindig büszkén, szeretetteljesen hangsúlyozta, hogy szerencsés embernek tartja magát, amiért „nagy mesterek tanítványa lehetett”, indexeit Dohnányi, Hubay, Bárdos Lajos, Bartha Dénes, Molnár Géza, Kókai Rezső, Harmath Artur, Országh Tivadar, Vaszy Viktor és mások írták alá. Diplomái megszerzése után Pécsen, és Kőszegen működött a tanítóképző intézetekben, ahol a hallgatók „szinte itták a zenei ismereteket”.

⁷ Kérésemre Dominkovits Péter főlevéltáros baráti szívességből ellenőrizte a szennylevél feljegyzésének olvasatát a Soproni Levéltár Mikrofilmtárában található, a Magyar Országos Levéltár jelzete alapján A. 1909. raktári számú mikrofilmen. A Kaleschiák-féle krónika említett oldalainak fénymásolatát 1985-ben néhai Hiller István soproni egyetemi könyvtári főigazgató iskolatársam baráti segítségével kaptam meg.

A hegedűn, zongorán, orgonán játszó Lomoschitz Pál 1948-tól 1959-ig Sopronban a középfokú óvónőképzőben tanított, 1959 márciusától 1974. december 31-ig, nyugdíjazásáig, a Felsőfokú Óvónőképző Intézetbe nevezeték ki tanári státusba. Az itteni termékeny években az ének-zenei országos szakbizottság elnöki tisztét is betöltötte. Az új iskolatípus zenei programjának kidolgozása területén kiemelkedő munkát végzett, és a felsőfokú óvónőképzők részére írt tankönyvekben bontakoztatta ki szakmai tudását, képességét. A tanári munka mellett a közművelődésben szintén aktív volt. A harmincas évek közepén tagja volt a Szombathelyi Kultúregyesületnek, a harmincas évek második felében játszott a Budapesti Hangversenyzenekarban, muzsikált a Szombathelyi és a Győri Szimfonikus Zenekarban, énekelt a Budapesti Egyetemi Énekkarban. Sopronban a helyi szimfonikus zenekar tagjaként, 1956-tól koncertmestereként működött évtizedeken át. Alapos instrumentális felkészültséggel, komoly tárgyi tudással, kifinomult műveltséggel szolgálta „a legnemesebb értékeket”, s azok hordozóját, az embert.

Lomoschitz Pál

1957. március 7-én mutatkozott be a Horváth József, Horváth Marietta, Lomoschitz Pál, dr. Fendlerné Garay Margit összetételű Soproni Vonósnégyes a Vasárugyár nagytermében. Esztendőig a kamarazenélés élvonalát jelentették a város zenei életében. 1970. január 1-től a helyi KISZÖV „Testvériség” Énekkar szakmai vezetésére vállalkozott

Lomoschitz Pál. Karnagysága idején új módszerekkel próbálta megújítani a kórus munkáját. A 60-70 fős „Testvériség” sikerei ellenére (1974-ben például „Aranykoszorú” minősítést szerzett) 50 főre apadt, s ebből 20-30 lelkes dalosra lehetett számítani. Érthető, hogy a sok súrlódás a túlsúlyban lévő idősebb kórustagokkal, a felettesekkel fennálló nézeteltérések, legfőképpen az utánpótlási gondoknak a megoldatlansága csökkentette a kórusvezető ambícióit, és a főállásában bekövetkezett nyugdíjazása után távozott a kórus éléről. 1974-ben megszervezte és vezette a budapesti Liszt Ferenc Társaság Soproni Csoportját. Néhány év alatt is képes volt gazdagítani Sopron város Liszt-vonatkozásait (emléktábla, ifjú zongoristák első nemzetközi találkozója). Egy Budapesten, a Liszt-társaságban 1978. május 10-én írott feljegyzés szerint (1. pont, részlet) „Lomoschitz Pál ügyvezető egészségi állapotára való tekintettel 1977 novemberében lemondott levélben tisztségéről”, de „továbbra is védnökséget vállalt a csoport felett”.

1964-ben Szocialista Kultúráért, 1967-ben Az Oktatásügy Kiváló Dolgozója. 1974-ben a Munka Érdemrend Ezüst Fokozata kitüntetéssel jutalmazták. 1975-ben Liszt Emlékéremmel, 1979 májusában, a 150 éves szimfonikus zenekar ünnepi hangversenyén ismét Szocialista Kultúráért kitüntetéssel, 1985-ben aranydiplomával, 1986-ban Liszt Emlékplakettel ismerték el munkáját. 1985 májusában a „Muzsikáló Sopron” című rádióműsorban folytatott kerekasztal-beszélgetés egyik szereplője volt Szigeti István műsorvezető, Venesz Ernő, Horváth Zoltánné, Kovács Sándor, Dárdai Árpád és Orbán Aladár társaságában. A város zenei múltjáról, akkori helyzetéről, jövőképéről beszéltek. Lomoschitz Pál a társaságban a „legrégebb soproni” jogán – „ami nem érdem, csak tény” – mondta el véleményét, személyes élményeit is megemlítve.

1995-ben gyémánt diplomát vett át Lantos István rektortól, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola (Egyetem) évnnyitóján. 1996 decemberében Sopron Megyei Jogú Város Közgyűlése Sopron Kultúrájáért (Pro Cultura Sopron) elismerésben részesítette a város zenei hagyományainak folytatásában, értékeinek gazdagításában kifejtett közel négy évtizedes, fáradszató, magas színvonalú művészi tevékenységéért. Ebből az alkalomból a rá olyannyira jellemző egyszerűséggel, de sejtelmes-huncut mosollyal jegyezte meg a Kisalföld munkatársának: „A munkám volt a hobbim, és még fizettek is érte.” 2000 tavaszán a Vasárnapi Muzsika című sorozatot köszöntötte sok évtizedes élettapasztalattal, életbölcsessel. „Elszalad mellettünk az élet, még mielőtt észlelhettünk, mennyi szépet is visz magával, belekóstolhattunk volna gazdag szépség-tárába. Az eluralkodott anyagi életzemplélet meggátol ebben. Lopja az időket a szép, az életet gazdagító elől, s mire feleszmélünk, elfáradtunk, megrokkantunk annak befogadására is.” – írta némi keserűséggel. 2001-ben 90. életévén túl a vasdiploma következett. 2004 decemberében, immáron 94 évesen, teljes szellemi frissességben (bár évek óta nehéz járással, romló hallással) a Liszt Ferenc Szimfonikus Zenekar 175 éves fennállása alkalmából rendezett díszhangversenyen őt is emléklappal tisztelték meg.

Egyszer, 1989-ben azt mondta Horváth József igazgató-karmesterre emlékezve: „Hivatalos elismerésben alig részesült. Közvetlen felettesei nem értékelték, talán nem is tudták értékelni, mit is tett ő Sopron zenekultúrájáért.” Akkor ő Horváth Józsefről beszélt. Én most órá gondolok. Talán „Pro Urbe Sopron”-t, vagy díszpolgári címet is kaphatott volna...

SOPRONI KÖNYVESPOLC

KISS JENŐ

Varga Józsefné Horváth Mária:

Történeti személynevek a
Rábaközben (1690–1895)

Győr: VH Famulus BT, 2006. 255 o.

A történeti Sopron megyében Sopron városának és egyik neves tájegységének, a Rábaköznek a nyelvtudományi feldolgozottsága országos szemmel nézve is jó. E téren szerzett érdemei miatt föltétlenül említendőnek tartom Mollay Károlyt, aki tudós kutatóként, jeles szerzőként, a Soproni Szemle főszerkesztőjeként közvetlenül is sokat tett Sopron nyelvi múltjának a kutatásáért, de azért is, hogy a megyében folyjanak nyelvészeti vizsgálatok. Mollaynak kutatói alapelve volt, hogy a helytörténet látóköréből nem hiányozhat a nyelvre való figyelés, a nyelv sokoldalú tanúságtételének, a nyelvtudomány vonatkozó eredményeinek a hasznosítása, illetőleg fordítva is: a nyelvben azt is kereste, mit vall egy-egy adat, egy-egy név vagy szöveg a közösségekről, kapcsolataikról, s a múlttól. Hangsúlyoznunk érdemes: a kutatói ars poetica, amely Mollaynak mindvégig meggyőződéssel vallott elve volt, maradéktalanul érvényes ma is.

Rábaköz a tulajdonnevek vizsgálata szempontjából egy tekintetben bizonyosan kivételes helyzetben van. Ugyanis egyik Árpád-kori településének, Mihályinak a lakosait (néhány kivételt nem tekintve) név szerint említi egy 1198-as okirat. Ebből következtethetünk a tájegység többi települése akkori, tehát több mint 800 évvel ezelőtti lakóinak az elnevezéstípusaira is. Az ismertetendő könyvben vizsgált korszak persze messze esik a 12. századtól. A két kor közötti egyik lényeges különbség az, hogy az Árpád-korban még nem voltak, a vizsgált időszakban viszont voltak már családnevek a magyarban. Tudvalevő az is, hogy a tulajdonnevek eredetileg konkrét jelentésűek voltak, azaz a megnevezett személyről, népről, tájról, folyóról, tóról, stb. valamely – az elnevezőktől jellemzőnek, fontosnak tartott – tulajdonságot jelöltek. A nevek eredetének megfejtése, a névjelentések vallatása fontos forrása a történettudományi szemléletű kutatásoknak. Egyebek mellett ezért is figyelemre méltó Varga Józsefné munkája.

Mi vár az olvasóra ebben a könyvben? Sok régi személynév több szempontú feldolgozásban és csoportosításban, informatív táblázatok és százalékszámítások, következtetések, feltárt összefüggések, számos helytörténeti érdekű adat. Rövidebben: Felső-Rábaköz írásos forrásokban föllelhető s 1690-től 1895-ig adathozható személynevei és elemzésük. Tájékoztatásul néhány adat: 26 rábaközi település (Babót, Beled, Bogyoszló, Cirák, Dénesfa, Edve, Garta, Gyórá, Himod, Hövej, Jobaháza, Kapuvár, Kisfalud, Magyarkeresztúr, Mihályi, Osli, Páli, Potyond, Rábakecöl, Rábatamási, Szárföld, Vadosfa, Vásárosfalu, Veszvény, Vica, Vitnyéd) sok ezer lakosának több ezer család-, kereszt-, ragadvány- és becenevéről kapunk részletes tájékoztatást. Ezt a hatalmas névanyagot a szerző régi anyakönyvekből, az 1715-ös, 1728-as, 1754-es, 1828-as és 1850-es népesség-összeírásokból, a 19. század utolsó évtizedeinek a családneveit pe-

dig születési anyakönyvekből gyűjtötte össze. Pontos lajstromok tájékoztatják az olvasót arról, hogy az említett összeírásokban falként hány család szerepel, hány családnévvel, s milyen az egyes nevek gyakorisága. Azaz demográfiai adatokhoz kapcsolva jelennek meg a névtani információk. Betűrendes, gyakoriság szerinti csoportosításban olvashatjuk a 18. és a 19. századi családneveket (755, ill. 1090 családnévet). Megtudjuk például, hogy a leggyakoribb családnevek a következők voltak: a 18. században: *Németh, Varga, Horváth, Takács, Szabó*, a 19. században: *Horváth, Varga, Németh, Nagy, Kovács*. Szó van a családnevek eredetéről is (ez a migráció és a településtörténet szempontjából is fontos). A 18. század végén a családfők 94,2%-a magyar nevet viselt a szerző megállapítása szerint. A szerző a kötelező óvatossággal kezeli a népnévi eredetű családneveket, s nem esik abba a gyakori hibába, hogy minden *Horváth* vagy *Németh* családnév mögött horvát és német nyelvű, illetve származású személyeket lásson. Tanulságos, igen érdekes a családnevek jelentéstani elemzése: a legtöbb helynévből alakult, s mint ilyen a valahonnan való származást jelöli (*Kisfalud*), sok a személynévi eredetű is (*Mikó, Sandi, Simon*), kevesebb a foglalkozás (*Csizmadia, Hanyórzó, Kovács, Molnár*) és a valamely emberi tulajdonság alapján létrejött családnév (*Fekete, Fijas, Gógös, Nagy*). A további 11 csoportba tartozó nevek aránya együtt sem éri el a 18%-ot. A névmagyarosítással, a ragadványnevekkel is külön fejezet foglalkozik. A keresztnéveket a családnevekhez hasonló alapossággal vizsgálja a szerző: 31 629 történeti adatról van szó, s ezt a nagy mennyiséget 115 férfi és 89 női név alkotja. A legdivatosabb női nevek a vizsgált két évszázadban a *Katalin, Erzsébet, Anna, Éva, Julianna*, a férfinevek közül pedig a *János, István, József, Mihály, György*. Külön figyelemre méltó a felekezeti (római katolikus, evangélikus és izraelita) különbségek bemutatása, a többelemű keresztnevéről és a becenevekről szóló fejezet.

Megjegyzem: jó lett volna jobb minőségű, jobban olvasható térképmelléleteket adni, illetőleg a helytörténet igényei miatt helynévi mutatót kellett volna készíteni (ha valakit egy meghatározott falu nevei érdekelnek, akkor az illetőnek magának kell végigböngésznie az egész könyvet, hogy a keresett információkhoz jusson). Talán lesz mód arra, hogy világhálón a falvakra lebontott s időbeli sorrendbe állított névösszeállítás is megjelenjék.

A szerző, aki oslinak vallja magát, azaz rábaközi, a lokálpatrióta vonzalmával és a szakember objektivitásával dolgozta föl nagy anyagát. Alapos, gondosan készített munkával van dolgunk, amelyben a szerző több szempontú nyelvészeti elemzést ad a szóban forgó nevekről. Újdonság ez, hiszen ez az első részletes rábaközi történeti névtani monográfia. Mint ilyen bizonyosan sok érdekes adatot, megállapítást, következtetést ad mindazoknak, akiket Rábaköz társadalom- és művelődéstörténete, a személynevekből kihámozható nem nyelvészeti tanulságok (például a településtörténetiek, a névadás divatját meghatározó s a felekezeti hovatartozással összefüggők, eredetileg nem magyar nyelvű családok megjelenése és hasonló kérdések) érdekelnek. Hasznos segítség lesz azoknak, akik a kutatásba bevont rábaközi falvak bármelyikének a történetét kívánják feldolgozni. S remélem, a tanárok (az anyanyelvi órákat tartók elsősorban!) is megismerkednek vele, s fölhasználják a könyvben írottakat a tanórák színesítésére, tanítványaik szülőföldhöz való pozitív viszonyának a megerősítésére. Remélem azt is, hogy a szerző folytatja rábaközi névtani kutatásait: az 1895 utáni időszak is feldolgozóra vár!

Öt évet kellett várni, hogy Bél Mátyás Sopron vármegyéje teljes egészében napvilágot lásson, azután, hogy 2001-ben a nagy vállalkozás első kötete megjelent (Bél Mátyás: Sopron Vármegye leírása I. Szerk.: Kincses Katalin Mária. A latin szöveg gondozása és fordítása: Déri Balázs, Földváry Miklós, Tóth Gergely. Német fordítás: Tuza Csilla. Sopron Város Történeti Forrásai C sorozat 2. kötet. Soproni Levéltár, Sopron, 2001). A II. és III. kötet közreműködői: a latin szöveget gondozta és fordította, a szövegkritikai jegyzeteket készítette: Tóth Gergely, szerkesztette, a mutatókat és a tárgyi jegyzeteket készítette: Kincses Katalin Mária, német fordítás: Tuza Csilla, sorozatszerkesztő: Szende Katalin és Turbuly Éva.

Az első és a két most ismertető két kötet megjelenése között eltelt öt év nem kevés idő. Az újabb kötetek nívója miatt azonban megéri a fáradságot, hogy a régi kötetet előkeressük, s az újabbakat mellé tegyük, feltéve, ha nem könyvtárosok vagyunk, a bibliotékákban ugyanis csak a katalóguscédulán, illetve az adatbázisban kerülhet egymás mellé a feltűnően izléses, már címlapjával is a tudományos igényt megelőlegező három kötet (az egyre ritkuló szabadpolcokon természetesen „foghadják egymás kezét” a könyvtárakban is). Csak remélhetjük, hogy együtt is árusítják az I.–III. kötetet.

Ha nem tévedünk el a soproni forráskiadások C sorozatának 3–4., azaz a Bél-kiadás II–III. kötetének bibliográfiai útvesztőjében, ritka kincstre találunk Sopron vármegye 18. századi (a század első harmadára tehető) leírásának folytatásában. Az I. kötet a Bél-kéziratok közül a legteljesebbnek és a pozsonyi tudós éremendációi miatt vitán felül autentikusnak tekintett 168 oldalas (*Hist. I. vv*-jelezetű esztergomi) kézirat alapján készült, és Sopron vármegye természet- és gazdaságföldrajzi leírását (az ún. *Generalis*, vagyis Általános részt), illetve Sopron-fejezetét tartalmazta. Ennek folytatásaként a 2006-ben megjelent II–III. kötet közül tulajdonképpen csak a II-at tekinthetjük, hiszen a III. kötet a Sopron-leírás javított változata, de a „javított kiadás” ezúttal is teljesen új minőséget jelent.

A II. kötet Bél Mátyás említett, az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjteményében őrzött Sopron vármegye-kéziratának (83–168. oldal közötti) második, ún. *Specialis*, vagyis különös, jelen fordításban a Különleges részét közli, ennek első fejezete vagy *Sectio*-ja, a Sopron-leírás a 2001-ben kiadott I. kötetben jelent meg. A Speciális rész a megye szabad királyi városainak, várainak és kastélyainak, majd mezővárosainak és uradalmi vagy földesúri helységeinek földrajzi és történeti-statisztikai módszerekkel, vagy inkább Bél Mátyás egyedülálló metódusával készült leírását tartalmazza. A felosztás követi a rendi társadalom és birtokjog hierarchiáját, amelyek

csúcsára Pozsony polgára, Bél Mátyás a szabad királyi városokat helyezte, legaljára pedig a váruradalmak falvainál is alacsonyabb presztízzsel rendelkező uradalmi, földesúri, illetve részbirtokosi tulajdonban lévő helységeket tette. Az utóbbiak között a legvégeire Sopron szabad királyi város földesúri jószágai kerültek (*Sectio II. VII. §. II. 177–185.*). Ezt a hierarchiát, ahol a szabad királyi város a szabad polgárok közösségeként, ugyanakkor a földesúri joghatóság élvezőjeként is megjelenik, jórészt Bél Mátyás leírásának minősége és mennyisége is követi, hiszen minél lejjebb kerülünk a rendi kiváltságok struktúrájában, annál kevesebbet tudunk meg az egyes helységekről, a „Különféle birtokok” és „Grófok és nemesek jószágai” c. paragrafusokban Bél már csak felsorolja a helységeket.

Az I. kötet kimerítő Sopron-fejezete után a II. kötet tárja fel igazán Sopron vármegye sajátos birtokszerkezetét, szabad királyi városa ugyanis – Sopronon kívül – csak kettő van, Kismarton, amely 1648-ban emelkedett erre a rangra, és a szabad királyi városi kiváltságot csak pár évtizeddel korábban, 1681-ben elnyert bortermelő városka, Ruszt. A Bélről megszokott történeti áttekintésben a Ruszt-fejezet utal arra is, hogy a zálogbirtokosok kezén lévő mezőváros már 1666-ben megváltotta magát a földesúri terhektől, s a megváltkozás csak az első állomás volt a privilégium csúcsának tekintett szabad királyi városi kiváltsághoz (*Sectio II–III.*).

Annál több várral rendelkezik az ország nyugati határvidékén fekvő vármegye, melyek egyben váruradalmak, kerületek központjai is. A várleírások közül természetesen kiemelkedik Kismarton és Fraknó, amelyeket szinte szobáról-szobára járva mutat be Bél Mátyás, a kismartoni vár dísztermének freskóin megfestett ösgaléria minden portréját sorba veszi, még az Esterházy-ösöknek tulajdonított jelmondatokat is közli (II. 56–61. old.); kár, hogy nem teszi meg ugyanezt a jelentéktelenebbnek ítélt kaboldi vár ugyancsak az Esterházyak portréival díszített termei, illetve egy kisebb különleges szobája leírásánál, itt ugyanis csak megemlíti, hogy a falfestményeken „mondákon és más efféle ünnepi költeményeken kívül néhol a Szentírásból vett képek láthatók” (II. 123. old.). Igen kimerítő a fraknói várat és uradalmát tárgyaló fejezet. A vár, vagy inkább 17. századi birtokosai, az Esterházyak történetét szinte külön tanulmányban foglalja össze a szerző, a hihetetlen magasságokra jutott család iránti, egyáltalán nem palástolt csodálata Esterházy Miklós 1626. évi grófi adománylevelének közléséből is kitűnik, II. Ferdinánd terjedelmes rangemelő oklevelében (II. 82–95. old.) ugyanis a császár és király leltárszerűen sorolja a birodalmi grófsággal jutalmazott beregi, zólyomi és soproni főispán (vármegyei is az ország keleti felétől a nyugati határszélig érnek!) érdemeit és szédületes karrierjének fontosabb csomópontjait. Bél nem jár el másképpen Pál herceg esetében sem, igaz, ezúttal megkíméli az olvasót az általa is túl hosszúnak ítélt hercegi adománylevél olvasásától, így a rangemelő oklevél helyett az 1681. évi nádori adománylevelet másolja be a fraknói vár históriájába (II. 98–113. old.). A Pál herceg iránti leplezetlen bámulata mellett azonban a 17. századi Habsburg-ellenes rendi ellenállás iránti elutasító véleményének is hangot ad, a lázadókat az egész keresztény világ és közösség ellenségeként tüntetvén fel (*a pártütés mētelye a keresztény állam nagy kárára sokakat megfertőzött / cum plerorumque animi, perduellonis labe, magno reipublicae Christiane damno, adflati fuerunt* – II. 98–99. old.).

A többi Sopron vármegyei várra (*arx*), majd alacsonyabb presztízű kastélyra (*castellum*) már korántsem szán annyi figyelmet Bél, mint Fraknóra és Kismartonra. egy-egy történeti adat, momentum miatt azonban ezektől a leírásoktól sem tagadható meg a forrásérték, gondolunk itt a Bethlen katonái által megtámadott, s az Esterházy Miklós (ki más?) által sikeresen védett lakompaki erősségre. De utalhatunk a Lakompakból kivezető országút kis oszlopokkal jelzett stációinak említésére is, amelyeknél a kivégzésre vezetett bűnösök mondtak el egy-egy imát utolsó útjukon (II. 118–121. old.), hogy ugyanezekkel a halálraítéltekkel nem sokkal később már Nyék/Neckenmarkt főterén találkozhatunk, mert „régik szokás szerint itt szokták végrehajtani a büntetést azokon, akiket Lakenbach várában halálra ítélték. Csodaszámba megy, ha az akasztófán nem lóg egy hulla: többnyire ugyanis három, négy, vagy még több akasztott ember súlya terheli” (II. 139. old.). Így vezet bennünket Bél Mátyás nemcsak társadalmi csoportok, birtokosok és birtokosok között, hanem a valóságos utakon is a börtönöktől az imastációkon keresztül az akasztófaig.

Még a szűkszavú jellemzések is beszédesek lehetnek, a nikcsi kastély építettségét, a néhai báró Meskó Ádámot például Bél igencsak dicséri földesúri minőségében, mert birtokán nem ismerték a lustaságot, elvárta ugyanis jobbágyaitól, hogy először az ő jószágát lássák el, s csak azután a magukét (II. 128–129. old.); nem nehéz e mögött az aulikus nemes és királyi tisztviselő, nádori ítélőmester (egyébként a Rákóczi konfiskált javaiból is részesült család tagja) robotoltató majorkodását felfedezni.

A rangban jóval a várak és kastély után következő mezővárosok már csak pár mondatra jogosultak, a rendi hierarchiát tükröző szerkesztés azonban feltűnő s szinte értelmetlen aránytalanságot szenved Csepreg leírásánál (II. 141–149. old.). A Nádasdyak egykori mezővárosának ugyanis több helyet szentel Bél, mint az összes többi oppidumnak együttvéve. A jelenséget talán az magyarázhatja, hogy a szerző evangélikus lelkész lévén, Csepregnél tárgyalja az első bibliafordítást, a protestáns Sylvester János 1541-ben Sárvár-Újszigeten megjelent munkáját. A soproni szövegkiadás Bél szövegébe a Csepreg címszónál beilleszt egy [*hic*], vagyis „itt” kiegészítést, jelezve, hogy Bél Mátyás azért tárgyalja a Sylvester-féle Új Testamentumot Csepregnél, mert tévesen ide helyezi a Nádasdy-féle nyomdát, s ezzel az első magyarországi magyar nyelvű nyomtatvány megjelenési helyét. Amennyiben Bél tévedett (hiszen: *Quandoque magnus dormitat Homerus*), ezt talán az magyarázhatja, hogy a Sylvesterkiadásban egyáltalán nem szerepel Sárvár neve, a Bél által is közölt ajánló „epistola” latin dátuma: *Neanesi*, a könyv végén pedig ez áll: *Uybigetben*. Bél Mátyás viszont a Habsburg-hercegeknek szóló dedikációban az ajánlólevél dátumát is közli: *Datum Neanesi, Anno salutis 1541*. (II. 142. old), ami azt is jelentheti, hogy Bél tudta, hogy Sylvester Újszigetben (*Neanesus/Neusoh*) írta és jelentette meg művét. Kérdés, hogy Újszigetről tudta-e, hogy Sárvárral azonos? Tóth Gergely kiegészítésének alapját Bél széljegyzete képezi: „*prima Noui Testamenti editio Hungarica, heic excusa = Az Újtestamentum első magyar kiadása itt készült*” (II. 140–141. old.). Amennyiben a fordító kiegészítése helytálló, Csepreg mint egykori Nádasdy-birtok többszörösen is ürügyet szolgáltatott Bél Mátyásnak, hogy a Sylvester-féle Újszövetségről, mint a protestáns teológia, hitújítás és bibliatudomány egyik alapvető kiadványáról megemlékezzen, illetve Sylvester János magyar nyelvű versét és annak latin fordítását közzétehesse. Egyébként Bél maga is hivatkozik rá, hogy az ő korára a régi Sylvester-fordítás

példányai már elkallódtak, s ritkaságnak számítanak (a könyvtudomány kutatása szerint a műből csupán 25 példányt nyomtatott Sylvester!). Mivel Sárvár nem Sopron vármegyében fekszik, csak ezzel a Bélnél egyáltalán nem ritka „kitérővel” sikerülhetett a szerző bújtatott ige hirdetése.

Sylvester híres, disztichonban írt ajánlását magyarul is közli, ez az egyetlen magyar szöveg a latin műben. Csepregtalán arra is csak ürügy, hogy Bél Mátyás a jezsuita Káldi Györgyöt kiigazíthassa, amikor felhívja a figyelmet a 15. században a budaszentlőrinci pálos kolostorban működött Báthori László fordítására, melyről Káldi nem tudott, amikor Károli Gáspár bibliafordításának elsőségét vitatta. Áruklodó a szlovák anyanyelvű, de magyarul is író és az antik hagyományt tudósi attitűddel mindenek fölé helyező Bél autográf megjegyzése is, hiszen Sylvester magyar disztichonjával kapcsolatban úgy véli, hogy „ezt a fajta magyar verselést”, vagyis az antik metrumot kellene tovább művelni a magyar költészetben, ahelyett, hogy a „versmértéket sutba dobva, a ritmusban leljük kedvünket” (II. 147. old.), ami azt is jelenti, hogy a 18. század első harmadában a műköltészetben is terjedni látta a népköltészetből merített magyaros, hangsúlyos verselést. Talán ezek azok a momentumok, amik miatt Bél Mátyást újra és újra elő lehet, és elő kell venni, s ezek miatt meríthetünk többet a Bél-corpusból, mintha száraz statisztikai-chorográfiai életmű lenne, azért lehet a pozsonyi tudós, nyelvtől és nemzetiségtől függetlenül. *Belius noster.*

A mezővárosokat a falvak követik, a rendezőelv azonban itt is a birtokjog, hiszen ezeket uradalmak (*ditio*) szerint csoportosítja a mű, különbséget téve azonban a váruradalmak (pl. *Ditio Lánseriensis; Ditio Arcis Leuka*); és különböző (világi és egyházi) földesurak több faluból álló uradalma, birtokegyüttese között (*Ditiones Variorum*). Az utóbbiak közé sorolja a Sárvári Felsővidéknek nevezett, 12 faluból álló konglomerátumot (II. 172–173. old.), pedig ez a Sárvárhoz, vagyis a Dunántúl egyik legnevezetesebb (igaz, Vas megyében fekvő) várához tartozott uradalomból szakadt ki. A sárvár-felsővidéki uradalmat (illetve annak Alsó-Felsővidék nevű részét), melyben a *caput ditionis* funkcióját Bél Mátyás korában Hegykő/Heiligenstein mezővároska látta el, egyébként Nádasdy Ferencről kobozta el a fiskus, majd Draskovich Miklós kapta meg. Különbözően Bél Mátyás az uradalmaknál a birtokost meg sem nevezi, csak a vár, illetve *ditio* nevét, jelezve, hogy az uradalom önmagában is birtokjogi kategória és olyan entitás, amely mindenkorai tulajdonosát is képviseli.

Végül a földesúri jószágok (*bona*) zárják Sopron vármegye birtokjog szerint felállított rangsorát, ezeknél minden egyes falunak más birtokosa van. A falvak egymondatos jellemzése jószerivel csak a fekvésükre, termőképességükre, illetve lakosaik nemzetiségére, a helység esetleges német nevére szorítkozik. Még Nemeskér sem képez kivételt Bél rendszerében, pedig ez kuriális falu, vagyis egyetlen nemesek lakják, ráadásul „artikuláris helye az ágostai vallás híveinek” (II. 173. old.). A földesurak között is, mint említettük, kivételes hely illeti meg Sopront a ma részben Ausztriához tartozó falvak szerencséjére, hiszen a Harkától Sopronbánfalváig terjedő 7 faluról jóval részletesebb leírást kapunk, mint a többiről, különösen adatgazdag Sopronbánfalva (Bél kéziratában: Wohndorf/Bondorff) leírása (II. 178–185.), amelyhez Bél (vagy talán a kutatásokat végzett helyi megbízottja) a pálosok évkönyveit is használta. Feltűnő, hogy a katolikus egyház máshol korrektil megemlített, de a részletes leírásból kimaradt objektumait és intézményeit Bánfalva esetében milyen részletekbe menően ismerteti.

Hogy Bél vármegye-monográfiáját a korabeli kulturális és hivatali értelmiségnek mintegy statisztika zsebkönyvként és „baedckerként” szánta, mi sem bizonyítja jobban, hogy a kéziratot Sopron vármegye itineráriuma, vagyis úthálózati vagy mérföld-táblázata zárja, amelyben közli a szomszédos vármegyébe vezető utak távolságai adatait is.

A soproni kiadású Bél-corpus III. kötete tulajdonképpen az I. kötet „ismétlése”, hiszen a szerkesztők a vármegye-leírás I. szakaszát, a Sopron szabad királyi várost tárgyaló fejezetet adják ki újra, ezúttal azonban egy javított szövegváltozatot közölnek (Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjtemény Hist. I. zz), amely, ahogy Tóth Gergely bevezető tanulmányában olvassuk, a soproni evangélikus líceum rektora, Hajnóczy Dániel és Bél Mátyás kiegészítéseit is tartalmazza. A „javított kiadás” közlése nehéz, de nem megoldhatatlan feladat elé állította a kötet szerkesztőit, illetve fordítóit, Tóth Gergelyt és Kincses Katalin Máriát, hiszen szövegközlésükben a tipográfia eszközeit használva, megjelölik a korábbi kézirat és a kiegészített változat közötti különbséget. Ezzel a modern szövegkiadás tudománya, a textológia elveit követik, hiszen a lehető legtöbbet mondják el a szövegekről. Így ez a szövegváltozat önálló, és a korábinál jóval bővebb, Bél Mátyás azonban egy újabb, javított vármegye-leírás részének szánta, hiszen a struktúrán nem változtatott, így Sopron ugyancsak a Különleges rész I. tag I. szakaszát képezi. A III. kötet címlapján azonban valamiképpen utalni kellett volna rá, hogy ezzel nem folytatódik, hanem jószerével újrakezdődik Sopron vármegye leírása, hiszen az, aki mindenféle előzetes ismeret nélkül kézbe veszi a sorozatot, azt hihetné, hogy valóban a vármegye leírása folytatódik.

A szerkesztők azzal is igyekeztek az 1742 utánra datált változatot a korábitól megkülönböztetni, hogy a III. kötetben szakítottak az előző tipográfiával, s jóval nagyobb betűket választottak, s ez némi zavart, de legalábbis idegenség érzetét keltheti abban, aki valódi sorozatként kezeli a három kötetet. Ezt feltehetően az is indokolta, hogy a két szöveg hagyományt különféle tipográfiával szedték, s apróbb betűvel kevésbé tűnt volna ki az eltérés, ezzel azonban sokat rontottak a textúrán. A szövegek ugyanis túlzottan sokféle betűt tartalmaz, halványt, erősebbet, kurzívat, félkövért, sőt a nevek kiskapitális szedéséhez is ragaszkodtak. Ennyiféle betűt már nem lehet ízléses és a szemnek kellemes textúrává formálni, ráadásul a kötet betűtípusa kevésbé alkalmas a kurzív formához, ezért csak azt mondhatjuk, kevesebb több lett volna.

Az újabb Sopron-leírás tartalmi jellemzői, szemben a formai kuszasággal, kiválóak. Igaz ez Bél Mátyás és soproni tudóstársa, Hajnóczy Dániel kiegészítésére egyaránt, hiszen hihetetlenül gazdag forrásértékű művé duzzasztották az eredetileg is bőséggel buzgó szöveget; és igaz a fordítói és szerkesztői munkára is. Sopron történetét, de talán a magyar várostörténetet sem lehet ezután anélkül művelni, hogy valaki a soproni Bél-kiadás III. kötetében elmélyedne. Bárhol ütjük fel a művet, a 18. század eleji város miliójébe toppanunk, de a város históriájára vonatkozóan is rengeteg adatot vonultat fel. Bél és soproni „adatközlője” figyelme a városi élet és topográfia területén szinte mindenre kiterjed, leírásukban különösen plasztikusan jelenik meg az épített környezet, az építészeti- és művészettörténet kutatóinak valóságos kincsbánya lehet a Sopron-leírás. Az épületeken külső és belső díszeken megjelenő feliratok sem kerülték el figyelmüket, rengeteg epigráfiai emléket közölnek munkájukban.

Bél a város újkori történetéből leginkább a rendi felkelések alatti ostromokat jegyezte fel többször novellisztikus formában, igazolva, hogy a történeteket a soproniak

elbeszélése alapján szerkesztette. Az újabb Sopron-kéziratban Bél talán legfontosabb kútfője Lackner Kristóf 17. századi polgármester és tudós literátor kéziratosa önéletrajza, amely, az utókor szerencséjére, szintén fennmaradt a Bél Mátyás esztergomi kéziratosa hagyatékában (Hist. VII. a. V.). Bél Mátyás több passzusz szó szerint is átvész Lackner önéletrajzából, sőt külön fejezetben méltatja érdemeit, főként műveltségét, nyelvtudását (XXII. §). Tóth Gergely kíséző tanulmányában külön fejezetet szentel Lackner *Vitájának*, s ezzel a 17. századi várostörténet egy másik fontos forrására is ráirányítja a kutatás figyelmét, ezt eddig ugyanis szinte tudomásul sem vették Sopron és Lackner Kristóf gazdag életművének kutatói. Tóth Gergely ezt a rendkívül értékes kéziratot is kiadni ígéri, ráadásul szintén bilingvis formában, hasonlóan a Bél-szöveghez.

Bél Mátyás Sopron vármegye-leírása nemcsak a pozsonyi tudós műve, hanem a kiadóké is, elsősorban a latin szöveg gondos gondozása és fordítása okán, másodsorban, de talán még fontosabb szempontból a tárgyi jegyzetek és a kíséző tanulmány miatt. A latin szöveg átirása már magában is bravúros teljesítmény, amelyet szinte hiba nélkül teljesített Tóth Gergely, ezt koronázta meg fordításával, amely a II–III. kötet esetében talán még az I. kötetnél is jobban sikerült. Az, hogy a fordító, Tóth Gergely egyedül maradt, s így merült el a Bél-szöveg rejtelmeiben és kincsek rejtező gazdagságában, előnyére vált a magyar szövegnek, amely önállóan is hordozza Bél Mátyás tudományos igényességét és tudói éthoszáát.

A fordítás csak néha bicsaklik meg, „az emberi test” persze nem „tagjaira bomlik”, hanem éppen ezek a tagok alkotják, teszik teljessé (*membris... humanum corpus absolutum*) (II. 24–25. old.), a *fornaces* szót szerencsésebb kályháknak, mint kemencéknek fordítani a mai olvasó számára, főleg ha állat-alakúak és az Esterházy-várkastély palotáit fűtik (II. 60–63. old.). Igaz, hogy a prior valóban a „*prédikálórend előljárója*”, vagyis vezetője, de ha már valaki lefordítja, a prior ugyanis a magyar szókincs része, akkor a perjelt ajánljuk (II. 102–103. old.). Ajánlott minden kifejezést magyarítani, hiszen Bél Mátyás szövegeiben semmi sincs véletlenül, sokszor patikamérlegesen méri ki a szavakat. Így amikor Sopron vármegye birtokjogi jellegzetességéről, jelesül a váruradalmak nagy számáról értekezik, a „*pridem in plures dominationes abiit, arcibus fere admensas*” (II. 148. old.) tagmondatban hangsúlyos (a fordításból hiányzó) „*pridem*” szó, vagyis a királyok már *régen*, a kezdetektől váruradalmakat hoztak létre Ausztria határán. Ez a szó egyébként alludál a következő mondat „*prisci reges*”, régi királyok kifejezésre. Stilisztikai kifogás, mégis megjegyezzük, hogy az „*ea parte, qua regio in montem adleatur*” szinte költői képet kár így fordítani: „azon a részen, ahol a hegy magasodik” (II. 22–23. old.), hiszen a latin szövegben maga a táj emelkedik hegygé, vagyis a síkság és a hegy találkozásáról van szó.

A stilisztikai lapszusnál azonban súlyosabb, hogy a fraknoi vár második kapuja feliratának dátuma: *ANNO PARTUS VIRGINIS 1635* nem a Szűz születésének (II. 80–81), hanem *szülésének* évét, vagyis a magzata, Krisztus világra hozatala utáni 1635. évet jelent, azaz magát a keresztény időszámítást; egy anyának jóval születése előtt kell születnie, ez alól még Szűz Mária sem kivétel.

A pontatlan vagy téves fordítás máshol is túlmutat a latin szöveg elégtelen megértésén. Az említett Sylvester-disztichon esetében Bél Mátyás közli a magyar időmértékes vers latin fordítását is egy Matthias Marth nevű férfitől, akit Bél így azonosít: „*amicorum, dum viueret, decus, MATHIAS MARTH O.E.P.*”. A magyar fordítás-

ban Marth mint „[Sylvester] életében legkedvesebb barátja... pálos szerzetes” szerepel (II. 146–1147. old.). Feltűnhetett volna, hogy egy protestáns prédikátornak és bibliafordítónak miért éppen egy pálos atya a legjobb barátja a 16. század közepén! A „Próféták által szólt...” kezdetű magyar disztichont fordító tudós literátor ugyanis nem a 16. századi Sylvester János, hanem a 18. század elején élt Bél Mátyás, vagyis a szerző „barátainak díszé” volt. Ezért maradhatott ki ez a fontos irodalmi közlés a tárgyi jegyzetekből is, hiszen a 16. században feltehetően nem élt ilyen nevű pálos remete Magyarországon. A pozsonyi születésű Marth János Mátyás (1691–1734) egyébként 1719-ben éppen a pozsonyi gyülekezet lelkészének megválasztott Bél Mátyást követte a pozsonyi evangélikus líceum rektori székében, s 1721-ben ő a társszerkesztője Magyarország első folyamatosan megjelenő újságjának, a *Nova Posoniensia*-nak (Fehér Katalin: Iskolai újságotlás Magyarországon a 18. században. *Magyar Könyvszemle* 120. [2004]/2.). Marth János Mátyás később szintén a pozsonyi evangélikusok lelkésze lett, s személye felveti a latin szöveg *O.E.P.* (a kiadó által *Ordo Eremitarum Patrum*-nak értelmezett) rövidítésének helyes olvasatát is, de ezt a kézirat hiányában lehetetlen eldönteni. Az említett szöveghely egyben Bél kéziratának terminus post quem-jét is megadja, hiszen az 1734-ben elhunyt Marthról mint néhai barátjáról emlékezik meg. Még az igen gondos III. kötetben is fel-felbukkan egy-egy jelentéktelen pontatlanság, a *Fabrorum Platea* ugyanis nem általában a kézművesek utcája volt, hanem a kovácsoké, a *faber* ugyanis kovácsot is jelent, de az utca német neve is eligazíthatta volna a fordítót: *Schmid-Gasse* (III. 174–175. old.).

A szövegkritikai megjegyzéseket, igen elegáns, s a kiadás nivójához, illetve Bél eredeti elgondolásához illő módon latinul közli a szöveg gondozója, hiszen a mű keletkezésekor ez volt *lingua franca* a közép-európai régióban, de a mai tudományosság is ekként használhatja. Bél saját jegyzetei természetesen a szöveg lábjegyzeteiként jelennek meg, s a fordítás ezeket is tartalmazza. A tárgyi jegyzetapparátus Kincses Katalin Mária munkája, aki a szokatlanul bő és alapos jegyzetekkel a szövegen túl is kézikönyvvé avatja a soproni Bél-kiadást. A történeti és helytörténeti irodalomra való hivatkozás alapján nemcsak a vármegye birtok-, gazdaság- és társadalomtörténetét kutatók tájékozódhatnak, hanem az egyes helységek mikrotörténetét vizsgáló történészek és „műkedvelő” historikusok is. A kutatást nem kevésbé segíti az apparátus személynév-mutatója is, amely a történelmi neveket magyarázattal közli, így önmagában is használható a Sopron vármegye históriája iránt érdeklődők, reméljük, népes táborának.

A II–III. kötet tanulmányainak, apparátusának német fordítása, melyet Tuza Csilla végzett el, a 2001-ben megjelent I. kötethez hasonlóan a német nyelvű, illetve ezen a nyelven értő kutatóknak is hozzáférhetővé teszi a soproni tudományos műhely óriási vállalkozását. Nem szabad elfeledkeznünk róla, hogy a Fraknó és Kismarton ma az ausztriai Burgenland tartományban fekszik, így az osztrák történetírás, illetve a *Heimatkunde* művelői is fontos forráshoz és tudományos feldolgozáshoz jutottak a háromkötetes kiadvánnyal. A soproni Bél-kiadás nemcsak a vármegye-leírás példa-szerű, a kéziratok hagyomány több változatát is közlő, így a textológia tárgykörébe tartozó munka, hanem egy hazai tudományos műhely nemzetközi prezentációja is. Bél Mátyás is szívesen forgatná a háromnyelvű, valódi közép-európai publikációt, hiszen nehéz eldönteni, hogy a három közül melyik nyelven értett vagy gondolkodott inkább (talán egy nyegediken, szlovákul?).

Fischer Béla visszaemlékezései. Közreadja: Visy Zoltán. Pécs Története Alapítvány, Pécs, 2006. (Források Pécs történetéből 1.)

Pécs szerb megszállása egy szerb újságíró szemével. Fordította és szerkesztette: Hornyák Árpád. Pécs Története Alapítvány, Pécs, 2006. (Források Pécs történetéből 2.)

Sopronhoz hasonlóan Pécssett is javában zajlanak a városmonográfia kiadásának előkészületei. A Pécs Története Nagymonográfia kutatási program keretében eddig 18 kötet jelent meg a *Tanulmányok Pécs Történetéből* című szériában. A sorozatban kiadott két monografikus feldolgozás témái mellett a város és környéke történetének egyes részterületéről, korszakáról, illetve a várostörténet rekonstrukciójának kutatásmetodikai kérdéseiről olvashattak az érdeklődők. 2006-tól *Források Pécs történetéből* sorozatcím alatt új kiadványok láttak és látnak napvilágot. Ezekben olyan – közgyűjteményekben és magántulajdonban rejtőzködő –, forrásértékű dokumentumokat publikálnak a szerkesztők, melyek új szempontok, eddig ismeretlen adalékok feltárásával, elsősorban egy-egy történeti korszak, kérdés, vagy probléma személyes összefüggéseiről lebbentik fel a fátylat. A 2006-ban megjelent első két kötet, a bennük közölt interpretációkkal nagymértékben hozzájárul a későbbi szintézisalkotáshoz. Az első kiadvány Fischer Béla, Baranya megye alispánjának emlékiratait tartalmazza, a második Pécs-Baranya 1918 utáni szerb megszállásának leírását közli. (A megszállás mozzanata egyszersmind az alispáni visszaemlékezés meghatározó élményanyaga is.) A történeti-kontextuális (lásd pl. Sopron és a nyugat-magyarországi kérdés 1918 utáni alakulását, a magyar felkelőharcok és az osztrák megszállás összefüggéseit) és feldolgozás-módszertani analógiák okán mindkét forrásközlés megfontolandó tanulságokat rejt Sopron történetkutatása és a soproni városmonográfia megalkotása, szerkesztése szempontjából.

Fischer Béla baranyai alispán (akinek családja Bajorországból települt Magyarországra, és itt kimutatható első őse, Fischer Vilmos mészáros 1639. április 11-én tett polgáresküet Sopronban) élete végén vetette papírra visszaemlékezéseit, amelyből – a munka közben bekövetkezett halála miatt – sajnálatosan hiányoznak a politikai pályafutását összegző fejezetek. Csonkán maradt memoárja így is érzékletes képet fest Pécs és Baranya társadalmi és közéleti viszonyairól, megközelítően az előző századforduló időszakától. A könyv (amely a Fischeréhez hasonló forrásértékű memoárt ránk hagyó, és a Soproni Szemle előző, 2007. évi 1. számában bemutatott Östör József-re vonatkozó utalást is tartalmaz) a történeti „madártávlat” képest intim közelségből tárja eléink a Sopronhoz sok tekintetben hasonlóan fejlődő törvényhatóság két háború közötti időszakának eseményeit. A kötet közreadói (Visy Zoltán mellett Nagy Imre Gábor és Vonyó József) a megyei és a városi közélet

hétköznapijaiba bepillantást adó, személyes hangon írott szöveg megjelentetésével száraz történelmi értekezéseknél élvezetesebb olvasmányt adtak az érdeklődők kezébe.

Ismertetésünkben mindazonáltal nagyobb figyelmet szentelünk a *Pécs megszállása egy szerb újságíró szemével* című forráskiadványnak. Ez ugyanis számos fontos tanulságot rejt azok számára is, akik a nyugat-magyarországi kérdés történetét, annak alakulását szeretnék jobban megérteni. Az 1918 és 1921 között megszállás alatt tartott Baranya szerb sajtóirodáját vezető Milan Glibonjski visszaemlékezését a kötet szerkesztőjének történelmi összefoglalása vezeti be. Gondolatébresztő írásával kapcsolatban érdemes néhány – a soproni olvasókat is méltán foglalkoztató – mozzanatra felhívni a figyelmet.

A nyugat-magyarországi és a Pécs-baranyai térség 1918 utáni sorsának alakulásában számos párhuzamos és ellentétes vonás fedezhető fel. A bácskai-baranyai területek szerb megszállását az 1918. november 13-án aláírt belgrádi egyezmény tette lehetővé. A – magyar kormánydelegáció által elfogadott – konvenció értelmében kiürítendő területekre már a megállapodás napján bevonult a szerb hadsereg, rövidesen elfoglalva a Szeged-Baja-Pécs-Varasd vonaltól délre eső vidéket. Az okkupáció ellenére a jugoszláv békedelegáció első előterjesztésében nem vetette fel a terület délszláv államhoz való csatolásának követelését, így a térség sorsa hosszú ideig – hasonlóan a nyugat-magyarországi kérdéshez – nyugópontra volt Párizsban. A jugoszláv kormány azonban később – saját korábbi álláspontját módosítva – bejelentette igényét a területre. Belgrád színéváltozásának oka egyrészt a magyar Tanácsköztársaság kikiáltása (ez az érv a békedelegációra érkező Karl Renner osztrák kancellár repertoárjában is szerepelt a Burgenlandra vonatkozó követelésekkel kapcsolatosan), másrészt az időközben általa végzett – nemzetiségi számadatokat tartalmazó – összeírás délszláv szempontból kedvező eredménye volt.

A szerb megszállás eredményeképpen (nagyobb ütemben a Tanácsköztársaság kikiáltását követően) sor került a megye közigazgatásának délszláv irányítás alá vonására, míg Pécsen helyen maradt a magyar tisztviselői kar. A nagyhatalmak 1921 nyarán elégték meg a területtel kapcsolatos kísérletezgetést, és rákényszerítették a szerb hatóságokat Baranya elhagyására. A kiürítést ellenőrző Szövetséges Misszió helyszínre érkezése után helyi délszláv vezetők kísérletet tettek a szerb fennhatóság fenntartására, és kikiáltották a Baranyai Magyar-Szerb Köztársaságot. (Az elkeseredett akció kísértetiesen emlékeztet Lajtabánság pseudo-államának létrehozására.) Az antant ettől, és a szerbek által tett néhány zsarolási kísérlettől sem hagyta magát megingatni, és kerek perec felszólította Belgrádot a kivonulásra.

Ezek után lássuk, milyen tanulságai vannak a pécsi kérdésnek Sopronra vonatkozóan. A két terület sorsa már a nyugat-magyarországi felkelést megelőzően, 1921 nyarán is szorosan összekapcsolódott. A Burgenland átadását halogató magyar kormány Baranya jugoszláv kiürítéséhez szeretne volna kötni a magyar közigazgatás visszavonását az átadásra váró nyugati határzónában. Az utóbbit átmenetileg zárójelbe tevő nyugat-magyarországi bandaharcok eltűrésével a magyar fél egyébiránt ugyanúgy *fait accompli*-t igyekezett teremteni Burgenlandban, mind a szerbek Pécs környékén. A megszállás Baranyában ellenkező előjellel zajlott mint térségünkben, ahol az Ausztriának ítélt területekre vonultak be magyar szabadcsapatok. Óriási eltérés, hogy

az egyik térség hovatartozásáról (legalábbis egy körülhatárolt területen) sikerült népszavazást kieszközölni, míg a másik helyen a megszállóknak engedmény nélkül kellett elhagyniuk a területet. A különbség oka véleményünk szerint jórészt a kormányok eltérő magatartásában keresendő. Baranya esetében maga a szerb kormány helyezte kilátásba a fegyveres ellenállást a bevonuló magyar csapatokkal szemben, amire az antant azonnali határozott hangú jegyzékben válaszolt. Ezzel Belgrád saját magától vonta meg az esélyt a további manőverezésre. A magyar kormány jóval taktikusabban járt el, amikor a Burgenland egy részét elfoglaló magyar felkelőkkel szembeni eszköztelenségét hangsúlyozta, és kérte a terület egy részének visszaadását. Bethlenék hasonló ügyességgel jártak el, amikor burgenlandi magyar és a baranyai jugoszláv kivonulás junktimba állításának csapdait igyekeztek elkerülni. Minden további vizsgálódás helyett itt csupán azt a széles körben elterjedt vélekedést igyekszünk cáfolni, mely szerint egyes övezetek katonai (közigazgatási) birtokba vételétől egyenes út vezetett az adott problémának a megszállók szempontjából kedvező megoldásához. Más szavakkal: a nyugat-magyarországi felkelés önmagában valószínűleg mit sem ért volna a magyar külpolitika rátermett és leleményes közbeavatkozása nélkül.

A két párhuzamosan futó, időnként azonban egymásba fonódó eseménysort közelebről szemügyre véve számos olyan részletre bukkanhatunk, amelyek az előbbihez hasonló okfejtések végigvezetését teszik lehetővé számunkra. A nyugat-magyarországi kérdés megoldásában ugyan számos itt, és természetesen a bemutatott kötetben sem említett tényező – úgymint Ausztria nemzetközi megítélése és az Anschluss kérdése, a cseh-délszláv korridor ügye, IV. Károly királypuccsa – is szerepet játszott, ám ezek áttekintésére jelen recenzió műfaji és terjedelmi határai nem elégségesek. Minden további összevetés, illetve összehasonlító kutatás elősegítheti azonban a nyugat-magyarországi kérdésben való tisztábban látást is. A Pécs Története Nagymonográfia Szerkesztőbizottsága és Hornyák Árpád szerkesztő inspiratív munkája ezt a lehetőséget villantja fel számunkra. A kötet ismertetésével is az volt a célunk, hogy a két terület kérdésének történelmi párhuzamaira irányítsuk a figyelmet. A pécsi kísérlet e mellett azért is megérdemli a figyelmet, mert – reflektálva „a másik fél” percepciójára – segít egy történelmi probléma komplex, kulturális és mentális nézőpontból történő megismertetésében.

Bízunk benne, hogy a fent ismertetett két kötet betölti a jó tudományos közléseknek azt a rendeltetését is, mely újabb vizsgálódásokra sarkallja a kutatókat, és ennek nyomán a modernkori várostörténettel kapcsolatos személyes emlékezők, magánlevelezések és egyéb történelmi források kiadására Sopronban is rövidesen sor kerül. A két könyvet a 20. századi politika- és társadalomtörténet iránt érdeklődő olvasók csakúgy, mint az első világháború utáni helyzettel foglalkozó, illetve a nyugat-magyarországi kérdés alakulását kutató szakemberek addig is haszonnal forgathatják.

A bibliográfiában szereplő rövidítésekre nézve vö. Soproni Szemle 1978. 268. és 1979. 362. Az anyaggyűjtésben nyújtott segítséget köszönöm.

- Albert Levente: Bácsatyai László egyetemi tanár, geodéta, lírikus. *Vivat Academia* 3, 2005. 3. sz. 10–11.
- Albert Levente: Beszélgetés Mátyás Csabával, az MTA levelező tagjával székfoglaló előadása után. *Vivat Academia* 3, 2005. 2. sz. 4–5.
- Albert Levente: A Nyugat-Magyarországi Egyetem legfiatalabb professzora. *Vivat Academia* 3, 2005. 6. sz. 2–3.
- Albert Levente: Végső búcsú dr.h.c.dr. Szendrey István ny. egyetemi tanártól. *Vivat Academia* 3, 2005. 2. sz. 40.
- Andrássy-Kuylenstierna Stella: Ég a pusztá (részletek), bev. Tóth Sándor, ford. Turbuly Lilla. *SSz.* 59, 2005. 55–65.
- Andrássy Péter: Szőlő- és borkultúra a világörökségben. *A Fertő-táj hagyományörzői. Természetbúvár* 60, 2005. 3. sz. 23.
- Andrássy Péter: A Kitaibel Pál nevét őrző középiskolai tanulmányi verseny jubileuma. *SSz.* 59, 2005. 220–222.
- Askercz Éva: Művészet- és kultúrtörténeti írások a Soproni Szemlében. *SSz.* 59, 2005. 404–407.
- Augusztus 20-a alkalmából kitüntetett könyvtárosok. *Könyvtári Levelező/Lap* 17, 2005. 9. sz. 27.
- Dr. Avar László (1954–2005). *Vivat Academia* 3, 2005. 6. sz. 44.
- B. B.: A 125 éve elhunyt Haubner Mátéra emlékezünk. *Evangelikus Élet* 70, 2005. szept. 18. 38. sz. 10.
- Babics Csaba: Evangelikus iskolák informatikai versenye. *Evangelikus Élet* 70, 2005. márc. 20. 12. sz. 11.
- Bakonyi Gábor: Sopron, a magyar faipar fellegetője. 15 éves a Ligno Novum Faipari Szakkiállítás. *Fa.* 53, 2005. 2. sz. 1.
- Bakonyi Gábor: 10 év a SMAFC 145 éves jubileumának fényében. *Hírfa* 15, 2005. 12. sz. 44.
- Bakos István: Laudatio Vekerdí Istvánról. *TV.* 136, 2005. 2. sz. 73–75.
- Balázsik Valéria: „Magyar Köztársasági Arany Érdemkereszt” kitüntetésben részesült dr. Szabó Gyula. *Vivat Academia* 3, 2005. 2. sz. 9–10.
- Baráth László: Apai és nagyapai emlékek között. Lámfalussy Sándor nemzetközi hírű közgazdász látogatása a lenti erdészeti kiállításon. *Erdészeti Lapok* 140, 2005. 316.
- Bariska István: A Fehde-jog intézménye és Nyugat-Magyarország. *Vasi Szemle* 59, 2005. 291–312.
- Bauer, Ute: Die Burgenländischen Heilquellen- und Kurorte (1924–1938). *BHBl.* 67, 2005. 25–50.
- Bács Péter: Dr. Perschi Ottó (1925–2004). *BKL-B.* 138, 2005. 2. sz. 51.

- Bácsatyai László: Gépész professzor az Erdőmérnöki Karon. *Vivat Academia* 3, 2005. 3. sz. 12–13.
- Bánfi Szilvia: Tragikus nyomdászorsók, megsemmisült nyomdák. *Magyar Könyvszemle* 121, 2005, 449–463.
- Bánhidi Attila: Hivatásos természetjárók. Az államhatár-járó. Beszélgetés Varga Norberttel. *Hegyisport és Turista Magazin* 1. 2005. 2. sz. 32–33.
- Becht Rezső: A bűvös henger. Nagyismétlés az életből. Második rész. In: Sarkady Sándor (szerk.): *Soproni Füzetek* 2005. 14–58.
- Beck Mihály: Magyar vegyészekről készített érmek. *TV. 136.* 2005. I. különszám 109–112.
- Bedécs Gyula (szerk.): Gyöngyszemek. Kultúrtörténeti értékek Nyugat-Pannóniában. – Perlen Westpannoniens. Kulturhistorische Werte. Szombathely, 2005, 215.
- Bedő Albert emlékérmét kapott ... Dr. Marosi György erdőmérnök... *Erdészeti Lapok* 140, Bejő László: Tanévzáró ünnepély a Faipari Mérnöki Karon. *Fa.* 53, 2005. 2. sz. 31–32.
- Berecz Dezső: Dénes és az irodalom. In: Sarkady Sándor (szerk.): *Soproni Füzetek* 2005. 59–65.
- Békés Márton: A Burgenländische Heimatblätter. *Vasi Szemle* 59, 2005. 353–355.
- Békés Márton: Russenzeit. Befreiung 1945. Freiheit 1955. Begleitband zur Ausstellung. Kiadja: Amt der Burgenländischen Landesregierung–Landesmuseum, Eisenstadt, 2005. 128. old. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 113. Band); *Vasi Szemle* 59, 2005. 796–797.
- Bildungsprojekt Weltkulturerbe in Fertőd. *NZ.* 49, 2005. nov. 25. 2.
- Biza Klára: Huszonöt év. Kertészet és Szőlészet 54, 2005. nov. 3. 44. sz. 16–17.
- Bíró Péter: A Fertő tó körül két keréken. Útlevel nélkül. *Hegyisport és Turista Magazin* 1, 2005. 5. sz. 62–63.
- Bobory Dóra: Batthyány Boldizsár és humanista köre. *Sz.* 139, 2005, 923–944.
- Bogádi Kis György: Emberimádás – szobrokban. *Várhely* 11, 2005. 3. sz. 113–114.
- Bolla Gyula: Boda Tamás (1944–2005). *GK.* 56, 2005. 6. sz. 43.
- Boros László: Szűcs Szabó Sándor jubileumi tárlata elé. In: Sarkady Sándor (szerk.): *Soproni Füzetek* 2005. 206–210.
- Böröndi Lajos: „Éltem, mert éltem néha másnak” Sarkady Sándor költővel Böröndi Lajos beszélgetett. *Várhely* 11, 2005. 1–2. sz. 127–133.
- Bősze Balázs: Naplórészletek. Ez mind Európa. In: Sarkady Sándor (szerk.): *Soproni Füzetek* 2005. 66–82.
- Bősze Balázs: „ÖrüljeteK dicsőségeteknek, adjatok hálát Istennek”. Timár Antal emlékkiállítására. In: Sarkady Sándor (szerk.): *Soproni Füzetek* 2005. 199–202.
- Bősze Balázs: A Teremtő alkotta idő kereteiben (Köszöntésfele a hetvenéves Sarkady Sándornak). *Várhely* 11, 2005. 1–2. sz. 170–171.
- Bősze Viktória: Egyetemek mérlegen – jól vizsgázott a NYME. *Vivat Academia* 3, 2005. 1. sz. 8–9.
- Buzási Enikő: A köpenyes Madonna Árpásról: Jan Thomas Nádasdy Ferenc számára festett műve 1663-ból (Meghatározás, datálás, attribúció). *Művészettörténeti Értesítő* 54, 2005, 245–286.
- Büki Attila: Hany Istók Mesejáték. *Várhely* 11, 2005. 3. sz. 37–54.
- Csatkai Endre: Kópházán szabadultam fel. *SSz.* 59, 2005, 46–54.
- Csekő Ernő: Adatok és források a soproni zsidóság gazdasági megsemmisítéséről (1944. március 19.– 1944. október 16.). *SSz.* 59, 2005, 27–46.

- Csekő Ernő: A Belgrádhhoz fogható Pécs. Dömötör János karcolata az 1870-es évek eleji Pécsről. Pécsi Szemle 2005. 2. 34–41.
- Csekő Ernő: A dualizmus-kori elit kutatásának forráslehetőségei a Soproni Levéltárban. In: Ekler Péter (szerk.): Közgyműteményi tudományos napok I. Sopron 2005. 92–111.
- Csekő Ernő: Az 1947-es választás nemzetiségi vonatkozásai Tolna megyében – A II. világháborút követő népeségmozgások hatása a helyi eredményekre. In: A Kárpát-medencei népek együttélése a XIX–XX. században. Szerk. Egry Gábor – Feitl István. Budapest, 2005. 137–161.
- Csekő Ernő: A zsidóellenesség irracionális formáinak továbbélése egy tragédiába fordult képviselőválasztás kapcsán (Pinchehely, 1901) In: Múlt és Jövő 2005. 3. 53–69.
- Csekő Ernő: Virilisták szerepe és jelentősége Szekszárd életében (1905–1914). In: Szekszárd a XX. század első évtizedeiben. Szerk. Dobos Gyula, Szekszárd, 2005. 79–130.
- Cserági István: Istentől kapott szépség és tehetség. Kétszázöt év született Dukai Takách Judit. Evangélikus Élet 70, 2005. szept. 4. 36. sz. 10.
- Csécs Teréz: Soproni Szemle I. A Soproni Városszépítő Egyesület és Sopron város helytörténeti folyóirata 1937–1964, 1998–2003. évfolyamok, 1937–2003. tartalommutató. Arcanum – Soproni Szemle Alapítvány, 2004. CD-ROM. Arrabona 43, 2005. 1. sz. 351–355.
- Csízi István: Egy nagyívű hivatali karrier kezdetei a XVII. századi királyi Magyarországon. Aszalay István naplója (1624–1631). Fons 12, 2005. 163–255.
- Csorba Csaba: Fraknó vára. Várak Kastélyok Templomok 1, 2005. máj. 2. sz. 25–27.
- Csulak Ervin: Elkésett számvetés. Várhely 11, 2005. 1–2. sz. 23–26.
- Czeglédy István: Hajrá SMAFC! Vivat Academia 3, 2005. 4. sz. 24–25.
- Czenthe Miklós: Életmű papírdobozokban. Találkozás Nagy Gyula nyugalmazott püspökkel. Evangélikus Élet 70, 2005. márc. 6. 10. sz. 8.
- Dalocsa Gábor: Az első ötven év. Magyar Asztalos és Faipar 2005. 9. sz. 138–139.
- Dárdai Árpád: 175 éves a Soproni Zeneegyesület. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2005. 186–188.
- Dávid Ferenc: Sedlmayr János soproni vonatkozású írásainak bibliográfiája. SSz. 59, 2005. 207–213.
- Deák Ernő: Mérleg és kitekintés. 25 éves az Ausztriai Magyar Egyesületek és Szervezetek Központi Szövetsége. Bécsi Napló 26, 2005. márc.–ápr., 2. sz. 1–2.
- Detrich Miklós: Az erdők világa. Erdészeti Lapok 140, 2005. 364.
- Detrich Miklós: A szelídgesztenye-kéregéről. Erdőgazdaság és Faipar a Magyar Mezőgazdaság (49. sz.) melléklete 2005. dec. IV–V.
- Dénes József: Göncz József – Bognár Béla: Kastélyok, várak, kúriák Sopron vármegyében képeklapokon, 1896–1945. EDUTECH Kiadó, Sopron, 2004. 112 old. Vas Szemle 59, 2005. 257.
- Díszdoktori címet kapott Winkler András. Hírfa 15, 2005. 10. sz. 24.
- Dobó Ágota: Eszterháza második fénykora. Cziráky Margit lakosztálya. Szalon 9, 2005. 5. sz. 8–21.
- Dombi Éva: „Ha majd a jövőben megkérdezi fiad...” (5 Móz 6,20). 30. német evangélikus egyházi napok – Kirchentag 2005. május 25–29., Hannover. Evangélikus Élet 70, 2005. június 5. 23. sz. 6–7.
- Dominkovits Péter: Bethlen Gábor levelei Vas megye rendjeihez (1620). In: Lymbus. Magyarástudományi Közlemények, 3. 2005. 63–71.

- Dominkovits Péter: Bormérés, kocsmáltatás a 17. század eleji Szombathelyen, 1606–1619. In: Előadások Vas megye történetéről. IV. Szerk.: Mayer László – Tilcsik György. Szombathely, 2005. 37–57. (Archivum Comitatus Castriferrei No. 1.)
- Dominkovits Péter: Bilkei Irén – Kapiller Imre – Molnár András: Armálisok, nemesi címereslevelek a Zala Megyei Levéltár gyűjteményéből 1477–1898. Szerk.: Molnár András. Zalaegerszeg, 2004. 135 p. Arrabona 43, 2005. 1. sz. 319–334.
- Dominkovits Péter: Győr város tanácsülési és törvénykezési jegyzőkönyveinek regesztái 1617–1621. Győr, 2005. 139. (Városi Levéltári Füzetek. 8.)
- Dominkovits Péter: Egy „vezető” földesúri familiáris, Mankóbüki Horváth Bálint tudósításai Sopron vármegye közállapotairól (1614–1615). SSz. 59, 2005. 213–219.
- Dominkovits Péter: Földesúri familiáris, vagy megyei hivatalviselő. Bezeredy György soproni alispánsága (1655–1662). Fons 12, 2005. 127–161.
- Dominkovits Péter: Hanzmann Károly: Helyzetrajz és adalékok a soproni Ágostai hitvallású Evangélikus Egyházközség 1900–1950. évi történetéhez I–II. Sopron, 2000. és 2003. SSz. 59, 2005. 89–92.
- Dominkovits Péter: Kereskedők Szombathelyen a 17. század első évtizedeiben. In: Előadások Vas megye történetéről. IV. Szerk.: Mayer László – Tilcsik György. Szombathely, 2005. 307–328. (Archivum Comitatus Castriferrei No.1.)
- Dominkovits Péter: A kora újkori nyugat-dunántúli nemesi társadalom regionális vizsgálatáról. In: Ekler Péter (szerk.): Közgyűjteményi tudományos napok I. Sopron, 2005. 14–32.
- Dominkovits Péter: A rendi jogok védelmezője – a központi utasítások végrehajtója a 17. századi magyar vármegye. Sz. 139, 2005. 855–888.
- Dominkovits Péter: Sopron vármegye történeti kutatása A Soproni Szemlében. SSz. 59, 2005. 374–379.
- Domonkos Ottó: Csatkai Endre és a Soproni Szemle. SSz. 59, 2005. 349–351.
- Domonkos Ottó: Egy beledi mézeskalácsos és gyertyaöntő műhely munkája és felszerelése. Arrabona 43, 2005. 1. sz. 75–94.
- Domonkos Ottó: A Soproni Szemle 50 éve. A folyóirat újraindítása 1955-ben., Várostörténet, műemlékvédelem, múzeumügy II., A természettudományoktól a bibliográfiáig III. SSz. 59, 2005. 3–26., 116–124., 235–241.
- Drávai István: Az oszlopról másként látszik. Sarkadi Imre: Oszlopos Simeon. Rendező: Szilágyi Tibor. Várhely 11, 2005. 3. sz. 93–95.
- Drávai István: Tennessee Williams: Az ifjúság édes madara. Rendező: Tordy Géza. Várhely 11, 2005. 4. sz. 74–76.
- ETK Füzetek 6. – ESC Papers 6. Sopron, 2005. NYME-KTK 55., 54.
- ETK Füzetek 7. – ESC Papers 7. Sopron, 2005. NYME-KTK 28., 29.
- Egry Gábor – Feitl István (szerk.): A Kárpát medencei népek együttélése a XIX–XX. században. Bp., 2005. Napvilág Kiadó.
- Egy kiváló magyar termék. A fertőszéplaki téglá 125 éve. Kóktél 4, 2005. 7. sz. 24.
- Ekler Péter (szerk.): Közgyűjteményi tudományos napok I. Sopron. A 2003. október 16-i konferencia előadásai Budapest. Országos Széchényi Könyvtár. Bp., 2005. Országos Széchényi Könyvtár. Gondolat Kiadó 111. Nemzeti Téka.
- Emlékkönyv Rokop Alajosné, Pölcz István, Keszei Dénes és dr. Környei Attila emlékére. Nagycenk, 2004/2005/, Nagycenkért Alapítvány 64.
- Az erdészeti oktatás története Magyarországon I–III. DVD. Bp., 2005. Erdő P. R. Bt. 3 db.

- „Az ev. Főgymnázium ifjúsági Magyar Társaság-nak jegyzőkönyve. 1912/13 tól”. In: Nagy Márton (szerk.): Vermes Miklós a líceumi diák. 2005. 116–125.
- Épületszerkezteti Konferencia XXX. Sopron, május 26–28. Grenzübergreifende Baustofftage Sopron–Wien–Sopron. Technische Universität Wien Institute Hochbau und Technologie. NYM-FMK Építéstani Tanszék. Sopron, 2005. NYME-TU Wien 60.
- Az „Év homlokzata 2004” pályázat díjazottjai. Alaprajz 12, 2005. máj.–jún. 3. sz. 40–45.
- FMK Kari Nap 2005. Megnyílt a soproni FAIMEI. Fa. 53, 2005. 1. sz. 33–35.
- A „Faipari Mérnöki Kar Nagyjai” sorozat legújabb kötete Simonyi Károly... Hírfa 15, 2005. 7. sz. 25.
- FATE elismerések. Fa. 53, 2005. 3–4. sz. 43–44.
- Faipari Szakkiállítások 2005. szeptember 7–10. Sopron. Hírfa 15, 2005. 8. sz. 4–6.
- Faipari újdonságok vására. Erdőgazdaság és Faipar a Magyar Mezőgazdaság (38. sz.) melléklete 2005. szept. IV.
- Fehér Dániel emlékülés. Vivat Academia 3, 2005. 6. sz. 44.
- Fehér Lóránt: Békák tábora a NYME-BPFK-n. Vivat Academia 3, 2005. 5. sz. 31.
- Feiszt Ottó: In memoriam Bulin István 1926–2005. Ni. 93, 2005. 8. sz. 31.
- Fekete J. Csaba: Főúri lakóhelyek reprezentatív térrendszerének fejlődése a XIX. század második felében. Építés-Építéstudomány 33, 2005. 1–2. sz. 45–81.
- Felszámolják a Sofa Rt.-t. Erdőgazdaság és Faipar a Magyar Mezőgazdaság (29. sz.) melléklete 2005. júl. III.
- Felszámolják a SOFA Rt-t is. Profi fa 12, 2005. 7–8. sz. 16.
- Ferenczy Klára: Közöttünk élnek: Dr. Adamovich László. Bécsi Napló 26, 2005. jan.–febr. 1. sz. 8.
- Finta Árpád 1935–2005. GK. 56, 2005. 7. sz. 45–46.
- Fodor Tamás: Új lehetőség a tartószerkezetek vizsgálatára a Faipari Mérnöki Karon. Vivat Academia 3, 2005. 4. sz. 16–17.
- Frang Gizella: Földi helyett égi masina. Lobenwein Tamás emlékezetére. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2005. 278–279., Várhely 11, 2005. 4. sz. 109–111.
- Franz Liszt und Mozart: Ödenburg und Wien kooperieren. NZ. 49, 2005. szept. 2.15.
- Fuják József: „Aranydiplomás évfolyamok emlékező könyvei”. Erdészeti Lapok 140, 2005. 378.
- Füzi Edit: Szalai Ferenc emlékezete (1925–2005). In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2005. 280–282.
- G. E.: Építésportrék: Három új album. Magyar Építőművészet 2005. 4. sz. 56–57.
- G. K.: 10 éves a Faipari Egyetemi Kutatásért Alapítvány. Magyar Asztalos és Faipar 2005. 12. sz. 18.
- Gabnai Sándor: Száznyolcvan éve halt meg Hrabovszky György. Evangélikus Élet 70, 2005. ápr.10. 15. sz. 10.
- Gabrieli Gabriella: Sopron, Bécsi utca 9–11., Sopron, Hátsó utca 10–12., Sopron, Szent György utca 20. In: Régészeti kutatások Magyarországon 2004. Budapest, 2005. 279–280 és 281.
- Galavics Géza: Jan Thomas, az utolsó Rubens-tanítvány és magyar mecénásai. Művészettörténeti Értesítő 54, 2005. 19–40.
- Gazdag Zsuzsanna: Szolgálat gyermekeinkért, szolgálat a jövőért. Telefonos interjú a Péterffy Sándor-díjas Rajnai Károllyal. Evangélikus Élet 70, 2005. dec. 4. 49. sz. 5.
- Gádori Vilmos: Az 50 év emlékére. BKL-B. 138, 2005. 5. sz. 47–48., Vivat Academia 3, 2005. 5. sz. 16.

- Gerics József: Középkori országgyűléseink és az európai jogfejlődés. Sz. 139, 2005. 354–366.
- Géczy Nóra: Faipar- és építészet Sopronban a dualizmus idején. Fa. 53, 2005. 1. sz. 21–24.
- Géczy Nóra: Soproni faépítészet technológiai háttere a XIX. század második felében. MÉPi. 55, 2005. III. negyedév 148–151.
- Gottschling Gyula: Sopron levegőjét szívta. Sorok Kőszeghy Károly operaénekeséről. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2005. 260–264.
- Gömöri János: Amiről a kövek mesélnek. Római kori emlékhelyek a nyugat-pannóniai Borostyánkő út mentén. Wenn Steine reden könnten... In: Gyöngyszemek. Kultúr-Történeti értékek Nyugat-Pannóniában. (szerk. Bedécs Gyula) Szombathely, 2005. 23–41.
- Gömöri János: Archaeological remains of iron production sites in the Carpathian Basin from the Avar-Onogur-Bolgar period. In: International Symposium, Metallurgy in Southeast-Europe. Sofia, 2005. 131–138.
- Gömöri János: A Kárpát-medence kézművészete a magyar honfoglalás előtt. In: A magyar kézművesipar története. Szerk.: Szulovszky János. Budapest, 2005. 31–38.
- Gömöri János – Karl Kaus: Panem et circenses. A scarbantiai amfiteátrum és közönsége. SSz. 59, 2005. 138–163., a SSz. Különlenyomata: Scarbantia Füzetek 1.
- Gömöri János: Régészeti témájú tanulmányok a Soproni Szemlében. SSz. 59, 2005. 359–365.
- Göncz József – Bognár Béla: Emlékek, események Sopronban kordokumentumokon és képeslapokon. A sorozat hetedik albuma. Sopron, 2005, Szép Sopronunk Kiadó Kft. 137.
- Göncz József – Bognár Béla: Sopron vármegye ipara dokumentumokon és képeslapokon. A sorozat hatodik albuma. Sopron, 2005. Szép Sopronunk Kiadó Kft. 135.
- Göncz József – Bognár Béla: Templomok, iskolák Sopron vármegyében kordokumentumokon és képeslapokon. A sorozat nyolcadik albuma. Sopron, 2005. Szép Sopronunk Kiadó Kft. 163.
- Gribovszky Zoltán – György Katalin – Kalicz Pézer – Kiss Katalin Anita – Pintér Balázs: A Rák-patak felső vízgyűjtőjének (Soproni hegység, Hidegvíz-völgy) komplex vizsgálata az EU VKI alapján. HiK. 85, 2005. 6.sz. 40-42.
- Gyémánt Richárd: A burgenlandi magyarság demográfiai és társadalomstatistikai sajátosságai. Területi Statisztika 8(45), 2005. 1. sz. 33-45.
- György Katalin – Kriska György – Bardóczyné Székely Emőke: A makrogerinctelen élőlényegyüttes változása a mederveviszonyok és az antropogén hatások tükrében a Rák-patakban (Soproni-hegység, Hidegvíz völgy). HiK. 85, 2005. 6. sz. 42-43.
- Gyurácz Sándor: Botár Antal 1922–2004. Fa. 53, 2005. 3-4. sz. 59.
- hg.: „Az erdő és a fa régészete és néprajza”. Vivat Academia 3, 2005. 3. sz. 7.
- Hafenschner Károly: Egyházas teológiát! Százharminc éve született D. dr. Pröhle Károly professzor. Evangélikus Élet 70, 2005. márc. 20. 12. sz. 10.
- Hajós György – Kubinszky Mihály – Vámosy Ferenc: Alpár Ignác élete és munkássága. Bp., 2005, Építésügyi Tájékoztatási Központ Kft. 138.
- Hanyvári Csaba: 25 éves a faipari technikusképzés a soproni Roth Gyula Gyakorló Szakközépiskolában. Fa. 53, 2005. 2. sz. 29–31.
- Hanyvári Csaba: Negyedszázada a faipar szolgálatában. Magyar Asztalos és Faipar 2005. 7. sz. 56–57.
- Határ menti borászati együttműködés. Kertészet és Szőlészet 54, 2005. aug. 18. 33. sz. 2.

6. Könyvtári és Közgyűjteményi Napok a NYME Központi Könyvtárában. *Vivat Academia* 3, 2005. 6. sz. 7.
- Hála József: Jakus Lajos emlékezete. *H.* 33, 2005. 2. sz. 112–113.
- Három írás – három sors. *SSz.* 59, 2005. 46.
- Hárs József – Bak Jolán – Kárpáti László – Kerék Imre – Sarkadi Sándor – Szokolay Sándor: Képes krónikás Sopron. *Akvarellek és rajzok*: Gyenes Péter. Sopron (Győr), 2005. 179.
- Hárs József: Bedécs Gyula (szerk.): Gyöngyszemek. *Kultúrtörténeti értékek Nyugat-Pannóniában.* – Perlen Westpannoniens. *Kulturhistorische Werke.* Szombathely, 2005. *SSz.* 59, 2005. 325–326.
- Hárs József: ifj. Sarkady Sándor: Légicsaták és légiesemények 1944–1945-ben Sopron vármegyében Sopron, 2004. *SSz.* 59, 2005. 94–95.
- Hárs József: Grabner József képei – könyvben. In: Sarkady Sándor (szerk.): *Soproni Füzetek* 2005. 289–290.
- Házi Jenő – Németh János (közreadja): *Gerichtsbuch / Bírósági Könyv 1423–1531.* Sopron Város Történeti Forrásai A sorozat, 2. kötet. Sopron, 2005. Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára 434.
- Hegedűs Attila (szerk.): *Christophoros. A Soproni Evangélikus Egyházközség újságja.* Sopron, 2005. Lővér Nyomda. Megjelenik évi 6 alkalommal.
- Herczeg János: 10 éves a közgazdász képzés. *Vivat Academia* 3, 2005. 4. sz. 10–11.
- Herdits, Hannes: *Bemerkungen zur Metallurgie bronzezeitlicher Depotfunde. Kupfer – und vielleicht gar kein Zinn.* *BHBl.* 67, 2005. 100–104.
- Herényi István: Nyugat-Magyarország beköltözött népessége az Árpádok és az Anjouk korában. *Vasi Szemle* 59, 2005. 618–622.
- Hetyéssy Katalin: Az ifjúság honismereti gyűjtőmunkája Csepregen. *H.* 33, 2005. 6. sz. 45–48.
- Hollndonner László: A jó tanár mindig példakép is! In memoriam dr. Kárpáti László. In: Sarkady Sándor (szerk.): *Soproni Füzetek* 2005. 267–268.
- Horn János: Dr. Vajda György előadása Sopronban. *BKL-B.* 138, 2005. 5. sz. 34–34.
- Horváth Ágnes – Fehér Beáta: A komplex monitoring szerepe az ökológiai vízigény meghatározásában a Kis-Rába vízptótló rendszer területén. *HiK.* 85, 2005. 4. sz. 47–60.
- Horváth Béla: Fehér Dániel emlékérem. *Vivat Academia* 3, 2005. 3. sz. 9.
- Horváth Béla: III. Országos Erdészeti Gépesítési Konferencia Sopron, 2005. szeptember 8. *Vivat Academia* 3, 2005. 5. sz. 18.
- Horváth Béla: Prof. dr. Káldy József mellszobra a Botanikus Kertben. *Vivat Academia* 3, 2005. 5. sz. 19.
- Horváth Béla (szerk.): III. Országos Erdészeti Gépesítési Konferencia. Sopron, 2005. szeptember 8. Sopron, 2005. NYME-EMK Erdészeti-műszaki és Környezettechnikai Intézet Géptani Tanszék 80.
- Horváth Csaba: *Habent sua fata libelli.* A soproni Széchenyi István Városi Könyvtárban őrzött Széchenyi-könyvtártöredék. In: Ekler Péter (szerk.): *Közgyűjteményi tudományos napok I.* Sopron 2005. 70–91.
- Horváth Csaba – Varga Ferenc: Győrfi János (1905–1966) élete és munkássága. Sopron, 2005. NYME-EMK 26. *Erdésznyagjaink Arcképcsarnoka* 18. (Hibás! Valójában a 19. sz. füzet.)
- Horváth Dóra: *Baleksors* e-mailben elbeszélve avagy a Selmecbányai Akadémia hagyományai a Soproni Egyetemen. *TV.* 136, 2005. 7. sz. XCVII–CI.
- Horváth Edit: Szokolay Sándor a művész és az ember. *Koktél* 4, 2005. 9. sz. 12–14.
- Horváth Ferenc: Az akadémia doktora: Szita Szabolcs. *Koktél* 4, 2005. 3. sz. 18–19.

- Horváth Ferenc: Különc borvidék. Sopron, a kékfrankos fővárosa. Sopron, 2005. Bormarketing Műhely Kht. 117.
- Horváth Gyuláné: A néphagyományok őrzése a csepregi óvodában. H. 33, 2005. 6. sz. 43–45.
- Horváth-Hegyi Olivér: Evangélikus fiatalok madárlesen. Evangélikus Élet 70, 2005. júl. 31. 31. sz. 11.
- Horváth József: A Soproni Szemle és más helytörténeti folyóiratok jelentősége az országos történetírás számára. SSz. 59, 2005, 337–344.
- Hrabovszky József: Családkutatás. Evangélikus Élet 70, 2005. jún. 12. 24. sz. 11.
- XXVII. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Tantárgypedagógiai és Oktás-technológiai Szekció. Sopron, 2005. április 6–8. Program. Előadáskivonatok. +Sopron, 2005. NYME-BPFK. 118.
- 25 éves a faiparitechnikus-képzés Sopronban. Magyar Asztalos és Faipar 2005. 11. sz. 17.
- Igrez Katalin: Szurokné Strassner Klára kiállítása elé. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2005. 196–198.
- Illés Péter: Határátlépések. Stílusok, régiók, múzeumok egy nemzetközi kiállítás összehasonlító perspektívájában. Vasi Szemle 59, 2005, 609–617.
- Illésfalvi Péter: ifj. Sarkady Sándor: Légiharcok és légiesemények 1944–1945-ben Sopron vármegyében. Várhely 11, 2005. 1–2. sz. 191–192.
- In memoriam Dr. Babos Károly 1938–2005. Fa. 53, 2005. 2. sz. 3.
- Iványosi-Szabó Tibor: Szőlőhegyi szabályzatok és hegyközségi törvények a 17–19. századból. Szerk.: Égető Melinda Bp., 2001. Hegytörvények forrásközléseinek gyűjteménye (1740–1846). Szerk.: Égető Melinda...Bp., 2002. Hegytörvények és szőlőtelepítő levelek Győr és Sopron vármegyékből (1551–1843). Szerk.: Égető Melinda...Bp., 2004. Levéltári Szemle 55, 2005. 1. sz. 67–70.
- Izsák Lajos: Vidéki diákmozgalmak 1956-ban. Szerkesztette: Némethné Dikán Nóra – Szabó Róbert – Vida István. (Nagy Imre Alapítvány, 2004. 475 o.). Sz. 139, 2005, 1597–1600.
- Jancsó Kálmánné: Evangélikus pedagógusok országos találkozója. Evangélikus Élet 70, 2005. júl. 17. 29. sz. 1., 3.
- Jankó Ferenc: A Soproni Szemle tudományometriai vizsgálata (1937–2004). SSz. 59, 2005, 411–429.
- Japán babák. A Soproni Múzeum időszakos kiállítása a Lábasházban. Kóktél 4, 2005. 4. sz. 16.
- Jelentősen nőtt a SOFA vesztesége. Profi fa 12, 2005. 3. sz. 16.
- Jerem Erzsébet – Vasáros Zsolt: A soproni Bécsi-dombra tervezett turisztikai látogatóközpont és kilátó. SSz. 59, 2005, 125–137.
- Jubilál a Roth Gyula erdészeti és faipari szakközépiskola. Profi fa 12, 2005. 11. sz. 16.
- Jubilál a soproni kar. Hírfa 15, 2005. 6. sz. 46.
- Juhász László: Ausztria magyar emlékei. Lakitelek, 2005. Antológia Kiadó 279.
- KaTa: „Láthatatlan színház” a BPFK-n. Vivat Academia 3, 2005. 6. sz. 33.
- Kalicz Péter – Gribovszky Zoltán – Kucsara Mihály – Vig Péter: A vegetáció hatása egy kis vízgyűjtő patakjának alapvízhozam mintázatára. HiK. 85, 2005. 6. sz. 50–51.
- Kalmár László: A soproni Várhely. Látogatóban a keltáknál. Hegyisport és Turista Magazin 1, 2005. 10. sz. 60.
- Karsay Ferenc: A magyar geodézia szakmatörténetének elmúlt negyedszázada. GK. 56, 2005. 3.sz. 17–25.
- Karsay Ferenc: A magyar kartográfia szakmatörténetének elmúlt negyedszázada I. rész., II. rész. GK. 56, 2005. 5. sz. 13–19., 6. sz. 19–25.

- Katona Csaba: „Kacérkodni fogok vele” Schlachta Etelka soproni úrileány naplója I–II. 1838–1840. Győr, 2004–2005. Mediawave Alapítvány 135., 156.
- Katona György (szerk.): A Tudomány Napja 2004. Sport és nevelés. Sopron, 2005. NYME-BPFK. 65.
- Dr. Káldy József professzor mellszobrának avatása... Hírfa 15, 2005. 9. sz. 50.
- Kecskés Mihály: Fehér Dániel emlékülés. Erdészeti Lapok 140, 2005. 380.
- Kelemen István: Kísérletek plébánia létesítésére Hegykő mezővárosában a XIX. század első felében. Arrabona 43, 2005. 1. sz. 165–176.
- Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében. SSz. 59, 2005. 285–305.
- Kelemenné Torma Erzsébet: A magyar népmese hete Sopronban. Könyvtári Levelező/Lap 17, 2005. 10. sz. 36–37.
- Kenessei Károly: Kastély angol végével. Nagycenk. Szalon 9, 2005. 1. sz. 8–19.
- Kerék Imre: Devecseri Zoltán: Hármas ének. Műhely 28, 2005. 2. sz. 60–61.
- Keveházi /László/: Tragiikus halál, vagy lelkészgyilkosság? Háromszáz éve halt meg Fridelius György Dániel lelkész. Evangélikus Élet 70, 2005. dec. 11. 50. sz. 10.
- A 2005. évben tiszteletdiplomában részesült erdőmérnökök szakmai életrajza, Sopron, 2005. NYME-EMK 45.
- /Kiállítók a Ligno Novumon./ Hírfa 15, 2005. 9. sz. 20., 22.
- A 94. küldöttgyűlés kitüntetettjei. ...Wahlner Aladár Emlékérem kitüntetésben részesült Dr. Forgó Béla... BKL-B, 138, 2005. 4.sz. 13.
- Király Lajos: Balogh Lajos: Büki tájszótár. H. 33, 2005. 5. sz. 92–94.
- Kiss Andrea – Piti Ferenc: A fertői fok. SSz. 59, 2005, 164–184.
- Kiss László: A magyarországi homeopaták első egyesülete (1843–1845?). Orvostörténeti Közlemények 50, 2005, 223–228.
- Kiss Melinda: Késő-reneszánsz és korai barokk síremlékek Sopronban., 2. rész: társadalomtörténeti tanulmányok. SSz. 59, 2005, 185–206., 265–284.
- Kitüntetések. Fasching Antal díj, Életfa Emlékplakett, Miniszteri Elismerő Oklevél. GK. 56, 2005. 3. sz. 41–45.
- Kitüntetések. „Magyar Köztársasági arany érdemkereszt” Szabó Gyula főiskolai tanár. GK. 56, 2005. 4. sz. 42–43.
- Kling József: Nagy borok margójára. Balfissimo á la Sopron. Gusto 5, 2005. 2. sz. 28.
- Kocsis Károly: A népesség változó etnikai arculata Burgenlandban. Bécsi Napló 26, 2005. júl.–aug., 4. sz. 3.
- Kollwenz Ödön: Nagy István: Nyugati fogságban. (Erdőmérnök hallgatók és erdőmérnökök nyugati hadifogságban. Erdészeti Lapok 140, 2005. 277.
- Koloszár László – Juhász Lajos: Tudományos Diákköri Konferencia a KTK-n. Vivat Academia 3, 2005. 6. sz. 25.
- Koloszár Tamás (szerk.): Győr-Moson-Sopron megye az új évezredben. Győr, 2005, Győr-Moson-Sopron Megyei Közgyűlés 252.
- Koltai Zoltán: A magyarországi városok versenyképességének lakossági megítélése. Comitatus 15, 2005. 11–12. sz. 74–81.
- Kondor Andrea (szerk.): Kóktél – Soproni Társasági és Üzleti Magazin. 4, 2005, 1–12. sz.
- Kopcsay László: Vágyak és valóság. Kertészet és Szőlészet 54, 2005. jan. 13. 2. sz. 14.
- Kormos Gyula – Poór Péter: Sopron és közvetlen környéke régi harangjai. Arrabona 43, 2005. 1. sz. 125–164.

- Kovács József László: „Minden élet szolgálat” Sarkady Sándor és Kovács József László beszélgetése a Perkovátz-Ház Baráti köre által szervezett születésnap ünnepségen. Várhely 11, 2005. 1–2. sz. 159–168.
- Kovács József László: Sarkady Sándor 70 éves. SSz. 59, 2005, 332–333.
- Kovács József László: A Soproni Szemle jelentősége az irodalomtörténet számára. SSz. 59, 2005, 386–392.
- Kovács József László: „Ti vagytok a Város világossága...” (Adatok a Tudós Társaság második korszakához (1631–1674)). SSz. 59, 2005, 251–264.
- Kovács László: Nagy Márton: Vermes Miklós, a líceumi diák (Vermes Miklós Tehetségkutató Alapítvány, Sopron, 2005). TV. 136, 2005, 479.
- Kovács Tamás: A Közgazdaságtudományi Kar missziója keleti szomszédainknál. Vivat Academia 3, 2005. 4. sz. 11.
- L. Kovásznai Viktória: A XV. Országos Érembiennále Sopron. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2005. 214–215.
- Kozma Adrienn: A Nyugat-dunántúli régió bemutatkozása Brüsszelben. Koktél 4, 2005. 4. sz. 24–26.
- Közgyűlést tartott a Faipari Tudományos Egyesület. Fa. 53, 2005. 3–4. sz. 43.
- Kőháti Dorottya: Szószéken és szerkesztőségben: Isten szolgálatában. Ünnepi beszélgetés Tóth-Szóllós Mihállal. Evangélikus Élet 70, 2005. máj. 15. 20. sz. 3.
- Krachler, Rudolf – Geiger, Jakob – Krachler, Regina: Wasserchemische Aspekte einer Dotierung des Neusiedlersees mit Donau-Uferfiltrat. BHBl. 67, 2005, 105–116.
- Krász Lilla: „A mesterség szolgálatában”. Sz. 139, 2005, 1065–1104.
- Krisch András: Adalékok a franciák magyarországi jelenlétéhez. A francia megszállás Ruszton, 1809-ben. Levéltári Közlemények 76, 2005. 2. sz. 13–22.
- Krisch András: Az 1809-es francia megszállás levéltári iratanyaga a Soproni Levéltárban. In: Ekler Péter (szerk.): Közgyűjteményi tudományos napok I. Sopron, 2005. 55–69.
- Krisch András: Hanzmann Károly: Helyzetrajz és adalékok a soproni evangélikus ágostai hitvallású egyházközség 1900–1950. évi történetéhez. I–II. Sopron, a Soproni Evangélikus Gyűjtemények Levéltára, 2000–2003. 275, 373 old. Egyháztörténeti Szemle 6, 2005. 1. sz. 131–134.
- Krisch, András: Die Ödenburger Weinbauern. Aus der Pforte 2, 2005. jún. 2. sz. 40–44.
- Krisch, András: Vertreibung der deutschen Einwohner von Ödenburg, 1946. Aus der Pforte 2, 2005. dec. 3. sz. 26–33.
- A KTK új dékánja dr. Székely Csaba egyetemi tanár. Vivat Academia 3, 2005. 5. sz. 3.
- Kucsman Árpád: Emlékezés Vermes Milósrá (1905–1990). TV. 2005, 163–166.
- Kubinszky Mihály: Beszámoló a Soproni Városszépítő Egyesület 2004. évi tevékenységéről. SSz. 59, 2005, 84–85.
- Kubinszky Mihály: Az emlékülés zárszava. SSz. 59, 2005, 430.
- Kubinszky Mihály: Építés és építészet a Soproni Szemleiben. SSz. 59, 2005, 408–410.
- Kubinszky Mihály: Hárs József köszöntése. SSz. 59, 2005, 334–335.
- Kubinszky Mihály: A Liszt Ferenc utcai kút felavatására. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2005. 189–190.
- Kubinszky Mihály: Lovas Gyula: „Légoltalom vigyázz! Sopron...” Sopron, 2003. SSz. 59, 2005, 93–94.
- Kubinszky Mihály: Megjegyzés az égő pusztához. SSz. 59, 2005, 230–231.
- Kubinszky Mihály: Pályázati felhívás. SSz. 59, 2005, 115.

- Kubinszky Mihály: A régi soproni Lóver. Egy lóverlakó építész feljegyzései. Tatabánya, 2005. Zékány–Máthé 227.
- Kubinszky Mihály: Sosztarich András : „Késői tavasz”. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2005. 203–205.
- Kücsán József: Égető Melinda (szerk.): Hegytörvények és szőlőtelepítő levelek Győr és Sopron vármegyékből. SSz. 59, 2005, 85–89.
- Kücsán József: Néprajz a Soproni Szemlében. SSz. 59, 2005, 399–403.
- Kücsán József: Sopron északkeleti városnegyedének lakásviszonyai a 19. század elején. In: Szabó Sarolta (szerk.): Hagyomány és változás a népi kultúrában. Nyiregyháza, 2005. 183–200.
- Lengyel Károly: Búcsú dr. Nándori Gyula professzortól. BKL-B. 138, 2005. 1. sz. 63.
- LignoVum szakmai rendezvénysorozat Sopron, 2005. szeptember 7–10. Magyar Asztalos és Faipar 2005. 7. sz. 26–27., 8. sz. 14., Hírfa 15, 2005. 8. sz. 6., 11., 14–18., 22–27. 33., 35., 47–48.
- Ligno Novum Wood Tech. Magyar Asztalos és Faipar 2005. 8. sz. 15.
- Ligno Novum Wood Tech 2005. Hírfa 15, 2005. 9. sz. 8–9.
- A Ligno Novum Wood Tech 2005 kiállító. Magyar Asztalos és Faipar 2005. 8. sz. 16–17.
- Ligno Novum-Wood Tech Szakkiállítás – tizenötödik. Fa. 53, 2005. 3–4. sz. 45–46.
- Liptay György: Száz éve született, tizenöt éve halt meg dr. Vermes Miklós. Evangélikus Élet 70, 2005. máj. 8. 19. sz. 10.
- Lorberer Árpád: Neppel Ferenc 1927–2004. HiK. 85, 2005. 1. sz. 60–62.
- Lőrincz Zoltán: Krähling János (szerk.): Veszendő templomaink III. Evangélikus templomok a mai Magyarországon. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2004. (303 o). Építés- Építészettudomány 33, 2005, 219–222.
- Lővei Pál: Sedlmayr János (1932–2004). Magyar Építőművészet 2005. 1. sz. 44–46.
- mi-: Nekünk ilyen volt... (beszámoló a VOLT fesztiválról). Könyvtári Levelező/Lap 17, 2005. 8. sz. 21.
- Madas András: Prof. dr. Mészáros Károly úr a Nyugat-magyarországi Egyetem Erdőmérnöki Karának dékánja... Erdészeti Lapok 140, 2005, 303.
- Magnus, Naama: Grenz-Züge. Bahn. Macht. Geschichte. Geschichte entlang der Raaber Bahn. Hrg. V. Anton Philipitsch, Klaud Dieter Mulley u. Hans Leopold im Rahmen des Projekts „Grenz-Züge”, Ebenfurth 2003, 360 S., ill. BHBl. 67, 2005, 51–52.
- Magyar Tudomány Napja. Vivat Academia 3, 2005. 6. sz. 15.
- Martos Gábor: Chinon CM 3 (Szubjektív) Lobenwein Tamás emlékére. Várhely 11, 2005. 4. sz. 83–86.
- Martos Gábor: Zürich és New York után Sopronban, avagy hol (és főleg mi) a művészet mostanában? Burkus József kiállítása a Pannonia Galériában. Várhely 11, 2005. 1–2. sz. 175–178.
- Mastalír Márta: Iskolánk volt növendéke: Vermes Miklós. In: Nagy Márton (szerk.): Vermes Miklós a liceumi diák 2005. 15–17.
- Mastalírné Zádor Márta: A Műemlékkönyvtár egy unikális példánya. In: Ekler Péter (szerk.): Közgűjteményi tudományos napok I. Sopron, 2005. 33–46.
- Mastalírné Zádor Márta: Sopron bibliográfiája a 2003. évre. SSz. 59, 2005, 95–111.
- Mányoki János: Szopori Nagy Lajos halálára. Evangélikus Élet 70, 2005. okt. 30. 44. sz. 10.
- Márton Balázs: Jubileumi ünnepség és tudományos konferencia a KTK-n 2005. november 9–10-én. Vivat Academia 3, 2005. 6. sz. 20.
- A második Lombosfa Konferencia 2005. szeptember 6. Fa. 53, 2005. 3–4. sz. 47–48.

- Megkezdődött a Sofa felszámolása. Profi fa 12, 2005. 9. sz. 10.
- Menyes Gyula: Alulról építkeztek. Evangélikus Élet 70, 2005. jún. 19. 25. sz. 1., 3.
- Menyes Gyula: Dr. h. c. Kiss János (1920–2005). Evangélikus Élet 70, 2005. febr. 20. 8. sz. 10.
- Menyes Gyula: Egy kincset osztó tanító emlékére. Evangélikus Élet 70, 2005. jún. 26. 26. sz. 10.
- Menyes Gyula: Egyházkerületi missziói napok – 2005. Nemeskér. Evangélikus Élet 70, 2005. máj. 1. 18. sz. 1., 3.
- M/enyes/ Gy/ula/: Egyházkerületi nap Győrött. Evangélikus Élet 70, 2005. márc. 6. 10. sz. 5.
- Menyes Gyula: Klell Erzsébet 1929–2005. Evangélikus Élet 70, 2005. aug. 7. 32. sz. 10.
- Menyes Gyula: 440 éves a soproni gyülekezet. Evangélikus Élet 70, 2005. szept. 4. 36. sz. 1.
- Menyes Gyula (szerk.): Dunántúli Harangszó. A Nyugati (Dunántúli) Evangélikus Egyházkerület lapja Győr, 9. 2005. Soproni B. D. Evangélikus Gimnázium (Líceum). Megjelenik havonta
- Mészáros Károly – Varga Szabolcs – Péterfalvy József: Az erdészeti oktatás története. Erdészeti Lapok 104, 2005. nov. első belső borító.
- Mirák Katalin (összeáll.): Kapi Béla életének főbb állomásai (1879–1957). Evangélikus Élet 70, 2005. márc. 6. 10. sz. 5.
- Molnár Antal: Mayer László – Tilcsik György (szerk.): Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára. Szombathely, 2003. SSz. 59, 2005, 318–323.
- Molnár László: Bányásznap ünnepség Brennbérgbányán. BKL-B. 138, 2005. 6. sz. 35–36.
- Molnár László: Buda Ernő (1921–2005). SSz. 59, 2005, 223–224.
- Molnár László: Lobenwein Tamás emlékezete. SSz. 59, 2005, 314–317.
- Molnár László: A soproni egyesületi tagok szervezkedése. BKL-B. 138, 2005. 2. sz. 37.
- Molnár Sándor: Dr. Dr. h. c. Bariska Mihály 70 éves. Fa. 53, 2005. 3–4. sz. 55.
- Molnár Zoltán Miklós: Balogh Lajos: Büki tájszótár. Kiadta a Vasi Szemle Szerkesztősége, Szombathely, 2004. 176 oldal. Vasi Szemle 59, 2005. 121–122.
- Monok István: A közgyűteményi tudományos napok. In: Ekler Péter (szerk.): Közgyűteményi tudományos napok I. Sopron, 2005. 7–13.
- Mócsényi Miklós: Eszterháza fehérén-feketén. Bp., 2005, szerzői kiadás 174. CD melléklettel.
- „Munkával szüntelen, kézzel és ésszel...” – OTDK a Benedek Elek Pedagógiai Főiskolai Karon. Vivat Academia 3, 2005. 3. sz. 18.
- Muth Endre: 50 év után ismét Sopronban. Erdészeti Lapok 140, 2005, 347.
- Műszaki Mechanika és Tartószerkezetek Intézet mint TDK műhely a Faipari Mérnöki Karon. Vivat Academia 3, 2005. 1. sz. 7.
- N. M.: Eredménytelen volt a soproni időközi választás. Comitatus 15, 2005. 1–2. sz. 139–145.
- (ny): Henkel baráti találkozó Sopronban. Hírfa 15, 2005. 9. sz. 21.
- (nyz): AMI 2005. Hírfa 15, 2005. 7. sz. 6–7.
- (nyz): Faipari Kari Napok 2005. Hírfa 15, 2005. 5. sz. 44.
- (nyz): IV. Faipari Marketing Konferencia. Hírfa 15, 2005. 9. sz. 24–25.
- (nyz): Selmebánya képeken. Hírfa 15, 2005. 7. sz. 4.
- Nagy Alpár: Gyöngyhimnusz – újmódi históriás énekek. Sarkady Sándor és Szokolay Sándor kézfogása. Széljegyzetek egy zenés köszöntőhöz. Vivat Academia 3, 2005. 4. sz. 18–19.

- Nagy Alpár: „...Hitvalló zeneszerző szeretnék lenni”. A 75 éves Szokolay Sándornak. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2005. 231–240.
- Nagy Imre: Tájékoztató a nyugat-magyarországi erdőkárokról. Erdőgazdaság és Faipar a Magyar Mezőgazdaság (49. sz.) melléklete 2005. dec. II–III.
- Nagy Márton: Bevezetés. In: Nagy Márton (szerk.): Vermes Miklós a líceumi diák 2005. 7–9.
- Nagy Márton (szerk.): Vermes Miklós a líceumi diák. Sopron, 2005. Vermes Miklós Tehetségkutató Alapítvány 148.
- Nagy T. Katalin: Csíkszentmihályi Róbert. Bp., 2005. Mester Ny. 279.
- Nagy Zoltán: Csak húsz évvel szeretne fiatalabb lenni a bognármester... Magyar Asztalos és Faipar 2005. 12. sz. 67–69.
- Nagyváthy János: Brunnerweg. Elfeledett mászás a Schneebergen. Hegyisport és Turista Magazin 1, 2005. 5. sz. 10–11.
- Nádaratás. Magyar Mezőgazdaság 60., 2005.dec. 21. 51–52. sz. 3.
- Nádasdy Lajos: A háromnevű pápai ember. Stettner György – Fenyéri Gyula – Zádor György. H. 33. 2005. 2. sz. 67–74.
- Dr. Nándori Gyula 1927–2005. BKL-B. 138, 2005. 1. sz. 62.
- Nem kellett a piacnak a soproni minőség. Magyar Asztalos és Faipar 2005. 7. sz. 140.
- Nemecz Ferenc: A szű a magánerdőket sem kíméli. Magyar Mezőgazdaság 60, 2005. dec. 14. 50. sz. 32.
- Németh Géza: A Természet – Tudomány Diákpályázat díjátadó ünnepsége. Tavasz az Akadémián. TV. 136, 2005. 4. sz. XLIX–LII.
- Németh Ildikó: Boszorkányperek Sopronban. In: Rubicon. 2005. 7. 26.
- Németh Ildikó: Az iskolaváros Sopron nyelvi-tannyelvi viszonyai a dualizmus korában és a századfordulón. In: Egry Gábor – Feitl István (szerk.): A Kárpát medencei népek együttélése a XIX–XX. században 2005. 50–71.
- Németh Ildikó: Oktatástörténeti cikkek a Soproni Szemlében. SSz. 59, 2005. 393–398.
- Németh Ildikó: A Selmechányai bányatisztképzőből lett soproni Erdészeti és Faipari Egyetem. In: Limes. 2004. 4. 113–124. (megjelent 2005-ben)
- Németh Ildikó: Sopron középfokú és középszintű iskolái a 19. században. Sopron, 2005. Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára 239. Dissertationes Sopronienses 1.
- Németh József: A műegyetemtől a világhírig. Képes egyetemtörténet. Bp., 2005. Műegyetemi Kiadó 227.
- Németh László (szerk.): „Volt egyszer egy Millennium...” Iván község millenniumi ünnepségei és rendezvényei. Iván, 2005. Iván község Önkormányzata 95.
- Németh Sándor: Bük településmorfológiai sajátosságai és változásai (II. rész). A Horthy-korszak és a szocializmus első „hosszú évtizede” (1920–1960). Vasi Szemle 59, 2005. 765–780.
- Németh Viktória: OTDK konferencia – Faipari Mérnöki Kar. Vivat Academia 3, 2005. 2. sz. 21.
- Németh Viktória: Valete! Vivat Academia 3, 2005. 3. sz. 3.
- Nyitott kapuk napja a Berzsényi Dániel Evangélikus Gimnázium (Líceum) és Kollégiumban. Evangélikus Élet 70, 2005. dec. 4. 49. sz. 10.
- A Nyugat-Magyarországi Egyetem Bora. Kertészet és Szőlészet 54, 2005. márc. 3. 9. sz. 2.
- A Nyugat-Magyarországi Egyetem 2005/2006. tanévének évkönyve. Sopron, 2005. NYME 273.
- A Nyugat-Magyarországi Egyetemre költözött a FAIMEI. Fa. 53, 2005. 1. sz. 32., Magyar Asztalos és Faipar 2005. 2. sz. 128., Hírfá 15, 2005. 2. sz. 42.

- A NYME KTK díjazottjai az OTDK-n. *Vivat Academia* 3, 2005. 3. sz. 7.
- Ormos Balázs: Wood-Tech. Erdészeti Szakvásár és Konferencia, Sopron. Fa. 53, 2005. 2. sz. 36-hátsó belső boirító.
- Ormos Balázs: WOOD-TECH 2005. Erdészeti Lapok 140, 2005, 382.
- Ödenburger Münzenbiennale. NZ. 49, 2005. júl. 1. 15.
- Ödenburger Synagoge wird Kunstzentrum. NZ. 49, 2005. máj. 20. 2.
- Őrsi Károly: Búcsú Sedlmayr Jánostól. M. 49, 2005, 51–52.
- V. Erdő Klub. *Vivat Academia* 3, 2005. 6. sz. 29.
- 50 éve indult útjára a Soproni Szemle. SSz. 59, 2005, 3.
- Ötvös Péter: Kovács József László: Lackner Kristóf és kora, 2. kiadás. Sopron, 2004. SSz. 59, 2005, 323–325.
- P.É.: In memoriam Erdélyi József. *Papíripar* 49, 2005. 1. sz. 7.
- P. T.: Moduláris fehérjeevolúció. Beszélgetés dr. Patthy László akadémikussal. *ÉT*. 60, 2005. jan.7. 1. sz. 14–15.
- pap-: Környezeti erőforrások kutatóközpontja Sopronban. *Kertészet és Szőlészet* 54, 2005. dec. 8. 49. sz. 3.
- Pakainé Kovács Judit – Horváthné Hoszpodár Katalin: „A fa nem mehet ki a divatból!” A fa marketing jelentősége a szemléletformálásban. Fa. 53, 2005. 1. sz. 29.
- Pannonkant: élvonalban. *Profi fa* 12, 2005. 11. sz. 22–24.
- Pap Edina: Környezetkímélő szőlőművelés Sopronban. *Kertészet és Szőlészet* 54, 2005. jan. 13. 2. sz. 10–11.
- Parókiatűz Ágfalván. *Evangélikus Élet* 70, 2005. dec.18. 51. sz. 3.
- Pápai Gábor: „Nekem a kérés nagy szégyen”. Erdészeti Lapok 140, 2005, máj. hátsó belső borító.
- Pápai Gábor (szerk.): Gyökerek és lombok. Erdészportrék. Negyedik kötet. /Bp./, 2005. OEE. 469.
- Pápai Gábor: Tanévnyitó Sopronban. Erdészeti Lapok 140, 2005, 302–303.
- Pápai Gábor: A termőhelyi kutatás aktuális kérdései... Erdészeti Lapok 140, 2005, 366.
- Perner, Karin: Der Einfluss des Pendlerwesens auf den Sprachgebrauch der Tagespendler in der Nordburgenländischen Gemeinde Marz. *BHBl.* 67, 2005, 140–160.
- Petri Gábor: A lélek tengere és az Úr matrózai. Sághy Kata lelkésszé avatása Bényen. *Evangélikus Élet* 70, 2005. aug. 14. 33. sz. 3.
- Péterfalvi József: A Kiotói Jegyzőkönyv és az erdőgazdálkodás. Az Erdőmérnöki Kar szakmai konferenciája. *Vivat Academia* 3, 2005. 5. sz. 21.
- Pléh Csaba: Széchenyi, mint modern magyar. *Vivat Academia* 3, 2005. 6. sz. 15.
- Polgárdy Géza: Aki szöges cipők nyomait (is) kereste. Dr. Schermann Szilárd (1885–1977). *Hegysisport és Turista Magazin* 1. 2005. 1. sz. 74–75.
- Polgárdy Géza: Sem angol. sem beteg: Almásy László Ede (1895–1951). *Hegysisport és Turista Magazin* 1. 2005. 8. sz. 56–57.
- Pozsgai Jenő: Levél Sopronhorpácsról. *Magyar Mezőgazdaság* 60, 2005. márc. 2. 9. sz. 12.
- Prakfalvi Endre: Csaba László emlékkiállítás. HAP Galéria. január 29–február 25. *Magyar Építőművészet* 2005. 1. sz. 49.
- Prickler, Harald: Die Lutzmannsburger Müller und ihre Zunft. Eisenstadt, 2004/2005/, Burgenländisches Landesarchiv 259. *Burgenländische Forschungen* Bd.89.
- Prickler, Harald: Das Personal des Forchtensteiner Zeughauses bis ins Frühe 18. Jahrhundert. *BHBl.* 67, 2005, 53–79.
- Programok Sopronban. *Magyar Asztalos és Faipar* 2005. 9. sz.14.

- Radics Éva: Szokolay emlékkönyv a zeneszerző 75. születésnapjára. Bp., 2005. Kairosz 354.
- Radics Éva: Takács Jenő. Bécsi Napló 26, 2005, nov.–dec., 6. sz. 10.
- Raffai Balázs: A hamburgi díszdoktor. Vivat Academia 3, 2005. 5. sz. 7.
- Raffai Balázs: Mit hirdet a réztábla? Vivat Academia 3, 2005. 5. sz. 15.
- Ramsauer, Ernst: Fanny Elssler unveröffentlichte Briefe aus dem Pannonischen Raum. BHBl. 67, 2005, 17–139., 211–220.
- Raum Frigyes – Karsay Ferenc: A magyar geodézia szakmatörténetének fontosabb tárgyi emlékei. GK. 56, 2005. 10. sz. 36–41.
- Ráczné Pödör Csilla – Pödör Miklós: Apánk emlékére. Ni. 93, 2005. 4. sz. 36.
- Rákóczi, Katalin: Ungarische Zöglinge des Josephinums (1785–1806). Orvostörténeti Közlemények 50, 2005, 197–214.
- Rászlai Tibor: Legendák és jelek látogatta lélek: Széchenyi István. Valóság 48, 2005. 8. sz. 20–32.
- Rebay, Katharina C.: Hallstattzeitliche Grabenfunde aus Donnerskirchen. BHBl. 67, 2005, 165–210.
- Regionális tudásközpont. Magyar Mezőgazdaság 60, 2005. jan 12. 2. sz. 3.
- Rettungsstation für Ödenburg. NZ. 49, 2005. febr. 25. 3.
- Reuss András: Az égre mutatott. D. dr. Pröhle Károly (1911–2005). Evangélikus Élet 70, 2005. jún. 5. 23. sz. 11.
- Roto. Még egyszer az NT vasalatrendszeréről. Profi fa 12, 2005. 7–8. sz. 38–39.
- Rónai Ferenc: 120 éves a soproni erdész iskola. Erdészeti Lapok 140, 2005. nov. 348 hátsó belső borító.
- Rózsa György: Szalai Béla: Magyar várak, városok, falvak metszeteken. 1515–1800. I. kötet. A mai Magyarország. Budapest 2001. és kiegészítések 1. Publikus Bt. Budapest 2003. Művészettörténeti Értesítő 54, 2005, 353–357.
- Russenzeit. Befreiung 1945. Freiheit 1955. Begleitband zur Ausstellung. Eisenstadt, 2005. Amt der Burgenländischen Landesregierung–Landesmuseum 128. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 113. Band).
- Sch.: Ungarndeutscher Opernabend im Steinbruch. NZ. 49, 2005. aug. 19. 1.
- ssy: Újdonságaink. Filatélia. Természet-Búvár 60, 2005. 3. sz. 46.
- Salamon Nándor: Asszúpataki Hasznos László kiállítása elé. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2005. 211–213.
- Ifj. Sarkady Sándor: Friedrich Károly emléktáblája előtt. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2005. 194–195.
- Ifj. Sarkady Sándor: Sopron és környéke 1920–1956. Életképek. Sopron, 2005. CD.
- Ifj. Sarkady Sándor: A Soproni Fotóművészeti Kör kiállítása elé. Várhely 11, 2005. 3. sz. 87–91.
- Ifj. Sarkady Sándor – Tóth Imre: Országgyűlési választások és képviselők Sopronban 1848–2004. Életrajzi tanulmányok. Sopron, 2005. Hillebrand Ny. 158.
- Sarkady Sándor: Both Balázs Árnyéktalan pillanat. Várhely 11, 2005. 1–2. sz. 186–188.
- Sarkady Sándor: Horváth Endre „Barna Donna” című fotókiállítása elé. Várhely 11, 2005. 4. sz. 70–72.
- Sarkady Sándor: Írom korom. 1. Versek és fordítások. Sopron, 2005. EDUTECH 575.
- Sarkady Sándor: Major László (1917–2005). In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2005. 272–277.
- Sarkady Sándor: Minden élet szolgálat. 2. Jegyzetek, esszék, kritikák. Sopron, 2005. EDUTECH 598.

- Sarkady Sándor: Sz. Egyed Emma 70. születésnapjára. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2005. 223–227.
- Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2005. Művészeti antológia. Sopron, 2005. Kulturális Egyesületek és Baráti Körök Szövetsége 304.
- Sarkady Sándor: Tudsz-e felelni? Giczzy Jánosnak szeretettel. Várhely 11, 2005. 1–2. sz. 13.
- Sarkady Sándor: Tüskés Tibor portréja. Sz. Egyed Emma érme. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2005. 228.
- Sass László: Jó. Szóval... Várhely 11, 2005. 3. sz. 5.
- Sass László: Közelek és távolok – búk, örömek. Várhely 11, 2005. 1–2. sz. 5.
- Sass László: Magyar Mónika és Szőcs Géza közös tárlata elé. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2005. 216–219.
- Sass László: Világ, kép. Várhely 11, 2005. 4. sz. 5.
- Sági Éva: Megjelent Kubinszky Mihály könyve a régi soproni Lóverről. Vivat Academia 3, 2005. 6. sz. 31.
- Sándor József: Emlékeim Muki bácsiról. Mérnök Újság 12, 2005. 5. sz. 38–39.
- Schalkház Lipót: Egy könyv margójára. Erdészeti Lapok 140, 2005. 66.
- Schermann, Josef: Vor 60 Jahren starb P. Dr. Ägidius Schermann. BHBl. 67, 2005. 161–162.
- Schönerné Pusztai Ilona: Sedlmayr János emlékezete. M. 49, 2005. 53–54.
- Sedlmayr János (összeáll.): Sedlmayr János építészeti munkái. M. 49, 2005. 54–56.
- Simor Ferenc: A Honismereti Akadémia kitüntetettjei. Dr. Andrásfalvy Bertalan. H. 33, 2005. 4. sz. 109–110.
- Sipos László: 2004. évi Gábor Dénes díjazottak. ... Prof. Marosvölgyi Béla. Mérnök Újság 12, 2005. 1. sz. 34–35.
- Sisa József: „A vidéki körorvos szerepében dolgoztam”. Interjú Kubinszky Mihállyal. M. 49, 2005. 46–50.
- Sofa Rt.: egymilliárdos tartozás. Magyar Asztalos és Faipar 2005. 9. sz. 154., Profi fa 12, 2005. 10. sz. 14.
- Solymos Rezső – Faragó Sándor – Bartha Dénes – Mátyás Csaba – Führer Ernő – Bondor Antal: Kell-e nekünk tudományos kutatás? Az erdő, a vad-, a környezet- és a természetvédelmi, valamint a fatudományi kutatások az MTA Erdészeti Bizottságának programjában 2. rész. Fa. 53, 2005. 3–4. sz. 3–9.
- Solymos Rezső – Winkler András – Molnár Sándor – Mészáros Károly: Kell-e nekünk a tudományos kutatás? Az erdő, a vad-, a környezet- és a természetvédelmi, valamint a fatudományi kutatások az MTA Erdészeti Bizottságának programjában. Fa. 53, 2005. 2. sz. 3–5.
- Somogyváry Gyula: A város meg a sárkány. A Singer és Wolfner Irodalmi Intézet RT. 1943-as kiadás alapján. Lektorálta és az utószót írta Kovács József László. Bp., 2005. Auktor 190.
- Sopronba költözött a FAIMEI. Profi fa 12, 2005. 3. sz. 18.
- Sopronban megnyílt a regionális központ. Magyar Asztalos és Faipar 2005. 5. sz. 168.
- Sopronban regionális központ nyílt. Profi fa 12, 2005. 6. sz. 16.
- Soproni Cégregiszter 2005. Sopron, 2005. Gosztom és Varsányi Kft. 80.
- Soproni Program Ajánló. Kulturális, művészeti és közéleti kiadvány. Felelős szerk.: Füzi Edit. 9, 2005, SPA Kulturális Menedzser Iroda.
- Soproni Szemle. A soproni Városszépítő Egyesület és Sopron város helytörténeti folyóirata 1937–1944, 1955–2004. évfolyamok CD-Romon. Bp., 2005, Arcanum.

- Standeisky Éva: Gúzsba kötve. A kulturális elit és a hatalom. Bp., 2005, 1956-os Intézet Állambiztonsági szolgálatok történeti levéltára 450.
- Stark Magdolna (fel. szerk.): Acta Silvatica et Lignaria Hungarica. Főszerkesztő: Mátyás Csaba. 2005. Vol. 1. Sopron, 2005, Lővér Print 126.
- Stánitz Antal: Egy preparandista viszontagságai (részletek). SSz. 59, 2005, 66–83.
- Sudár Lászlóné Molnár Zsuzsanna: Önkéntes néprajzi gyűjtők Csepregen és a környező településeken. H. 33, 2005. 3. sz. 52–57.
- Sümeghy József: Kapi Béla püspök emlékiratai. Evangélikus Élet 70, 2005. márc. 6. 10. sz. 5.
- Sümeghy József: Lampérth Gyula emléktáblájának felavatására. Megemlékező igehirdetés. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2005. 269–271.
- Szabó Miklós: József Attila és az utókor. Egy szoboravatás margójára. Várhely 11, 2005. 4. sz. 65–66.
- Szabó Vilmos Felsőpulyán. Bécsi Napló 26, 2005. júl.–aug., 4. sz. 8.
- Szakály Ernő: Mit rejt a Cházár András tér neve? In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2005. 251–259.
- Szalai Tamás: Emléktábla-avatás a líceumban. Evangélikus Élet 70, 2005. júl. 3. 27. sz. 10.
- Szála Erzsébet: Evangélikus mecénások Sopronban. In: Ekler Péter (szerk.): Közgyűjteményi tudományos napok I. Sopron 2005. 47–54.
- Szász Katalin: Magyarország 2010. ... Sopron... Octogon 2005. 4. sz. 46.
- Szebik Imre: Egy kiváló finnugrista emlékezete. Dr. Zsirai Miklós nyelvész (1892–1955). Evangélikus Élet 70, 2005. máj. 8. 19. sz. 10.
- Szemerey Tamás (szerk.): Simonyi Károly munkássága különös tekintettel a soproni évekre: 1948–1952. A szerkesztésben közreműködtek: Horváth Péter György, Csóka Levente. Sopron, 2005. NYME-FMK. 49. A Faipari Mérnöki Kar Nagyjai 6.
- Szende Katalin: Középkor-tudományi írások a Soproni Szemlében. SSz. 59, 2005, 366–373.
- Széchezy Béla: Sorbonne-i diploma soproni kézben. Vivat Academia 3, 2005. 6. sz. 21.
- Szigeti Adrienn: Design hét 2005. Vivat Academia 3, 2005. 6.sz. 26.
- Szigeti Kata: Tolószék helyett dobogó. Igaz történet. Maxima 2, 2005. febr. 15. 7. sz. 32–33.
- Szikra Dezső: Emléktábla a kanadaiaktól. Erdészeti Lapok 140, 2005, 369.
- Szikra Dezső: Kanadai soproniakról. Erdészeti Lapok 140, 2005, 230.
- Szikra Dezső: 15 éve újra együtt! Kései beszámoló egy ünnepegről. Erdészeti Lapok 140, 2005, 330.
- Szilágyi István: A magyar nagyközségek és kisvárosok korunkban. Vasi Szemle 59, 2005, 551–558.
- Szimon János: Művészet, irodalom ádvent fényében. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2005. 183–185.
- Szívósné Vásárhelyi Zsuzsanna (szerk.): Az elfelejtett „lengyel” Gábor Géza emlékére. Győr, 2005. Kazinczy Ferenc Gimnázium és Kollégium 81.
- Szoboravatások Sopronban. Rumpf János: Lámfalussy Sándor., Horváth Béla: Dr. Káldy József. Erdészeti Lapok 140, 2005. okt. 320–hátsó belső borító.
- Szodfridt István 75 éves. Erdészeti Lapok 140, 2005. dec. első belső borító.
- Szodfridt István: Király G. /szerk./: A Soproni hegység edényes flórája. Flora Pannonica különszáma. II. évf. 1. füzet 1–507. o. Erdészeti Lapok 140, 2005, 139.
- Szokolay Sándor: Gáspárdy Tibor tárlata elé. Várhely 11, 2005. 1–2. sz. 194–195.
- Szomjas Violetta: FMK dékáni lánc készítése. Vivat Academia 3, 2005. 4. sz. 9.
- Szóka Károly: Pénzügyi controller képzés a KTK-n. Vivat Academia 3, 2005. 6. sz. 17.
- T.A., T. M.: A BPFK végzős hallgatóinak búcsúja. Vivat Academia 3, 2005. 3. sz. 23.

- Takács Judit: Benedek Elek Nap. *Vivat Academia* 3, 2005. 6. sz. 33.
- Takács Judit: Kéznyújtás a jövő felé... Tanévnnyitó a NYME-BPFFK-n. *Vivat Academia* 3, 2005. 5. sz. 9.
- Tanácskozás a vadgazdálkodás jövőjéről. *Erdőgazdaság és Faipar a Magyar Mezőgazdaság* (3. sz.) melléklete 2005. jan. IV–V.
- Tanévnnyitó ünnepség a Faipari Mérnöki Karon. *Fa*, 53, 2005. 3–4. sz. 48–53.
- Tatai Zoltán: Ajkán könyv jelent meg Lakos Jánosról. *Falu Város Régió* 2005. 1–2. sz. 74–75.
- Tárnok Péter: Új specialitások a nemzetiségi óvodapedagógus képzésben. *Vivat Academia* 3, 2005. 5. sz. 14.
- H. Temesvári Ágota – Horváth Jenő: Moór Arthur 1923–1985. *Vivat Academia* 3, 2005. 5. sz. 36.
- Templomaink és iskoláink napórái. *Evangélikus Élet* 70, 2005. júl. 31. 31. sz. 8.
- Tenk Antal: Újjáalakult az Egyetemi Közalkalmazotti Tanács. *Vivat Academia* 3, 2005. 1. sz. 36–37.
- Thuróczy Katalin: Kerített város. *Történik 1619–1620-ban*. *Várhely* 11, 2005. 1–2.sz. 47–125.
- Tilkovszky Loránt: A Deutscher Schutzbund és Magyarország. *Sz.* 139, 2005. 3–42.
- Timon Kámán: Füredi Oszkár emlékkiállítás. *HAP Galéria, Budapest* 2005. március 24–április 22. *Magyar Építőművészet* 2005. 3. sz. 60.
- Tisztikereszt oktatási és kutatási munkáért. *Hírfa* 15, 2005. 4. sz. 6.
- 10 éves a Faipari Egyetemi Kutatásért Alapítvány. *Fa*, 53, 2005. 3–4. sz. 53–54., *Hírfa* 15, 2005. 12. sz. 42.
- Tobler, Felix: A Burgenlandi Tartományi Levéltár. (Ford.): Ólmosi Zoltán. *Levéltári Szemle* 55, 2005. 4. sz. 58–66.
- Tobler, Felix: Das Forchtensteiner Buchhalterarchiv (1808–1849). Ein Beitrag zur Esterházy-Archivgeschichte. *BHBl.* 67, 2005. 80–99.
- Tobler, Felix – Hess, Michael (red.): befreien – besetzen – bestehen. Das Burgenland von 1945–1955. *Tagungsband des Symposions des Burgenländischen Landesarchivs vom 7./8. April 2005*. Eisenstadt, 2005. Amt der Burgenländischen Landesregierung 288. *Burgenländische Forschungen* Bd. 90.
- Tolnay Imre: A grafikus gúnyája. *Magyar Mónika és Szöcs Géza Tükörcépek* című kiállításához. *Várhely* 11, 2005. 4. sz. 67–69.
- Tompa Zsoltné – Kozák Istvánné: Kiállítás a Központi Könyvtárban. *Vivat Academia* 3, 2005. 1. sz. 35.
- Tompa Zsoltné – Ormosi Anikó: Hatodik Könyvtári és Közgyűjteményi Napok a Nyugat-Magyarországi Egyetem Központi Könyvtárában. *Könyvtári Levelező/Lap* 17, 2005. 12. sz. 8–10.
- Tompa Zsoltné – Poór Attila (összeáll. és szerk.): *Közös katalogizálás Magyarországon. Múlt-Jelen-Jövő*. Sopron, 2005. NYME 85.
- Tóth Henriett: Salvius Aebutius sírkövének újabb értelmezése. *Arrabona* 43, 2005. 1. sz. 25–36.
- Tóth Imre: Az első világháború utáni rendezés hatásai Nyugat-Magyarország gazdasági szerkezetére és fejlődésére. *Arrabona* 43, 2005. 1. sz. 187–202.
- Tóth Imre: A hűség-mitosz hatása a népszavazás utáni Sopron mindennapjaira. *Limes*, 2005. 41–56.

- Tóth Imre – ifj.Sarkady Sándor: Országgyűlési választások és képviselők Sopronban 1848–2004. Életrajzi tanulmányok. Sopron, 2005.
- Tóth Imre: A soproni németiség helyzete és megítélése a két háború között. In: Egly Gábor – Feitl István (szerk.): A Kárpát-medence népeinek együttélése a 19–20. században. Tanulmányok. Budapest, 2005.
- Tóth Imre: Modernkor-történet a Soproni Szemlében. SSz. 59, 2005, 380–385.
- Tóth László: Gróf Viczay Hédervári Héder portréja a Xántus János Múzeum gyűjteményében. Arrabona 43, 2005. 1. sz. 257–280.
- T/óth/ M/ariann/: Jubilált a gyakorló szakközépiskola. Vivat Academia 3, 2005. 5. sz. 21.
- Tóth Mariann: Őrségváltás az egyetem Központi Könyvtárának élén. Vivat Academia 3, 2005 5. sz. 21.
- T/óth/ M/ariann/: Szobor dr. Lámfalussy Sándornak. Vivat Academia 3, 2005. 5. sz. 7.
- Tölli Balázs (közli): A Berzsenyi Dániel Evangélikus Gimnázium (Líceum) és Kollégium Évkönyve a 2004/2005. tanévről az iskola fennállásának 448. évében. Szerk.: Horváth Edit, Major Mihály, Weltler Sándorné. Sopron, 2005. Hillebrand Nyomda Kft.123.
- Tölli Balázs: Veremes Miklós iskolája – a Soproni Líceum. In: Nagy Márton (szerk.): Veremes Miklós a líceumi diák 2005. 126–128.
- Tuba László: Két könyv Sopronról. H. 33, 2005. 4. sz. 126.
- Turbuly Éva: Katona Csaba: „Kacérkodni fogok veled” Schlachta Etelka soproni úrleány naplója I–II. 1838–1840. Mediawave Alapítvány, Győr, 2004–2005. 135.+4p., 156.+11.p. SSz. 59, 2005, 225–230.
- Turbuly Éva: Mollay Károly és a Soproni Szemle. SSz. 59, 2005. 352–358.
- Tuza Csilla: A korai magyarországi céhtörténet kutatásának problémái és lehetőségei. SSz. 59, 2005, 306–313.
- Udvardi Géza: Buda Ernő 1921–2005. BKL-B. 138, 2005 1. sz. 65–66.
- V. I. – D. L.: Török Imre György 1940–2004. HiK. 85, 2005. 1. sz. 57–58.
- Valter Ilona: Schönerné Pusztai Ilona hetvenéves. M. 49, 2005, 290–294.
- Varga Imréné: Heimler Károly szerepe a Soproni Szemle életre hívásában. SSz. 59, 2005, 345–348.
- Cs. Varga István: Büki Attila: Mit ér a világ? In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2005. 294–296.
- Cs. Varga István: „Kő tedeum, faragott imádság” A 70. esztendő Sarkady Sándornak. Várhely 11, 2005. 1–2. sz. 135–145.
- Varga Viktória: Tanévnnyitó 2005. – Díszoklevelek adományozása az Erdőmérnöki Karon. Vivat Academia 3, 2005. 5. sz. 27.
- Varga Zoltán: Tósgyökeres magyar élőhelyek. A Pannon félszárz gyepek. Természet – Búvár 60, 2005. 1. sz. 20–23.
- Vargha Zsuzsa: Kövek felett az ég alatt. Várhely 11, 2005. 4. sz. 79–82.
- Vámos Éva: Vegyészek szobrai, emléktáblái Magyarországon. Kémikusok nyomában. TV. 136, 2005. I. különszám 104–108.
- Veres Ravai Réka: Hegedűsök a szószeiken. Evangélikus Élet 70, 2005. jún.12. 24. sz. 10.
- Veremes Miklós életével kapcsolatos dokumentumok. In: Nagy Márton (szerk.): Veremes Miklós a líceumi diák 2005. 10–13., 18–115., 132–138.
- Verő József: A soproni népszavazás 83. évfordulóján. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2005. 7–9.
- „A végtelen dallam egy cseppje a 175 év” – beszélgetés Dárdai Árpád karnaggyal. Vivat Academia 3, 2005. 2. sz. 6–7.

- Vida Csaba: A tudós, a francia tábornok, a csehszlovák miniszter és a szlovák hazafi. Valóság 48. 2005. 2. sz. 80–86.
- Vigh Károly: Bajcsy-Zsilinszky mártírhalálának hatvanadik évfordulójára. Valóság 48, 2005. 8. sz. 56–63.
- Vinkler Bálint: Bethlen Gábor és Sopron kapcsolatáról. SSz. 59, 2005. 242–250.
- W. H.: D. Dr. Karl Pröhle (1911–2005). NZ. 49, 2005. jún. 24. 12.
- Walleshausen Gyula – Füleky György: Liebig és az agrokémia Magyarországon. Valóság 48, 2005. 6. sz. 50–79.
- Walter Dezső: A Soproni Szemle jubileumára. SSz. 59, 2005. 336.
- Weinig Jubileum a Ligno Novumon. Hírfa 15, 2005. 9. sz. 10.
- Wilfing János: Római kori temető a KTK udvarán. Vivat Academia 3, 2005. 3. sz. 28.
- Winkler András: Éva Triller Wiegisser tárlata elé. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2005. 191–193.
- Winkler András: Hármashangzat. Sopron, 2005, Winkler István–Hillebrand Ny. 124.
- Winkler András: Közhasznúsági beszámoló a Faipari Tudományos Egyesület 2004. évi működéséről. Fa. 53, 2005. 1. sz. 30–31.
- Winkler Barnabás: A HAP Galéria tevékenysége. MÉPi. 55, 2005. I. negyedév 48–60.
- Winkler Gábor: Cserhalmy József 1922–2005. Magyar Építőművészet 2005. 5. sz. 38.
- Winkler Gábor: Nem csupán stíluskérdés. Innovációs Központ, Sopron-Aranyhegy. Magyar Építőművészet 2005. 4. sz. 3–7.
- Winkler Gábor: Dr. Szabó Bálint látogatása Sopronban. Vivat Academia 3, 2005. 6. sz. 27.
- Winkler Gábor: Varga István 1927–2005. M. 49, 2005, 311–312.
- Winkler Gábor: Vita a soproni Deák-tér „helyreállításáról”. (Rombolni vagy megtartani és gazdagítani?) M. 49, 2005. 239–241.
- Zsebedics József: A kapuvári egyház története. Győr, 2005. Hazánk 139.
- Zsoldos Attila: Városlakók a királyi család szolgálatában. Történelmi Szemle 47, 2005. 193–206.

Dr. Szőke László levele Schuller Balázs és Szádeczky-Kardoss Gyula: „Délibábos Brennbergbánya” című tanulmányához (SSz. 60 (2006) 282–298)

Tisztelt Szerkesztőség!

A Soproni Szemle olvasótáborához tartozó öreg soproniként engedtessek meg nekem, hogy az 56-os forradalom emlékének szentelt számban megjelent rendkívül értékes tanulmányokhoz szívből gratuláljak.

Úgy vélem, hogy a forradalom szereplőinek további életútja is tanulságos az utókor számára. Ezzel kapcsolatban szeretném néhány adattal kiegészíteni Schuller Balázs és Szádeczky-Kardoss Gyula: „Délibábos Brennbergbánya” című dolgozatát. A 286. oldalon, a 8. lábjegyzetben Hansági Imre 1940-ben végzett bányamérnöknek az 1952-ben indított bányászati koncepciók perben elszenvedett meghurcolásáról, továbbá a forradalmi bizottságokban vállalt szerepéről olvashatunk azzal, hogy „a bukás után disszidált, további sorsa nem ismert.”

Hansági Svédországba disszidált, és ott a világhírű Kiruna Vasércbányáknál kapott állást. Néhány év múlva már rábízták a termelés irányítását. A hatvanas évek derekán már nemzetközi elismerés kísérte tevékenységét. Magam két alkalommal is tapasztalhattam Freibergben, hogy a Bergakademie Freiberg bányászati és kohászati konferenciájának külföldi vendégei között szerepel. További tevékenységére álljon itt az OMIKK 1986-ban kiadott *Természettudományos és Műszaki Ki Kicsoda ? c.* kötetének 161. oldalán található bekezdés:

„Hansági Imre (1916. Celldömölk), okl. bányamérnök (Sopron), Munkah.: Techn. Univ. Luleå, Svédország, a kőzetmechanika professzora. Tud. és irod. tevék.: kőzetmechanika kutatása és felsőszintű oktatása, 45 különböző nyelvű cikk, 3 könyv és 3 korszerű ércbányászati módszert leíró szabadalom szerzője.”

Hansági Imre azok közé a kiváló montanisztikai szakemberek közé tartozik, akik külföldön is öregbítették az Alma Mater jó hírnevét.

Tisztelettel

Dr. Szőke László
gyémántokleveles kohómérnök, Budapest

Hárs József megjegyzése Hernitz Ferenc: „Telefon a légmentesítés szolgálatában (1944/45)” című cikkéhez (SSz. 61 (2007) 91–94.)

A cikk lényegében a Petőfi téren volt légó-központot mutatja be, amelyről a Soproni Szemle 1994. évfolyamának 392. oldalán részletesen írok. Ott megadom a levéltári jelzetet is. A létesítmény egyébként nem felelt meg az előírásoknak. Ház alatt kellett volna lennie, vagy legalább vastagabb védőbetonnal rendelkeznie. A magas talajvízszint és az anyaghiány következményeként nem megfelelő szigetelés miatt hamar dohosszá vált a levegője, s penészsé a berendezése. Idővel a vezetékek is elnedvesedtek annyira, hogy ez téves riasztást is okozott. A takarítás és szellőztetés 1945 márciusi és utána következő elmaradása miatt mennyezetig vízben állt. Ezért kellett feladni. A cikkem alapján Gömöri János régész a szerkesztő-bizottság egyik ülésén érdeklődött Kubinszky Mihálytól és tőlem mint szemtanúktól, hogy mi volt a tájolása ennek az építménynek. Elmondtuk, hogy délről volt a lépcsős lejárata. (Ez a Szemlebeli közlésről nem derül ki.)

Téves a szerzőnek az a megállapítása, hogy a központ távbeszélő-hálózata csak 1941. december 6-án épült ki. A SSz. 1995. évfolyamának 327. oldalán közlöm – levéltári jelzet alapján –, hogy már április 6-án fogadott városi hívást. Egyébként se feledkezzünk el arról, hogy a Szovjetunió elleni hadba lépésünk előtt volt már egy légó-szempontról fontos hadiállapot: a Jugoszlávia elleni hadjárat. Ekkor voltunk mi, diákok beosztva figyelőként és egyéb feladatokra. Ez a tavaszi időszak volt a Molnár János vezette légószolgálatnak, hogy úgy mondjam, a fénykora. „Légójancsit” egy időre elhelyezték, ennek meg is lett a káros következménye. Egyébként 1944. december 19-én is volt bombázás. Ismét felmerül Hernitz írásában az a téves nézet, hogy az állomásokon kívül a Várkerület is célpont lett volna. Ha a szerző maguknak az amerikaiaknak nem hisz, akkor legalább fogadja el Tóth Sándor vasúttörténész megállapításait a SSz. 1996. 302–321. oldalain közölt, Légitámadások a GYSEV ellen c. részletes tanulmányából!

Sajnálatos, hogy a „Szülőföldünk” című több évtizedes, évenként meghirdetett helytörténeti pályázatra beadott és ott díjat nyert pályamunkák bibliográfiája – ha van egyáltalán – nem közkincs. Többször kértem már a győri illetékeseket erre. Ha lenne, minden kutató tudhatna többek között arról, hogy Sopron társadalma és az óvóhelykérdés a második világháborúban címen 1995-ben írtam a témáról. Ezt később áttettem számítógépre, s egy példányt ifj. Sarkady Sándornak adtam. Nagyjából ebben a témakörben született Sopron a második világháborúban (Menekültügy és népszámlálás) című díjnyertes pályamunkám is 1994-ben.

Hárs József
helytörténész, Sopron

MUNKATÁRSAINK

- Baranyi Judit** művészettörténész, 1091 Budapest, Ifjúmunkás u. 14/F.
- Gyulai Éva** egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Magyar Középkori, Kora Újkori és a Történelem Segédtudományai Tanszék, 3515 Miskolc, Egyetemváros B/2.
- Horváth László** ny. fizikus, 1143 Budapest, Semsey u. 9.
- Kiss Jenő** akadémikus, ny. egyetemi tanár, ELTE Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 1364 Budapest, Pf. 107.
- Kovács József László** ny. egyetemi tanár, 2040 Budaörs, Szivárvány u. 8. II/12.
- Kubinszky Mihály** ny. egyetemi tanár, 9400 Sopron, Kökényes köz 3.
- Mastalirné Zádor Márta** ny. könyvtárigazgató, 9400 Sopron, Erzsébet u. 7.
- Molnár László** ny. múzeumigazgató, 9400 Sopron, Fő tér 7.
- Nagy Alpár** ny. főiskolai docens, 9400 Sopron, Ady E. u. 126.
- Nemes András** művészettörténész, Soproni Múzeum, 9400 Sopron, Pf. 68.
- H. Németh István** főlevéltáros, Magyar Országos Levéltár,
1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2-4.
- Tóth Imre** múzeumigazgató, történész, Soproni Múzeum, 9400 Sopron, Pf. 68.
- Varga Imréné** ny. levéltáros, 9400 Sopron, Teleki P. u. 11.
- Varga Józsefné Horváth Mária** főiskolai docens, 9022 Győr, Belváros köz 13/A

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

VARGA, GYÖNGYI: Gedenken an József Tirnitz.....	123
---	-----

RATSHERREN UND LEIBEIGENE. GESELLSCHAFT IM 17–18. JAHRHUNDERT

NÉMETH, ISTVÁN H.: Bedienstete des Staates oder Vertreter der Stadt? Die Auswirkungen der zentralisierten Städtepolitik auf die Umstrukturierung der Ödenburger politischen Elite	125
HORVÁTH, LÁSZLÓ: Klagbriefe aus dem Gebiet der Kapuvärer und Fertőszentmiklóser Herrschaft (1724–1800): 1. Teil.	142
VARGA-HORVÁTH, MÁRIA: Migrationsprozesse des 18.–19. Jahrhunderts im Spiegel der Familiennamen aus dem Gebiet Rábaköz (Raabau)	158

KLEINE MITTEILUNGEN

BARANYI, JUDIT: Die Geschichte der Ödenburger Medaillenbiennale 1977–2005.	181
MOLNÁR, LÁSZLÓ: Die Geschichte des Ödenburger Denkmals der Nádasdy-Husaren	189
NEMES, ANDRÁS: Bericht über die Wandertagung der Ungarischen Archäologischen und Kunsthistorischen Gesellschaft in Ödenburg.....	194
KUBINSZKY, MIHÁLY: Bericht über die Tätigkeit des Ödenburger Stadtverschönerungsvereines 2006.....	198

ÖDENBURGER PORTRÄTS

KOVÁCS, JÓZSEF LÁSZLÓ: Melichor Mollay praeceptor et musicus (1690–1691). Zum 10. Todestag von Karl Mollay.....	200
NAGY, ALPÁR: Gedenken an Pál Lomoschitz	202

BÜCHERSCHAU

KISS, JENŐ: Mária Varga-Horváth: Historische Personennamen aus Rábaköz (Raabau). Győr, 2006	205
GYULAI, ÉVA: Matthias Bél: Die Beschreibung des Komitates Ödenburg II–III. Sopron, 2006	207
TÓTH, IMRE: Quellen zur Geschichte von Pécs (Fünfkirchen) 1–2. Pécs, 2006	214
ZÁDOR-MASTALÍR, MÁRTA: Ödenburger Bibliographie für das Jahr 2005.	217
Briefe von unseren Lesern	237

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen (PC, lehetőleg Word 6.0-ás verzióban) elkészítve, lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is (min. 1.5-es sortávolsággal).
- A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más file-okat is, valamint (több file esetén) a file-ok a cikkek megfelelő sorrendben következzenek egymás után.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kézirat nyomtatott változatán kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek.
- Az illusztrációkat kérjük beszámolni, s egy külön lapon képjegyzéket mellékelni a cikkhez. Kérjük, hogy a szövegben is szíveskedjenek jelezni az illusztráció helyét.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely (vagy terjedelem -tól -ig)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uó., uo., i. m... l. [=lásd], jz. vagy jegyz.
- A Soproni Szemlét SSz. rövidítéssel kérjük jelezni.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, illetve az átutalási betét számát, a kezelő pénzügyi rész pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- Sajnálattal közöljük, hogy 1500 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk.

A városi gazdálkodás hatékonyabbá tételét egyszerű elvek indokolták: a városok (nem tévedés) több évtizedes adóhátralékokat halmoztak fel, amelyek a 17. század végére városonként meghaladták a 10 000 magyar forintot, a 18. század legelejére pedig azt megduplázták, sőt előfordult, hogy megtriplázták. Nagyszombat 1662-ben mintegy 7000 forintos adóssága 1702-re 27 000 forintra emelkedett, Kassa adósságai pedig az 1672-ben elkönyvelt 18 000 forintról 1752-re közel 51 000 forintra növekedtek. Az „állam” behatolása a városi igazgatásba tehát érthető, egyben a Nyugat-Európában lezajlott párhuzamos folyamatok eredménye-ként következett be. Sopron városa sem volt ez alól kivétel, hiszen a kamarai biztosok jelentései szerint a városnak a 17. század végére már közel 200.000 forint adóssága volt, ami a többi város között is kiemelkedőnek számít. [...]

1672-től kezdve a városi tisztújítások irányítása közvetlenné vált. A városokban legalább fele részben katolikusokat választottak, és a bíró valamint a jegyző tisztségébe is a kamarák megbízható emberei kerültek. Sopron az elsők között volt, ahol Kollonits Lipótnak, a Magyar Kamara elnökének felszólítására katolikusokat voltak kénytelenek a tanácsba választani. A tanácsnak meg kellett hajolnia a kamaraelnök akarata előtt, mivel ellenkező esetben mintegy 160.000 forintnyi tartozást kellett volna kifizetniük. A korábbiakkal ellentétben, amikor a város előtt megjelenő testületeket maga a városi polgárság iktatta be, ezt most a királyi biztosnak kellett elvégeznie.

H. Németh István: Az állam szolgái vagy a város képviselői?
A központosuló várospolitikai hatásai a soproni politikai elit
átrendeződésére

Ára: 450,-Ft

Soproni Szemle

2007. Harmadik szám

Hatvanegyedik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.
Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány

Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.

Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes.

Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben.

További támogatóink:

Autoliv Kft.

Vendel Miklós

SZERKESZTŐSÉG

Askercz Éva, Dominkovits Péter, Hiller István, Kücsán József, Németh Ildikó,
Szende Katalin felelős szerkesztő, Tóth Imre, Turbuly Éva, Varga Imréné titkár,

Vass Balázs technikai szerkesztő

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Domonkos Ottó, Gimesi Szabolcs, Gémöri János

Hárs József, Jankó Ferenc, Józán Tibor, Kubinszky Mihály,

Molnár László, Pápai László, Sarkady Sándor

Postacím: 9401 Sopron, Fő tér 1. (Pf. 82.)

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), a Soproni Levéltárban (9400 Sopron, Fő tér 1.) valamint kedvezményes áron, az egyesületi díjjal kombinálva minden év végén a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 1800 Ft-ért. Előfizetési díj 2007-re egy évre 1800 Ft, egyes szám ára 450 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Levéltárban illetve a Nyugat-Magyarországi Egyetem Növénytan Tanszékén (Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. főépület, magaspódszint) kaphatók.

A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csekk kérhető az alapítvány kuratóriumának postacímén (9401 Sopron, Pf. 5.).

Készült a Hillebrand Nyomda Kft. Üzemében (9400 Sopron, Csengery u. 51.). Felelős vezető Hillebrand Imre.

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle (CD-ROM) ISSN 1786 – 9749

Soproni Szemle

2007. harmadik szám

hatvanegyedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

SZENDE KATALIN: Rendhagyó könyvismertetés, születésnap háttérrel. Kubinszky Mihály: Az ion fejezet (Budapest, HAP Galéria, 2006)	243
--	-----

VÁROS- ÉS BIRTOKIGAZGATÁS

F. ROMHÁNYI BEATRIX: Pálos kolostorok Sopron környékén	246
GODA KÁROLY: A városi igazgatás szerkezete Sopronban a középkor végén	255
HORVÁTH LÁSZLÓ: Panaszlevelek a kapuvári és a (fertő-)szentmiklósi uradalom területéről (1724–1800) 2. rész	272

MŰHELY

KOVÁCS PÉTER: Scarbantia az ókori forrásokban	289
KIS PÉTER: A Niczky család levéltárának középkori oklevelei. Beszámoló egy okmánytár munkálatairól	298

SOPRONI ARCOK

VINKLER BÁLINT: Fél évszázad a város szolgálatában. Ünnepi interjú Kovács József László 75. születésnapjára	305
CSISZÁR ATTILA: Pájer Imre (1949–2007)	313

SOPRONI KÖNYVESPOLC

HORVÁTH RICHÁRD: Győr megye hatóságának oklevelei (1318–1525) Győr, 2005. (ism. Piti Ferenc)	315
MADAS EDIT (SZERK.): Mittelalterliche lateinische Handschriftenfragmente in Sopron Budapest, 2006. (ism. Rozsondai Marianne)	316

Kubinszky Mihály építész, a Nyugat-Magyarországi Egyetem professor emeritusa, a hazai építészet- és vasúttörténeti kutatás doyenje, a Soproni Városszépítő Egyesület (SVSZE) örökös tiszteletbeli elnöke idén szeptemberben tölti be 80. életévét. A Soproni Szemle olvasói rendre nyomon követhették munkáságának kiteljesedését a 70. születésnapra készült beszélgetésben¹ és a 75. születésnapra megjelentetett válogatott bibliográfiában,² nem utolsó sorban pedig saját írásaiban: a Sopron építészetét történet-szi alapossággal és egyéni látásmóddal bemutató cikkekben, a pályatársak munkásságát elemző recenziókban és a SVSZE működéséről tárgyilagos gondossággal összeállított éves jelentésekben. Ugyanakkor képet kaphatunk pályafutásuk alakulásáról azokból az ismertetésekből is, amelyeket impozáns sorban megjelent könyveiről készítettek folyóiratunk számára a műemlékvédelem jeles képviselői.³ A kerek évfordulóhoz érkezve – némileg rendhagyó, de mégis az alkalomhoz illő módon – mi is legutóbbi kötetének bemutatásával szeretnénk köszönteni a Professor Urat.

József Attila remekbe szabott költeménnyel lepte meg magát egy „kávéházi szegleten” harminckettedik születésnapjára. Kubinszky Mihály minden bizonnyal tervező-asztalának szegletén alkotta meg *Az ion fejezet* című önéletrajzi munkáját, amellyel nemcsak magát, hanem építész és nem-építész olvasóit is meglepte nyolcvanadik születésnapja előestéjén. (Természetesen a klasszikus görög ión oszloprendre, és nem a kémiában használatos „ion”-ra utal a cím.) A kötetet nehéz hagyományos műfaji keretek közé illeszteni: nem szabályos biográfia, nem nosztalgikus visszaemlékezések sorozata, nem szakmai számvetés – mégis mindez együtt, sajátos, kellemes, olvasható egységben.

Biztosan nem véletlen, hogy a kötet a kronológiai rend helyett „in medias res”, az életre szóló útravalót adó és elkötelezettséget jelentő egyetemi évek és az 1940-es évek végén a Műegyetemen tanító tanárok bemutatásával indul. Ezek a szerző kifejezésével élve „szellemóriások”: Csonka Pál, Kotsis Iván, Rados Jenő, Kiss Tibor, Korompay (Krompecher) György és még számos más oktató az építészet sokoldalúságára rácsodálkozó diák szemével állnak előttünk, emberi helytállásukkal ellenpontozva a kor egyre nehezebben elviselhető szellemét. Emlékük megörökítésével a műszaki felsőoktatás történetének is nagy szolgálatot tett Kubinszky Mihály. Az író-

¹ Winkler Gábor: Kubinszky Mihály 70 éves. SSz. 51 (1997), 360–364.

² Kubinszky Mihály műveinek válogatott bibliográfiája. SSz. 56 (2002), 204–209.

³ Hadd utaljak itt csak az életmű-bibliográfia megjelenése óta publikált kötetekre és azok ismertetéseire: Sopron építésze a 20. században. Szeged – Tatabánya, 2003., ism. Győr Attila, SSz. 58 (2004), 194–195.; A régi soproni Löver. Tatabánya, 2005., ism. Gömör Judit, SSz. 60 (2006) 371–374.

niával bőven fűszerezett korrajz, és a szeretettel, de helyenként kritikával is felvázolt portrék – jeles soproniakról, hazai és külföldi építészekről (Kós Károly, Nikolaus Pevsner és mások), vagy akár egyszerű építőmunkásokról – a későbbiekben, az „Érdekes találkozások” című fejezetben, de a könyv más részeiben is –, mintegy tartópilléreket alkotják a kötetnek.

Az építészeti hasonlatnál maradva, a harmonikusan megtervezett, szilárd épülethez erős alapok is kellenek. Ezt az alapot Kubinszky Mihály számára szülővárosa, Sopron, és azon belül is a Lőverek lankáni épület családi villa jelenti. Innen indul el és ide tér vissza 1950-ben egy „vézna, A/4 nagyságú kis nyomtatott papír”, azaz az építész mérnöki diploma birtokában, hogy hosszú, termékeny alkotó évtizedek vegyék kezdetüket. Így szinte minden, amit átélt, amit leírt, helytörténet is egyben, Sopron 20. századi történetének: városképének, lakóinak, egyesületeinek (kiemelten a SVSZE-nek, valamint a MTEsz-nek, a Kitaibel Pál asztaltársaságnak és a Helytörténészek baráti körének) bemutatása. Az alapokra, a szeretett városra emelt épület fő falait a tervezés, kivitelezés, az egyetemi oktatás és az építészettörténeti kutatás adják. A válaszfalakat a nagy számban és változatos tematikával megjelenő írások jelentik, amelyek értelmes, könnyen kezelhető egységekre osztják a fő falak által kialakított nagy tereket. Személyes elvonulásra és társas együttlétre is lehetőséget adnak. Ilyen elvonulás, személyes, de másokkal is megosztható szenvedély a szerző számára a vasutakkal, és a hozzájuk tartozó állomás-épületekkel való foglalkozás. Sok más munkája mellett ezen épületek felmérése, dokumentálása, építészeti értékeik bemutatása alapozta meg Kubinszky Mihály építészettörténeti hírnevét a hazai és európai kutatásban.

Az ily módon összeállt épület homlokzati díszeit az utazások, ismerős tájakra és távoli földrészekre tett tanulmányutak és kirándulások teszik ki. A 20. század derekán felnövekvő generáció számára sokkal kevésbé volt magától értetődő a világ személyes megismerése, mint az őket megelőző vagy követő nemzedékeknek. Tanulmányutak, ösztöndíjak, konferencia-meghívások, később egy-egy távoli (Dél- vagy Észak-Amerikában élő) rokon meglátogatása járultak hozzá ahhoz, hogy a Kubinszky házaspár felkereshesse azokat a tájakat és városképeket, amelyeket tanulmányaik, kutatásaik révén „elvileg” már ismertek. Végül, de nem utolsó sorban a kötet bemutatja a családot, amely mindvégig az összetartó erőt képviseli Kubinszky Mihály életének „épületében”. Az olvasót megragadja a szeretet és büszkeség hangja, amellyel feleségéről, Kassay Éváról, valamint három gyermekükről, szakmai és emberi sikereikről ír.

Az épületek az építész számára a természetes közeget, az önmegvalósítás eszközeit és a közösség szolgálatát is jelentik. Kubinszky Mihály saját és a felesége számos épületet tervezett, illetve működött közre kivitelezésükben Sopronban és környékén. Ezek leírása és képi bemutatása szintén növeli a kötet értékét a helytörténeti kutatás számára, ezért (hasznos lett volna ezeknek a listáját függelékben is mellékelni. Saját alkotásai mellett mások épületeit is nagy élvezettel, a magyar építészeti kritika általa megújított hagyományaihoz hűen mutatja be. A könyvet végigkövető olvasó, akár szakember, akár – e sorok írójához hasonlóan – laikusként, felhasználóként közelít az építészet múltbeli és jelenkori alkotásaihoz, nyitottabb szemmel, értőbb tekintettel szem-

léli ezután az épített környezetet. Ezáltal válik *Az ión fejezet* a magyar és egyetemes építészet történetének szubjektív, de éppen ezért emberközelű és hiteles *fejezetévé*.

Isten éltesse szerzőjét sokáig!

A Soproni Szemle szerkesztősége nevében
Szende Katalin felelős szerkesztő

Kubinszky Mihály és felesége 2002-ben, a „Sopron város díszpolgára” kitüntetés átvételekor

VÁROS- ÉS BIRTOKIGAZGATÁS

F. ROMHÁNYI BEATRIX | Pálos kolostorok Sopron környékén

A pálos rend ugyan a 14. századtól rendkívül gyorsan terjeszkedett a Magyar Királyság területén, ám az ország nyugati határvidékét a 15. század utolsó harmadáig elkerülték a remeték. Az Alpok-alján az első kolostoraik a 15. század második felében tűntek fel: Szalónakon (Schlaining, A) Andreas Baumkircher alapított pálos kolostort 1461 előtt,¹ Monyorókeréken (Eberau, A) Berthold von Ellerbach feltehetően 1471-ben,² négy évvel később, 1475-ben pedig Sopronkertesen (Baumgarten, A) Ulrich von Grafeneck, Baumkircher barátja.³ Talán ebbe a sorba illeszkedik az a terv is, mely szerint Szentgyörgyi és Bazini János és Zsigmond (mindketten kapcsolatban álltak a fent felsorolt zsoldosvezérekkel)⁴ egy Moson vármegyei birtokukon pálos kolostort akartak alapítani, s erre a célra 700 forintot és 2000 forint értékű értéktárgyat hagytak. E terv azonban nem valósult meg, a kolostor csak részben épült fel, s az összezről végül Szentgyörgyi és Bazini Kristóf rendelkezett 1508 körül.⁵ A sort a bánfalvai (Wandorf/Wondorf) kolostor zárja, ahol Sopron városa 1481-ben adta át a korábban

¹ Hans Peter Zelfel: Zu einigen Klöstern des heutigen Burgenlandes im Spätmittelalter mit besonderer Berücksichtigung der Paulinerklöster. In: Andreas Baumkircher – Erben und Nachfolger. Hrsg. Ulrike Döcker – Rudolf Kropf. Eisenstadt, 1992. 353–367, itt: 355–356.

² Zelfel szerint (i. m. 358) a kolostort 1473-ban alapította Ellerbach, Engel (Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. Középkori magyar genealógia. MTA Történettudományi Intézete – Arcanum Digitéka 2001 CD-ROM) szerint azonban már 1471. június 18. előtt meghalt, így az alapításra csak ezen időpont előtt kerülhetett sor. Berthold von Ellerbach egyébként 1429–1470 között szerepel a magyarországi oklevelekben, 1457-ben udvari lovag, majd Mátyás idején, 1465–1467-ig erdélyi vajda is volt.

³ Az alapításról az első két oklevél 1475. V. 7-én és 21-én kelt német illetve latin nyelven (MOL DI 17681: Documenta Artis Paulinorum. I. Kézirat. Gyűjt. Gyéressy Béla. Szerk. Tóth Melinda. Budapest 1975. 6–7, 7–8. sz.; Zelfel i. m. 359–360. Az alapítás körülményeiről és a kolostor történetének okleveles adatairól ld. még Martin Meršič: Baumgarten im Burgenland. Baumgarten 1963. 30–43, kül. 30–32; Hans Peter Zelfel: Die Paulinerklöster Schlaining und Baumgarten. In: Der Orden der Pauliner OSPE, seine Geschichte – seine Aufgaben – seine Stellung. Hrsg. Julius Dirnbeck – Rudolf Kropf – Wolfgang Meyer. [Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Heft 70]. Eisenstadt 1984. 115–127). Ezt az adományt megerősítette Ulrich von Grafeneck és fia egy 1479-ben kelt német nyelvű oklevelében is (MOL DI 18300), mely feltehetően a szerzetesek június 2-án elrendelt, július 13-án elvégzett birtokbaiktatásával (Meršič i. m. 36) összefüggésben keletkezett. Az 1479-es oklevél szövegét ld. a Függelékben. Itt jegyzem meg, hogy Brigitte Haller-Reiffenstein Wolf halálának terminus post quemként 1477-et, a pozsonyi szerződés évét adja meg, a fenti oklevél alapján azonban 1479 közepe táján még élt.

⁴ Szentgyörgyi és Bazini János és Zsigmond 1446–1492 között szerepelnek az oklevelekben. Mátyás király korában mindketten betöltötték az erdélyi vajda tisztét. János 1492-ben, Zsigmond 1493-ban hunyt el. Öccsük, Kristóf 1486–1498 között tűnik fel az oklevelekben (Engel i. m.).

⁵ 1520. VIII. 28.: MOL DI 23487. Talán ezzel a kolostorral azonosítható a Seebach szerint (Gerhard Seebach: Studien zur spätmittelalterlichen Klosterbaukunst der Pauliner in Österreich. In: Der Orden der Pauliner OSPE, seine Geschichte – seine Aufgaben – seine Stellung. Hrsg. Julius Dirnbeck – Rudolf Kropf – Wolfgang Meyer. [Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Heft 70]. Eisenstadt 1984. 193) 1546–1563 között elhagyott nemesvölgyi (Edelstal, A) kolostor, mely a 15. században szintén a Szentgyörgyi és Bazini család birtoka volt. A kolostorról más forrás eddig nem ismert, Gyöngyösi sem tud róla. Ha az azonosítás helyes, akkor az alapítást a Szentgyörgyiek az 1470-es években csak megkezdték (erre utal Szentgyörgyi és Bazini Kristóf végrendelete is), és az 1520-as oklevél talán éppen az építkezés folytatása kapcsán is keletkezett. Ebben az esetben a szerzetesek talán röviddel Mohács előtt foglalhatták el az épületeket.

épült Szt. Farkas kápolnát a remetéknek, hogy ott kolostort építsenek.⁶ Közülük ma csak a sopronbánfalvai tartozik Magyarországhoz, a többiek a mai Burgenland (Ausztria) területére esnek.

A kertesi és a bánfalvai kolostor sorsa szorosan összekapcsolódott, mivel a kertesi kolostor 1493-ban egy hatalmaskodás nyomán keletkezett erdőtűzben leégett,⁷ és az alapító család végül lemondott az újjáépítéséről. Ehelyett Ulrich von Grafeneck leánya, Elisabeth 1525-ben és 1526-ban a kolostor birtokait a bánfalvai szerzeteseknek adta.⁸

Mindkét Sopron környéki kolostor alapításával kapcsolatban érdemes azonban néhány további szempontot is figyelembe venni. Ulrich von Grafeneck még 1447-ben jutott magyarországi birtokaihoz, mégpedig Frigyes római király és osztrák herceg (a későbbi III. Frigyes császár) adományából,⁹ aki ekkor zálogbirtokként kezében tartotta a Magyar Királyság ezen területeit. Miután 1464-ben Hunyadi Mátyás a koronával együtt a magyar területeket is visszaszerezte a császártól, Grafeneck, akinek birtokai részben osztrák, részben magyar területen feküdtek, egyszerűen „két úr szolgája” lett, ez azonban a két uralkodó baráti viszonya idején nem okozott különösebb nehézséget. Frigyes zsoldosvezére és diplomatája azonban a későbbi viszályok idején többször is pártot váltott, ami miatt idővel mindkét fél számára kényelmetlenné vált. A kertesi kolostort Grafeneck legidősebb fiával, Wolffal együtt alapította,¹⁰ egy olyan időszakban, amely különösen kritikus volt számára, sőt éppen egyházi átok alatt is állt.¹¹ A rend kiválasztásában több szempont is szerepet játszhatott. Egyrészt a pálosok Ausztriában sem voltak teljesen ismeretlenek, és éppen a kertesi kolostor alapítása körüli időben maga Frigyes császár is támogatta az ottani kolostorokat, sőt Bécsújhe-

⁶ 1481. I. 10.: Documenta Artis Paulinorum. III. Kézirat. Gyűjt. Gyéressy Béla. Szerk. Tóth Melinda. Budapest 1978, 226 (a továbbiakban DAP III). A birtokok kiteljesítése: 1482. VII. 15.: MOL DI 18692. Az alapítást megerősítette Orbán győri püspök 1483-ban (MOL DI 18750).

⁷ 1493. III. 14.: MOL DI 19979. Bár néhány hónappal később II. Ulászló oltalomlevelet adott ki a kolostor számára, az többé nem épült újjá (1493. VII. 19.: MOL DI 20039).

⁸ 1525. VII. 5.: MOL DI 24164 – a bánfalvai kolostor megkapta a leégett kertesi kolostor megyei szőlőt. (DAP I. 6.); 1526. VI. 6.: MOL DI 24297 (= 89224) – a bánfalvai kolostor megkapta a leégett kertesi kolostor összes javait. (DAP I. 6.)

⁹ 1447. II. 28.: MOL DI 14057. A sváb származású Ulrich von Grafeneck ebben az időben III. Frigyes zsoldosvezére volt, s őt szolgálta az 1460-as évek végéig. Többször vezetett hadat a husziták ellen, sőt 1466-ban a Frigyes és Mátyás által közösen tervezett törökellenes hadjárat kijelölt vezére is volt. 1465-ig, Sopronnak a császártól történt visszaváltásáig a város Frigyes-párti kapitánya volt. Katonai és diplomáciai tehetségének köszönhetően jelentős birtokokat és nagy jövedelmeket szerzett, második házassága révén pedig a legelőkelőbb osztrák nemek közé emelkedett. Pártváltásai miatt azonban később több ausztriai birtokát is elvesztette, halála után pedig gyermekei nagyrészt csak birtokigényeket örököltek. Első házasságából származó fia már apja halála előtt elhunyt, második házasságából származó három fia pedig örökös nélkül, johannita lovagként halt meg. Ulrich von Grafeneck életrajzát eddig legrészletesebben Brigitte Haller-Reiffenstein írta meg (Ulrich von Grafeneck und seine Nachkommen – Ein Parallelfall? In: Andreas Baumkircher – Erben und Nachfolger. Eisenstadt 1992. 117–153). Grafeneck életrajzi adatait a továbbiakban tőle idézem.

¹⁰ Ld. a 3. jegyzetet. A kertesi kápolnát tíz évvel korábban, 1465-ben már említik mint Szt. Kereszt-búcsújáróhelyet. A pálosokat néhány évvel később, 1479. VII. 13-án iktatták be a birtokokba (MOL DI 18218). Az építkezés még tovább is folytatótt, erre utal legalábbis a győri püspök 1486-os búcsúengedélye, amelyet 1487-ben az esztergomi segédpüspök kiterjesztett (MOL DI 19162).

¹¹ A német császár és a magyar király közötti viszony megromlása tulajdonképpen Frigyes összes olyan egykori zsoldosvezérére kellemetlen helyzetbe hozta, akik időközben – részben Frigyes, részben Mátyás adományaiból – magyarországi birtokokat (is) szereztek. Különösen veszélyeztetve érezhették magukat azután, hogy a császár 1471-ben kivégeztette Andreas Baumkirchert, aki ráadásul Grafenecknek barátja, s talán veje (Haller-Reiffenstein i. m. 147) vagy apóstársa (Engel i. m.) is volt. Egy évvel később Mátyás 21 osztrák nemeset vet védelmébe, akiknek egyik vezetője és szószólója éppen Ulrich von Grafeneck volt. A lázadó nemesek és a császár közötti tárgyalások rendkívül vontatottan haladtak, és Frigyes végül 1474-ben az aquileiai pátriárkával mint pápai legátussal kimondatta a lázadókra az egyházi átkot, amelyet 1476-ban IV. Szixtus pápa is megújított. (Haller-Reiffenstein i. m. 138–141)

lyen maga is alapított egyet.¹² Ennél azonban fontosabb lehetett, hogy egyfelől a rend ekkor Magyarországon rendkívül népszerű volt és sorsát a magyar király is különös-képpen szívén viselte, másfelől példaként szolgálhatott az ekkor már néhai barát Baumkircher jó másfél évtizeddel korábbi szalónaki alapítása. Végül talán óvatosan felvethető annak lehetősége is, hogy a pálos rendnek egyfajta közvetítő szerepet szántak a két uralkodó feszült viszonyának rendezésében. Mindenesetre Mátyás rendszeresen kért politikai ügyekben is tanácsot a pálos generálistól és a Frigyes által alapított bécsújhelyi kolostor helye is beszédesnek tűnik. A rend aktív ausztriai jelenlétét igazolja egy az 1510-es évek elején Bécs városával kötött kölcsönszerződés is, amelyben a pálosok húsz évre 2000 forintot adtak kölcsön.¹³

A közeli bánfalvai kolostor alapítása szintén hordoz néhány tanulságot. Önmagában az a tény, hogy alapítóként, következőképp pedig kegyúrként Sopron városa jelenik meg, egyedülálló a magyarországi pálos kolostorok között. Mi több, a formális alapítást megelőzte egy pálos szerzetes jelenléte, aki valamikor 1454 előtt egy kápolnát létesített Szt. Farkas tiszteletére, és akinek érdekében Frigyes császár is fellépett.¹⁴ Nem tudjuk, honnan érkezhettek ez a szerzetes, mindenesetre szándéka támogatásra lelt a soproni polgárok körében, amit nem csupán Frigyes említett oklevelének szövege, hanem egy 1458-as, az épülőfélben lévő templom sekrestyéjébe szánt ajtó adományozása is jelez.¹⁵ Ilyen előzmények után történt a kolostor alapítása 1481-ben.¹⁶ A szerzetesek birtokaikat eleinte alapvetően a soproni polgároktól kapták vagy vásárolták, többnyire szőlőben,¹⁷ bár mindjárt 1481-ben a várostól kaptak egy majorságot gyümölcsösrel és pénzbeni járandóságokat is,¹⁸ majd 1482-ben megkaptak két dombot, az egyikén állt maga a templom és a kolostor, a másik pedig vele átellenben, a völgy túloldalán volt.¹⁹ Ugyanebben az évben Kempnei László soproni nemes özvegyétől, Borbálától kegyes adományként egy malomra is szert tettek.²⁰ A birtok ugyan kicsinek tűnik, ám e jövedelmek, valamint a soproni polgárok adományai már kezdetől fogva meglehetősen rendszerességgel folyhattak be, és elegendő bevételt biztosítottak ahhoz, hogy a szerzetesek a tőkét befektessék, hiszen a bánfalvai kolostornak már 1482-ben volt kihelyezhető tőkéje: 15 font dénárja volt betáblázva egy soproni polgár, Johann Aichler és felesége, Katherina, Szent György utcai házára.²¹

¹² A bécsújhelyi kolostor 1480-ban a császártól sójövédelmet is kapott. Az adományt 1496-ban megerősítette Miksa császár is. (DAP III. 324.)

¹³ Az éves részletek megfizetéséről szóló nyugták: Pálos Formularium, Budapest, Egyetemi Könyvtár, Cod. lat. 131, f. 53^v.

¹⁴ 1454. IV. 6.: MOL DI 14813.

¹⁵ Szende Katalin: Otthon a városban. Budapest 2004. 206. V. ö. Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története II. rész 1. kötet, Sopron, 1930. 91. (A továbbiakban: Házi II/1.)

¹⁶ DAP III. 226. A templom és a kolostor történetéről ld. még: Ifj. Csemegi József: Sopronbánfalva középkori templomai. SSz. 2 (1938) 196–203.

¹⁷ Erről tanúskodnak a soproni Grundbuch bejegyzései is: Mollay Károly: Első telegkönyv / Erstes Grundbuch 1480–1553. Sopron Város Történeti Forrásai, A sorozat I. kötet, Sopron, 1993. 490, 592, 814. bejegyzések.

¹⁸ DAP III. 229.

¹⁹ DAP III. 229–230.

²⁰ Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. (Györegyházmege múltjából IV/1). Sopron 1939. 266. V. ö. Házi II/1. 204–205. Az 1547-ben már pusztán álló malomról ld. Mollay: Első telegkönyv i. m. 832. bejegyzés.

²¹ Házi i. m. 266. Az 1488-as adójegyzék alapján a ház: Dávid Ferenc – Goda Károly: A soproni belváros házai és háztulajdonosai 1488–1734. Kézirat, megjelenés alatt (a továbbiakban: Dávid–Goda), Nr. 59., azaz Szent György u. 18., Kat. 122. Itt köszönöm meg Goda Károly szíves segítségét, aki az adományban szereplő házak azonosítását elvégezte.

A két kolostor kezdetektől fogva szoros kapcsolatban kellett legyen egymással, ezt támasztja alá a földrajzi közelség is, és az a tény, hogy a kertésieknek már alapításuktól eleve volt kapcsolatuk magával Sopron városával is, hiszen az alapító egyebek mellett három soproni házat is adományozott nekik. Úgy tűnik, ezt a kapcsolatot intézményesítette Elisabeth von Topl (szül. Grafeneck) már említett rendelkezése is, amellyel az elpusztult kertesi kolostor minden birtokát a bánfalvai szerzetesekre ruházta. Az említett házak közül kettő, melyeket palotának is neveznek, a városfalakon belül, a Hátsókapu közelében volt, pontosabban az egyik a kapu és Andreas mészáros (feltehetően Andre Eberl fleischacker – 1489)²² háza között, a másik pedig Cyriacus Stucz (Cziros Schüczner – 1489),²³ valamint Chaltus²⁴ és Wolfgang Ederl (Eberel – 1489)²⁵ mészárosok házai között állt. Az utóbbi ház esetében a megadott szomszédok távolsága Goda Károly azonosítása szerint túl nagy ahhoz, hogy egy közös szomszédos telket jelöljenek. Goda véleménye szerint, ha az elsőként feltüntetett Cziros Schüczner a helyes szomszédosági viszony, akkor a két adományozott ház a Hátsókapu két oldalán volt.²⁶ A harmadik ház a külvárosban, a Szentlélek kápolnával szemben helyezkedett el.²⁷ A három ház sorsa a kolostor pusztulása után is közös volt, a kertesi pálosok többi birtokával együtt a bánfalvai kolostor kezére jutottak.

A pálosok birtoka egyébként is figyelemreméltó. Nyilván a szerzetesek ellátását szolgálta maga Kertes összes tartozékaival (szántóföldekkel, rétekkkel, erdőkkel) és jövedelmeivel, köztük az ottani majorsággal, valamint két, Ken és Pankchart nevű szőlővel. Ezen kívül azonban még további három szőlőt kaptak: egyet (Ludmasch) Ruszton (Rust, A), kettőt pedig (Goldberg, Altenberg) Meggyesen (Mörbisch am See, A). A ruszti szomszéd Szentgyörgyi és Bazini Zsigmond gróf, a meggyesi szőlőkben pedig Seefelder bécsújhelyi polgár örökösei, illetve Péter badeni (Alsó-Ausztria) mészáros a szomszédok. Kaptak még egy malmot és egy malomhelyet, két halastavat a kolostor és Kertes között, továbbá egy harmadik halastavat a birtok másik oldalán, további halászóhelyeket, valamint Kertes várának (maga a vár ekkor már rom volt, mivel azt Frigyes 1456-ban lerontatta) minden jövedelmét, kivéve Fraknónádasd (Rohrbach) és Cinfalva (Siegendorf) birtokokat. Ezen felül az alapító ígért még oltárfelszerelést, kelyheket és más szükséges tárgyakat is.

A szőlők, a malom, és jelentős számuk miatt talán a halastavak is a kolostor pénzbevételeit biztosították. Ugyancsak pénzbevételt jelenthetett az a két ház, amely a városfalakon belül volt. A hasznosítás módjára vonatkozóan sajnos nem maradt fenn forrás, sőt eddig maga a házbirtoklás ténye is csupán a pálosok okleveleiből ismert. Mindenesetre az ingatlanok rendkívül jó helyen feküdtek, bérbeadásuk komoly jövedelmet hozhatott. Ráadásul mindkettő a mészárszékeknél, mészárosok szomszédoságában volt, ami felveti a pálosoknak a soproni mészárosokkal való kapcsolatát is. Ezt a lehetőséget azért sem

²² A ház azonosítása: Dávid–Goda Nr. 21., azaz Hátsókapu u. 2., Kat. 85. Ezt támasztják alá az adójegyzékek (1488, 1489, 1489 december, 1490, 1495. november 27.)

²³ Háza feltehetően: Dávid–Goda Nr. 18., azaz Szent György u. 19., Kat. 89., 1488 és 1495 közötti adójegyzékek alapján.

²⁴ Az 1488 és 1495 közötti adójegyzékek alapján nem azonosítható.

²⁵ Az 1490-es adójegyzék alapján a hely feltehetően: Dávid–Goda Nr. 68., azaz Templom u. 17., Kat. 159.

²⁶ Cziros Schücznerhez ld. pl. 1488, 1489, 1489 december. Ebben az esetben a pálosok telke feltehetően azonos: Dávid–Goda Nr. 19., azaz Szent György u. 19., Kat. 89.

²⁷ Ld. a 10. jegyzetet.

zárhatjuk ki, mivel más városokból van adat arra, hogy pálos kolostorok mézsárszék tulajdonosai voltak, illetve azokból jövedelemhez jutottak.²⁸ A Szentlélek kápolnával szemben álló házuk viszont talán a szőlőkhöz, pontosabban a pálosok szőleiben termelt bor raktározásához is kapcsolódhatott. Ugyan nem maradt fenn adat, de más kolostorok példája alapján szintén felvethető,²⁹ hogy a pálosok, akár a két kolostor együtt borkimérési jogot nyert a városban, különösen a soproni polgárok már említett kegyurasága miatt. Ezt támaszthatja alá az is, hogy a bánfalvai kolostor önállóan szerzett birtokai, amelyeket általában soproni polgároktól kapott, rendszerint szőlők voltak. A borkészítéssel kapcsolatos az az 1525-ös soproni hagyaték is, melyben Pangraz Frank pap a bánfalvai pálosoknak egy szőlő mellett két üres hordót is adott.³⁰ A bánfalvai pálosok szőlőből és borból származó jövedelmeinek kiemelkedő voltát még Bél Mátyás is hangsúlyozta: „*Monachos Wohndorffienses, loco eodem, gemino vini prouentu esse diuites. Scilicet: inferne altero, in cella, altero superne, in vinea.*”³¹

Az ország többi pálos kolostoránál megismert birtokszerkezetből nevesítve csupán kettő hiányzik. Az egyik az erdő, ez azonban megvolt a kertesi vár javai között. A másik a lábasjóság, amire vonatkozóan semmilyen adat sem áll rendelkezésünkre a kertesi kolostort illetően, a bánfalvai gazdálkodásában pedig feltehetően valóban elhanyagolható szerepet játszott. Nemcsak arról van szó, hogy nem találunk állattartásra vonatkozó adatokat. Az egyetlen általam ismert, állatot tartalmazó adomány ugyanis szintén arra utal, hogy a szerzeteseknek egy-két, a majorságban tartott tejelő tehéne és igavonó ökrön vagy lovon kívül nemigen lehetett nagyobb számban saját jóságga. 1523-ban ugyanis a bánfalvai remeték Blasi Schwarz soproni oltárigazgatótól egy ökröt kaptak, amelyet az adományozó 4 font 2 solidus 10 dénárért vásároltatott kifejezetten a szerzetesek ételmezésének javítására.³²

A bánfalvai kolostor önállóan szerzett birtokai összességükben meglehetősen szerénynek mondhatók, még pálos viszonylatban is, és ezen a helyzeten csak az változtatott, amikor megkapták az akkor már több mint harminc éve elpusztult kertesi kolostor javait. Az új birtokokat azonban alig néhány évig élvezhették háborítatlanul, mivel 1529-ben a Bécs alá felvonuló Szulejmán seregei ezt a kolostort is feldúlták, a szerzetesek pedig kénytelenek voltak a bécsújhelyi kolostorba húzódni.³³

²⁸ Tulajdon: Gyöngyös (DAP III. 213), Óbuda, Vác, Róma; jövedelem: Pozsony. Vö. F. Romhányi Beatrix: Pálos gazdálkodás a 15–16. században. Századok 141 (2007). 299–351, itt 339.

²⁹ 1472. V. 25.: MOL DI 17337 – Mátyás király borkimérési jogot biztosított a diósgyőri pálosoknak miskolci házukban. Az adományt alig egy hónap múlva a király kénytelen volt visszavonni a miskolci polgárok tiltakozása miatt. 1487. I. 26.: MOL DI 34532 (Mályusz Elemér: A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az Országos Levéltárban. II. közlemény. Levéltári Közlemények 5 [1927]. 136–209, itt: 179–180 [115. sz.] – Zágráb városa borkimérési jogot biztosított a pálosoknak a városban lévő házukban. A máriavölgyi kolostor Dévényben az ottani szőlőkkel együtt egy házat is kapott: DAP I. 298. Ugyanez a kolostor volt a kedvezményezettje annak az adománynak, melyet a pálos Formularium (Budapest, Egyetemi Könyvtár, Cod. Lat. 131) őrzött meg számunkra: két gyöngyösi pap a városban egy házat, egy boltozott kőpincét és egy szőlőt adott kegyes adományként az oklevélben thalinak nevezett máriavölgyi Szűz Mária kolostornak (f. 48'). A ládi pálosoknak Sajószentpéteren volt az ottani szőlőkhöz kötődő háza: DAP I. 160–161.

³⁰ Házi i. m. 267.

³¹ Bél Mátyás: Sopron vármegye leírása. Descriptio Comitatus Sempronensis II. A latin szöveget gondozta és fordította... Tóth Gergely. Sopron Város Történeti Forrásai, C sorozat 3. kötet, Sopron, 2006. 182.

³² Házi i. m. 267.

³³ DAP III. 226.

A továbbiakban a pálosok jó ideig már csak a birtokaikat igyekeztek biztosítani, rendszerint szerény eredménnyel. Jól jellemzi a helyzetet a bánfalvai kolostor majorágának esete, amelyről egyébként az alapítás után csupán a kolostor pusztulása utáni időből, 1540-ből van adatunk. Ekkor ugyanis Sopron városa Florian Auer bánfalvai jobbágy használatába adta arra az időre, míg a szerzetesek vissza nem térnek. Ugyan ebben az évben viszont a bécsújhelyi perjel a bánfalvai kolostornak a meggyesi Goldberg-dűlőben, eredetileg a kertesi pálosok birtokában lévő kipusztult szőlőjét átengedte egy bizonyos Georg Wolfenreit zu Emerberg lovagnak.³⁴ Vagyis a pálos birtokok ügyeit nemcsak az egyébként illetékes perjel, hanem a soproni városi tanács is „magáénak érezte”, az adatok alapján az utóbbi a legkevésbé sem önzetlenül. 1557-ben ugyanis György pálos vizitátor és Mihály, a generális titkára a bánfalvai pálosok birtokait bérbe adta a szakácsi nemeseknek, ám az ügyet ellen tiltakozott Christof Hummel soproni polgármester és David Wildendorffer polgár. Az ügy folytatásából kiderül, hogy a város valójában nem bérelni, hanem bekebelezni kívánta a birtokokat, ami ellen viszont a pálosok tiltakoztak.³⁵ A város és a rend vitája a soproni házak ügyében egészen I. Ferdinándig jutott, aki 1560-ban kétszer is (szeptember 7., december 4.) felszólította a soproni polgárokat, hogy adják vissza a pálosoknak a három soproni házat és az elhurcolt egyházi felszereléseket.³⁶ A felszólítás nyilvánvalóan eredménytelen volt, mivel azt Károly főherceg 1570-ben gyakorlatilag szóról szóra megismételte.³⁷ A vita végül is mind a várossal, mind más birtokfoglalókkal egészen a 17. század első feléig tartott, és csak az ellenreformáció idején jutott különféle egyezségek nyomán nyugópontra.

Összefoglalva, a két Sopron környéki pálos kolostor közül kezdetben a kertesi volt jobban ellátva birtokokkal, a bánfalvai inkább valamiféle átmenetet testesített meg egy valódi koldulórendi kolostor felé. Eltérő induló helyzetük, legalábbis részben, nyilvánvalóan az alapítók, vagyis a Grafeneckek és Sopron városa eltérő helyzetéből adódott. Miután a kertesi kolostor alapításától számítva tizennyolc évi fennállás után elpusztult, az alapító család láthatóan hosszas habozás után lemondott újjáépítéséről, birtokait pedig Ulrich von Grafeneck utolsó egyenesági leszármazottja, Elisabeth, a közeli bánfalvai kolostornak adta. E meglehetősen kései döntés hátterében feltehetően a Grafeneck család megrendült anyagi és társadalmi helyzete állt. Ulrich von Grafeneck halálakor első házasságából származó két gyermeke, így a vele együtt alapító Wolf sem élt már, második házasságából született gyermekei pedig 1491-ben még mind kiskorúak voltak. Legfiatalabb fia, Ulrich csak 1499-ben lett nagykorú.³⁸ A család a Jagelló-korra gyakorlatilag minden birtokát elveszítette, s hamarosan kiderült, hogy a három fivér nem is képes a visszaszerzésükre.³⁹ Végül az ifjabb Ulrich von Grafeneck, miután bátyjai már 1503 körül meghaltak (1503-ban Andreas, 1504-ben

³⁴ Házi i. m. 268. Georg Wolfenreit lovag Magyarországon a török elleni védelemben játszott szerepet, 1532-ben Hans Katzianer mellé az alsó-ausztriai rendek által kinevezett haditanácsos volt (Pálffy Géza: A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598. Győr, 1999. 34).

³⁵ DAP III. 226–227.

³⁶ DAP III. 227–228.

³⁷ DAP III. 232.

³⁸ Haller-Reiffenstein i. m. 148.

³⁹ Haller-Reiffenstein i. m. 148–150.

pedig már Johann is halott volt), 1507-ben maga is végrendeletet írt, melyben egyedüli örököséként lánytestvérüket, Elisabeth von Toplt jelölte meg. Az asszony majd húsz évvel ezután döntött úgy, hogy az apja által egykor a kertesi kolostor javára tett adományt a bánfalvai pálosoknak adja. Az adományozás által a bánfalvai pálosok anyagi helyzete jelentősen megerősödött, az immár egyesített birtokok jövedelmeit azonban a kolostor 1529-es pusztulása miatt valójában már nem élvezhette. Ugyanakkor a későbbi, 16–17. századi iratokból jól látszik, hogy a birtokok helyzete mégis eltért a hódoltság területén elpusztult kolostorok birtokaiétól, hiszen sem maguk a birtokok, sem a rájuk vonatkozó iratok nem pusztultak el, legalábbis nem olyan mértékben, mint az ország középső részén, így a pálosok jóval pontosabban tudták, mit is igényelnek vissza.⁴⁰ Más kérdés, hogy az adott politikai és vallási körülmények között ez sem kecsgetett biztos sikerrel.

Külön kérdést vet fel, hogy a két Sopron környéki kolostor oklevelei miért nem szerepelnek Gyöngyösi Gergely Inventariumában, sőt róluk a Vitae fratrumban sem esik említés. Annál is feltűnőbb ez a hiány, mivel Gyöngyösi egyébként a saját korához közeledve egyre részletesebb és persze megbízhatóbb, ráadásul van olyan, a 15. század közepén elpusztult pálos kolostor (Tarpasziget), amelyről a Vitae fratrumban megemlékezik. Ehhez járul az a tény, hogy a kertesi kolostor leégése után semmi jelét sem látjuk annak, hogy a rend megkísérelte volna kezelésbe venni a birtokait, miközben erre más elpusztult kolostorok esetében számos példát ismerünk, egyebet nem is említve hadd utaljak csak a bánfalvai kolostor fent ismertetett esetére 1529 után. Mindez arra utal, hogy a két kolostor alapítása körül valami nem volt teljesen rendben. Minthogy a kérdés végleges tisztázása egyelőre nem tűnik lehetségesnek, ehelyett csupán a lehetőségeket szeretném felvetni. A kertesi kolostor esetében egyrészt talán az épületek befejezetlensége okozhatott gondot, másrészt viszont a kegyúri család helyzetének gyökeres megváltozása. Az 1486-os búcsúengedély nyilvánvalóan az építkezés folytatását kívánta támogatni, ám a kegyúrnak a következő évben bekövetkezett halála és az örökösök kiskorúsága, ezáltal a Grafeneck család helyzetének megrendülése feltehetően az építkezést is bizonytalanná tette⁴¹ (bár a búcsúengedélyt az esztergomi segédpüspök éppen 1487-ben kiterjesztette).⁴² II. Ulászló idején viszont a Grafeneck család valójában már nem számított magyarországi birtokosnak, és bár az ifjabb Ulrich von Grafeneck még 1504-ben is birtokai között említi Lánzsért, a vár ekkor már rég nem volt ténylegesen a kezén, mint ahogy többi birtokára is inkább csak igénye volt. A kolostort illetően az 1493-as erdőtűz csak még tovább rontott a helyzeten. Miután a szerzetesek elhagyták a romossá vált épületeket, a birtokok ügye rendezetlenül maradt. Egy befejezett alapítás esetén a rendnek kellett volna a birtokokról rendelkeznie, esetleg a kegyúrral közösen. Erről azonban szó sem volt. Csak miután 1525–1526-ban Elisabeth von Topl a bánfalvai kolostorra hagyta az egykori kertesi kolostor birtokait, akkor szálltak azok végleg a pálosokra. A kolostor pusztulása és a bir-

⁴⁰ A bánfalvi pálos kolostor és javak 16–17. századi történetére: Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron Város Levéltára, Ld. II. et B. Fasc. 1–5. Ennek az iratanyagnak a részletes feldolgozása eddig nem történt meg. Köszönöm Dominkovits Péter főlevéltárosnak, hogy felhívta figyelmemet erre a levéltári anyagra.

⁴¹ A kolostor pusztulásakor a ma is meglévő épületrészek (templom, lépcsőház, sekrestye és káptalanterem) kívül csak egy helyiség volt falazott, a többi épületrész fából épült (Seebach i. m. 193).

⁴² Zelfel i. m. 360.

tokok átadása között eltelt mintegy harminc év történéseiről csupán feltételezéseink lehetnek, ezek között azonban biztosan felmerül, hogy a birtokátadás előtt az örökös Elisabeth von Toplnak még azok jogi helyzetét is rendeznie kellett.

A bánfalvai kolostor esetében más probléma lehetett. Amint már fentebb is említettem, a kolostornak viszonylag csekély földbirtokai voltak 1526 előtt, ráadásul ezek nagyrészt szőlők voltak. Ez egyben azt is jelentette, hogy a szerzetesek az átlagosnál jobban rá voltak szorulva a polgárok adományaira. A 15. század végére a pálosok számára tett végrendeleti hagyatékok éppenséggel nem számítottak kivételnek – pozsonyi polgárok például rendszeresen megemlékeztek végrendeleteikben a máriavölgyi (thali) pálosokról.⁴³ Másrészt ekkortájt már koldulórendi kolostorok is rendelkeztek különféle ingatlanokkal, többek között szőlőkkel.⁴⁴ A soproniak tehát talán inkább koldulórendi kolostorként kezelték a bánfalvai kolostort. Ez a jövedelemszerkezet azonban a jelek szerint a rendnek nem felelt meg. A pálos rend ugyan sok tekintetben közel állt a koldulórendekhez, ennyire azonban mégsem. Vagyis Gyöngyösi Gergely munkájának összeállítása idején a pálosok még talán ezt az alapítást sem tekintették egészen véglegesnek. Egészen addig nem, amíg nyilván rövidebb-hosszabb tárgyalások után Elisabeth von Topl el nem szánta magát, hogy az apja által alapított kertesi kolostor egykori javaival megtámogatja a birtokokban szűkölködő bánfalvai pálosokat. Ilyenformán az egyetlen városi alapítású középkori pálos kolostor végső soron mégis egy főúrnak köszönhette helyzetere rendeződését és anyagi megerősödését, így a Grafeneck családot akár második alapítónak is tekinthetnénk.

A középkori Magyarország nyugati határvidékének pálos kolostorai, melyek mind a 15. század második felében létesültek, alapítási körülményeiket tekintve, Bánfalva kivételével, nagyrészt összefüggenek egymással. Alapítóik olyan személyek voltak, akik fontos szerepet játszottak a kor magyar-osztrák kapcsolataiban, s mindannyian személyesen kötődtek mind III. Frigyes császárhoz, mind Mátyás magyar királyhoz. E kolostorok közül az Ulrich von Grafeneck által alapított kertesi állt fenn a legrövidebb ideig, mindössze tizennégy évig laktak benne szerzetesek.

A Sopron városa által alapított bánfalvai kolostor más szempontból foglal el sajátos helyet a magyarországi pálos kolostorok között. Azon túl, hogy ez az egyetlen városi alapítás, a jelek szerint a kezdeti időben az intézmény jövedelmeinek összetétele is eltért a szokásos pálos birtok- és jövedelemszerkezettől, s a korabeli koldulórendekéhez közelített.

A rend azonban, úgy tűnik, különböző okok miatt egyik alapítást sem tekintette lezártnak egészen addig, míg végül a két kolostor története össze nem kapcsolódott azáltal, hogy az elpusztult kertesi kolostor birtokait az alapító leánya átruházta a bánfalvai kolostorra. Így az eredeti alapításokat talán inkább kísérleteknek tekinthetjük, míg jogilag és gazdaságilag is befejezett alapításról csak a bánfalvai kolostor 1526-os megadományozása után beszélhetünk.

⁴³ Majorossy Judit: *Church in Town. Urban Religious Life in Late Medieval Pressburg in the Mirror of Last Wills*. PhD disszertáció, CEU, Budapest 2006. Kézirat. III. 2. fejezet.

⁴⁴ Pl. több erdélyi ferences és domonkos kolostor birtokolt malmot, szőlőt, halastavat, az egrí ágostonrendi remetekolostor szőlőt, a segesdi ferences kolostor egy budai házat; Mátyás ekkortájt adatta át a vértesszentkereszti bencés apátságot maradék birtokaival együtt a domonkosoknak, az ercsi ciszterci apátságot pedig az ágostonrendi remetéknek; a garai domonkos kolostor igazolhatóan jobbágytelkeket is birtokolt.

FÜGGELÉK

Lánzsér, 1479. június 6 [?] Ulrich von Grafeneck és fia, Wolf birtokadományozó levele a kertesi (Baumgarten) pálos kolostor részére. (MOL DI 18300)

Ich Ulrich Freyherr zu Grauennekgh vnd ich Wolf sein sun Freyherr zu Grauenegk bekennen ofnlich mit dem brieff für vnns vnd all vnnsere erbm vnd nach kemen vnd thuen kündigt aln den jetz lebftig sein vnd noch kuenftig werdn das wir aus freyem willn vnd mit wolbedachtem muett zu der zeit da wir das wol gethain mochtenn vnd volmachtigen gewalt ze thain Got zu lob seiner lieben mueter Maria zu ern vnser vnd vnser voruodren erbm vnd nach kemen sein zu hail recht vnd redlich gewidmet vnd gebm habm die hernach geschribmen stück gült vnd güet den erwidigen vnd geistlichn väteren des ordn Sand Paüls erstn ainsygl die ietz sind vnd noch kuenftig werdn in auch vnd irm ordn ain klaster nach ires ordn siten vnd gewanhait zu pauen vnd das mit nottürft versehen söln vnd wellen sy auch vnd das kloster mit den hernach geschribmen stüek begabm vnd gebm auch die hie mit wissennlich in kraft des briefs von erst das gantz dorff Paüngarten genant mit sambt dem mairhoff wismad äckern waid hölczern vnd czwaien weingartn daselb aincz genant der En, der ander genant das Panckhärthl, dar zue dreÿ teich, zwen zwischn des kloster vnd püerckstall der drit vnderhalb des dorffs in ainem holcz ain mühl vnd ainen muelschlag bey Schadndarff gelegn darzue dreÿ weingarten ainer genant der [itt olvashatatlan] ligen ainer züm Medwesch der ander am Goltperg vnd dienen all dreÿ gewendlich pergerecht den grünthern, dar zue gebm wir in wismat[?] wasser leüff vischwasser mülschleg teichstet besüecht vnd vnbesiecht zu dorff ze veld nichts ausgenomen noch hin dan gesetzt was von alter her kemen vnd zu dem geschlos Paungarten dem dorff daselb mit sambt dem mairhoff dabey gehört herbracht genützt vnd geuessn ist vnd gebm in auch vnser heüser die in der stat Ödnbürg vnd in der vorstat daselb gelegn sind mit äckern wismad vnd aller zue gehörung gantz nichts hier in ausgenomen noch hin dann gesetzt allain nemen vnd behaltm wir vns vnd vnser erbm vnd nach kemen empfor die zwäÿ dörffer Rorwach vnd Signdarff mit aller irer züe gehörung nichts dar in ausgenomen oder hin dan gesetzt das alles treulich vnd vngefärllich mit vrkündt des briefs vnder vnser obgemelter hernn Vlrich vnd Wolf Freÿherenn zu Grauennekgh baider zu ruck des briefs aufgetrückter petschaft vnd vnder die petschaft wier vnns verpinten bey vnsern guetn treuen vnd ern war vnd stät zu halten wie an dem brieff geschribm stet vnd vnser baider hantgeschrift hie vndenn auszaigt. Datum züm Lannse an Sünntag n[ach] [utána kikopott felt] phingstag, anno Domini etc. im LXXnono. (1479. június 6.?) [A datálás után a két adományozó saját kezű beírása.]⁴⁵

⁴⁵ Az oklevél írását Majorossy Juditnak köszönöm.

I. Bevezetés

Több mint hat évtized telt el azóta, hogy Ember Győző átfogó munkájában vázlatát adta a későközépkori és korai újkori magyar városok igazgatásának. A szerző a korabeli viszonyokhoz képest rendkívüli szakirodalmi gyűjtéssel kívánt összefoglaló képet adni a városi önkormányzatisággal rendelkező települések igazgatástörténetéről.¹

Az eredetükben és keletkezésükben a földesúri joghatóság alól felszabadulni akaró jobbágyközségekből, illetve iparos és kereskedő telepekből létrejövő szabad királyi városok (*civitas libera ac regia*) igazgatásának leírásában a szerző leginkább az ország nyugati felének, azon belül részben Sopronnak a 15–16. századi történetére támaszkodott. A magánföldesúri függéstől megszabaduló, önálló intézményekre és belső igazgatásra szert tévő városi önkormányzatiságok szervezetét és működését egyes szervekre lebontva bemutató Ember több ponton is kénytelen volt alap kutatások hiányában találgatásokra hagyatkozni. Jellemző módon a normatív források (privilegiumok, statútumok) alapján megrajzolt történeti képet nem tudta – esetenként a forrásfeltárás korlátozottsága miatt nem is volt lehetősége – összevetni a mindennapi ügyintézés, különösen a városkönyvi anyagban szereplő, a gyakorlati életet árnyaltabban tükröző irataival és bejegyzéseivel.² A részletes elemzések helyett szinte minden kérdésben (a közgyűlés, a tanács, a tisztségek viselőinek szerepe) a további részletkutatások szükségességét hangsúlyozta.

Ennek tükrében különösen jelentős, hogy hasonló nagyságrendű áttekintés – több szabad királyi várost felölelő, reprezentatív alap kutatások hiányában – mind a mai napig nem született, miközben a német és osztrák történetírás a fenti kérdéseket több, az 1950-es, és 1960-as években végzett alap kutatások eredményeit már összegző kézikönyvben dolgozta fel.³ Sőt, az igazgatástörténeti kutatásokat archontológiai, illetve prozopográfiai feldolgozásokkal kiegészítve személyi szinten elemezték nemcsak a 15–16. századi városi önkormányzatiságok változásait, hanem a háttérükben álló társadalom- és kultúrtörténeti átalakulásokat is.⁴ Ennek eredményeképpen már

¹ Ember Győző: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Budapest, 1946. 542–566. A későbbiekben: Ember 1946.

² Természetesen az átfogó munka keretei között mindez nehezen volt kivitelezhető, ám ennek következtében a városi élet normatív megjelenítése sok esetben teljesen elfedte a hétköznapi sokszínű igazgatástörténeti valóságát.

³ Eberhard Isenmann: Die Deutsche Stadt im Spätmittelalter. Stuttgart, 1988. 131–209. A továbbiakban: Isenmann 1988; Evamaria Engel: Die deutsche Stadt des Mittelalters. München, 1993. 55–116. A továbbiakban: Engel 1993. Az igazgatástörténet és városi belpolitika összefüggéseiről lásd Wilfried Ehbrecht (szerk.): Verwaltung und Politik in Städten Mitteleuropas. Beiträge zu Verfassungsnorm und Verfassungswirklichkeit in altständischer Zeit. Köln, 1994.

⁴ Átfogó tanulmánygyűjtemények keretében lásd Wilfried Ehbrecht (szerk.): Städtische Führungsgruppen und Gemeinde in der werdenden Neuzeit. Köln, 1980.; illetve Heinz Schilling – Herman Diederiks (szerk.): Bürgerliche Eliten in den Niederlanden und in Nordwestdeutschland. Studien zur Sozialgeschichte des europäischen Bürgertums im Mittelalter und in der Neuzeit. Wien, 1985.

számos város története feldolgozásra került több forrásfeltáró adatbáziskötet és az adatokat elemző monográfiák formájában.⁵

Ami a kifejezetten kedvező forrásadottságú Sopront illeti, sajnos alapos igazgatástörténeti kutatásokra itt sem került sor. Ugyan átfogó, a közigazgatás-történetet elsősorban érintő monográfiákat a városi önkormányzat szervezetéről, hatásköréről és működéséről nem készítettek, három szerző munkássága mégis feltétlenül említést érdemel. Házi Jenő hatalmas forráskiadó tevékenysége mellett a 14–17. századi várostörténet számos kérdéséről publikált tanulmányokat, míg szorosabban vett igazgatástörténeti munkái a városi kancellária és a plébániai iskola kialakulásához, illetve a polgárjog megszerzésének korai történetéhez kapcsolódnak.⁶ A városi önkormányzatiság múltjából több hasznos adatot dolgozott fel Mollay Károly cikkeiben és összefoglaló tanulmányaiban,⁷ míg Tirnitz József a 16. századra vonatkozó archontológiai gyűjtései mellett kimerítő alapos-sággal elemezte Sopron külső tanácsának korai újkori átalakulását.⁸ A fenti előmunkálatok ellenére a város 15–16. századi igazgatástörténeti kutatásának még mindig számos tisztázatlan kérdésre kell választ adnia.

A jelen dolgozatban a rendelkezésre álló szakirodalom és a kiadott, illetve kiadatlan forrásanyag alapján Sopron későközépkori négy évtizedének igazgatási kérdéseit szeretném bemutatni.⁹ A városi közélet késő-középkori intézményi keretei Erőss Győző módszerét követve a polgárközség meghatározó grémiumaitól és a tisztségek viselőitől a kevésbé befolyásos fizetett alkalmazottak felé haladva kerültek feldolgozásra. Az egyes fontos pozíciók és betöltöik szerepének leírását a dolgozat végén a korai újkori szakszerűség útjára lépett városi önkormányzatiság dinamikájának bemutatása zárja.¹⁰

II. A városi önkormányzatiság intézményi keretei

A polgárközség, a belső tanács és a külső tanács

A 13. század végén a jogi értelemben is önálló várossá váló Sopronban, sok középkori településhez hasonlóan, meg kellett határozni azoknak a körét, akik a kiváltságokban

⁵ Az egyik legalaposabban tanulmányozott délnémet város Augsburg: Wolfgang Reinhard (szerk.): *Augsburger Eliten des 16. Jahrhunderts: Prosopographie wirtschaftlicher und politischer Führungsgruppen: 1500–1620*. Berlin, 1996.; Jörg Rogge: *Für den Gemeinen Nutzen. Politisches Handeln und Politikverständnis von Rat und Bürgerschaft in Augsburg im Spätmittelalter*. Tübingen, 1996. Az ausztriai kutatásokról tájékozott: Peter Csendes – Johannes Seidl: *Stadt und Prosopographie: Zur quellenmässigen Erforschung von Personen und sozialen Gruppen in der Stadt des Spätmittelalters und der frühen Neuzeit*. Linz, 2002.

⁶ Házi Jenő: A városi kancellária kialakulása Sopronban. *SSz.* 10 (1956), 202–215. A továbbiakban: Házi 1956; uő.: A soproni plébániai iskola. *SSz.* 3 (1939), 103–116.; uő.: A soproni polgárjog megszerzésének története. *SSz.* 5 (1941), 269–279. A továbbiakban: Házi 1941. A proszopográfiai adatgyűjtését lásd uő.: *Soproni polgárcsaládok 1535–1848*. 1–2. kötet, Budapest, 1982.

⁷ Összefoglaló jellegű munkái: Mollay Károly: Sopron a középkor végén. *SSz.* 1956. 31–42.; uő.: Sopron vármegye vázlatos története. In: Csatai Endre – Dercsényi Dezső (szerk.): *Sopron és környéke műemlékei*. Budapest, 1956. A továbbiakban: Mollay 1956.

⁸ Munkásságára: Tirnitz József: Sopron szabad királyi város külső tanácsa 1526–1711. In: Bónis György – Degré Alajos (szerk.): *Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából*. Budapest, 1971. 53–79. A továbbiakban: Tirnitz 1971; Tirnitz József – Szakács Anita: Sopron város tanácsa bírósági jegyzőkönyveinek regesztái I. 1533–1554. Sopron, 1996. 82–92. A továbbiakban: Tirnitz – Szakács 1996. A korábbi időszakkal kapcsolatban lásd Goda Károly: A város élén. Sopron polgármesterei a 15–16. század fordulóján. *SSz.* 58 (2004), 308–328. A továbbiakban: Goda 2004.

⁹ A fenti tematika szorosan összefügg a város működése során létrejött és fennmaradt iratanyagok jellegével, amiről átfogó áttekintést ad: Mollay Károly – Goda Károly: *Gedenkbuch / Feljegyzési könyv (1492–1543)*. Sopron város történeti forrásai / Quellen zur Geschichte der Stadt Ödenburg. A sorozat, 3. kötet – Reihe A, Band 3, Sopron, 2006. 28–31. A továbbiakban: Mollay – Goda 2006.

¹⁰ Sajnos területi korlátok miatt jelen tanulmányban a városi kancellária igazgatástörténeti jelentősége nem kerül bemutatásra, így minderről lásd: Mollay – Goda 2006. 26–28.

foglalt kedvezményeket együtt élvezhették. Mindez azt jelentette, hogy a városban élő lakosságnak csak egy része számított a polgárjoggal rendelkező kedvezményezettek közé, akik itt ingatlannal rendelkeztek, viselték a közös terheket, és részesültek a közösségeként elnyert jogokból. Kezdetben mindazokra kiterjedt az összes kiváltság, akik a közös terheket viselték. Politikai értelemben tehát a polgárjoggal rendelkezők tagjai voltak a polgárközségnek (*communitas / Gemeinde*), amelynek tagjait a privilégiumokban rögzített kedvezményeken kívül megillette a közügyek gyakorlása és a hivatalviselés joga is: jogilag minden *concivis / Mitburger* részt vehetett a polgárság éves gyűlésein és választó, illetve választható volt a különböző tisztségekre. A város mint politikai közösség későbbi átalakulásai és változásai azonban több helyen módosították a jogi kereték gyakorlati érvényesülését.¹¹

A város polgárközségként való felfogását német területeken a kommuna-mozgalom teremtette meg, és mindez a városiakok sikeres érdekérvényesítésének eredményeképpen több helyen tanácskormányzathoz vezetett. Számos közösség esetében ugyanis a korábban a városiakok illetve a földesúr képviselői (*Vogt, Schultheiß*) között közvetítő személyek és csoportok a feudális hatóságtól egyre több jogot szereztek – esetenként kaptak – meg a település nevében. Következő lépésként pedig a városi lakosság vezetői a létrejövő polgárközség (*Gemeinde*) önkormányzati kiváltságait az irányító szervként létrejövő tanács (*Rat*) választott tagjaiként gyakorolták.¹²

A legtöbb esetben mégis tisztázatlan, hogy a városi polgárjoggal rendelkezők összességét jelölő kifejezések, mint például az *Allgemeinheit, gemeine Bürger*, vagy egyszerűen *Gemeinde* milyen csoportokat jelöltek. Míg számos esetben az adott elnevezés valóban – legalábbis kezdetben – a polgárság vagy a céhpolgárok összességére vonatkozott, addig másutt lehetett a céhpolgárok szűkebb köre (például Felső-Svábföld városaiban); a tanácsnon kívüli összes polgárjoggal rendelkező lakos (például Berlinben) és a nem tanácsképes és nem céhtag, de polgárjoggal rendelkezők tág csoportja (például Münsterben). A polgárok jelentős részének jogai (házasodás, vagyonszerzés és hasonló) közül tehát a gyakorlatban idővel sok helyen elsorvadt a választhatóság, sőt a választás lehetősége is. A tényleges irányítás ezekben a közösségekben egy szűk tanács-elit kezébe került, és a polgárság véleményének fő fórumaiként a polgárgyűlés (különböző városokban *bursprake, burdinc, Etting, Bürgertag* illetve *Schwörtag* néven) és a korporatív testületek maradtak fenn, amelyek csupán kivételes esetekben hallathatták érdemben a szavukat (így például háború, szövetség, vagy adózási kérdések tárgyalásakor).¹³

A német városiasodásban megfigyelhető változások időbeli eltolódással Sopronban is jelentkeztek. Az 1277-ben várossá emelt település öngazgatás szempontjából ekkor szabadult fel az ispáni hatóság alól, az önkormányzatiságát megtestesítő személy pedig a 14. század első feléig a városbíró (az első fennmaradt kiváltságlevélben *villicus*, később *iudex*) volt.¹⁴ Az igazgatási ügyek differenciálódása, illetve a testületi elv

¹¹ Házi 1941. 269–271.; Mollay 1956. 51–53.; Tirnitz 1971. 53–55.; Szende Katalin: Polgárnak lenni. A polgárjog megszerzésének elvei és gyakorlata a késő-középkori Sopronban. In: *Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv 1* (2006), 85–89. A továbbiakban: Szende 2006.

¹² Isenmann 1988. 136.

¹³ Engel 1993. 57. 114–116.

¹⁴ Tirnitz – Szakács 1996. 7–13. Az 1277-es kiváltságlevélet lásd Kubinyi András (szerk.): *Elenchus Fontium Historiae Urbanae*. Vol. III. Pars 2. Budapest, 1997. 68–71. A továbbiakban: Kubinyi 1997.

erősödése következtében az 1310-es évektől a városbíró munkáját tizenkét esküdt (*iurati*) segítette, akiket a város első emberével együtt minden év április 24-én, Szent György napján választott Sopron polgársága (*communitas / Gemeinde*).¹⁵

A 14. század közepétől a beáramló németiség befolyása – a polgármesteri tisztség megjelenése és szerepének erősödése mellett – abban is érvényesült, hogy az esküdtek testületének megnevezésére egyre gyakoribbá vált a tanács (*Rat*) kifejezés. A fennmaradt oklevelek tanúsága szerint utóbbi 1389-ben tűnik fel először: „geswörn purger die zeit des Rats”, míg tíz évvel később a „geswörn purger” megfogalmazással találkozunk.¹⁶

A fenti átalakulás a főtisztségek viselőinek és az esküdtek viszonyának megváltozásával is járt. Az egyik 1379. évi *missilis*ben a levél írójaként még „iurati et totum consilium in Suppronio” szerepelt, ám négy hónappal később már „magister civium, iudex et iurati in Suppronio”. Az egyre inkább német nyelvű kancelláriai kiadványokban 1400 után már az utóbbi címet használták: „wir der burgermeister, richter und der rat der stat Ödenburg”, majd nemsokára állandósuló kiegészítője lett az „und die ganz gemain” kifejezés formájában. Ennek megfelelően elmaradt tehát a polgármester és a városbíró személyi megemlézése, míg ettől kezdve a polgárok összességét is belefoglalták az oklevéladó nevébe. Az *intitulatio* átalakulása mögött a tanács tekintélyének növekedése látható a városi közigazgatáson belül. Az esküdtek testülete tehát fokozatosan vált tanácsadó szervből a hatalomgyakorlás és döntéshozatal részévé.¹⁷ A 14. század végi szabályrendeletekben – párhuzamosan a fenti átalakulásokkal – a polgár (*Bürger*) kifejezéssel a tanácsosokra utaltak, míg az egyszerű polgárok jelölése ekkor a „conclivis” vagy „mitpurger”. A 15. századtól azonban a forrásokban polgárokon a városi kiváltságok teljességét élvezőket, azaz a polgárjoggal rendelkezőket értették. A polgárközség ügyeit igazgató tanácsbeli polgárookra pedig már a nevük előtt szereplő „circumspectus” illetve „herr” szó utalt, míg testületüket kizárólag csak a tanács (*Rat*) elnevezés jelölte.¹⁸

Nemzetközi összehasonlításban, a Sopronnak önálló városi létet hozó 13. század a német területeken a tanácsszerveződések nagy időszaka volt: a század közepéig száz németajkú település rendelkezett tanács-igazgatással, míg 1300-ig további kétszázötven. Az önkormányzatiság megteremtése után azonban még sokáig tartott a további jogok kivívása illetve „elbitorlása”. A legtöbb település számára a teljes körű önkormányzatiság akkor érkezett el, amikor mind a büntető-, mind az igazgatási jogok a polgárközség és ennek választott tanácsa ellenőrzése alá kerültek. Az utóbbi, a város mindennapi életét szabályrendeletekkel rendező grémium számbeli nagysága városról-városra változott, mégis a tizenkettes szám – esetleg ennek többszöröse, ritkábban töredéke – a kezdetektől fontos szerepet játszott, aminek a háttérben leginkább a keresztény szimbólika, a tizenkét apostol számának alapul vétele állt. Míg Sopronban például a fenti jellemző szám megfelelt az esküdtek létszámának, addig az 1340-es vá-

¹⁵ Mollay – Goda 2006. 23–24.

¹⁶ Az egyes kifejezéseket lásd Házi I/1. 225., 243., 245., míg a kérdés szakirodalmára: Mollay 1956. 52–53.

¹⁷ Házi 1956. 212. Az állandósult formulára lásd: Házi I/2. 23., 277.

¹⁸ Szende 2006. 86. A tanács megjelölésére lásd Házi I/1. 257., 281., 289., és I/2. 5., 10.

rosi, illetve az 1396-os tanácsválasztási privilégium értelmében a bécsi tanácsnak tizennyolc választójoggal rendelkező esküdtje volt.¹⁹

A tanács működésének legfőbb helyszínéül a városháza szolgált, ami gyakorlati funkciói mellett a politikai és közösségi élet középpontjaként, a városi autonómia szimbólumaként szerepelt a forrásokban. Ezen épületek születése a német nyelvű városokban a 13. századi kommuna-mozgalomhoz kötődött, és fokozatosan váltak a polgárok házából a tanácsurak házává. A 15. században már, többek között, innen hirdették ki az új statútumokat, olvasták fel az újonnan felvett polgárok neveit, az adólat, később néhány helyen pedig a toronyban óra mutatta az időt.

Az épület falán rendszeresen szerepeltek a közösség használta mértékek hitelesített ábrázolásai, aljában sokszor borospince és üzlet kapott helyet, termei fogadásoknak, néhol pedig könyvtárnak és levéltárnak adtak otthont.²⁰ A ház tárgyalóján kívül és belül szigorú viselkedési kódex szabályozta tanácsbéli polgárok általában rendszeresen, hetente többször (számos városban: hétfő, szerda, péntek) üléseztek. Bécsben például a tárgyalásokon való jelenlétnek igen aprólékosan szabályozott rituáléja is volt. A hosszú, hatszögű tanácsasztal egyik keskenyebb végének középső helyén az uralkodót képviselő városi ügyész (gyakran nemesember) foglalt helyet, tőle jobbra ült a polgármester, balra a városbíró, míg a szemközti keskenyebb oldalon ült a tárgyalást írásban rögzítő jegyző. Az asztal két szélesebb oldalán kilenc-kilenc hely volt a tanácsosoknak, akik közül a legelőkelőbbek a polgármester és a városbíró mellett szerepeltek.²¹ Sopronban a tanácsülések hasonló jellegű rendjéről nem maradtak fenn források.

A városok vezető testületeinek tagjai esküvel kötelezték egymást a helyes fellépésre, a kollegialitás elvének megfelelően többségi szavazás után meghozott döntéseket pedig egyöntetűen (*unanimitet*) képviselték. A tanácsosi tevékenység kezdetben megtiszteltetés volt, tehát nem fizetett tisztség, ami korlátozta a potenciális tanácsosok körét, mégis a pozíció a 14. század második felétől egyre több városban társult anyagi előnyökkel (üléspénz, napidíj, éves költségátalány, útiköltség, ajándékok) is. Hasonló tendenciákról a soproni források a 15. század végétől tudósítanak: kezdetben a tanácsosok tevékenységükért adómérséklésben részesültek, majd az 1530-as évektől teljes adómentességet élveztek.²²

Ekkorra a tanács kezében összpontosult a város minden anyagi, igazgatási, gazdasági, kulturális és biztonsági ügye. A testület nem csupán kapcsolatot tartott a felsőbb, illetve a társhatóságokkal, és őrizte a város számára biztosított tulajdonok és jogok sértetlenségét, hanem – a háramlás jogán – végső fokon a várost illető területet és az azon álló épületeket is gondosan felügyelte (öröklés, vétel, magszakadás, elidegenedés). Ezen felül a telkeken élő lakosságra is gondja volt: jóváhagyta a polgárok számának gyarapodását, és adott eset-

¹⁹ A tanácsalakulások időszakáról: Engel 1993. 59., míg Bécsről lásd Leopold Sailer: Die Wiener Ratsbürger des 14. Jahrhunderts. Wien, 1931. 6–18., 15–30.; Richard Perger: Beiträge zur Wiener Verfassungs- und Sozialgeschichte im Spätmittelalter. In: Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien. 1976/1977. 11–41., és uő.: Die Wiener Ratsbürger, 1396–1526. Ein Handbuch, Wien, 1988. 4–19. A továbbiakban: Perger 1988.

²⁰ Engel 1993. 68–69., és Mollay Károly: A három középkori városháza. SSz. 31 (1977). 234–247.

²¹ Perger 1988. 19. és Helmuth Größing: Die Wiener Stadtanwälte im Spätmittelalter. In: Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien. 1970. 36–45.; míg a kérdés tágabb kontextusához Dietrich W. Poeck: Zahl, Tag, Stuhl. Zur Semiotik der Ratswahl. In: Frühmittelalterliche Studien. 1999. 396–427. és uő.: Rituale der Ratswahl. Zeichen und Zeremoniell der Ratssetzung in Europa (12–18. Jahrhundert). Köln, 2003.

²² Házi II/4. iv–v. és Mollay Károly: Családtörténet és társadalomtörténet (Az 1532. évi soproni mézárosok). SSz. 42 (1988), 301–311.

ben megszüntette egyesek polgárjogát (vagy büntetés, vagy elköltözés miatt). Tűzkárok esetén például hozzájárult az adómérséklésekhez, és felmentést adott egyéb kötelező szolgálatok és kötelezettségek alól. A testület gondot fordított a piac, a vásárok, és a kereskedelmi élet felügyeletére: beszedte a helypénzt és meghatározta a hossz-, és súlymértékeket, továbbá a termékek és iparcikkek árát. Számos esetben a céhek tevékenységébe is beavatkozott: céhszabályokat alkotott és módosított, ellenőrizte a termékeket, elsimította a testületek tagjai közti feszültségeket.²³

Az ilyen széles hatalmi jogosítványokkal rendelkező grémium azonban már régen nem jelentett az összes polgárjoggal rendelkező városlakó szabad akaratából megválasztott testületet. Más városokban már a 15. század elején sem volt minden polgár választó és választható. Míg például Sopronban hivatalosan a tanácsosság feltételei megegyeztek a polgárjogokat élvező lakosok felé támasztott követelményekkel, addig Bécsben a polgárjoghoz nem, de a tanácsossághoz szükséges volt saját belvárosi háztulajdonnal rendelkezni.²⁴

A választás és a tisztújítás mindig valamilyen szakrális időponthoz kötődött és különböző ünnepekkel járt együtt, amelyekben fontos szerepet játszottak a városi élet egyházi épületei is. Sopronban például a várossá válás kezdetétől Szent Györgyhöz (április 24.), míg Bécsben kezdetben Szent Simon és Júdás Tádé napjához (október 28.), majd 1410/11-től Szent Tamás ünnepéhez (december 21.) kötődött a választás. A tisztújítás módja és a tisztségviselés időtartama az egyes városokban gyakorlatilag két véglet között mozgott. Az egyik végletet az jelentette, ha az egész polgárközség választott teljes vezetést évente, ahol az újraválasztás természetesen nem volt kizárva. A másik végleten pedig egy patrícius-oligarchia uralma állt, ahol a választás valójában kooptálással történt élethossziglani pozíciókba. Ezen két szélsőséges példa között természetesen számos lehetőség adódott, így a választók köre lehetett: az egész polgárság (például Lippstadtban és Soestben); a kézműves céhek és a polgárok egyéb politikai szerveződései (például Wetzlarban és Dortmundban); a tanácsosok és/vagy a polgármester (többek között Iserlohn és Hildesheim); az előző év „választóférjiai” (pl.: Beckum).²⁵

A legtöbb esetben mégis a fent említett első példából a másodikba történő átmenet volt a 15–16. századi változások jellemző forgatókönyve. A kooptálás gyakorlatának bevezetése, vagy legalábbis a választók körének „választópolgárookra” történő lecsökkentése sok németajkú városban valójában már a 13. században végbement: a hatalomban lévők a választópolgárságot egyre szűkebben értelmezték, vagy pedig a választást ún. „tanácsválasztó polgárookra” ruházták át. Ezzel párhuzamosan a tisztségviselések kezdetben rendszerint egy évig tartottak, ám majdnem minden városban megpróbálták a vezetők tisztségeikből élethosszig tartó pozícióikat létrehozni. A folyamat végül néhány család döntő súlyához vezetett, ami sokszor együtt járt a korrupcióval és belső pártharcok kialakulásával.²⁶ Mindez sok helyütt a nagykereskedők és a kézműves polgárok társadalmi feszültségeinek és ellentéteinek a leképeződését jelentette.

²³ Isenmann 1988. 131–134.; Tirnitz – Szakács 1996. 7–9.

²⁴ Perger 1988. 14–16. és Szende 2006. 89–98.

²⁵ Engel 1993. 63–69. és Perger 1988. 18–19.

²⁶ Ferdinand Opl: Zur spätmittelalterlichen Sozialstruktur von Wien. In: Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien. 1993. 7–87.

A német városok forrásanyagában a tanácstagság feltételeként hangsúlyozott morális jelzők, mint például a „weise”, „nützlichste”, „vornehme” és „vermögende” valójában az egyszerű polgárok, főként a kézművesek kizárását fejezték ki a választhatók, és sokszor a választók köréből. Az ebből fakadó társadalmi feszültségeket gyakran újabb – sokszor csak névleges funkciókkal rendelkező – ún. „külső” tanácsok létrejötte követte, amivel az irányító elit átmenetileg kielégítette a kézműves ellenzék igényeit, és néhány évtizedig elejét vette a társadalmi feszültségek további növekedésének.²⁷

Bécsben az említett folyamatok már a 15. század elején jelentkeztek. Noha az 1396-os privilégium helyet és szavazatot biztosított a tanácsban a kézművesek számára, érdemi beleszólásuk azonban a város ügyeibe csekély volt, hiszen jelentős részük még a polgárközséghez sem tartozott. Az ausztriai városban ugyanis a *Gemeinde* tagja csupán olyan polgár lehetett, aki valaha vagy a belső, vagy a külső tanács (1408-tól a *Gennanten* / „Kijelölt polgárok”) tagja volt. A község viszonylag szűk tagsága ellenére is meglehetősen csekély befolyással rendelkezett: csupán akkor vonták be az ügyek intézésébe, ha nagyon fontos, sokszor krízishelyzetben hozott döntésekről volt szó. A város igazgatásának fő grémiuma az 1408-ig belső tanácsnak, majd tanácsnak nevezett testület volt, ami a polgármesterrel és a városbíróval együtt húsz választójoggal rendelkező tagból állt, akiket évente a *Genanntten* választott – uralkodói megerősítéssel – főként a saját soraiból és ritkán a *Gemeinde*ből. A kétszáz tagú *Gennanten* tagjait azonban nem a polgárság, még csak nem is a polgárközség (*Gemeinde*), hanem a tanács választotta, méghozzá élethossziglan.²⁸

Ha a *Genanntten* egy tagját ismét tanácsosnak választották, a neve akkor is ott maradt a testület listáján: amint nem viselte többé a tisztséget, azonnal visszakerült a *Gennanten* kollégiumába. Az előbbi grémium évente választott a saját köréből egy negyventagú csoportot (1408-ig a neve külső tanács majd később átveszi a *Genanntten* nevet), amelyet a fontosabb döntések meghozatalába a tanács bevont, és amely az egyes tisztségek viselőinek kiválasztásakor és leköszönésekor segédkezett. A belső tanácsot tehát évente a *Genanntten* választotta, ám a tanács döntötte el, kik legyenek tagjai az élethossziglani tisztséget jelentő *Genanntten*-kollégiumnak: az irányító réteg összetételét és a város belügyeit tehát egy szűk réteg kiválóan kézben tudta tartani. A fentiek értelmében a kézművesek jelentős része képtelen volt érdemben gyakorolni politikai jogait, és nem véletlenül játszott ez a réteg jelentős szerepet a Habsburg-testvérek közötti harcban mind 1408-ban, mind 1462-ben.

A 15. század végén az alsó-ausztriai kormányzat folyamatosan újból és újból beavatkozott Bécs igazgatásába, ami 1519-ben a tartományi kormány elleni fellépés élére sodorta a várost. A felkelést 1522-ben a bécsújhelyi vérbíróssággal az udvar végérvényesen letörte, ami Bécs politikai különállásának a végét is jelentette. I. Ferdinánd intézkedései nyomán 1526-ban lecsökkentették a tanácsstagok számát tizenkettőre; egy új külső tanácsot – ami hasonlított az egykori kétszáz fős *Gennanten* – hoztak létre hetvenhat taggal, és pontos rendeletek szabályozták a belső és a külső tanácsosokból álló városvezetés jövőbeni kiegészítését.²⁹

²⁷ Engel 1993. 63–69. és Tirnitz 1971. 53–55.

²⁸ Perger 1988. 19–23.

²⁹ Perger 1988. 3–4., 21–25., és uő.: Der Wiener Rat von 1519 bis 1526. In: Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien. 1979. 135–168.

Sopronban a polgárközség befolyása a közügyekre a 15. század folyamán erősebb volt a bécsi példánál. A város polgársága, azaz a háztulajdonnal bíró polgárok összessége (*Gemeinde*) a tanács és főtisztviselők viselőinek megválasztása mellett véleményét a 15. századtól már igazolhatóan létező Szent Márk napi (április 25-i) gyűlésein is kifejezhette, ahol az irányítást elnyerő polgárok csoportjához javaslatokkal, kérésekkel és bírálatokkal fordulhatott. Emellett a polgárság képviselőjét a közügyekben az évente választott, huszonnégy tagú külső tanács (*Vierundzwanziger*) egészítette ki, melynek első említése 1391-ből maradt fenn. A városfalakon kívül eső négy negyed (Viertel) képviselő tizenhat külvárosi, és nyolc belvárosi tagból álló testület igazolhatóan az 1420-as években a városvezetők és kézművesek közt dúló belharcok után töltötte be egyre erőteljesebben a közösségi ellenőrzés szerepét, többek között az egyes választott városi tisztségek viselőinek elszámoltatásával.³⁰

Ezzel párhuzamosan a fenti testület a városi pénzgazdálkodás megszervezésének területén segítette az esküdtek munkáját. A külvárosi huszonnegyedek tehát a rendes és a rendkívüli adók kivetésénél és beszedésénél tüntek fel gyakran a forrásokban. Sopronban ekkor háromféle egyenes adót ismertek: egyrészt a vagyonadót az ingatlanok után, másrészt a kereseti adót a kézműipari és kereskedelmi tevékenység után, végül a „társulati” adót a céhek után, amit rendszerint a céhek aktuális vezetői, a céhmesterek fizettek meg. A város területe az adó kivetése szempontjából a 14. század vége óta öt kerületre volt felosztva: a belvárosra és a négy külvárosi negyedre. Az írásbeli munka megszervezése a jegyző feladata volt, aki a belső tanács utasítása alapján a külső tanács tagjaira támaszkodva járt el.

Miután az ingatlanok becsértékét a belső és a külső tanács együttes ülésén megállapította, rendelkezésre állt egy-egy polgár vagyonértéke, amiből az aktuális vagyonadókulcs ismeretében a jegyző megállapította az egyes polgárra kivetendő ingatlanadót. A kereseti adót a belső és a külső tanács együttes ülésén, a forgalom alapján egy összegben állapította meg, és az utóbbit vagy külön összegben tüntették fel az adójegyzékben a vagyonadó összege mellett, vagy – ha mindkettő kis tétel volt – egy összegbe vonták össze. Az így összeállított adójegyzéket a városi jegyző az öt adókerület szerint lemásolta és behajtás céljából az egyes adószedőknek átadta. Ezt követően a falakon belül a belvárosi huszonnegyedek együttesen szedték be a kirótt összegeket, míg a tizenhat külvárosi huszonnegyedes a negyedükben lévő kisebb egységekben, az ún. *ansagok*ban tette egyenként ugyanezt. A beszedett adót a városi kamarás nyugtatvány fejében vette át az adószedőktől, akik sokszor konfliktusokkal terhelt munkájukért tiszteletdíjat kaptak.³¹

A külső tanácsosok feladatai közé ezen felül hozzátartozott a kapuk felügyelete, az éjjeli őrszolgálat, és a külvárosi utcák illetve a város környéki szőlődűlőkben lévő rendes utak karbantartása. Tevékenységük azonban nem merült ki ennyiben, ugyanis kulcsszerepet játszottak a tűzrendészeti védelem megszervezésében, az egészségügyi

³⁰ Mollay – Goda 2006. 24–26.

³¹ Az adószedési gyakorlattal kapcsolatban lásd Házi II/3. iii–xi., míg a vizsgált szűkebb korszakból fennmaradt adójegyzékek: Házi II/4. 393–406. (1488), 407–419. (1489); II/5. 1–17. (1489), 21–35. (1490), 166–175. (1505), 351–365. (1523); II/6. 284–286. (1507–1510), 363–373. (1524), 376–387. (1525). Az adóztatás rendszerének bemutatására és az 1458/59. évi adójegyzékek elemzésére lásd Fügedi Erik: Középkori várostörténetünk statisztikai forrásai. In: Történeti Statisztikai Közlemények. 1:1, 1957. 43–85.; 1:2, 1957. 16–75.; 2, 1958. 33–47.

ellenőrzésben és a katonai szemlék előkészítésében is, a belvárosi huszonnegyedeseket pedig a belváros karbantartása mellett a kapuk nyitására és zárására tették felelőssé.

A 15. század utolsó negyedétől az 1570-es évek elejéig a bemutatott városi önkormányzatiság alapjaiban szinte változatlan keretei között jelentős tartalmi változások következtek be.³² Az átalakulások irányát jól jelzi a polgárközség 1513-as tiltakozó kívánsága, miszerint az évenként választott vezetőségnek a mandátuma megszűntével a Fő téren nyilvánosan mondjanak köszönetet, az új városirányítást pedig kettős vagy hármas jelölés, és nyilvános megkérdezés („*von mundt ze mundt gefragt*”) után szótöbbséggel válasszák. Bár a közgyűlési jegyzőkönyvek ebben a kérdésben a későbbiekben nem nyilatkoznak, a visszaélésekkel kapcsolatos panaszok világosan jelzik a polgárság és vezetés átalakuló viszonyrendszerét.

Már az 1490-es évek közepén fájlalta a község a tisztségek utáni számadások elmaradását, az egyik városbírónak egy polgártársuk vasra veretéséhez vezető túlkapását, a fegyvermester viselkedését, és a jobbágyfalvak „falugrófként” fellépő tanácsosok általi önkényes igazgatását. Később mintha semmi sem változott volna: az 1507-ből származó jegyzőkönyv újból egy tanácsos visszaéléséről tudósít. 1524-ben pedig a kamarási, templomatyai és ispotálygondnoki elszámolások ismételt számonkérésén túl a lakosság bizalmatlansága a kamarás iránt odáig fajult, hogy a polgárság ellenjegyző kinevezését követelte a tisztség viselője mellé. A tanács visszaéléseiben ekkor a beosztottjai is osztoztak: a polgárság követelte, hogy a toronyőr ne láthassa el egy személyben a borkorcsolyási tisztséget is, míg az egyik városi szolgától korábbi viselt dolgai miatt azonnali hatállyal meg szeretett volna szabadulni a város.

A következő évi közgyűlés szintén egy tanácsos visszaéléseitől (jogtalan borkimérés, egy ártatlan polgár börtönbe vetése, és így tovább) volt hangos, míg a polgárság nyomtatékosan kérte a városbírói szék vasárnapi működését is, ami megkönnyítette volna a hétköznapi elfoglaltságaik miatt akadályozott polgárok jogsegélyét. A kérés későbbi megisméltése nyilvánvalóvá teszi, hogy a polgárság kívánsága nem teljesült. Ilyen előzmények után nem meglepő, hogy az 1526-os közgyűlési jegyzőkönyv részletesen taglalja az egyik korábbi városbíró törvénytelen cselekedeteit, és a falvak felett bábáskodó tanácsosok túrhetetlen önkényeskedéseit.³³ A fentiekkel összhangban az 1520-as évektől kezdődően a belső tanács több intézkedést hozott annak érdekében, hogy a közügyekben résztvevők összességét – a külvárosiakat lényegében kizárva – az ún. választópolgárságra (*ehrsame Gemeinde*) korlátozza, amelynek a belvárosi polgárokon kívül csupán a városfalon kívüli negyedek huszonnegyedesei és a melléjük kirendelt két-két segítőtárs (*Beistand*) voltak a tagjai. Az átalakulás mértékét jól jelzi, hogy a külváros fenti, csekély számú képviselője sem volt választott személy többé, az 1530-as évektől ugyanis a belső tanácsosok jelölték illetve rendelték ki őket.³⁴

A polgárság Szent Márk-napi közgyűlésein felvett jegyzőkönyvek (*Gemeinbetrachtungen*) tanúsága szerint ez a komoly belső feszültségeket keltő folyamat a század közepén teljeseedett ki. Az 1540-es évek végén már a külvárosi huszonnegyedesek

³² Tirnitz 1971. 61–78.

³³ A példák: HÁZI II/2. 183–184. (1496), 185–187. (1507), 193–196. (1524), 196–199. (1525), 199–203. (1526).

³⁴ Tirnitz 1971. 53–61. A Bécsűjhelyen korábban lezajló hasonló folyamatokról ad elemzést Albert Müller: *Machtpositionen und Ordnungen. Zwei oder drei Bausteine zu einer Sozialgeschichte von Wiener Neustadt im Spätmittelalter*. In: Sylvia Hahn – Karl Flanner (szerk.): *Die Wienerische Neustadt. Handwerk, Handel und Militär in der Steinfeldstadt*. Wien, 1994. 425–470., 532–542.

segítőtársait is a belső tanács nevezte ki. A város igazgatásában tehát ezt követően tanácsként a választópolgárság által megválasztott tizenkét esküdt, az általuk kijelölt huszonegy fős külső tanács, valamint a belvárosi polgárságból, a külvárosi huszonegyede-sekből és a melléjük segítőtársként kirendelt három-három gazdag külvárosi polgárból álló választópolgárság vett részt. A hatalom-koncentráció betetőzésének jeleként 1569 után a beosztott polgárok (*Beistand*) száma ismét két-két főre csökkent, és a fennmaradt források alapján a korábbiakhoz képest példátlan módon többször is a főtisztségek viselőiből (polgármester, városbíró) és két-három esküdttől álló titkos tanács hozta meg a döntéseket a leglényegesebb kérdésekben.³⁵ A tanácsuralom megerősödése és a polgárközségtől nyert legitimációjának lassú megszűnése tehát Sopronban is együtt járt a vezetés oligarchikus társadalmi és politikai szándékaival, amiben a főszerepet a min-denkori polgármesterek és városbírók játszották.

A polgármester és a városbíró

Bár az önkormányzatiság keretein belül a tanács együttesen gyakorolta a polgárközség ön-igazgatási jogait, mégis a testület – esetenként több – vezetője (polgármester, városbíró) gyakorolta a legnagyobb befolyást a városi döntéshozatalra. A közösség első emberének funkciója a városi jogok elnyerésének időszakáig vezethető vissza. A város élén álló egy vagy két polgármester a rajnai püspöki városokban már az 1220-as, 1230-as években feltűnik: ők azok, akik a polgárközség képviselőjeként a tanács vezető pozícióiból kiszorították a földesúr képviselőit (*Schultheiß, Ammann*). A tisztség azonban még a német törzsterületeken is sok helyen csak később jelent meg. Számos svábföldi városban például csak a 14. században, a céhalkotmányozás idején tűnt fel, és esküje alapján feladata – a tanácshoz hasonlóan – a *bonum publicum / gemeiner Nutzen*, azaz a béke, a közjó és a közös felelősségviselés fenntartása és elősegítése volt.³⁶

A tisztség a sváb területekhez hasonló időszakban jelenik meg számos nagyobb német városban (többek között Magdeburgban, Konstanzban és Goslarban) is, ahol viselőinek száma általában egy és három között ingadozott, *capitaneus, stettmeister* vagy *magister der Bürger* elnevezéssel. Feladataik közé tartozott többek között a tanáccsal együttműködve a város általános igazgatása, a diplomáciai és katonai kapcsolatok fenntartása, sőt, sok helyen a városi pecsétnek, a kapuk, a levéltár és a városi pénztár kulcsainak az őrzése is. A sokrétű ismereteket és jelentős gazdasági önállóságot és befolyást kívánó tisztség több városban szinte örökölhető pozícióvá vált, hiszen a hozzá szükséges vagyon, kapcsolatok és más feltételek csak kevés családnak adtak meg. Sokszor a polgármester-dinasztiák kialakulásával állt összefüggésben a tisztség betöltőinek számbeli növekedése is: néhány városban, így Konstanzban is, a fenti oligarchizálódás ellen lázadó középpolgári ellenzék elérte, hogy a polgárközség élén két (egy patrícius és egy céhpolgár) polgármester álljon.³⁷

³⁵ Minderről lásd a közgyűlési jegyzőkönyvek 1540-es évekbeli köteteit: Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron Város Levéltára (A továbbiakban: SVL), IV. A. 1002. a. *Antiquae reflexiones Communitatis Soproniensis / Gemeinbetrachtungen* (Oe Lad. XXX et EE, fasc. 1, 1542–1700) és az átalakulás eredményeit mutatja: SVL, IV. A. 1023. Musterregister, 1569.

³⁶ Isenmann 1988. 133–134.

³⁷ Engel 1993. 63–69.

Kamarások, templomatyák és egyéb tisztségek

A városvezetés igazgatási teendőinek szaporodásával egyre gyakoribbá vált majdnem minden németajkú városban további – rendszerint a tanács tagjai által betöltött – tisztségek létrehozása. A városok gazdasági megerősödéséből fakadóan az első szakosodott feladatok a pénzügyek igazgatásához kapcsolódtak. A számos kiadás (adó, igazgatási költségek, a városi írásbeliség fenntartása) és bevétel (adók, vámok, monopóliumok, illetékek, büntetések) kezelésével tehát a városi tanácsok saját körükből kamarásokat, számos esetben továbbá rendelkezésük alá bocsátott elszámoló-mestereket bíztak meg. Mindez pontosan megfelelt a pénzügyi autonómia kívánalmainak, és a legtöbb esetben döntően a direkt vagyonaadó polgároktól történő behajtásán volt a legnagyobb hangsúly.

Az adóztatás azonban a sokszor egyenlőtlen kivetés miatt komoly feszültségeket keltett a polgárközségen belül, ezért számos tanácsos nem kívánta elfogadni a kamarási pozíciót, illetve részt venni a kivetésben, ezért sok helyen külön szabályzatokban kellett megtiltani a kamaráság visszamondását, illetve a pozíció betöltése után két-három éves tisztség-mentességet kellett biztosítani. Általában azonban nem kellett az esküdteket a kamarási pozícióba kényszeríteni, hiszen a tisztség, ugyan meghatározott ideig csupán, mégis a beszedett összeg feletti rendelkezésre adott lehetőséget.³⁸

A városi önállóság fontos elemét jelentő kamarási tisztség, illetve a pénzügyi elszámolások kötetekben történő vezetése nagyban hozzájárult a városi pénzügy, mint a mindenkori vezetőitől elválló fogalom és intézmény kialakulásához. Az utóbbi lehetett központosított, ahol a tanács által kinevezett külső személy vagy az egyik esküdt látta el a közösség teljes pénzügyigazgatását (egy kassa, központi elszámolások). Másutt nem következett be ilyen központosítás, és a főbb tisztségek viselőinek mindegyike bevételezési és kiutalási jogokkal rendelkezett, ahol a bevételeket illetve a kiadásokat általában szigorúan szétválasztották. Ennek megfelelően ebben a tekintetben csupán néhány középkori városban létezett fiskális egyöntetűség, ahol az áttekinthetőség kedvéért a kiadásokat és a bevételeket egységesen egy kasszában vezették. A számos németajkú városban a 13. századig visszanyúló községi pénzügyigazgatás a középkor végéig meglehetősen személyfüggő maradt, bár a tanácsosok igyekeztek hozzáértő és megbízható szakemberekre bízni a polgárközség anyagi erőforrásait. A többi kisebb pozíciót (hegymester, fegyvermester, adószedő, vámszedő) betöltő személy rendszerint fizetett alkalmazott volt, aki felett vagy a polgármester, vagy a kamarás gyakorolt közvetlen felügyeletet.³⁹

Bécsben a város pénzügyeit 1485-ig két polgár (egy tanácsos és a *Gennanten* egy tagja) intézte kamarásként, majd ezt követően hozták létre az egységes kamarából az ún. *Oberkämmerer* (mindig tanácsos), illetve az *Unterkämmerer* (mindig a *Genannten* tagja) tisztségét, ahol az utóbbi leginkább az építésügyért volt felelős. Az adózó polgárság számontartását, az adó kivetésének és beszedésének megszervezését két tanácsos és a *Genannten* két tagja végezte, míg újabb két személy a fenti testületből a vámok bevételeit kezelte és azután a kamarának adta át.⁴⁰ A polgárság hatalma alatt álló

³⁸ Engel 1993. 85–96.

³⁹ Isenmann 1988. 169–181.

⁴⁰ Perger 1988. 21–25., és sokkal részletesebben lásd Otto Brunner: *Die Finanzen der Stadt Wien von den Anfängen bis ins 16. Jahrhundert*. Studien aus dem Archiv der Stadt Wien 1/2. Wien, 1929. 44–45, 37–75., 173–231.

összes telek és ház ingatlanügyeit rögzítő könyvek vezetése újabb két polgárnak (*Grundbuchverweser*) volt a feladata, akik a vásárlások, örökösödések és terhelések ügyeit intézték írnokok segítségével. Kezdetben ők igazgatták az árvák és távollévők vagyonát is, ám 1504-től megjelent ennek külön igazgatójaként a négy *Raitherr* (két tanácsos és a *Genannten* két tagja), akik a tanács nevében az örökös nélküli javak át vételét elvégezték. Pénzügyi és igazgatási szempontból fontos szerepe volt továbbá a *Judenrichtemek* és a *Studentenrichtemek*. Míg az előbbi – rendszerint tanácsstag – bécsi polgár uralkodói kinevezés alapján a zsidó és nem-zsidó személyek közötti ügyekben ítélezett 1421-ig, addig az utóbbit a tanács és az egyetem nevezte ki a két intézmény között keletkező konfliktusos ügyek megoldására.

Bécs kegyúri jogai alapján a Szent István és Szent Mihály templomok építésére és karbantartására a város polgári templomatyákat (*Kirchenmeister*) rendelt, akiknek a tanácsosok és a *Genannten*-testület előtt kellett évente elszámolni. Míg az előbbi templom világi gondnoka legtöbbször esküdt volt és a tanács nevezte ki, addig az utóbbi felügyelőjét a plébániai közösség választotta és többnyire a *Genannten*-testületből került ki. A Szent István templom iskolamesterét (*Schulmeister*) a város alkalmazta és a városi kasszából kapott fizetést, míg a Szent Mihály esetében a tanító a plébániai közösség támogatásából élt. A bécsi polgárközség ellenőrzése alá tartozott néhány karitatív alapítvány is, amelyek közül a legnagyobb és leggazdagabb a *Bürger-spital* volt, aminek a vezetőjét (*Bürgerspitalmeister*) a tanács jelölte ki írnokot, sáfárt és kezelőszemélyzetet is rendelve mellé.⁴¹

Sopronban a középkor végéig nem alakult ki a bécsihez hasonlóan differenciált igazgatás, ám a fenti feladatok számos eleme került önálló tisztségek igazgatása alá. Az utóbbiak között kiemelkedő jelentősége volt az 1420-as évektől igazolhatóan létező városi kamarás (*Kammermeister*) hivatalának, amit rendszerint egy éven keresztül a tanács egyik tagja töltött be. A város vezetése a tisztséget viselő személy irányításával végezte a városi vagyon kezelését, a bevételek és kiadások elszámolását.⁴² Az átlagosnál komolyabb pénzügyi ismereteket igénylő tisztség esetében az 1480-as évektől többször is előfordult, hogy a két főtisztséget viselő személy egyike – rendszerint a polgármester – viselte, ami számára a város bevételeinek jelentős része feletti rendelkezéssel járt együtt. A kamarásoknak rendszerint évente beszámolót kellett tartaniuk a tanácsnak, amiről – a fennmaradt elszámolások mellett – az 1490-es években a *Gedenkbuch* bejegyzései is tanúskodnak. Az elszámolási fegyelem azonban nem mindegyik kamarásra volt jellemző: 1524-ben a polgárság ismételtlen követelte az egyes tisztségek viselőinek pénzügyi ellenőrzését, a mindenkori kamarás mellé pedig ellenjegyző rendelését kívánta, minden bizonnyal komolyabb eredmény nélkül.⁴³

A konkrét pénzügyigazgatáson felül a város tulajdonában lévő Sopron környéki jobbágyfalvak (Ágfalva/Agendorf, Balf/Wolfs, Harka/Harkau, Kelénpaták/Klingenbach,

⁴¹ Perger 1988. 21–25., és sokkal részletesebben lásd Max Kratochwill: Die Gründung des Wiener Bürgerspitals. In: Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien. 1955/56. 84–96.

⁴² Minderről: Mollay 1956. 49–52.; Tirnitz – Szakács 1996. 8–9.; Mollay – Goda 2006. 24–25. Az egyes elszámolások: Házi II/1. 170. (1427), 172. (1430), 172–173. (1431–1432), II/4. 256–269. (1466), II/5. 39–65. (1495–1496), 118–138. (1503–1504), 205–241. (1514), 382–440. (1524–1525).

⁴³ A főtisztséget viselők kamarási elszámolásai: Házi II/5. 77–95. (1498–1499), 141–166. (1504–1505), és a *Gedenkbuch*-ban nyugtázott elszámolások: Mollay – Goda 2006. Nr. 41., 42., 58., 80., 95., 104., 131., 133., 180., míg a polgárság 1524-es panaszáról: Házi II/2. 193–196.

Kópháza/Kolnhof, Meggyes/Mörbisch, Sopronbánfalva/Wandorf) gazdasági irányítását az adott községek felügyelőjeként (*Graf*) szintén egy-egy belső tanácsos végezte évről évre. A város feudális függésében élő falvak ilyen típusú ellenőrzéséről már az 1410-es évekből maradt fenn adat.

Az 1507-es közgyűlési jegyzőkönyv kivételes módon egyenként megnevezi, hogy az újonnan megválasztott városvezetők közül kinek jutott az egyes jobbágyfalvak felügyelete. A fenti igazgatási gyakorlatot, amiről – a kamarási tisztséggel ellentétben – rendszerint nem készült számadás, a polgárközség számtalan alkalommal nehezítette, számon kérve az egyes tanácsosokon a jobbágyok és a város rovására elkövetett visszaéléseiket.⁴⁴ 1496-ban például több tisztséget viselő személy számadási kötelezettségének hangsúlyozása mellett azt kívánta a polgárság, hogy a város falvait a tanács ne egy-egy, „grófnak” nevezett tagján keresztül igazgassa, hanem együttesen, és ezek jövedelméről elszámolás készüljön. A kérések ellenére a tanácsosok „falugrófi” hatalmának tágításából fakadó visszaélések még az 1520-as évek közepén is napirendre kerültek, sőt visszatérő sérelmek voltak a 16. század második felében is.⁴⁵

A város igazgatási jogköréhez tartozott továbbá Sopron és a környező falvak templomainak gazdasági felügyelete is, amelyet a tanács szintén egy-egy, a forrásokban templomatyának (*Kirchenvater/meister*) nevezett tagján keresztül gyakorolt. Ilyen típusú számadások a városi ispotályt igazgató személytől (*Spitalmeister*) már az 1420-as, míg a Szent Mihály templom világi gondnokától folyamatosan az 1490-es évekből maradtak fenn nem csupán tanácsosoktól, hanem polgármesterektől is.⁴⁶ A templomatyát rendszerint a tanács választotta és ellenőrizte, de olyan eset is előfordult, hogy a megválasztott *Kirchenvater*ek csupán Isten és Szent Mihály előtt kellett számot adnia gondnoki tevékenységéről. Hasonló világi felügyelő vezette a bánfalvi Szent Farkas, a soproni Szent György és Szent János kápolna, illetve a ferences templom és a Várarókmenti Boldogasszony templom bevételeit és kiadásait is. Az utóbbi kettő pénzügyeit egy-egy személy több mint egy évtizedig is igazgatta, míg a Szent Farkas kápolna felügyeletében egyszer a városvezető tanácsos apát polgármester fia követte.⁴⁷ Az említett tisztségeken kívül különösen az adófizetés és a védelem megszervezése során hárult fontos szerep a város egyes belső közigazgatási egységei (*Viertel*) élén álló, rendszerint a tanácsosok közül kikerülő negyedmesterekre (*Viertelmeister*), illetve a külső tanácsosok személyében az adóbizottsági tagokra (*Steuerherr*). A szőlőműveléssel és bortermeléssel kapcsolatos igazgatási kérdésekben

⁴⁴ Minderről: Tirnitz 1971. 55–65., és az 1410-es elszámolás: Házi II/1., 155–156.

⁴⁵ A hivatkozott közgyűlési jegyzőkönyvek: Házi II/2. 183–184. (1496), 199–203. (1526).

⁴⁶ Minderről: Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Győregyházmege múltjából IV. szám 1. rész, Sopron, 1939. (A továbbiakban Házi 1939) 31–32., 90., 212., 247., 333–334. (általában és a Szt. Mihály templomról különösen), 150–153. (ispotály). Az utóbbira vonatkozó számadások: Házi II/2. 306–313. (1420), Házi II/3. 56–63. (1436–1437), 94–108. (1438–1439), 108–112. (1439), Mollay – Goda 2006. Nr. 53. (1495). A Szt. Mihály templomra vonatkozó számadások: Házi II/5. 65–66. (1495), 440–444. (1496 táján), illetve a bejegyzések a *Gedenkbuch*-ban: Mollay – Goda 2006. Nr. 2., 4., 5., 6., 7., 92., 98., 99.

⁴⁷ A rendkívüli eset: Mollay – Goda 2006. Nr. 99., míg a többi kápolnára és templomra: Házi 1939. 58., 176–188. (ferences templom), 139–140., 234. (Szt. János kápolna), 234. (Szt. Fábán és Szt. Sebestyén kápolna), 228–229. (Szt. György kápolna), 203. (Várarókmenti Boldogasszony templom), 261–267. (bánfalvi Szt. Farkas kápolna). Az egyes elszámolásokra vonatkozóan a ferences templomra lásd Mollay – Goda 2006. Nr. 189. (1508), Házi II/5. 245–270. (1518–1522), 367–382. (1523–1527); a Szt. János kápolnára lásd Házi II/5. 270–283. (1518–1530); a Szt. György kápolnára lásd Házi II/5. 241–244. (1515–1517); a Várarókmenti Boldogasszony templomra lásd Mollay – Goda 2006. Nr. 85. (1502); a bánfalvi Szt. Farkas kápolnára lásd Mollay – Goda 2006. Nr. 95. (1500), Házi II/5. 96–118. (1502–1510).

a hegymestereknek (*Bergherr/-meister*) jutott meghatározó szerep a 16. század közepéig két külső tanácsos személyében, majd egy, illetve két esküdttel kiegészülve.⁴⁸

A tanács együttesen vagy egyes tagjain keresztül, különféle fizetett alkalmazottak, például torony- és kapuőrök, és egyéb városi szolgák felfogadásával is biztosította a polgárok érdekeit, személyi és vagyónbiztonságát. A városlakók gazdasági érdekei megőrzéséért vásárbíró (*Marktrichter*) alkalmazott, aki ügyelt az elővásárlás és a házaknál történő árusítás tilalmának megtartására. 1457-ben felfogadtak egy személyt a városmesteri (*Statmeister*) feladatok ellátására, aki városgazdaként felügyelt a rendre, illetve a tisztaságra, és külön fizetségért őrizte a káposztáskerteket. A városban élő zsidók és polgárok közötti pénzügyekben gyakran a zsidóbíró (*Judenrichter*) közvetített.⁴⁹ Sopron vezetése a külső támadások ellen megszervezte és fegyverben tartotta a polgárságot, karbantartotta a várfalakat és külön védelmi berendezéseket is létesített. Már 1466-ban van adat ágyúmester (*Puchsenmeister*) felfogadására, majd később a város alkalmazott külön fegyvermestert, fegyvertárost, lőporkészítőt, lakást biztosított nekik, járandóságot is fizetett és beszerezte a nyersanyagokat. A fentiekén kívül Sopron rendelkezett kapuőrökkel, törvényszéki szolgákkal, éjjeliőrökkel, toronyőrökkel, hóhérral, városgazdával, csószokkal, futárokkal és kamarási szolgákkal. Az 1530-as évek elejére tehát a várost közvetlenül irányító személyek mellett a fizetett alkalmazottak sora szolgálta mind a polgárközség, mind a vezetés érdekeit.⁵⁰

III. Önkormányzatiság a szakszerűség előestéjén

A 15. század utolsó két évtizedétől kezdődően mind a városvezetők, mind a segítségükre lévő tanácsosok tevékenységének köszönhetően jelentős változásokon ment át Sopron önkormányzatisága. Az alapokat mindehhez természetesen az évszázad első felének gazdasági, társadalmi és kulturális eredményei fektették le. Ennek ellenére a modern értelemben vett, az 1530-as években bekövetkező szakszerű ügyvitel előzményét a középkor utolsó négy évtizede jelentette. Az összegzés keretében érdemes módosítani az Ember Győző felvázolta általános képet a jelen kutatás eredményeivel.⁵¹

A fennmaradt források tanúsága szerint az ekkor még a polgárság egésze, és nem egy kisebb csoportja által egy évre megválasztott polgármester, városbíró és tizenkét fős tanács tevékenysége az 1480-as évektől egyre sokrétűbb megörökítést nyert a mindenkori városi jegyzők és segítők tevékenysége nyomán. Több más várossal ellentétben a két főtisztséget (polgármester, városbíró) viselő polgár Sopronban nem számított a tanácsosok közé, személyük az esküdtekénél nagyobb tiszteletben része-

⁴⁸ Minderről lásd Tirnitz 1971. 54–55., 65–66., 72–75.; Mollay 1956. 48–59., 63–67., 74–80. A hegymesterekre: Házi – Németh 2005. Nr. 376. (1471), illetve Mollay – Goda 2006. Nr. 337. (1523), 338. (1524), míg a fertálymesterekre Házi II/2. 187–188. (1508), 188–190. (1513), 199–203. (1526).

⁴⁹ A fentiekkel kapcsolatban lásd Házi II/2. 191–193. (1523), Házi – Németh 2005. Nr. 3. (1457), míg a zsidóbírói tisztségről: Házi – Németh 2005. Nr. 36. (1439), Mollay – Goda 2006. Nr. 75. (1497), 396. (1531).

⁵⁰ A forrásokról: Házi – Németh 2005. Nr. 580. (1466), Mollay – Goda 2006. Nr. 423. (1536), 424. (1537), 426. (1536), 427. (1537). A város hadra fogható lakosságával kapcsolatban: Házi II/6. 412–419. (1526), Mollay Károly: Kőszeg 1532. évi ostroma és Sopron. SSz. 37 (1983), 193–236. (1532), és a későbbiekéről: SVL, 200. IV. A. 1023 (1569), míg a többire lásd Oe Lad. XXXIV. et II. Az 1530-as évekre kialakult igazgatási állapotról részletesen ír Baraczka István: Az 1535/36. évi Sopron városi kamarai számadáskönyv néhány tanúsága. SSz. 23 (1969), 207–215.

⁵¹ Ember 1946. 542–566.

sült. Az 1370-es évektől a formulákban és a gyakorlatban is a város első emberének a polgármester számított. A hetente többször igazgatási és bíraskodási ügyekben ülésező tanácsban végzett munkáján kívül a legfontosabb ügyvivője volt a városnak, aki jelentős mértékben rendelkezett a polgárközség anyagi erőforrásai felett. Bevételeiről és kiadásairól rendszerint évente kellett elszámolnia a tanács (és képletesen a polgárközség) előtt: hirtelen halála esetén pedig hasonló kötelezettsége volt a hozzátartozóinak, leggyakrabban az özvegyének vagy a fiának.⁵²

A mindenkori polgármester tisztségét gyakran kötötte össze más pozíciókkal is. Ezek között leggyakrabban a kamarási feladatok ellátása szerepelt, de az 1490-es évek végén például a polgármester egyszerre látta el a sókamara vezetését és a Szent Mihály templom világi felügyeletét is. Ugyan a „falugrófokról” teljes lista csak egy esztendőből (1507) áll rendelkezésre, de a mindenkori polgármesterek – a kamarasság illetve templomatyaság mellett – szinte bizonyosan rendszeresen ellenőrzésük alá vonták valamelyik jobbágyközség, az említett esztendőben például Ágfalva pénzügyeinek irányítását.⁵³

A 14. század utolsó harmadától a városi önkormányzatiság második embere a városbíró volt: tevékenysége legfontosabb elemének a legtöbbször hétfőn, szerdán és pénteken ülésező bíróság vezetése számított. A vizsgált szűkebb korszakból csupán 1485-ből maradt fenn adat arra, hogy a tisztség betöltője ehhez kapcsolódóan a kamarás teendőit is végezte. Ettől eltekintve a városbíró rendszerint nem viselt más pozíciót, bár a jobbágyközségek irányításával járó haszonból feltehetően ő sem csak 1507-ben vette ki a részét. A bírói székhez a vizsgált időszakban különféle ügyekben fordultak a polgárok, leggyakrabban mégis az örökösödés és a hagyatékok kérdésében jelentek meg az esküdtek előtt.⁵⁴ Számos esetben a per felvétele után a bírói szék írásos beadványokat kért a felektől, tanúkat hallgatott meg, majd többször az alapos vizsgálat és mérlegelés érdekében későbbi időpontra halasztotta a végső tárgyalást.⁵⁵ A megörökített események között szerepeltek bűncselekmények ügyében kirótt pénzbüntetések és a polgárok kölcsönfelvételei is.⁵⁶ A legtöbb ügy mégis a városlakók közti magánjogi viták közös megegyezéssel történő elrendezéséhez kötődött. Ha valakit a bíróság elítélt, esetleg börtönbe vetett, szabadulásakor jellemzően megbékélési nyilatkozatot íratott vele alá a tanács, amiben az illető kijelentette, hogy jogosan vetették őt börtönbe, és ezért a város polgársága ellen bosszúra, illetve megtorlásra nem gondol.⁵⁷

Mivel a tanács, illetve a város vezetősége gyakorolta a város egyházi intézményei felett a kegyúri jogokat, ezért a javadalmas papoknak ígéretet kellett tenniük a rájuk

⁵² Egy 1491-es elszámolás az előző polgármester özvegyéről: Mollay – Goda 2006. Nr. 32.

⁵³ Az itt említett példákra: Házi II/5. 77–95., 141–166., Mollay – Goda 2006. Nr. 42., 93., 104. (kamarasság), Nr. 92. (a hármastisztség), Házi II/2. 185–187. (a falugrófság).

⁵⁴ A *Gedenkbuchban* hagyatékok és végrendeletek pl.: Nr. 11., 20., 46., 70., 124., 139., 141., 156., 163., 178., 188., 193., 199., 228., 230., 235., 236., 246., 262., 284.1., 284.2., 288., 297., 361., 367., 368., 369., 371., 372., 374., 375., 376., 377., 378., 379., 380., 381., 383., 385., 387., 389., 391., 392., 394., 403., 409., 412., 413., 414., 417., 421., 422., 442.; misealapítványok: Nr. 103., 286., 293., 296., 311., 318.

⁵⁵ A városbíró, mint kamarás: Mollay – Goda 2006. Nr. 41. (1485), míg a bírói széknek a *Gerichtsbuchban* megörökített munkájáról: ingatlanügyek (pl.: Nr. 436., 437., 440., 446., 468., 486.), perfelvételek (pl.: Nr. 471., 472., 473., 474.), beadványkérés (pl.: Nr. 465.), tanúmeghallgatás (pl.: Nr. 482., 483., 484., 485.), perhalasztás (pl.: Nr. 462., 464., 528.) és végső tárgyalás (pl.: 467., 477.).

⁵⁶ Bűncselekmények: Mollay – Goda 2006. Nr. 24., 31., 38., 44., 127., 128., 176., 186., 207., 208., 211., 219., 227., 249., 268., 272., 398., 448.; illetve kölcsönügyletek: Nr. 12., 14., 57., 166., 177., 242., 251., 252., 253., 261., 270., 316., 320., 321., 400., 450.

⁵⁷ Az ilyen típusú nyilatkozatok funkciójáról lásd Isenmann 1988. 161–162., illetve Engel 1993. 71–83.; míg a soproni példákról lásd Házi I/6. 41–42., 162–163., 199–200., 216–217., 250–251., 261–262., 278–279., 283., 310–312.

bízott javak megőrzésére és gyarapítására reverzális formájában, amelyek egy részét a *Gerichtsbuch*-ba másolták be. A város megválasztott vezetői ellenőrizték továbbá a különféle egyházi javadalmak pénzügeit, hitelnyújtási szokásait is, amit a templomatyaság intézménye mellett az 1490-es évektől a *Priesterbuch* vezetésén keresztül gyakoroltak.⁵⁸ A tanács által gyakorolt további igazgatási és jogszolgáltatási hatáskörök alapján a *Gerichtsbuch*-ban, a *Gedenkbuch*-ban, a *Bürgerbüchl und Ächtbüchl*-ben, és később a polgárfelvételei könyvekben (*Bürgerbücher*) regisztrálták az újonnan felvett polgárokat, akikért a 16. században kezességet vállaló városlakók között számos tanácsos is szerepelt.⁵⁹ A tanács egyes tagjai igazgatási feladataik mellett a városbírói szék munkájában ülnökkékként vettek részt, ám sokszor őket kérték fel fogott bíróként a peren kívüli megegyezések esetében is.

Feltehetően a testület öt legbefolyásosabb és legtekintélyesebb tagja részesült a polgármester és a városbíró mellett „falugrófként” az alávetett jobbágyközségek igazgatásának előnyeiből. Ezen felül legtöbbször az esküdtek közül kerültek ki a kamarások, az ispotálymesterek és a különféle templomatyák is. Az utóbbi két tisztséget az egyes tanácsosok sokszor éveken át, néhány esetben több mint egy évtizedig viselték.⁶⁰

Annak ellenére, hogy az 1480-as évek végétől a testamentumokat már nem a városi könyvbe vezették, a tanácsosok szerepe tanúként és végrehajtóként továbbra is meghatározó maradt a végrendelkezők számára. A városi bíróság közvetlen hatásköre alá nem tartozó zsidók és a nem-zsidók főként pénzügyi természetű kapcsolataiban pedig a *Judenrichter* közvetített. A tisztség betöltője bizonyosan a tekintélyes, a tanácsosi pozícióig is eljutó polgárok közül került ki. A fent említett feladatok mellett négy tanácsos látta el a rend és főként a pénzügyigazgatása feletti őrködő *Viertelmeister*ek teendőit is, ami nem az egyes utcák, hanem a külváros közigazgatási egységei feletti ellenőrzést foglalta magában.⁶¹

A tanács mellett a városi pénzügyek egy részének gyakorlati – esetenként csupán névleges – ellenőrzését a huszonnegy tagból álló külső tanács látta el. Ember Győző véleményével ellentétben ez a testület nem az 1450-es években alakult, hanem fontos képviseleti és ellenőrzési feladatokat látott el már az 1390-es évek óta.⁶² A testület élén a vizsgált időszakban nem állt ún. szószóló (*Procurator / tribunus plebis / Vormund / Vormünder*), aki más magyar városokban a külső tanácsot irányította és a polgárság képviselőjében hozzászólási és véleményalkotási joga volt a belső tanács ülésein is, azaz a két tanács között közvetítőként működött. A korszak huszonnegyedes testülete közösen hozta meg döntéseit, a belső tanáccsal pedig együttes ülés keretében, főként pénzügyigazgatási kérdésekben egyeztetett.

A 15. század utolsó évtizedeitől kezdve azonban egyre kevesebb adat maradt fent mind a polgárközség, mind a külső tanács elszámoltatási jogosítványaira, ami

⁵⁸ Az itt szereplő reverzálisok: Házi – Németh 2005. Nr. 554., 555., 556., 557., 558., 559., 560., 561., 562., 563., 564., 565., 566., 567.; a Papi könyv (*Priesterbuch*) forrástani leírása: Házi II/6. III–V., jelzete: SVL, 204, IV. A. 1027, DI. 3799. (Lad. XLIX. cs. ZZ nr. 105).

⁵⁹ Minderről lásd Szende 2006. 89–98.; A források: *Bürgerbüchl und Ächtbüchl*, levéltári jelzete: SVL, IV. A. 1027, DI. 3830.; SVL, 179, IV. A. 1003. g; *Bürger-Register*, fasc. I.; Házi – Németh 2005. Nr. 526., 571.; Mollay – Goda 2006. Nr. 28., 84., 443.

⁶⁰ A kamarások: pl. Házi II/5. 39–65., 118–138., 205–241., 292–350., 382–440., Mollay – Goda 2006. Nr. 58., 80., 131., 180.; ispotálymester: Mollay – Goda 2006. Nr. 53.; a templomatyák: pl. Házi II/5. 65–66., 96–118., 241–283., 367–382., 440–444., és Mollay – Goda 2006. Nr. 4., 98., 99., 189.

⁶¹ Minderről lásd a korábbi ismertetést.

⁶² Ember 1946. 551.

megelőlegezte az 1530-as évektől bekövetkező változásokat, amikor a külső tanács megválasztása és a választópolgárság irányítása teljes mértékben a szűkebb városvezetés kezébe került. A nyolc belvárosi, és a falakon kívüli városrészek képviselőjében jelen lévő négy-négy külvárosi huszonnegyedes adóigazgatási feladatait azonban még a 16. század során is megőrizte.⁶³ A huszonnegyedesek két tagja a fenti fáradtságos munkája mellett a hegymesteri teendőket is ellátta. A külső tanácsosokkal kapcsolatban összegzőképpen elmondható, hogy míg a 15. század elején inkább a polgárközség eszközeként a belső tanács ellenőrzése (pénzügyek, véleményezés, gyűlések szervezése) jelentette a legfontosabb feladatukat, addig a 16. század közepére csoportjuk a belső tanács akaratát szolgáló adminisztratív testületté vált.⁶⁴

Sopron későközépkori önkormányzatisága tehát – összehasonlítva a korábban bemutatott német példákkal illetve Béccsel –, az elzálogosítás (1442–1463) időszakától eltekintve, jelentős függetlenséggel rendelkezett a város földesurával, vagyis az uralkodóval szemben, ám ennek a függetlenségnek a gyakorlati megvalósulása és tartalma a mindenkori vezetőség elképzeléseinek és akaratának múlott. A polgárság véleményét rögzítő közgyűlési jegyzőkönyvek tanúsága szerint a fent bemutatott, szervezett öngazgatási gyakorlat céljait és érdekeit tekintve korántsem volt konfliktusmentes, és az 1520-as évektől kezdve az igazgatási szakszerűsödés összekapcsolódott az egyre önkényesebb hatalomgyakorlás technikáival.⁶⁵

Összegzőképpen elmondható tehát, hogy a városvezetés és a tanácsosok – részben ausztriai példák alapján – a középkor utolsó évtizedeiben megteremtették a modernnek számító, hatékony és specializált városigazgatás előzményeit. Mindez azért különösen jelentős, mert Sopron – közjogi helyzetéből fakadóan – a szomszédos németajkú városoknál sokkal nagyobb önállóságot élvezett. A szakszerűsödés kezdetei, és a külvilággal való kapcsolatot jellemző erőteljes autonómia azonban korántsem jelentette egyértelműen a polgárközség javának a kiteljesedését. Sopron irányítását ugyanis ekkortól a vezetés és a polgárság viszonyát a felettes hatóság (*Obrigkei*t) és az alattvalók (*Untertanen*) viszonyrendszerében elképzelő elit vette a kezébe.⁶⁶ A város polgárságának kiszorítása a tényleges döntéshozatalból – Ember Győző elgondolásával ellentétben – egyáltalán nem erőszakos befolyástól mentesen ment végbe: a kifelé élvezett autonómia, az erősödő igazgatási modernizáció és a befelé fokozottan érvényesülő ellenőrzés, esetenként elnyomás, együttesen teremtette meg a 16–17. századi Sopron sikereinek az alapját.

⁶³ A pénzügyi ellenőrzésre vonatkozó 15. század végi példák: Mollay – Goda 2006. Nr. 32., 93., 104.

⁶⁴ Tirnitz 1971. 53–79.

⁶⁵ A német példákról illetve a bécsi viszonyokról: Isenmann 1988. 131., 136–138., 195.; Engel 1993. 114–116.; Perger 1988. 21–23.; míg Sopronról Goda 2004. 308–328.

⁶⁶ A soproni politikai és kulturális változások jellegéről lásd Házi – Németh 2005. 80–85., míg ezek tágabb összefüggéseiről lásd Erich Maschke: „Obrigkei” im spätmittelalterlichen Speyer und in anderen Städten. In: Archiv für Reformationsgeschichte. 1966. 7–22.

Haszonbér (árenda)

Az urbáriumokban is rögzített paraszti, zselléri bérletek a kutató számára egyes tételekben jelentősnek tűnnek, ugyanakkor azok alakulása, helye, aránya a dominium pénzgazdálkodásában máig nem ismert. Így az alábbi bérletekre vonatkozó paraszti folyamodványok az adott települések agrártörténetén kívül csak adalékuul szolgálhatnak a haszonbérek – ismertebb latin eredetű, népies kifejezéssel az „árendák” 18–19. századi alakulásához.

A gartaiak¹ 1746-ban az uradalmi erdők közel kétszeresére emelt makkoltatási díjának mérséklését, valamint a régebbi összeg visszaállítását kérték. A Comissio arra hivatkozva, hogy az évben a makkoltatási időszakasz már lezárult, a díjakat nem módosította.²

A vitnyédiek 1753-ban többek között a halászó vizeik állapotát, hozamuk megromlását panaszolták. Mindezek ellenére az árendát az uradalom nem mérsékelte.³

1754-ben a tamásiak az alábbiakat sérelmezték: bár a földesúrnak évente összesen mintegy 1200 ft árendát fizetnek, az uradalmi tisztviselők ennek ellenére több földterületet is elvesznek tőlük, majd ezeket a területeket másoknak használatba adják. Ez a tendencia leginkább az *Adorjan* pusztát érintette. Mindennek megszüntetését kérték. A Comissio állásfoglalása elutasító: *nihil*.⁴

A bodonhelyiek 1754-ben a nemrég megnövelt árendájuk összegének mérséklését kérték, amit a Comissio elutasított.⁵

A kapuváriak 1755-ben hg. Esterházy Miklóshoz fordultak, és a hg. Esterházy Pál által megerősített előjogaikra hivatkozva az árenda megemelt összegének, és a füstpénznek az elengedését kérték.⁶

A babótiak 1756-ban azon panaszukkal fordultak a Comissiohoz, miszerint a már régóta a telkekhez tartozó, általuk használt *Petlen* nevű területet el akarják tőlük venni, és azt a soproni mészárosoknak kívánják fűbérbe használatba adni. Az eddigi állapot fenntartását kérték.⁷ Az eredménytelenség jeleként a babóti jobbágyok nem sokára a herceghez fordultak panaszukkal: a határukban fekvő, régóta évi 20 ft árenda fejében bírt *Petlen* területet arra hivatkozva, hogy oda a jövőben a hercegség ménesbeli lovait hajtják, elvették tőlük. Az árendált rész visszaadását kérték. A panaszlevél hátoldalán egyértelmű állásfoglalás olvasható: *nihil*.⁸ Az ügybe belenyugodni nem

¹ ma Kapuvárhoz tartozik

² MOL P 151. Proth. XVIII. (sorszám és oldalszám nincs megadva), 1746. január.

³ MOL P 150 ad Nrum 6/1753

⁴ MOL P 151 Proth. XIV. Nr.290., 1754

⁵ MOL P 151 Proth. XIV. Nr.546., 1754

⁶ MOL P 150 ad Nrum 4., 1755

⁷ MOL P 150 ad Nrum 40/1756

⁸ MOL P 150 ad Nrum 40/1756

tudó lakosok 1757-ben azt panaszolták, hogy a *Petlen* nevű rét után 20 forintot kell fizetniök, de az már a katonák portiojához tartozik.⁹

A bogyoszlóiak 1756-ban hg. Esterházy Pálhoz azzal a kéréssel fordultak, hogy a település használatában lévő *Bika rit* utáni haszonbér fizetése egy évvel elhalasztásra kerüljön, ugyanis ez a rét a tárgyévben semmi hasznot sem hozott.¹⁰ A Comissio a kapuvári tiszttartót utasította, az hasonlóan járjon el, mint ahogy azt a bodonhelyiek ugyanilyen kérése esetében tette.¹¹ A rákövetkező esztendőben a bogyiszlóiak arra kérték a Comissiot, hogy a *Bika réth* nevű legelőt, amely számukra már semmi hasznot sem hoz, ne tekintse hasznos földterületnek, és az erre a területre ölenként kiszabott 2,5 d befizetését engedje el. Az uradalmi szerv döntése egyértelmű: *nihil*.¹²

1758-ban a pordányiak arra hivatkozva, hogy a nagyon gyenge terméseredményeik ellenére a Comissio a szolgáltatukat 4 mérő őszi és 4 mérő tavaszi szántással megnövelte, árendájuk összegének mérséklését kérték.¹³

A sarródiak panasza is szolgáltatásuk emelésével kapcsolatos. Még nem oly' régen a hansági kaszálókon boglyahelyenként 6 garast fizettek, de ezt az uradalom évről-évre följebb emelte, és most már 10 garast szed be az ispán. A boglyapénz összegének mérséklését kérték.¹⁴

1758-ban a barbacsiak az alábbi folyamodást tették: a közel két éve tartó folyamatos áradások következtében rétjeik tönkrementek, emiatt állatállományuk lecsökken, élelmiszerkészleteik kimerültek. A Comissiotól az uradalom *Somorjai* rétének a bérletét kérték. A Comissio egy terület haszonbérbe adását mondta ki.¹⁵

Ebben az esztendőben a babóti úrbéresek ismételten kérték, hogy a *Petlen* után fizetendő évi 20 forint árendát engedjék el nekik, de az állásfoglalás ugyancsak elutasító volt.¹⁶

A csornaiak az ún. boglyapénz (*baglyapénz*) összegének mérséklését kérték, ugyanis az uradalomtól haszonbérbe vett legelők az áradások miatt semmi hasznot sem hoztak. A Comissio az áradások okozta veszteségek enyhítésére az árenda mérséklését mondta ki.¹⁷

A kecöli jobbágyok 1762-ben arra kérték az uraságot, hogy a „*makk-bér*” felét, miképpen azt a külső (más helységbeli) jobbágyok esetében már megtette, nekik is engedje el. A Comissio folyamodásukat a kapuvári tiszttartónak véleményezésre kiadta.¹⁸

A csapódiak 1763-ban a makkoltatás haszonbérének megemelése miatt fordultak a regenshez. Kérelmükben a hg. Esterházy Pál idejében megállapított árendákra hivatkoztak, amelyet most sertéseknél 12 d-ról 36 d-ra, a süldőknél 6 d-ról 24 d-ra és a malacoknál 3 d-ról 18 d-ra emeltek. A régi árenda visszaállítását kérték.¹⁹ Az 1764. jú-

⁹ MOL P 151 Proth. XV. Nr.703., 1757

¹⁰ MOL P 150 Nr. 48/1756

¹¹ MOL P 150 Nr. 49/1756

¹² MOL P 151 Proth. XV. Nr.723, 1757

¹³ MOL P 150 Nr. 28/1758

¹⁴ MOL P 150 ad Nrum 42/1758 Kapuvár

¹⁵ MOL P 151 Proth. XVI. Nr.31, 1758

¹⁶ MOL P 151 Proth. XVI. Nr.109, 1758

¹⁷ MOL P 151 Proth. XVI. Nr.122, 1758

¹⁸ MOL P 150 Nr. 26/1762 Lit. E

¹⁹ MOL P 150 Nr. 20/1763

lius 23-i. *Eisenstadt* keltezésű döntés arra hivatkozva, hogy gyengébb makktermesű esztendőekben is biztosítani kell az uradalom tisztességes hasznát, nem módosította a makkoltatási haszonbérleti összegeket.²⁰

A tamásiak 1767-ben azt kérték, hogy a királynő rendeletére most kiadott urbáriumban is rögzítsék: ők a szolgálataik megváltását a jövőben is árendában fizethessék.²¹

Ez évben a sziliek a templomépítés anyagi megterhelésére hivatkozva a 260 frtnyi árendájuk mérséklését kérték. A Comissio a kapuvári tiszttartót utasította, mérje fel az árenda mérséklésének a kihatását.²²

A babótiak 1768-ban Miklós herceghez címzett kilenc pontos folyamodványukban elpanaszolták; árendáikat a tiszttartó fölöttébb megemelte. Azt is kifogásolták, hogy a helység bírása azelőtt nem fizetett árendát, de azt most tőle is megkövetelik.²³

Ez évben a sziliek megemelt árendájuk összegének ismeretében az inspektorhoz fordulva kérték, „...*hogy előbbeni szolgálatban, és az akkori nyolc forint árendához két forintot be igérvén illen képpen maradhassunk*”.²⁴

1771-ben a németi²⁵ (*Némethi*) és a tótkeresztúri²⁶ (*Tótt Keresztur*) jobbágyok a herceghez azért folyamodtak, hogy a jövőben két részletben fizethessék az árenda összegét, ugyanis a rossz terméseredmények és az áradások okozta veszteségeik miatt azt egy alkalommal nem tudják kifizetni.²⁷ A Comissio döntése szerint a megköthető szerződésben lehetővé kell tenni a kétszeri fizetési lehetőséget.²⁸

A bogyoszlói lakosok 1772-ben a regensnél panaszt emeltek a tiszttartó eljárása ellen, mivel az a helybeli hercegi kocsmá és a hozzátartozó kül- és beltelek éves bérleti díjáért a szóban megállapodott 350 frt-ot később 360 frt-ra emelte. Ugyanakkor a megemelt árenda mellett még a kocsmá kül- és beltelkének használati jogát is meg kívánta vonni. Az eredeti szerződés feltételeinek a betartását kérték.²⁹ A Comissio döntése szerint a hercegség a kocsmabérleti szerződést Bogyoszló községgel három éves időtartamra kötötte, és azt szavatolja.³⁰

1775-ben a pordányiak a hercegi kocsmával a tárgyévben lejárt 3 éves bérleti szerződésüket az eddiginél kedvezőbb árendálással kívánták megújítani.³¹ A Comissio állásfoglalása szerint az eddigi feltételekkel újítható meg a szerződés.³²

1776-ban a kapuvári *kaszapénzes réteket bíró tizenkét lakosok* azt kérték a regensztől, hogy a hidasi határban eddig kaszapénzen használt réteket továbbra is művelhessék, azokat a jövőben árendába ne adják ki a hidasiaknak. Kérésük indoka: ezt a területet esetenként pénzért fogadott cseléddel hozták használható állapotba,

²⁰ MOL P 150 ad Nrum 20/1763

²¹ MOL P 150 Nr. 26/1767

²² MOL P 150 Nr. 42/1767

²³ MOL P 153 Nr.23/1768, ad Fasc. A, Inter Shmil.

²⁴ MOL P 153 Nr.3/1768, ad Fasc. A, Inter Shmil.

²⁵ ma Sopronnémeti

²⁶ ma Magyarkeresztúr

²⁷ MOL P 150 ad Nrum 12/1771

²⁸ MOL P 150 Nr. 12/1771

²⁹ MOL P 150 Nr. 48/1772 Lit. A

³⁰ MOL P 150 Nr. 48/1772

³¹ MOL P 150 ad Nrum 32/1775 Kapuvár

³² MOL P 150 Nr. 22/1775 Kapuvár

arra állataik eltartásához okvetlenül szükségük van.³³ Az állásfoglalás szerint 1778. május 5-én a hidasi határban fekvő, az uraságtól a kapuváriak által árendált kaszálókra és szántókra végül is egyezséget kötött a két fél.³⁴

A kapuváriak ez évi, az inspektorhoz több tárgykörben írt panaszlevelükben többek között kérelmezték, hogy a gyümölcsöskertek után kivetett 50 d-t mérsékeljék, ugyanis ezek a gyümölcsfák csak minden ötödik, hatodik évben hoznak elegendő termést.³⁵

Az ebergőciek nevében 1777-ben a helység bírója kérte, hogy azon kocsmá árendáját, amelyért eddig jobbágyonként egy-egy napi kaszálással tartoztak, ne emeljék meg, mert azt már nem képesek megadni.³⁶

1778 során mindazon kapuvári lakosok, akik *Pusztá* bérletért eddig 9 forintot fizettek, azzal a kéréssel fordultak az urasághoz, hogy továbbra is ezt az összeget fizethessék, és ne az uradalom által újabban megkövetelt 20 forintot. Hg. Esterházy Miklós *Eszterház*, 1778. május 27-i ellenjegyzésével datált állásfoglalása kimondta: noha az adott *Pusztá* részért már 28 frt-os ajánlatot is kapott az uradalom, az uraság az eddigi kapuvári bérlőktől csak 20 frt-os árendát kér.³⁷

Azon kapuváriak pedig, akik már hosszabb ideje a hidasi pusztán árendások, az uradalmat arra kérték, az árendájuk összegét csökkentsék, ugyanis időközben az általuk bérelt területből elvéve másokkal is szerződött a dominium, ezzel szemben a régi bérlők árendáját nem mérsékeltek. Hg. Esterházy Miklós *Eszterház*, 1778. március 12.-i ellenjegyzésével kiadott állásfoglalás szerint a jövőben a panaszosoknak csak az általuk szerződött és használt rész után kell árendát fizetniük.³⁸

A kapuváriak ez évben a tized megváltás ügyében is az uradalomhoz fordultak, mely tárgyan az uradalom 3 évre, évi 70 frt-os bérleti díjat kért.³⁹

1780-ban az agyagosi, szergényi⁴⁰, endrédi⁴¹ és süttői hanyi boglyapénzes árendások közösen fordultak a herceghez azzal a kéréssel, hogy az eddigi 18 d-os boglyapénz összegét ne emeljék feljebb. A panaszlevél hátoldalára hg. Esterházy Miklós ellenjegyzésével feljegyezve: kérésüket a herceg elfogadja.⁴²

A sarródi és széplaki fertői halászok közös levelükben a herceghez fordultak a fertői halászati szerződésük megújításáért. Hg. Esterházy Miklós ellenjegyzésével *Eszterház*, 1780. augusztus 25.-i datálással, a kérvény hátoldalára írt feljegyzés szerint a kérelmezők az új szerződés ügyében jelentkezzenek Nagy István regensnél.⁴³

1781-ben a pordányiak a regenshez fordulnak panaszukkal: miután a borárulást árendában lemondták, most az uradalom a sör árulás árendáját megemelte, de az a

³³ MOL P 150 Nr. 23/1776

³⁴ MOL P 150 ad Nrum. 3/1778

³⁵ MOL P 150 Nr. 23/1776 (Ugyanezen szövegezésű és írásképmű panaszlevél uo. P 150 ad Nrum 3/1778 számon is megtalálható, de a regenshez címezve.)

³⁶ MOL P 150 Nr. 19/1777 Lit.A. (Noha Ebergőc a Viczay család birtoka, de (úgy látszik) a kocsmátáti jog az Esterházyaké volt.)

³⁷ MOL P 150 ad Nrum 3/1778 (Az iratanyagban a panaszlevélnek csak a tartalmi kivonata olvasható)

³⁸ MOL P 150 ad Nrum 3/1778 Kapuvár. (Az iratanyagban a panaszlevélnek csak a tartalmi kivonata olvasható.)

³⁹ MOL P 150 ad 3/1778 Kapuvár. A természetbeni tized kötelezettség készpénzbeli megváltásáról van itt szó. (Az iratanyagban a panaszlevélnek csak az egy mondatos tartalmi kivonata olvasható.)

⁴⁰ ma Agyagosszergény

⁴¹ ma Fertőendréd

⁴² MOL P 150 ad Nrum 39/1780

⁴³ MOL P 150 Nr. 27/1780

gyenge forgalom miatt nem teljesíthető. Ugyancsak panaszolták, hogy a pálinkát csak a „kapuvári árendás zsidótól” hordhatják a faluba, aki azt 6 frt 30 d-ért kínálja, míg máshonnan 5 frt-ért is megkaphatnák.⁴⁴

1782-ben a csapodiak azért kérték a regens közbelépését, mert bár a herceg az őket ért tűzvész miatt az árendájukat elengedte, a tisztartó mégis megköveteli annak befizetését.⁴⁵ Állásfoglalás (a kapuvári tisztartó 1782. július 21-i jelentésének margóján): A keletkezett nehézséget (ti. az árenda befizetését) el kell engedni (kelt *Eszterház*, 1782. augusztus 3., hg. Esterházy ellenjegyzéssel).⁴⁶

A beledi jobbágyok 1786-ban a hercegi kocsmaház árendájával kapcsolatosan fordultak a herceghez. Ugyanis a tisztartó a kocsmaházat csak úgy akarta a régi árendáért (évi 42 frt) hat évre kiadni, ha azt a hozzá eddig is kivett mézárszékkal együtt felújítják. Kérték, hogy az épületeken az eddig elvégzett 124 szekeres és 838 gyalogos napszámot felújításként fogadják el, és így a régi árenda maradjon. (A panaszlevélen viasz körpecsét *BELED PETSET* körfelirattal, a belső körben pedig *HERTZEG* körfelirat.) Állásfoglalás (a panaszlevél hátoldalára jegyezve): *A kocsmát a helység kezénél ő Főlsége kegyelmes rendelése szerint árendában tovább hagyni nem lehet. ...a költségeket a kapuvári tisztartó meg fogja vizsgálni és az után fog éránta rendelést tétetni.* (Kelt *Kismarton*, 1786. jan. 7., Esterházy hercegségi Comissio.)⁴⁷

A sarródi és széplaki fertői halászok azért fordultak a herceghez, hogy az segítse őket a mostani nyomorúságos sorsuk jobbra fordulásában. Emiatt ismételték kérték: a régi árenda maradjon érvényben. Állásfoglalás: az 1786. szeptember 20-i tisztartói véleményezés a kérést nem támogatta.⁴⁸

Faizás

A haszonvétel alapja: a jobbágyok és zsellérek egyes földesúri erdőkből az uradalom előzetes engedélyével saját célú felhasználásra tűzifát gyűjthettek, illetőleg házaik építéséhez, vagy felújításához szükséges épületfát és vesszőt kivághattak.

A kapuvári ún. *megzálogoltak* 1736-ban a következő panaszukkal fordultak a herceghez: az elmúlt kemény télen, amikor saját célra tűzifát gyűjtöttek az uradalmi erdőben a hajdúk, hanyórzók és az erdőőrök közülük többeket is megvertek és megbüntettek.⁴⁹ Állásfoglalás (az 1736 május 12-én, Kapuvárott összeült Comissio jegyzőkönyvi kivonata alapján): Miután a panasztevők előzetesen nem kértek engedélyt a tűzifa gyűjtésére és elszállítására, ezért jogosan került sor a büntetésre.⁵⁰

A belediek 1752. évi panaszlevelükben előadták: ők már a Nádasdy földesurak idejétől számítva szabadon vághatták a kecöli erdőben az épületfát saját célra, *csak miután fogva Vig Péter uram birta azóta nem engedtetik meg.*⁵¹ Ugyanekkor a gartai úrbéresek pedig azt panaszolták, hogy a saját felhasználásra való épületfát és tűzifát

⁴⁴ MOL P 150 Nr. 25/1781

⁴⁵ MOL P 150 Nr. 13/1782 Lit. C

⁴⁶ MOL P 150 Nr. 13/1782

⁴⁷ MOL P 150 Nr. 2/1786 Lit. B

⁴⁸ MOL P 150 Nr. 27/1786

⁴⁹ MOL P 150 ad Nrum 1/1736 Kapuvár, K. Nr. 10.

⁵⁰ MOL P 150 Nr. 1/1736

⁵¹ MOL P 150 ad Nrum 34/1752

mindenkor szabadon beszerezheték, most azonban ettől eltiltottak. Állásfoglalás: Az uradalmi hivatal idevonatkozó jelentése szerint a kapuvári uradalom úrbérései az urbáriumuk szerint valójában sohasem rendelkeztek szabad faizással, ezért kell a gartaiaknak is a kapuvári tisztartó által megszabott készpénzt megfizetniük az épület- és a tűzifáért.⁵²

1753-ban a vitnyédiek a hercegséghez folyamodva elpanaszolták: házaik javításához *arra való épületfa sem engedtetik*.⁵³

A bogyoszlóiak 1758-ban azt sérelmezték, hogy azelőtt a saját szükségletükre az épületfát az osli erdőből – az 1 kr engedélyezési pénztől eltekintve – ingyenesen kitermelhették, most pedig 30 kr-t kell ugyanezért fizetniük. Ennek elengedését kérték. Állásfoglalás a levél hátoldalára írva: *nihil*.⁵⁴

A pordányiak 1758. évi panasza szerint határukban tűzifa nem található, ezért kérték, hogy saját szükségletükre a kecöli erdőből hordhassanak tüzelőt.⁵⁵

A bogyoszlói úrbérések ugyanekkor azt kérték, hogy az osli erdőből saját szükségletükre kitermelt épületfa után a most bevezetett 30 d készpénzfizetési kötelezettséget töröljék el, és épületfa szükségletüket továbbra is ingyenesen biztosítsa az uradalom. Állásfoglalás: *nihil*.⁵⁶

1759-ben a bogyoszlóiak azt kérték, hogy házaik javításához szükséges épületfát ne a nemrég megemelt, hanem a régi díjszabásért termelhessek ki az osli *Eger* erdőből. Állásfoglalás: *nihil*.⁵⁷

Két évvel később, 1761-ben pedig a bogyoszlóiak a következő panaszt tették: *ennek előtt való üdükben az Méltóságos Uraság épületre való földél fát az Egerből [a hansági Eger erdőből] kegyesen adni méltoztatott irgalmasságbul, most minden egy szekér földél fáért 30 pénzeket [dénárt] kölletik füzetnünk*. Állásfoglalás: A kapuvári tisztartónak véleményezésre kiadva.⁵⁸

A kecöliek 1760. évi, több tárgykört is érintő panaszlevelükben többek között a szabad faizás, makkoltatás és a makk-gyűjtés visszaállításáért folyamodtak.⁵⁹

A bogyoszlóiak 1764-ben házaik javításához épületfa kivágásának, illetőleg tűzifa gyűjtésének az engedélyezését kérték.⁶⁰ Állásfoglalás: A kapuvári tisztartó véleményezésében javasolta az engedélyezést.⁶¹

1762-ben a belediek azt panaszolták, hogy az épület- és tűzifát, amelyet szabadon vihettek az erdőből, most már csak pénzért ad az uradalom. Ugyanakkor felsorolták, hogy Beleden az „eszterházi udvar” számára három házat húztak fel, egyet a péknek, egyet a kanásznak egyet egy zsellérnek, ők pedig ha valamit építeni akarnak azt nem engedik. A Comissio segítségét kérték.⁶²

⁵² MOL P 151 Proth.XII. Nr.528, 1752

⁵³ MOL P 150 ad Nrum 6/1753

⁵⁴ MOL P 150 ad 20/1758

⁵⁵ MOL P 150 Nr 28/1758

⁵⁶ MOL P 151 Proth.XVI. Nr.131, 1758

⁵⁷ MOL P 151 Proth.XVI. Nr.202, 1759

⁵⁸ MOL P 150 Nr. 35/1761 Lit. B

⁵⁹ MOL P 150 ad Nrum 40/1760 Kapuvár

⁶⁰ MOL P 150 Nr. 1/1764 Lit. B

⁶¹ MOL P 150 Nr. 1/1764

⁶² MOL P 150 Nr. 10/1762

A gartai közösség 1763-ban hg. Esterházy Miklóshoz címzett instanciájában az iránt folyamodott, hogy a házaik építéséhez és javításához szükséges épületfához az uradalom erdeiből továbbra is ingyen hozzájuthassanak.⁶³

Ugyancsak ez évben a kecöli jobbágyok arra kérték a herceget, hogy úgy mint eddig, a jövőben is ingyenesen vágassanak saját célra épületfát, mert különben házaikat nem tudják rendben tartani és így azok, amennyiben az épületfát pénzért kell megvenniük, tönkremennek. Állásfoglalás (bejegyzés a levél hátoldalán): továbbítva a hercegséghez.⁶⁴

A szentmiklósiak 1764-ben kérték, hogy számukra engedélyezzék a hercegség erdeiből a leromlott állapotú házaik megjavításához szükséges épületfa kivágását. Kérelmükben házaik állapotáról így írtak: *Sokan közülünk nem remélhetik esős időben hajlékjokban való megmaradásokat.*⁶⁵

A csornai jobbágyok 1765-ben hg. Esterházy Miklóshoz címzett, három pontból álló folyamodványukban azt kérték, mint azelőtt, úgy most is engedélyezzék nekik, hogy szekerenként 3–4 garast fizetve tűzifát kaphassanak az urasági erdőkből. Állásfoglalás: Véleményezésre továbbítandó.⁶⁶

Ez évben a süttőriek panaszlevelükben a hercegséget arra kérték, engedélyezze a tűzifa gyűjtését.⁶⁷

A bogyoszlóiak 1766-ban a hercegséget azért instálták, hogy mindazoknak, akik építkezni akarnak, engedélyezze az uraság erdeiből épületfa kivágását.⁶⁸

Az agyagosiak és a szergényiek saját szükségletükre fakitermelés engedélyezését kérik a veszkényi uradalmi erdőből, ahová már a Nádasdyak óta járhattak fázásra. Állásfoglalás: A kapuvári tisztartónak véleményezésre kiadva.⁶⁹

1767-ben a kapuváriak az inspektorhoz folyamodva kérték, hogy ők továbbra is az *előbbeni mód szerint*, azaz saját szükségletre ingyenesen juthassanak épület- és tűzifához az uradalmi erdőkből.⁷⁰

A csapodi jobbágyok 1771. évi panaszlevelükben épületeik állapotát így jellemzték: *...házaink majd majd utolsó romlásra jutottak... de nyakunkban minden órán dűlísit oltalmazni eligtelenek vagyunk.* Emiatt a javításokhoz szükséges épületfa ingyenes kitermelésének engedélyezését kérték, mert azt a tisztartó számukra nem engedélyezte.⁷¹

Ez évben a németi és tótkeresztúri árendás jobbágyok arra kérték a herceget, hogy házaik elkerülhetetlen javítására engedélyezzen részükre ingyenes épületfát, mert annak megvételére nincs pénzük. Valamint a tűzifa szükségletük ingyenes beszerzési lehetőségé-

⁶³ MOL P 150 ad Nrum 3/1763 Kapuvár

⁶⁴ MOL P 150 Nr. 23/1763 Lit. B

⁶⁵ MOL P 150 Nr. 1/16/1764

⁶⁶ MOL P 150 ad Nrum 24/1765 Kapuvár Lit. H

⁶⁷ MOL P 150 ad Nrum 47/1765

⁶⁸ MOL P 150 Nr. 18/1766

⁶⁹ MOL P 150 Nr. 42/1767

⁷⁰ MOL P 153 Nr. 21/1768, ad Fasc. A, Inter Shmil

⁷¹ MOL P 150 Nr. 4/1771

nek biztosításáért folyamodtak.⁷² Állásfoglalás: A hercegség a panaszlevélben előadott okok miatt hozzájárul a tűzifa és épületfa szükségleteik biztosításához.⁷³

1772-ben a kapuvári bognármesterek azt kérték a regensztől, hogy az uradalomtól továbbra is vásárolhassanak szerszámfát, hogy így mind az uraságnak, mind pedig a *robotozó jobbágságnak eleget tehessünk*. (Az iratok között szerepel egy összeírás a kapuvári bognárcéh tagjainak 1772. évben kiadott szerszámfákról.)⁷⁴

Ebben az esztendőben a tamásiak házaik és gazdasági épületeik leromlott állapotára hivatkozva kérték a regenst: a tisztartó tekintse meg azokat, hercegség pedig engedélyezze a javításokhoz szükséges épületfák beszerzését a babóti erdőből. Állásfoglalás: A kapuvári tisztartó biztosítson a *Füzes* erdőben egy területet, ahonnan a panaszosok saját fa-szükségleteiket beszerezhetik.⁷⁵

Ugyancsak ez évben a csornaiak fa-beszerzésük biztosítása ügyében fordultak a regenshez.⁷⁶ Állásfoglalás: Évenkénti engedélyeztetéssel a *Közettes* (?) erdőből szerezhetik be a fát.⁷⁷

1776-ban a kapuváriak azt kérték az inspektortól, hogy az egy szekér tűzre való fa után az eddig megkövetelt 30 d-t ne emeljék fel, mert azt már nem tudják megfizetni.⁷⁸

A csapodi tűzkárt szenvedett jobbágyok a regenshez fordulva a házaik felépítéséhez szükséges épületfát kérték a hercegségtől. Levelükben előadták, hogy azért nem tudták teljesíteni a hercegség azon utasítását, hogy házaikat ne fából, hanem éppen tűzvédelmi okokból „mór”-ból⁷⁹ készítsék, mivel a csapodi föld erre alkalmatlan. Így érveltek: *Tapasztalt dolog előttük, hogy semmiképpen meg nem fog állani [a fal], mert a földnek különös tulajdonsága okozza, és nem arra való vagyton*. Állásfoglalás: A házakat mörből vagy mór téglából kell felépíteniük. (Keltezés: *Eszterház*, 1778. július 17., hg. Esterházy Miklós ellenjegyzésével)⁸⁰.

A szentmiklósi és szerdahelyi⁸¹ jobbágyok 1780-ban a herceg segítségét az alábbiak miatt kérték: *minthogy házaink, pajtáink, kertjeink és egyéb épületeink sokaknak közülünk romlás alatt vannak*. Reménykedve esedeztek, hogy valamelyik erdőről fát kaphassanak épületeik megjavításához.⁸² Állásfoglalás: Az uradalmi *jager* (erdész) házról-házra járva írja össze a jobbágyok épületfa szükségletét. Az épületfáért ölenként 15 d-t kell fizetniük. (Kelt *Süttör*, 1780. október 22.). Ugyanezen iraton olvasható, hogy a fát a szentmiklósi uradalmi erdőből szerezhetik be.⁸³ (Kelt *Eszterház*, 1780. október 27. hg. Esterházy Miklós ellenjegyzésével.)

⁷² MOL P 150 Nr. 12/1771 Lit. A

⁷³ MOL P 150 Nr. 12/1771

⁷⁴ MOL P 150 Nr. 5/1772

⁷⁵ MOL P 150 Nr. 11/1772

⁷⁶ MOL P 150 ad Nrum 46/1772 Kapuvár Lit. E

⁷⁷ MOL P 150 Nr. 46/1772

⁷⁸ MOL P 150 Nr. 23/1776

⁷⁹ Mór fal: Függetlenül felállított faoszlopok köré font fűzavesszőkre tapasztott (agyagos) sárrétegből készített fal. (Az erősen kavicsos jellegű csapodi felső talajréteg valóban nem alkalmas mór fal készítésére).

⁸⁰ MOL P 150 ad Nrum 23/1778 Süttör Lit. C

⁸¹ ma Fertőszentmiklóshoz tartozik

⁸² MOL P 150 Nr. 38/1780 Lit. B

⁸³ MOL P 150 Nr 38/1780

A süttőriek ez évi, a herceghez címzett panaszlevelükben kérték: saját szükségleteik kielégítésére tűzifát és épületfát ingyenesen kaphassanak a hercegségtől.⁸⁴ Állásfoglalás: Ugyanaz, mint az előbbi szentmiklósi kérelemnél.⁸⁵

Az agyagosi és szergényi jobbágyok 1783-ban a herceghez folyamodtak: nyújtsanak segítséget nekik tűzifa kiadásában, melyet most senki nem akar számukra engedélyezni. Állásfoglalás (a panaszlevél hátoldalán): A fát a kapuvári *Töllyes* erdőből kell kiadni. (Kelt *Eszterház*, 1783. április 29. hg. Esterházy Miklós ellenjegyzésével.)⁸⁶

Pár évvel később, 1788-ban az agyagosi és a szergényi úrbéresek ugyancsak saját célú tűzifa szükségleteik kielégítése ügyében folyamodnak a süttőri uradalmi központhoz. Állásfoglalás: A tűzifa-ellátást a kapuvári erdőszégből kell biztosítani részükre. (Kelt 1788. január 29. hg. Esterházy Miklós ellenjegyzésével.)⁸⁷

Juhtartás, legeltetés

Az 18. századi mezőgazdálkodás korszerűsítésének egyik ága, az uradalmi és paraszti juhtartás térségbeli jellemzőiről sajnos máig is kevés ismerettel rendelkezünk.

1736-ban a kapuvári hajdúk közössége a hercegtől kérte: gátolja meg, hogy a gartai *Hegyi Mihály* [Hegyi Mihály] *Kapuvárott a Herceg Szíjét malma mellett* lévő kertjében juhakolt építhessen. Ellenérvként egyebek között felsorolták: Kapuváron amúgy is kevés a legeltetési lehetőség és másrészt semmi szükség arra, hogy ott egy gartai építsen juhakolt.⁸⁸ Állásfoglalás (az 1736. május 12-én, Kapuvárott összeült Comissio jegyzőkönyvi kivonata alapján): Meg kell vizsgálni az ellenvetéseket, és amennyiben az építkezéshez a hercegség hozzájárul, úgy meghatározandó az épület után az uradalomnak fizetendő éves készpénz összege.⁸⁹

A gartaiak a herceghez címzett 1736. évi „memoriálisban” azt kérték, hogy a babóti *Csordos irtás* legelőről – amelyen eddig a kapuváriakkal és a babótiakkal együtt „békességesen” legeltethették marháikat – ne zavarják el állataikat. Folyamodtak, hogy a legelőt mint korábban, továbbra is szabadon használhassák.⁹⁰ Állásfoglalás (az 1736. május 12-én, Kapuvárott összeült Comissio határozata alapján): A gartaiakkal szemben jogsértés nem történt.⁹¹

A szárföldi jobbágyok földesurukhoz címzett 1750. évi instanciájukban panaszolták: a mintegy harminc évvel ezelőtt a csornai ispán által 300 juhval hozzájuk küldött hercegi juhász most már azt követelte tőlük, hogy a helységben rajta kívül senki más ne tarthasson juhokat. Ezért a következőt javasolták: az árenda változatlan fizetése mellett ezt követően ők fogadnák fel a juhászt, aki a hercegi juhok mellett az ő juhait is legeltethetné a helyi legelőkön.⁹²

⁸⁴ MOL P 150 Nr 38/1780 Lit.C

⁸⁵ MOL P 150 Nr 38/1780

⁸⁶ MOL P 150 ad Nrum 11/1783

⁸⁷ MOL P 150 Nr. 2/1788 (Az irat csak a panaszlevél kivonatát tartalmazza)

⁸⁸ MOL P 150 ad Nrum 1/1736 Kapuvár Lit. G, Nr 7.

⁸⁹ MOL P 150 Nr. 1/1736

⁹⁰ MOL P 150 ad Nrum 1/1736 Kapuvár, Nr. 29.

⁹¹ MOL P 150 Nr. 1/1736

⁹² MOL P 150 ad Nrum 3/1750

A fenti esztendőben a veszkényi jobbágyok az alábbi panaszukkal fordultak a Comissióhoz: az itteni hercegi birkás a tisztartó utasítására azt kívánta tőlük, hogy ők a jövőben ne tarthassanak juhokat. A jobbágyok érvei szerint ez estben teljesen elszegényednének, így az árenda és a portio fizetése is veszélybe kerülne. A tisztartói rendelkezés visszavonását kérték.⁹³

1751-ben a kapuváriak a vitnyédiek elleni panaszaikkal fordultak az úriszékhez. Eszerint a vitnyédiek egészen a kapuvári vámházig terjedően legeltetik marháikat és juhaikat, ugyanakkor e területről eltiltják a kapuváriak állatainak legeltetését. Továbbá azt is panaszolták, hogy a vitnyédiek a Rábán egy olyan eret ástak, amely miatt árvíz idején a kapuváriak legelőrésze víz alá kerül. Ezért a kapuváriak eltömték ezt az eret. Kérték, hogy tiltsák el a vitnyédieket a kapuvári határban történő legeltetéstől.⁹⁴ Állásfoglalás: A Comissio által meghatározott határidővel egyezséget kell létrehozni a kapuvári és vitnyédi úrbéresek között.⁹⁵

A vitnyédiek 1755. évi, több pontba foglalt folyamodványukban többek között nehezményezték, a legeltetés terén azzal, hogy agyagosiak is legeltethetnek a vitnyédi erdőben, nagy kár érte őket. A régi állapot visszaállításáért folyamodtak.⁹⁶

Ugyancsak ez évben a németiek a vármegyéhez fordultak azon panaszukkal, hogy *Bolla Zsigmond* az egész helység kárára 5-600 juhot tart, így határukat tönkreteszi. A vármegye segítségét kérték.⁹⁷

1755-ben a csornai „juhokat nem tartó jobbágy-gazdák” is a birkalegeltetés rendezése ügyében fordultak a Comissiohoz. Panaszuk szerint míg régen csak a kijelölt helyeken lehetett juhokat legeltetni, addig most már minden területre ráengedik a jószágokat.⁹⁸

A vitnyédi jobbágyok 1755-ben panaszt emeltek mind az agyagosiak, mind a szergényiek ellen, akik szarvasmarháikat egészen Vitnyédig legeltetik, és a vitnyédi erdőben is jogtalanul ugyanezt teszik. Kérték, jöjjenek ki a hercegi házból a helyszínre, és tegyenek igazságot.⁹⁹ A vitnyédiek hg. Esterházy Miklóshoz címzett panaszleveléből kiderül: az agyagosiak jelenlétében volt is egy helyszíni szemle. Az uradalom ki is jelölt egy új legelőterületet, de az éppen a hercegségi *Svajczer*¹⁰⁰ tilos erdő mellett helyezkedett el, így Vitnyédről azt nem lehetett megközelíteni, ezért helyette más kijelölést kértek a vitnyédiek.¹⁰¹

A bogyoszlói jobbágyok 1755-ben azt panaszolták, hogy az évek óta általuk használt és árendában bérelt hercegi *Pötyös erdő* legelőhasználati jogát a tisztartó tőlük elvette és az árendás hercegi juhásznak adta át. Ennek az intézkedésnek a visszavonását kérték.¹⁰²

⁹³ MOL P 150 ad Nrum 3/1750

⁹⁴ MOL P 150 ad Nrum 8/1751

⁹⁵ MOL P 150 Nr 8/1751

⁹⁶ MOL P 151 Proth.XIV. Nr. 59, 1754

⁹⁷ MOL P 150 ad Nrum 7/1755 Kapuvár

⁹⁸ MOL P 150 ad 16/1755

⁹⁹ MOL P 150 ad Nrum 20/1755

¹⁰⁰ A "Svajczer" elnevezés feltehetően utalás arra, hogy az uradalom a szarvasmarha állományához Svájcból hozott be teheneket.

¹⁰¹ MOL P 150 ad Nrum 20/1755

¹⁰² MOL P 150 ad Nrum 43/1755

A következő esztendőben, 1756-ban az osliak a földesúrhoz fordulva az állataik legeltetéséhez szükséges területet sérelmezték, amely korábban szabad legelő volt, de elvették tőlük. Ennek visszaadását kérték.¹⁰³ Állásfoglalás: Bár a döntéshozók számára írt tisztartói jelentés viszonylag sok tárgyra vonatkozó adatot közöl, de egyértelműen nem foglal állást a folyamodvánnyal kapcsolatban.¹⁰⁴

1757-ből a csornaiak több panasza ismert. Egyrészt *Potyondi Gáspár* birtokosra panaszkodtak, aki a közös legelőn a megegyezés szerinti 200 birka helyett az előző évben már 300-at legeltetett,¹⁰⁵ másrészt a csornai bíró, esküdtek és az egész közösség panaszt tett amiatt, hogy mind a hercegi árendás juhász, mind pedig *Potyondi Gáspár* juhásza tartozik a reá eső portio-rész kifizetésével, amit helyette a közösségnek kell kifizetni. Kéri a Comissio segítségét.¹⁰⁶

A kecsöliek a 1757-ben a Rába áradásai miatt rétejk, szántóföldjeik nagy részének tönkre mentelét panaszolták. Ugyanis a legutóbbi áradás óta azok már semmi hasznot sem hoztak számukra. A Comissiot kötelezettségeik enyhítésére kérték.¹⁰⁷

1758-ban a csornai *hercegszeri jobbágyok* közössége a Comissiohoz fordult, hogy az a köztük és a *Nagy utcaik* között támadt pásztortartási viszályban igazságot tegyen.¹⁰⁸ Ez évben a mezőváros mind juhtartó, mind juh nélküli gazdái az állattartás általánosabb helyi konfliktusait is exponálták. A juhtartók hangsúlyozták: a két évvel ezelőtti tisztartói helyszíni felmérés megállapítása szerint a juhok miatt sem a város, sem az uraság nem szenved kárt. Ezzel szemben a juh nélküliek az 1758. november 26-i keltezésű beadványukban azt panaszolták, hogy a sok birka miatt a legelőn az igavonó jószágok számára nem marad már fű. A csornai bíró és az esküdtek a tisztartót egy korábbi ígéretére emlékeztették, miszerint a birkatartással kapcsolatban rendelkezést tesz. Egyúttal a juhtartás limitálására vonatkozó javaslatot tettek, miszerint *minden fél helyhez huszonötöt méltóztassék megengedni*. Állásfoglalás: A csornai juhtartó gazdák beadványa hátoldalára írt bejegyzés szerint: *nihil*.¹⁰⁹

1758-ban a hővejeiek a Comissiotól kérték, hogy az eddig használt legelőterületet a továbbiakban vagy éves árendáért, vagy bizonyos robotért bérelhessék. Állásfoglalás: *nihil*.¹¹⁰

A babóti lakosok 1759-ben ismételt panaszkodtak a kapuváriakra és a gartaiakra: noha azok elegendő legelővel rendelkeznek, az ismételt megújított határjelek ellenére is a babótiak legelőjére hajtják állataikat. Állásfoglalás: A kapuvári tisztartó intézkedjen, és az egész vitatott területet adja árendába.¹¹¹

A rábaszentmihályiak szűkös legeltetési lehetőségükre hivatkozva, 1760. március 26-án kelt panaszlevelükben kérték, hogy a hercegség a pordányi termés arató-részét hagyja meg számukra.¹¹²

¹⁰³ MOL P 150 ad Nrum 4/1756 Kap[uvár]

¹⁰⁴ MOL P 150 Nr. 4/1756

¹⁰⁵ MOL P 150 Nr. 17/1757

¹⁰⁶ MOL P 150 ad Nrum 17/1757

¹⁰⁷ MOL P 151 Proth. XV. Nr. 715, 1757

¹⁰⁸ MOL P 150 ad Nrum 14/1758

¹⁰⁹ MOL P 150 ad Nrum 23/1758

¹¹⁰ MOL P 151 Proth. XVI. Nr. 48, 1758

¹¹¹ MOL P 151 Proth. XVI. Nr. 256, 1759

¹¹² MOL P 150 Nr. 16/1760 Lit. A2.

1762-ben Beledről a három földesúrhoz tartozó jobbágyok immáron közös levélben fordultak a vármegyéhez: az lépjen fel *Bolla Zsigmond* és *Bolla János* erőszakos terjeszkedése ellen. Ők ugyanis körülkoltatták a beledi legelőt, és emiatt az úrbérek szarvasmarháit, ludait nem tudnak legelőre járni. A határok hivatalos összeírások szerinti visszaállításáért folyamodtak.¹¹³

A kecsöliek 1760-as, 8 pontos panaszlevelükben többek között a szabad erdei legeltetés visszaállítását kérték.¹¹⁴ Állásfoglalás: A tiszttartói jelentés javasolta, hogy a jobb és sűrűbb erdőállomány eléréséhez a *Haraszt* erdő egy megadott méretű részét el kell keríteni az állatok elől.¹¹⁵

A vitnyédiek 1765-ben panaszt tettek a kapuváriakra, és egyúttal kérték az úriszék állásfoglalását amiatt, hogy a marháikat a Kis-Rábán túl is legeltethessék. Ugyanis ez a jog régóta megilleti őket, de ezt a kapuváriak kétségbe vonták. Arra is panaszkodtak, hogy a vitnyédi erdőben a szergényi, agyagosi, gartai és a kapuvári lakosok állataikat (szerintük) jogtalanul legeltetik. Állásfoglalás a panaszlevél hátoldalán: *rejecta*.¹¹⁶

A fenti esztendőben a csornai jobbágyok hg. Esterházy Miklóshoz címzett, 3 pontba szedett panaszlevelükben az ő segítségét kérték: a legeltetésre vonatkozó megegyezést ne csak a csornai jobbágyok, hanem a *Domitrovics* örökösök, valamint *Potyondi Gáspár* is tartsa be. Ugyanis ez utóbbi a megengedett 200 birka helyett immár 400-at legeltet. Állásfoglalás: Véleményezésre továbbítandó.¹¹⁷

A babótiak 1768-ban a Miklós herceghez címzett kilenc pontos folyamodványukban többek között elpanaszolták: a régi *Petlen* legelőt, amelyért 20 frt árendát fizettek, most a hercegség elvette tőlük, és *esztendűnként ötven hatodfél forint árendát kér érte*.¹¹⁸

Az agyagosiak az 1769. évi, a herceghez címzett instanciájukban azon vitnyédiekre panaszkodtak, akik az agyagosi határhoz tartozó *Csik-sásokban* lévő területen legeltetik állataikat, miközben a terület utáni baglyapénzt az agyagosiak fizetik. Kéri az igazságtevést. Állásfoglalás: Az inspektornak véleményezésre továbbítandó.¹¹⁹

1771-ben Petőházáról¹²⁰ Zeke József örökös jobbágyai Esterházy Miklós herceghez címzett panaszlevelükben azt kérték, hogy az uradalomtól bérelt legelőt, melyért *ház szám szerint minden gazda szolgált egy napi aratással*, ilyen feltétellel továbbra is használhassák.¹²¹

Ugyancsak a fenti esztendőben a babótiak a regenshez írt folyamodványukban az eddigi, régi makkos legeltető területük fennmaradását kérték, miután ott az uradalom a babótiak részére a legeltetést megtiltotta.¹²² Állásfoglalás: A regens jelentést kér a

¹¹³ MOL P 150 ad Nrum 10/1762

¹¹⁴ MOL P 150 ad Nrum 40/1760 Kapuvár

¹¹⁵ MOL P 150 Nr. 40/1760 Kapuvár

¹¹⁶ MOL P 150 ad Nrum 19/1765 Süttör

¹¹⁷ MOL P 150 ad Nrum 24/1765 Kapuvár Lit. II

¹¹⁸ MOL P 153 Nr.23/1768, ad Fasc. A, Inter Shmil

¹¹⁹ MOL P 150 ad Nrum 20/1769

¹²⁰ A Szentmiklós és Endréd között fekvő Petőháza a Zeke család birtokában volt, így az nem tartozott az Esterházy földbirtokhoz.

¹²¹ MOL P 150 Nr. 56/1771

¹²² MOL P 150 Nr. 68/1771 Lit. B.

kapuvári tiszttartótól megoldható-e az, hogy babótiak így kieső (mintegy 50 holdnyi) legelőterületét másutt jelöljék ki.¹²³

A hővejek 1772-ben a regent arra kérték, hogy az évek óta általuk árendában bérelt *Alsó Cser* legelőt továbbra is nekik adják ki bérletben vagy szolgálat fejében, és ne juttassák azt a himodiaknak, mert különben a hővejek legelőrésze nélkül maradnának.¹²⁴ A fenti esztendőben ugyanők a regentől azt is kérték, hogy a himodiak legeltető területe mellett fekvő, egyébként fás-bokros területet elfogadható összegért adja át használatra nekik. Állásfoglalás (a panaszlevél hátoldalára írva): *nihil*.¹²⁵

A következő, 1772. évben a hővejek a csapodi határban bérelt legelőrész megnövelését kérték a hercegségtől, ugyanis marháik a mostani területet három hét alatt lelegelik.¹²⁶

A veszkényiek 1773-ban terheik enyhítéséért könyörögtek, mivel az utóbbi időben az urasági birkapásztor az eredetileg megszabott 200 birka helyett már tavaly is 300-at legeltetett a szűkös veszkényi legelőn.¹²⁷

A vitnyédi jobbágyok 1774-ben azt panaszolták, hogy azokat az állataikat, amelyek legeltetés közben átlépik a „vitnyédi Rábát” a kapuváriak azonnal zálogba vetik. Továbbá sérelmezték, hogy az általuk épített és karbantartott gátakat, amelyek a legelőiket is védik, a kapuváriak lerombolták. Azt is felpanaszolták, hogy a szentmiklósi urasági birkapásztor náluk is legeltet. A regent arra kérték, hogy a régi rendnek megfelelően tiltsák ki a határukból a szentmiklósi birkapásztort.¹²⁸

Vitnyéd falu bírása és esküdtjei 1774-ben az inspektorhoz fordultak azzal a kérelemmel, hogy tiltsák meg az uraság szergényi birkásának, hogy az a vitnyédi határban is legeltethessen.¹²⁹

A kecöliek 1774-ben azon panaszukkal fordultak az inspektorhoz, hogy állataik a legelőterületeikről makkoltatásra hivatkozva kiszorulnak, továbbá a tiszttartó a gubacs begyűjtésre vonatkozó egyezség egyes pontjait az ő kárakra utólagosan megváltoztatta. A panaszlevélhez mellékeltek a kecöli bíró és az esküdt attestáló levelét a gubacs-szedési egyezségről. (A levél keltezése: *Kapuvár*, 1774. október 15.) Ugyancsak mellékeltek a kecöli „erdőjáró” jelentését a makkoltatásról. (A levélen keltezés: *Beled*, 1774. október 12., az erdőjáró aláírásával és ép, jól olvasható beledi viasz körpecséttel.) Állásfoglalás (a panaszlevél hátoldalára írt *Eisenstadt*, 1744. okt. 9-i keltezésű *Johann Schimilár inspector* aláírású szöveg szerint): A kapuvári tiszttartó adjon jelentést és tegyen olyan javaslatot, amely lehetőleg mind a kérelmezők, mind az uradalom érdekeinek megfelel.¹³⁰

A szentmiklósiak 1775-ben a csapodiakra panaszkodtak, mivel azok a határjelöléseket figyelmen kívül hagyva, a szentmiklósi erdő nagyobb részében is legeltetik már állataikat. Kérték, hogy a Comissio tiltsa ki onnan a csapodiakat.¹³¹ Állásfoglalás:

¹²³ MOL P 150 Nr.68/1771 Lit.B

¹²⁴ MOL P 150 Nr. 20/1772 Lit. C

¹²⁵ MOL P 150 Nr. 20/1772

¹²⁶ MOL P 150 Nr. 20/1772

¹²⁷ MOL P 150 Nr. ad Nrum 2/1773

¹²⁸ MOL P 150 ad Nrum 16/1774 Süttör

¹²⁹ MOL P 150 ad Nrum 16/1774 Süttör

¹³⁰ MOL P 150 Nr. 39/1774

¹³¹ MOL P 150 Nr. 22/1775 Lit. C

A süttöri tisztartó 1775. július 18-i keltezésű levelének kivonatából kiderül, hogy a csapodiakat az uradalom figyelmeztette; ne használják azt a területet.¹³²

A kapuváriak 1776. évi, a regenshez címzett, több tárgykört is érintő folyamodványukban részben azt panaszolták, hogy néhány esztendeje megvonták tőlük a Rába melletti erdőben a legeltetés jogát. Kérték, újra engedjék meg nekik az ottani legeltetést. Továbbá panaszkodtak a vitnyédiekre, akik a *Rábán innen* legeltetik állataikat, és főleg juhaik tesznek nagy kárt a kapuváriak földjeiben, legelőiben. A vitnyédiek eltiltását kérték. A vitnyédiekre azért is panaszkodtak, mert azok marháikat egészen a kapuvári vámházig terjedően legeltetik, holott elegendő legelőterület van Vitnyéden. Így azért is folyamodtak, hogy a tőlük elvett, és a gartaiaknak juttatott legelőterületüket visszakaphassák.¹³³ Állásfoglalás: A vitnyédieknek elegendő a saját határukban lévő legelőrészt. Egyúttal a regens utasította az inspektort, hogy olyan intézkedést hozzon, amellyel a kapuváriak is megelégednek és nem emelnek panaszt.¹³⁴

1778-ban a bogyoszlóiak, szárföldiek és veszkényiek birkatartás ügyében fordultak az urasághoz. Adózási kötelezettségeik könnyebb teljesítése érdekében kérték, hogy az úriszéki határozatban megszabott sessionkénti 20 birka helyett 40-et tarthassanak. Állásfoglalás: Az úriszéki határozat érvényes, ahhoz tartásuk magukat.¹³⁵

Ugyancsak ez évben Csorna mezővárosi lakosok a fellépett szarvasmarha vész miatt a birkatartás engedélyezését kérték. Állásfoglalás: Miután a hercegségi juhtartás ez esetben kárt szenvedne, nem engedélyezik.¹³⁶

1778-ban a bogyoszlóiak a tamásiak hanyi legeltetésére panaszkodtak, mivel azok a bogyoszlóiak területéről hús szekérre valót lelegeltettek és azt nem akarják megadni. Állásfoglalás: Az okozott kárt a tamásiaknak meg kell téríteni az uradalom segédletével.¹³⁷

A bogyoszlóiak 1780-ban a hercegi árendás birkapásztorra panaszkodtak, aki a juhokat a falu legelőjére hajtja, és így nem jut elegendő „zöld” a bogyoszlói állatoknak. Egy idevonatkozó attestáló levélben a bogyoszlóiak egyúttal azt is kijelentették, hogy a bogyoszlói hercegi majort minden tartozékával együtt szívesen árendába vennék azon az áron, ahogy azt most a hercegi birkapásztor bírja. Ugyanakkor megígérték, hogy mind a falu, mind a hercegség állataira és legelőire vigyáznak. (A bíró, hat esküdt és 24 lakos nevével, valamint a helység ép és jól olvasható pecsétjével ellátott levél keltezése: *Bogyoszló*, 1780. június 22.)¹³⁸ Állásfoglalás a panaszlevél hátoldalára feljegyezve: A döntés meghozatala előtt a bogyoszlói elöljárók és az árendás birka a regens előtt jelenjenek meg a helyzet tisztázása végett. (Kelt *Eszterház*, 1780. június 15., hg. Esterházy Miklós ellenjegyzésével.)¹³⁹

A sziliek 1782. évi panaszlevelükben kijelentették, bár ezt az urasági porkoláb parancsba adta nekik, nem engedik rá a legelőjükre a tótkeresztúri hercegségi birká-

¹³² MOL P 150 Nr. 22/1775

¹³³ MOL P 150 Nr. 23/1776 és uo. ad Nrum 3/1778 Kapuvár (A két panaszlevél szövege és írásképe teljesen azonos; a 23/1776 sz. levelét az inspektornak címezték.)

¹³⁴ MOL P 150 ad Nrum 3/1778

¹³⁵ MOL P 153 Nr.10/1778, ad Fasc. A, Inter Shmil.

¹³⁶ MOL Nr.9/1778, ad Fasc. A, Inter Shmil.

¹³⁷ MOL Nr.11/1778, ad Fasc. A, Inter Shmil.

¹³⁸ MOL P 150 ad Nrum 20/1780 Kapuvár

¹³⁹ MOL P 150 Nr. 20/1780

kat. Saját szegényes legelőikre hivatkozva mindaddig nem teljesítik ezt a parancsot, amíg ezen instanciájukra válasz nem érkezik a hercegtől. (Kelt *Szil*, 1782. május 1., ép és olvasható pecséttel ellátott levél).¹⁴⁰

1783-ban a beledi nemesség az uradalomhoz írt levelében arról panaszkodott, hogy marháik a kevés legelőterületük miatt erősen lesóványodtak, ezért arra kérték az inspektort, hogy engedjen részükre szabad legelőterületet.¹⁴¹

A fenti esztendőben a sarródiak sérelmezték: a süttöri birtokos urak a sarródi határban is legeltetik állataikat, sőt a pásztoruk kunyhóját is sarródi területen állították fel.¹⁴² Állásfoglalás: A legközelebbi ülés alkalmával a panaszt vizsgálja ki a Comissio. (Kelt *Eszterház*, 1783. június 3., hg. Esterházy Miklós ellenjegyzésével).¹⁴³

Az agyagosiak 1783-ban a regens közbeavatkozását kérték, mivel szerintük a vitnyédiek a kapuvári tisztartó közreműködésével igazságtalanul jutottak az agyagosi határban baglyapénzes rétekhez. Állásfoglalás: A regens utasítja az inspektort, hogy vizsgálja ki, hogy az ellentét valójában miért is keletkezett, és ha lehet hozzon létre egyezséget. (Kelt *Eszterházán* 1779. június 1.)¹⁴⁴

A szentmiklósiak és a szerdahelyiek 1786-ban a herceghez fordultak segítségét kérve, ugyanis a csapodiak figyelmen kívül hagyva a határjelzéseket, állataikat jogtalanul a szentmiklósi erdőben legeltették. (Kelt 1786. május 15., a levélen viasz körpecsét *S NICOLAVS SIGILLUM* körfelirattal.) Állásfoglalás (a Comissio 1786. május 26–27-i jegyzőkönyvi kivonata alapján): Utasítják Olai (*Olay*) nevű mérnököt, ellenőrizze a vitatott területet.¹⁴⁵

A veszkényiek 1786-ban a herceghez, és külön a regenshez is írt (ugyanazon fogalmazású) panaszlevelükben kérték, hogy a két évvel ezelőtt tőlük elvett, és az osliaknak juttatott hanyi, *Tormostyai* kaszapénzes réteket adják vissza nekik. Arra hivatkoztak, hogy ezen rétek elvesztésével szarvasmarháik, de különösen lovaik a jó legelőterület hiányában legyengültek.¹⁴⁶

A fenti esztendőben a kecöliek több tárgykört is érintő folyamodványuk 1. és 2. pontjában a vármegye alispánjának panaszolták: legeltetési lehetőségeik teljesen leszűkültek, mivel a *Kökényes* erdőnél lévő először elvették tőlük, majd annak egy részét árendálhatták, de most a beledi birkásnak adták árendába. Erre a birkásra is panaszkodtak, mivel az a tarlóikat is lelegetteti és így még onnan is kiszorulnak az állataik. (Kelt *Keczöl*, A^o 1786.)¹⁴⁷ Állásfoglalás az 1783.(sic!) június 14-i hg. Esterházy Miklós által ellenjegyzett szöveg szerint: Miután a beledi birkás az idevonatkozó árendát már befizette, a legelőterületet a kecöliekkel nem lehet megosztani.¹⁴⁸

A kecöliek 1786-ban az inspektor segítségét kérték, mivel az eddigi legelőterületről eltiltották állataikat.¹⁴⁹

¹⁴⁰ MOL P 150 Nr. 28/1782

¹⁴¹ MOL P 150 ad Nrum 18/1783 Kapuvár

¹⁴² MOL P 150 Nr. 16/1783 Lit. B

¹⁴³ MOL P 150 Nr. 16/1783

¹⁴⁴ MOL P 150 ad Nrum 26/1783 Süttör

¹⁴⁵ MOL P 150 Nr. 22/1786

¹⁴⁶ MOL P 150 Nr. 28/1786

¹⁴⁷ MOL P 150 Nr. 43/1786 Kapuvár

¹⁴⁸ MOL P 150 ad Nrum 43/1786 Kapuvár

¹⁴⁹ MOL P 150 ad Nrum 43/1786 Kapuvár

A szentmiklósi jobbágyok azért fordultak a herceghez, mert helységükben a rendkívül felszaporodott juhállomány miatt (l. 20. lábjegyzet) szarvasmarháik legeltetése lehetetlenné vált. Intézkedését kérték; arányosan korlátozzák a juhlétszámot. Állásfoglalás: Nem javasolják az ilyen állatlétszám korlátozásának bevezetését, mivel az nem veszi figyelembe, hogy vannak a szaporulat szempontjából gazdagabb és szegényesebb évjáratok.¹⁵⁰

Irtásföld, irtásrét

A bokros, fás területek, erdők, lápos területek több éven át is eltartó művelésbe való bevonása, tehát az ún. irtásföldek és irtásrétek kialakítása az úrbéresek számára elsősorban azért volt kedvező, mert az így létrehozott szántókkal és rétekkel gazdálkodási lehetőségeik javultak, bővültek. Miután az irtások a telki állományba nem számítottak bele, az irtásföldek után robottal nem tartoztak földesuruknak az úrbéresek.

1753-ban a vitnyédiek a hercegséghez írott instanciájukban több panaszt fel-említettek. Egyrészt kifogásolták, hogy az irtásrétjeik után a tisztartó kaszapénzt követel tőlük, másrészt kifejezték, nem értik, hogy míg eddig a hercegség irtásföldjeik növelésére biztatta őket, most a további irtásokat megtiltotta.¹⁵¹

A bogyoszlóiak 1754-es, több pontba foglalt panaszlevelükben kérték, engedélyezzék azt számukra, hogy a legelőterület egy részét feltörve, e területet tartósan szántóföldként használhassák. Állásfoglalás: Elutasítva.¹⁵²

A vitnyédiek 1756-ban arra kérték az uradalmat, hogy egy rétről a fákat kiirtassák, feltörhessék, és a területet szántófölddé alakíthassák.¹⁵³

A bogyoszlóiak ez évben a tisztartót arra kérték, hogy feltört rét- és bozotos területeiket irtásföldként vegye figyelembe.¹⁵⁴

1757-ben a vitnyédiek előadták, minthogy halászatuk már nem tudja eltartani őket, ezért engedélyt kérnek erdőirtásra és abból szántóterület kialakítására, amely után 50 krajcár/hold irtáspénzt fizetnének. Állásfoglalás: Engedélyezhető 60 krajcár/hold évi irtáspénzzel.¹⁵⁵ Ez évben a vitnyédiek a Comissiot arra kérték, engedélyezze számukra, hogy a halászvizeik környékén irtással szántóterületet alakíthassanak ki. Állásfoglalás: A kirótt díjszabás befizetése esetén a kérés engedélyezhető.¹⁵⁶

1760-ban a kecsöliek nyolc pontos panaszlevelükben többek között sérelmezték, hogy a falu tulajdonában levő irtásföldek után, amelyeket eddig a közösség minden fizetési kötelezettség nélkül használhatott (a falu tanítója és a pásztorok művelték), mostantól pénzfizetésre kötelezik őket.¹⁵⁷ Állásfoglalás: Ezen közösségi földek után ugyanúgy, mint a többi földterület után is fizetési kötelezettség áll fenn.¹⁵⁸

¹⁵⁰ MOL P 150 ad Nrum 1/1800 Süttör

¹⁵¹ MOL P 150 ad Nrum 6/1753

¹⁵² MOL P 151 Proth. XIV. Nr.74, 1754

¹⁵³ MOL P 150 ad Nrum 40/1756

¹⁵⁴ MOL P 150 ad Nrum 22/1756

¹⁵⁵ MOL P 151 Proth. XV. Nr.705, 1757

¹⁵⁶ MOL P 151 Proth. XV. Nr.615, 1757

¹⁵⁷ MOL P 150 ad Nrum 40/1760 Kapuvár

¹⁵⁸ MOL P 150 Nr. 40/1760 Kapuvár

A babótiak 1768-ban Miklós herceghez címzett 9 pontos folyamodványukban többek között azt is sérelmezték, hogy míg a régiek az irtásföldek után csak irtáspénzt fizettek, mostanság az irtáspénzen kívül dézsmát is kell adni.¹⁵⁹

1773-ban Beledről több jobbágy és zsellér, valamint egy nemes ember panaszt emelt a tisztartó ellen, mivel az tőlük el akarta venni azokat az irtásföldeket, amelyeket ők előzőleg egy beledi jobbágytól szabályosan megvásároltak.¹⁶⁰

A kapuváriak 1778-ban több tárgykört is érintő, a regenshez címzett panaszlevelükben a hely- és irtásföldeiken bekövetkezett árvizek okozta ismétlődő gyenge gabona- és szénatermésükre hivatkozva kérték, hogy az irtáspénzt (a vitnyédiekhez hasonlóan) számukra is mérsékeljék 6 dénára.¹⁶¹

Azok a kapuváriak, akik a hidasi pusztában irtásfölddel bírtak, 1778-ban a hercegséggel kötött idevonatkozó szerződés módosítását kérték. Ugyanis a panasztevők szerint másoknak is vannak kisebb irtásföldjeik ugyanott, de azok nem fizetnek az után semmit a hercegségnek és így azon részek után is a panasztevők fizetik az árendát. Állásfoglalás: A fennálló szerződés figyelembevételével mindazoknak, akiknek kisebb irtásrész-területük van, a terület arányában a panasztevők részére meg kell fizetniük a rájuk eső árendarészt. A kapuvári panasztevők továbbra is a szerződésben megállapított összeget fizessék be. Amennyiben azonban a panasztevők a szerződésben megállapított területrészt önkényesen erdőbeli területből megnövelnék, úgy a hercegség szerződésszegés okán ez ellen erélyesen fellépne. (Kelt *Eszterházán*, 1780. augusztus 3. hg. Esterházy Miklós ellenjegyzésével.)¹⁶²

A hidasiak nevében 1778-ban a hidasi bíró a herceghez címzett, több tárgykört is érintő panaszlevelében felhívta a figyelmet arra, hogy az uradalmi hanyi ispán az Eger erdő irtásával igen nagy károkat okoz a hercegségnek. Azt állította, hogy az irtások révén létrehozott rétek haszna még 40–50 év alatt sem közelíti meg az erdők mai hozamát. Ezért azt kérte, hogy küldjenek ki egy szakértőt a hidasiakhoz, akinek pontosan meg fogják mutatni a kiirtott erdőket és az így létrejövő károkat. Ezen kívül azt is sérelmezte, hogy az ottani új irtássterületekből csak az idegeneknek juttatnak, míg a helyiek, a *Kapuvárott lakozó hidasi praedialisták* [hidas-pusztaiak] abból nem kaphatnak. Ugyanezen beadványban az is felpanaszolásra került, hogy a hidasiak által létrehozott irtásrétek felét a hercegség el akarja tőlük venni és azokról kaszapénzt is akar szedni tőlük.¹⁶³

(A 3., befejező rész közlését a 2007/4. számban tervezzük – a Szerk.)

¹⁵⁹ MOL P 153 Nr.23/1768, ad Fasc. A, Inter Shmil.

¹⁶⁰ MOL P 150 Nr. 19/1773

¹⁶¹ MOL P 150 ad Nrum 3/1778

¹⁶² MOL P 150 ad Nrum 3/1778 Kapuvár

¹⁶³ MOL P 150 ad Nrum 3/1778 Kapuvár

A római Pannonia tartományra vonatkozó antik és feliratos források kiadásával már hosszabb ideje foglalkozom. Ennek a munkának a keretén belül jelentethetem meg a Magyarország római feliratait tartalmazó sorozat, a *Die Römischen Inschriften Ungarns* (RIU) első supplementum-kötetét is.¹ A tartomány írott forrásait pedig a *Fontes Pannoniae Antiquae* sorozat keretein belül teszem közzé.² Ennek legutóbbi terméke az a közelmúltban megjelent kötet, amelyben a markomann háborúk korára vonatkozó forrásokat adtam ki. Jelen tanulmányomban a római Scarbantiára vonatkozó írott adatokkal foglalkozom, különös tekintettel id. Plinius művére, a *Naturalis historia*-ra.

Sajnos, antik forrásaink nem különösebben bőbeszédűek a városról, de néhány dolgot azért mindenképpen tisztáznak. A ránk maradt antik itinerariumok, a *Tabula Peutingeriana* és a földrajzi szerzők adatai alapján is teljesen bizonyos Scarbantiának a mai Sopronnal való azonosítása. A város jelentőségét az biztosítja, hogy több fontosabb pannoniai út útállomása volt a municipium. A valószínűleg Caracalla császár számára összeállított (de a 3. sz. végéig még módosított) útikönyv, az *Itinerarium Antonini* (It. Ant.) adatai szerint Scarbantián keresztül futott a Sirmium – Augusta Treverorum között birodalmi út (It. Ant. 233,6), szerepel továbbá még a Vindobona – Poetovio (It. Ant. 261, 6), a Poetovio – Carnuntum (It. Ant. 262,7), illetve a külön feltüntetett Savaria – Vindobona (It. Ant. 266,5) útszakaszokon is.³ Utóbbiak esetében azonban nem külön szakaszokról van szó, hanem valamennyi út közös útvonalon, a Borostyánkő út mentén haladt Savaria – Scarbantia – Carnuntum/Vindobona között. A megadott távolságadatok szerint a város Savariától való távolsága XXXIII, ill. XXXIV MP, amely ténylegesen megfelel a mai távolságnak. Scarbantia feltűnik a 3. század első felére keltezhető előzményekre visszamenő, de végleges állapotában csak a 4. század 2. felében (vagy még később) összeállított *itinerarium pictum*, a mai térképek előzményének tekinthető *Tabula Peutingeriana* IV/6. szegmensén is.⁴ Ezen a Borostyánkő út nyugat-pannoniai szakasza jól felismerhető, ráadásul az itt található távolságadat (XXXIII MP) megegyezik az itinerariuméval. Az itinerariumok és a *Tabula Peutingeriana* is Scarbantia (varián-sokban: Sarabantia, Scarauantia) formában hagyományozta a város nevét. Valamennyi később említendő írott forrásunk ezt a névváltozatot fogja továbbvinni. Ezzel ellentétben feliratos emlékeinken a város neve mindig Scarbantia:

RIU 195: dec(urio) Scarbantiae

RIU 222: primus [decur]io Scarban(tiae)

RIU 134: Municipium Flavium Aug(ustum) Scarbant(ia)

* Elhangzott a II. Scarbantia Tanácskozáson 2006. november 3-án Sopronban (a Szerk.).

¹ Péter Kovács: *Tituli Romani in Hungaria reperti. Supplementum*. Budapest – Bonn, 2006.

² *Fontes Pannoniae antiquae I–II*. Ed. Bence Fehér – Péter Kovács. Budapest 2003–2004 (angolul 2005), *Fontes Pannoniae antiquae ab a. D. CLXVII usque ad a. D. CXCII*. Ed. Péter Kovács. Budapest, 2006. (a továbbiakban: FPA)

³ Tóth Endre: *Itineraria Pannonica. Római utak a Dunántúlon*. Budapest, 2006.

⁴ Konrad Miller: *Itineraria Romana. Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana*. Stuttgart, 1916, Ekkehard Weber: *Tabula Peutingeriana. Codex Vindobonensis 324. Kommentar*. Graz, 1976.

RIU 174: dec(urio) mun(icipii) Fl(avi) Scarb(antiae)

RIU 224: [se]vi[r] Augus[t(alis)] m(unicipii) Scarb(antiae)

RIU 179: [--] Scarb(antiae)

Specimina Nova 18, 2004, 121–138: [*dec(urio) mun(icipii) Fl(avi) Sc]arb(antiae)*

Inscr. Aq. 861 = ILS 8507 = L' Année Épigraphique (AÉp) 1903, 2032003, 1281: *domo Fl(avia) Scarbantia*

CIL VI 2398 (p. 3320) = 32629: *Scar[b(antia)]*

A névváltozatok között jelentős különbség nincs, írott forrásaink talán a beszélt nyelvhez közelebb álló variánst örökítették meg, amelybe a mássalhangzók torlódása miatt került be az „a” magánhangzó. Ez a nyelvtani jelenség, az ún. epenthesis, viszonylag gyakran előfordul a vulgáris latinban, így használata a pannoniai latinban is kimutatható (e. g. CIL III 3497, 10233, 10955, 11120, 13454, 15195, RIU 787).⁵ Ugyancsak a feliratos forrásaink szerinti alakot hagyományozta ránk Claudius Ptolemaios rövidebb a Kr. u. 2. század közepe után. Földrajzi művében, a *Geógraphiké Hyphégésis*-ben (Földrajzi útmutató) a csillagászatot akarta a gyakorlati földméréssel kapcsolatba állítani, ezért az ismert világ, az összes tartomány leírását elvégezte. Ennek során az összes tartomány minden városának, népének földrajzi koordinátáit igyekezett minél pontosabban megadni.⁶ Nála kétszer is szerepel a municipium (2.14.4, 8.6.7), mindkétszer a Skarbant...a (egyik variánsában: Sakarbant...a) alakot használja. Ógörög forrásainkban egyedül ő tett a városról említést. Az általa megadott földrajzi koordináták (39°30', 47°, leghosszabb nappala 15^h50', távolsága Alexandriától 1^h20' nyugat felé) meglehetősen nagy mérési pontatlanságot mutatnak, a szélesség-adat jó, a hosszúsági adat azonban túl nagy.⁷

A város neve bizonyosan az illyr és kelta őslakosság nyelvéből származik, amelyet talán a kelta (s)ker- = vágni, illetve az illyr Bantia = terület főnévre lehet visszavezetni.⁸ Ez alapján jelentése szétszórt, vagy levágott/elkülönített terület. Utóbbi esetben az elkülönítés nyilvánvalóan a boiusok szállásterületétől (civitasától) történt, és talán a római alapítású településre vonatkozik. Új, immáron római települések esetében a benszüllött névadás nem ritka eset Pannoniában sem: vesd össze Annamatia, vagy Matrica esetét. A feliratok alapján az is világos, hogy a város egy flaviusi municipium volt (RIU 134, 174)⁹, amelyet a csupán egyszer használt Flavia pseudotribusa (Inscriptiones Aquileiae [Inscr. Aq.] 861 = ILS 8507 = AÉp 1903, 203 = 2003, 1281) is bizonyít.¹⁰ A municipium másik, Augustum jelzőjét egyedül a savariai tartománygyűlés helyszínén a város által felállított feliratról ismerjük (RIU 134).¹¹ Aligha véletlen azonban az a tény, hogy flaviusi municipumoknál szokásos Quirina

⁵ Haralambie Mihǎescu: La langue latine dans le Sud-Est de Europe. București, 1978, 192–193, Nr. 147–148.

⁶ FPA I, 64–105.

⁷ FPA I, 72–73, 84–85, 93, 95.

⁸ Hans Krahe: Die alten balkanillyrischen geographischen Namen. Heidelberg, 1925, 82, 111.; Zoltán Mány: Zwei panonische Ortsnamen. Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae 14, 1966, 197–210, 202–210. Más álláspontot képvisel: Emil Höring: Die geographischen Namen der antiken Pannonien. Dissertation Heidelberg, 1950, 65–66.; Peter Anreiter: Die vorrömischen Namen Pannoniens. Budapest, 2001, 121–122.

⁹ Brigitte Galsterer-Kröll: Untersuchungen zu den Beinamen der Städte des Imperium Romanum. Epigraphische Studien 9, 1972, 44–145, 125, Nr. 359, RIU I p. 141.

¹⁰ Giovanni Forni: Le tribù romane IIII, I. Le pseudo-tribù. Roma, 1985, 55, A 27.

¹¹ Tóth Endre: A császárkultusz főoltára Pannonia Superiorban – Ara Augustorum in Pannonia Superior. Archaeologiai Értesítő 126 (2001), 5–33, 14, 29–30, Nr. 10.

tribus alig mutatható ki a városban (csupán egyetlen egyszer: Specimina Nova 18, 2004, 121–138).¹² Ennek lehetséges okára később még visszatérünk.

Ahogy láthatjuk, mindössze 7 pannoniai feliratos köemlék tett említést Scarbantiairól, magistratusairól, illetve kétszer tűnik fel Pannonián kívüli feliratokon. Előbbi adat bár kevésnek tűnhet, mivel csak Scarbantia területéről jó néhány feliratot ismerünk (RIU 161–211, TRH 30–40), mégsem az. A hasonló típusú pannoniai városokat gyakran még kevesebbszer említik feliratos emlékeink. Az egyik Roma városi *laterculuson* (CIL VI 2398 (p. 3320) = 32629) a leszerelő katona, valószínűleg praetorianus származási helyeként tüntették fel a várost (más pannoniaiak társaságában). Ez alapján a köemlék jó eséllyel keltezhető a Severus-korra, amikor egy sor megbízható pannoniai került a Roma városi csapatokhoz a Pannonia Superior helytartójaként 193 áprilisában uralomra jutó Septimius Severus révén. A másik, aquileiai sírfelirat (Inscr. Aq. 861 = ILS 8507 = AÉp 1903, 203 = 2003, 1281) talán még érdekesebb: a scarbantiai származású (*domo Fl(avia) Scarbantia*) L(ucius) Atilius Saturninus nevű libertust, valószínűleg egy kereskedőt, 40 éves korában a birodalom területére betörő barbárok (*latrones*) ölték meg minden bizonnyal Kr. u. 170 körül. Ekkor markomann és quad csapatok egészen Italia területéig jutottak el, megstromolták Aquileiát és elpusztították Opitergium városkáját: *interfect(o) a latronibus intrusis* (!). Egy scarbantiai rabszolga kislány neve ugyancsak beszédes (RIU 181): Scarbantilla, a „kis scarbantiai”.

Késő-római forrásaink közül elsőként a sisciai püspök, Szt. Quirinus mártíráktájában találkozunk újra Scarbantia nevével (Theodor Ruinart, Acta martyrum. Ratisbonae 1859, 522–524).¹³ A püspököt Sisciából Pannonia Prima helytartója elé akarták kísélni, aki azonban nem tartózkodott székhelyén, Savariában, hanem Scarbantiából volt visszatérőben. A valahol a Savaria és Scarbantia közötti úton szállított püspöknek minden valószínűség szerint Scarbantiából jövő keresztény asszonyok hoztak élelmet, majd oda tértek vissza. Kivégzése után a mártír holttestét Savaria városfalán belül, a scarbantiai kapu melletti basilicában helyezték végső nyugalomra.

IV. *Amantius eodem die revertente de civitate Scarbatensi, offertur ei beatus Quirinus episcopus, quem praeses ad urbem Sabariensem ad audiendum censuit repereri. Tunc ingredientes ad sanctum Quirinum episcopum Christianae mulieres, cibum potumque obtulerunt ei. ... Accepta igitur esca, regressis mulieribus, hi, qui eum custodiebant Sabariam duxerunt.*

V. *Sed ipsum sanctum corpus in basilica ad Scarbatensem portam depositum, ubi maior est pro meritis eius frequentia procedendi.*

A Kr. u. 395-ben összeállított, de 425/430-ig továbbvezetett késő római méltóságjegyzék, a *Notitia Dignitatum*, Pannonia Prima (és Noricum ripense) katonai helytartójának, duxának a listájában találkozunk újra a város nevével (Not. Dig. Occ. XXXIV.30), ahol a következőket olvashatjuk: *tribunus cohortis Caratensis* (variánsokban: *Carantone, Carantonis*).¹⁴ Utóbbi, bizonyosan romlott helynév semmi mással, csakis Scarbantiával azonosítható. Ez az adat alapján világos, hogy a késő római korban fallal

¹² Giovanni Forni: Die römischen Tribus in Pannonien. Carnuntum Jahrbuch 1956, 21, RIU 1 p. 141.

¹³ Balogh Albin: Szent Quirinus püspök. Rákospalota, 1936, Magyarság és ortodoxia. Ezer esztendő. Miskolc, 2001, 54–61, Tóth Endre: Szent Quirinus, savariai vértanú. Szombathely, 2002, Tóth Endre: Lehet-e Scarbantiából Bassianát csinálni? / Kann man aus Scarbantia Bassiana machen? Zalai Múzeum 11 (2002), 295–300.

¹⁴ *Notitia Dignitatum accedunt Notitia urbis Constantinopolitanae et Laterculi prouinciarum*. Ed. Otto Seeck. Berlin, 1876, C. Neira Faleiro: La *Notitia Dignitatum*. Nueva edición crítica y comentario histórico. Madrid 2005, PWRE XVI (1936) 1081–1097.

megeősített municipiumot még egy tribunus által vezetett cohors is védelmezte. A listában azonban különleges, hogy más *Pannonia prima*-i városokkal ellentétben csak Scarbantia esetében tüntet fel helyőrséget, holott mint Savaria esetéből biztosra vehetjük, más városokban is állomásozott katonaság. A katonaság savariai jelenlétére legjobb bizonyítékunk Szt. Márton esete. A savariai születésű szent apja ugyanis katonaként, később tisztként szolgált, gyermeke születésekor minden valószínűség szerint helyben: Sulpicius Severus: Vita 2.1. *Igitur Martinus Sabaria Pannoniarum oppido oriundus fuit ... 2. pater eius miles primum, post tribunus militum fuit.* Ezt más pannoniai listák is megeősítik, melyek többek között csapattestek állomáshelyeként tüntetik fel Sirmiumot, Mursát, Sisciát és Bassianát is: Not. Dig. Occ. XXXII, 50, 52, 54, 56, 57, 59. A magyarázat viszonylag egyszerű, a listát állandóan változtatták, ahonnan elvezényelték a katonákat, azt törölték. Számunkra a legkésőbbi, bizonyosan 5. századi állapot maradt fenn, amikor már csak Scarbantia falai között volt helyőrség.

A legkésőbbi forrásaink a gradói 572–577-es és 579-es zsinatok, amelyek aláírói között szerepelt egy bizonyos Vigilius, aki mint *episcopus Scarvasiensis* vagy *Scaravaciensis* írt alá (MGH LL Concil. 2/2 p. 588, *Scriptores rerum Langobardarum* (1878) p. 393).¹⁵ A helynevet egyetlen más várossal sem azonosíthatjuk a térségben, ezért szükségszerű az a következtetés, hogy a scarbantiai püspökségnek (ha névleg is) még a 6. században is működni kellett. Az utolsó keresztény lakosok talán az avarok elől menekülő langobardokkal hagyták el 568-ban a néhai Pannoniát, akiket királyaik külön falvakban telepítettek le Észak-Italia területén: v.ö. Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum* 2.26. *Certum est autem, tunc Alboin multos secum ex diversis, quas vel alii reges vel ipse ceperat, gentibus ad Italiam adduxisse. Unde usque hodie eorum in quibus habitant vicos Gepidos, Vulgares, Sarmatas, Pannonios, Suavos, Noricos, sive aliis huiusmodi nominibus appellamus.*

Még nem említettem, de Scarbantia történetére vonatkozóan a legkorábbi (bizonyosan Kr. u. 79 előtti) és a legrejtélyesebb forrásunk Id. Plinius *Naturalis Historiájának* pannoniai szakaszában található, ahol az alábbiakat olvashatjuk:

3.146. *Noricis iunguntur lacus Pelso, deserta Boiorum; iam tamen colonia Divi Claudii Sa<v>aria et oppido Scarabantia Iulia habitantur.*

Magyarul: Noricummal határos a lacus Pelso (a Balaton) és a boiusok területe, amely azonban már lakott az isteni Claudius Savariája és a iuliusi Scarbantia által.

Plinius művében az ókori világ tudásának egészét igyekezett összegezni 37 könyvben. Ennek során tért az akkori ismert világ egészének a leírására (3–6. könyvek), így a birodalom tartományait is külön-külön fejezetekben írta le.¹⁶ Az egyes provinciákat tárgyaló szakaszok felépítése a következő: 1. Általános bevezetés (és periplus irodalom: térségünkben ez nyilvánvalóan hiányzik) 2–3. statisztikus anyag (hegy-, vízrajz, nép-, városlista 4. Távolságok. A pannoniai, de a noricum-i fejezetnek is szemmel láthatóan legalább három időrendi rétege van, ellentétben olyan provinciákkal, mint például Hispania, ahol az adatok jórészt csak Augustus-koriak. A különböző idősíkok

¹⁵ Endre Tóth: Vigilius episcopus Scaravaciensis. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 26 (1974), 268–275 = *SSz.* 31 (1977), 320–326.

¹⁶ Klaus G. Sallmann: Die Geographie des älteren Plinius in ihrem Verhältnis zu Varro. Versuch einer Quellenanalyse. Berlin – New York, 1971, Yolande Marion: Plinie et l' Adriatique orientale: quelques problèmes d'interprétation d' Histoire naturelle 3, 129–152. in: *Geographica Historica. Ausonius Études* 2. Bordeaux – Nice, 1998, 119–135, FPA 1, 48–63, Kovács Péter: Oppidum Scarbantia Iulia. *Antik Tanulmányok* 46 (2002), 147–191.

azonban nem mindig különböző forrásokat jelentenek, hanem a császári archívumban található egyes formulák újabb és újabb kiegészítését (v. ö. 3.37. Narbo formulájának módosítása Galba által). Ezek a formulák nem voltak egyebek, mint azok a hivatalos iratok, listák, amelyeket egy-egy tartomány első helytartója állított össze provinciája területéről, népeiről, városairól. Hivatalos nevén ezek voltak a *formulae provinciae*. Ezek a listák, leírások szolgálták fő forrásul Plinius számára. Az első valószínűleg egy késő-Augustus-kori volt, amelyhez Noricum esetében csak a *Raetis iunguntur Norici* kifejezés kapcsolódik, ekkor Noricum még nem volt provincia.

Pannonia esetében a munka legkorábbi része csak az Illyricum kettéosztása utáni állapotokat tükrözte. Ekkor Pannonia északi határa a Dravus volt még csak. Ezt bizonyítja az a tény, hogy a statisztikus anyagba csak dél-pannoniai hegy- és vízrajzi adatok kerültek be, egyetlen ettől északra levő folyó, hegy nevét sem sorolta fel Plinius. Ugyanide tartozik a pliniusi néplista korai része (*per* praepositioival a Dravus, illetve Savus menti népek leírása), illetve a fejezet végén található távolságadatok. Valószínűleg ide tartozik még Sirmium oppidum (sajnos előtte *lacuna* van a szövegben) és Taurunum említése, amelyeknek azonban még csak földrajzi szempontból volt jelentőségük (Bacuntius torkolata, illetve határhelység). A pliniusi Pannonia leírás (= Dravus–Savus közti terület) későbbi császárkori művekben is megjelenik (Flor. II, 24, 8, Solinus, XXI, 2–3). Az időben második kategóriába tartoznak Noricum esetében a noricum városlista adatok, amelyek, nem lévén ABC sorrendűek, egy nem hivatalos katalógusból származnak.¹⁷ Ezt bizonyítja az a tény is, hogy a provincia leírásából hiányzik a néplista. Ennek kora mindenképpen Claudius-kori, vagy az utáni. Ugyanerre az időszakra, vagy inkább valamivel korábbra (Tiberius-kor) kell kelteznünk a pannoniai szakasz későbbi adatait, amelyek mindenképpen a provincia Dunáig való kiterjesztése és a polgári közigazgatás bevezetés utániak. Ide kell sorolnunk a bennszülött törzsek ABC-s néplistáját, amelyből hiányoznak a korábban már megadottak, illetve hiányzik a *boius* törzs is. A *populorum haec capita* kifejezés talán Plinius saját megjegyzése, amikor a két különböző korú listát összeillesztette (az elsőben említetteket a másodikból kihagyta). Nem lehet véletlen, hogy a *populorum capita* között csak dél-pannoniai törzseket említ!

Ezzel eljutottunk a harmadik réteghez, amelyhez Plinius egykorú forrásokat használt. Ide tartozik a Noricum claudiusi municipiumai után illesztett Flavia Solva említése, a *deserta Boiorum*-ra vonatkozó szakasz *iam tamen* kezdetű mellékmondata (*divus Claudius* említésével). Ugyancsak biztosan Flavius-kori a pannoniai városlista az új coloniával, Sisciával való kiegészítése. Talán Plinius munkamódszere adhat arra magyarázatot, hogy a minden valószínűség szerint Sisciával együtt ugyancsak colonia rangra emelt Sirmium kimaradt a listából.¹⁸ A szerző nem tartotta szükségesnek a már máshol említett település- és népneveket újból felsorolni.

A pannoniai szakasz minket érdeklő helyével gyakran és igen eltérően foglalkoztak. Három fő problémát vetettek fel az utóbbi mondattal kapcsolatban:

Mit jelent a *iunguntur* állítmány?

Mi a *deserta Boiorum*?

Mit jelent az *oppidum Scarabantia Iulia*?

¹⁷ Sallmann, i. m., 203.

¹⁸ András Mócsy: Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen. Budapest, 1959, 76–77.

1. A *iunguntur* igét nagyon sokan félreértelmezték, és szerintük „tartozik”, „kapcsolódik” jelentéssel kellene fordítanunk.¹⁹ Ez azonban nyilvánvalóan téves.²⁰ Pliniusnál az ige jelentése világos, az adott területtel, jelen esetben a noricusokkal „határos” az alábbi terület. Ez alapján viszont már az éppen erre a pliniusi helyre alapozott elmélet sem állja meg a helyét, mely szerint a Plinius által említett terület, Tóth E. és mások szerint egész Nyugat-Pannonia, Noricum része lett volna, sőt utóbbi mondat éppen kizárja ezt. A fentiekből azonban még önmagától nem következik az a feltételezés sem, mely szerint, ha nem Noricum, akkor Pannonia része volt a terület.²¹ Erről sincs itt azonban szó, sőt a Pannoniát taglaló részek csak a következő fejezettől (3.147) indulnak, amelyet az *inde* szó világosan jelez is: *Inde glandifera Pannoniae ... iuga*.

2. A fentiekből következőleg a *deserta Boiorum* a két provincia egyikéhez sem tartozott még az Augustus-korban. Nem is tartozhatott, éppen a *deserta* említése miatt. A *deserta* értelmezésével kapcsolatos újabb felvetések (= boiások lakatlanná vált, elpusztult területe) szerintem álproblémák, mivel annak jelentését Borzsák István már évtizedekkel ezelőtt kielégítő módon tisztázta.²² A *deserta*, illetve a vele rokon strabóni *cerhmoj* használata (VII.1.5) nem egyéb mint egy Hérodotosra visszavezethető topos. Minden, a lakott oikuménén kívüli, azzal határos terület, attól délre, illetve északra lakhatatlan, délen a hőség és szárazság, északon a hideg és a nedvesség miatt (Hér. IV.185, IV.120, V.9–10). A topos használata jól követhető Strabónig (VII.3.14, Verg. Georg. III.462 – *deserta Getarum*), Pliniusig (*deserta Sarmatiae* 4.81) és még rajtuk túl is időben (Ptol. 2.11.7, Avien. Or. mar. 132, Proc. III.1.115). Későbbi forrásaink azonban a földrajzi ismeretek hellenisztikus kori bővülése miatt a területek zord éghajlatának hangsúlyozása mellett szükségszerűen elismerték a *deserta* lakhatóságát (Strab. VII.3.14). Nem szükséges mindezek miatt a *deserta* jelentésében a boiások által elhagyott területet keresnünk.²³ A terület feltételezett ritka lakottságát éppen sűrű késő vaskori (LTD) lelőhelyeink alapján kell elvetnünk.²⁴ Hogy ez a toposz mennyire félreérthető volt, maga Plinius bizonyítja a legjobban, aki a Scarbantiát és Savariát említő mellékmondatát *iam tamen habitantur* (= mégis lakottak) szavakkal vezeti be, ami leginkább a *deserta* lakhatatlanságára vonatkozott.

3. Elérkeztünk a legérdekesebb kérdéshez, mit is jelent az *oppidum Scarabantia Iulia*, milyen következtetéseket lehet ebből az adatból levonnunk. Elsőként az *oppidum* szó fogalmát kell tisztáznunk. Kevés olyan, településformára vonatkozó latin szónak van annyi egymástól erősen eltérő jelentése, mint az *oppidum*nak. A mai közhasználatú értelmében a szót általában a kelta erődfített hegyi településekre vonatkoztatjuk. Ezt az értelmét csak Caesar révén kapta, aki a kelta *-briv(g)a*, *-dunum*

¹⁹ Tóth Endre: Pannonia provincia kialakulásához / Zur Entstehung der Provinz Pannonien. Archaeologiai Értesítő 103, 1976, 197–202. = ... protulique fines Illyrici ad ripam fluminis Danubii. Arheološki Vestnik 28 (1977), 278–286. Endre Tóth: Die Entstehung der gemeinsamen Grenzen zwischen Pannonien und Noricum. Arheološki Vestnik 31 (1980), 80–88. Tóth Endre: Megjegyzések Pannonia provincia kialakulásának kérdéséhez / Bemerkungen zur Entstehung der Provinz Pannonien. Archaeologiai Értesítő 108 (1981), 13–33. Fitz Jenő: Pannonia születése. Budapest 1999, 28, 51–52.

²⁰ Herbert Grassl: Die Grenzen der Provinz Noricum / Probleme der Quellenkunde in der antiken Raumordnung. In: Stuttgarter Kolloquium zur historischen Geographie des Altertums. Geographica Historica 7, 1994, 522–524.

²¹ Mócsy András: Illyricum északi határa Claudius előtt / Die Nordgrenze Illyricums vor Claudius. Archaeologiai Értesítő 106, 1979, 184, j. 79. Pannonia régészeti kézikönyve. Budapest, 1990, 53, j. 8.

²² István Borzsák: Die Kenntnisse des Altertums über das Karpatenbecken. DissPann I/5. Budapest, 1936, 31, Anm. 1.

²³ Tóth, Pannonia provincia i. m. (Ld. 19. jegyzet).

²⁴ Pannonia régészeti kézikönyve. Budapest, 1990, 25–26.

(*durum*) végzetű helyneveket fordította át *oppidum*-nak (De bello Gallico V.21.3).²⁵ Elsődleges eredeti jelentését az italicus törzsek korai erődített hegyi telepeiből kapta. Ehhez a szó etimológiájának egyik magyarázata is segítségül szolgál: *ob pedum* (kb. „síkság felett elterülő”).²⁶ A rómaiak közül Servius szolgált a legjobb definícióval az *oppidum* használatával kapcsolatosan: Serv. Auct. Aen. 9, 605: *oppidum quidam a vico castelloque magnitudine secernunt, alii locum muro fossave aliave qua munitione conclusum, alii locum aedificiis constitutum, ubi fanum, comitium, forum et murus sit*. Servius alapján tehát három fő jelentése volt a szónak:

1. mindenféle, városi privilégiummal rendelkező település, megkülönböztetve a többi, nem privilegizált településformától (*vicus, castellum*).

2. bármilyen település, amely erődítéssel körülvett.

3. városias település (de akár *vicus* is lehet!) *intra muros* zónája, élesen elválasztva az adott település territoriumától, agerétől. Figyelemre méltó, hogy mennyire a mai urbanisztikai elvek alapján fogalmazott Servius (olyan település, ahol városközpont (*comitium, forum*), szentélynegyed (*fanum*), védművek (*murus*) vannak).

Id. Plinius földrajzi könyveiben (és annak forrásaiban) az *oppidum* szónak szintén sokféle használata fordul elő.²⁷

1. Statisztikus anyag: Az egyes provinciák városlistáiban általában a településtípusok és azok számának megadásakor az *oppidum* szót mindenféle településfajta (*colonia, municipium*, és nem városi rangúak is: *civitasok*) összesítőjeként használta Plinius.

2. Kornemann megfigyelése szerint a hispaniai listák egyik forrásában, a Periplusban, az *oppidum* válogatás nélkül jelenthet mindenféle települést, így bennszülött településeket is (városias és erőd).²⁸

3. Plinius a birodalom keleti felének leírása során számos helyen használta az *oppidum* szót a görög *polis* szinonimájaként, amelyet máshol leginkább a *civitas* szóval adtak vissza.²⁹

4. *oppidum civium Romanorum* kérdése: Plinius következetesen nem használta a *municipium* szót, helyette majdnem mindenhol az *oppidum* szerepel, ezért többen is helytelenül egy önálló közigazgatási kategóriaként értelmezték a kifejezést, amely félmunicipális szervezetként félúton állna a privilegizált és a nem privilegizált településformák között.³⁰ Az elmélet a folyamatos és alapos cáfolatok ellenére csak a legutóbbi időben bukott meg véglegesen.³¹ A vizsgált esetek mindegyikében kimutatható volt a városi rang. Ennek következtében az *oppidum* szó, mint önálló jogi kategória, ebben a formában sem jelenik meg Pliniusnál (sem).

A következő kérdés a település alapító uralkodójának személyére utaló jelző, az ún. *Kaiserbeiname* kérdése, jelen esetben ez a *Iulia* jelző. Császári jelzős római telepü-

²⁵ PWRE XVIII (1939) 708–725, Theasurus Linguae Latinae IX/2, 754–759, Michel Tarpin: *Oppida vi capta, vici incensi ... Les mots latins de la ville*. Latomus 58 (1999), 279–297, Michel Tarpin: *Urbs et oppidum: Le concept urbain dans l'Antiquité romaine*. in: *Les processus d'urbanisation à l'âge du fer / Eisenzeitliche Urbanisationsprozesse*. Bibracte 4. Glux-en-Glenne, 2000. 27–30.

²⁶ Alois Walde – Johann Baptist Hofmann: *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg, 1964³. 543.

²⁷ PWRE XVIII (1939) 716–724.

²⁸ PWRE XVIII (1939) 717.

²⁹ A. H. M. Jones: *The cities of the Eastern Roman provinces*. Oxford, 1971, 503–508.

³⁰ E. g. PWRE XXXI (1933) 597, PWRE XVIII (1939) 718, A. N. Sherwin-White: *The Roman citizenship*. Oxford, 1973². 339.

³¹ Friedrich Vittinghoff: *Römische Kolonisation und Bürgerrechtspolitik unter Caesar und Augustus*. Mainz – Wiesbaden 1952, 36, Anm. 2, 75, Anm. 6, H. Galsterer: *Zu den römischen Bürgermunicipien in den Provinzen*. Epigraphische Studien 9 (1972), 38, Géza Alföldy: *Römisches Städtewesen auf der neukastilischen Hochebene. Ein Testfall für die Romanisierung*. Heidelberg, 1987, 92–93.

lésnevek vizsgálatát és összegyűjtésüket elsőként Brigitte Galsterer-Kröll végezte el, munkájában külön részt szentelt Plinius adatainak.³² Kutatásai alapján a iuliusi jelzőt csak Iulius Caesar, Augustus és Tiberius (és esetleg Caligula) használták, utódaik már nem.³³ Az első két személy kizárható, mivel láthattuk, hogy Pannonia magyarországi szakasza életükben még nem volt a tartományhoz csatolva. Emiatt Plinius adatával kapcsolatban három eshetőség áll fenn:

1. Az adat téves. Ebben az esetben csak a szerző, Plinius egyszerű tévedésével állunk szemben.

2. A *Iulia* jelzőt Claudius és Nero alatt is használták. Ennek azonban Scarbantia volna az első bizonyítéka.

3. Plinius bejegyzése helyes. Ebben az esetben az egyetlen reálisan számításba jöhető lehetőség, hogy Scarbantia települését Tiberius császár (Kr. u. 14–37) alapította meg először.

A következő kérdés az, hogy milyen településforma volt ez az oppidum. Ez eddigi vélekedések szerint utóbbi római polgárok valamiféle félmunicipális települése lett volna, egyfajta *conventus civium Romanorum*.³⁴ Véleményüket igen erősen befolyásolta a pliniusi *oppidum civium Romanorum* önálló jogi kategóriaként való létezésének elmélete, amely elképzelés azonban mára megdőlt. Ennek a szervezetnek a tisztségviselőit vélték megtalálni két decurio személyében, akik feliratain csak a *decurio Scarbantiae* vagy *Scarban(tiae)* szerepel (RIU 195, 222). A *municipium* rang említésének hiánya miatt mindkét sírfeliratot a városi rang megadási előtti periódusra keltezték, holott mindkét esetben a stíluskritika, illetve a hegykői esetében a Savaria origo alapján csak az 1. század végi keltezés jöhet számításba (tehát a flaviusi alapítás utáni).³⁵ A városi status említésének hiányának nem feltétlenül keltező voltára már E. Swoboda figyelmeztetett.³⁶ Számos olyan Illyricum környéki felirat ismert, ahol a tisztség említése után csak a helynév szerepel. Erre a legjobb és legközelebbi példa a savariai Aecorna-felirat (RIU 135) *finibus Sav(ariensium)* alakja, amelyről régebben sikerült kimutatnom, hogy biztosan Flavius-kori (hasonló korú a hegykői sírkövel – RIU 222).³⁷ Komoly probléma továbbá, hogy az *oppidum*, illetve a *conventus* nem településformák: utóbbi bizonyosan egy településen belül működő, római polgárokból álló közösségre vonatkozhat. Település csak az alábbi lehet: városi: *colonia*, *municipium*, alárendelt: *pagus*, *vicus*, *praefectura*, *conciabulum*, *forum*+bennszülött törzsi kerületek, a *civitates peregrinae* önálló territoriumai.³⁸ Az első esetben az *oppidum* valamilyen városi rangot jelölne Scarbantia esetében is, a másodikban pedig egy városi ranggal nem rendelkező települését, minden valószínűség szerint egy vicusét, amely egy bennszülött civitas territoriumán helyezkedett volna el. Galsterer-Kröll listájában mindössze 150 olyan peregrinus település szerepel, amely császári jelzőt kapott. Ezekből 120 görög, kb. 30 latin település. Ez a szám az

³² Galsterer-Kröll, i. m., 57–61.

³³ Galsterer-Kröll, i. m., 65–71.

³⁴ Alföldi András: Pannonia rómaiságának kialakulása és történeti keretei. Századok 70 (1936), 19; Mócsy, Die Bevölkerung von Pannonien i. m. (ld. 18. jegyzet), 44; Alföldy Géza: Studia Pannonica. Archaeologiai Értesítő 88 (1961), 25, Géza Alföldy: Ein cypriotischer Kaufmann in Pannonien. Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 81, (1990), 207–212, 211.

³⁵ CSIR Ungarn II, Nr. 29, 55, Erdélyi Gizella: Római kőfaragás és köszobrászat Magyarországon. Budapest, 1974, 14.

³⁶ Erich Swoboda: Carnuntum. Seine Geschichte und seine Denkmäler. Graz – Köln, 1964⁴, 242–243.

³⁷ Péter Kovács: The merchants from Emona and the pomerium of Savaria. Münsterische Beiträge zur antiken Handelsgeschichte 17 (1998), 100–120.

³⁸ Frank Frost Abbott – Allan Chester Johnson: Municipal Administration in the Roman Empire. Princeton 1926, 3–55.

ismertnek csak egy töredéke, azaz alárendelt települések igen ritkán kaptak császárljelzőt, azt is szinte csak Keleten. Itt szükséges megjegyeznem, hogy a császári jelzők vizsgálatánál igen lényeges, hogy csak azokat a jelzőket vizsgáljuk, amelyek valóban jelzők és nem a helynév részei, mint Caesar Augusta (ma Zaragoza). Ezek vizsgálata során kiderült, hogy a birodalom nyugati tartományában bizonyíthatóan egyetlen ilyen peregrinus település sem viselte a Iulia jelzőt, Scarbantia volna az első.³⁹ Mindezek miatt szükségszerűen felmerül az a lehetőség, hogy Scarbantia lehetett-e városi jogú település, *municipium* már Tiberius korától? Ahogy láthattuk, epigráfiai adataink arról tanúskodnak, hogy a település csak a Flavius-korban kapott városi rangot (RIU 134, 174, Inscr. Aq. 861 = ILS 8507 = AÉp 1903, 203 = 2003, 1281). Római városi rangú települések esetében azonban ez nem kizáró indok, mivel több olyan adattal rendelkezünk, amelyek már városi rangú települések, *coloniák* és *municipiumok* újjáalapítására vonatkoznak, például újabb veterán (vagy más) telepítés esetén.⁴⁰ Ebben az esetben szükségszerűen új jelzőt kapott a város, a régit az újjal együtt megtarthatta, de el is vethette. Pannoniából közismert Siscia esete, ahol a korábbi Flavia jelzőt (CIL III 4471, VI 3180) a Septimia (Augusta) váltja fel (CIL III 10836, XIII 8035, RIU 133). Jelzőbővítésre került sor például Carnuntum *colonia* esetében, amikor az eredeti Septimia jelzőt Septimia Aurelia Antoninianára bővítette Caracalla (CIL III 14359³). Mindezen adatok alapján nem kizárható, hogy Scarbantia városi rangú település volt már a Kr. u. 1. sz. első felében. Ennek esetleg indokát is megállapíthatjuk. Ismert, hogy a Carnuntumban állomásozó legio XV Apollinaris leszerelt katonáit Savaria mellett Scarbantiaiban is letelepítették már az 1. században, többségüket bizonyosan már a domitianusi *municipium* megalapítása előtt, ahogyan erre számos sírfelirat is utal (RIU 162, 184 (?), 185, 194, 197, 213, TRH 36). A legio sírköveinek összességét vizsgálva Martin Mosser arra a következtetésre jutott, hogy a legio katonáinak scarbantiai sírkövei a legkorábbiak Észak-Pannoniában (többnél az Apollinaris melléknév feltüntetve (RIU 162, 194, 213), ugyancsak nincs *origo* és *cognomen*, csak *tribus* megjelölés), több nagy valószínűséggel Kr. u. 43 előtti (de mindenképpen korábbi a savariaiakénál).⁴¹ Veterántelepítésekre mégiscsak inkább városi jogú települések esetében került sor, főleg az 1. században, mintsem alárendelt *vicusok*ban.⁴² Városi rangú települést bizonyosan alapított Tiberius Pannoniában, személyéhez köthető Emona *coloniájának* megalapítása, minden bizonnyal Kr. u. 15-ben (Plin. Nat. Hist. 3.147, CIL III 10769+p. 2328²⁶ = AIJ 170a = ILJ 303, AIJ 170b = ILJ 304 = AÉp 2001, 1012).⁴³ Bármelyik elméletnek is van igaza, akár városról, akár egy peregrinus településről van szó, Scarbantia mindenképpen a legkorábbi római civil település volt Pannonia magyarországi területén.

Összességül megállapíthatjuk, hogy a római birodalom egy olyan kisvárosáról is, amilyen Scarbantia volt, fontos írott források állhatnak rendelkezésünkre. Utóbbiak kielemezése, ahogy láthattuk, egyáltalában nem könnyű feladat. Ennyit mondhat el a kérdésről a filológus, most a régészeknek kell következnük. A kérdés az, hogy megerősítik-e a régészeti feltárások adatai az eddigi következtetéseinket?

³⁹ Kovács: Oppidum Scarbantia Iulia i. m. (ld. 16. jegyzet), 156–161.

⁴⁰ Kovács: Oppidum Scarbantia Iulia i. m. (ld. 16. jegyzet), 188–191.

⁴¹ Martin Mosser: Die Steindenkmäler der legio XV Apollinaris. Wien, 2003, 43–45, 100–102, 144–146.

⁴² Vittinghoff, i. m., Lawrence Keppie: Colonisation and Veteran Settlement in Italy: 47–14 B.C. Roma, 1983.

⁴³ FPA 1, 295–297.

Az elmúlt egy-másfél évszázadban több generáció fogott neki a mai Győr-Moson-Sopron megye Soproni Levéltárában (azaz az egykor külön intézményként működő városi és megyei levéltárban) őrzött középkori oklevelek publikálásának. E törekvésekkel párhuzamosan a megye területén található családi levéltárak anyagának feltárása és közzététele is megindult. Nem számítva Fejér György *Codex Diplomaticus*át,² a *Hazai Okmánytár*³ és Nagy Imre *Sopron megyei oklevéltára*⁴ tekinthetők az első olyan középkori forráskiadványnak, amelyek kísérletet tettek – többek között – Sopron szabad királyi város, Sopron vármegye, valamint a megyében magánkézben lévő nemesi archívumok válogatott részének megjelentetésére.

A két világháború között Sümeghy Dezső a városi levéltár állományának akkori középkori részét, Házi Jenő pedig a város levéltárának 1530, illetve részben 1541 előtti darabjait adta ki.⁵ A „Burgenlandi Okmánytár” idáig napvilágot látott kötetekben közzétett oklevelek,⁶ valamint a Soproni Levéltár saját anyagából legutóbb az olvasók elé került forráskiadványai⁷ pedig a jelenkor most is zajló munkáját képviselik. E tekintélyt parancsoló munkák sorába szeretne tartozni a most röviden bemutatásra kerülő vállalkozás, a Niczky család oklevéltára.

A múltját a 13. század első negyedéig visszavezető, fénykorát a 18–19. században átélte familia⁸ archívuma természetesen nem volt ismeretlen a kutatás előtt, a fentebb említett kiadványok közül nem is egy már közölt innen okleveleket. 1867-ben a Dunán-

¹ Itt szeretnék köszönetet mondani személy szerint elsőként Dominkovits Péternek (Soproni Levéltár) a Niczky-levéltár feldolgozásában immár négy éve nyújtott támogatásáért, valamint Szende Katalinnak (CEU), aki a cikk megírásában volt segítségemre.

² *Codex diplomaticus ecclesiasticus ac civilis*. I–XI. Stud. et op. Georgii Fejér, Buda, 1829–1844.

³ I–VIII. Kiad. Nagy Imre–Paur Iván–Ráth Károly–Véghely Dezső. Győr–Bp. 1865–1891.

⁴ Sopron vármegye története. Oklevéltár I–II. Szerk.: Nagy Imre. Sopron. 1889–1991.

⁵ Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. I/1–7., II/1–6. (a továbbiakban: SopronOk.); Sopron vármegye levéltárának oklevélgyűjteménye. I. rész. Középkori oklevelek. Összeállította: Sümeghy Dezső. Sopron 1928.

⁶ *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg*. I–V. Bearb. v. Hans Wagner, Irma Traut Lindeck-Pozza, Leonard Prickler. Graz–Köln–Wien 1955–2001.

⁷ *Quellen zur Geschichte der Stadt Ödenburg*. Sopron város történeti forrásai. Reihe A. Hrsg. von Katalin Szende. Sopron. Bd. 1.: Első teilekkönyv. Erstes Grundbuch 1480–1553. [von] Mollay Károly. 1993. Bd. 2.: Gerichtsbuch. Bírósági könyv. 1423–1531. Ed. von Jenő Házi, János Németh. 2005. Bd. 3.: Gedenkbuch. Feljegyzési könyv. 1492–1543. Ed. von Karl Mollay, Károly Goda. 2006.

⁸ A Niczkyekre vonatkozó első adat 1221-ből való, ekkor bukkan fel a Ják nemzetség tagja: Ebed. Az ő leszármazottja, Jáki András 1329-ben Rohoncot elcserélte Egyházsnicre és Laknicre, ezután nevezik a családot Niczkyeknek. A család középkori történetének fénypontja a 15. század második fele volt, ekkor I. Mátyás király rendíthetetlen hívei, főleg Benedek, aki varasdi ispán és László, aki királyi kamarás volt. A mohácsi ütközet után I. Ferdinánd király pártjára álltak, és a 17. században már a család tagjai sok fontos tisztséget töltöttek be. 1765-ben Mária Terézia Niczky Krisztofának grófi címet adományozott, aki a későbbiekben is az udvar meghatározó személyisége, többek között az Udvari Kamara, majd a Helytartótanács elnöke. A család, amely jelentős politikai szerepét Krisztof után is megtartotta, ebben az időszakban a Baththyány és az Esterházyakkal is rokonságba került. L.: Josef Karl Homma: *Das gräfliche Niczkyische Herrschaftsarchiv*. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs. 14 (1961) 145–151. A Nicki család középkori genealógiájához és (nyugatmagyarországi) birtokviszonyaihoz L.: Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. II. 841. és III. 657., illetve Engel Pál: *Középkori magyar genealógia*. CD-ROM. Arcanum. Budapest 2003.

túli Történetkedvelők ligvándi gyűlésekor Nagy Imre és Ráth Károly kutatott itt, és 50 oklevelet lemásoltak, amelyek a Hazai Okmánytár IV. és V. kötetében jelentek meg.⁹

A levéltár fasciculus-numerus rendjének kialakítását 1813 körül végezték el, az ekkor rendezett anyagról leltárt is felvettek. Valószínűleg ekkor hozták létre a hét tematikus egységet, az elsőbe (*Extractus chronologicus*) kerültek a középkori oklevelek, illetve a rólu­ luk készített újkori másolatok.¹⁰ A Magyar Történelmi Társulat 1883-ban tett soproni és Sopron megyei kirándulása során bizottság szállt ki Nagy Imre vezetésével Ligvándra, és beszámolt arról, hogy az 1867 óta eltelt másfél évtizedben a levéltárat rendezték.¹¹ A későbbiekben a ligvándi kastélyban az iratok tárolására alkalmatlan helyen az anyag károkat szenvedett, 1933-ban az egy toronyszobában kialakított levéltári helyiségben az eredeti levéltári rend szükségessé vált helyreállítása is megtörtént.¹²

A két világháború között, így Sümeghy tevékenysége idején is, a Niczky levéltár még magánkézen volt, majd az országhatárok változásával Ligvándról (Nebersdorfból) Kismartonba (Eisenstadtba), a Burgenlandi Tartományi Levéltárba került. Még Ligvándról mintegy 400, Mohács előtt keletkezett oklevél került ismeretlen úton-módon, alighanem 1938 és 1945 között, Házi Jenő jóvoltából Sopron megye levéltárába.

A Niczky-levéltár az 1960-as évekig nem volt kutatható, így sem a Burgenlandi Okmányár, sem a Zsigmondkori Oklevéltár első kötetei nem tartalmazhatták a vonatkozó diplomákat. Házi Jenő a nyugdíjaztatása utáni években elkezdte az oklevél-együttes feldolgozását,¹³ kézírásos regesztákat készített, alighanem a rendezéssel és a középkori gyűjteménybe való besorolással együtt. Az 1425 előtti évek anyagáról, amennyiben nem publikálták még, teljes szövegű átírásokat is készített, a kiadott darabokról pedig a rólu­ k készített regesztákhoz tartozó apparátusban a szükséges esetekben a kollacionálást is elvégezte. Ez a 250 lap terjedelmű kéziratosa munka az 1970-es évek elején már kész volt.¹⁴ Az 1426 utáni kivonatokat cédulákra írta, ezek az egyes okleveleket tartalmazó borítékba kerültek.

A remélhetően hamarosan kiadásra előkészülő munka célul tűzte ki, hogy a Niczky-család levéltárának mind a Soproni Levéltárban, mind pedig máshol őrzött valamennyi középkori darabja együtt jelenjen meg, kiegészülve a publikációkból ismert, de ma már elveszetteknek tekinthető diplomákkal. A Sopronban őrzött Niczky-levéltár jelenleg majdnem 400 oklevélből áll (ez valójában majdnem másfélszer ennyi, eredetiben, valamint tartalmi és teljes szövegű átírásban összesen fennmaradt szöveget jelent) ennek mintegy tizede *in extenso*, további tucatnyi pedig csak regesztá formában jelent meg nyomtatásban. A távolabbi tervek szerint a Soproni Levéltár „megyei” részének Mohács előtti egyéb (kisebb családi levéltárak, újkori anyagok rendezése közben előkerülő) oklevelei külön kötetben jelennének meg.

⁹ [Alsó-]Szopori N[agy] Imre – Paur Iván: A ligvándi bizottság jelentése. A Magyar Történelmi Társulat 1883. évi aug. 22–27-iki vidéki kirándulása Sopron városába és Sopron vármegyébe. Századok 17 (1883) 81–82.

¹⁰ Josef Karl Homma: Inventar des gräfliche Niczkyischen Familien- u. Herrschafts Archivs in Nebersdorf, Burgenland. Kézirat. Burgenländisches Landesarchiv, Eisenstadt. (A továbbiakban: Homma: Inventar) A segédletre Dominkovits Péter hívta fel figyelmemet. A levéltár rendjének rövid ismertetését l.: Kosáry: Bevezetés 710.

¹¹ [Alsó-]Szopori N[agy] Imre–Paur Iván: A ligvándi bizottság jelentése. A Magyar Történelmi Társulat 1883. évi aug. 22–27-iki vidéki kirándulása Sopron városába és Sopron vármegyébe. Századok 17 (1883) 81–82.

¹² Homma: Inventar.

¹³ Ez az időszak közvetett adatok alapján leszűkíthető az 1955 és 1970 közé eső esztendőkre, ugyanis Házi az előbb említett Burgenlandi Okmányár első kötetét felhasználta, az 1965-ben megjelent másodikikat viszont már nem.

¹⁴ Horváth Zoltán: Házi Jenő 80 éves. Soproni Szemle 26 (1972) 97–98.

Visszatérve a Niczky-oklevéltárra: 2004 és 2006 között, Győr-Moson-Sopron megye Soproni Levéltára megtisztelő felkérésének, valamint a Nemzeti Kulturális Alap Levéltári Szakkollégiuma évenkénti támogatásának köszönhetően a fentebb említett oklevelek feldolgozását elvégeztem, mégpedig az eddig teljes szöveggel kiadott okleveleket bő regesztaként, a többit pedig teljes szövegű átírással készítettem elő kiadásra. A munka körülbelül első harmadánál a kiindulási alap Házi Jenő említett kézírata volt, természetesen az eredeti diplomákkal összevetve, szükség szerint korrigálva. A Házi-kéziratban lévő és az ott nem szereplő, 1426 utáni oklevelek összeolvasását Körmendi Tamással (ELTE BTK) végeztem el, az egyetlen német nyelvű oklevél átírásánál Szende Katalin volt segítségemre.

Befejezéshez közeledik az esetleges más levéltárakban őrzött további példányok felkutatása és beazonosítása a Magyar Országos Levéltár adatbázisa¹⁵ segítségével. Dominkovits Péter jóvoltából a Burgenlandi Tartományi Levéltárban maradt oklevelek is az okmánytárba kerülhetnek. Hátravan a névmutatóhoz az oklevélszövegekben előforduló hely- és személynévanyag beazonosítása és egységesítése, valamint az anyaggyűjtés a Niczky család középkori és újkori történetét, levéltárunk múltját bemutató, az oklevélszövegek tartalmát ismertető bevezető tanulmányhoz.

A továbbiakban négy olyan oklevelet közlünk a készülő okmánytárból, amelyek közvetlenül vonatkoznak Sopron városának középkori történetére. Ezek közül kettő egy nem mindennapi esettel, Niczky Benedek kivégzésével függ össze. Házi Jenő Sopron városi oklevéltárának megjelenése¹⁶ óta a szakirodalom számára nem ismeretlen a történet: a vonatkozó forrásokat – más szempontok alapján – Szűcs Jenő¹⁷ és Mollay Károly¹⁸ dolgozta fel legalaposabban. Az ügy ezek alapján a következőképpen foglalható össze. 1420. március 12-én délidőben, Schadendorfer Mátyás soproni bíró házában udvarán Niczky Benedeket lefejezték. Mivel nemes felett ítélni a városnak nem volt joga, így az ügy Berzevici Péter tárnokmester elé került, majd az uralkodó két és fél évvel később fej- és jószágvesztésre ítélte a kivégzésért felelős polgárokat. Végül Zsigmond kegyelmet adott nekik 3000 Ft büntetés, valamint a Niczky Benedek hozzátartozóinak fizetendő kártérítés fejében.

Ezzel kapcsolatban robbant ki a külvárosi polgárok és a tanácsot uraló belvárosiak közti – itt most nem részletezendő – ellentét, miután a fenti összeg kifizetésében a külvárosiaknak is osztozniuk kellett, jóllehet állításuk szerint tudtuk nélkül hozták meg a halálos ítéletet. A tanács és a külső tanács közti perben viszont később kiderült, hogy a külső tanács tagjai is részt vettek a peres eljárásban.¹⁹ A városi levéltárban fennmaradt források alapján a féktelenül garázdálkodó, rabló nemes és a jogait védő öntudatos városi polgárság közti összeütközésnek, a városiak radikális, bátor lépésének tűnik az eset.²⁰

Zsigmond király 1420. május 16-án Berzevici Péter tárnokmesterhez intézett parancslevele (2. sz.) azon túl, hogy név szerint felsorolja Niczky Benedek lefejezésének felelőseit: Schadendorfer Mátyást, Gálos Pétert, Turnhofer Tamást, Piberauer Jánost,²¹

¹⁵ A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. DL-DF 4.2. CD-ROM. Aranum. Bp. 2003.

¹⁶ A Nickiekre vonatkozó oklevelek az alábbiak. *SoprOk.* I/2. 101.; 179–180., 184–185.; 228–229., 292–293.; 293–297.; II/1. 164–168.; II/6. 60.

¹⁷ Szűcs Jenő: *Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon*. Bp. 1955. 306–310. (A továbbiakban: Szűcs: *Kézművesség*)

¹⁸ Mollay Károly: *A három középkori városháza*. *Soproni Szemle* 31 (1977) 234–236. (A továbbiakban: Mollay: *Három középkori*)

¹⁹ Mollay: *Három középkori* 234.

²⁰ Szűcs: *Kézművesség* 309–310.

²¹ Turnhofer 1418-ban polgármester (*SoprOk.* I/2. 140–141., 149–150.), Piberauer pedig tanácsos (*SoprOk.* I/2. 94.) volt. Gálos Péter alighanem azonos az 1425-ben felbukkanó Gál fia: Péter soproni polgárral. (*SoprOk.* I/2. 268–269.)

valamint egy egyelőre beazonosíthatatlan személyt (Gywerygindingh), világosan szól arról, hogy Niczky Benedeket nemcsak fogságba vetették és megölték, hanem tőle 150 aranyforintot két lovat, fegyvereket és ruhákat is elvettek. A hatalmaskodó nemesről a szakirodalomban festett kép legalábbis egyoldalúnak mondható.

Az oklevélből az is kiderül, hogy Benedeket a támadás március 10-én Bécs felé tartó útja során érte, ahol fegyvereket akart vásárolni. Ezen a ponton kapcsolódik össze a forrás Sopron város kiadványával (1. sz.), amellyel 1410. január 1-én Niczky Jánosnak és fivérének, Benedeknek kérésükre engedélyt adtak, hogy egy héten keresztül a városban kereskedjenek. Könnyen lehet, hogy a két időpont között az eltérő kereskedelmi érdekek miatt tört ki konfliktus, amelynek során egyik fél sem válogatott az eszközökben, így Niczky Benedek valószínűleg elrabolt soproni polgároktól javakat,²² ami a hatalmaskodások korabeli eszköztárának „elmaradhatatlan része” volt.

Mollay Károly figyelt fel arra, hogy Zsigmond király 1418-ban a tárnokmesterhez intézett parancslevele szerint²³ Niczky Benedek ügyével nagyjából egy időben az osztrák kereskedőkkel cimboráló Schadendorfer Mátyás érintett volt egy kassai és egy lőcsei kereskedő jogtalan bebörtönzésében. Mollay osztrák-magyar kereskedelmi érdekellentéteket tételezett fel az eset hátterében.²⁴ Egyébként Niczky Benedek Sopron város tanácsának levele szerint maga is elismerte, hogy Hans von Gemarn bécsi polgártól 24 ökröt elhajtattott.²⁵ Mindenesetre a két fél levéltárában az idevágó források mindkét fél szempontjait bemutatják, a nemes szerint rablógyilkosság, a városi polgárság szerint tolvaj feletti ítékezés történt.

Az 3. és 4. sz. alatti oklevélszöveg arról tudósít, hogy a későbbiekben Niczky Benedeknek bátyja, János, majd unokája, Benedek is soproni polgárokkal üzletelt; sajnos ennek tárgya nem derül ki, csak a partnerek személye. Alighanem áruhitellel függ össze a két ügy, az utóbbi esetben a kivégzett Niczky leszármazottja több soproni polgárral (Kesner Bálinttal és Csellei Bálinttal) együtt lépett fel Hans Sibenhierterrel (Johann Zymherter), III. Frigyes császár konyhamesterével (kuchenmaister)²⁶ és fraknoi tisztartójával (phleger zum Vorchtstein)²⁷ szemben. Ez arra utal, hogy a város, illetve a város polgársága kereskedelmi kapcsolatban állt a környék árucserébe bekapcsolódó nemességével, így a Nickiekkel is, ennek következtében viszont természetesen nemcsak együttműködésre, hanem viszályokra is sor került. Mátyás király fellépését az ügyben nyilván erősen befolyásolta a III. Frigyesrel szemben éppen 1470-ben újra elmérgesedő viszonya, amely érthetővé teszi, miért bátorította alattvalóit a császár emberével szembeni fellépésre.

A latin nyelvű oklevelek közlésénél Tringli István, a német nyelvűeknél Szende Katalin ajánlásait vettem alapul.²⁸

²² SoprOkl I. 2. 292–293, der *dieb* Niczko Benedict gericht ist worden.

²³ SoprOkl. I/2. 137–139.

²⁴ Mollay: Három középkori 234. Kereskedelmi háttérre Szűcs Jenő is tett utalást a Niczky által a városi legelőkről lopott ökrök kapcsán, I. Szűcs: Kézművesség 310.

²⁵ SoprOkl I/2. 184–185.

²⁶ A SoprOkl I/4. köteté az 1457 és 1459, I/5. köteté az 1460 és 1466 közti évekből számos adatot tartalmaz arról, hogy Hans Sibenhierter a konyhamesteri tisztséget töltötte be és ebben a minőségében számos üzletet bonyolított le Sopron városával. A két fél kapcsolata érezhetően megromlott miután Sopron visszakertült a magyar korona fennhatósága alá.

²⁷ SoprOkl I/5. 237.

²⁸ Tringli István: Középkori oklevelek kiadásának problémái. *Fons*, 7 (2000) 7–40. és Szende Katalin: A magyarországi német nyelvű források kiadása *Uo.* 49–62. A nyelvtanilag nem egyértelmű, hibás alakokra felhívom a figyelmet [sic!] jellel, a helyesírási tévedésekre (pl. *aresstare* stb.) azonban nem. Csak a német szövegben alkalmaztam y feletti két pontot.

1.

1410. január 1. Sopron.

Sopron város Niczky János kérésére fivére: Benedek és emberei számára, akik kereskedni szándékoznak, nyolc napig kíséretet és védelmet nyújt.

Wir der Burgermaister, der Richter und der Rat ze O^odemburg bekennen von der pett wegen, so Niczk Hanns mit seim brief czu uns getan hat, daz wir Niczk Benedicthen seinem bru^eder von ettweuil hannedls wegen beÿ uns ze schiken unser gelait und sicherhait geben solten. Daz haben wir getan und haben demselben Niczk Benedicthen und den sein, die mit im czu uns ko^emen unser gelait und sicherhait geben und geben auch wissentlich mit dem brief zu uns czeko^emen und auch wider vom dannen, wie [?]²⁹ an sein geworsam gancz von heut uber acht tag, als der brief geben ist und in denselben acht tagen in seinen sachen allen seinem frumen beÿ uns zewerben und zeschaffen, so er pesst mag, ane geue^r mit u^rkund dicz briefs versigelt mit unser stat klainem lauffenden aufgedruktem insigel. Geben ze O^odemburg, an dem heiligen Ebenweichtag, anno Domini millesimo quadringentesimo decimo.

Eredeti. Jelzete: SDL 4728 (MOL DF 209230) Régi jelzete: 112.

Papír, restaurált, 215 x 154 mm.

Szöveg alá zöld viaszba nyomott kör alakú, 30 mm átmérőjű pecsét részben kivehető ábrával és körirattal:

Hátlapon újkori jelzetek.

Kivonata: ZsO II. 7258. sz.

2.

1420. május 16. körül.

Zsigmond király parancsa Berzevici Péter tárnokmesterhez, hogy a fegyverek vásárlása miatt Bécsbe tartó Niczky Benedek ellen Sopron városa közelében elkövetett rablógyilkosság tetteseit büntesse meg.

Sigismundus Dei gratia Romanorum rex semper augustus ac Hungarie, Bohemie, Dalmatie, Croatie etc. rex fideli nostro magnifico Petro filio Herrici de Brezewyche tavarnicorum nostrorum regalium magistro salutem et gratiam. Lamentabilem querelam fidelis nostri Iohannis filii Iohannis de Nychk nobis allatam accepimus continentem, quod dum pridem videlicet die dominico proximo ante festum beati Gregorii pape proxime elapsum³⁰ Benedictus frater suus carnalis de eadem Nychk in civitatem nostram Soproniensem applicuisset [sic!] volens abinde pro armis comparandis Wyennam iter suum dirigere, tunc Matthias de Sandondorf, Petrus dictus Galos, Thomas dictus Thwarronhofar et Bybrawar, necnon Gywerygindingh et alii hospites de dicta [sic!] Sopronio quadam diabolica instigatione inbuti in hospitium eiusdem Benedicti hostiliter irruendo nullis suis culpīs exigentibus eundem captivassent, centum et quinquaginta florenos auri, duos equos bonos, arma et vestimenta eiusdem auferendo ipsum sine omni lege morti tradidissent, in dedecus sue nobilitatis, dampnum et scandalum aliorum regni nobilium non modicum. Et quia nos pefatam mortem

²⁹ Házi Jenő olvasata, ld. a bevezetőben említett kéziratát.

³⁰ Utána törölve: *condam*.

Eredeti. Jelzete: SDL 4769 (MOL DF 209267) Régi jelzete: 143.

Papír, 120 x 110 mm. A bal széle leszakadt, a sorok végén 1-2 szó, összesen kb. 15 szó hiányzik. Pecsétnek nincs nyoma. Szöveg alatt aláírás: (más kéz írásával) *Iohannes de Nick, frater ac amicus vester.*

Hátlapon újkori jelzetek mellett egykorú címzés: *Magne viro prudentie N. iudici, civi, civitatis Soproniensis sibi amico sinceriter [sic!] diligende [sic!] detur.*

4.

1470. december 3. Buda.

I. Mátyás király általános parancsot ad, hogy engedjék meg Niczky Benedeknek, valamint Kesner Bálint és Csellei Bálint soproni polgároknak Frigyes német-római császár alattvalója: Hans Sibenhierter javainak lefoglalását, mivel ő az előbbieket javait jogtalanul elvette.

Mathias Dei gratia rex Hungarie, Bohemie etc. fidelibus nostris universis et singulis, prelati, baronibus, comitibus, castellanis, nobilibus, ipsorumque officialibus, item civitatibus, oppidis et villis, earumque rectoribus, iudicibus et villicis, quibus presentes ostendentur, salutem et gratiam. Quia nos annuimus per alias litteras nostras fidelibus nostris Benedicto de Nyczk ac circumspcctis Valentino Kesner ac alteri Valentino Chelley civibus et inhabitatoribus civitatis nostre Soproniensis, ut ipsi pro eorum rebus et bonis per Iohannem Zymherter subditum serenissimi domini Friderici Romanorum imperatoris minus iuste ablatis ubicunque in hoc regno nostro res et bona subditorum ipsius domini imperatoris reperire possent, eisdem arrestare et detineri facere valeant, ideo fidelitati vestre harum serie firmiter mandamus, quatenus, dum et quando prefati exponentes res et bona predictorum subditorum dicti domini imperatoris in vestris terris, tenutis, possessionibus, honoribus, officiolatibus seu vestri in medio repperint et eisdem arrestari et detineri fecerint, extunc rebus in eisdem dissipationem aliquam facere nequaquam presumatis et nec sitis ausi modo aliquali, presentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum Bude, feria secunda proxima ante festum beate Barabare virginis, anno Domini millesimo quadringentesimo septuagesimo, regni nostri anno tredecimo, coronationis vero septimo.

Eredeti. Jelzete: SDL 4864. (MOL DF 209357) Régi jelzete: 235.

Papír, restaurált, 293 x 220 mm.

Szöveg alatt vörös színű viaszba nyomott, kör alakú, 63 mm átmérőjű pecsét maradványai papírfelzettel.

Szöveg alatt jobbra: *Ad relationem reverendissimi domini Strigoniensis.* Az oklevél jobb alsó sarkában Lecta-jel.

Hátlapon újkori jelzetek.

I. Mátyás király 1471. január 7-én ugyanebben a tárgyban, Sopron városa részére, kibocsátott, Sibenhiertert meg nem nevező oklevelét l. SoprOkI/5. 295–296.

SOPRONI ARCOK

VINKLER BÁLINT

Fél évszázad a város szolgálatában.
Ünnepi interjú Kovács József László
75. születésnapjára

Tanár Úr 1951-ben, 19 évesen hagyta el szülőföldjét, amikor egyetemre ment Budapestre. Hogyan emlékszik vissza gyermekkorára és az akkori Sopronra?

Édesanyám, Forstner Rozália, külvárosi poncichter lány volt, apám, id. Kovács József pedig Vas megyei parasztyerek, a Seltenhofer harangöntőde munkása. Amikor összeházasodtak, édesapám a legelőkelőbb soproni diákokotthonban, a Szent Imre Kollégiumban lett gépházvezető, míg anyám, aki a varrónői szakmát tanulta, a Kollégium fehérnemű-raktárában a gyerekek holmiját javíttatta. Hároméves sem voltam, amikor apám meghalt egy széngázmérgezés ellen folytatott küzdelemben. Kigyulladt a brikett a kollégium kazánházában, és az épületben már mintegy húsz gimnazista feküdt ájultan, amikor apámat odahívták. Eloltotta a tüzet, a gyerekeket is sikerült kimenekíteni, szegény apám viszont széngáz-mérgezést kapott. Ha Sopronban vagyok és a Széchenyi téren az ún. „kétágú templom” előtt megállok, akkor mindig meghatódom: az apám ott halt meg a mentőautóban másfél órás mesterséges lélegeztetés után. Koszterzitz József igazgató, írói nevén Koszter atya akkor megígérte anyámnak, hogy ha tehetséges leszek, később a bencés rend iskolájában taníttat.

A Szent Imre Kollégiumban, a Zrínyi utcában éltem a 10. életévemig, 1942-ig, amikor hadikórházzá alakították a kollégiumot. Gacs János kollégium-igazgató, egyébként akkor országgyűlési képviselő, szerzett özvegy édesanyámnak, egy-két utcával odébb a külvárosban egy szerény lakást. Édesanyám kiváltotta a női szabó ipart, újra varrónő lett, engem pedig fölvettek a Szent Asztrik Bencés Gimnáziumba.

Milyen nyelven beszélt gyermekkorában?

Sopron ekkor még valóban kétnyelvű város volt. Apám beszélt valamelyest németül is, anyám pedig a poncichter dialektust beszélte. Emellett persze magyarul beszéltek. Én gyermekkoromban gyakorlatilag meg sem szólaltam németül. Az 1940-es évek elején, amikor Sopronban is megalakult a Volksbund, az anyámat iskolai barátnői rá akarták venni, hogy írasson be a Volksbund iskolájába, amire ő nem volt hajlandó. Amikor a Hitler-Jugend gyerekek nyaranta Sopronban táboroztak, a poncichterek közül sokan látták őket vendégül. Főként azután, amikor Németországot már bombázták. Anyám egyes volt osztálytársai nehezményezték is, hogy miért nem teszi ki a „V”-t az ablakba, a victoriá-t, a német győzelem jelképét. Olyannyira haragudtak, hogy még az ablaküveget is betörték! Így fenyegették meg: „Nu wart, Rosl, majd pejön a Hitler” – mondták vegeyes kétnyelvűséggel. Amikor a német csapatok Jugoszlávia felé vonultak át Sopronon 1941-ben és 1942-ben, aki túlzottan hangosan „Sieg heil”-t kiabált, azt mi, gyerekek, jól fenékebe szúrtuk egy biztosítótűvel, majd elszaladtunk. Ha ezt ellenállásnak lehet nevezni, akkor így ellenálltunk. Végül 1944-ben Sopront is

megszállták a német csapatok. Akkor éppen Kossuth Lajos születésének évfordulójára emlékeztünk a gimnáziumban. Emlékszem, amit akkor a bencéseknél tanító énekta-
nárunk, Radó Ferenc mondott: „Gyerekek, most nagyon hangosan kell énekelni a
Himnuszt, mert itt vannak a német katonák!” Minket azután hamar ki is raktak a
gimnázium épületből, mert hadikórházzá alakították át azt is, éppúgy mint korábban
a Szent Imre Kollégiumot.

Kovács József László dolgozószobájában, 2007 augusztusában

Hogyan kerülték el a kitelepítést?

Saját házunk nem volt, és igazolni tudtuk, hogy édesanyám azt írta be az 1941-es népszámlálásnál, hogy magyar anyanyelvű és magyar nemzetiségű. Jóllehet nem volt magyar anyanyelvű. A „Beszél-e németül?” kérdésre pedig nem válaszolt, ha jól emlékszem, valami vonalat tett oda. Én viszont 1946-ban tüntetve elkezdtem németül beszélni. Tiltakoztam az ellen, hogy az elemi iskolás osztálytársaimat kitelepítő vonatra rakták. Hangosan és feltűnően beszéltem a poncichter dialektust, amikor ez nem volt érdem! Ez a tiltakozás egyik emberi formája lehetett számomra. Nálunk a családban egyébként nem telepítettek ki senkit. Keresztapám, Forstner József postás volt, a népszámlálás idején éppen katonáskodott. Keresztanyám, Forstner Paula, bába volt, ő

is magyar nemzetiségűnek vallotta magát. A Márta-nővéreknél dolgozott Budapesten a Rókus kórházban. Ez eleve kijelölte számára a magyar nemzetiségi meggyőződést.

Kikre gondol vissza hálaival az akkori időkből?

Mindenekelőtt két emberre. Szegények voltunk, ezért 1946-47-ben anyám ki akart venni a gimnáziumból azzal az indokkal, hogy ha apám kovácsmester volt, tanuljam ki én is a kovács szakmát. Erre osztályfőnököm, dr. Pálos Ferenc, felkereste a mi külvárosi szoba-konyhás lakásunkat, és azt mondta: „Kedves Kovácsné! Nem vette észre, hogy Jóska fia ügyetlen, nem alkalmas ipari munkára, a fejét viszont jól használja! Ha szegények, és nincs pénzük, akkor Jóska-t a rend ingyen taníttatja!” Ő akadályozta meg, hogy olyan pályára kerüljek, ahol biztos kudarcra lettem volna ítélve. Másik pártfogóm Csatkai Endre – Bandi bácsi – volt, szellemi nevelőapám. Akinek nincsen élő édesapja, természetszerűen keresi azt az embert, aki könyvet ad a kezébe, aki megismerteti vele a történelmet... Még ma is őrzöm azokat a Csatkai-féle ajándék különnyomatokat, könyvecskéket, amiket nekem mint „kedves fiának, munkatársának” dedikált. Bandi bácsi a II. világháborút követően Heimler Károly utódjaként az 1955-ben újrainduló Soproni Szemle főszerkesztője lett, és az is maradt egészen 1970-ben bekövetkezett haláláig. Nála kezdtem el először a rangos tudományos folyóiratban publikálni. Ebben Mollay Károlynak is szerepe volt.

1951-ben elhagyta Sopront. Hogyan teltek az egyetemi évek?

Az ELTE-n magyar–német szakra vettek fel. Szerettem volna muzeológiára is jelentkezni, de akkoriban három szakot nem lehetett végezni. A régi századok iránti érdeklődésem azonban mindkét szakterületen megnyilvánult. A német tanszék vezetője akkoriban a nagy tehetségű, igen kiváló Turóczi-Trostler József volt, aki a háború előtt az irodalomtörténeti irányzatok közül a szellemtörténetnek volt egyik jeles képviselője. Rengeteget tanulhatott tőle az ember. Turóczinak sok nemzetközileg is ismert irodalomtörténeti tanulmánya volt. Foglalkozott akkoriban a német felvilágosodás, a romantika magyar, vagy éppen Szenczi Molnár Albert német kapcsolataival. Számomra Lenau-kutatásai voltak a legérdekesebbek. Erről írtam a szakdolgozatomat nála. Engem kért meg, hogy készülő *Lenau Magyarországon* című könyvéhez állítsam össze a magyar Lenau-fordítások jegyzékét.

A soproni helytörténetet és paleográfiát azonban Mollay Károly szerettette meg velem. Akkor jött haza a hadifogságból, és először csak mint óraadó tanított minket – egyetemi docensi címmel! Mollay tanár úr volt az a kapocs, ami engem a távoli Sopronnal abban az időben összekötött. Ő hívta föl a figyelmemet: „Jóska, tudja bizonyára, hogy újra megjelenik a Soproni Szemle. Ugye, előfizeti? Később talán maga is írhat bele.” Így is történt, s 1957 óta, ötven éve jelennek meg cikkeim a Szemlében. A másik lélekformáló professzorom Klaniczay Tibor volt, aki régi magyar irodalmat tanított nekünk, és alig tíz évvel volt idősebb nálunk. Biztatott, hogy járjak el a soproni városi levéltárba, és kutassak, mert rengeteg ott a feltáratlan irodalmi forrás, a feldolgozásra váró anyag. Kezdetben megpróbáltam az otthon töltött nyarakat fürdővel, pihenéssel eltölteni, pedig már volt kutatási engedélyem. Egyszer egy városi történeti

séta keretében betértem másokkal együtt a levéltárba. A levéltár akkori vezetője, dr. Takáts Endre rám nézett, megismert. Majd azt mondta: „...van itt a látogatók között egy fiatalember, akinek már kutatási engedélye is van, s akit én hónapok óta hiába várok.” Ez 1953 nyarán lehetett. Attól fogva rendszeresen jártam a Soproni Levéltárba. Akkor szerettem bele a 16-17. századba, ami tulajdonképpen Lackner Kristóf korszakát jelenti. Tehát a nyugat-magyarországi késő-reneszánszt, illetve kora-barokkot kezdtem kutatni. Erről a korról írtam kandidátusi értekezésemet is.

Miért nem tért haza az egyetem elvégzése után?

Egy várost talán jobban lehet szeretni messzebből, mint közelebből. Tény annyi, hogy a szellemi gyűjtőpontokat valahol Budapest körül kellett keressem, de a kutatási anyagom Sopronban volt! Ma is így van, néha Szentendrén, néha Budán érzem magamban újjászületni Sopront, ha a régi házak közt járok. A nyarakat viszont otthon töltöttem. Sopron mindig az első helyen volt az életemben. Rám is igaz, amit annak idején Mollay Károly mondott Szende Katalinnak 1993-ban a 80. születésnapján: „Én ma is minden nap Sopronban vagyok...”

Tanár Úr munkásságának több fejezete Ráckevéhez és Budaörshez fűződik. Mi köti a „választott szülőföldjeihez”?

Ahol én vagyok, annak a helységnek mindig megpróbálom átélni a szellemét is. Ez Ráckevén abban nyilvánult meg, hogy amikor ott voltam tanár, fölfedeztem Savoyai Jenő pusztaságba épített álomkastélyát, amit az utókor hagyott csaknem a semmibe veszni. Én, mint Csatkai Endre tanítványa, a Ráckevei Hazafias Népfront gyűlésein elkezdtem magyarázni, hogy „Lunacsarszkij megmondta: a proletariátusnak joga van az oszlopokhoz”. Egyébként ez volt az egyetlen fórum, ahol el lehetett érni valamit, ha úgy tetszik, éppen okos beszéddel. A kastélyt egyébként a helyi tsz. raktárhelyiségnek használta; itt volt a mentőállomás és hasonlók. Hosszú „agitációs munka” eredményeképpen sikerült néhány más értelmiségivel együtt elérni, hogy kiköltözzenek onnan, és megalakítottuk a járási Műemléki Bizottságot. A helyi hatóságok megpuhításával 1962-re sikerült elérni, hogy a kastélyban múzeumot nyithassunk – ekkor volt Savoyai Jenő születésének 300. évfordulója, amire akkor rajtam kívül senki sem hívta fel a figyelmet. Számomra a megnyitó ünnepség főhajtás volt a múlt nagyjai előtt. Hamarosan Csatkai Endre is eljött Sopronból; később is támogatott, mindenfelé terjesztve az intézmény jó hírnevét.

Ami Budaörsöt illeti, itt sikerült lakást szerezni, amikor a Zsámbéki Tanítóképző Főiskolára kerültünk a feleségemmel. Szomorúan tapasztaltuk, hogy a kitelepítés következtében mennyire magukba zárkóztak az emberek. Alig mertek megszólalni németül. Akkor már létezett Budaörsön egy tájház. Ez olyan volt, mint a tájházak általában: egy szoba, ahol ki vannak téve a helyi használati tárgyak, mellette egy konyha. Én megpróbáltam valamiféle tudományos központot formálni belőle. Igazgatóságom idején megindult a budaörsi kiadványok sorozata, ami eddig elért öt kötetet. Már a második kötettől kétnyelvű a sorozat. Ez a *Regélő Múlt*, németül *Erzählte Vergangenheit*, amiből egy kötet a kitelepítésről, egy kötet a Kőhegyi kápolna történetéről szól. Tavaly, amikor nyugdíjba

mentem a múzeumból, elkezdtek sajtó alá rendezni Franz Riedl, az 1930-as évek jeles kutatójának a „Heimatsbuch”-ját, fiának, Riedl Norbertnek a segítségével. Budaörsön egy egy személyes intézményt vettem át; akkor csak egy teremőr volt mellettem. Mára már szakavatott, öt-hat fős csapattal működik az intézmény.

Hogyan tudta kutatni Sopront, amikor már nem élt Sopronban?

Csupán aspiráns koromban, 1967–1971-ig alakult úgy az életem, hogy teljes egészében, minden kötöttségtől felmentve egyedül Sopronnal foglalkozhattam. Azelőtt és azután csak a tanári munka mellett tehettem ezt meg. A soproni Liszt Ferenc Múzeumnak volt egy vendégszobája, ahol fillérekért lehetett megszállni. Reggel 9 órakor megérkeztem a levéltárba, délben a városházán ettem az üzemi konyhán, majd egy óra körül visszaültem és háromig, négyig a levéltárban kutattam, ahonnan szinte utolsóként kellett kitessekkelni. Amikor Ráckeven, majd Zsámbékon teljes munkaidőben dolgoztam, erre csak nyáron nyílt alkalom. Szállásról már akkor is gondoskodnom kellett, mert anyám halála után a lakást átengedtem a Forstner családnak. A város vezetése bölcsen döntene, ha fenntartana egy szobát a város múltjával foglalkozó tudósok, kutatók számára. Ma is igaz ugyanis Petőfi megállapítása, hogy „a tudósok mind szegények”.

Miért éppen Lackner Kristóf volt az, akivel a legtöbbet foglalkozott?

Lackner alakja számomra azért rendkívül érdekes, mert személyében megjelenik a korszakra jellemző peregrináló diák és tudós alakja. Ez engem Szepsi Csombor Márton esetében is vonzott, amikor kisdoktori értekezésem témájaként választottam. Ez motivált akkor is, amikor Szenczi Molnár Albertről írtam két tanulmányt. A reformációval válik szellemi szükségletté a külföldi tanulmányút. Ezek a nyugati egyetemekre vándorló diákok gyakran egy inggel és néhány forinttal vagy néhány császári arannyal a zsebükben éveket tudtak eltölteni külföldön. Ez az állhatatosság, a tudományok ilyen mértékű szeretete mindig magával ragadott. Lackner esetében kicsit más a helyzet, mert neki jobb volt az anyagi háttere. Az apja gazdag ötvösmester volt, így nyilván többet engedhetett meg magának. Az viszont mindenképpen kitartó igyekezetre vall, hogy Páduában megszerezte a jogtudományok doktora címet, és hazatérve olaszos műveltséget honosított meg Sopron szellemi életében. Sopron művelődéstörténetében mindig is kulcsfontosságú szerepet töltek be a peregrinusok, már a reformáció előtt is, hiszen mindenkor a külföld legfrissebb szellemi áramlatait hozták haza. Lackner az olaszos műveltséget, az Accademia della Crusca szellemét, az igényes késő-renaisszansz kultúrát igyekszik terjeszteni az általa alapított Tudós Társaságban. Élete vége felé a soproni fiatalság Itália helyett Németországba kezd járni, s akkorra már a német nyelvművelő társaságok is kifejtik a maguk hatását Sopronban. A Lackner-féle Tudós Társaság történetének német szakaszáról *Ti vagytok a város világoSSága* címmel írtam két évvel ezelőtt a Szemlében. A reformáció új utakat nyitott meg a vándortudósok számára: Prága, Krakó és Bécs után a protestáns Németországba. Az első soproni evangélikus németországi peregrinusok nevét megőrizte Faut Márk általam kiadott krónikája. Divatban volt továbbra is az itáliai tanulmányút, bár a szellemi pártfogók és az anyagi segítők erről igyekeztek lebeszélni a

diákokat. Félték attól, hogy Itáliában katolikussá lesznek! Megmaradt a lengyelországi, sziléziai peregrináció is az ottani német gimnáziumokba. Ekkor Sopronban még nem működött „illustre gymnasium”, ahol teológiát is oktatnak, s ahonnan közvetlenül lehetne menni egy külföldi egyetemre. Ezért gyakori a középkorai peregrináció. Lackner Grazba, a rendi gimnáziumba kényszerült, viszont az utána következő nemzedék már arra törekedett, hogy a boroszlói evangélikus Erzsébet Gimnáziumban szerezzen képesítést. Ilyen Wilhelm Artner, aki visszatért Sopronba, majd utódja lett Lacknernek a polgármesterségben és a Tudós Társaság vezetésében. Amikor az 1620-as években Lackner eléri, hogy az „illustre gymnasium” Sopronban is megalakuljon – császári engedéllyel –, attól kezdve már alig van külföldre járó soproni gimnazista, mert egyenesen mehet mindenki Wittenbergbe, Jénába, Weimarba. A soproni Líceumban végzett Kis Jánosék nemzedéke Jénában Schillert hallgat, vagy Goethével barátkozik, mint Bredetzky Sámuel. Bredetzky élete is érdekes: Jénából visszatér Sopronba tanárnak, majd Bécsben helyezkedik el evangélikus lelkészként, és később elhívják Galíciába, ahol Lemberg (Lviv) evangélikus püspöke lesz.

Mi az a vezérfonal, amire felfűzhetők a soproni témájú tanulmányai, publikációi?

Az idővel egyre táguló látókör, és az ember keze ügyébe akadó újabb és újabb források jelölik ki az új feladatokat. Fiatalságom idején Lacknerrel foglalkoztam sokat, azután felfigyeltem a Tudós Társaságra. Majd egyre inkább az kezdett érdekelni, hogy mennyiben járultak hozzá a Nyugat-Dunántúlon élő, kezdetben protestáns, később már az ellenreformáció híveinek számító Batthyányak, Nádasdyak, majd a kizárólag katolikus Esterházyak a Sopron megyei szellemi élet és kultúra fejlődéséhez. A szellemi irányzatok nemcsak egy városban élnek, hanem egy egész régióban. Nehéz lett volna egyetlen személyre koncentrálni, mert Sopron esetében korszakokban kell gondolkodni. Sopronnak van egy sajátos reneszánsz korszaka, egy sajátos barokk korszaka, ami aztán átível a késő barokkba. Valahol az 1790-es éveknél áll meg a folyamat, amikor már nem csak tudós társaságok irányítják a szellemi életet. Különösen érdekes egy fél évezred távlatából a tudománnyal és művészetekkel foglalkozó egyesületek története, amelyekről megállapítható, hogy az egyik eltűnésével azonnal jelentkezik egy másik. A középkortól napjainkig tehát bizonyos folytonosság figyelhető meg. A középkorban a katolikus Nagy Testvérelet, a reformáció kezdetén a Belső Tanács, 1604-től 1674-ig pedig Lackner Tudós Társasága kap vezető szerepet. Amikor az ellenreformáció miatt látszólag megszűnik a Tudós Társaság, akkor többek között a Városi Céllövő Egyesületbe tömörülve gyűlnek össze az evangélikus patríciusok. A 18. századtól pedig a botanika és az orvostudomány jegyében működik együtt a város evangélikus értelmisége. Nem véletlen, hogy Bél Mátyásnak a „Notitia Hungariae” Sopron megyei köteténél Deccard János Kristóf soproni botanikus, evangélikus líceumi tanár volt a fő segítségével. A nemrég felbukkant könyvtárjegyzékéből az is pontosan kiderül, hogy mi volt az az anyag, amivel Bél Mátyásnak segített. A különböző tudós társaságok és egyesületek kora 1790-ig tart, amikor is az evangélikus líceumi ifjúság művelte az irodalmat, méghozzá több nyelven is: latinul, németül, magyarul.

Az 1660-as, 70-es években kezd fokozatosan megjelenni Sopronban a latin és a német mellett a magyar irodalom is. A soproni illetőségű Wittnyédy István másolta le ifj. Zrínyi Miklós hadtörténeti és politikai munkáit. Kulcsár Péter hitelesen bebizonyította, hogy a Bónis-kódex, amiben a legrégebb katonai és politikai iratok találhatóak, Wittnyédynek a másolata. Tehát Sopron egy időben mutatott latin, német és magyar, rövid ideig pedig olasz vonatkozású kulturális érdeklődést. A protestantizmussal szembeesülő irányzatként párhuzamosan élt a jezsuita ellenreformáció eszmeisége is. Itt fontos szempont volt a környék főnemeseinek a felekezeti hovatartozása. Míg a Nádasdyak a 16. század folyamán végig evangélikusok, a Nádasdy településeken protestáns prédikátorok, iskolák, nyomdák működnek. Majd amikor Nádasdy Ferenc Esterházy Miklós hatására áttért a katolikus vallásra, jobbágyok tízezrei tértek át a katolikus hitre – a kegyúri jog következtében. Sopronban 1636-tól működtek jezsuiták, akiket Esterházy Miklós nádor telepített be Sopronba a város nagy sérelmére. 1636-tól az 1770-es megszűnésükig, a jezsuitáknak Sopronban legalább száz olyan papjuk volt, akik valamifajta tudományos tevékenységet folytattak akár latinul, akár németül, vagy éppenséggel magyarul, erről sem szabad megfeledkezni. Bertalanfy Pál például földrajzi könyveket írt, Szabó István Pázmány szellemében készített művészi igénnyel prédikációkat, s ezeket a soproni Rennauer Nyomda adta ki, immár magyar nyelven.

Számomra meglepő, hogy az egyháztörténészekkel ellentétben „harag és részrehajlás nélkül” tud véleményt formálni felekezeti kérdésekben. Hogyan maradhat semleges, a reformáció-ellenreformáció korát vizsgálva egy katolikus vallását tudatosan vállaló tudós?

Nálam a tudomány nem azonos a világnézettel. Nem azonos azzal, hogy én hívő katolikus keresztény vagyok. Hiszen Lackner Kristóf, a hazai humanizmus egyik legjelesebb lutheránus képviselője is elég bölcs volt ahhoz, hogy az ellenreformáció fő pártolójával, az imént említett Esterházy Miklós nádorral közösen hozzon létre egy Mértékletességi Egyesületet a részegeskedés visszaszorítására. A vallás és a tudomány különben sem függhet össze. A teljességet kell nézni, illetve azokat a területeket, ahol a különböző tudományágak és világnézeti kérdések találkoznak.

2004-ben a Lackner monográfia második kiadásának első számozott példányát feleségének, Paulovits Teréznek dedikálta. Mit jelent számára a felesége?

Azt tudom mondani, hogy mindent! Összetartozunk csaknem ötven éve, két szép gyermekünk van: Zsolt és Hajni. Fő örömünk a két szép unokánk: Laura és Enikő. Feleségem ugyancsak végez tudományos munkát, közösen írt könyvünk is van a ráckevei vízimolnár-céh történetéről, ami két évvel ezelőtt jelent meg. A feleségem mindenkor támaszom a tudományos munkában; nem kívánja, hogy aprópénzekért szaladjak. Mindenkor foglalkozhattam azzal, amivel akartam, soha nem mondta, hogy ne vegyek magamnak könyvet. Ott, ahol most ülsz, látod, mennyi könyv vesz körül, talán még több is, mint kellene.

Milyen gyakran fordul meg Sopronban, vannak-e itt barátai?

Számos barátom van; sajnos fogyatkozó számban. Akivel most is rendszeresen tartom a kapcsolatot, az Sarkady Sándor, irodalomszervező, költő és műfordító. Szinte ötven éve a barátom; még nem voltam házas, amikor összebarátkozunk. Szívesen találkozom Verő József akadémikussal, Domonkos Ottó tudós nyugalmazott múzeumigazgatóval, valamint fiatal levéltáros és városi könyvtáros barátaimmal is. Sopronban sajnos már ritkábban tudok megfordulni. Ennek egyrészt az az oka, hogy nincsen egy olyan „tudományos férőhely”, ahol az ember egy-két hétig kis pénzből kutathatna. Mégis tudok elegendő mértékben Sopronnal foglalkozni. Mindez Pesten is lehetséges, mert az Evangélikus Országos Levéltárban és az Országos Széchényi Könyvtárban számos Sopronból elhurcolt anyagot őriznek. Egy Literáti Nemes Sámuel nevű, magát tudósnek álcázó antikvárius 1841-ben Gamauf Gottlieb soproni evangélikus lelkész özvegyét és a történetíró hagyatékát olyan alaposan kirabolta, hogy rengeteg iratanyag került Sopronból Budapestre az említett levéltárakba. A Gamauf által összegyűjtött történeti források, sőt magának a kéziratban ránk maradt történeti munkájának néhány kötete is így került számomra elérhető közelségbe. Jelenleg egy Wohlmuth János nevű evangélikus „dirigens chori”-nak, azaz karnagynak a naplóján dolgozom osztrák kollegákkal együtt. Wohlmuth 20 éven keresztül vezette diáriumát; 1685-től 1705-ig leírt minden keresztelőt, minden zenedarabot, amit előadott. Nagyon reménykedem, hogy valamelyik közgyűjteményből, vagy éppen a ruszti Wohlmuth-anyag maradékából előkerül naplójának második kötete is, mert azt tudjuk, hogy csak az 1720-as évek közepén halt meg. Így 40 évnek az eseményeit, szívdobbanásait látnánk együtt. Egyébként az Evangélikus Országos Levéltárban bukkantam rá a Sopronból elhurcolt iratok közt egy Giwitzer nevű határcsősznek a naplójára is.

Tehát akkor ezek a naplók fontos forrástípust jelentenek Sopron múltjának megismerésében?

Ezek a parasztkrónikák, amelyeket egyszerűbb emberek vezettek, egy más, de ugyanakkor szintén nagyon fontos vetületét világítják meg a kor eseményeinek. Ráadásul ezek a naplók jelképesen összefonódnak, mint ahogy a soproni tudományművelő társaságok működése is. Az első krónikát az 1610-es évekig terjedő eseményekről Faut Márk és Klein Menyhért vetette papírra. Ezt 1995-ben egy bilingvis kiadás formájában sikerült megjelentetnünk a Soproni és a Kismartoni Levéltár közös kiadásában. A Faut és Klein krónika megírását követően születnek meg a két Payrnak, Mihálynak és Györgynek a naplói az 1600-as évek közepéig. A Payr-krónikát 1942-ben adta ki Heimler Károly. A Payr-krónikát követi a Csányi-napló, amit a 19. században szintén kiadtak, s ehhez társulnak azok a 17. század végi Wohlmuth és Giwitzer féle naplók, amiket viszont még ki szeretnék adni. A Wohlmuth-anyag kiadását szerencsére a Burgenlandi Tartományi Kormány elvállalta; csak erőm legyen hozzá és bírjam a szememmel. Giwitzer egy nehéz kézzel írogató evangélikus cősz, aki pontosan feljegyezte, hogy kik a megtévedt lányok Sopronban, és sokszor még a gyermeküket is elteszik láb alól. Ha rájönnek erre, lefejezik őket. Sötét és nyomasztó társadalom ez, ahol a külvárosi cselemlányt büntetik, nem a gazdáját, akinek teljességgel kiszolgáltattot.

Mivel foglalkozik jelenleg és melyek a tervei?

Erre a kérdésre részben már válaszoltam. Fontos a két krónika, de fontos Szabó István jezsuita atya soproni működése is. Ami legalább ennyire izgalmas számomra, az a Sopronnal kapcsolatos kutatásból kinőtt területem: Batthyány Ferenc és Poppel Éva szerelmi levelezése, amit szintén ki kellene adnom. Ez kb. 150 levél publikálását jelentené. Azután a szálat sok helyen el kellene varrni. Meg kellene írnom a nyugat-dunántúli szellemi központoknak a teljes elemzését, valahol a 16. századtól a 18. század végéig. Attól félek, hogy sok mindent nem tudok már befejezni, egyszerűen kevés az idő. Ha ezeket a terveket sikerül még megvalósítani, akkor azt mondom: nem éltem hiába. Az eredmények összegzése azért részben már megtörtént. Balogh Andrással és Komáromi Sándorral a *Fejezetek a magyarországi német irodalom történetéből* című monográfiát 2002-ben jelentettük meg. Ennek a hazai német irodalomtörténetnek a terjedelme csaknem 450 oldal. Kizárólag Sopronra vonatkozik a másik könyvem, a *Soproni Parnasszus*, ami Ödenburg/Sopron kétnyelvű irodalmát tárgyalja a kezdetektől napjainkig. Ez is a Lucidus kiadó gondozásában jelent meg 2003-ban. Még meg kell említeni, hogy 15 éve járok a „Szalónaki beszélgetések” (Schlaininger Gespräche) című konferencia-sorozatra, ahol az itt egykor birtokos Batthyány család történetének egy-egy fejezetét, és a Nyugat-Dunántúl egy-egy területét járjuk körül. Ha úgy alakul, akkor még Horváth Iván professzor doktori iskolás hallgatóinak tanítok német és magyar kéziratot olvasni. Ez nagyon fontos, hiszen az utánunk jövő nemzedéknek is meg kell tanulnia a paleográfiát. Tehát összegzés már van, további tervek is vannak, csak erőt és egészséget adjon hozzá a jó Isten!

CSISZÁR ATTILA | Pájer Imre (1949–2007)

2007. április 13-án, 58 éves korában váratlanul elhunyt Pájer Imre tanár, a Rábaköz történetírója. Április 18-án kísérték utolsó útjára a csornai temetőben. Ravatalánál Kristóf János, a Csukás Zoltán Mezőgazdasági Szakközépiskola igazgatója, a csornai önkormányzat Kulturális, Oktatási és Sportbizottságának elnöke, valamint Kovács Istvánné, a Hunyadi János Gimnázium igazgatója búcsúztatta.

Pájer Imre felsőfokú tanulmányait a szombathelyi Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskolán és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán végezte. 1982-től 1990-ig a Csornai Városi Tanács közművelődési felügyelőjeként tevékenykedett. 1990-től 1996-ig a Csukás Zoltán Mezőgazdasági Szakközépiskola tanára volt, 1997-től pedig három évig a Csornai Múzeumban dolgozott mint történész. Ezt követően négy évig ismét régi helyén, a „Csukás”-ban tanított, majd 2003-ban megválasztották a Csornai Nevelési és Oktatási Központ igazgatójává. Új hagyományt teremtett a Rábaközi Pedagógiai

Napok, a tagintézmények által közösen rendezett adventköszöntők, a március 15-i, valamint a csornai csata évfordulóján tartott megemlékezésekkel.

A honismerettel főiskolásként került kapcsolatba. Dolgozataihoz gyakran választott helytörténeti témát, és az így kialakult vonzalom élete folyamán tartósnak bizonyult. Igazgatói, tanári munkája mellett is folytatta helytörténetírói tevékenységét. Kutatta és feldolgozta például a Rábaköz árvízvédelmét és malomiparát, a csornai egyletek, az iskoláztatás, a rábaközi sajtó, továbbá a Csorna és Pápa közötti vasút építésének történetét, és az 1848–1849-es szabadságharc rábaközi eseményeit. Eredményeit önálló kötetekben, a Soproni Szemle hasábjain, a Honismeretben, az Arrabona múzeumi évkönyvben, és az általa életre hívott Rábaköz Honismereti Évkönyvben publikálta. A nagyközönség számára is figyelemre méltó összefoglaló munkát jelentetett meg Csorna történetéről. Szerkesztette a csornai Csukás Zoltán Mezőgazdasági Szakiskola, a Csornai Nevelési és Oktatási Központ évkönyvét, szerkesztője és szerzője volt a Rábaköz Honismereti Évkönyvnek. Helytörténeti írásai rendszeresen jelentek meg a Kisalföldben. Internetes folyóiratot szerkesztett „Rábaközi helytörténeti-honismereti tár” címmel.

Három évig csoportvezetője, majd öt évig vezetője volt a megyei, kilenc évig pedig a rábaközi honismereti diáktáboroknak. Óráin is különös hangsúlyt kapott a helytörténet. Diákjai sikerrel szerepeltek honismereti pályázatokon. Munkásságáért 1988-ban Ifjúságért Érdemérmét, 1990-ben Miniszteri Dicséretet, 1997-ben pedig Csorna Városáért Érdemérmét kapott. 2004-ben honismereti munkája legmagasabb elismeréseként Bél Mátyás-díjjal tüntették ki.

Minden lehetőséget megragadott, hogy tárgyi és írásos anyagot gyűjtsön további munkáihoz. Tervei között szerepelt többek közt a csornai Hunyadi János Gimnázium irattárának rendezése, és az iskola 60 éves történetének feldolgozása. Halála előtt néhány héttel megválasztották az Országos Honismereti Szövetség elnökségi tagjának.

Életútja fájdalmasan korán ért véget, emlékét szeretettel megőrizzük.

Pájer Imrének a Soproni Szemlében megjelent tanulmányai:

A bősárkányi kanális. 1989. 72–76.

A Széchenyi István emlékére alapított Csornai Polgári Olvasókör. 1991. 215–219.

„Rajta, magyar, rajta”. 1998. 417–418.

Nemzetőrség a Rábaközi Alsó-járásban. 1999. 213–224.

A rábaközi lovas nemzetőrség. 2000. 275–282.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

PITI FERENC

Horváth Richárd: Győr megye hatóságának oklevelei (1318–1525)

Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 2005.

A középkori magyar történelem kutatásának fő forrásai: az oklevelek közzététele a magyar medievisztika egyik legfontosabb feladata, ráadásul ezek publikálásában még mindig komoly adósságok vannak. A 19. század végi, 20. század eleji pozitívista, adatszempléletű történetfelfogás kedvezett a forráskiadványok megszületésének, a későbbi idők azonban jóval kevesebb okmánytár létrejöttét hozhatták el. Bő másfél évtizede azonban örvendetes fellendülés következett be, részben kronologikus okmánytárak (Anjou-kori Oklevéltár-sorozat, Zsigmondkori Oklevéltár-sorozat), részben tematikus forráskiadványok megjelenésével. Ez utóbbiak közé tartozik Horváth Richárd szép kiállítású kötete is, ami a középkori magyar intézménytörténeti kutatásokhoz ad segítséget.

A kötet nem csupán önmagában, hanem immár egy „sorozat” részeként is értékelendő, hiszen az elmúlt szűk egy évtizedben, s különösen 2003 óta több megyei hatósági okmánytár látott napvilágot: Szakály Ferenc: Ami Tolna megye középkori okleveleiből megmaradt 1314–1525. Szekszárd, 1998.; C. Tóth Norbert: Szabolcs megye hatóságának oklevelei II. (1387–1526.) Nyíregyháza, 2003; Piti Ferenc: Szabolcs megye hatóságának oklevelei I. (1284–1386.) Nyíregyháza, 2004; C. Tóth Norbert: Ugocsa megye hatóságának oklevelei (1290–1526). Bp. 2006; Neumann Tibor: Bereg megye hatóságának oklevelei (1299–1526). Nyíregyháza, 2006. E kötetek az egyes megyék mint intézmények kutatásának elsődleges forrásbázisát jelentik.

Horváth Richárd munkája a szerző előszavával indul, majd egy külön tanulmányban értekezik a győri püspökökről, akik Győr megye örökös ispáni címét is betöltötték (a szerző e tanulmányba illeszti bele Győr megye hatósága tisztikarának listáját, archontológiáját is). A megyei hatóság okleveleinek közlése után függelékként Győr megye 1518. évi rovasadó-összeírását is közli, ráadásul (elsőként a kutatástörténetben) teljes szöveggel. A forrás beillesztése a kötetbe igen hasznosnak nevezhető, mert ezen összeírás a megyei igazgatástörténet fontos forrása abban a vonatkozásban, hogy a Győr megyei középkori járáshálózatot tartalmazza. A kötetet német és szlovák nyelvű rezümé, valamint név- és tárgymutató zárja.

Horváth Richárd az okleveleket nem csupán regesztákban, azaz minden lényeges elemet tartalmazó kivonatokban közli, hanem szó szerinti latin szöveggel hozza a korábban nem publikált forrásokat. Ezenkívül a megyei hatósághoz intézett királyi illetve nagybírói okleveleket is közli, tekintet nélkül arra, hogy a parancslevél a megye oklevelében, vagy attól függetlenül maradt-e fenn. Ez persze külön fáradságos gyűjtőmunkát jelentett számára, de mivel e többletek Győr megyei vonatkozásai elvitathatatlanok, eljárása mindenképpen hasznosnak és érdemesnek nevezhető.

Így a szerző mindösszesen 138 darab oklevelet közöl. E csekélynek tűnő darabszám azonban mégsem kevés, mivel a középkori magyarországi megyéktől általában csak párszáz oklevél maradt fenn. A megyei igazgatástörténetnek kutatásának mégis ezek az oklevelek az alapjai, ráadásul sokezer adatot szolgáltatnak településtörténeti, jogtörténeti, családtörténeti és más hasonló vizsgálatokhoz is.

A kötet magas szakmai színvonalú alapmunka. Használatát, olvasását ajánljuk a kutatók és a történelem iránt érdeklődők részére egyaránt.

ROZSONDAI MARIANNE

Madas Edit (szerk.): Mittelalterliche
lateinische Handschriftenfragmente
in Sopron
Budapest, Akadémiai Kiadó, 2006.

A soproni kódextöredékeket bemutató munkával a *Fragmenta codicum*-csoport ötödik kötetét tette le a tudomány asztalára. A kódextöredékek hazai kutatásának jó három évtizede alatt voltak személyi változások, és módosultak a keretek, amelyen belül a kutatócsoport (ma: *Res libraria Hungariae*) tevékenykedik. Latin helyett németre változott a kötetek nyelve és a sorozatcím is más lett (*Fragmenta codicum in bibliothecis Hungariae* helyett *Fragmenta et codices in bibliothecis Hungariae*). A cél azonban mindig ugyanaz maradt: a kötésként hasznosított középkori pergamenkódexek lapjai meghatározásával lehetőség szerint feltárni a magyarországi kódexállomány legalább egy részét mint a hazai művelődéstörténet egyik igen fontos forrását. A munka jelentőségét nagymértékben fokozza, hogy Magyarországon a kódexállomány zöme, főleg a török hódoltság következményeként, megsemmisült.

Nem magyar találmány, hanem bevett gyakorlat volt – különösen Európa protestáns országaiban, Svédországban, Angliában –, hogy a használaton kívül került kódexek pergamenlapjait jó minőségű, tartós anyagként könyvek bekötésére, akták borítójaként újra felhasználják. A paradox módon – az eredeti könyvek megsemmisítése árán – fennmaradt kódexlapok összegyűjtése és feldolgozása a modern kodikológiai kutatások egyik fontos részterületét jelenti. Itthon Mezey László (1918–1984) kezdeményezésére és vezetésével, több neves szakember értő támogatásával 1974-ben, a Magyar Tudományos Akadémia, a Kulturális Minisztérium, az ELTE és az Eötvös Collégium együttműködésével alakult meg e célból egy fiatal kutatókból álló csoport. Ez a szellemi műhely azóta is eredményesen végzi munkáját, együttműködve zenetudósokkal, művészettörténészekkel, valamint a kéziratokkal és régi könyvekkel foglalkozó könyvtárosokkal.

A raktárak polcain sorakozó, kódexlapba kötött könyveket kiválasztva, az első tennivaló a restaurátoré. Miután ő lefejtette a kiválasztott kötést és konzerválta a pergamenlapot, következik a töredék meghatározása: készítési idejének, használata helyének, műfajának, tartalmának, a szerzőnek és a műnek a megfejtése. A legfontosabb kérdés ezek megállapítása után, hogy Magyarországon másolták, írták-e az adott kódexet, vagy ha nem, tetten érhető-e a magyarországi használat, mert ezek tárják elénk igazán a magyar művelődéstörténet vonulatát! A kutatócsoport tagjainak jól kell tudni

olvasni a régi írásokat (nézzük csak végig a húsz képet a kötet végén!), tisztában lenni a paleográfiával, a középkor irodalmával és műfajaival, a szerzetesrendek történetével, az egyházi szertartások helyi változataival, s mindemellett a latin nyelv, elsősorban a középkori latin birtokában kell lenni.

Sopron a fentiek tükrében rendkívüli helyet foglal el, mert alig akad olyan város a mai Magyarországon, amelynek történetére és működésére vonatkozó, a városigazgatással kapcsolatos írásos források olyan mértékben fennmaradtak volna folyamatosan a középkortól, mint Sopronban. Ezek a források tájékoztatják az utókort egyebek mellett Sopron többnyelvű kultúrájáról is. A levéltári adatok viszonylagos bősége ellenére keveset tudunk azonban a nyomtatás korszaka előtti Sopronban és körzetében keletkezett, vagy ott használt kézíratos könyvekről. A levéltári anyag mégis hozzásegíthet a könyvkultúra alaposabb megismeréséhez, mert Sopron 16–17. századi városi aktáinak kötéséhez sokszor középkori, használaton kívül került pergamenkódexek lapjait használták fel. S micsoda öröm, ha ugyanannak a kódexnek a lapjai kerülnek elő egymás után több akta kötéséből! Megválaszolandó kérdés, hogy ezek Sopron és környéke középkori szellemi életének tanúi-e.

Sopronnak nemcsak sok évszázados önkormányzati levéltára van, amelyet a századok folyamán – különösen új helyre költözés alkalmával – mindig rendezni igyekeztek, hanem kiváló tudós levéltárosai és lokálpatrióta kutatói is voltak és vannak. Házi Jenő, aki 1921 és 1943 között kiadta az 1526 (egy esetben 1541) előtti oklevelek, városi számadáskönyvek, végrendeletek és egyéb iratok szövegeit, leválasztatta az aktákról és a városi levéltár más 16–17. századi köteteiről a kódexlapokat. Így alakult ki az 1940-es évek elején egy 300 darabos töredégyűjtemény, amelyet a tudós bencés, Radó Polikárp foglalt jegyzékbe. A héber kódextöredékeket Scheiber Sándor jelentette meg 1969-ben. Sopron tehát már a *Fragmenta codicum* kutatócsoport megalakulása előtt jelentős kódextöredék-gyűjteménnyel rendelkezett.

A kódextöredékek kutatása Sopronban kiterjedt Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárának anyagán kívül az Evangélikus Konvent és a Berzsényi Dániel Evangélikus Líceum könyvtárának köteteire is. A középkori kódexlapokba kötött könyvekről itt is lefejtették ezeket a kötések, hogy a korai századok pergamen kódexlapjainak szövegeit valla-tóra fogják. (Néhány esetben a pergamen-borítás nem kódexből, hanem ősnymtatványból származott. Ily módon került elő a *Fragmenta* gyűjtemunkája során a Líceum könyvtárából az az 1602–1603-ban Kölnben nyomtatott *Terentius Christianus* kötet is, amelynek kötése Gutenberg második nyomtatványának, az 1458/59-ben nyomtatott ún. 36-soros Bibliának egy fél lapja volt. Vö. Magyar Könyvszemle 1994, 295–302. Magyarországon nincs példány a B36-ból, csak ez a fél lapnyi pergamentöredék.)

A jelen munka 406 latin nyelvű kódextöredék leírását tartalmazza a vizsgált három intézményből, csaknem kétszer annyit, mint egy-egy előző kötet. A leírás elve követi az esztergomi (1993) illetve a győri kódextöredékeket (1998) feldolgozó kötetekét. A töredékeket témák szerint csoportosítva, ezen belül időrendbe sorolva közlik. A mű címét, amelyből a meghatározott töredék származik, és a keletkezés idejét követi a töredék állapotát, külső jegyeit is rögzítő leírás, a mérete, írástípusának meghatározása, továbbá az esetleges díszítésre és hangjegyekre vonatkozó megjegyzés. Ez utóbbiak fontos ismervekkel bírnak a töredék eredetére (provenienciájára) nézve. A következő bekezdés tájékoztat a hordozó könyv minden fontos bibliográfiai adatáról, kezdve az őrzőhellyel

és a jelzettel. Ha kasírozott kötéstábla volt, akkor a kifejtett töltőanyagra vonatkozó tudnivalók is itt találhatóak meg. A hordozókönyv ismerete nélkül egy kötéstöredék magában szinte semmit nem mond. Ezzel szemben az őrzőkönyv és a kötéstáblából kifejtett kísérőanyag sok mindent elárul a bekötés és használat helyéről és idejéről. Ha az őrzőkönyv magyarországi nyomtatvány, vagy ha egy levéltár aktáinak kötésihez ugyanannak a kódexnek több lapját használták föl, akkor a megrendelő és a könyvkötő tartósabb kapcsolatára, kötetési szokásokra és könyvkötői gyakorlatra derül fény. Erre akadnak példák Sopronban, s ilyen szálatok bogozott ki Szende Katalin kutatásai nyomán, s írta meg a soproni töredékeket összesítő kötet bevezetőjében. Ez azonban csak rövidített változata annak a tanulmánynak, amely teljes terjedelmében magyarul olvasható a Magyar Könyvszemle 2007/3 számában: „*In geschribn pergament einbunden.*” A könyvkötéshez felhasznált kódextöredékek társadalom- és kultúrtörténeti összefüggései Sopronban címmel. – A kódextöredékek leírásának harmadik bekezdésében a proveniencia helyének megadásánál gyakran van kérdőjel. A használat helyét sokszor „Sopron és környéke”-ként határozták meg a munkacsoport kutatói.

Ebben a kötetben a liturgikus kódextöredékek tartalmi leírása hosszabb, mint a II. és III., azaz az esztergomi és a győri kötetekben. Ennek oka éppen az az igen fontos eredmény, hogy eddig a középkori soproni liturgikus szokásokról primér forrásból alig tudunk valamit. A soproni, e körbe tartozó kódextöredékek ezeket az ismereteket jelentősen bővítették. A misekönyv-töredékek azt mutatják, hogy a soproni a passzai ritushoz áll közel, de magyar szentek kiemelésével bővült, ami a helyi használatot, adott esetben a kódex helyi eredetét valószínűsíti. – Egy-egy tétel végén az irodalmi hivatkozás, illetve a töredéket meghatározó és leíró munkatárs nevének betűjele áll.

Szende Katalin, a budapesti Közép-európai Egyetem oktatója már hosszabb ideje kutatja Sopron város hivatali írásbeliségét. Ezért kérte fel őt a *Fragmenta codicum* csoport vezetője, Madas Edit, hogy a soproni kódextöredékeket jegyzékbe foglaló kötetet eredményeivel egészítse ki. Kutatásai során a városi tanács és a soproni könyvkötők kapcsolatára vonatkozó adatok: megbízások és más dokumentumok segítségével bizonyos esetekben sikerült töredék-együtteseket könyvkötőkhöz kapcsolnia. Munkáját nagyban segítette, hogy Dominkovits Péter és D. Szakács Anita, a Soproni Levéltár főlevéltárosai összeállították az eddig ismert 16–17. századi, városi megrendelésre is dolgozó soproni könyvkötők listáját. Az idézett Magyar Könyvszemle-cikkben a 2. táblázat igen szemléletesen mutatja, hogy mely kódextöredék-sorozatok kapcsolódnak az azokat feltehetően felhasználó könyvkötőkhöz, jelezve, hogy mely műből való a töredék, mi a bekötött akta vagy könyv, s ennek jelzete. Ezekből válik világossá, hogy a könyvkötésekhez használt kódexlapok Sopron könyvkultúrájának megismeréséhez alapvető forrásul szolgálnak. S milyen érdekes eredmény született majd abból, ha a töredékeket összevetik például a városban fennmaradt középkori végrendeletek vagy templomi leltárak könyvjegyzékével! Aligha szükséges bizonygatni, hogy a töredékkutatás, a kódextöredékek meghatározása a középkori magyar művelődéstörténet egyik legfontosabb területe.

Bár az eddigi kötetek más-más kiadónál jelentek meg, mindegyik törekedett a kötetek egységes külső megjelenítésére. Natúrszerű, kemény táblás vászonkötésben, jól áttekinthető tördeléssel és a tipográfia adta lehetőségekkel élve igényes kivitelben jelentették meg a soproni töredékek kötetét is.

MUNKATÁRSAINK

- Csiszár Attila** etnográfus, Soproni Múzeum, 9400 Sopron, Pf. 68.
- F. Romhányi Beatrix** egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem,
1088 Budapest, Reviczky utca 4/c.
- Goda Károly** PhD hallgató, 9200 Mosonmagyaróvár, Engels út 9.
- Horváth László** ny. fizikus, 1143 Budapest, Semsey u. 9.
- Kis Péter** főlevéltáros, Budapest Főváros Levéltára, 1350 Budapest, Pf. 1.
- Kovács Péter** egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészettudományi Kar, 2087 Piliscsaba, Egyetem u. 1.
- Piti Ferenc** tudományos főmunkatárs, Szegedi Tudományegyetem,
MTA-SZTE Magyar Medievisztikai Kutatócsoport, 6722 Szeged, Egyetem u. 2.
- Rozsondai Marianne** osztályvezető, MTA Könyvtára, Kézirattár és Régi Könyvek
Gyűjteménye, 1051 Budapest, Arany János u. 1.
- Szende Katalin** egyetemi adjunktus, Közép-európai Egyetem,
1051 Budapest, Nádor u. 9.
- Vinkler Bálint** történelemtanár, 1046 Budapest, Nádasy u. 25. VII. 21.

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

KATALIN SZENDE: Eine Rezension als Geburtstagsgruß. Mihály Kubinszky: Das ionische Kapitell (Budapest, HAP Galéria, 2006)	243
---	-----

STADT- UND BESITZVERWALTUNG

BEATRIX F. ROMHÁNYI: Paulinerklöster in der Umgebung von Ödenburg.....	246
KÁROLY GODA: Die Struktur der Stadtverwaltung in Ödenburg am Ende des Mittelalters	255
LÁSZLÓ HORVÁTH: Klagebriefe aus dem Gebiet der Kapuvárer und Fertőszentmiklóser Herrschaft (1724–1800). 2. Teil.	272

KLEINE MITTEILUNGEN

PÉTER KOVÁCS: Scarbantia in den antiken Quellen	289
PÉTER KIS: Die mittelalterlichen Urkunden des Niczky-Archivs. Bericht über die Arbeiten an einem Urkundenbuch.....	298

ÖDENBURGER PORTRÄTS

BÁLINT VINKLER: Ein halbes Jahrhundert im Dienst der Stadt. Ein Interview zum 75. Geburtstag von József László Kovács	305
ATTILA CSISZÁR: Imre Pájer (1949–2007)	313

BÜCHERSCHAU

FERENC PITI: Richárd Horváth: Urkunden der Komitatsbehörde des Komitats Győr (1318–1525) Győr, 2005.....	315
MARIANNE ROZSONDAI: Edit Madas Red.: Mittelalterliche lateinische Handschriftenfragmente in Sopron. Budapest, 2006.	316

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen (PC, lehetőleg Word 6.0-ás verzióban) elkészítve, szövegfile-ban lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is.
- A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más file-okat is, valamint (több file esetén) a file-ok a cikknek megfelelő sorrendben következzenek egymás után.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kézirat nyomtatott változatán kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kézírattári és bibliográfiai adatokat kérünk.
- A szerkesztői felkérés vagy egyeztetés nélkül leadott kéziratok megjelentetésére a szerkesztőség nem vállal kötelezettséget.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Elektronikus formátum esetén JPG vagy TIF file-okat kérünk, legalább 300 dpi felbontásban.
- Az illusztrációkat kérjük beszámolni, s egy külön lapon képjegyzéket mellékelni a cikkhez. Kérjük, hogy a szövegben is szíveskedjenek jelezni az illusztráció helyét.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely (vagy terjedelem -től -ig)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uó., uo., i. m..., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.
- A Soproni Szemlét SSz. rövidítéssel kérjük jelezni.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, illetve az átutalási betét számát, a kezelő pénzintézet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- Sajnálattal közöljük, hogy 3000 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk.

A két Sopron környéki pálos kolostor közül kezdetben a kertesi volt jobban ellátva birtokokkal, a bánfalvai inkább valamiféle átmenetet testesített meg egy valódi koldulórendi kolostor felé. Eltérő induló helyzetük, legalábbis részben, nyilvánvalóan az alapítók, vagyis a Grafeneckek és Sopron városa eltérő helyzetéből adódott. Miután a kertesi kolostor alapításától számítva tizennyolc évi fennállás után elpusztult, az alapító család láthatóan hosszas habozás után lemondott újjáépítéséről, birtokait pedig Ulrich von Grafeneck utolsó egyenesági leszármazottja, Elisabeth, a közeli bánfalvai kolostornak adta. [...] Az adományozás által a bánfalvai pálosok anyagi helyzete jelentősen megerősödött, az immár egyesített birtokok jövedelmeit azonban a kolostor 1529-es pusztulása miatt valójában már nem élvezhette. Ugyanakkor a későbbi, 16–17. századi iratokból jól látszik, hogy a birtokok helyzete mégis eltért a hódoltság területén elpusztult kolostorok birtokaiétól, hiszen sem maguk a birtokok, sem a rájuk vonatkozó iratok nem pusztultak el, legalábbis nem olyan mértékben, mint az ország középső részén, így a pálosok jóval pontosabban tudták, mit is igényelnek vissza. Más kérdés, hogy az adott politikai és vallási körülmények között ez sem kegyeltetett biztos sikerrel.

F. Romhányi Beatrix: Pálos kolostorok Sopron környékén

Ára: 450,-Ft

Soproni Szemle

2007. Negyedik szám

Hatvanegyedik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.

Alapította Heimler Károly.

Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány

Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.

Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes.

Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben.

További támogatóink:

Autoliv Kft.

Vendel Miklós

SZERKESZTŐSÉG

Askercz Éva, Dominkovits Péter, Hiller István, Kücsán József, Németh Ildikó,
Szende Katalin felelős szerkesztő, Tóth Imre, Turbuly Éva, Varga Imréné titkár,

Vass Balázs technikai szerkesztő

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Domonkos Ottó, Gimesi Szabolcs, Gömöri János

Hárs József, Jankó Ferenc, Józán Tibor, Kubinszky Mihály,

Molnár László, Pápai László, Sarkady Sándor

Postacím: 9401 Sopron, Fő tér 1. (Pf. 82.)

Előfizethető bármely hírlapkézbcsítő postahivatalnál, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), a Soproni Levéltárban (9400 Sopron, Fő tér 1.) valamint kedvezményes áron, az egyesületi díjjal kombinálva minden év végén a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 1800 Ft-ért.

Előfizetési díj 2007-re egy évre 1800 Ft, egyes szám ára 450 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Levéltárban illetve a Nyugat-Magyarországi Egyetem Növénytan Tanszékén (Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. főépület, magasföldszint) kaphatók.

A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csekk kérhető az alapítvány kuratóriumának postacímén (9401 Sopron, Pf. 5.).

Készült a Hillebrand Nyomda Kft. Üzemében (9400 Sopron, Csengery u. 51.). Felelős vezető Hillebrand Imre.

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle (CD-ROM) ISSN 1786 – 9749

Soproni Szemle

| 2007. negyedik szám

| hatvanegyedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

TÖLLI BALÁZS: A Soproni Evangélikus Líceum 450 éves jubileumára	323
---	-----

SZÜLETÉS ÉS HALÁL

KOVÁCS PÉTER: Interfectus a latronibus intrusis. Megjegyzések egy scarbantiai libertus halálához	324
KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ: A városbíró ítéletet hirdetett és pálcát tört. Meggyilkolt újszülöttek és gyermekgyilkos leányanyák Hans Giviczer soproni krónikájában	335
DOMONKOS OTTÓ: Halotti arcképek Sopronban.....	344
KELEMEN ISTVÁN: Temetéssel kapcsolatos rendelkezések a Sopron vármegyei jobbágyvégrendeletekben a 18. század elejétől 1848-ig	355
CSISZÁR ATTILA: Halotti szokások Kapuváron és Gartán a 20. század első felében	360
LOVASNÉ SZABÓ ÁGNES: Kópháza utolsó bábája	374

HORVÁTH LÁSZLÓ: Panaszlevelek a kapuvári és a (fertő-)szentmihályi uradalom területéről (1724-1800) 3. rész.....	377

MŰHELY

HÁMORI GÁBOR: Egy nevezetes soproni utca: a Kossuth utca	393
--	-----

SOPRONI ARCOK

HEGEDŰS ELEMÉR: A Mária Terézia-rend soproni lovagjai	403
WALLNER ÁKOS: Németh Sámuel (1877–1975)	411

SOPRONI KÖNYVESPOLC

VARGA LÁSZLÓ: Németh Sámuel: A soproni evangélikus líceum történetének egy százada 1681–1781. Sopron, 2007.	420
GODA KÁROLY: Házi Jenő – Németh János: Gerichtsbuch (1423–1531) Sopron, 2005.	421
SARUSI KISS BÉLA: Mollay Károly – Goda Károly: Gedenkbuch (1496–1543) Sopron, 2006. ..	424
KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ: Két kézikönyv a Batthyány család múltjáról. Szerk. Nagy Zoltán és Zsámbéky Mónika. Szombathely–Körmend, 2006.	428

Sopron városának ősi iskolája, az Evangélikus Líceum idén ünnepli fennállásának 450 éves jubileumát. A 375. évfordulótól 25 évenként nagyobb ünnepekkel gondol vissza tradíciójára, de ugyanakkor tekint is előre, az immár 16 éve újra a Magyarországi Evangélikus Egyház fenntartásában működő iskola. Természetesen nemcsak az alapításkor és az első évszázadokban, de jelenleg is szoros szálak kötik az intézményt Sopron városához, a város polgárságához. A Líceum valószínűleg a város legrégebbi oktatási intézménye is, hiszen 1557-től ismerjük evangélikus intézményként, de mint plébániai iskola már korábban is létezett. Számos olyan később híressé vált diákja volt az iskolának, aki a magyar művelődés, a tudomány és a közélet ügyének fontos munkásává vált. Elég csak néhányat említeni közülük, s máris látható, hogy iskolánk olyan szellemiséggel bocsátotta ki kapuján a különböző korok diákságát, hogy az egyéni tehetségük ápolása mellett mindig gondot fordítottak a közösség ügyére is.

A Líceum diákja volt Lackner Kristóf, aki Sopron életét, szellemiségét máig meghatározó polgármesterként szolgálta városunk polgárságát. Itt tanult Wittnyedy István, aki Zrínyi Miklós ügyvédjeként és diplomatájaként küzdött egyházáért, de Magyarország remélt függetlenségéért is. Rát(h) Mátyás az első magyar nyelvű újság szerkesztője és Döbrentei Gábor, a Magyar Tudományos Akadémia első titkára szintén diákja volt intézményünknek, a névadó költő Berzsenyi Dániel mellett. Természetesen a 20. századból is idézhetők az olvasók számára ismert soproni nevek: Csatkai Endre, Becht Rezső, Mühl Aladár, Pröhle Jenő, Nikolics Károly. A felsorolás természetesen közel sem lehet teljes, de éppen a régebbi nagyságok mutatják jelen korunk számára, hogy a diák mint önmagáért, de másokért is felelősséget viselő iskolai polgár a legfontosabb tényezője minden kor iskolájának. Nem véletlenül tekintünk nagy büszkeséggel a diákság mozgalmaira, kulturális, művészeti és közéleti teljesítményeire. A Líceumban alakult meg 1790-ben az első iskolai önképzőkörök egyike, a ma is működő Magyar Társaság, illetve a mai diákönkormányzatok elődjeként 1827-ben, az országban első diákszervezetként a Deákkúti Vármegye.

Az Evangélikus Líceum 2007-ben iskolatörténeti kiállítással, lelkésztalálkozóval, művészeti találkozóval és kiadványok megjelentetésével ünnepelte jubileumát. Hasonmás kiadásban jelentettük meg a Líceum egykori diákjának, Gombocz Endrének *A magyar botanika története* című könyvét, a több mint 50 éve kiadásra váró Németh Sámuel egykori líceumi igazgató által írt iskolatörténeti munkát a Líceum egy évszázadáról. Szintén az ünnephez kapcsolódik a dr. Kárpáti György öregdiákunk által készített iskolafilm, illetve a jubileumi kórustalálkozó hangversenyén készült CD és az adventi, karácsonyi verseket, dalokat tartalmazó 2007 karácsonyára megjelenő CD.

A jubileum alkalmából arra buzdítjuk a Soproni Szemle idősebb és fiatalabb olvasóit, hogy a friss kiadványok és a korábban megjelent írások segítségével fedezzék fel a Líceum történetének tartalmas eseményeit és példaadó egyéniségeit, és vigyék híret az évfordulónak városunk határain túl is!

SZÜLETÉS ÉS HALÁL

KOVÁCS PÉTER

Interfectus a latronibus intrusis.

Megjegyzések egy scarbantiai libertus halálához

Scarbantia municipiumát nem túl gyakran említik római feliratos emlékeink (RIU 134, 174, 179, 195, 222, 224, Specimina Nova 18, 2004, 121-138) Pannonián kívül mindössze kétszer fordul elő. Az egyik Roma városi laterculuson (CIL VI 2398 (p. 3320) = 32629) a leszerelő katona, valószínűleg praetorianus származási helyeként tüntették fel a várost (más pannoniai társaságában).¹ A másik, aquileiai sírfelirat talán még érdekesebb. Jelen helyen ezzel a köemlékkel, közelebbről az azon említett scarbantiai felszabadított rabszolga halálának körülményeivel foglalkozom.

Síroltár. Museo Archeologico Nazionale di Aquileia, leltári száma: 1056. Anyaga: Mészkö. M: 128, sz: 68, v: 42 cm.

Kora: Kr. u. 2. század közepe, második fele.²

A teljesen lekopott felirat szövege a következő:

L(ucio) Atilio L(uci) l(iberto) / Saturnino / annor(um) XL domo / Fl(avia) Scarbantia interfect(o) / a latronibus intrusis (!) / Atilius Tertius frater / et Statius Onesimus / amico / loc(us) gratuit(o) dat(us) ab / Clodia Tertia.

¹ A várost említő forrásokhoz: Kovács Péter: Scarbantia az ókori forrásokban. SSz. 61, 2007/3, 289-297. A továbbiakban hivatkozott gyakori rövidítések:

AÉp L'Année Épigraphique
CIL Corpus Inscriptionum Latinarum
ILS Inscriptiones Latinae Selectae
PWRE Pauly-Wissowa Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft
RIU Die römischen Inschriften Ungarns
THLL Thesaurus Linguae Latinae

² Irodalom: E. Maionica, Antike Schreibrequisiten aus Aquileia. in: Beiträge zur alten Geschichte und griechisch-römischen Altertumskunde. Festschrift zu O. Hirschfelds sechzigstem Geburtstag. Berlin 1903, 362, AÉp 1903, 203, O. Hense-E. Lommatzsch (Hrsg.), Kleine Schriften von F. Buecheler. Leipzig 1915, 314=Rheinisches Museum 59, 1904, 320, ILS 8507, H. Willers, Neue Untersuchungen über die römische Bronzeindustrie. Hannover – Leipzig 1907, A. Calderini, Aquileia romana. Milano 1930, 435, Nr. 67, 28, Dizionario Epigraphico IV.15 (1947) 462, S. Panciera, Vita economica di Aquileia in età romana. Roma 1957, 76, n. 158, 99-100, n. 292, A. Mócsy, Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen. Budapest 1959, 223, Nr. 103/1, S. Panciera, Un falsario del primo ottocento Girolamo Asquini e l'epigrafa antica delle Venezie. Roma 1970, 44-48, Fig. 16, A. Mócsy, Pannonia and Upper Moesia. London-Boston 1974, 78, n. 92, R. Chevallier, La romanisation de la Celtique du Pô. Essai d'histoire provinciale. Roma 1983, 295, n. 698, 299, n. 726, C. Zaccaria, Testimonianze epigrafiche dei rapporti tra Aquileia e l'Ilirico in età imperiale romana. Aquileia, la Dalmazia e l'Ilirico. Antichità Altoadriatiche 26, 1985, 85-127, 92-93, n. 25, 107, Nr. 9, 116, Nr. 77, Inscriptiones Aquileiae 861, G. Lettich, Itinerari epigrafici Aquileiesi. Guida alle iscrizioni esposte nel Museo Archeologico Nazionale di Aquileia. Antichità Altoadriatiche 50, 2003, 258-259, 348, R. Lafer, Epigraphische Zeugnisse von latrones in der regio X und in Dalmatien. in: Der Alpen-Adria-Raum in Antike und Spätantike. Die Geschichte eines historisch-geographischen Raumes im Spiegel der epigraphischen, literarischen, numismatischen und archäologischen Quellen. Klagenfurt 2003, 82, F. Tassaux, Les importations de l'Adriatique et de l'Italie du nord vers les provinces danubiennes de César aux Sévères. In: Dall'Adriatico al Danubio. Pisa 2004, 167-205, 186-188, 191, n. 175.

Magyarul: Lucius Atilius Saturninusnak, Lucius szabadosának, aki 40 évig élt és Scarbantia városában született, akit a betörő latrok gyilkoltak meg (állították) a bátyja, Atilius Tertius és Statius Onesimus a barátjának. A sírhelyet ingyen biztosította Clodia Tertia.

A felirat értelmezése viszonylag kevés problémát jelent, egy kivétellel. A scarbantiai származású (*domo Fl(avia) Scarbantia*) L(ucius) Atilius Saturninus nevű libertust, valószínűleg egy kereskedőt, *latrones* megyilkolták, majd Aquileiában temette el testvére, Tertius, valamint barátja, Statius Onesimus. A sírhelyet egy Clodia Tertia nevű helyi illetőségű hölgy biztosította ingyen. Innen kezdődnek a problémáink. Mit keresett Saturninus és testvére Aquileiában, azonosítható-e az elhunyt egy pannoniai feliraton említett Saturninusszal, hol, kik és mikor gyilkolták meg? Az első kérdésre már az első közleményekben megadták a választ, a testvérpár minden valószínűség szerint a Borostyánút menti kereskedelem bonyolítása céljából tartózkodott Aquileiában. Erre az egyik állítató személye is bizonyosággal szolgálhat, a barátja, Statius Onesimus, aki valamilyen szinten az egyik aquileiai gazdag kereskedőcsaládhoz tartozhatott. Esetleg kapcsolatai lehettek Rómával,³ és talán a délitáliei bronzkereskedelemmel.⁴ Aquileiában pannoniaiak leginkább kereskedelmi cézzal tartózkodtak.⁵ A testvérek származására a nevük alapján nemigen következtethetünk, lévén libertusok, a főleg Észak-Itáliában (így Aquileiában is többször előfordul⁶) és Nyugaton használt Atilius gentilicium egykori uráéhoz tartozhatott, illetve a Saturninus és Tertius cognomina mindenhol, így Nyugat-Pannoniában is igen gyakoriak voltak.⁷ Már E. Maionica, a köemlék publikálója is arra a következtetésre jutott, hogy az elhunyt kapcsolatban állna egy, valószínűleg Scarbantia territoriumán, Borsmonostorán (Klostermarienbergr) előkerült sírfelirat említett ugyanilyen nevű személlyel. Innen ugyanis az alábbi szövegű sírkő került elő (CIL III 4225=10936):

L(ucius) Atilius / Saturninus / et Iulia L(uci) f(ilia) / Domitia sib(i) / et L(ucio) Atilio / Prisco mili(iti) leg(ionis) XIII / gem(inae) M(artiae) v(ictricis) ann(norum) XX / fil(io).
Magyarul: Lucius Atilius Saturninus és Iulia Domitia, Lucius lánya (állították) maguknak Lucius Atilius Priscusnak, a fiuknak, aki a legio XIII gemina Martia victrix katonája volt és 20 évet élt.

A családi sírkő a *tria nomina* használata, a legio XIII gemina pannoniai állomásozása (Kr. u. 97 után), illetve a *Martia victrix* jelzők használata, továbbá a köemlék stílusa alapján leginkább a Hadrianus-korra, de mindenképpen a 2. század első felére keltezhető.⁸ A fiút minden bizonnyal már helyben sorozták, már a legio Pannoniába való helyezése után, ezért korábbi keltezés nem jöhet számításba. Ez kronológiai problémákat vet fel az azonosítással, mivel az aquileiai felirat ennél valamivel későbbinek tűnik a *praenomina* (személynevek) említésének hiánya, a betűformák és

³ Cf. CIL VI 26185. A CIL 9663 p. 3895=ILS 7518 feliraton említett azonos nevű kereskedő keresztény volt.

⁴ Willers, i. m., Panciera, i. m. (j. 2/b), Travaux, i. m.

⁵ Cf. Inscriptiones Aquileiae 565, 2856 (vet.): Savaria, Inscriptiones Aquileiae 1642=AÉp 1991, 785; Sirmium.

⁶ Inscriptiones Aquileiae 99, 667, 862, 863, 2251, AÉp 1995, 546a.

⁷ Mócsy, i. m. (j. 2), 151, 189, 192, B. Lőrincz, *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum I.* Budapest 2005, 85-86, IV. Wien 2001, 51-53, 114-115.

⁸ C. Zaccaria, *Il governo romano nella Regio X e nella provincia Venetia et Histria. Antichità Altoadriatiche* 28, 1986, 65-103, 116, n. 77.

felirat szövege nem igazolja, ahogyan azt sem, hogy a libertus Aquileiában telepedett volna le. Ezt az állítatók személye sem bizonyítja, hiszen csak neki állította a feliratot a testvére és a barátja, tehát nem egy családi sírfelirattal állunk szemben. Az a tény, hogy valaki, ráadásul egy nő, saját sírkertjének területéből engedett át ingyen egy darabot, és nem volt Saturninusnak saját része, szintén azt igazolja, hogy csak időlegesen tartózkodott az italiai városban. Ennek oka leginkább az lehetett, hogy családjával nem helyben, hanem Scarbantiában élt. Mindezek alapján annál a sokkal valószínűbb lehetőségnél kell maradnunk, mely szerint Saturninus távol a családjától, Aquileiában hunyt el, ahol csak kereskedelmi célból tartózkodhatott, és ott is temették el.

Az elhunyt halálának körülményeit világosan megadja a felirat: *interfectus a latronibus intrusis*, a betörő latrok gyilkolták meg. A *latrones* személyével kapcsolatban az eddig felvetett legelfogadottabb nézet szerint ezek a személyek a markomann háborúk időszakában elszaporodott hegyi útonállókkal, rablókval volnának azonosíthatók.¹⁵ A pontos meghatározáshoz azonban a *latrones* és a belőle képzett *latrunculi* szavak különféle, ide vonatkoztható jelentéseit is meg kell vizsgálnunk.¹⁶ Mindkét szó elsődleges jelentése birodalmon belüli, zsákmányolni és gyilkolni akaró, felfegyverzett betörő, útonálló; v.ö. Seneca De benef. V.14.1, Paul. Festus p. 118: *viarum obsessores*=útonálló. A szónak azonban számos más jelentése is van, így jelenthette a birodalmon belül zavargást keltőket, pártütőket, összeesküvőket, az állam ellenségeit (v.ö. Cic. Cat. 1.33. *hostes patriae, latrunculi Italiae*), majd az ellenuralkodókat is.¹⁷ Egy számunkra sokkal érdekesebb jelentése, amikor a szó Róma külső ellenségeire vonatkozott. Utóbbi összehasonlítás is viszonylag korán megjelent, ahogyan már Senecánál is olvashatjuk: De benef. V.14.1. *sic latro est ... quia ad occidendum iam armatus est et habet spoliandi atque interficiendi voluntatem comparatur cum hostibus*. (Magyarul: így a latrot ..., mivel gyilkolásra fegyverezte fel magát és fosztogatás és gyilkolás a szándéka jogosan hasonlítják össze az ellenséggel.)

Római jogi forrásaink igen hamar világos különbséget tettek a *hostes*, azaz az ellenség¹⁸ és a *latrones* között, csak azok hívhatók *hostes*nek, akik ellen a római állam hivatalosan háborút viselt.¹⁹ Minden egyéb esetben az ellenfél csak *latrones*nek minősül, az általa véghezvittek a *latrocinium* jogi kategóriájába tartoznak (cf. Cicero Catilina 1.27, Livius 29.6.2-3). Pomponius Digesta 50.16.118. *Hostes hi sunt qui nobis aut quibus nos publice bellum decrevimus: ceteri latrones aut praedones sunt*. (Magyarul: Ellenségnek azt nevezzük, akik ellenünk, vagy pedig mi ellenük hivatalosan háborút viselünk, a többiek latrok vagy fosztogatók.) Ulpianus Digesta 49.15.24. pr. *hostes sunt, quibus bellum publice populus Romanus decrevit vel ipsi populo Romano: ceteri latrunculi vel praedones appellantur*. (Magyarul: Az Ellenségnek azt ne-

¹⁵ M. Cerva, Sul brigantaggio nella X Regio. Atti e memorie della Società istriana di Archeologia e Storia Patria 46, 1998, 7-28, Travaux, i. m. (j. 2).

¹⁶ ThLL VII/2 fasc. 7 (1985) 1014-1017, 1019, Dizionario Epigraphico IV.15 (1947) 460-466, Alföldi A., Epigraphica IV. Archaeologiai Értesítő 2, 1941, 30-35, 40-45, J. Burian, Latrones, Ein Begriff in römischen literarischen und juristischen Quellen. Eirene 21, 1984, 17-23, Th. Grünwald, Bandits in the Roman Empire: myth and reality. London – New York 2004, 1-32, küll. 5-6, 15-17.

¹⁷ ThLL VII/2 fasc. 7 (1985) 1016: e. g. HA v. Max. Balb. 2.5, 2.10, Quadr. Tyr. 2.1-3, Aurel. 13.5, vagy CIL VI 234 p. 3755=ILS 2011.

¹⁸ ThLL VI/3 fasc. 17 (1988) 3055-3066, PWRE VIII (1918) 2515-2516.

¹⁹ Alföldi, i. m. (j. 16), MacMullen, i. m. (j. 2), Dizionario Epigraphico IV.15 (1947) 464-466, ThLL VII/2 fasc. 7 (1985) 1016.

vezzük, akik ellen a római nép hivatalosan háborút indított, vagy azok a római nép ellen, a többieket latroknak vagy fosztogatóknak hívjuk.)

Az utóbbi két idézet kiválóan mutatja azt is, hogy semmiféle különbség nincs a *latrones* és a *latrunculi* között, még jogilag sem. Ezért az őket említő feliratok mindig együtt kell tárgyalnunk. A jelenség igen jól megfigyelhető Héródianos művében, amikor éppen a Commodus alatti *bellum desertorum* esetében az uralkodó hadjáratot volt kénytelen indítani a katonaszökevény rablók ellen, akik így a *hostes* kategóriába kerültek át (Her. 1.10.1): ὡς μηκέτι ληστών ἀλλὰ πολεμίων εἶχειν ἄξιωμα, azaz többé már nem a lator, hanem az ellenség nevet érdemelték ki.²⁰ Ezért latin forrásunk már *bellumként*, háborúként adja vissza a Maternusék ellen indított katonai akció nevét: Historia Augusta vita Comm. 16.2.²¹

Császárkori forrásainkban azonban a két kategória, *hostes-latrones/latrunculi* elválasztása korántsem ilyen egységes, hiszen a szerzők, elsősorban a történetírók nem jogi kategóriákat használva akartak a műveikben egyes eseményekről beszámolni. Ehhez természetesen hozzájárultak a birodalom területére történő, meglehetősen gyakori barbár, rabló jellegű betörések.²² Ammianus Marcellinus éppen a minket érdeklő quadokat és szarmatákat hasonlítja – elsősorban hasonló módszereik miatt – a *latrunculusokhoz*: *latrocinandi peritissimum genus*, vagy *latrocinii adsueta occultis*, vagy *ad raptus et latrocinia gentes aptissimae*, akik *ad latrocinia magis, quam aperto habiles Marti* (16.10.20, 17.13.27, 29.6.8, 17.12.2), azaz a fosztogatásban jártas, a rejtett fosztogatáshoz hozzászokott népség, akik inkább alkalmasak a rablásra, mint a nyílt háborúra. Innen került át ez az értelmezés a jogtudósok művei közé is, ahol Sex. Pomponius a következőket mondja egy britanniai esetre vonatkozóan: *Digesta 49.15.6. Idem mulier in opus salinarum ob maleficium data et deinde a latrunculis exterarum gentis capta et iure commercii uendita ac redempta in causam suam reccidit*, azaz a gonosztevő és ezért sóbányában kényszermunkára ítélt asszony, akit idegen nemzetiségű latrok fogtak el és a kereskedés jogán eladták, de később kiváltották, a korábbi jogi státusába kerül vissza. A *latrones* kifejezés meglehetősen késői használatának talán a legjobb példáját Szent Jeromos Vulgatájában találjuk, ahol a Iob 19.12-ben a következőket találjuk: *venerunt latrones eius*. A Julianus Aeclanensis kommentárjában erre a helyre vonatkozóan a következő magyarázatot találjuk: *ac si diceret milites eius, quia consuetudo scripturae est, excursores hostium latrones vocare* – azaz mintha katonákat említene, mivel a Szentírás szokása a betörő ellenséget latroknak nevezni.²³ Írott forrásaink közül ennyi felsorolása is bőségesen elég.

Ezek mellett egy sor latin nyelvű, hivatalos építési feliraton is *latrunculusnak* nevezik az ellenséget. Így a híres Commodus-kori pannoniai feliratokon, amelyek *burgi et praesidia* (=erődök és kiserődök) építéséről számolnak be az Aquincum-Intercisa-

²⁰ G. Alföldy, *Bellum desertorum*. Bonner Jahrbuch 171, 1971, 367-376=G. Alföldy, *Die Krise des Römischen Reiches*. Geschichte, Geschichtsschreibung und Geschichtsbetrachtung. Ausgewählte Beiträge. HABES 5. Stuttgart 1989, 69-80.

²¹ V.ö.: V. Rosenberger, *Bella et expeditiones*. Die antike Terminologie der Kriege Roms. HABES 12. Stuttgart 1992, 109-110, 128-133.

²² Pl. Caes. Bell. Gall. 3.17.4, 6.23.6, 6.35.7, Sall. Iug. 103.4, Hist. Frg. 2.92, Tac. Ann. 3.74, 12.27, 12.39, 14.23., 15.1, Hist. 2.58, 4.50, Germ. 35.

²³ V.ö.: *Glossarium mediae et infimae Latinitatis* V (1885) 37-38.

Bölcske limes-szakaszon²⁴ *ad clandestinos latrunculorum transitus*, azaz olyan helyeken építették, ahol a latrok titkos (dunai) átkelését megakadályozhatják. Itt a *latrunculus*okon csak a túlparti szarmatákat érthetjük.²⁵ Egy al-dunai, troesmisi, Kr. u. 337-340 között állított építési feliraton a következőket olvashatjuk: CIL III 12483=ILS 724=AÉp 1891, 148: *locum in parte limitis positum gentilium / Gotho[r]u[m] t[e] meritati semper aptis/simum ad [co]nfirmendam provincialium / [s]uorum [ae]ternam securitatem erecta is/tius fabr[ic]ae munitione clausurunt latru[nc]ulorumque impetum perennis mun[im]i[n]is dispositione tenuerunt. Azaz a *latrunculi* jelen esetben bizonyosan a gótokkal azonosak, mivel a szöveg szerint az erősséget a gótokkal szemközi limes-szakaszon emelték és latrok (=gótok) további betörését ezzel megakadályozzák. Egy II. Constantius-kori, 359-361-re keltezhető, antiochiai építési feliraton (CIL III 6733=ILS 740) ugyancsak egy erősség építését örökítették meg, amelyet korábban a latrok tartottak megszállva: *castellum diu ante a latronibus / possessum et provinciis perniciosum / Bassidius Lauricius v(ir) c(larissimus) com(es) et / praeses occupavit ad<q>ue ad perpe/tuam <q>uietis firmitatem militum / praesidio munitum Antiochiam / nuncupavit. Az itt említett *latrones* valószínűleg az *Isaurival* azonosíthatóak, akik ebben az időben megostromolták Seleucia városát is (cf. Amm. 29.13.1-2).²⁶**

Ezeket kívül külön kell foglalkoznunk a feliratok egy speciális csoportjával. Az aquileiai felirat *interfectus a latronibus* kifejezése egyáltalában nem áll egyedül a római feliratok világában, egy sor sírfeliratról ismerjük a kifejezést, vagy annak pontos nyelvi megfelelőjét. Az utóbbi feliratokkal bár már meglehetősen sokat foglalkoztak,²⁷ mégis szükségesnek tűnik egy rövid listájukat és lelőhelyüket is alább összeállítanunk.²⁸

Interfectus/a a latronibus:

Inscriptiones Aquileiae 861: Aquileia

Inscriptiones Aquileiae 2785: Aquileia K

RIU 1198: Intercisa

²⁴ Intercisa (RIU 1127-1137, TRH 159), Százhalombatta (RIU 1426), Aquincum (Budapest Régiségei 8, 1904, 172, Nr. 10), Rákospalota (TRH 239), Bölcske (Kovács P. - Prohászka P., Antik Tanulmányok 47, 2003, 291-299).

²⁵ Alföldi A., i. m., 30-37 (j. 16), Budapest története I. Budapest 1942, 749, Intercisa II. (Dunapentele). Geschichte der Stadt in der Römerzeit. Archaeologia Hungarica 36. Budapest 1957, 226-227, 208-209, J. Fitz, Maßnahmen zur militärischen Sicherheit von Pannonia Inferior unter Commodus. Klio 39, 1961, 199-214, S. Soproni, Zu den Burgusbau-Inschriften von Commodus. In: Festschrift für Jenő Fitz. Székesfehérvár 1996. 91-94 = Mitteilungen des Museumvereins Lauriacum 1993, 10-15, Kovács P. - Prohászka P., Újabb feliratos római kö emlékek az MNM Adattárában. Antik Tanulmányok 47, 2003, 291-299.

²⁶ Dizionario Epigraphico IV.15 (1947) 465-466.

²⁷ C. Patsch, Archäologisch-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien. Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegowina 8, 1900, 121-124. Uő.: Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Traian. Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa V/2. Sitzungsber. d. Akad. d. Wiss. in Wien, phil.-hist. Klasse 217. Wien 1937, 8-9, Anm. 1, Uő.: Die Völkerbewegung an der unteren Donau in der Zeit von Diokletian bis Heraklus. I. Tl.: Bis zur Abwanderung der Goten und Taifalen aus Transdanuvien. Beiträge zur Völkerkunde von Südost-Europa 3/1. Sitzungsber. d. Akad. d. Wiss. in Wien, phil.-hist. Klasse 208. Bd. 2. Wien 1929, 40, A. von Premerstein - N. Vulić, Antike Denkmäler in Serbien und Macedonien. JÖAI 3, 1900 Beibl., 144-147, D. Tudor, Interfecti a latronibus in inscriptiile din Dacia. SCIV 3-4, 1953, 583-595, R. MacMullen, Enemies of the Roman order. London 1967, 255-256, A. Mócsy, Latrones Dardaniae. Acta Anthung 16, 1968, 51-54, R. Ardevan, Nochmals über interfecti a latronibus in Dakien. In: Studia Historica et Archaeologica in honorem Magistrae Doina Benea, Timișoara 2004, 21-25, C. Wolff, Interfecti a latronibus. in: M. Barbulescu (ed.), Funeraria Dacoromana. Cluj-Napoca, 2003, 205-214, Lafer, i. m. (j. 2), 75-92, Uő.: Zu den latrones im Römischen Reich und ihrer Rezeption in der Forschung: Einige Überlegungen zur Methodik. in: Orbis antiquus. Studia in honorem Ioannis Pisonis. Cluj-Napoca 2004, 100-108.

²⁸ Az elhunyt katona voltát K betűvel jelzem, az összes többi civil.

- CIL III 1559= 8009=IDR III/1 118a: Dacia, Slatina
 CIL III 1579 (p. 1017)=IDR III/1 71: Dacia, Mehadia
 CIL III 1585=8021: Dacia, Drobeta
 CIL III 14587=IMS III/2 93=ILJ 1343: Moesia Sup., Timacum Minus
 CIL III 8242: Moesia Sup., Prizren (+CIL III8266=10574?)
 CIL XIII 259: Aquitania, Lugd. Convenarum
 CIL XIII 2282: Gall. Lugud., Lugudunum
 CIL XIII 2667: Gall. Lugud., Augustodunum
 CSIR Carnuntum I/3 (1970) Nr. 161
 CIL VIII 14063=ILS 2305: Simitthu
 Occisus a latronibus:
 AÉp 1982, 512: Baetica, La Muela
 CIL II 2968: Hisp. Cit., Oteiza
 Cf. R. O. Fink, Roman military records on papyrus. Philological Monographs of
 the American Philological Association 26. Cleveland 1971, Nr. 63, col. II.10.
 deceptus a latronibus
 CIL III 8830 (p. 2136)=ILS 5112=ILJ 2264: Dalmatia, Salona
 CIL VI 10207a: Roma
 IALg 2704: Numidia, Madauros
 +CIL XIII 6429: hic int[er][f]e[re] latrones: Germania Sup., Gehaborn
 CIL XIII 3689: periit deceptus fraude latronum: Belgica, Augusta Trev.
 AÉp 1989, 480: dolo [lat]ron/um manu o/c(c)isus sum: Hisp. Cit., Requena
 CIL II 333479=5928: [caeditu]r infesto concur[s]u forte latronum: Hisp. Cit.,
 Carthago Nova
 A latronibus atrocissima(m) mortem [per]pessus: AÉp 1934, 209: Moesia Sup.,
 Zlokučane
 Interfectus/occisus a hostibus:
 AÉp 1964, 169: Britannia, Galava
 CIL XII 149: Alpes Poen., Traneiae Nuntuatium
 AÉp 1998, 1609: Mauretania, Volubilis
 Occisus in Barbarico iuxta Divitia a Franco: ILS 2784.
 +Interfectus a Castobicis: AÉp 1901, 49: Moesia Inf., Tropaeum Traiani
 Interfectus a Mattzaris: CIL III 5234: Noricum, Celeia
 Interfectus a Barbaris: RIU 587: Brigetio.

Ahogy láthatjuk, a legtöbbször előforduló kifejezés az aquileiaival egyezik meg, a *hostesszel* szemben a feliratokon jóval többször jelenik meg a *latrones*. A bizonyítható esetekben az elhunytak egy kivételtől eltekintve mindig civilek! Katonák síremlékein a *hostes* helyett általában a *bellum*, vagy *expeditio* hivatalos nevét szokták megadni.²⁹ Nincs azonban ez így a civil lakosság esetében. Hiába tudunk a markomann háborúk során elhunyt civil pannoniaiak ezreiről, az ellenség még sincs megnevezve a feliratokon, gyakran csak a családi sírköveken található üresen hagyott

²⁹ M. Reuter, Gefallen für Rom. Beobachtungen an den Grabinschriften im Kampf getöteter römischer Soldaten. In: Limes XIX. Proceedings of the XIXth International Congress of Roman Frontier Studies. Pécs, Hungary, September 2003. Pécs 2005, 255-263.

évszámok alapján tudunk a teljes család kihalására következtetni,³⁰ de ismertek ilyenek máshonnan is: pl. Bátmonostor).³¹ Figyelemre méltó, milyen kevés népnév van megadva, összesen kettő! A feliratok többször utalnak a halál helyére: rendszerint *hic*, vagy *ad*+helynév. Igen tanulságos a területi megoszlásukat is megfigyelnünk, a *latrones* említő feliratok rendszerint a birodalom határtartományaiiban kerülnek elő, legtöbbit a dunai tartományokból ismerünk, viszonylag kevés az olyan kivétel, mint a két aquileiai sírfelirat. A fentiek alapján szükségszerűen arra a következtetésre kell jutnunk, hogy nem lehet minden *latrones* pusztán a birodalom útonálló bandáival kapcsolatba hoznunk, lehetőségként jogosan merül a barbár ellenség esetleges szerepe is.

Mindezek miatt közelebbit csak a *latrones* mellé tett jelzőből, az *intrusis*-ből állapíthatunk meg. A terület barbár régióként való azonosításának elméletét már fentebb kizártuk, a participium csak a latinban igen ritkán használatos *intrudo*, *intrudere* igére vezethető vissza.³² Ennek eddigi ismert jelentései: betaszítani, beerőszakolni, betolakodni, valakire ráerőszakolni magát (cf. Cic. Caecin. 5.13). Első látásra igen nehéz a participiumot lefordítanunk a *latrones* szóval együtt. Aligha volt véletlen Buecheler véleménye, aki szerint jelen esetben semmi értelme nem volna, ezért próbálta barbár helynévként értelmezni a szót. Mit is csinálhattak a *latrones*? Véleményem szerint mégis csak ebből az igéből, annak csakis a medialis értelmű alapjelentéseiből szabad kiindulnunk. A magukat beerőszakoló, azaz betörő latroknak valahonnan valahova be kellett törniük. „Betörni” az *intrudere* olasz igének ma is az egyik alapjelentése. A hova kérdése biztos: Aquileiába, Italiába, a Római Birodalomba. Mindezek miatt a latrok valahonnan betörték és meggyilkolták a scarbantiait. Számomra ez esetben sokkal valószínűbb a *latrones* tágabb értelmű jelentése az útonállókkal szemben, azaz a birodalom területére betörő ellenséggel állunk szemben. Volt-e olyan betörő ellenség a 2. század második felében, amely elérte Aquileia környékét? Volt. Róma számára a markomann háborúk egyik legfájóbb eseménye volt, hogy két évszázad múltán, minden bizonnyal Kr. u. 170-ben újra barbár, jelen esetben markomann és quad csapatok léptek Itália földjére, megostromolták Aquileiát és elpusztították Opitergium városát, míg előtte katasztrófális vereséget mértek a Marcus Aurelius vezette római csapatokra. Az eseményről római forrásaink jótékony hallgatása mellett³³ meglehetősen keveset tudunk, és az esemény keltezése is igen vitatott.³⁴ Magát az itáliai eseményeket is csak Ammianus beszámolójából ismerjük: *Quadorum natio motu est excita repentino, parum nunc formidanda, sed inmensum quantum antehac bellatrix et potens, ut indicant properata quondam raptu proclivi, obsessaque ab isdem ac Marcomannis Aquileia Opitergiumque excisum et cruenta conplura perceleri acta procinctu, vix resistente perruptis Alpibus Iulii principe pio, quem ante docuimus, Marco.* (Magyarul: A quadok népe hirtelen mozgolódní kezdett. Ez a nép most kevésbé félelmetes, de elképesztő, hogy azelőtt mennyire harcias és hatalmas volt, amint bizonyítják az egykor

³⁰ Savaria: CIL III 4224, RIU 49, 54, 55, 57, 61, 62, 64-67, 89-91, 93, 116, 126, TRH 28.

³¹ Mócsy A., A markomann háborúk savariai pusztításai - Die Verwüstungen der Markomannenriege in Savaria. Archaeologiai Értesítő 90, 1963, 17-20, P. Kovács, Some notes on the building inscription of C(aius) Titius Antonius Peculiaris from Bátmonostor (CIL III 10496 = 6452). In: Orbis antiquus. Studia in honorem Ioannis Pisonis. Cluj-Napoca 2004, 86.

³² ThLL VII/2 fasc. I (1987) 86-87.

³³ Forrásaink: Ammianus Marcellinus 29.6.1, Cassius Dio LXXI.3.2, Lucianus. Alex. 48, Galenus De praecog. 9.8, De libr. propr. XIX, 19 Kühn.

³⁴ Kovács P., Fontes Pannoniae antiquae ab a. D. CLXVI usque ad a. D. CXCH. Budapest 2006, 215-230.

igen gyorsan végrehajtott rablótámadásaik, továbbá az a tény, hogy ők és a markomannok még Aquileiát is megostromolták, elpusztították Opitergiumot és villámgyorsan igen sok véres gatzettet hajtottak végre, miután áttörtek a iuliusi Alpokon, még a jámbor uralkodó, Marcus is alig tudott ellenállni nekik, ahogyan azt már elbeszéltük.)

A gyors betörés, az ostromok mellett a környéken sok véres eseményt, azaz rablást és gyilkolást is említ a történetíró. Ez utóbbi történeti esemény feliratos forrásai azonban Itália területén máig hiányoztak. Véleményem szerint a scarbantiai libertus sírfelirata lehet ennek a támadásnak az egyik feliratos forrása, hiszen a *latrones intrusi* leginkább a betörő barbár csapatokkal azonosíthatók.³⁵

Már korábban a betörés egyik feliratos emlékének tartott G. Brusin egy aquileiai votív feliratot (Insc. Aq. 263=AÉp 1964, 8), amelyet korábbi, leginkább a betörés idején tett fogadalma alapján állított egy Hermes nevű rabszolga, vagy inkább szabados [*Iovi*] *victor(i) conservator(i) defensoriq(ue)*.³⁶ Közismert, hogy 168–170 között a markomannok elleni háború legfőbb bázisa Aquileia volt. Aligha véletlen, hogy több katona, köztük praetorianusok sírfelirata (és votív felirata) is valószínűleg erre az időszakra keltezhető (CIL V 825 = Inscriptiones Aquileiae 344 (oltár), 923 = Inscriptiones Aquileiae 2842, 955 = Inscriptiones Aquileiae 2748, AÉp 1956, 13 = Inscriptiones Aquileiae 2833).³⁷ Ez utóbbiak többsége azonban nagy valószínűséggel a Galénos által is személyesen látott és leírt pestisjárvány áldozata lett, hiszen az orvos szerint ekkor a sereg jó része odaveszett: De libris propriis liber XIX,18, De praecog. 9.5-6, 8). Ugyanerre a tényre vonatkozik a Historia Augusta vita Marci egyik helye is, mely szerint a praefectus praetorio, Furius Victorinus, és a sereg javarésze odaveszett: 14.4. *quod amissus esset praef. pr<a>etorio Furius Victorinus, <a>tqu[a]e pars exercitus interisset* (cf. 17.2). Minden emberi számítás szerint a járvány áldozata lett M. Servilius Fabianus Maximus négy rabszolgája és szabadosa, köztük két medicus is (cos. suff. 158),³⁸ akiknek maga a consularis állítatott helyben szobrokat és síremlékeket.³⁹ Aquileiában való tartózkodásuk egyetlen indoka lehetett, hogy a consularis az uralkodó(k) emeseként részt vett a hadjáratban.⁴⁰

Azonnal felmerül a kérdés, ha a római csapatok szabályos háborút viseltek a germánok ellen, akkor a feliraton miért nem a nekik kijáró *hostes* jelzőt használták? Ennek azonban több lehetséges indoka is van. Az első természetesen csak annyi, hogy római magán feliratokon korántsem mindig a hivatalos jogi terminusok szerint fogalmaztak, ráadásul a terminus hivatalos feliratokon is többször feltűnik, mint azt láthattuk. A daciai *latrones* esetében is (ld. feljebb) minden bizonnyal betörő barbárokkal, ott a jazigokkal állunk szemben, amelyek valószínűleg szintén a markomann

³⁵ A lehetőséget korábban már felvetették, a részletes bizonyítás azonban elmaradt: Panciera, op. cit. 48, F. Maselli Scotti, Storia di Aquileia romana. in: Aquileia - Aquincum. Budapest 1995, 22-23.

³⁶ G. Brusin, Nuova importante epigrafe aquileiese. Il fallito assedio dei Quadi e Marcomanni nel 167 d. C. Aquileia Nostra 30, 1959, 3-14.

³⁷ M. Pavan, Presenze militari nel territorio di Aquileia. Antichità Altoadriatiche 15, 1979, 461-513, 490. in: Dall' Adriatico al Danubio. Padova 1991, 159-200, M. Buora, La peste Antonina in Aquileia e nel territorio circostante. In: Roma sul Danubio. Da Aquileia a Carnuntum lungo la via dell' ambr. Roma 2002, 94-95.

³⁸ CIL V 868-870 = Inscriptiones Aquileiae 489-490, 492, IG XIV 2343 = Inscriptiones Aquileiae 491.

³⁹ G. Alföldy, Römische Statuen in Venetia et Histria. Epigraphische Quellen. Heidelberg 1984, 104, Nr. 107-109, Buora, i. m. (j. 37), 94.

⁴⁰ H. Halfmann, Itinera principum. Geschichte und Typologie der Kaiserreisen im römischen Reich. HABES 2. Stuttgart 1986, 212-213.

háborúk korára keltezhetőek. A második érv a betörés jellegéből fakad: az aquileiai lakosok nem túl sok különbséget vélhetnek felfedezni a gyorsan betörő (gyorsaságukat Ammianus is kiemeli), gyilkoló és fosztogató, azaz portyázó barbárok és a közönséges útonállók bandái között. Aligha véletlenül említette Ammianus Marcellinus a származataikat és a quadokat mint latrunculusokat (16.10.20, 17.13.27, 29.6.8, 17.12.2). Ráadásul éppen a fenti lista alapján láthattuk, a *hostes* meghatározást feliratokon sokkal ritkábban használták, még a határtartományokban is. Azt azért nehezen fogadhatjuk el, hogy ebben a térségben több civil esett el útonállók rajtaütése következtében, mint háborús betörések idején.

Csábító volna még egy Aquileia közelében talált feliratot összefüggésbe hoznunk a betöréssel. Az alábbi sírfelirat keltezése azonban máig igen nagy vitákat vált ki (ILS 2646=Inscriptiones Italiae X/4 334=Inscriptiones Aquileiae 2785):

Antonio Val[le]ntino princ[ipi] / leg[ionis] XIII Gem[inae] int[er]fecto a latro[ni]bus in Alpes Iul[ias] / loco quod (!) appella[tur] Scelerata / Antonius Valen[tinus] filius pat[ris] / -----.

Magyarul: Antonius Valentinusnak, a legio XIII gemina századosának, akit a latrok gyilkoltak meg a Juliusi Alpokban, egy Scelerata (=bűnös) nevezetű helyen, Antonius Valentinus, a fia apjának ...

A felül levágtott sírkő alsó sorait kivésték. Már előkerülési helye is beszédes: Aidussina, a praetentura Castra nevű erőssége, ráadásul a gyilkosság helyszínének a nevét is megadja: egy *Scelerata* (!) nevű hely a iuliusi Alpokban.⁴¹ A feliratot az *interfectus a latronibus* kifejezés alapján feltételelesen már többen is kapcsolatba hozták a scarbantiai feliratával, és azt is felvetették, hogy ez utóbbi halála is a markomann-quad betöréssel állna összefüggésben.⁴² Ezt a felvetést általában több érveléssel is el szokták vetni, és a feliratot vagy a 210-es évekre (A. Degrassi, S. Panciera), vagy a 3. század közepére (E. Ritterling, W. Schmid, M. Pavan) szokták keltezni.⁴³ Mindenképpen a 3. századi keltezés érvének szokták azt a tényt tartani, hogy a feliratot a princeps legitim gyermeke állította (tehát későbbi volna Septimius Severus idevonatkozó rendeleténél). Degrassi szerint még az sem bizonyos, hogy a princeps aktív szolgálata közben halt volna meg, illetve a princeps talán azonosítható volna egy dura europusi felirat azonos nevű centurio princepsével (AÉp 1940, 220). A későbbi érvelés mellett elsősorban Ritterling révén a legio környékbeli állomásozását szokták bizonyítékul felhozni, amelyet számos feliratos emlék bizonyít Aquileiából is.⁴⁴ Az Antonius Valentinus név igen gyakori, még katonák között is (e. g. CIL III 4441, XIV 233), ráadásul ismerünk még Antonius Valentinusokat is Daciából.⁴⁵ Pusztán a névazonosság alapján még nem lehet a két Valentinust azonosítanunk, ráadásul a fiú is ugyanazt a nevet viselte. A fiú is szolgálhatott katonaként, őt ugyanúgy azonosítanunk lehet a dura europusival. Semmi sem bizonyítja, hogy a *princeps legionis* ne aktív szolgálata

⁴¹ Claustura Alpium Iuliarum I. Fontes. Catalogi et monographiae 5. Ljubljana 1971, 98-99.

⁴² A. Degrassi, Il confine nord-orientale dell'Italia romana. Ricerche storico-topografiche. Dissertationes Bernenses I/6. Bern 1954, 147-148, Pavan, i. m. (j. 37), 500-501.

⁴³ W. Schmid, Römische Forschung in Österreich 1912-1924. Bericht der römisch-germanischen Kommission 15, 1923-1924, 188, PWRE XII (1924-1925) 1721-1722, Degrassi, i. m. (j. 42), 148, Panciera, i. m. (j. 2/b), 45-46, Pavan, i. m. (j. 37), 501, Lafer, i. m. (j. 2), 81-83.

⁴⁴ PWRE XII (1924-1925) 1721-1722, Pavan, i. m. (j. 37), 499-501. V.ö.: Inscriptiones Aquileiae 309, 378, 2786, 2790, CIL V 1110.

⁴⁵ CIL III 1433=IDR III/2 266 (Sarmizegethusa), 7869=IDR III/3 162 (Micia).

során hunyt volna el, bizonyosan nem túl fiatalon, amelyet rangja és felnőtt fia is bizonyít. Az a tény, hogy a megmaradt szövegrészben a fiú nem nevezi meg foglalkozását, nem zárja ki, hogy ne szolgálhatott volna apjával együtt ugyanabban a csapattestben. Azt sem fogadhatjuk el bizonyosan keltező érvnek, hogy a legitim fiú állította a feliratot. Számos eset ismert már a Septimius Severus uralkodása előtti korszakból, különösen a 2. század második felétől, amikor a még aktív katonának, különösen centuriok esetében, a családja, így a római polgárjoggal bíró, azonos gentiliciummal rendelkező fia(i) állított(ak) síremléket.⁴⁶ Ráadásul azt a lehetőséget sem zárhatjuk ki, hogy a fia még aktív katonai szolgálata előtt született. A legio XIII gemina 3. század közepi jelenléte önmagában még nem keltezi a feliratot, hiszen a legio katonái az Augustus-korban, de még az 1. században is folyamatosan tartották Aquileiával a kapcsolatot.⁴⁷ Mindezek alapján pusztán palaeográfiai alapon és a felirat egyéb sajátosságai alapján keltezhethetjük a feliratot. A *cognomina* hiánya miatt az 1. századra való keltezés (Inscr. It. X/4 334) kizárható, de a szépen faragott betűk sem a harmadik század közepére vallanak. Mindezek alapján a felirat leginkább a 2. század 2. felére, a 3. század elejére keltezhető.⁴⁸ A felirat felállításának a helye arra utal, hogy a *princeps legionis* Castrában, a praetentura egyik fontos állomáshelyén teljesített katonai szolgálata során hunyt el. Ide leginkább a legio XIII gemina különítményével együtt vezényelheték. Ennek valószínűsíthető időpontja a markomann háborúk időszaka, amikor a *praetentura Italiae et Alpiumot* időleges jelleggel először felállították (ILS 8977).⁴⁹ Ugyanakkor az is ténykérdés, hogy Italia területén több olyan *latrones*re vonatkozó felirat is ismert, amelyek esetében bizonyosan az útonállókkal állunk szemben. Egy umbriai feliratról ismert *evocatus* (CIL XI 6107=ILS 509) a 3. század negyvenes éveiben rendelték ki néhány flottakatonával együtt az útonállók elleni védelem céljából: *agens at / latrunculum cum militi/bus n(umero) XX classis {pr}pr(aetoriae) Raven/natis p(iae) v(indicis) Filipporum*.⁵⁰ Ezek közé tartozhat egy aquileiai felirat is, amely szerint egy bizonyos L. Aelius Avitianus *evocatus agens super lat(rones) Aquil(eiae)* ténykedett volna (CIL V 41*+1057 p. 1025=Supplementa Italica 83⁵¹). A töredékes felirat kéziratokban hagyományozott részének hitelességét azonban többen (némi joggal) kétségébe vonták, ráadásul a LAT rövidítést másféleképpen is ki lehet egészíteni: *lat(ifundia vel -eritias vel -erenses)*.

Az eddig elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy a scarbantiai libertus halálának időpontja leginkább Kr. u. 150-170 közé tehető, míg a bűntény elkövetői minden bizonnyal a Kr. u. 170-ben Italia területére is betörő markomann-quad csapatokkal azonosíthatóak. Így a markomann háborúk korának feliratos emlékei egy (esetleg két) áldozat emlékének a megörökítésével is tovább szaporodtak.

⁴⁶ Pl.: Y. Le Bohec, *The imperial Roman army*. London-New York 1994, 228-229.; CIL II 1016, III 264, 6056=6767, 6293, IX 2092, AEp 1929, 188, 1935, 78, 1983, 127, 880, IGLS 6 2789

⁴⁷ PWRE XII (1924-1925) 1710-1716, Pavan, i. m. (j. 37), 473-475. Cf. *Inscriptiones Aquileiae* 2783-2784, 2787

⁴⁸ Cf. Degrassi, i. m. (j. 42), 148, n. 229, *Inscriptiones Aquileiae* 2785.

⁴⁹ J. Šašel, *Alpium Iuliarum claustra*. In: PWRE Suppl. 13 (1973) 11-14 = Uő., *Opera Selecta*. Situla 30. Ljubljana 1992, 386-387, J. Šašel, *Über Umfang und Dauer der Militärzone Praetentura Italiae et Alpium zur Zeit Mark Aurels*. *Museum Helveticum* 31, 1974, 225-233 = Uő., *Opera Selecta*. Situla 30. Ljubljana 1992, 388-396.

⁵⁰ Alföldi, i. m. (j. 16), 41, *Anm.* 10, *Dizionario Epigrafico* IV.15 (1947) 463.

⁵¹ Panciera, i. m. (j. 2/b), 42-48.

Hans Giviczer, a Wieden-ben (Gazda utca) lakó külvárosi polgár házi krónikája (*Hausprotocoll*) csak töredékes kézirat formájában maradt fenn. Mégis számos 17. századi várostörténeti eseményt őrzött meg Sopron hétköznapijából. A krónikás feljegyezte többek között a gyermekgyilkos leányanyák alább összegzendő gyászos történeteit is. A csecsemőgyilkos bűnös anyákra büntetesként a lefejezés várt, miként a következő eset is példázza. A „horvát cselédlány” vagy „horvát némbér” (*„aine Crawatische Diern Mensch”*)¹ lefejezése leírásakor Giviczer a városbíró ítéleti eljárását is feljegyzte: „Vnd also durch den edlen Vesten Vnd wolweißen Herrn Leoboldt Nadtl Stattrichter daz Vrteil Vber sie gesprochen, Vnd do die Stäbel gebrochen worden ihr Zur Straff Vnd anderer Zur Warnung.” Azaz: „A nemes, buzgó és bölcs Natl Lipót városbíró ítélkezett és pálcát tört felette, mely számára büntetés, másoknak intelem.” Ez az ítélkezési záradék olvasható szinte változatlan formában valamennyi csecsemő-gyilkossági ügy záradékaként e fenti krónikában.

Giviczer krónikája Gottlieb Gamauf kéziratgyűjteményéből került az antikvárius Literáti Nemes Sámuel kezébe 1841-es soproni „rablóhadjárata” során. Majd az utókor szerencséjére Mária Dorottya főhercegnő ajándékaként I.A. 8/9. leltári számon az akkor alakuló Evangélikus Országos Levéltár állományába vették.² A tudós evangélikus egyháztörténész, Gamauf, a kézirat első oldalára ragasztott lapon jelzi a forrás töredék jellegét: „*Fragmente einer Hauschronik*”. A krónika kézírata felezett ívréten 122 lap, írója pedig az 1665-ös évtől 1698-ig jegyezte fel a gyakran külvárosi eredetű történeteket az utókor számára. Feljegyzéseiben rablásokról, gyilkossági történetekről, számol be, továbbá szárazságról, tüzesetekről, azaz minden olyan eseményről, amelyet fontosnak tartott. Krónikáját az teszi érdekessé, hogy írója sokszor igen eleven hangon fogalmazott. Érzéketlen módon tudta elmesélni a külvárosi mindennapok eseményeit.

A krónikás Giviczer neve Házi Jenő „Soproni polgárcsaládok” című kézikönyvében is szerepel Givisser alakban. Az 1673. évi városi jegyzőkönyvben 52 évesnek említették. A Wiedenben lakó evangélikus gazdapolgár élete különböző éveiben kisebb városi tisztségeket látott el. Volt szőlőcsész (*Bergmann*), illetve városi kézbesítő, azaz *Übergeher* is. Közszerelésének néhány jelentősebb eseménye: 1665-ben más szőlőcsészökkel (*„mit den heren bergleit”*) együtt tagja volt annak a Georg Gradt polgármester vezette városi delegációnak, amely Bánfalván a pálos barátokkal a határkérdésekről egyezkedett. A következő évben hasonlóképpen egy városi küldöttséggel Kőszegen járt. Ekkor egy társtettesként gyilkossági vizzályba keveredett polgár, Jacob Schedel életéért könyörögtek. Eredményel jártak: a kőszegieiek 100 tallér kárté-

¹ A német szövegek, szövegrészek egyrészt a már meglévő kiadást, másrészt az eredeti forrásokat követve, betűhíven kerülnek közlésre.

² Kovács József László: Literáti Nemes Sámuel 1841-es rablóhadjárata Sopronban. In: SSz. 23 (1969), 84-89.

rítés lefizetése ellenében megbocsátottak Schedelnek.³ Hasonló kisebb városi tisztségeket látott el a vele egy időszakban ugyancsak krónikát összeállító Michael Payr,⁴ aki szintén *Übergeherként* tevékenykedett. E körhöz tartozóként említhető Tschány János, a másik ismert krónikaíró is, aki 1683-ban a következőket jegyezte fel magáról: „*vnd ich bin disen Tag von E[inen] E[hrsamen] Rath von Übergeherdienst entlassen, vnd zu einen Bergmeister erwöhlt worden*” (azaz: a mai napon a tiszteletre méltó tanács elbocsátott a szőlőcsőszki szolgálatból, és hegymesterré választott).⁵ Feltehetőleg a külső tanács tagsága mellett ezek lehettek a leginkább elérhető tisztségek a külvárosi polgárok számára. Valószínű, hogy Giviczer külső tanácsosként is működhetett, de szőlőcsőszként, illetve kézbesítőként is értesült a külváros kisebb-nagyobb eseményeiről, melyek fennmaradtak feljegyzéseiben.

Tirnitz Józsefnek a külső tanácsról írt értékes és fontos tanulmányából a feltehetőleg Giviczerre is érvényes alábbi munkafeladatokat idézem: „A 24-esek feladata volt még a tűzvédelmi felügyelet, a tűzvédelmi berendezések jókarban tartásáról, pótlásukról való gondoskodás. Továbbá az egészségvédelem, különösen járványok idején az elkülönítő helyek kijelölése, a vesztegzár megszervezése, fenntartása és a betegekről való gondoskodás. Ellenőrizték a polgárság harci-védelmi felkészültségét, előkészítették a mustrákat. Összeírták, nyilvántartották az idegen, polgárjogot nem szerzett vagy bujkáló egyéneket.”⁶ Mindez a feladatkör is hozzájárulhatott ahhoz, hogy Giviczer a szomorú gyermekgyilkosságokról pontos ismeretekkel rendelkezett.

Az 1667 és 1670 közötti időszakból Giviczer négy gyermekgyilkossági esetet jegyzett fel. Az első történetben megnevezte a vétkest, a leányanyát, akit – ahogy fent jeleztem – csak horvát szajhaként említett. Leírta a gyermekgyilkosságot (a leányanya kútba dobta a gyermekét), majd a vétkes követő fogságba vetését és elítélését. A gyilkos leányanya lefejezését 1667 decemberében a szégyenoszlopnál hajtották végre. Külön büntetésként a hóhér a lefejezés előtt levágta a vétkes lány hüvelykujját. A kivégzett nevét nem tudta a krónikás, csak azt jegyezte fel; a bűnös „egy horvát cselédlány” volt, „*aine Crawatische Diern Mensch*”, aki egy Makhary (?) nevű magyarnál szolgált a Szent Mihály utcában. A kútba vetett gyermek apja a gazda volt. A Duden etimológiai szótár szerint a *Dirne* szót a 16. századig csak szolgálólány értelemben használták, ezután a meghatározás a ma ismert „*szajha*” jelentésével terhelődött meg, egészült ki.⁷ „*Diern Mensch*”-nek nevezve ilyen elítélő értelemben vette tollára a krónikás a névtelen horvát cselédlányt. Az ítélet megörökítése az esetet értékelő intellemmel zárul: „*Gott behütt einer Jedern Frumben Muetter ihr Kindt*”, azaz: „Isten óvja meg minden jámbor anya gyermekét!”

A következő kivégzett bűnös is egy cselédlány, egy „stájerországi nőszemély” volt, aki a Rózsa utcában szolgált Szabó Miklós szabónál. Róla már jóval többet tud a króni-

³ Hans Giviczer: Hauschronik. Országos Evangélikus Levéltár (=OEL), I A, 8/9. (a továbbiakban: EOL; Giviczer: Hauschronik)

⁴ Heimler Károly: Payr György és Payr Mihály krónikája 1584–1700. Sopron, 1942. (Soproni Krónikák, 2.) (a továbbiakban: Payr 1942)

⁵ Páur Iván: Hanns Tschánys Ungarische Chronik von Jahre 1670 bis 1704. Pest, 1858. (Magyar Történelmi Tár 5. kötet) (a továbbiakban: Tschány 1858).

⁶ Tirnitz József: Sopron szabad királyi város külső tanácsa 1526–1711. In: Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából. Szerk.: Bónis György – Degré Alajos. Bp., 1971. 75.

⁷ Duden Etymologie, Das Herkunftswörterbuch. Mannheim, 1989. 129.

kás. Az 1668. augusztus 17-én kivégzett cselédlány is névtelen, de Giviczer krónikájában a nevének helyet hagyott, feltehetőleg ezzel később még ki akarta egészíteni a feljegyzését. A gyermekgyilkos leányanya történetét azonban érdekesnek találhatta, mert szinte novellás részletességgel örökítette meg a gyilkosságot. A történet közös vonásokat is mutat az előző esettel. A gyilkos őrizetbe vételét és az ítéletet a horvát lány esetéhez hasonló módon jegyezte le. A bűnös stájer cselédlány gazdája soproni polgár volt.⁸ Gonosz tette miatt („vmb ihrer Müßethat“) a stájer leány is a pellengérnél végezte be életét, őt is lefejezték. Ezután a történet részletesebb leírása következik, amely jelzi a krónikás érdeklődését és erkölcsi ítéletét.

„...Anno 1668 den 17 Augusty hat man alhie ein weibsperson namben () geberdig Von Steyermarkht, den Kopff bey den Branger abgeschlagen. Vmb ihrer Müßethat willen, daß sie von Zwey Knecht ein Kindt bekhomben, wie Sie aber bey dem Sabo Micklosch schneider in der roßengassen hat daz Kindt auff die welt gebohren, darnah hat sie in ein Tuech eingewickelt vnd ersteckht, darauff hat sie am Morgen frue wollen auff den Blatz mit dem kind (...) hat Sie aber daz weib nicht hinaußlassen, weiln die Thier noch ist verspert gewesen, Alsdann geth Sie wider auff den Boden, vnd hat verschlaffen. Endtlich ist des schneiders sein weib hinauffgestiegen Vnd hat wollen sehen, wie es mit dem Menschen steht, hat sie gleich solches gesehen daß es mit ihr nicht recht her geht Vnd haben sie gleich lassen Zur wacht fiehren am Morgen in die Verwahrung genomben, darinnenn ist sie verblieben biß die Khindlbeth auß ist gewesen, darauff den bevorstehenden Tadto mit ihr volzogen worden, ihn Zur Straff, Anderen Zur Warnung Vnd Exempel, Gott behütt ihr iedwatern Vattern Vnd Muettern ihr Kindt“.

Magyarra így fordíthatjuk a szomorú gyilkossági történetet: „A stájer cselédlány gyereket két cseléd is „csinálhatta“, azután Szabó Miklós szabó házában a Rózsa utcában megszülte gyermekét. Kendőbe csavarta és eldugta. Majd kora reggel kiment a gyermekkel a Térre (Platz), de nem engedték ki, mert a kapu még be volt zárva. Aztán ismét visszament a Rózsa utcai padlásra, ahol elaludt. Végül felmászott hozzá a szabó felesége, és látni akarta, hogy mi is történt ezzel a néemberrel. Maga is azt látta aztán, hogy nincsenek rendben a dolgai. Ezután reggel elvezették az őrségre, ott is tartották addig, amíg a gyermekágyi ideje el nem múlt, azután a fent megjelölt dátum szerint végrehajtották rajta az ítéletet.”¹⁰ A végső intelem itt is csaknem azonos szövegű az előző esetével: „Az ítélet büntetés számára, másoknak tanulságul szolgál. Az Isten óvja minden apa és anya gyermekét!”

A krónika szövegéből nem derül ki, hogy élt-e még a csecsemő, amikor Szabóné a padlásra felmászott a számára gyanús cselédlány ellenőrzésére. Feltehető, hogy a háziasszony, Szabóné, már csak a halott gyerekekre találhatott. A stájer cselédlánynak azonban így is kijárt a gyerekágyi türelmi idő, aminek időtartamát azonban nem ismerjük.

A következő két gyermekgyilkos anya egy fiatal özvegy, Anna, Georg Meydter lánya, és egy férjetlen, Marja nevű leány volt. Mindkettőjüket 1670. január 10-én végezték ki. Anna Meydter, egy pék özvegye, vétkét a nőtlen Matthias Wißerrel követte

⁸ Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. 1-2. kötet. Bp., 1982. (a továbbiakban: Házi 1982.) Nr. 12.114. (Szabó Miklós)

⁹ A Giviczer által a névnek kihagyott rész jelölése.

¹⁰ EOL, Giviczer: Hauschronik, 4.r

el. A csecsemőt születése után megölte az anya, majd a kis halottat a Halász utcában, az apja kertjében, a Szent Mihály templomba vezető ún. *Meßsteg* mellett ásta el. 1669 Karácsonya előtti napon fogságba vetették, tettét beismerve: „...solches Kindt hat Sie also bald nach der Geburth Vmbgebracht Vnd in des Vatters Haus in der Fischergassen (im Garten) bey der Meßsteig eingegraben, worauff Sie hernach ist vor den Heyl(igen) Christtag gefenglichen eingezogen worden, hat solches bekhendt...¹¹ Az özvegy Anna Meydter is cselédlány lehetett, akárcsak az eddig felsorolt többi gyermekgyilkos anya. Házi Jenő Soproni polgárcsaládokról szóló kézikönyvében szerepel egy Matthias Wißer, aki apaként számbajöhetne.¹² Ez a polgár azonban nem volt nőtlen. Erről a két gyermekgyilkosságról Michael Payr krónikás is tudott, az ő ismeretei szerint is a gyilkos anya Gartnerné cselédlánya („...der gartnerin dirn...”), aki megölte az újszülöttet. A holttestet a Karácsony előtti hétfőn találták meg. Payr erkölcsi ítélete, a gonosztett elítélése, valamint a büntetés és az ítélet kiszabásának a leírásában is azonos az előzőkkel.¹³

„Marja” története a korábbiaknál részletesebb elbeszélés formájában szerepel Giviczer kéziratában. Marjának nem volt férje, egy molnárlegény ejtette teherbe. Miután megszülte a gyermekét, nyolc napon át magával hordozta – megtartásán tűnődhetett. Csak ezt követően ölte meg, bizonyára azért, mert a molnárlegény nem vállalta a gyermek apaságát. A történetek sorában új elem az is, hogy a gyilkosság után a vétkest saját rokonai jelentették fel, mert látták, ahogy elásta. Miként az eredeti forrás rögzítette: „...Nambens Marja, welche von einen Mill-Jungen ist Schwanger worden, Mill (?) nach ihrer gebuerth hat sie das Kindt acht Tag hin vnd wider getragen, vnd es hernach vmbgebracht vnd in ihr Bett gelegt, daruff hat sie es bey den Fischerthierl eingegraben, worauff man solches gefruendten, vnd es der Obrigkeit angedeut, welche sich bey den Garten hat angehalten, in der Fischergassen, welche gebierdig ist von RuckesPurg, vnd alda in einer Mill Von einer Milljungen geschwecht worden.¹⁴ A krónikás Michael Payr Marja apjának nevét is a következő módon feljegyezte: „ugyanakkor találták meg Georg Pilmann lányának gyermekét, akit szintén megölt.” („Georg Pilmann seiner Tochter kind aufgefunden, welches sie auch werthan hat.”)¹⁵

A külvárosi polgárok és különösen a polgárárszonyok sok terhelő vétket tudhattak egymásról, amelyek esetenként súlyos vádnak is számíthattak. Kroyer György felesége, Apollonia például 1665-ben összeveszett Tschirk György viselős nejével, akit a veszekedés során mindenféle szajhának, cédának, boszorkánynak elmondott. Így Schottenauerin-nek is nevezte, aki bizonyára valamilyen rossz hírű nőszemély lehetett a maga korában, illetve a hóhér szomszédjának is mondta. Majd azzal vádolta meg, hogy több gyereket is, szavát pontosítva hármat, eltett láb alól: „du bist ein hur, du hast müssen straff geben, gech zur obrigkeit, die wirdt dirs sagen, du hur, wie viel hast kinder hingefährlt, dieses jahr hastu schon drey hingefährlt.” Nem kevesebb volt

¹¹ EOL, Giviczer: Hauschronik, 4.v. 5.r

¹² Házi 1982. Nr. 11646. (Matthias Wißer)

¹³ Payr 1942. 67.

¹⁴ EOL, Giviczer: Hauschronik, 8.r

¹⁵ Payr 1942. 68.

tehát Kroyer Györgyné vádja, mint hogy Tschirkné még megszületésük előtt megölte a leányanyák gyereket, azaz „elcsinálta őket”. A szülés előtti csecsemőgyilkosság vádját – a veszekedés vádoló szavainak szövegét – Házi Jenő kézikönyvének Kroyher Györgyre vonatkozó címszavából idéztem.¹⁶

Kroyher György és veszekedős felesége, Apollonia szomorú véget értek. A kelenpataki búcsúból hazatérve, ahol lerészegedtek, 1667. július 25-én civakodás közben megölték a Rózsa utcában a kőszegi Nagy, más nevén Nováky János polgárt. Ezért az ítélet szerint augusztus 8-án a pellengérnél mindkettőjüket lefejezték. Halálukat szépen állták – írta Giviczer. Megszégyenülésük holtuk után sem következett be; kivégzésük után tisztességes temetésben részesítették őket. Miként a krónikás feljegyezte, a hóhér nem érinthette őket „Szépen mentek a halálba”: *„Ist der Geörg Kroyher, neben seinen weib, namben Appollonia duch das schwerdt offentlichen blatz hingerichtet worden welche aber gar schön sein zu ihren Todt gangen. Das sich vil Leit dar Vber verwundret, Vnd sehr gewaint hernach nach Ausstehung ihrer Straff haben sie 12 Bürgers Männer zu den Grab getragen aber der Fryman hat sie keines törffen mit seinen Henden anrühren.”*¹⁷ A fővesztéssel büntetett Kroyher házaspárt tehát tizenkét polgár vitte sírjához, megadva nekik a végső tisztességet. Aligha részesültek ilyen végtisztességben a kivégzett leányanyák!

A négy leányanya gyilkossági esetéhez egy ötödik is kapcsolódik: az ágfalvi pásztor mostohalányának esete 1673-ban. Az ő bűnössége nem olyan nyilvánvaló, mint az előbbieken szereplő cselédlányoké. Ez az egyetlen eset Giviczer feljegyzéseiben, ahol a vétkes férfit fejezték le, és nem a leányt, aki talán szándékán kívül keveredett a büntetbe, ezért a megszégyenítése után kisebb büntetésként száműzetésre ítélték. Jakob Gränzer ágfalvi pásztort pedig 1673. június 25-én lefejezték a Téren (Platz), a pellengérnél. *„Den 23 Junij hat man alhier ainen haldter den Kopff bey den Branger abgeschlagen, Nambens Jacob Gränzer bey 60 Jahren ist in Agendorf ein Haldter gewesen Vmb seiner Miesethat willen, den er sich mit seiner stiefftochter Fleischlich Vermischet hat also von ihm ein Kind bekommen, welches aber gestorben, hat man ihm auch zugleich 2 Finger abgehaut der Freyman, hernach hat man ihm begraben, aber ist gar Christlich gestorben darbey auch fleissig gebettet ihm Zur straff Vnß Zur warnung, die Tochter aber auch gleich außgeblait durch daß Windmil Thor”*.¹⁸ Gränzert, az ágfalvi pásztort, a keresztény temetési szokásrend szerint temették el. Ebben az esetben nem történt csecsemőgyilkosság, de az ügybe belekeveredett mostohalány sem maradhatott büntetés nélkül, mivel „testileg érintkezett” mostohaapjával. Megszégyenítésként azonnal elkergették, azaz kidudálták a városból a Szélmalomkapun keresztül.

A megszégyenítő „kidudálás” már az előző századból is ismert. Hasonló esettel találkozzunk 1584-ben, amikor Andre Pfendtner evangélikus prédikátort Sopronból kiűzték. Faut Márk krónikás megőrizte a „kidudálás” emlékét, amire akkor került sor, amikor a Bécsből visszatérő tanácstagok a prédikátorok tervezett elűzéséről hoztak ijesztő híreket: „...egyesek közülük azonnal közhírré tették, hogy a prédikátorokat (kitoloncolás-

¹⁶ Házi 1982. Nr. 3019 (Kroyher György)

¹⁷ Ekkor ugyanis Giviczer a polgármesterrel és a tanács tagjaival Kőszegen tartózkodott. EOL, Giviczer: Hauschronik, 3.v.

¹⁸ EOL, Giviczer: Hauschronik, 16.v.

sal) fenyegették meg. Erre André Pfendtner prédikátor azonnal Keresztúrra távozott. Csuhasaink borloppóval dudáltak ki őt a városból.¹⁹ A *Frühneuhochdeutsches Glossar*²⁰ szerint a „blase” „plase” egy dudához hasonló zeneszerszám. Ezt a dudát fújja az ördög Arany János „Az ünneprontók” című balladájában is.

„Hát íme, kapóra, dudás közeleg.
Egy sanda, szikár, csúf szőrös öreg
Tömlője degeszre fújva;
(...)
Hagyd el – riad egy rá – aki szele van!
Kihasítom kecske-dudádat.
Hanem a muzsikás mindég fujja”²¹

A Rózsa, a Halász és a Szent Mihály utcai, utóbb gyilkossá vált leányok eredeti szándéka nyilván a keresztény házasság, a tisztas családi élet volt. A házasságon kívüli testi érintkezés („*fleischlich vermischt*”) azonban igen erős kísértést jelentett! Sok esetben nem is térhettek ki gazdájuk közeledése elől, máskor pedig önként elfogadták a kapcsolatot egy ifjú cseléddel, vagy egy molnárlegénnyel. Ezt a bolondnak tartott erkölcsi magatartást bírálta Pázmány Péter 1636-ban megjelent prédikációs kötetében. Beszédét „A keresztény lányok neveléséről” a „Minden vasarnapokra (...) rendelt evangeliomokról predikációk...” Pünkösöd utáni 23. vasárnap prédikációjában mondta el. A kortárs éleslátásával elemezte, miként szokott kialakulni a lány és a legény testi kapcsolata:

„Ki-mondhatatlan bolondságot látunk néha a' lányokban. Némellyek, mint-ha Házasság reménységétül viseltetnének, Ifjú legényekhez adgyák magokat; és a' szép, hizelkedő szónak, ajándékokzának, irogatásoknak, és izengetéseknek helyet adván nyilván-való szerelmeskedésbe esnek (...) az Egy-más szépségének szemlélésén kezdetik: az-után, egy-másra mosolygás, suttogás és végre bátorságos nyájaskodás következik (...) annyira mennek a bolond Leányok, hogy, csak nem mint Féjrekkkel, oly bátran nyájaskodnak szeretőjökkel.” Majd a legény magatartását elemzi, a folyamatot világosan értelmezve: „hazudoz az Ifju legény, hogy halálosan szereti Ötet, bizonyosan hidgye, hogy nem ötet szereti, hanem a maga gyönyörűségét, melyet bé akar tölteni. Mint marad az-után a' szegény Leány tisztessége: és ha Pokolba megyen-e, vagy Menyországba, semmi gondgya arra; csak ő töltesse kedvét búja kívánságiban...” Végző tanácsként arra figyelmezteti leány hallgatóit: „Ne szenvedgye a' Leány, hogy Férfiu illesse ötet, akármi okon és módon: mert régi mondás, hogy Non est Virgo, quae saepe tangitur; Nem Szűz a'kit gyakran tapogatnak” – írta Pázmány.²²

1691-ben Sopron város tanácsának jegyzőkönyve szigorú ítélettel illetve a gyilkos anyákat és a hatodik parancs ellen vétkezőket. A Külső Tanács – a jegyzőkönyvben olvasható intellem szerint – megköszönte a korábbi kemény intézkedéseket, de e

¹⁹ Kovács József László: Die Chronik des Marx Faut und Melchior Klein / Faut Márk és Klein Menyhért krónikája 1526–1616. Sopron – Eisenstadt, 1995. 44. (Sopron város történeti forrásai C. sorozat, 1. kötet)

²⁰ Götze–Hennig: Frühneuhochdeutsches Glossar Tübingen, 1993. 39.

²¹ Arany János Összes Művei I. kötet. Sajtó alá rendezte Voinovich Géza Bp. 1951.

²² Pázmány Péter: Minden vasarnapokra (...) rendelt evangeliomokról predikációk. Pozsony, 1636. 1104. (RMNY. 1659.).

gremium tagjai további határozott intézkedéseket vártak, mert azt írták: „a kurválkodás vétke miatt a városnak különösen gyalázatos híre keletkezett...” Tenni kell ez ellen, ezért a Külső Tanács kérte, „hogy az Isten ne büntesse meg városunkat és környékét a legnagyobb romlással”. Miképpen ez a forrásban áll: *„Demnach Ein Ehrsame Rath auf einer Ehrsamem Gemeinde Vorstellung die bishero überhäufeten, leider eingeschlichenen Sünden, Laster wider das sechste Gebot, absonderlich abzustrafen, Ihme bestens angelegen seyn lassen, kraft Paragraf 2 vertiger Betrachtung ergangenen Ratschlag eifrigst erboten, auch in einem und anderen Delinquenten solches in effectu verwichenen Jahr höchst rühmlich erwiesen, also erkennet solches Eine Ehrsame Gemeinde mit schuldigem tank. Weilen aber annoch continuirlich Sünden mit Sünden gehäufet und aus dem Huren Laster zu dieser Stadt höchstschädlichem Nachruf gleichsam eine Niederlage will gemacht werden; indem solches Hurengesinde ihre Leibesfrüchte weniger denn die unvernünftige Bestien achtet, sondern hin und her auf den Strassen und Gassen exponieret; also bittet eine ehrsame Gemeinde, Ein Ehrsame Rath wolle noch ferner auf dergleichen Delinquenten severam animadversionem ergehen lassen, auch auf das allhier sich befindende dienstlose Gesindel, als: Burgknechtinnen und Wollspinnerinnen, genaue Obsicht nehmen, ingleichen die Beherberger derselben mit namhafter strafe zu belegen, damit der ohnedem erzürnte Gott um solcher Laster willen nicht Ursach haben möge, unsere Stadt und Land in höchsten ruin zu setzen.”*²³ Idézzük magyarul is ezt a nagyon fontos megállapítássort! A Külső Tanács a köszönet szavaival inti és további követelményekkel ostromolja a belső tanácsot: „Miután a Tiszteletreméltó Tanács a Tiszteletreméltó Külső Tanács bejelentésére hajlandónak mutatkozott a hatodik parancs ellen eddig felhalmozódott, sajnálatosan belopózott bűnök megbüntetésére, a 2. paragrafusban elhatározott elgondolásai alapján, továbbá egyik-másik vétkekkel szemben ezt az elmúlt évben gyakorlatilag bizonyította is, a Külső Tanács ezt a számára kötelező köszönettel elismeri. Mégis folyamatosan bűn bűnre halmozódik és a kurvák vétkei a várost különösen káros hírbe hozzák, mintegy a bűnök telephelyévé akarván tenni; mivel az ilyen kurva népség teste gyümölcsét az értelmetlen vadállatoknál kevesebbre becsüli, az utakra és az utcákra lépten-nyomon kiteszi őket. Ezért a Tiszteletreméltó Tanács rendeljen el még szigorúbb büntetéseket a hasonló vétkekkel, a dologtalan népséggel, azaz cselédekkel és fonónókkal szemben, hasonlóképpen büntessék szállásadóikat is, nehogy a különben is haragos Istennek oka legyen arra, hogy városunkat és vidékünket a végső romlással büntesse!”

Meggondolandó a Külső Tanács fent idézett dicsérete, melyet egyidejűleg kemény vádnak is nevezhetünk. Giviczér krónikája szerint a gyermekgyilkosságokat a 17. század második felében a külvárosban követték el. A tanácsülési jegyzőkönyv 1691-ben megfordítja a vádat. Keményebb büntetéseket sürget a várbán, azaz a belvárosban lődörgő, munkakerülő cselédlányokkal, az ún. „Burgknechtin”-ekkel szemben. A pontosabban meg nem fogalmazott vád szerint a vétkes leányanyák kiteszik gyermekeit az utakra és az utcára, kevésbé törődve magzataikkal, mint a vadállatok. A „Hurenge-

²³ Póda Endre: Sopron sz. kir. város monographiája. I. kötet. Sopron, 1890. 204. (a továbbiakban: Póda 1890).

sindel", az ún. „gszindli", a leginkább lebecsülő kifejezés volt még gyermekkoromban is, amit anyámtól a Szentlélek utcában az erkölcstelen emberről hallottam!

A Külső Tanács jegyzőkönyvben rögzített dicsérete és vádja arra utal, hogy a „Ne ölj" és „Ne paráználkodj" parancsolatok ellen elkövetett vétkek nemcsak a külvárosra, hanem az egész városra jellemzőek voltak. Az 1689-es év születési adatainak ismertetésekor Csányi János krónikás arról tudósít, hogy a városban kétszázharmincnyolc gyermek született, de közülük hat szajha gyermeke volt, ugyanis házasságon kívül születettek. („Geboren seyn bey vnss worden 238. darunter sechs Hurn kündter")²⁴ Gondolhatunk-e itt arra, hogy I. Lipót császár vallási szigorúsága miatt húzódtak a közeli Sopronba az erkölcstelen nőszemélyek? Ők lehetnek-e azok, akik „méhük gyümölcsét" kirakták az utakra és az utcára?

A Giviczer krónika írója, mint fentebb bemutattuk, 1673-ig öt gyermekgyilkosság esetét jegyezte fel, melyből négy a külvárosban történt meg. Gyermekgyilkossággal – egyéb soproni bűnök mellett – ezidáig két szerző foglalkozott. Winkler Elemér, a fiatalon, 1928-ban elhunyt tudós főreáliskolai tanár 1924-ben megjelent, „Bűnök és büntetések a régi Sopronban" című kis könyvében a 17–18. századból összesen 14 gyermekgyilkossági esetet gyűjtött össze. Ezek közül bírósági tárgyalások során három esetben nem került sor ítéletre, egy esetben börtönbüntetést szabtak ki. Egy másik alkalommal vesszőzésre és kiutasításra ítélték a bűnöst, egy további esetben pedig csak kiutasítással büntették a bűn elkövetőjét. A fennmaradó nyolc esetben a vétkes anyát a pellengérenél lefejezték.²⁵

Ugyanezek a gyermekgyilkossági adatok olvashatók Szabó Jenő „Öt évszázad fekete krónikája" címmel húsz esztendővel ezelőtt megjelent, jogászai és szépírói erényekkel összeállított gyűjteményében. Ha csak a 17. században elkövetett gyermekgyilkossági esetekre fordítunk figyelmet, akkor Winkler és Szabó Jenő adatai alapján kiegészíthetjük a Giviczernél olvasható szomorú esetgyűjteményünket. Midőn egy Krisztina nevű nőt lopáson értek, az kínzás nélkül is bevallotta a bíróságnak, hogy újszülött gyermekét Kismartonban megfojtotta. Cselédlány volt az a Borbála is, aki ugyancsak 1679-ben esett teherbe gazdájától, Einbeck Györgytől. Gyermekeit Bécsben szülte meg, és ott mindjárt meg is fojtotta. Különösen kegyetlen módon végzett egy másik cselédlány, Hetyei Magdolna a törvénytelen kapcsolatból született gyerekével. „Kivitte a bánfalvi erdőbe, ott kenyérvágó késsel elmetsette a torkát és a holttestet az állatok és enyészet prédájául hagyta." Mindhárom nőt fővéltre ítélték.²⁶

Öt csecsemőgyilkossági esetet ismertetett Pakó László 2005 márciusában, a kolozsvári Korunkban megjelent tanulmányában. A következő, tanulmánya címében is kiemelt kérdést vetette fel: „Kényszer vagy erkölcsi romlás" vezette-e a 16. század végén a gyermekgyilkos anyákat? A magzatelhajtásra, vagy a csecsemő kitételére sajnos nem tért ki elemzésében, pedig mindezek összetartoznak.²⁷ A soproni példák elemzé-

²⁴ Tschányi 1858. 143.

²⁵ A kis könyv eredetileg a Soproni Hírlapban 23 cikk formájában jelent meg 1923 októbere és 1924 januárja között. Az ún. álló szedésből 1924-ben jelent meg a ma már ritkaságnak számító könyv.

²⁶ Szabó Jenő: Öt évszázad fekete krónikája. Soproni pitaval. Győr, 1987. (Műhely Könyvek) A gyermekgyilkosságokról szóló fejezetet ld.: 90-97.

²⁷ Pakó László: Kényszer vagy erkölcsi romlottság? Csecsemőgyilkosságok Kolozsvárt a 16. század utolsó évtizedében. In: Korunk 16 (2005) 3. 84-93. (a továbbiakban: Pakó 2005)

sekor említettük már Kroyher Györgyné, Szibilla vádját is, aki egy veszekedés során kemény szavakkal lehordott szomszédasszonyát azzal vádolta meg, hogy a magzatot kidögönyözte („hinausgeföhrlt“) a várandós anyákból. Ez az eset szintén beletartozik a gyermekgyilkosságok szomorú sorozatába. A betegség, vagy gyengeség miatt meghalt csecsemő anyját Kolozsváron sem büntették halállal. Gyanús esetekben persze ott is elmondták a leányanyának: „*Jhon hjres Kurúa ez az te fattyad, ennek keze laba vagon*“²⁸ – ha az anya azzal védekezett, hogy elvetette a szülöttét, mert nem volt se keze, se lába.

Az amúgy is labilis erkölcsi állapotokat tovább rontotta a háborús idők miatti szinte ellenőrizhetetlen népmozgás, amin a soproni városvezetés hiába próbált úrrá lenni. Az 1685-ös évben a vasárnapi munkaszünet tisztességes betartását kérte a Külső Tanács, mire a Belső Tanács arra hivatkozott, hogy a háborús időkben a városon sokféle népség masírozott át, így a beszállásolások miatt számos idegen költözött Sopron falai közé. Úgy vélték, hogy mindezt az áldásos béke idején rendezni lehet majd. Ezzel az idegen személyek Sopronba szivárgását is elismerték. A következő, 1686-os évben a Külső Tanács azt kérte, hogy állítsák össze minden városrészben a szőlő- és kapás-munkások jegyzékét. Ez azért is szükséges, mert olyan személyek is meghúzódnak a városban, akik nem szolgálnak semmilyen gazdánál, munkátlanak, azoknak az erkölcsöt is rontják, akik különben dolgoznak. „...*das übrige herren- und frauenlose Gesindel, welches unter dem Burg-Knecht und Burg-Knechtinnen hin und wider vagiret, und in dem sie selber nicht dienen wollen, auch andere gute Dienstboten denen Herrschaftsleben abreden und zum lüderlichen Leben verleiten.*“ 1687-ben a Külső Tanács újabb figyelmeztetésben biztatta a Belső Tanácsot, hogy büntessék meg és tiltás ki a városból az erkölcstelen népséget! A Belső Tanács erre már bosszús hangon válaszolt: a város bírósága nem kereshet minden szegletben szajhákat... „*Das Stadtgericht, wie wissend, hat seine Verrichtungen und kann nicht in allen Huren Winkeln herumkriechen, hat sich von diesem losen Gesindel eine niederlage ereignet, werden es diejenigen verantworten müssen, die solches gewusst und es an gehörigem ort zu billiger Abschaffung nicht angedeutet haben.*“²⁹ – Azoknak illetet volna ezt időben jelenteni, akik tudtak róla – válaszolta a Belső Tanács.

A Sopronba beköltözöttek köréből is kikerülhettek a gyermekgyilkos leányanyák. Tettüket, kolozsvári sorstársaikéhoz hasonlóan, egyaránt irányíthatta a kényszer és az erkölcsi romlottság. A leányanyák gyilkosságaira, szerencsétlenségből, esetleg elkeseredettségből elkövetett tetteire sem Sopronban, sem másutt semmiféle mentő magyarázatot sem találtak a hatóságok, egyetlen megoldásként a lefejezést választották.

²⁸ Pakó 2005. 92., 38. sz. lábjegyzet.

²⁹ Poda 1890. 151., 167., 171. oldalakon idézi az alábbi jegyzőkönyvi részeket: 1685: 1, 2.pont; szőlő- és kapás munkások jegyzékbe vétele; 1686: 32.pont, Hurenwinkel; 1687: 6.pont.

A Soproni Szemle jelen száma a születés és a halál köré sorolható szokásokat, hagyományokat, írott és tárgyi emlékeket kívánja feltárni és bemutatni. Viselettörténeti és népművészeti kutatásaim során, amelyre a Soproni Múzeum gazdag anyaga indított, nagyszámú halotti lepedővel találkoztam a 19. századból. Történeti múltjukat kutatva már 1953-ban szembe ötlött a Csatkai Endre szerkesztésében megjelent műemléki topográfiában egyházi előképük Zichy László városplébános (+1674) halotti ábrázolásán.¹ Polgári előképük pedig Lackner Kristóf polgármester (+1631) ravatalképén látható, amelyet a soproni Evangélikus Egyházközség gyűjteménye őriz. Mindkét ábrázoláson kiemelt helyet kap a hímezett lepedő és a párnák és a ravatal más részleteinek bemutatása. A halotti arcképek azonban ennél jóval több tanulsággal szolgálhatnak a kutatás számára. Ismerkedjünk meg közelebbről is e sajátos műalkotások soproni történetével!

A halottaknak állított emlékek több fajtáját ismerjük Sopronban. Sírkövek, kriptakövek nagy számban kerültek elő a Szent Mihály templomból, valamint a körülötte lévő temetőkből, ezek 16–18. századiak. A belvárosi Bencés (Ferencs) templomból 14–19. századi, a Szent György templomból 16–18. századi példányok ismertek.² A legjelentősebb együttes az evangélikus temetőből került a városi múzeum sírkertjébe 1913-ban.³ E gazdag emlékanyaggal e tanulmányban csak érintőlegesen foglalkozunk.

1. kép. Epitáfium. Sopron, 1590 körül.

¹ Csatkai Endre – Dercsényi Dezső: Sopron és környéke műemlékei. Bp. 1956², 407.

² Csatkai – Dercsényi i. m. Szent Mihály temető: 412–415; Szent György templom: 233, 240; Bencés templom: 263–264. Henszlmann Imre: Magyarország csúcsíves stílusú műemlékei. Bp. 1880, 42–43. Kovács József László: Lackner Kristóf és kora 1571–1631. 2. kiadás, Sopron, 2004. 38, 169, 180.

³ Bünker Reinhard: Der alte evangelische Friedhof in Sopron, In: Magyar Iparművészet 1906. 233–236. Bünker Rajnald – Divald Kornél: Az evangélikusok régi temetője Sopronban. Vasárnapi Újság 1910. 44. Csatkai – Dercsényi i. m. 419–427.; Kiss Melinda: Késő-reneszánsz és korai barokk síremlékek Sopronban. SSz. 59 (2005), 185–206, 265–284.

A kőből faragott síremlékek mellett a 17. században szokás volt fából faragott halotti emlékeket, epitáfiumokat is elhelyezni a templomokban. A díszesen faragott, bibliai idézetekkel, az elhunyt személyre vonatkozó feliratokkal ellátott epitáfiumok legismertebb példányait a felvidéki protestáns templomokban találjuk. Valószínű, hogy Sopronban is voltak ilyenek, azonban ezek elpusztultak. Mindössze egy töredéket ismerünk, amely a Szt. Mihály templomból került a Soproni Múzeum birtokába (1. kép). A fatáblára festett kép az epitáfium alsó részéhez tartozhatott, s egy népes család pusztulásának állított emléket. A három nemzedéket magába foglaló 14 tagú családból csak egy idős hölgy maradt életben, valószínűleg ő volt az epitáfium állíttatója. A jellegzetes spanyolgalléros viselet az idősebb és a fiatalabb férfiakon és leányokon, asszonyokon egyaránt megfigyelhető. A fejük fölött levő vörös keresztjel, amit két párnára fektetett, bepólyált csecsemőre is ráfestettek, jelzi halálukat. Az idős hölgy gyászruhát, fekete bő köpenyt visel, arcát, száját fehér kendővel burkolta be, amint az a járványos időben szokás volt. Úgy véljük, a családtagok pestisjárvány áldozatai lehettek. A hölgy fején prémes süveg látható. A család címerét eddig nem sikerült megfejteni, bár erre az 1950-es években Tompos Ernő soproni heraldikus már kísérletet tett. A címerben látható ellenzős kalap fölé nyíllal átlőtt szívet festettek. A Szent Mihály templomban felállított, a kalapos céh által fenntartott oltár okán talán arra gondolhatunk, hogy az epitáfiumon is egy módos kalapos család emlékét őrizték meg. Az epitáfium készítését Csatkai Endre az 1590 körüli időre keltezte.⁴

A 17. századból számos ravatalképet ismerünk. Halotti képmás festése főúri, egyházi, de jó polgári körökben is szokásos volt. Ezek az elhunyat párnákon, díszes halotti lepedőn, vagy szőnyegen fekvő, ünnepi ruházatban, háromnegyed vagy egész alakban jelenítették meg. Az első ismert soproni ravatalkép Lackner Kristófot ábrázolja. Csatkai a festménynek csak a reprodukcióját ismerte; azóta a kép előkerült, és ma az evangélikus egyház birtokában van (2. kép).⁵ A polgármestert 1631. december 29-én érte a halál, temetésére pedig 1632. január 4-én került sor nagy pompa mellett, amint erről Kovács József László könyvéből részletesen tájékozódhatunk. Ha a ravatalképet és Lackner 1611-ben metszett félalakos önarcképét összehasonlítjuk, szinte teljes azonosságot találunk. A szakállas-bajuszos arc itt is méltóságteljes. Az elhunyat a ravatalképen a portréján szereplő spanyolgallér nélkül látjuk. Felsőruhája a magyar hosszú dolmánynak megfelelően, magasan záródó nyakkivágással, hosszú ujján visszahajtott kézelővel, tizenkét gombbal záródik. Derekat keskeny öv szorítja össze. A nyakát kétharmad részben körülölelő gallér kivehető, a gombokat bizonyosan ezüstnek tarthatjuk. Visszahajtott fehér kézelője festészetileg kiemelt szerepet kapott, a kezében tartott imakönyvvel együtt. Ezt a jellegzetes polgári öltözetet az 1679-ből fennmaradt soproni szabásmintakönyv 11. remekrajzán fedezhetjük fel, „Die Bürger Rock” címen. Teljes hossza közel két rőf (150 cm), ujjá hossza 5/4 rőf (85 cm), nyilván a visszahajtható kézelővel együtt. Az öltözet deréktől lefelé, közel fele hosszúságban,

⁴ Csatkai – Dercsényi, i. m. 416–417.

⁵ A soproni evangélikus egyházközség tulajdona.

rendkívüli módon kibővült, előkelő ráncolódással méltóságot adva viselőjének. Összesen 24 rőf gyapjúposztó felhasználásával készült.⁶

Lackner Kristóf polgármestert tehát egyik ünnepi öltözetében temették el. Ezt azért is hangsúlyozzuk, mert tudjuk, hogy a halotti öltözet készülhetett hamisvarrással, amint erről Ember Mária tudósít a 16–17. századi sárospataki kriptaleletek bemutatásakor.⁷ A váci szabók remek-előírásai végén a 22. tételben „Meholt embernek köntösét” is tudni kellett lerajzolni.⁸ Néprajzi irodalmunkban Flórián Mária „Halóruha – gyászruha” című dolgozatában a gyász színeivel is foglalkozott, kiemelve az előkelő vörös színű hímzések, öltözetek jelentőségét is.⁹

2. kép. Lackner Kristóf a ravatalon, 1631.

A ravatalozás módját illetően fontos és rendkívül szép, díszes a kissé megemelt felsőtest alá helyezett két párna. A párnák szegélyét mintegy három ujjnyi vörös szöttes csík foglalja be; fölötte ugyancsak vörös fonállal hímzett körbefutó csokrokkal, levelekkel, indákkal találkozunk. A fehér lepedő szegélyének díszítése nem lát-

⁶ Domonkos Ottó: A magyarországi céhes szabók mintakönyvei 1630–1838. A Magyar Nemzeti Múzeum művelődéstörténeti sorozata. Bp. 1997. 226, 232.

⁷ Ember Mária: XVI–XVII. századi ruhadarabok a sárospataki kriptákból. *Folia Archaeologica* 1968. 152.

⁸ Domonkos 1997. i. m. 271.

⁹ Flórián Mária: Halóruha – Gyászruha. In: *Studia Comitatusia. Néprajzi tanulmányok* Ikvai Nándor tiszteletére. Szentendre, 1994. II. 341–354.; Szende Katalin: *Óthon a városban*. Bp., 2004. 164.

szik. A gyászt kifejező feketehímzés általános gyakorlata helyett itt a rangot, méltóságot hangsúlyozó vörös hímzésű párnák használata tudatos választás lehetett.

A második jelentős halotti arcképünk Zichy László városplébánost ábrázolja a ravatalon, 1674-ből (3. kép).¹⁰ A képen a katolikus liturgiának megfelelően gyász-ornátusban helyezték ravatalra az elhunyt plébánost, akinek jelentős szerepe volt az evangélikusoktól visszavett templomok igazgatásában. Csipkeszegélyes párnáját pedig indás-leveles gránátalmás sárga és zöld színű hímzés díszíti a két szélén. Ez halotti lepedőjén is megismétlődik áttetsző változatban, jelezve, hogy szélét 8–10 centiméter széles csipke veszi körül. A képet Wolfgang Popp festő készítette, aki soproni polgár is volt.¹¹

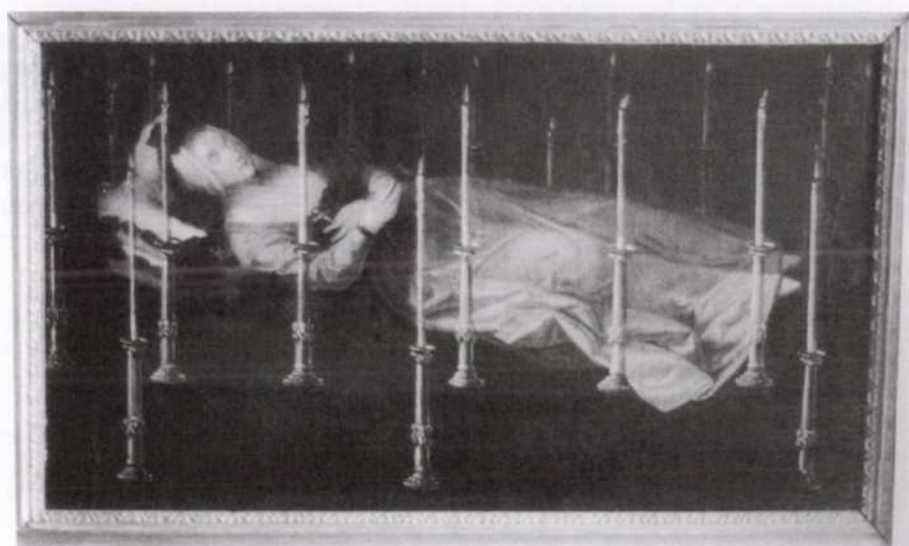
3. kép. Zichy László György városplébános ravatalképe, 1674.

A 17. századból több soproni arcképet nem ismerünk, de a soproni Központi Bányászati Múzeum őrzi Freiseisen Györgynek, a selmecbányai kincstári aranybánya főgondnokának félalakos halotti arcképét 1603-ból.¹² Ez az egyik legkorábbi magyarországi ravatalkép. Számunkra azért is érdekes, mert a halottat a korban jellegzetes spanyolgalléros viseletben ábrázolták. Itt a rangot és méltóságot a fehér fodorgallér emeli ki, a karakteres fej szinte ezen nyugszik, jobb kezében piros szegfűt tart.

¹⁰ Csatkai – Dercsényi i. m. 407. A kép jelenleg a soproni Egyházművészeti kiállításban látható az Orsolya templom oratóriumában.

¹¹ Csatkai Endre: Zichy György plébános halotti arcképe a Szent Mihály templom sekrestyéjében. *SSz.* 21 (1967), 354–357, itt: 356.

¹² Tompos Ernő: A Freiseisen bányászcsalád polgári és nemesi címerei. *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat* 116. évf. 1983, 641–643.; Buzási Enikő: Régi magyar arcképek. Kiállítási katalógus Tata, Szombathely, 1988. Katalógus szám 4. 18–20. p., ltsz.: 71.7.1

4. kép. Gróf Jankovich Antalné, szül. Kiss Katalin egészalakos ravatalképe.
Dorfmaister István, 1792.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a három, Sopronban őrzött 17. századi ravatalkép e műfaj jellegzetességeit mutatja. Ezen túl, számos viselettörténeti, textiltörténeti megfigyelésre ad alkalmat. A 17. századi soproni hagyatéki leltárak szintén tartalmaznak halotti arcképekre vonatkozó adatokat. 1631. március 5-én Melchior Coessen nemesember Ágnes nevű özvegye végrendeletében említi férje halotti arcképét „*Hernn Coessen seeligen contrafet*” megnevezéssel. Ugyanezen évben április 5-én Salomon Ehinger özvegyének leltárában olvashatjuk „*Hernn Salomon unnd seiner hausfrauen seeligen Conterfeen*.”¹³ További kutatással bizonyára még több ilyen adatot lehetne összegyűjteni, amelyek segítségével képet kaphatnánk a ravatalképek festésének elterjedtségéről. A műfaj művészettörténeti jellegzetességeit Csatkai Endre a következőképpen foglalta össze: „Ami a tárgyati, halott ember arcképét, a 17. század magyar anyagában nem egy ilyen tárgyú kép ismeretes; tán nem túlzok, ha azt mondom, a Zichy-képen az arc kitűnő kidolgozásához hasonlót nem találni köztük. Ez a meglévő első soproni ravatalos képünk, de hagyományosnak lehetne mondani, mert eléggé folyamatos a soruk.”¹⁴

A 18. század ravatalképei nem maradtak ránk. Csatkai Endre is csak hagyatéki leltárak szűkszavú adataiból következtet meglétükre. Ezt írta: „A hagyatéki leltárakból hamarjában az alábbiakat tudom említeni: 1706. Dobner Jánosné két halott

¹³ Tirnitz József gyűjteménye. Hagyatéki leltárak másolatai, Sopron 1600–1696. Soproni Múzeum helytörténeti Adattár.

¹⁴ Csatkai 1967. i. m. 354–357. V. ö. Enikő D. Buzási: Ungarische Totenbildnisse des 17. Jahrhunderts (Zur Frage des geistigen Hintergrundes des Manierismus in Ungarn) In: Seminarium Niedzickie, Teil II. Krakow, 1985. 177–182.

gyermekéről birtokolt képmást, ezek 1722-ben hasonlóan hagyatékban merülnek fel, utánuk nyomuk vész. 1716-ban Teschner Lőrinc mézsáros hagyatékában egy nagy kép szerepel: halott ravatalon. (Ein grossen contrefait eines verstorbenen auf einen Toden gerüst.) Gensel Ádám neves tudós és orvos hagyatékában tán ilyen kép, amely halott öccsének képmásaként kerül említésre: defuncti Ehnl contrefait. 1727-ben Metzger J. Ehrenreich nejének hagyatékában halott gyermekének arcképét írják le.¹⁵

Dorfmeister István munkásságából sem hiányzik a halotti képmás. A szóban forgó kép korábban Szilsárkányban volt, a Baditz-család birtokában, Jankovich Antalné ábrázolja 1792-ben (4. kép).¹⁶ A ravatalképen gyertyák között láthatjuk az elhunytat, sejtelmes, szórt fényben. Bár a kompozíció hasonló a 17. századból ismertekhez, mégis más. Elsősorban abban érezhető a változás, hogy érzelmeket fejez ki a festmény. Amíg a 17. századi ravatalképek reprezentatív megfogalmazásában az elhunyt tekintélye és társadalmi rangja dominált, addig a 18. században az érzelmek, a múlandóság miatt érzett fájdalom is szerepet kapott.

A 19. században folytatódott, de megváltozott a halotti arcképek festésének hagyománya. Az e korból ismert soproni ábrázolások a korábbinál sokkal kötetlenebb kompozíciók. Többnyire csak a halottak arcát, a ravatal részletét ábrázolják. Az ismeretett képeken az egyéni fájdalom kifejezése és a halott arc megfestése lesz az elsődlegesen fontos.

Id. Storno Ferenc 1854-ben meghalt Lujza nevű kislányát festette meg halotti ágyán, kibontott fekete hajjal (5. kép).¹⁷ A kép alatt a festő kézírásával: „Loise Storno gest. den 26sten Februar 1854. gemalt von Franz Storno Senior Ödenburg Sopron”. Ifjabb Storno Ferenc későbbi feljegyzése a következő: „Meine ältere Schwester Franz Storno junior”. Ő festette meg azután 1907-ben édesapja halotti képmását (6. kép).

A következő arckép Zügn Kláráról készült. A leány huszonkét évet élt (1834–1856). Halotti portréját Csatkai Endre meghatározása szerint Fleischmann Ágoston festette. A müncheni festőművész pasztellel, mellképen ábrázolta a hajadont, kibontott fekete hajjal, rózsakoszorúval a fején és mellkasán (7. kép).¹⁸

A 19. század ismert soproni festője, Hauser Károly szülei halotti képét festette meg. Édesapját, aki asztalos mester volt, ünnepi zakójában láthatjuk a festményen, feje alatt a hagyományos halotti párnával (8. kép). Édesanyját fején fekete, arcát körülölelő és az álla alatt megkötött, fodros főkötőben ábrázolta. Az ő halotti párnáját virágfüzérrel vették körül (9. kép). Az elhalálozás időpontját nem jelezte a művész a képeken, de tudjuk, hogy Hauser Károly apja 1888-ban hunyt el.

¹⁵ Csatkai 1967. i. m. 356.

¹⁶ A Jankovich Antalné ábrázoló ravatalkép a győri Xántus János Múzeum gyűjteményébe került. Lásd: Dorfmeister István emlékkiállítás. Szerk. Kostyál László – Zsámbéki Mónika, H. n., 1997. 144. p. 31. sorszám. Katalógusszám: 39. Mérete: 385 x 66 cm. Olaj. Lt. sz. 66.1

¹⁷ Soproni Múzeum, S.86.1121.1

¹⁸ Soproni Múzeum Képzőművészeti Gyűjt., ltsz. 54. 471.1 Méretek: 45 x 37,5 cm

5. kép. Storno Lujza halotti képe. Storno Ferenc, 1854.

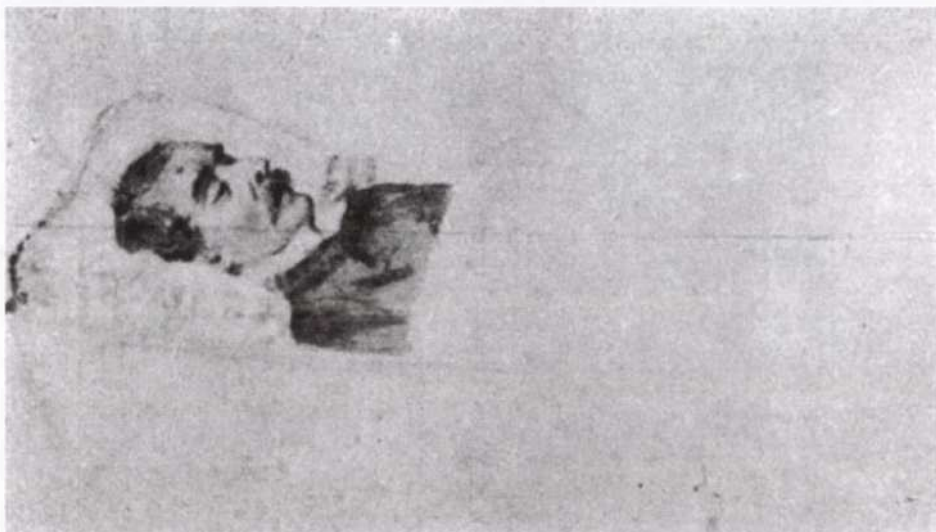
6. kép. Id. Storno Ferenc ravatalképe. Ifj. Storno Ferenc? 1907.

7. kép. Zügn Klára ravatalképe. Fleischmann Ágoston, 1856

A technikai haladást híven követték Sopronban, így a fényképezés is korán szerepet kapott a halotti kultúrában. Erről a soproni fotózásról megjelent publikációk tanúskodnak.¹⁹ A legkiválóbb fényképészek, Rupprecht Mihály, Tiefbrunner Sándor, Stagl Ferenc elsajátították azt a technikát, amellyel egy képet porcelán felületre lehetett átvinni és fixálni. Ennek nyomán az 1880–1890 körüli időktől új szokás honosodott meg: arcképeket ragasztottak a temetői síremlékekre, legtöbbször ovális formában. Ezzel a gyakorlattal a 20. században is gyakran találkozunk, sőt napjainkban is

¹⁹ Hárs József: A fotózás története Sopron városában 1846-1957 között. Sopron, 1980. In: Balogh – Györi: Fényképészek bibliográfiája. Budapest, 1986. Kézirat gyanánt Magyar Amatőr Fotóklubok és Szakkörök Szövetsége 814. tétel.

8. kép. Hauser Károly id. asztalosmester ravatalképe. Hauser Károly, 1888.

9. kép. Hauser Károly felesége. Hauser Károly, 1888 körül.

készülnek hasonlók és láthatók a Szent Mihály temetőben. A Soproni Múzeum gyűjteményébe egy házaspár, Petz György és felesége, lemezei kerültek be. Petz Károly posztónyíró, majd kelmefestő ajándékként jutottunk e becses emlékekhez. A mellképes felvételek porcelán másolatai kiváló minőségűek (10–11. kép).²⁰

10. kép. Petz György posztónyíró sírképe.
1900 körül.

11. kép. Petz Györgyné sírképe. 1900 körül.

A 20. századból számos olyan amatőr felvételt is ismerünk, amelyeken ravatalon fekvő családtagokat örökítettek meg. A Soproni Múzeum Török Mihály gombkötő és felesége ravatalképét őrzi a család leszármazottainak ajándékként (12–13. kép).

Halotti síremléken, bár ritkán, de szoborban is megörökítették az elhunyt személyt. Az egyik ilyen ritka emléket a bencés templomban találjuk, Gróf Széchenyi Antal mellszobrát. A síremlék piramisának tetején elhelyezett büsztöt egy bécsi szobrász faragta. A templomban volt Széchenyi kripták felszámolása után, 1780 körül készült ez az emlékeztető alkotás.²¹

A másik domborművű portrét a Szent Mihály temetőben találjuk az úgynevezett öregtemetőben. A híres soproni borkereskedő család, Russ János kriptájának homlokzatán látható az 50 cm átmérőjű bronz arckép. A szobor úgy jelenik meg, mintha a csa-

²⁰ Soproni Múzeum Néprajzi Gyűjt., ltsz.: 2006.25.1; 2006.26.1., készültek 1880 körül. M: 15,3 cm, Sz: 10,7 cm.

²¹ Csatkai – Dercsenyi i. m. 263–264.

ládi sírbolt felett őrködne a családfő (14. kép). Ide temették 1993-ban unokája, Scholz János világhírű magyar csellóművész hamvainak egy részét is.

Az ismertetett halotti képek csak elszórt példái voltak a tiszteletadásnak és az elhunyt emléke megőrzésének. A 16. századtól napjainkig sorolt példák a hagyomány továbbélését és változását szemléltetik. Bizonyosak vagyunk abban, hogy a kutatás további tárgyi és írott emlékeket derít még fel.

12. kép. Török Mihály gombkötő a halottas ágyon, 1930 körül.

13. kép. Török Mihályné a halottas ágyon, 1930 körül.

14. kép. A Russ-család síremléke a régi Szent Mihály temetőben. Johann Russ arcképe, 1884.

A közeljövőben megjelenő, Sopron vármegyei jobbágy-végrendeleteket tartalmazó forráskiadványban¹ az 1713 és 1847 közötti időszakból a vármegye 42 helységében készült, 185 darab magyar nyelvű testamentum található. A testálók mindegyike földesúri joghatóság alatt álló személy volt, így közöttük mezővárosi polgárt és falusi jobbágyot egyaránt találunk.

A végrendeleti rendelkezéseket (*testationes*) három nagy csoportba oszthatjuk. Legtöbbjük öröklési jogi (örökösnevezés, hagyományrendelés) rendelkezés, kisebbik hányaduk nem öröklési jogi jellegű (pl. gyámnevezés), és vannak közöttük nem jogi jellegűek is. Utóbbi csoportba tartoznak azok a kívánalmak, amelyek a végrendelező (*testator*) eltemetésével kapcsolatosak. A végrendeletek három fő szerkezeti egységre tagolódnak, ezek: bevezetés, tárgyalás és záradék.² Az örökösök rendelkezéseit általában a középső rész tartalmazza, de a végrendeletek egy részében már a bevezetésben megtörténik a testáló első rendelkezése, igaz, nem vagyonáról, hanem először lelkéről, majd testéről. Éles kontraszt figyelhető meg a halhatatlan lélek és a romlásra ítélt test („férgék elledelit”³, „rothadás alá vettetett”⁴) között. A lelket Isten kezébe, a testet pedig annak anyjának, a földnek ajánlják, ahonnan az – az ószövetségi tanítás szerint – származik.⁵ Csákián Pál kapuvári testáló végrendeletében (1828) ez így hangzik: „[...] lelkemet ajánlom az én Teremtő Istenemnek, Testemet pedig az eő Anyjának a földnek, a honnénd eredett.”⁶ Gyakori az a megoldás is, amikor a lélekről és a testről való intézkedés már a tárgyalási részben történik. Erre példa a peresztégi Kovács György 1786-os testamentuma:

„1mo Elsőben, és mindenek előtt ajánlyom Lelkemet az eő mindenható Teremtő Urának, és Istenének alázatosan, és szünhetetlenül kérvén őtett, hogy az ő vég nélkül irgalmassága, és a Jesus Kristusnak érdemi által ki azt, az eő keserves kénszenvedése, és halála által meg váltotta, tegye men[n]yei Sz[ent]: országának örökösévé.

2do Másodsor. Mivel az Emberi Test földből lett, és ha a Lélek el vál tőle, uijra földre léssen, Testemet a föld gyomrában ajánlyom, és annak azt, mint Annjának hagyom, akarván hogy sorsom szerint abba temettessék”.⁷

Ez az általános rendelkezés a testről – hogy az a földbe temettessen – szinte minden végrendeletben megtalálható. A legtöbb testáló azonban, ha említést is tesz

¹ Kelemen István: Sopron vármegyei jobbágyvégrendeletek a XVIII. század elejétől 1848-ig (Kézirat. Sopron, 2007).

² A végrendeletek szerkezetének e hármas tagolása Tárkány Szücs Ernő nevéhez kapcsolódik. A „tárgyalás” helyett talán célszerűbb a „rendelező rész” elnevezés. V. ö.: Tárkány Szücs Ernő: „Végrendelet” szócikk. In: Magyar Néprajzi Lexikon. Főszerk. Ortutay Gyula. 5. kötet, Szé – Zs. Bp., 1982. 517–518.

³ Kertész Imre, Hegykő 1810 k. Soproni Levéltár (SL), V. Megyei városok és községek, 22. Hegykő nagyközség iratai, 1. doboz.

⁴ Élő István, Sarród 1726. SL, IV. A. 17. Sopron vármegye sedriájának iratai, 44. csomó.

⁵ Teremtés könyve 3.19 „Arcod veritékével eszed kenyeredet, amíg vissza nem térsz a földbe, amiből lettél. Mert por vagy és a porba térsz vissza.” A katolikus Biblia. Szent István Társulat, 1996.

⁶ Csákián Pál, Kapuvár 1828. SL, V. Megyei városok és községek, 27. Kapuvár nagyközség iratai, 1. doboz.

⁷ Kovács György, Peresztég 1786. Magyar Országos Levéltár (MOL), P 623 A Széchenyi család iratai. II. kötet. Dominium Sárvár-Felsővidék, 18. sz. Possessio Német Peresztég. 144 O Acta colonos concernentia.

temetéséről, általában megelégszik annyival, hogy az „tisztességes” legyen. A végtisztességről szóló konkrétabb, részletesebb intézkedések a tárgyalási részben kapnak helyet. A következőkben azt mutatjuk be, hogy a Sopron vármegyei jobbágyok miként gondoskodtak temetésük anyagi feltételeinek megteremtéséről, milyen speciális kívánságokat fogalmaztak meg végakarataikban a temetés módjával kapcsolatban, és kinek a feladatává tették a végtisztességről való gondoskodást.

A temetéssel összefüggésben felmerülő költségek biztosítása

A temetési kiadások fedezésére pénzüsszeget, nem ritkán a legkülönbébb ingó és ingatlan vagyontárgyaikat rendelték az örökhagyók.

Készpénzt fordította a felmerülő költségekre Mihályiban Varga Mihály (1775), aki 25 forintot szánt szentmisékre és tisztességes eltemettetésére.⁸ Csepregen Mészáros István 16 forintnyi készpénzt hagyta temetésére („böcsületessen takartassanak el”), a fennmaradó összeget pedig feleségére testálta.⁹ Bán János csepregi lakos 3 forint készpénzkövetelését szánta temetésére.¹⁰ Hasonlóan rendelkezett kintlévőségéről Horváth Veronika Páliban, aki 20 forintnyi anyai jussát, mely bátyjánál volt, hagyta „eltakarítás”-ára.¹¹ A kapuvári Szabó Annának 63 forintnyi zálogpénzből a végrendekezés időpontjáig unokája 30 forintot még nem adott meg. Ebből a 30 forintból a testáló 15 forintot fordított „eltakarítás”-ára.¹² Farkas Katalin csepregi özvegyasszonynak 50 forint möringpénzzel és 28 forint szénaárral tartozott mostohafia. Ebből 30 forintot egyes hagyományként a csepregi Szent Katalin-templomra és a boldogasszonyi templomra hagyományozott. A fennmaradó 18 forintról úgy rendelkezett, hogy abból „fizetessen ki a tislér,¹³ sir ásó, a többi osztassék fel a templom ajtónál álló szegényekre”.¹⁴ Boros Mihály 1842-ben Páliban unokaöccse kötelességévé tette eltemettetését, mivel a nála lévő 20 váltóforintnyi tartozását örökre elengedte neki. Volt két pár fehér ruhája, azokat annak szánta, aki majd halotti ágyán felöltözteti.¹⁵

Többen ingatlanuk értékét fordították temetésükre. 1725-ben Kiss Anna kiscenkilakos a peresztegi határban található réjtjét a feltétellel (*conditio*) hagyta urának, hogy abból 3 forint értékben szolgáltasson lelki üdvéért szentmisét, emellett pedig temettesse el „az föld gyomrában becsületessen”.¹⁶ Petrics Szabó János kapuvári jobbágy 1738-ban úgy rendelkezett, hogy egyik réjtjét zálogosítsák el húsz forintért, az így kapott pénzt pedig fordítsák temetésére.¹⁷ Üstökös György lövői jobbágy szóban tette meg végső akaratát. 1802-ben két tanú vallomásának segítségével rekonstruálták a

⁸ Varga István, Mihályi 1775. SL, IV.A. Sopron vármegye nemesi közgyűlésének iratai I.k./ee Úriszéktől fellebbezett úrbéri perek 40. doboz.

⁹ Mészáros István, Csepreg 1739. SL, V. Megyei városok és községek, 13. Csepreg nagyközség iratai, 1. kisdoboz.

¹⁰ Bán János, Csepreg 1726. Uo.

¹¹ Horváth Veronika, Páli 1833. Egyházmegyei Levéltár, Győr (ELGY), A győri káptalan magánlevéltára. A pápoci prépostság iratai. XIX. doboz. Végrendeletek.

¹² Szabó Anna (özü. Giczi Jánosné), Kapuvár 1846. Rábaközi Múzeum, Kapuvár. Történelmi Dokumentáció (TD) 3392.

¹³ Asztalos, aki a koporsót és fakeresztet készítette.

¹⁴ Farkas Katalin (özü. Petresits Pálné) Csepreg 1808. SL, V. Megyei városok és községek, 13. Csepreg nagyközség iratai, 1. kisdoboz.

¹⁵ Boros Mihály, Páli 1842. ELGY, A győri káptalan magánlevéltára. A pápoci prépostság iratai. XIX. doboz. Végrendeletek.

¹⁶ Kiss Anna (Molnár Jánosné), Kiscenk 1725. MOL, P623. II. kötet, 4. sz. Possessio Kis Cenk, 117 C Acta urbarialia, oeconomica et colonos concertentia.

¹⁷ Petrics Szabó János, Kapuvár 1738. SL, IV.A. Sopron vármegye nemesi közgyűlésének iratai I.k./ee Úriszéktől fellebbezett úrbéri perek 30. doboz.

testamentumot, akik elmondták, hogy „Egy kis szőleje volt az Lővei hegyen, és egy darabb Irtás földje volt amellyeket Szent Misére, és temetésére hadta.”¹⁸

Egyesek valamely lábasjóságuk eladásából befolyt vételárat rendelték a temetési kiadások kiegyenlítésére. Bakonyi Anna Kapuváron (1727) egyik tehenének, a szováti Öreg István (1770 körül) ökörborjújának szánta ezt a sorsot.

Az örökhagyók közül többen gabonájuk, termésük értékéről rendelkeztek. Így tett 1750-ben a nagyecenki Goda János, aki 10 köből (közelebből meg nem nevezett) gabonáját és 3 köből búzáját hagyta „takarulására”.¹⁹ Nagy Istvánné szováti jobbágy végakarata (1770) szerint búzáját rostálás után el kell adni, majd árát „takarítására” kell fordítani.²⁰ 1775-ben a nagyecenki László Erzsébet az őszi és a tavaszi termésnek, valamint a várható szőlőhaszonnak az öt megillető fele részét házastársára testálta, hogy azokért eltemettesse.²¹ A hidegségi Galambos Mihály (1791) úgy gondolkodott, hogy két hold földjében lévő vetésből származó termés úgyszólván a házánál fog maradni, ezért halála esetén felesége és cselédei abból „bütsületessen” temessék el. Ifj. Horváth István csepregi lakos (1776) gabonájának árából, 50 forintból 10 forintot rendelt „Böcsületes Takartatás”-ára.²² Horváth Jutka lócsi jobbágyasszony végakarata szerint húsz kereszt gabonáját cséplés után értékesíteni kell, a vételárat pedig a temetésre kell fordítani, a fennmaradó összegből pedig lelki üdvéért szentmiséket kell mondatni.²³ Amikor 1808-ban a csepregi Farkas Katalin megtette végső rendelkezését, mostohafia 1⁷/₈ köből búzával és 2⁴/₈ köből rozssal tartozott neki, emellett saját magának is volt 4 köből rozsa. Ebből fél köből rozszakiadását kérte a szegény Máté pásztor számára, a többit értékesíteni kívánta, a befolyt vételárat pedig a temetési költségekre szánta.²⁴ Páliban Horváth János 1840-ben többek között a feltétellel hagyta 2 hold irtásföldjének vetését menyére és annak férjére, hogy eltemetése is őket illesse.²⁵ Egy esetben példát találtunk arra, hogy az örökhagyó húst rendelt temetésére: „A mi némő s[alva]. v[enia]. Disznó hus vagyon, abbul a takarításomra a mennyi szükséges vegyenek, és a mi meg marad, légyen a szegény Árvámé.” – áll a peresztegi Bánovits István 1786-ban kelt testamentumában.²⁶

Intézkedést találunk gazdasági eszközökről is. Pintér Pál gartai testáló (1821) szerkerét és ekéjét fiaira hagyta azzal, hogy amennyiben elhalálozik, értékesítsék azokat, 10 forintot adjanak lelkéért szentmisére, és temetése is „azon Szekér árából tellyen ki”, a többit pedig osszák el egymás között.²⁷ Kondor Márton (1762) Szécsényben egy prést hagyott temetésére.²⁸

Többen közelebből meg nem nevezett vagyontárgyaikat (házi eszközök) és ruhaneműjüket hagyták a temetésükkel felmerülő költségekre. Felber Bariska kövesdi öz-

¹⁸ Üstökös György, Lővő 1802. MOL, P623. II. kötet, 20. sz. Oppidum Német Lővő, 153 L Acta negotia colonorum concernentia.

¹⁹ Goda János, Nagyecenk 1750. MOL, P623. II. kötet, 2. sz. Oppidum Nagy Cenk, 116 M Acta exstirpaturae concernentia.

²⁰ Nagy Istvánné, Szováti 1770. SL, V. Megyei városok és községek, 4. Bányászati körjegyzőség, Rábászovát község iratai, 1. kisdoboz.

²¹ László Erzsébet, Nagyecenk 1775. SL, IV.A. Sopron vármegye nemesi közgyűlésének iratai I.k./ee Úrúrszékű fellebbezett úrbéri perek 39. doboz.

²² Ifj. Horváth István, Csepreg 1776. SL, V. Megyei városok és községek, 13. Csepreg nagyközség iratai, 1. kisdoboz.

²³ Horváth Jutka (özv. Ovardris Györgyné), Lócs 1781. SL, IV.A. Sopron vármegye nemesi közgyűlésének iratai I.k./ee Úrúrszékű fellebbezett úrbéri perek 40. doboz.

²⁴ Csepreg, 1808.

²⁵ Horváth János, Páli 1840. ELGY, A győri káptalan magánlevéltára. A pápoci prépostság iratai. II. doboz. Egyezséglevelek 1840-1847.

²⁶ Bánovits István, Pereszteg 1786. MOL, P623. II. kötet, 18. sz. 144 O Acta colonos concernentia.

²⁷ Pintér Pál, Garta 1821. Rábaközi Múzeum, Kapuvár. TD.2001.1.15.

²⁸ Kondor Márton, Szécsény 1762. SL, XIII. 22. Petőházi Zeke család iratai. 6. doboz.

vegyasszony háza értékesítéséből a hagyományok kiadása után fennmaradt összeget, valamint házi eszközei és ruhái eladásából befolyt vételárat szánta végtisztességére és lelke üdvéért mondandó szentmisékre.²⁹ „Ezeken kívül pedig valami tulajdon Jovaim találtotnak ha mindgyárt foly nintsenek is irva ely adassék, és a bé jött Summából meg nevezett tsekély adósságom ki füzettessik a többi pedig szegényekre, és takartatásro és a hová szükséges ki osztassék.” – olvashatjuk a gartai Magyar Panna 1806-os végakaratóban.³⁰ Varga Erzsébet páli lakos végrendeletéhez külön *specificatior* mellékeltek, ami felsorolta a testáló azon ruháit és más javait, amelyeket az örökhagyó akarata szerint árverésen kellett értékesíteni, majd a befolyt összeget temetésére fordítani.³¹ Czukor Bözse Barbacson egyértelműen kinyilvánította, hogy ruháit nem hagyja senkire, hanem csak „az takartatasaro”.³²

Rendelkezések a temetés módjáról

Viszonylag kevés intézkedést találunk a temetés mikéntjéről. A testálók általában megelégedtek a hitük szerinti (túlnyomórészt római katolikus) szertartás kikötésével. 1713-ban a nagyecenki Németh Erzsébet testamentumában ez így fogalmazódik meg: „[...] ez el rothatando Testemet rendeltem a Romai Anya Szent Egyháznak bé vett szent szokása szerént a feöldnek mellyből származott szegén rendemhez képest misével, és praedikatioval vizsha adatatni.”³³ A katolikus szertartás fontosságát hangsúlyozta az ugyancsak nagyecenki László Erzsébet is, aki azt akarta, hogy teste a helységben szokásos „keresztényi mód és szokás szerént takaréttassék ell.” Kikötötte továbbá, hogy a helyi templomban lévő kriptába temessék, férje egy 16 forint értékű kőkeresztet készíttessen, amit első férje sírhelyére állíttasson, és véssesse rá, mind a testáló, mind az első férj nevét.³⁴ Hernicz Erzsébet³⁵ és Kováts Ferenc³⁶ Peresztegen szentmisés, a felsőszakonyi Kovács Ádám³⁷ és a szováti Bakódi Mihály³⁸ énekes szentmisés temetést kért. A soproni társaskáptalan sebesi jobbágycsoportja a puritán végtisztességet hangsúlyozták. Börözt György azt kérte, hogy testét „a szokott hivek közé a Coemeteriumban minden haszontalan pompa nélkül”, tisztességesen temessék el.³⁹ Szép megfogalmazás olvasható Börözt Ferenc 1834-ben kelt testamentumában: „Valamint minden Pompa nélkül jöttem bé az élet ajtaján, ugy minden nélkül kívánok az Halál országába bé lépni, s azért rendelem, hogy Testem az el adandó javaim árából ki huzandó költségen tisztességesen ugyan, de nem pompásan ta-

²⁹ Felber Bariska (özv. Polgár Józsefné), Kövesd 1824. MOL, P623. II. kötet, 19. sz. Possessio Német Kövesd, 150 L Acta colonos concernentia.

³⁰ Magyar Panna (özv. Tót Jánosné), Garta 1806. Rábaközi Múzeum, Kapuvár. TD.2001.1.11.

³¹ Varga Erzsébet, Páli 1834. ELGY, A győri káptalan magánlevéltára. A pápoci prépostság iratai. XIX. doboz. Végrendeletek.

³² Czukor Bözse (Vitéz Györgyné), Barbac 1797. SL, V. Megyei városok és községek, 5. Barbacsi körjegyzőség, Barbacs község iratai, 1. kisdoboz.

³³ Németh Erzsébet (özv. Goda Györgyné), Nagyecenk 1713. MOL, P623. II. kötet, 2. sz. 116 M Acta exstirpaturae concernentia.

³⁴ Nagyecenk 1775.

³⁵ Hernicz Erzsébet (Hujmon Mihályné), Peresztég 1758. SL, IV.A. Sopron vármegye nemesi közgyűlésének iratai 1.k./ee Úriszéktől fellebbezett úrbéri perek 40. doboz.

³⁶ Kováts Ferenc, Peresztég 1792. MOL, P623. II. kötet, 18. sz. 144 O Acta colonos concernentia.

³⁷ Kovács Ádám, Felsőszakonyi 1763. Fürstlich Esterházy'schen Archiv, Burg Forchtenstein (FEABF) Protokoll 255. Oberzagersdorfer Waisenbuch (Felsőszakonyi árvakönyv) 1757-1833. 65-67. pp.

³⁸ Bakódi Mihály, Szováti 1831. SL, V. Megyei városok és községek, 4. Bányászóváti körjegyzőség, Rábaszóváti község iratai, 1. kisdoboz.

³⁹ Börözt György, Sebes 1827. ELGY, Soproni Társaskáptalan levéltára. A sebesi uradalom iratai. Uradalmi ügyiratok 112. I. fasc.

karítasson el a Temetőben a többi Hivek sorába.⁴⁰ Velük ellentétben a csepregi Farkas Katalin kevésbé visszafogottan rendelkezett: „A testem hálálom után temettessen el tisztességessen, s három Papok legyenek a temetésem jelen és fel öltözve, és mind a három Templomnál a harangok meg vonattassanak. És Halálom, vagy is temetésem alkalmatosságával jelen lévő mind a három Lelki atyák lelkemért Sz[ent]: Misét szolgállyanak, egyik öreg, vagy is énekes, a másik kettő pedig lassu, kis misét egyszerre”.⁴¹

Rendelkezés a temettető személyéről

Az eltemettető személyéről alig szól néhány végrendelet. A testáló – ha intézkedett erről – temetését örököse vagy hagyományosa kötelezettségévé tette. A kiscenki Kiss Anna, a peresztegi Hernicz Erzsébet, a nagycenki László Erzsébet férjét, a kapuvári Petrics Ilona fiát, a hidegségi Galambos Mihály nejét és cselédjeit, a páli Boros Mihály feleségét és mostohafiát, a páli Horváth János menyét és annak férjét kötelezte erre a feladatra. Lajos Ferenc, a Széchenyiek széplaki szolgája 1723-ban földesurát kérte, hogy „mint ezen Méltóság Háznak régi eöreghez szolgáját, ingyen valo Grátiájából, méltoztassék tisztességessen el temettetni [...]”.⁴² Vida Mihály 1773-ban Kapuváron azzal a kikötéssel hagyta hidászi sessiójának felét lányára és vejére, hogy őt öregségére házuknál becsületesen eltartsák, majd halála után eltemessék. Németh Éva 1832-ben Hövejen végrendeletének végrehajtásával és egyben testének eltemetésével a helység bíróját és elöljáróit bízta meg.⁴³

Végezetül essék néhány szó a temetéssel kapcsolatos költségekről. Ezeket részletesebben Magyar Panna (1806) gartai és Purgai Katalin (1832) páli jobbágyasszonyok esetében ismerhetjük meg. Előbbinél a végrendeletre vezetett adatok, utóbbinál pedig a testamentumhoz mellékelt iratok szolgálnak információval. Magyar Panna koporsója 7 forintba került, a halotti toron a kocsmában pálinkára és borra 7 forint 81¹/₂ dénárt költöttek. A káplán 1 forint misepénzt, a kántori feladatokat ellátó iskolamester 39 dénárt kapott. Purgai Katalin hagyatékából a temetéssel összefüggésben az alábbiak kerültek kifizetésre: a plébánosnak liberás szentmiséért⁴⁴ 2 forint 30 krajcár, a temetésért 15 krajcár; az iskolamesternek egy nagymise orgonálásért liberával 22 krajcár, az elhunyt búcsúztatásáért 2 forint, a temetőbe való kísérésért és a két lélekharangért 16 krajcár; a koporsóért 7 forint; a sírásóknak 24 krajcár értékben 3 icce bor; a virrasztóba 28 krajcár értékben 2 icce bor és 1 verdung⁴⁵ pálinka; végül pedig az asztalosnak a „keresztre való név föl metszésért” 8 krajcár értékben 1 icce bor.⁴⁶

⁴⁰ Sebes 1834. Uo.

⁴¹ Csepreg 1808.

⁴² Lajos Ferenc, Széplak 1723. MOL, P623. II. kötet, 10. sz. Bona Széplakiensia, 124 B Urbarialia, oeconomica et ecclesiastica.

⁴³ Németh Éva (Anda Jánosné), Hövej 1832. Csornai Premontrei Prépostság Levéltára (CSPP), Gazdasági Levéltár. Úrészki iratok. I. doboz.

⁴⁴ *Libera me Domine*: könyörgés a halott feloldozásáért; az előtte lévő misét nevezték liberás misének.

⁴⁵ 1 verdung = kb. 2 dl.

⁴⁶ Purgai Katalin (Horváth Jánosné), Páli 1832, mellékelt iratok. ELGY, A győri káptalan magánlevéltára. A pápoci prépostság iratai. XIX. doboz. Végrendeletek.

Az öregkor az emberi élet utolsó szakasza, egyben a halálra való felkészülése. Minden társadalomnak érdeke és feladata, hogy az egyén ne felkészületlenül találja magát szembe az elmúlással. A halálkép az adott kultúra világképének szerves része, amely magában foglalja mindazon tapasztalatokat, vélekedéseket és elképzeléseket, amelyeket az adott társadalom a halálról, a halottról, az élők és a holtak viszonyáról nemzedékek során kialakított. A halálkép megszabja a társadalom tagjainak viselkedését.¹ A hagyományos paraszti világban az idősek szerepe egyre inkább a ház körüli munkák elvégzésére, illetve tapasztalataiknak a fiatalabb nemzedék számára való átadására szorítkozott. Az idős ember többször gondolt a halálra, igyekezett bevégezetlen ügyeit elintézni, tartozásait rendezni. Mind többet foglalkozott lelke üdvével, gyakrabban ment a templomba, imádkozott otthon, a hagyomány által megszabott napszakokban, vagy akár munkavégzés közben. Ahol szokás volt, általában ők vezették az esti családi ájtatosságot.

Kapuvár és Garta temetkezési szokásairól elsőként Podmaniczky Zsuzsanna tudósított Kapuvár néprajzáról szóló munkájában.² Bő egy évtizeddel később, 1952-től Lajtha László végzett kutatásokat a történeti Sopron és Vas vármegyékben, amelynek során kapuvári adatokat is gyűjtött a halotti szokásokra, különösen a virrasztásra vonatkozóan.³ Az 1960-as években Faragó Sándor, a kapuvári Rábaközi Múzeum igazgatója,⁴ az 1980–90-es években pedig e tanulmány szerzője⁵ és Bognár Ákos néprajzkutató⁶ végzett terepmunkát a rábaközi városban. A 20. század utolsó harmadában a temetkezési szokások számos eleme, mint például a háznál történő ravatalozás és búcsúztatás, a kikísérés, vagy a halotti tor szokásai már csak adatközlőink emlékeiben éltek, a halott körül végzett cselekmények hiedelem-hátttere pedig jórészt feledésbe merült. Témank időhatárát a 19–20. század fordulójáig sikerült kiterjeszteni, mivel adatközlőink szülei, nagyszülei elbeszélésére hagyatkoztak, és a korábbi, 1940-es, 1950-es években gyűjtött adatok is két generációra nyúltak vissza.

Az éjszaka nem csak a pihenés és az alvás időszaka, hanem a paraszti világkép szerint a természetfeletti erők, így a halál tevékenységének ideje is. Az esti ima szövege gyakran állítja párhuzamba az ágyat és a koporsót:

„Én lefekszem én ágyamba
mint a testem koporsómba,
három angyal áll mellettem,
egyik őriz, másik vigyáz,
harmadik a szegén lölkömet várjo...”⁷

¹ Kunt Ernő: Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe. Bp., 1987, 32–34.

² Podmaniczky Zsuzsanna: Kapuvár néprajza. Pécs, 1943.

³ Lajtha László: Sopronmegyei virrasztó énekek. Budapest, 1956.

⁴ Soproni Múzeum, Rábaközi Múzeális Gyűjtemény, Kapuvár, Néprajzi Adattár [a továbbiakban SM, RMGyK, NA] 13.

⁵ Uo. 327, 331, 342, 348, 406, 406, 623.

⁶ Uo. 298, 305.; Lásd továbbá Bognár Ákos: Egy átmeneti rítus fényképei. Adalékok a kapuvári római katolikusok temetkezési hagyományaihoz. In: Lélek, halál, túlvilág. Vallásantropológiai fogalmak tudományközi megközelítésben. Szerk. Pócs Éva. Budapest, 2001. 268–281., VIII–XVIII. tábla.

⁷ SM, RMGyK NA 324.

A lefekvéskor mondott fohászt szokás szerint megtoldották Páduai Szent Antalhoz, Szent Józsefhez vagy Szent Mihályhoz szóló imádsággal, akiktől a *jó halál* kegyelmét várták. A halálra való készülődés során kiválasztották a sírhelyüket, meghagyták a család tagjainak, hogy melyik szülő, nagyszülő sírjába temessék őket. Különösen az asszonyok körében volt szokás, hogy mind maguk, mind pedig férjük számára összekészítették a ruhát, amibe kérésük szerint haláluk után felöltöztették őket.⁸ „*Öreganya arról is gondoskodott, hogy annak a lábbelinek a sarka rendben legyen, amelyikben eltemetik. »Nem akarok ferdesarkú cipőben járni öregapátok mellett a másvilágon.« Hányszor megnézegette azt a fehér totyát, amiben eltemetik, hogy az elég fehér-e?*”⁹

Amikor nagybeteg volt a háznál, különféle előjelekből tudni vélték a halál közeledtét. Különösen az állatok viselkedését figyelték. A néphit szerint, ha *tutul* a kutya, meghal valaki. Baljós dolognak tartották azt is, ha a fal tövét kaparta. Hogyha a konyhaablak alatt kapart, akkor az asszony vagy a nagylány közeli halálára lehetett számítani. Rosszat jelentett, ha a kuvik este az ablakba szállt: „*A bagú az megjelenti, hogy haláleset lesz a háznál.*”¹⁰

Amikor már látszott, hogy közel az utolsó óra, a haldokló „*elválik má a szavátul*”,¹¹ megkérték valamelyik jó ismerőst, menjen el a papért, nehogy a beteget készületlenül érje a halál. Mire a pap megérkezett, az asztalt leterítették fehér abrosszal, középre feszületet és égő gyertyákat állítottak, mellé egy pohár szenteltvizet tettek rozskalászokból összekötött szentelővel, úgynevezett *borostával*, valamint tányéron sót és öt vattacsomót az utolsó kenet feladásához. A haldoklónak, ha tudta tartani, égő szentelt gyertyát adtak a kezébe, ha már nem volt magánál, akkor fogta mellette valaki. A gyertyával időnként köröztek a feje fölött, majd eloltották, és a füstjével köröztek, „*hogy ne férjen hozzá a gonosz lélek*”.¹² Aki nehezen tudott meghalni, annak, hogy szenvedését megkönnyítsék, rózsafüzért adtak a kezébe, a vánkosokat pedig kivették a feje alól. Úgy vélték, hogy nem szabad hangosan siratni, mert *visszaríjják*. Megegett, hogy a haldokló várt valakit, és amíg az a valaki meg nem érkezett, addig nem tudott meghalni. A közmondás szerint a lakodalom és a halál jó békítő. A haragosnak illetet fölkeresni a halálos ágyán fekvőt és kiengesztelni, ha magától nem jött, üzentek érte. Ugyanakkor a haldoklótól is elvárta a közvélemény a megbocsátást, hiszen úgy tartották: „*Rettenetes volna Isten ítélete, hogyha itt, a földön nem békülünk vele*”.¹³

A halál bekövetkezte után a szobában megállították az órát. Egy fekete kendővel vagy köténnyel letakarták a tükröt, vagy csak egyszerűen megfordították, mert úgy vélték, hogy aki a halottas háznál a tükörbe néz, azzal az ördög vigyorog szembe.¹⁴ A halott lábát és állát kendővel rögzítették, hogy a kívánt helyzetben merevedjen meg. A kendőket később leoldották, hogy tudjon menni, illetve beszélni a túlvilágon, és mellé, a koporsóba tették. Szemét lefoglalták, ha kinyílt, úgy vélték, vár valakit maga után a halálba.

⁸ Vö.: Kunt Ernő: Temetkezési szokások. In. Magyar Néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság. Főszerk. Dömötör Tekla. Bp., 1990, 71–72.

⁹ SM, RMGyK NA 623.

¹⁰ Uo. 261.

¹¹ Uo. 342.

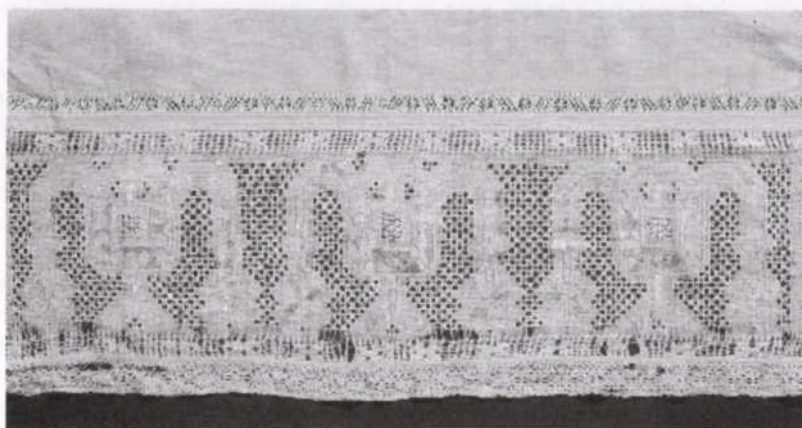
¹² Vö.: Lajtha i.m. 11.

¹³ SM, RMGyK NA 342.

¹⁴ Uo. 331, 342. Vö.: Lajtha i.m. 13.

1. kép: Halotti lepedő részlete. Kapuvár, 19. század. (SM, RMGyK N 75.27.1. Csiszár Attila felvétele)

2. kép: Halotti lepedő részlete. Kapuvár, 19. század. (SM, RMGyK N 66.178.4. Csiszár Attila felvétele)

3. kép: Halotti lepedő részlete. Kapuvár, 19. század. (SM 60.2.1. Csiszár Attila felvétele)

A család valamelyik tagja, „*aki hát jobban jártos vót illen ügybe*”, elment az orvoshoz, aki a temetéshez szükséges igazolást kiállította, a paphoz és a községházára, bejelenteni a halálesetet, végigjárta és felkérte a test-, a lámpás- és a keresztvivőket. Ez a feladat rendszerint férfitra várt: „*Legtöbbször a firfi ment. Mássobb a termíszete. Ha fáj is ek kicsint, jobban birgya. Asszonyok, mink gyarlóbbak vagyunk*”¹⁵ – szokták mondani. Ez idő alatt a halottat megmosták, a férfiakat megborotválták. Ezt, és az öltöztetést a családtagok végezték, de a szomszédságban mindig akadt egy-két jó asszony, aki a halott körüli teendők ellátásában a segítségükre volt. Ügyeltek rá, hogy a mosdató vizet, mint tisztátalan dolgot, olyan helyre öntsék, ahol nem jár senki, például a disznóól alá. Az ehhez használt edényt és rongyot hasonló meg gondolásból a kerítés tövében ásták el.¹⁶ Idősebb férfire fekete *innepi* nadrágot és csizmát, fehér, frissen mosott gyolcs inget és fekete *purucot* adtak. Fiatalabb férfire piros vagy zöld *puruc* került, ha még nőtlen volt, völegénybokkrétát is tűztek a mellére. Az asszonyokat a koruknak megfelelő ünnepi ruhába, a leányokat fehérbe öltöztették, hajukat kibontva leengedték, fejükre pedig a szüzességet jelképező mirtuszkoszorú került. Az öregleányt fehér *totyában* temették, szoknyája azonban fekete volt. Fejét vagy egyszerűen bekötötték, vagy pedig koszorút helyeztek rá. A köznélekedés szerint ez ugyanúgy megillette, mint a fiatalon elhunyt leányt.¹⁷

A halotti rítusok nagyrészt a család, a szűkebb lakókörnyezet vagy a falu előtt, annak részvételével zajlottak, azonban kifejezetten nyilvános esemény (a temetési szertartás mellett) a halottvirrasztás volt. Kapuváron az 1960-as évekig háznál ravataloztak. A szoba közepén, a mestergerenda alatt mosópadokból, székekből, deszkákból összeállították a ravatalt, arra szalmazsákot helyeztek. Ennek a leterítésére szolgált a családban öröklődött, kizárólag erre az alkalomra tartogatott hímzett, csipkés halottas lepedő¹⁸ (1–3. kép). Ahol ilyen nem volt, kölcsönkérték, vagy pedig kivarrtot ágyterítőt használtak e célra. Erre helyezték a halotti vánkost (vagy vánkosokat). Az így módon elkészített ágyon lábball az ajtó felé feküdt a halott. A koporsós ravatalozás csak a 20. századra vált általánossá, ami a temetkezési vállalkozók megjelenésével függ össze.¹⁹ Raktárukban mindig volt kész koporsó, sírkereszt és szemfedő, e mellett a ravatal elkészítéséhez szükséges tárgyak kölcsönzésével is foglalkoztak, amelyeket a koporsóval együtt szállítottak a házhoz. Az általuk kínált szolgáltatásokat először a község polgári és iparos rétegei vették igénybe. A példát rövidesen követte a helybeli

¹⁵ SM, RMGYK NA 348.

¹⁶ Lajtha i. m. 14.

¹⁷ SM, RMGYK NA 348.; A 19. század végéig az asszonyokat kortól függetlenül fehér totyában temették, csak a szoknya volt fekete. Az öregleányok halálra való ruhája tulajdonképpen az asszonyok korábban szokásos halotti öltözetéhez volt hasonló. Különbség csak a fejviseletben volt.

¹⁸ A halotti lepedők vidékünkön általában nem helyi készítmények. A Felföldön, főképpen Szepes és Gömör vármegyében, háziipari keretek között szőtt finom lenvászonra vagdalásos technikával, úgynevezett „tót hímzés”-sel, „kakasos” vagy „poharas” motívumokkal készült. Szélét vert csipke díszítette. Vándor kereskedők, „gyolcsos tót”-ok, „csipkár”-ok árusították a 18. század óta. A két szélből összetoldott, mindkét végén hímzett lepedőfókkal ellátott textiliák mellett ismert volt egy másik típus, ahol az egy szél széles, csipkebetéttel díszített, a felső szélébre varrt korbca fűzött kötő segítségével beráncolt vászonnal mintegy körbeterítették a ravatalt.

¹⁹ Kapuváron elsőként Biringer Mór nyitott temetkezési vállalatot 1894-ben, ahol „mindennemű ércz, festett fa, bársony és selyemmel bevont koporsók ugy szintén szemfedelek, koszorúk, művirágok szállagok, gyertyák, kő, és vaskeresztek, sírkövek, szentképek, valamint mindennemű gyógyszerkek a legnagyobb választékban s legjutányosabb áron” beszerezhetők voltak (Csorna-Kapuvár és Vidéke, 1894. március 3.), majd alig néhány hónappal később Burgolits István asztalosmester hasonló árukészlettel rendelkező „temetkezési intézet”-e kezdte meg tevékenységét (Csorna-Kapuvár és Vidéke, 1894. június 9.).

parasztság, ami náluk is maga után vonta a temetés eszköztárának fokozatos megváltozását (4–5. kép). A ravatalt a ház körül található különféle készségek helyett kölcsönzött bakokból, deszkákból állították össze, és fekete lepellel terítették le. A ravatal végébe talpas feszületet és gyertyatartókat állítottak. A gyermek halottnak nem készítették ravatalt, a kis koporsót, míg a háznál volt, az asztalra tették. A koporsó közelébe üvegpohárban szenteltvizet tettek rozskalász *borostával*, amivel a halottnézőbe vagy virrasztóba érkezők beszentelték a testet.

4. kép: Idős asszony a koporsóban, mellette családtagjai. Kapuvár, 1920 körül.
(Családi fényképgyűjteményből)

5. kép: Torokgyíkban elhunyt 10 év körüli kislány a koporsóban, Kapuvár, 1920 körül.
(SM, RMGyK N 2002.11.1.)

A koporsóban a halott kezére tekerték a rózsafüzért, mellére kis feszületet, úgynevezett *missiós keresztet* helyeztek. Csak kivételes esetben tettek mellé más tárgyat, például pipát, vagy imakönyvet. „*Azt kívánto. Hosszu beteg vót, osztá kívánto, hogy »még a koporsómba is beletegyítek ám gyerekek, ha meghalok«. Má évekig imádkozott az ágybo. Szegin má csak azt tudta, mást nem. Annak beletették az imakönyvet.*”²⁰ A férfi halottnak mindig a bal vállához helyezték a kalapját, ugyanis ha „*Szen' Péter a szegin lölköt nem akargya beengennyi, [az] bedobgya a kalaptyát, osztán bekireszkedik érte, mer hát kalap nélkü nem maradhat ott se. Bent osztán a sok fínyes angyal között ékeveredhetik, hom még Szen' Péter se talá rájjo*”.²¹ A kisgyermek halott koporsójába selyemből és viaszból készült bokrétákat, kis szentképeket tettek.

A hír szájról-szájra terjedt. Még az ágyban feküdt a halott, már gyülekeztek a környékbeli asszonyok és imádkoztak mellette. Az est közeledtével összesöpörték a szobát, a port azonban nem volt szabad kivinni a házból, hanem a halott ágya alá öntötték.²² ugyanis a néphit szerint azon az angyalok jártak. A ravatal mellé kétoldalt padokat vittek be, ha nem volt elég a háznál, székekre deszkát fektettek.

Az esti harangszó idejére mindenki igyekezett elvégezni a ház körüli munkát, fekete félünneplő, úgynevezett *gyüvőmenő* ruhába²³ öltözött, úgy indult a *verrasztóba*. A halottat egy vagy két este virrasztották, „*míg fönt vót*”. Első este inkább a meghívottak jelentek meg. „*Rokonságnok, keresztlánok, keresztfinak ugye izentek, osztá így összöverődött a banda.*”²⁴ Hogyha másnap nem temették el, második este többen voltak, a hozzátartozókon kívül a szomszédoknak, *közellebrealóknak* is illett elmenni. „*Má hallotta egyik a másikátu, osztá mentek többen is.*”²⁵ Az érkezők „*Dicsírtessík Jézus, Mária!*” köszöntéssel léptek be a házba, amelyre „*Mindörökké*” volt az illendő válasz. A halottat „*Isten nyugosztalla*”, és „*Nyugodjék békében*”²⁶ szavakkal köszöntötték. Volt, aki a ravatal mellé lépve felhajtotta a szemfedőt, és megnézte. Azt tartották, hogy „*aki fil a halottul, am meg köl fognyi*”.²⁷ A koporsó melletti padon, az ágy felőli oldalon foglaltak helyet a közvetlen hozzátartozók, a többi helyen pedig nők és férfiak vegyesen, ahogy érkeztek. Az asszonyok kissé hátrahúzódva, a padok mögött álltak. A fiatalabb férfiak a konyhában beszélgettek, vagy dióban kártyáztak. A *vüvöket* vagyis a halott- és lámpásvivőket, a kereszt és zászlóvivőt a hátsó szobában ültették le, ahol csendben beszélgettek a halotról és cselekedeteiről. Őket a férfi hozzátartozók kínálták a virrasztás szüneteiben borral, pálinkával. Megérkeztek az *imádkozó emberek* is, ők a fő helyen, az *asztal között* ültek azokkal a jó hangú férfiakkal együtt, akik segítettek nekik. Őket nem volt szokás kínálni, az asztalra készített üveg bor járt körbe köz-

²⁰ SM, RMGyK NA 348.

²¹ Uo. 13.

²² Lajtha i.m. 18.

²³ Ez nem templomba való ünneplő ruha volt, hanem az, amiben temetésre is mentek.

²⁴ SM, RMGyK NA 400.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo. 406.

²⁷ Uo. 388.

tük.²⁸ Nemzedékről nemzedékre öröklött imádságos és énekes könyveik segítségével vezették a virrasztást²⁹ (6. kép). Volt, ahová meghívták őket, de legtöbbször hívás nélkül is elmentek. Szóltak egymásnak, mondták, hogy ki a halott. „gyere el te is estére! (...) Ugye összö vótak szokva. Az imádságot fölvtvo mondták. Mindenkiné vót rózsafüzér, osztá egy-egy tizedet.”³⁰ A halotti rózsafüzért imádkozták, és minden tized után egy, a halotthoz és a halálesethez illő virrasztóéneket énekeltek. Más éneket választottak a jakorabeli vagy az idősebb ember, mást a fiatal vagy gyerekek virrasztásához:

„A fényes nap immár elnyugodot
a föld szünö sötétben maradot
napali fény éljelre változott
fárodtaknak nyugodalmat adot!

Minden állot megy nyugodalomra
az Istentől kirendólt álomra
és is uram úgy megyek ágyomba
mint ha menék jászos koporsomba!

Ne szollics ki uram kiszületlen
ne ved vissza lölkömet véletlen
vezes előb az enyhítő kutra
ugy bocsás el engem a nagy utra!”³¹

A fiatalon elhunyt legény vagy leány temetését úgy tekintették, mint a halott lakodalmát, ami nem csak a halott ruházatában és annak kiegészítőiben nyilvánult meg, hanem az ilyenkor szokásos virrasztóénekek szövege is a lakodalomban szokásos énekek, mint például a menyasszony búcsúztató átköltésével született:

„Föl tetik a szüz koszorut a menyaszonyak
mely szomoruságot okoz menynegezős háznak
ne sirjatok jó szülők mert ennél szeb menyegzőt
nem láttatok hát áldjátok most a teremőt

Mert én a Jézusnak valék szüz menyaszonya
Máriának szüz anyának kedves leánya
menyországnak kertjébe menyei zöld mezzőben
rózsakoszorukat kötök egek fényében

²⁸ Lajtha László Sopron megyei gyűjtése idején még több faluban élt a szokás, hogy az énekesek kenyeret és bort fogyasztottak, amit a reformáció alatt elterjedt két szín alatti áldozás katolikus környezetben fennmaradt maradványának tart. (Lajtha i. m., 19) Kapuváron gyűjtésem idején a virrasztás szokásával kapcsolatban erre már nem emlékeztek.

²⁹ A Kapuváron és Gartán végzett adatgyűjtés közben számos kéziratos énekeskönyvre bukkantam. Énekegyüttes nagy része Illyés István Zsoltárok és halottas énekek című könyvéből származik. Hegyi Sebestyén előimádkozó, búcsúvezető hagyatékában ennek 1860. évi kiadásával találkoztam.

³⁰ Sm, RMGYK NA 388.

³¹ Cserpes Sándor *halottas könyvéből*.

6. kép: Garab István kéziratoss halottas könyve. Garta, 1875. (Magántulajdon)

Nyugodjál boldog menyaszony jász koporsódban
most 10 esztendőss korodban teszünk sírodban
nyugodj ékes menyaszony virág nyillik sírodon
neked kedves gyöngö kis szűz mindig virulyon

Atyám ne sirass engemet itt van virágod
soha nem lehetet volna szebb menyaszonyod
kinek Jézus jegyesse Mária szerelmese
örvendj tehát édes atyám ily menyegzőbe

Bánotos szűvü jó szűlöm mért siránkozol
azért tán hogy kedves lányod lesz itt gyászos por
ne sirjál édes szűlöm mert vig az én menyegzőm
menyországban a szűz mátkám Jézus én őrzöm

Azért végre vég bucsumat veszem tőletek
kedves atyám édes anyám Isten veletek
köszönöm nevelistek csolkolom hü kezetek
Isten áldjon végre menyben hozza lölkötök

Jertek értem égi karok repülünk menyben
nem kell nekem ez a világ megyek örömben
jertek ide angyalok veletek kezek fogok
megdicsőült szép koszorut nekem fonyatok"³²

Gyerek halottat, ha még nem gyónt és áldozott, (7-8 éves korig) nem virrasztot-
ták,³³ az ennél idősebbet azonban már igen. Az ilyen alkalomra való virrasztóénekeket
gyakran a férfiak sem tudták végigénekelni könnyek nélkül:

„Oh mily szép az ártatlanság
kit követ örök boldogság!
jól jártál te szép virág szál
mert nagy öröme jutottál!

Neked a halál nem ártot
Istenhez menybe jutottál!
jól jártál te szép virág szál
mert nagy öröme jutottál!

Krisztus urunk is azt mondja
országát illennek adja!
jól jártál te szép virág szál
mert nagy öröme jutottál!
Már elvetted a koronát
látod az ártatlan báránt!
jól jártál te szép virág szál
mert nagy öröme jutottál!

Értünk menyeyi atyádnál
esedezz egek uránál!
jól jártál te szép virág szál
mert nagy öröme jutottál!

Minket is szent országba
vezessen be boldogságba!
jól jártál te szép virág szál
mert nagy öröme jutottál!"³⁴

³² Uo.

³³ A még nem áldozott gyermeket a halotti anyakönyvek tanúsága szerint a 19. században még nem felszentelt pap, csupán a tanító (*mester*) temette.

³⁴ Cserpes Sándor *halottas könyvéből*.

A virrasztás résztvevői éles szemmel figyelték a család tagjait. Az idegeneknek nem illett siratni a halottat. a közvetlen hozzátartozóktól azonban, különösen, amikor fiatalon, hirtelen elhunyt családtagot virrasztottak, elvárták ezt. Az idős korban elhunytat, akinek halálára már felkészültek, kevésbé volt illendő siratni. Aki nem az íratlan törvényeknek megfelelően viselkedett, számolnia kellett a közösség elítélő véleményével. Komikumba hajló történet szerint „...egy legínnek az öregaptyát virrasztották. Hideg vót télen, majnem megfáttak. Annyira rít ű meg, aszonták neki: »Hát mér rísz, hát ne sírasd annyira, hát öreg vót!« Aszongya: »Nem azér rivok!« »Hát mér?« »Mer fázok!«”.³⁵ Az eset ellenkezőjére is akadt példa: „Vót akire aszonták: »No, hát ez meg... nígy szem könnyö se gyütt le.« Illen is vót.”³⁶

A virrasztóban, az imádság és az ének szüneteiben „beszígettek, szótak a szomszédjávól, hát meghalt, meg meddig szenvedett”.³⁷ Szó esett ilyenkor a várható örökségről, kit mennyi illet meg a *juból*. A beszélgetés néha vitává fajult: „A hóttra rámondtak jót, rosszat, meg a rokonságro mindenfélit. Rokonnál történt, hogy virrasztás közben összevesztek a dolgokon. Ósuccán történt, ittak ott is, a halottat leöntöttik borral! Magtalan volt az illető, hagyott az afrikai missziókra. Tanítatott Afrikában egy papot, egy néger papot. Erössen vitatkoztak, mert a földet rájuk hagyta, csak a jövedelmét nem. Azt elosztotta templomra, misére.”³⁸ Ritkán, de előfordult, hogy a vita botrányba torkollt, „*ügy összevesztek má akkor a juson ezek a rokonyok, hogy addig veszekedtek, míg földöntötték a koporsót. Hát a izeje föntmaradt, magtalanra szokták mondanyi: Maj' földöntik a jusér!*”³⁹

A virrasztás az emlékezettel elérhető időben éjjel 10-11 óráig tartott. A halotti rózsafüzérből és az énekekből álló *ráta* után a virrasztók széledni kezdtek. A virrasztást az addig a hátsó szobában beszélgető férfiak folytatták az *énekes emberek* vezetésével, szokás szerint éjfélig, volt úgy, hogy hajnalig, attól függően, hogy „*hogyan* (mennyien) *mentek össze, meg mennyi bor vót*”.⁴⁰ A ravatal mellett idősebb asszony imádkozgatott reggelig. A szentelt gyertyát általában égve hagyták, hogy távol tartsa a halottól a gonoszt. Szegényebb háznál, ahol nem volt még egy szoba, a család a halottas szobában aludt.

Másnap reggel az egyházközség alkalmazásában álló temetőcsősz megásta a sírgödört, a halottvivők pedig a temetőből (Gartán a templomból) a házhoz vitték a koporsóvivő saroglyát, a *Szent Mihály lovát*. A gyászmise után harangozták ki a halottat.⁴¹ A harangszót megszakítva két *verset* húztak a nőnek, hármat a férfinak. „*No, aszongyák, aszszon van. Ha három vót, meg firfi.*”⁴² A harangszó végéig a hívek a templomban maradtak, hogy egy úrangyalát és egypár miatyánkot imádkozzanak a halottért.

³⁵ SM, RMGyK NA 342.

³⁶ Uo. 406.

³⁷ Uo. 406.

³⁸ Uo. 400.

³⁹ Uo. 400.

⁴⁰ Uo. 400.

⁴¹ Korábban valószínűleg rögtön a haláleset után meghúzták a lélekharangot, mint ahogy ez sok rábaközi faluban, például a szomszédos Vitnyéden ma is szokás. Kapuváron vélhetően egyházi hatásra változott meg a gyakorlat.

⁴² SM, RMGyK NA 342.; Általános vélekedés szerint öngyilkosnak nem volt szabad meghúzni a harangot, mert akkor annak viharúzó ereje elveszett volna. A gartai filiális egyház halotti anyakönyvében az 1874 júliusában kútba ugrott Süveges Pálné született Hajós Ju-

Az utcabeliek, ismerősök nap közben is jöttek a házhoz, imádkozni a halott mellett. A temetés előtt egy órával az énekes emberek ismét megjelentek a gyászos háznál, és a már gyülekező néppel együtt folytatták az imádságot. A halottvivők kevéssel a búcsúztatás kezdete előtt szegezték le a koporsót. Ez volt az ideje a ravatalfénykép készítésének is, ami némileg módosította a rítuscselekmények megszokott rendjét.⁴³ Fényképezésre általában akkor került sor, ha fiatal volt a halott, vagy a család valamely tagja külföldön élt, és neki akartak róla egy utolsó fotográfiát küldeni. Mivel a fényképezés (a kedvezőtlen fényviszonyok, vagy talán a fényképész felszerelésének hiányossága miatt) többnyire nem a szobában történt, a még nyitott koporsót kivitték az udvarra, ahol (gyakran összes kellékeivel együtt) újra felállították a ravatalt. A fényképezés alatt a családtagok a koporsót az alkalomhoz illő testtartással és arckifejezéssel, rendszerint a halottra tekintve, állták körül. (4, 7–9. kép) A koporsóra csak ez után szegezték rá a fedelet.

7. kép: 17 esztendősen elhunyt leány a koporsóban. Kapuvár, 1946 körül.
(SM. RMGyK Fn 12 600. Csala Bálint fényképész felvétele)

lianna temetésével kapcsolatban a következő megjegyzés olvasható: „A' község nem engedett néki harangozni, állítván, ha vízbe haltak harangoznak, a harangok jég eső ellen nem lesznek hasznosak. Kapuvári rk. plébánia, Protocollum defunctorum.

⁴³ A 19. és a 20. század fordulójától egy új szolgáltató iparág, a fényképezészet elterjedése a vándor, illetve a műtermet nyitó fényképészek tevékenysége révén a hagyományos paraszti kultúrát új hatások érték. Kapuváron az 1910-es években Kiss József, majd Karinger Károly, egy évtized múltán pedig Csala Bálint fényképész nyitott műtermet. Ettől kezdve, az 1910-es évektől jelentek meg és terjedtek el Kapuváron a ravatalképek, bár készítésük korántsem vált általánossá.

Rövid harangszó adta hírül, hogy a pap elindult a halottas házhoz. Egy gyereket kiállítottak a kapuba, aki figyelte, hogy érkezik-e már a pap és a *mester* a ministránsokkal. „*Gyűnnek! Gyűnnek má!* – kiáltotta, amikor megpillantotta őket.⁴⁴ Mire odaértek, a lezárt koporsót kivitték az udvarra, ahol az udvar hosszában álló *Szent Mihály lovára* helyezték. Mellette, a konyhaajtó előtt állt a család, körülötte a gyászolók, külön a férfiak, és külön a nők. A szobában egy-két hátra maradt öregasszony szédült a ravatalt, a 20. század elején Gartán még élő hiedelem szerint azért, nehogy a halott a családból valakit magával vigyen. Az egyházi búcsúztatás után ismét megszólaltak a harangok, és a gyászmenet elindult a temető felé. Amikor a koporsóval kiértek a kapun, valamelyik jó szomszéd, vagy ismerős férfiember az istállóban fölverte a fekvő jószágot, „nehogy marhavész legyen”,⁴⁵ vagy más magyarázat szerint a fekvő maradványokat a halott magával ne vigye.⁴⁶ A kaput a temetés végéig, „*amíg a halott a föld fölött vót*”, nem volt szabad becsukni.⁴⁷ A menetben elől mentek a férfiak, utánuk a ministráns gyerekek a halálkeresztrel. A keresztre fiatal halottnak világos, időseknek fekete szalagot kötöttek. A kereszttel ment a pap, utána a halott keresztfia, fiatal halottnak a keresztapja a sírkeresztrel. Idős halott koporsóját utcabeli férfiak vitték vállon, a *Szent Mihály lován*. Hogyha messze volt a temető, a *vüvök* út közben váltották egymást. A lámpásvivők szintén környékbeli férfiak voltak. Amikor legényt temettek, legények vitték a testet, és leányok kísérték lámpásokkal, fehér ruhában, karjukon hosszú kék szalaggal. Ha leány volt a halott, a koporsót is leányok vitték, de a karjukon viselt szalag ilyenkor rózsaszín volt. A lámpásokat viszont legények vitték mellette. Koporsója előtt selyem párnán vitték a *szűzkoszorút*.⁴⁸ Hogyha az elhunyt tagja volt valamely társulatnak (Mária kongregáció, Szeretet társulat, Önkéntes tűzoltó egyesület, stb.), azok templomban őrzött lámpásait és zászlóit is kivitték a temetésre, és a menetben a koporsó körül vitték. A koporsó után a hozzátartozók mentek, utána a nők zárták le a halottas menetet. Amikor gyermek halottat temettek, a gyász színe a fehér volt. A halottat nem mindenki kísérte ki a temetőbe, „*ugy is vót, hogy idegyűttek a házhoz, megvárták míg elínekülik, osztá elmentek haza*”. Aki találkozott a halottas menettel, félreállt, „*megadta a tisztességet*”.⁴⁹ Kapuváron, amikor Kis-Rába hídjához értek, a sírásó meghúzta a temetőkápolna harangjait.⁵⁰ A harangszó a koporsót a temetőig, a sírig kísérte. Kisgyermek koporsóját a keresztanyja vitte ki a temetőbe kézben vagy fejen.

⁴⁴ SM, RMGyK NA 342.

⁴⁵ Lajtha i.m. 20.

⁴⁶ Podmaniczky i.m. 68.

⁴⁷ A szokás hiedelem háttere az adatgyűjtés idején már nem volt ismert.

⁴⁸ A viaszból készült koronát az emlékezet szerint a szatmári irlalmas nővérek zárdájában, a rend feloszlása után egy ideig a plébánián őrizték, majd nyoma veszett.

⁴⁹ SM, RMGyK NA 342.

⁵⁰ Kapuvári rk. plébánia irattára, A kapuvári temető kápolna örök emlékére 1863/1.

8. kép: Fiatal férfi a koporsóban, mellette a családtagok és a menyasszonya, Garta, 1950 körül.
(SM, RMGyK Fn 12 603. Csalá Bálint fényképész felvétele)

9. kép: 74 éves korában elhunyt öregleány a koporsóban, körülötte a családtagok. Garta, 1952.
(Családi fényképgyűjteményből)

A halotti rítuscselekmények sora a torral zárult. A 19. században jelentősége nagyobb volt. A temetés ideje alatt egy-két távolabbi nőrokon a halottas háznál megterítette az asztalt, hogy a temetés után a meghívottakat: a közeli rokonokat, a *vüvöket*, a *mestert*, az *énekes embereket* és a sírásót illőn megvendéghellessék. Az asztalra a bor mellé ilyenkor frissen sült pogácsa, túrós bugyor és forgácsfánk került. A tor csendes poharazással kezdődött, azonban ahogy fogyott a bor, úgy kezdtek egyre többen nótázásba. Módosabb háznál a *hangászokat* is felfogadták. Az *énekes emberek* a világi dalokat is ismerték, a tor ilyenkor mulatozással fejeződött be. Ez lehetett az oka, hogy a szokás a 20. század első felében (feltehetően egyházi korlátozás hatására) jelentősen visszaszorult, a temetés után betérők miután *megitták a halott poharát*,⁵¹ elszéledtek, mindenki ment haza, a családjához.

Az öregek halálra való készülődésének, majd a halott körüli teendők pontos, körültekintő elvégzésének ki nem mondott, a 20. századra már talán nem is mindig ismert célja volt az elhunyt nyugalmanak biztosítása a másvilágon. Az élők közül meghatározott rítusok során eltávolított halott lelke, ha elintézetlen dolga maradt, vagy a megfelelő temetéshez (ha még nem volt házasság, a lakodalomhoz!) való „jogát” nem érvényesítették, a néphit szerint visszajárt, és a cselekedeteivel zavarta családtagjait. Zajt csapott a házban, az istállóban szabadon engedte az állatokat, ló vagy kutya képében kísértett. Kapuváron történt, hogy a halott legény lábára feledékenységből(?) nem húzták fel a csizmáját, aki a szóban forgó lábbelit minden éjszaka levette az ágy fölötti rúdról, mindaddig, amíg az apja utólag ki nem vitte a temetőbe, és bele nem ásta a sírjába.⁵² Máskor imádsággal, misével próbálták az élők és a holtak térfele közötti megbillent egyensúlyt helyreállítani.

A 20. század közepétől a halotti rítusok jelentős változáson mentek át.⁵³ Az erre vonatkozó rendelet után fokozatosan megszűnt a háznál történő ravatalozás. Amelyik háznál nem volt erre alkalmas helyiség, onnét a testet a halál beállta után rövid időn belül kivitték a temető halottas házába. Ezzel megszűnt a virrasztás és a háztól való kikísérés, az egyházi búcsúztatást is a temetőben végzi a pap. A tor vesztett jelentőségéből, leegyszerűsített formájában is a legritkább esetben ülik meg a gyászos háznál. Ami korábban megbotránkoztató cselekedetnek számított, mára bevett szokássá vált, a temetés körül segédkezőket, a test-, lámpás-, zászló- és keresztvivőket meghívják a kocsmába fejenként fél liter borra. A változások az idősebb generációk a hagyományokhoz való szívós ragaszkodása miatt nem mindig történtek zökkenőmentesen. A halotti szokásoknak ez a késői, ma ismert formája már nem tartozik a tanulmány témájához, feldolgozása további, alapos kutatást igényel.

⁵¹ Podmaniczky i.m. 68.

⁵² Vö.: Tárkány Szücs Ernő: Magyar jogi népszokások. 2. kiadás. Bp., 2003, 185, 191, 197.

⁵³ A horvát halotti szokásokat a 20. század közepén végbement változásokat is dokumentálva közölte Lovasné Szabó Ágnes a Győr-Moson-Sopron megyei Kópházáról: Lovasné Szabó Ágnes: Temetési szokások Kópházán. SSz. 40(1986), 257–273.

„Egyszer sem a halálnak, az életnek szolgáltam.”

Az 1960-as években még gyakran láttam a falunkban, Kópházán, az utolsó bábánkat, Ilona nénit. Mindig gyalogolt, a jellegzetes orvosi táskához hasonló, bába-táskával a kezében, egyre nehezedő léptekkel. Tisztelet és szeretet övezte mindenki részéről. Nehéz, de szép életéről, már nagybetegen, 1984 áprilisában a következőket vallotta horvátul, amelyet magyarra lefordítva az alábbiakban adok közre.

„Kópházán születtem 1915. augusztus 19-én. Apám Knull Vince, anyám Egresits Katalin volt. Négyen voltunk testvérek, három leány és egy fiú. Nagyon szegények voltunk. Itt a faluban végeztem el a hat elemi iskolát. 13 éves voltam, amikor anyám nyolcévi betegség után meghalt. Így félárva lettem. Anyám nővére, aki Pesten élt, ajánlott be ott egy jó helyre szolgálólánynak, ahol három évig szolgáltam. Ezután hazatérve két évig Sopronban álltam munkában. A két év letelte után férjhez mentem Payrits Sándor villanszerelőhöz, aki nagyon keveset keresett.

1. kép. Payrits Sándorné Knull Ilona

Hogyan lettem bába? Nagynéném, aki bábaasszony volt, de már öreg, mondta nekem, hogy jó lenne kitanulnom a bábáságot, és akkor átvehetném a helyét. Kedvet is éreztem hozzá. 1943-ban, 29 évesen, már férjes asszonyként, négy gyerekkel vágtam neki a tanulásnak. A szombathelyi bábaképzőben voltam egy évet, ahol minden költséget nekem kellett fizetnem. Közben a férjem megkapta a katonai behívóját a front-

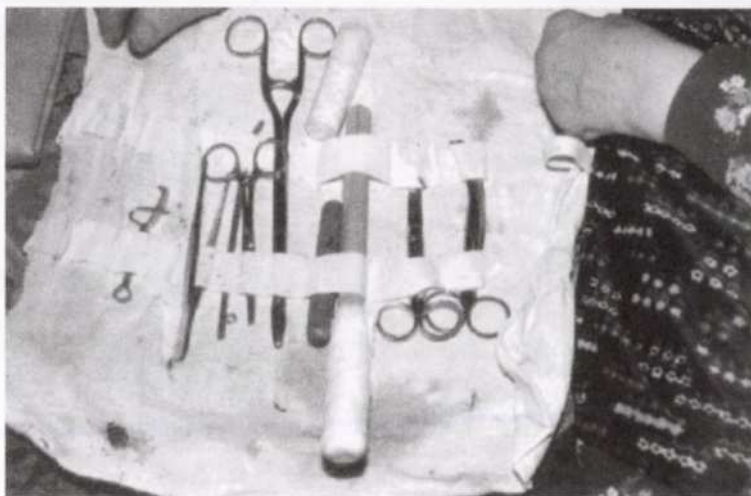
ra. Az otthon maradt négy gyerekre Tini néni, férjem nővére vigyázott. Szombathelyen egy asszonynál voltam kvártélyon, 20 pengőért, egy másikhoz pedig ebédelni jártam. A költségeket nem tudtam fizetni, ezért magam főztem rántott levest aprított kenyérrel. Reggelire teát ittam, egy kevéske cukorral, szájréval (ízesítő) meg kenyérrel. Ebben az időben a gyenge étkezés következtében nagyon sovány voltam. A kórházban, ahol gyakorlaton voltam, néha-napján kaptam ebédet, amikor az asszonyok megsajnálta. Az iskolában nem kellett fizetni, de megdolgoztattak bennünket, például ablakokat pucoltunk. A tanulás nekem nagyon nehéz volt, mivel rosszul beszéltem magyarul. Az egyik orvos ezt szóvá is tette nekem. A vizsga is nagyon nehéz volt, nemcsak nekem, hanem a többieknek is. 1950 körül Budapesten politikai vizsgát is kellett tennem. A vizsgák után hazajöttem Kópházára és a nagynéném helyébe léptem. Így lettem a falu bábája.

2. kép. Payrits Sándorné igazolványa, 1954.

1944-ben a faluban nem volt orvos, Balról járt át hozzánk Wosinszky István. A várandós asszonyok Szántó doktorhoz jártak át Cenkre. Orvoshoz menni nem volt kötelező, de aki elment, kapott egy kiló cukrot. Amikor egy asszony a faluban gyermeket várt, eljött hozzám és közölte velem. Én tájékoztattam a terhesség idejére és a szülésre vonatkozó tudnivalókról és teendőkről. Sopronból is csak akkor jött orvos, ha komplikációk léptek fel. A várandós asszonyok a szerencsés szülésért szent Annához fohászkodtak, ő volt a szülőasszonyok védőszentje. A gyermeket váró asszony nem foghatott meg egy anyajegyvet arcon, vagy kézen, mert akkor a gyermek is megkapta. Amikor eljött szülés ideje – zömmel éjjel –, jöttek értem. Azonnal kiugrottam az ágyból, vettem a táskámat és mentem. Nemcsak Kópházára, hanem Harkára is jártam, ha szükség volt rám. A házakhoz szekéren vittek. Bizony, télen a nagy hidegben sokat fáztam! Mikor értem jöttek, sürgettek, hogy gyorsan-gyorsan, mert mindjárt jön a ba-

ba, így sok esetben még a kabátot sem volt időm felvenni. Egyik alkalommal a szekér felborult, mert kiesett a kereke. Én kizuhantam és az új mellényem elszakadt. Több esetben Harkáról nem tudtak a nagy hófúvás miatt visszahozni, ilyenkor a sínek mentén gyalogoltam hazáig. Volt olyan eset is, amikor két napot ültem a várandós asszony mellett, amíg megszületett a baba. Ilyenkor a férjem hozta el utánam pici gyermekemet, hogy megszoptathassam, majd vitte ismét haza. Mivel az asszonyok nem akartak kórházban szülni, ezért több esetben szükségem volt segítségre; hol az egyik női családtag, hol pedig az egyik szomszédasszony segédkezett. Volt, hogy mire kiértem, már megszületett a gyermek, de általában volt. Akkor gyorsan hideg-meleg vízbe mártogatva föléledt. Szülés után még két óráig a kismama mellett maradtam a biztonság kedvéért, majd ezt követően 8 napig jártam fürdetni a babát. Amikor az anyának Sopronba kellett mennie, akkor egy rongyba kenyeret, vagy zsemlét tett, amit tejbe mártott, egy kicsit megédesített és azt tette a gyerek szájába. A lucci ellen sokat harcoltam, mert azt nem csak a gyerek, hanem a légy is nyalogatta, amitől sokan megbetegedtek, többen meghaltak.

3. kép. Szülész női szerszámok Payrits Sándorné bábátáskájából

Így múlt el 27 év sok munkával, gonddal és örömmel. Idővel az asszonyok kórházba mentek szülni, bábára már nem volt szükség. Ekkor ápolónő lettem. A bábátáskámat, ahogyan akkor lettem, ma is ugyanúgy található a felszereléssel együtt. Ha hívnának, ma is szívesen mennék szüléshez, de az egészségem már nem jó, a kezeim teljesen odavannak. Nagy fájdalmaim vannak, sokszor egész éjjel nem tudok aludni a fájdalomtól. Sem gyógyszer, sem pedig fürdő nem használ. A gyermekeim kiröpültek, ők gyakran jönnek és sokat segítenek.

Nehéz volt az életem, de szép. Egyszer sem a halálnak, mindig az életnek szolgáltam. Ha még egyszer születnék, megint bába lennék."

Összeírás

A községsoros urbáriális vagy egyéb célú összeírás (*conscriptio*) általában a jobbágy és zsellér családfők legfontosabb gazdálkodási adatait rögzítette. Adóügyben a vármegye, az urbárium felülvizsgálata, korrekciója kapcsán pedig a földesúr rendelkezett el a különböző típusú szolgáltatásra kötelezett lakosságra, illetve szolgáltatásokra vonatkozó összeírásokat. 1767-ben, Mária Terézia királynő rendeletére, részletes és országos összeírás történt. Az alábbiakban az – elsősorban az uradalom keretében végrehajtott – összeírásokkal kapcsolatos kifogásokat tekintem át.

1756-ban a veszkényiek elpanaszolták, hogy az ún. hosszú erdőnél az irtásaikat szántóföldekké alakították át, de az összeírás alkalmával az alsó és felső szomszédjaik ezeket saját irtásukként jegyeztették be. A helyreigazításhoz az inspektor segítségét kérték.¹

A bogyoszlóiak 1757-ben egy olyan bizonyos legelőterület ügyében panaszkodtak, amelyet szerintük a tisztartó szántóterületté minősített át. Ezért a Comissiot megkérték, e területet legelőként jegyezzék. Állásfoglalás: a besorolás marad.²

A babótiak 1757-ben azt nehezményezték, bár noha már több ízben is installáltak a *Pethlen* nevű legelő ügyében – mely terület szerintük régen a falu határához tartozott –, de ezt az uradalom nem ismerte el. Így az említett legelőterület régi hovatarozásának elismerését kérték. Állásfoglalás: *nihil*³

1758-ban a vitnyédiek beadványukban azt kérték az uradalomtól, hogy csak azon szántóföldek és rétek után adózzanak és szolgáljanak, amelyek az összeírásban szerepelnek, nem pedig annál nagyobb terület után. Melléleként egy részletes kimutatást nyújtottak be az összeírt (valós) területekről és az uradalom által feltüntetett (szerintük nem létező) többletterületről. E kimutatás név szerint megadja az egyes szántóföldek és rétek jobbágygazdáinak nevét is.⁴

A babótiak azzal a panasszal fordultak a Comissiohoz, hogy megítélésük szerint a rájuk kivetett adóban olyan területek után is fizetniük kell, amelyet a tárgyidőszakban a veszkényiek, illetőleg a kapuváriak és a gartaiak használnak. Állásfoglalás: Az inspektor elutasította a veszkényiekre vonatkozó állításukat, a kapuváriakra és a gartaiakra vonatkozóan pedig elrendelte a terület tényleges használatának kivizsgálását.⁵

¹ MOL P 150 ad Nrum 22/1756 Kapuvár.

² MOL P 151 Proth. XV. Nr.525, 1757.

³ MOL P 151 Proth.XV. Nr.614, 1757.

⁴ MOL P 150 ad Nrum 8/1758 Lit. D.

⁵ MOL P 151 Proth. XVI. Nr.29, 1758.

Ugyanezen évben (1758-ban), a vitnyédiek többek között azt panaszolták, hogy az 1757. évi rétekre vonatkozó összeírás adatai eltérnek a helység idevonatkozó régebbi összeírási adataitól.⁶

A kecöliek ekkor egyrészt azt kifogásolták, hogy az összeírás alkalmával több szántóföldet a vetések és a rétek közé soroltak, másrészt pedig a szomszédos vásárosfalusiakra panaszkodtak, akik szarvasmarháikat a kecöliek legelőjére hajtják. Állásfoglalás: Az összeírást a Comissio helyesnek találta, a legeltetéssel kapcsolatos panasz kivizsgálásával pedig a tisztartót bízták meg.⁷

1759-ben a bősárcányiak a ház- és a hozzá tartozó telek-összeírás hibáit panaszolták, mondván hogy az pontatlan, az úrbéresekre hátrányos. Állásfoglalás: A Comissio döntéshozóinak részére egy a panaszlevélhez csatolt részletes uradalmi lista található 52 bősárcányi háztulajdonos nevével és a sessióik részletes adataival.⁸

A kecöliek 1760. évi, nyolc pontos panaszlevelükben többek között sérelmezték, hogy sessióik és irtásföldjeik hibás összeírása miatt többletfizetésre kényszerülnek. Ezért helyreigazítást kértek.⁹ Állásfoglalás: A tisztartói jelentés szerint az összeírási adatok megfelelőek.¹⁰

1765-ben az ordódi¹¹ jobbágyok a babótiakkal szemben panaszkodtak, ugyanis azok úgy informálták az uradalom inspektorát, hogy az ordódi félhelyes jobbágyoknak kétszer akkora telkük van, mint a babóti egészhelyeseknek. Valójában a babótiak – az ordódiak szerint – eközben elvettek tőlük 18 hold szántóföldet, melyet most ők használnak. Mindeközben a babótiak több robottal nem szolgálnak, és az ordódiak portója sem csökkent. Ezért igazságos megoldást kértek. Állásfoglalás: Véleményezésre kiadták. (Mellékelve egy uradalmi felmérés a babótiak és az ordódiak által művelt területekről, dülőnevekkel!)¹²

A kecöli jobbágyok 1767-ben, mivel a földek, kaszálók, valamint a legelők felmérésénél *sok fogyatkozások volnának*, a herceghez fordultak.¹³ Állásfoglalás: A tisztartó a véleménye szerint a felmérések helyesek.¹⁴

1768-ban a pordányiak amiatt fordultak az inspektorhoz, mert – szerintük – az összeírás idején (véltetően 1767-ben) a helyek száma nyolccal „föllebb tetettek”. Ezért kérték, hogy a sessiók számát a régi összeírás szerint vegyék figyelembe annál is inkább, mert földjeik egy része amúgy is a laposban fekszik, melyről a vizek miatt sokszor alig arathatnak.¹⁵

Ugyancsak ez évben a vitnyédiek azt panaszolták az inspektornak, hogy a legutóbbi (bizonyosan az 1767-ben végrehajtott) vármegyei összeírás során az összeíró, Toronyi László, az erdei rétjeik közül – minthogy elegendő szántóföld nem állt ren-

⁶ MOL P 151 Proth. XVI. Nr.102, 1758.

⁷ MOL P 151 Proth. XVI. Nr.137, 1758.

⁸ MOL P 150 Nr. 29/1759 Lit.A és Lit.B.

⁹ MOL P 150 ad Nrum 40/1760 Kapuvár.

¹⁰ MOL P 150 Nr. 40/1760 Kapuvár.

¹¹ Ma Babóthoz tartozik.

¹² MOL P 150 Nr. 38/1765.

¹³ MOL P 150 ad Nrum 14/1767 Kapuvár.

¹⁴ MOL P 150 Nr. 14/1767 Kapuvár.

¹⁵ MOL P 153 Nr. 24/1768, ad Fasc. A, Inter Shmil.

delkezésre – két-két darabot szántóföldnek írt be. Ezért az adatok helyesbítéséhez az inspektor segítségét kérték.¹⁶

Az agyagosiak a vitnyédiekkel fennálló határvitájukban 1769-ben az úriszékhez és a herceghez benyújtott instanciájukban azért folyamodtak, hogy a konfliktust az összeírás szerint rendezzék.¹⁷

1772-ben a szárföldiek több panasszal álltak elő: helyföldjeikben (18 hold/egy egész sessió) a kiszabott mérőt nem tudják elvetni és azokhoz rétyük nincs. Minthogy az összeírásnál marháiknak legelőt nem hagytak, ezért állataikat olyan földeken kénytelenek legeltetni, amelyek után portioval és robottal tartoznak, vagy pedig irtáspénzt fizetnek. Kérték panaszaikat *meg orvosolni avagy határunkat ujobban meg vizsgál-tatni*. Állásfoglalás: [?]¹⁸

Egyházközség

A földesurak birtokaikon kegyúri joggal (*jus patronatus*) és ebből adódó kötelezettségekkel is rendelkeztek. Így többek között a kegyúr (*patronus*) kötelezettségei közé tartozott a templom vagy kápolna, és a plébániaház épülete karbantartásának a segítése, szükség esetén újjáépítéséhez történő anyagi hozzájárulás biztosítása. Az úrbéres települések kegyúri joghoz kötődő problémáit az alábbi esetek illusztrálják:

A bogyoszlóiak nevében 1736-ban a helyi plébános panaszt emelt a tamási földesúri huszárok ellen, akik – noha Tamási filiáléként a bogyoszlói plébániához tartozik – nem akartak a plébániaház helyreállításában részt venni.¹⁹ Az 1736. május 12-én, Kapuvárott összeült Comissio jegyzőkönyvi kivonata alapján született állásfoglalás: Miután a helyreállítás szükséges, abban a filiának is részt kell vállalnia.

1750-ben a kecöliek azért fordultak hg. Esterházy Pálhoz, hogy segítsen rajtuk templomuk immáron halaszthatatlan helyreállításában. Mint írták: az elmúlt évek árvizei és a sáskák pusztításai miatt ők maguk erre képtelenek, mivel *annyira elnyomordtunk, hogy még kényerünkre valót sem tudjuk magunknak megszerzeni... és ezen okbul sem magunkat nem táplálhatyuk sem K[egyel]mes Herczegséged adóját és árendáját meg nem adhattuk mind ez mai napig*. A hercegtől azt kérték, *ha egyebbul nem is csak az hely adó megadásábul, mely vagyon míg nálunk 44 frt 30 d álló fizetis, abbul dispensálván* [felmentést adván] *segítenyi méltóztassék templomunkat*.²⁰ Állásfoglalás: Egy kapuvári keltezésű 1750. április 12-i, aláírás nélküli irat – feltehetően tiszttartói véleményezés – megerősítette a kecöliek nagymérvű elszegényedését, azt, hogy a helyreállításhoz becsült 150 frt-nyi összeget képtelenek előteremteni. A véleményező a templom helyreállítására több éven át, évi 50–60 frt-os anyagi ráfordítás biztosítását javasolta.²¹

¹⁶ MOL P 153 Nr. 22/1768, ad Fasc. A, Inter Shmil.

¹⁷ MOL P 150 Nr. 20/1769.

¹⁸ A panaszlevélre írt szöveg olvashatatlan. MOL P 150 Nr. 27/1772.

¹⁹ MOL P 150 Nr. 1/1736 Kapuvár.

²⁰ MOL P 150 ad Nrum 2/1750 Kapuvár.

²¹ MOL P 150 Nr. 2/1750 Kapuvár.

A bősárkányiak 1753-ban templomuk építésének befejezéséhez téglát és meszet kértek a hercegségtől. Állásfoglalás: A kapuvári uradalmi hivatal gondoskodik az építkezés befejezéséhez szükséges tégláról és mészről.²²

Ugyanebben az évben az osliak „kiváltságaik” megőrzéséért folyamodtak: a csodatévő Mária képpel kapcsolatos kötelezettségeik teljesítése fejében eddig – immáron 50 éve – mindennemű portio, robot és hosszú fuvar szolgálata alól mentességet élveztek. Ezért mentességük fennmaradását kérték. Állásfoglalás: A kapuvári uradalmi hivatal vizsgálja ki a panaszosok hivatkozását.²³

A tamásiak 1753-ban három tárgykört is érintő panaszlevelükben a templomuk építéséhez a kegyúr segítségét kérték.²⁴

A rábaszentmihályiak plébánosa, Serfőző János (*Joannes Serfozó*) 1754-ben kérte a Comissiót, juttasson a falunak a romladozó templom és az ugyancsak rossz állapotú plébániaház megjavításához szükséges követ, téglát és faanyagot. Állásfoglalás: a kapuvári uradalom biztosítsa a rábaszentmihályiaknak ingyenesen a szükséges mennyiségű építőanyagot.²⁵

A bogyoszlói plébános, Salamon Ferenc (*Salomon Franciscus*) 1757-ben mind a templom, mind a parochia épületének igen rossz, javításra szoruló állapotát jelentette be. A Comissiót, hogy javításhoz szükséges anyagok biztosítására kérte. Állásfoglalás: Utasítsák a kapuvári tiszttartót, hogy az anyagokat nyugta ellenében biztosítsa a plébános részére.²⁶

A csornai *hercegszeri* jobbágyok 1758-ban a Comissiohoz az alábbi kéréssel fordultak: a mintegy nyolc évvel azelőtt temetőjük kerítésére szánt téglából a birkásház pincéjének építéséhez a hercegségnek kölcsönadott téglákat az uradalom adja meg, mivel az *ultátul fogva csorbaságát szenvedti temetőnknek kerítettése*.²⁷

1759-ben a kapuváriak azon kéréssel fordultak a Comissiohoz, hogy a Kapuvárott építendő kápolnájukhoz térítésmentesen építőanyagot kaphassanak. Állásfoglalás: Engedélyezik, hogy a kapuvári tiszttartó az építkezéshez szükséges fát és téglát a mezőváros részére ingyenesen biztosítsa.²⁸

A kecöliek 1760. évi, nyolc pontos panaszlevelükben többek között sérelmezték, hogy a templomföldek után az eddig is járó dézsmán kívül most már helypénz (*census*) megfizetésére is kényszerülnek. Ennek eltörlését kérték.²⁹ Állásfoglalás: A tiszttartói jelentés margójára írt bejegyzés szerint marad az eddigi kötelezettség.³⁰

Szil mezőváros plébánosa, Czinka Márton (*Czinka Martinus*) 1759-ben a templom tetőzetének javításához tégláért és gerendákért a kapuvári tiszttartóhoz fordult, aki

²² MOL P 151 Proth.XIII. Nr.358, 1753.

²³ MOL P 151 Proth. XIII. Nr.407, 1753.

²⁴ MOL P 151 Proth. XIII. Nr.430, 1753.

²⁵ MOL P 151 Proth. XV. Nr.702, 1754.

²⁶ MOL P 151 Proth. XV. Nr709, 1757.

²⁷ MOL P 150 ad Nrum 14/1758.

²⁸ MOL P 151 Proth. XVI. Nr.246, 1759.

²⁹ MOL P 150 ad Nrum 40/1760 Kapuvár.

³⁰ MOL P 150 Nr. 40/1760 Kapuvár.

ezekért 13 frt-ot számolt fel, és az oltár felújításához szükséges anyagokért egy újabb összeget kért. A plébános a 13 frt elengedését, és a többi anyag árának mérséklését kérte. Állásfoglalás: Biztosítsák ingyen a téglákat és gerendákat.³¹

1761-ben az osliak a templom tornyának megépítése ügyében fordultak a herceghez. Mint írták, templomuk építése immár 15 esztendeje leállt. A toronyhoz a már félretett 50.000 db téglán kívül a harangállás kialakításához még 20 db tölgyfára, és 40 db fenyőfára is szükségük lenne. Ehhez a herceg segítségét kérték.³²

1763-ban a szentmiklósiak jelentették a hercegnek, hogy a plébániaház teljes fundamentumát a három szobáján kívül újra kell építeni. Ehhez azonban a filiák (Szergény, Agyagos és Petőháza) egyáltalán nem akarnak pénzzel hozzájárulni, ezért a Comisso segítségét kérték amiatt, hogy a filiák a reájuk eső arányos terhet elvállalják.³³ Az Esterházy herceghez mint kegyúrhoz címzett, aláírás nélküli, 1763. évi iratban ugyancsak a szentmiklósi templom javításához kértek építőanyagot (többek között több ezer tetőcserepet is).³⁴

Ugyanebben az esztendőben a szentmiklósi (*Fertőmelléki Sz. Miklósi*) lakosok öhercegségének jelezték: templomuk *öreg-oltárának* (főoltárának) előkészületi munkálatait befejezték és most magára a kegyúri (ajándék-)oltárra várnak.³⁵

1768-ban az osli jobbágyok Miklós herceghez címzett instanciájukban a néhai Esterházy Pál herceg rendelkezésére hivatkoztak, aki azzal a kötelezettséggel telepítette atyáikat a *háborus időkben* elpusztult Osliba, hogy az *csudálatos Szent kipnek tisztöletre bejárando bucsus nipeknek 364 ölbül tartando utat töll tissel csinálvan jót mindenkor tarcsanak*.³⁶

Az agyagosiak és szergényiek 1770-ben a templomuk elkészítendő főoltára ügyében fordultak hg. Esterházy Miklóshoz. (A beadványhoz mellékeltek a költségvetést.)³⁷

1774-ben a csapodiak a herceghez címzett levelükben a pusztacsaládiakra panaszkodtak, akik bár a filiális egyházban laknak, mégsem akarnak a csapodi plébániaház épületéhez segítséget nyújtani. (Ugyanezen levéltári szám alatt olvasható egy uradalmi jelentés a szükséges javításokról, hivatkozással Nagy Mihály csapodi plébánosra.) Állásfoglalás: A süttöri tisztartó ismertesse a csapodiakkal és a pusztacsaládiakkal a csapodi plébániával kapcsolatos kötelezettségeiket.³⁸

A tamásiak és a bogyoszlóiak a herceghez írt beadványukban sérelmezték, hogy a tamásiak és bogyoszlóiak által felépített és fenntartott bogyoszlói plébániaház romladozó állapotának helyrehozatalához a jobaháziak nem járultak hozzá, noha a jobaházi templom és egyházközség mint filia a bogyoszlói plébániához tartozik. Ugyancsak elpanaszolták, hogy bár a *potyondi helységbeli uraimék is hozzánk isteni*

³¹ MOL P 151 Proth. XVI. Nr.194, 1759.

³² MOL P 150 ad Nrum 32/1761.

³³ MOL P 150 ad Nrum 6/1763.

³⁴ MOL P 150 Nr. 6/1763.

³⁵ MOL P 150 ad Nrum 6/1763.

³⁶ MOL P 153 Nr.11/1768, ad Fasc. A, Inter Shmil.

³⁷ MOL P 150 ad Nrum 13/1770 Süttör.

³⁸ MOL P 150 Nr. 42/1774.

szolgálatra járnak, a plébániaépület felújításához azonban ők sem akarnak hozzájárulni. Állásfoglalás a panaszlevél hátoldalára jegyezve: Inspektor úrnak ajánlva, *Kapuvár*, 1751 június 18.³⁹

A csapodiakat hg. Esterházy Miklós (egy más tárgyú panaszlevükre adott állásfoglalásában) 1778-ban arra figyelmeztette, hogy amennyiben a plébánosuk számára a kaszálást, aratást és a betakarítást nem akarják elvégezni – ahogy erről értesült –, úgy megparancsolja az inspektorának, hogy *az engedetlenek vasra veretvén* Kapuvárra vitessenek. (Kelt *Eszterház*, 1778. július 17., hg. Esterházy Miklós ellenjegyzésével.)⁴⁰

1780-ban a csapodiak azért fordultak a herceghez, hogy nyújtson nekik segítséget a plébániaház befejezéséhez. Ugyanis plébániaházuk már felépült, csupán annak befedése van még hátra. Az erre a célra összehordott nádkévék jelentős hányada azonban rossz minőségű, emiatt fedésre alkalmatlan, ezért a nád mennyisége a fedéshez nem elegendő. Ráadásul a csapodiak „nádat verni” nem is tudnak. Így ha ezt a munkát ők végeznék, a tetőzet nem lenne tartós, de sajnos zsuppszalmájuk sincs. A herceget kérték, hogy vagy nádat, vagy zsuppot biztosítson nekik a munka befejezéséhez, mert ha a mostani helyzet marad, akkor tönkremehet az egész eddigi munkájuk.⁴¹ Állásfoglalás: A szükséges nádat a kapuvári uradalom beszerezi, de a tetőfedés napi 21 dénáros napszámát a csapodiaknak kell fizetniük (Kelt *Eszterház*, 1780. október 12., hg. Esterházy Miklós ellenjegyzésével.)⁴²

Az acsalagiak 1784-ben a már nagyon szűkké vált, és ugyanakkor rossz állapotú templomuk helyett egy új felépítéséhez kértek engedélyt és segítséget a hercegtől.⁴³ Állásfoglalás: A herceg tudomásul veszi az acsalagiak kérését, de a döntését még függőben tartja. (Kelt *Eszterház*, 1784. október 19., hg. Esterházy Miklós ellenjegyzésével.)⁴⁴

1786-ban a bősárkányiak templomuk javításához kértek segítséget a regenstől, ugyanis egy télvégi szélviharban templomuk keresztje a tartókövel együtt ledőlt, összetört, és eközben áttörte a templom tetőzetét is.⁴⁵

Ez évben az agyagosiak és szergényiek azt kérték a hercegtől, hogy sovány templomföldjeik feljavítására a szergényi uradalmi majorból trágyát kaphassanak. Megemlítették: az így kezelt templomföldek gazdagabb termést adnának, miáltal a hercegségre kevesebb kegyúri kiadás jutna. Állásfoglalás (az 1786. október 6-i tisztartói jelentés alapján): Bizonyos mennyiségű tartalék biztosítása mellett a trágya a majorból kiadható.⁴⁶

³⁹ MOL P 150 ad Nrum 4/1775 és P 151 Proth. XV. Nr.722, 1757.

⁴⁰ MOL P 150 ad Nrum 23/1778 Süttör Lit. C.

⁴¹ MOL P 150 Nr. 12/1780.

⁴² MOL P 150 Nr. 13/1780.

⁴³ MOL P 150 Nr. 27/1784 Lit. C, A levél keltezése: 1784. Augusztus 30.

⁴⁴ MOL P 150 Nr. 27/1784.

⁴⁵ MOL P 150 Nr. 17/1786.

⁴⁶ MOL P 150 Nr. 34/1786.

Egyéb

Az úrbéres községek több más (vámügyek, katonatartás stb.), a korábbi tematikába nehezen besorolható ügyben is folyamodtak a földesúri hatósághoz. Ezeket, az egyes települések esetében többször is ismétlődő eltérő vegyes tárgyú folyamodásokat adatom a következőkben.

A babótiak több pontba foglalt 1754. évi panaszlevelükben nehezményezték: azelőtt Kapuvárott vámot nem fizettek, most pedig erre kötelezik őket, noha a vámtöltés egy szakaszát ők készítették. Továbbá a *Suhl*⁴⁷ *illetőleg Schreib-Geld*⁴⁸ eddigi 7 krajcáros összegét 14-re emelték, valamint az ún. konyhaszolgálat⁴⁹ (*Kücheldienst*) címen a fél adag zsír után fizetett 25 d-t 40 d-ra emelték. Készpénzfizetési kötelezettségeik mérséklését, valamint a kapuvári vámentességet kérték. Állásfoglalás: A kapuvári tisztartó adjon jelentést a *Suhl* pénzzel kapcsolatosan.⁵⁰

A babótiak 1768-ban Miklós herceghez címzett kilenc pontos folyamodványukban azt is panaszolták, hogy eleiknek a kapuvári vámon nem kellett fizetniük, de amióta a vám környékén töltések vannak, amelyek kialakításán ők is sokat dolgoztak, Kapuvárott vámot kell fizetniük.⁵¹

Ugyanakkor a babótiak számukra igen hátrányosnak ítélték meg az új urbárium több rendelkezését: *De mégis mind azon által ezen mostonság következő új urbáriu[m] és conscriptio annyira meg rettentvén bennünket hogy eddég is nyomorúsággal élünk, de hogy ha még ez is reánk következék mi leszen belőlünk...Kérték az inspektort ezen reánk következhetendő nagy nyomorúságos sorsunk[an] könnyebbitő segítséggel lenni.*⁵²

A barbacsiaiak 1757-ben több pontba foglalt panaszlevelükben többek között azt is sérelmezték, hogy az urasági kocsmában lévő mintegy 18 akó bor ihatatlan An-nak elszállítását kérték.⁵³

Nem lehet kizárni, hogy a babóti jobbágyság korábbi folyamodása eredménytelen lehetett. 1775-ben újra csak felbukkant a kapuvári Úriszékhez intézett panaszlevelük, amelyben kérték, hogy a kapuvári vámtól mentesek maradhassanak, miután – emlékeztük szerint – sem ők, sem atyáik vámot nem adtak.)⁵⁴

A beledi hercegségi jobbágyság 1752-ben a gróf Erdődy György tutorhoz írott panaszlevelükben azt kérték, hogy a falu végén található, jobbágyházhoz tartozó kertet a tisztartó ne vegye el, mert az a régi időktől fogva mindig is a jobbágyházhoz tartozott.⁵⁵

⁴⁷ Suhl = iskola, valószínűleg az iskola, a tanító fenntartásával kapcsolatos költség.

⁴⁸ Szó szerinti fordításban: írás-pénz, valójában a jegyzői munkák díja lehetett.

⁴⁹ Feltehetően az egykori „vár éléspénz” megnevezése. Bővebben lásd Horváth László: A kapuvári uradalom az 1580-as évek végén. SSz. 58 (2004) 353–385, itt: 360.

⁵⁰ MOL P 151 Proth. XIV. Nr.76, 1754.

⁵¹ MOL P 153 Nr.23/1768, ad Fasc. A, Inter Shmil.

⁵² MOL P 153 Nr.18/1768, ad Fasc. A, Inter Shmil.

⁵³ MOL P 151 Proth. XV. Nr.704, 1757.

⁵⁴ MOL P 150 ad Nrum 1/1775 Kapuvár. Minthogy a panaszlevél külső oldalán *Eszterházi Páll és Antal & T. Kapuvárot lévő Úr=Székihez* címzés olvasható, az is feltételezhető, hogy maga a beadvány a ráírt 1775. évi iktatási évszámnál jóval korábban keletkezhetett, ugyanakkor az iktatás az adott évi tárgyalásra is utal.

⁵⁵ MOL P 150 ad Nrum 34/1752.

A belediek 1754-ben azt nehezményezték, hogy egy számukra nagy terhet jelentő kvártélyt kell építeniük. Állásfoglalás: A kapuvári tisztartó figyelmeztesse a beledi úrbéreseket kötelezettségeik végrehajtására.⁵⁶

A bogyoszlóiak 1757-es, több pontba foglalt panaszlevelükben azt is előadták, hogy a kapuvári vámút egy szakaszát nekik kell megjavítani. Erre hivatkozva vámmmentességet kértek a kapuvári vámon. Állásfoglalás: Elutasítva.⁵⁷

A bogyoszlóiak ezen kívül még több más tárgy körben is a Comissiohoz fordultak:

1) Bejelentették: a község ház felépítéséhez nincs elegendő anyagi erejük.

2) Kérték: a szolgabíró a víz által kárt szenvedett települések meglátogatásakor hallgassa meg a helységük szegényeit is.

3) Ismételten hangsúlyozták: a Kapuvár környéki hídhoz a kötelezően elrendelt fuvarozás alkalmával a vámon mentességet kapjanak.⁵⁸

1776-ban a bogyoszlóiak a szűkös gabonatermésük és hiányos készleteik miatt a regenshez fordultak és kérték, hogy engedélyezze az uradalom készletéből számukra gabona kölcsönzését, melynek árát jövő ősszel fizetnék vissza. Állásfoglalás: A kölcsöngabona kiadható.⁵⁹

A bogyoszlóiak egy évtizeddel később, 1786-ban a herceget arra kérték, hogy keveset termő földjeikhez a tamásiak birtokában lévő külső mezőt megkaphassák. Indokuk; miközben ők robotolnak, és hosszú fuvarokat tesznek, addig a vám- és robotkötelezettség alól felmentett tamásiak kereskedhetnek. (Kelt Bogyoszló, 1786. január 31.. A levélen a helység ép és olvasható viasz körpecsétje, *BOGYISZLO* felirattal.)⁶⁰

Ugyenebben az évben a bősárkányiak malomtelepítési kérelemmel fordultak a herceghez. Arra hivatkoztak, hogy a tőlük másfél napi járásra eső Répcére kell hordani gabonájukat őrölésre. A határukban folyó Rábcára az ún. Duna-malom felállításának engedélyezését kérték a hercegtől arra hivatkozva, hogy az ilyen Duna-malom *a víznek folyását nem szokta gátolni*.⁶¹ 1755-ben megismételték kérésüket: egy a Rábca (*Rapcza*) mellékágára telepítendő malom felépítésére – melyhez minden szükséges felszereléssel rendelkeznek – folyamodtak. Állásfoglalás: nihil⁶²

1757-ben a bősárkányi jobbágyok a rájuk fogyasztásra kiszabott 17,25 akó (*urna*) mennyiségű földesúri kocsmai bor minőségét kifogásolták, mivel azt ivásra alkalmatlannak, sőt az egészségre károsnak ítélték. Kérték; az uradalom a kocsmájában jó minőségű bort méressen ki.⁶³

1750-ben a kapuvári hajdúk közössége Harsányi János (*Joannes Harsányi*) hercegi consiliarius [tanácsos] úrhoz címezett memoriálisában kifejtette: a jövőben is ké-

⁵⁶ MOL P 151, Proth. XIV. Nr.75, 1754.

⁵⁷ MOL P 151 Proth. XIV. Nr.74, 1754.

⁵⁸ MOL P 151 Proth. XVI. Nr.50, 1758.

⁵⁹ MOL P 150 Nr. 18/1766 Lit.A (A fordított helyzet is előfordult, mikor is az uradalmat segítették ki úrbéresei kölcsön-szénával; Nr. 30/1779).

⁶⁰ MOL P 150 Nr. 20/1786.

⁶¹ MOL P 150 ad Nrum 49/1754 Kapuvár.

⁶² MOL P 151 Proth. XIV. Nr.547, 1755.

⁶³ MOL P 151 Proth. XV. Nr.720, 1757.

szek fegyverrel *utolsó virünk csöppinek kiontásáig* szolgálni a herceget és a királynőt. Ugyanakkor felhívták a figyelmet arra, hogy a nagy ínség és portio annyira elszegényítette őket, hogy sokuk fegyvertelen, és akiknek meg is maradt a fegyvere, azok állapota megromlott, fegyverjavító mesteremberek pedig már nincsenek közöttük. A fentiek miatt a rájuk rótt terhek enyhítését kérték.⁶⁴

1754-ben a kapuvári csizmadia céh testületileg arra kérte a herceget, hogy Rác Miklós árendás boltos a jövőben is működhessen. Ugyanis attól tartanak, amennyiben más működteti majd a boltot, akkor az más portékákat fog tartani, és nekik messze eső piacokra „*Pestre, Kecskemétre*” kellene az apróbb vásárlásaikért is elutazni.⁶⁵

Ugyanebben az esztendőben Kapuvár helység egy, a panaszlevél jegyzőkönyvi kivonatban nem részletezett kezesség (*praestatio*) ügyében fordult kéréssel a Comissiohoz.⁶⁶

1758-ban a kapuváriak azt kérték a Comissiotól, az ne járuljon hozzá ahhoz, hogy a tisztartó által felfogadott, négy, idegenből érkezett jövevénynek az uradalom házépítéséhez telket juttasson. Állásfoglalás: A tisztartó határozata érvényes.⁶⁷

A kapuvári bíró és az esküdtek 1764. évi attestáló levelükben az ottani görög kereskedő további működésének engedélyezését kérték a regentstől.⁶⁸ Ugyanekkor a kapuvári görögök az uradalom „directorát” arra kérték, hogy továbbra is engedélyezze kereskedői működésüket. Folyamodásukban a negyven éves itteni tevékenységükre hivatkoztak, és felsorolták azokat az előnyöket, amelyeket – szerintük – egy görög kereskedő tud nyújtani egy zsidó kereskedővel szemben. Állásfoglalás: A panaszlevél hátoldalára jegyzett uradalmi előterjesztés szerint, az árendára vonatkozó feltételek teljesítése esetén mind a zsidó, mind a görög kereskedő maradhat.⁶⁹

1778-ban a kapuváriak több kéréssel fordultak a herceghez. Többek között a már négy hónapja rájuk szabott *Gartte execution*⁷⁰ okán a havi 40 gulden fizetési kötelezettségük, valamint a legelőterületük után fizetendő összeg enyhítését kérték.⁷¹ Állásfoglalás a panaszlevél hátoldalára írva (betűhív közlésben idézem): *Az Kapuváry Jobbágyaink látván, hogy föl fuvalkodott nyakaskodásukbul származott kívánságokban semmi előmenetelt nem tehetnek, ugy nem különben Eö Fölsége Kegyelmes Kiralné Asszonyunknak kegyes resolutioját legnagyobb károkkal, mint hogy már anynyi tett költségek után magok és valamennyi onnéd való jobbágyainknak véres verőtéjkjét kiszítták, és oly haszontalan, és vakmerő képpen elpredálták, tapasztallák, és magokat minden felől gyamoltalanoknak látták, mostan fejeket földig való aláztossággal meghajtyák, és nekünk könyörögnek, hogy mi kegyelminket, mellyeket előbb megvetettek, hozzájok nyuitanánk. Noha hozzánk mutatott nyakaskodások*

⁶⁴ MOL P 150 ad Nrum 3/1750.

⁶⁵ MOL P 150 Nr. 6/1754.

⁶⁶ MOL P 151 Proth. XIV. Nr.306, 1754.

⁶⁷ MOL P 151 Proth. XV. Nr.932, 1758.

⁶⁸ MOL P 150 Nr. 1/1764 Lit. A. A város pecsétjével is ellátott levél keltezése: 1764. június 26.

⁶⁹ MOL P 150 Nr. 1/1764.

⁷⁰ Szó szerinti fordításban: gartai végrehajtás.

⁷¹ MOL P 150 ad Nrum 3/1778 Kapuvár.

miát semmi reflexiót, és kegyelminket meg nem érdemellik, ha mind az által Kegyelmes Fölséges Asszonyunktul kiadatott parancsolatit bé teljesített, és igaz, hív, és Jobbágyokhoz illendő alázatosságokat tovább megmutatták, a Nemes Vármegyétül publicált, és Fölséges Asszonyunk által kiadatott Parancsolattya szerint való adóknak fizetésével engedelmisségeket előbb megpróbálni fogják; tehát általunk oly Tisztünk ordináltatni fog, aki vélek tartandó Contractust tenni fog, míglén Jámbor, és hív Jobbágyi engedelmisségeket tapasztalni fogjuk.⁷²

A kapuvári bíró, esküdtei és hajdú-helyes gazdák ugyancsak ebben az évben azal a kérelemmel fordultak a regenshez, nyújtson számukra segítséget abban, hogy Kapuvárott a jelenlegi két bíró (egy városi és egy hidasi) helyett csak egy legyen.⁷³

1778-ban a kapuváriak a vitnyédiek ellen is nyújtottak be panaszt, akik ugyanis a (Kis-)Rába medrét ásással módosították. Állásfoglalás: Miután a folyók medrének ásása, így folyásának módosítása régtől fogva tilos, a kapuváriak adják meg a vitnyédi beavatkozók nevét. Ha az uradalom megbizonyosodik a beavatkozásról, akkor megbüntetik azokat.⁷⁴

A pordányiak 1730-ban azt panaszolták, hogy a Nádasdy földesurak óta a helység által birtokolt 24 hold nagyságú ún. köblös földeket az uraság tőlük elvette, azokat a hercegi birkásnak juttatta. Ugyancsak elvette tőlük és az ispánnak adta át a pordányi határban fekvő azon 11 hold földet is, mely az törökös üdöben a pordányi katonák fűvellőjük [lejelőjük] volt, amelyet azóta is a pordányiak köblös földként művelhettek. A köblös földek visszajuttatását kérték.⁷⁵

1756-ban a pordányi szegény lakók (ház nélküli zsellérek) azt kérték az uradalom inspektorától, hogy megélhetésük biztosítására a pordányi köblös földekből egy-két holdat (hasonlóan a pordányi jobbágyokhoz) nekik is juttassanak.⁷⁶

A rábaszentmihályiak nevében a falu bírása és az esküdtek 1756-ban egy bizonyos Himodi (Himodj) Mártonra panaszkodtak, aki falujuknak sok kárt tett és tesz. Ezért kijelentették: nem akarjuk, hogy tovább közöttünk lakják. Ehhez a tisztartó segítségét kérték.⁷⁷ Három évtized múlva, 1786-ban a rábaszentmihályiak a főispánhoz fordultak és kérték, hogy a szentmihályi és a csécsényi⁷⁸ (Cséchenyi) [Győr vármegye] malom közötti öreg Rába szakaszon tervezett hat öles zúgó építését ne engedélyezze, mivel az a szentmihályiak szakadék Rábán lévő malmának működését lerontaná.⁷⁹

A sarródiak 1774-ben azért fordultak a regenshez, hogy a (szerintük) jogtalan süttőri határkijelölést a már meghozott határozatok alapján módosítsák.⁸⁰

⁷² MOL P 150 ad Nrum 3/1778.

⁷³ MOL P 150 ad Nrum 3/1778 Kapuvár.

⁷⁴ MOL P 153 Nr.12/1778. ad Fasc. A, Inter Shmil.

⁷⁵ MOL P 150 Nr. 1/1730 Kapuvár, Fasc. A, Nr. 1.

⁷⁶ MOL P 150 ad Nrum 21/1756.

⁷⁷ MOL P 150 Nr. 20/1756. A falu viasz körpecsétjével és a kérelmezők nevével ellátott panaszlevél kelte: 1756. április 10.

⁷⁸ Ma Rábacsécsény.

⁷⁹ MOL P 150 ad Nrum 25/1786 Kapuvár.

⁸⁰ MOL P 150 Nr. 30/1774.

Az 1765-ös évben a süttöriek katonatartás miatt fordultak a hercegséghez. Mind regularis katonaságot, mind vármegyei lovasokat szállásoltak a faluba, ekkora terhet már nem bírnak el.⁸¹

Szentmiklós mezőváros közössége 1765-ben felhívta a hercegség figyelmét arra, hogy az országút új, kitűzött nyomvonalát módosítsák, az ne a helység határának az egyik leglaposabb részén vezessen keresztül. Ehelyett azt javasolták, hogy az a *Pozsonyi Tag* területén haladjon majd, mert ott jelentősen kevesebb költséggel és munkával lehet az útvonalat kialakítani. Beadványukban hivatkoztak arra, hogy a vármegye is úgy látja, az elképzelt nyomvonalon az út kialakítása igen költséges lenne. Állásfoglalás a panaszlevél hátoldalán: *rejecta*.⁸² 1767-táján a szentmiklósiak arra panaszkodtak, hogy a náluk kvártélyozó katonaságon felül a most odaküldött újabb 24 lovas katona ellátása igen súlyos terhet jelent számukra. Ezért ez utóbbiak kivonását kérték.⁸³

1786-ban a szentmiklósiak panaszlevélükben egyszerre három ügyben is kérték a Comissio segítségét, illetőleg igazságtételét. Folyamodtak: járuljon hozzá az uradalom, hogy az urbáriumban megszabott időszakokban a jobbágyok ne csak egy helyen (a kocsmában), hanem e mellett még egy másik helyen is árulhassák saját borukat. A második panaszuk: noha az uradalom tudtával az igavonó állatok legeltetéséhez egy erdei legeltető hely kialakítását illetően egyezsége próbáltak jutni a csapodiakkal, ez mégsem jött létre. A harmadik panaszuk a muzsajiak ellen szólt, akik a szentmiklósi mezőőrt éjszaka, őrzés közben halálra sebeztek. A Comissiot méltó büntetés kiszabására kérték.⁸⁴

1771-ben a szerdahelyiek azért fordultak a regenshez, segítse őket helységük „*bikarétje*” – melynek kialakítása Bezeredy Mihály földesúr és a vármegye tudtával és jóváhagyásával történt – további megtartásában. Ugyanis a tiszttartó időközben azt egy szerdahelyi jobbágy használatába adta. Állásfoglalás a panaszlevél hátoldalán. *Eszterháza* 1771. június 10. dátummal, Nagy István aláírással: Ha lehet, akkor az uraság kára nélkül helyt kell adni a kérésnek. Vagy ha nem lehet, akkor az inspektor vizsgálja meg a dolgot és a szükséges intézkedést tegye meg.⁸⁵

A sziliek 1766-ban elpanaszolták: az elmúlt esztendő káros termése, a súlyos portio-terhek teljesítése, valamint a vetőmag tartalékolása után a megélhetésükhöz már nem maradt elegendő gabonájuk. Így azt pénzen kellene venni, de a portio kifizetése után már arra sem maradt pénzük. Ezért az uradalmat a *szokott ideig* mintegy 120 köböl gabona kölcsönzésére kérték. Állásfoglalás: A kapuvári tiszttartót utasítják, hogy mérje fel a szükséglet nagyságát.⁸⁶

⁸¹ MOL P 150 ad Nrum 47/1765.

⁸² MOL P 150 ad Nrum 19/1765 Kapuvár.

⁸³ MOL P 179 ad Nrum 21. Fasc. E. Urb. A panaszlevél dátum nélküli, a szövegezésből feltételezhetően egy az 1767-es országos úrbéri rendezéshez közeli évben készült. A panaszlevélből kiténik, a szentmiklósi úrbíreségek az ottani uradalmi szőlőhegyen (az „*Ingyen*”-ben) egy rövidebb időre megtagadták a szolgálatot. Valószínűleg ennek megtorlásaként küldték oda a 24 főből álló lovas katonaságot.

⁸⁴ MOL P 150 ad Nrum 22/1786.

⁸⁵ P 150 ad Nrum 51/1771.

⁸⁶ MOL P 150 Nr. 17/1766 Lit. B.

1768-ban a sziliek az inspektorhoz címzett panaszlevelükben sanyarú életkörülményeiket így jellemezték: Oly kevés élelem terem a határukban, hogy kénytelenek pénzen venni, és majd több közülünk fazekak árulásával és gyümölcsökkel kereskednek, hogy elegendő pénzük legyen. Szénát és tűzre való fát is pénzért kell venniük. Árendát fizetnek, robotra a távoli Pordányra kell járniok... Ha az új urbarium szerint szolgálni köteleztetünk, el nem viselhetvén valóban éhrel halókká kell lennünk. Az inspektort arra kérték, járjon közbe a hercegnél sorsuk jobbrafordulásáért.⁸⁷

1774-ben a sziliek, a bíró és egy esküdt neve feltüntetésével, SZIL VÁROSA (ép és jól olvasható) viasz körpecsétjével ellátott levelükben azzal a kéréssel fordultak a regenshez, hogy a hercegség és Szil mezőváros közötti (a sziliek kötelezettségeire vonatkozóan 1768-ban kötött) szerződést – amely rövidesen lejár – ugyanolyan feltételekkel megújíthassák.⁸⁸

1777-ben a szili tűzkárt szenvedettek a herceg segítségét kérték házaik felépítéséhez, megélhetésük átmeneti biztosításához. A csatolt iratok között található egy uradalmi lista a kárvallottak teljes névsorával, amely szól a becsült kárról, valamint a helyreállításhoz és az átmeneti időszakban a túlélésük biztosításához nélkülözhetetlen segélynyújtás anyagi vonzatáról.⁸⁹

A tamásiak 1782-ben a számukra biztosított vámmentességet ügyében folyamodtak, amely a Lajta folyóig érvényes. Kérték, ezt a szentmiklósi hercegi vámon is vegyék figyelembe, és ennek megfelelően ott is szabadon átmelessenek. Állásfoglalás: Hg. Esterházy Miklós aláírásával, a panaszlevél hátoldalán, 1782. december 14. *Eszterházzott* keltezéssel: A szentmiklósi vámos úton szabadon átmehetnek, de a többi vámhellyel kapcsolatosan az Úriszék Kapuvárott hozzon döntést.⁹⁰

A veszkényiek 1753-ban az uradalmi kocsmáros ellen tettek panaszt a hg. Esterházy Miklóshoz címzett levelükben. Mint írták, a kocsmáros az aratás idején odahozott urasági bort ki tudta volna mérni és az el is kelt volna. Ő azonban a saját pénzén vett borát árulta és így az urasági bor nem kelt el. Most pedig ezért *miniket okoz és 10 forintot akar venni tőlünk bor árát*. Ezt sérelmesnek találják és segítségét kérik.⁹¹

A veszkényiek ugyancsak ez évi instanciájukban a mostoha időjárás okozta körülményekre hivatkozva, a készpénz és a szénaboglyák után fizetendő kaszapénz ideiglenes elengedését kérték. Állásfoglalás: A kapuvári tisztartó véleményezze a panaszt.⁹²

1783-ban a veszkényiek a babótiakkal fennálló határvitájuk során igazságtételt kérve az inspektorhoz fordultak. Állításuk szerint a babótiak elszántottak az ő legelőterületükből, és azt be is vetették. Erre válaszlépésül a veszkényiek állataikkal ezt a vetésterületet

⁸⁷ MOL P 153 Nr.20/1768, ad Fasc. A, Inter Shmil.

⁸⁸ MOL P 150 Nr. 49/1774 Kapuvár. Az 1767. évi országos úrbérrendezés lehetőséget nyújtott egyes helységek számára, hogy megmaradhassanak korábbi szerződésüknél, amennyiben az kedvezőbb számukra mint az új urbárium. Bővebben Horváth Zita: A Zala megyei parasztság helyzete a 18. században az úrbérrendezés forrásainak tükrében. KORALL Társadalomtörténeti folyóirat 2005/19-20. sz. 138.

⁸⁹ MOL P 153 Nr. nincs megadva, 1777, pag. 369.

⁹⁰ MOL P 150 ad Nrum 57/1771. A panaszlevél keltezése: 1782. december 10.

⁹¹ MOL P 150 ad Nrum 15/1753, Lit. A.

⁹² MOL P 150 Nr. 4/1753.

lelegettették, amiért is a kapuvári tisztartó két veszkényi elöljárót tömlöcbe vettetett. Ezért elöljáróik szabadon engedését kérték, és a terület hovatartozásának vizsgálatáért folyamodtak. Kijelentették: amennyiben a babótiaknak ők okoztak volna kárt, úgy azt meg is térítik.⁹³ Állásfoglalás: A panasz kivizsgálását a regens végzi.⁹⁴

A vitnyédiek 1724-ben halászó vizeik romló állapotának figyelembevételével megállapított census évi (az egész településre vonatkoztatott) eddigi összegének (102 frt 25 d) duplájára történt emelése miatt tiltakoztak a hercegségnél. A régi fizetési kötelezettség visszaállítását kérték. Azt írták, amennyiben az új összeg maradna, úgy *kiszek leszünk az halászvizeket abbahagyni*.⁹⁵

1754-ben a vitnyédiek hg. Esterházy Pál segítségét kérték, hogy a kapuvári kovács-, vagy bogárnármesterhez javításra a hátukon bevitt szekérkerékért, vagy a más falvakban végzett aratásért járó aratórészért ne vegyenek tőlük vámot a kapuvári vámon.⁹⁶

Ugyancsak ez évben a vitnyédiek több pontos folyamodványukban többek között azt nehezményezték, hogy az agyagosiak és a szergényiek a (Kis-) Rábán olyan eltereléseket hoztak létre, amelyek következtében a folyó a vitnyédi határban elöntéseket okozott. Ezért az uradalmat arra kérték, hasson oda, hogy a rábai elterelések megszűnjenek. Állásfoglalás: A kapuvári tisztartó emlékeztesse az úrbéreseket arra, hogy a folyók elterelése tilos és ezért azt meg kell szüntetniök.⁹⁷

1768-ban a vitnyédiek az inspektorhoz írott levelükben amellet, hogy egyes már megismert (lásd az „Összeírás” tárgykörben: P 153, Nr. 22/1768), panaszaikat ismételtelen felsorolták, az új urbáriummal kapcsolatban az alábbi észrevételt tették: *...jól lehet ugyana Miltoságos Uraság dolga esztendő által 52 napra gyalogul kititetett, e mellet az urbariumban az minö mü elviselhetetlen terhesen sorsunk feltitetett, lehetetlen el viselnünk.* Ezért kérik az inspektort, hogy járjon közbe, *"hogy mint eddig az Miltoságos K[e]g[yel]lmes Uraság kegyes irgalmasságából minimö Igazságban tartott, éltünk, ez után is azon igazságban kérvén maradhassunk..."*⁹⁸

⁹³ MOL P 150 ad Nrum 18/1783.

⁹⁴ MOL P 150 Nr. 18/1783. Kelt *Eszterház*, 1783. június 14., hg. Esterházy Miklós ellenjegyzésével.

⁹⁵ MOL P 150 Nr. 1/1724 Kapuvár.

⁹⁶ MOL P 150 ad Nrum 11/1754.

⁹⁷ MOL P 151 Proth. XIV. Nr. 59, 1754.

⁹⁸ MOL P 153 Nr. 19/1768, ad Fasc. A, Inter Shmil.

A panaszlevelek származási hely és tárgykör szerinti összesítő táblázata

Magyarázó: A panaszleveleknek a jegyzetekben megadott teljes levéltári hivatkozási számai a táblázatba helyszűke

miatt nem vihetők át. Így elmaradtak a P 150, 151, 153 és 179 hivatkozások, valamint az Nr., Fasc., Lit. és Proth.

jelölések. Az „ad Nrum” helyett „ad” szerepel. Az elmaradt „P” számok a táblázat szűkített hivatkozási számaiból

az alábbi módon azonosíthatók: A P 150- es iratanyagnál: sorszám/évszám (pl.: 42/1767 vagy ad34/1752);

P 151-es iratanyagnál: római számos kötetszám.sorszám/évszám (pl.: XVI.256/1759);

P 153-as iratanyagnál: Sh sorszám/évszám (pl.: Sh18/1768);

P 179-es iratanyagnál dőlt betűvel *sorszám/évszám* (pl.: *ad21/é.n.*).

P A N A S Z L E V É L									
származási helye	tárgyköre								
	szolgálat	portio	árrenda	faizás	legeltetés, juhtartás	irtásföld	összeírás	egyház-köztség	egyéb
Acsalag	ad34/1752							27/1784	
Agyagos	ad23/1762		ad39/1780	42/1767 ad11/1783 2/1788	ad20/1769 ad26/1783		20/1769	ad13/1770 34/1786	
Babót	Sh23/1768 ad1/1775	Sh23/1768	ad40/1756 XV.703/ /1757 XVI.109/ /1758 Sh23/1768		XVI.256/ /1759 Sh23/1768 68/1771	Sh23/1768	XV.614/ /1757 XVI.29/ /1758 Sh23/1568		XIV.76/ /1754 Sh18/1768 Sh23/1768 ad1/1775
Barbacs	XV.704/ /1757 Sh4/1768		XVI.31/ /1758						XV.704/ /1757
Beled	29/1758	ad34/1752	2/1786	ad34/1752 10/1762	ad10/1762 ad18/1783	19/1773			ad34/1752 XIV.75/ /1754
Bodonhely	XIV.98/ /1754 ad5/1755 XV.707/ /1757 XV.918/ /1758 XVI.32/ /1758 ad21/1766 Sh17/1768		XIV.546 /1754/						
Bogyoszló	ad1/1736 XV.349/ /1756 36/1761		48/1756 XV.723/ /1757 48/1772	ad 20/1758 XVI.131/ /1758 XVI.202/ /1759 35/1761 1/1764 18/1766	ad43/1755 Sh10/1778 Sh11/1778 ad20/1780	XIV.74/ /1754 ad22/1756	XV.525/ /1757	1/1736 XV.709/ /1757 XV.722/ /1757 ad4/1775	XIV.74/ /1754 XVI.50/ /1758 18/1766 20/1786

származási helye	szolgálat	portio	árenda	faizás	legeltetés, juhtartás	irtásföld	összeírás	egyház-község	egyéb
Bősárkány	Sh15/1768						29/1759	XIII.358/ /1753 17/1786	ad49/1754 XIV.547/ /1755 XV.720/ /1757
Csapod			20/1763 13/1782	4/1771 ad23/1778				42/1774 ad23/1778 12/1780	
Csorna	XVI.121/ /1758 ad 24/1765 Sh5/1768	XII.564/ /1752	XVI.122/ /1758	ad24/1765 ad46/1772	ad16/1755 17/1757 ad17/1757 ad14/1758 ad23/1758 ad24/1765 Sh9/1778			ad14/1758	
Ebergőc			19/1777						
Endréd			ad39/1780						
Farád		ad1/1736							
Garta			XVIII.-/ /1746	XII.528/ /1752 ad3/1763	ad1/1736				
Hidász		ad1/1736 ad3/1778				ad3/1778			
Hövej					XVI.48/ 1758 20/1772				
Kapuvár	ad3/1743 ad4/1755	ad3/1753 3/1778	ad4/1755 23/1776 ad3/1778	ad1/1736 Sh21/1768 5/1772 23/1776	ad1/1736 ad8/1751 23/1776 ad3/1778	ad3/1778		XVI.246/ /1759	ad3/1750 6/1754 XIV.306/ /1754 XV.932/ /1758 1/1764 ad3/1778 Sh12/1778
Kecöl	29/1758 ad 40/1760 43/1786	XIII.404/ /1753 XIV.61/ /1754	26/1762	ad40/1760 23/1763	XV.715/ /1757 ad40/1760 39/1774 ad43/1786	ad40/1760	XVI.137/ /1758 ad40/1760 ad14/1767	ad2/1750 ad40/1760	
Németi			ad12/1771	12/1771	ad7/1755				
Ordó							38/1765		
Osli	Sh11/1768	ad10/1753			ad4/1756			XIII.407/ /1753 ad32/1761 Sh11/1768	
Petőháza					56/1771				
Pordány	ad1/1730 28/1758 XV.996/ /1758 XVI.33/ /1758 33/1762	XIII.403/ /1753	28/1758 ad32/1775 25/1781	28/1758			Sh24/1768		1/1730 ad21/1756

származási helye	szolgálat	portio	árenda	faizás	legeltetés, juhtartás	irtásföld	összeírás	egyház-község	egyéb
Rábaszentmihály					16/1760			XV.702/ /1754	20/1756 ad25/1786
Sarród			ad42/1758 27/1780 27/1786		16/1783				30/1774
Süttör			ad39/1758	ad47/1765 38/1780					ad47/1765
Szár föld	XII./702/ /1752	ad1/1736			ad3/1750 Sh10/1778		27/1772		
Szentmiklós	ad26/1764 23/1778	ad7/1773		1/1764 38/1780	22/1775 22/1786 ad1/1800			ad6/1763 6/1763	ad19/1765 ad21/é.n.* ad22/1786
Szerdahely				38/1780	22/1786				ad51/1771
Szergény			ad39/1780	42/1767 ad11/1783 2/1788				ad13/1770 34/1786	
Széplak			27/1780 27/1786						
Szil	ad30/1756	XIII.33/ /1752	42/1767 Sh3/1768		28/1782			XVI.194/ /1759	17/1766 Sh20/1768 49/1774 Sh-/1777
Tamási		XIII.430/ /1753 ad26/1756	XIV.290/ /1754 26/1767	11/1772				XIII.430/ /1753 XV.722/ /1757 ad4/1775	ad57/1771
Tót-keresztúr			ad12/1771	12/1771					
Veszkény	Sh-/1768 ad2/1773	ad1/1747 1/1758			ad3/1750 ad2/1773 Sh10/1778 28/1786		ad22/1756		4/1753 ad15/1753 ad18/1783
Vitnyéd	ad 1/1736 XVI.102/ /1758		ad6/1753	ad6/1753	XIV.59/ 1754 ad20/1755 ad19/1765 ad16/1774	ad6/1753 ad40/1756 XV.615/ /1957 ad2/1773 XV.705/ /1757	ad8/1758 XVI.102/ /1758 Sh22/1768		1/1724 ad11/1754 XIV.59/ /1754 Sh19/1768

Alkalmazott rövidítések: én. = évszám nélkül,
Sh = Shmiliár (utalás Shmiliár inspektor irataira),
-- = a vonatkozó adat nincs megadva.

MŰHELY

HÁMORI GÁBOR

Egy nevezetes soproni utca:
a Kossuth utca

A Kossuth Lajos utca városunk legrégebbi „sugárútja”. (Kicsit olyan, mint a pesti embernek az Andrassy út vagy a párizsiaknak a Champs Elysées.) Az utca a Lackner Kristóf polgármester által emeltetett egykori külső városfal kapujától indul, amelyet Újteleki kapunak neveztek. A természetkőből rakott fal megmaradt szakasza még látható az Újteleki utca végén álló gyógyszerár mellett kapubejárón betekintve, az udvarban. Az utca vonalvezetése egyetlen helyen törik meg, erre a helyre elődeink egy mives kis óratornyot építettek. Ez ma – frissen felújítva – igényesen megvalósított körforgalmi csomópont középpontjában mutatja a múltó időt. A megoldás forgalmilag és városképi szempontból is telitalálat. Sajnos, éppen itt tolakodik az utca frontvonalára a 3. szám alatti egykori Bástya Szövetkezet ormóttan, lapos tetős portaépülete, remélhetőleg előbb-utóbb lebontásra kerül (1 és 2. kép).

1. kép: Az óratornyónál kialakított kör-forgalmú csomópont az Újteleki-kapu felé

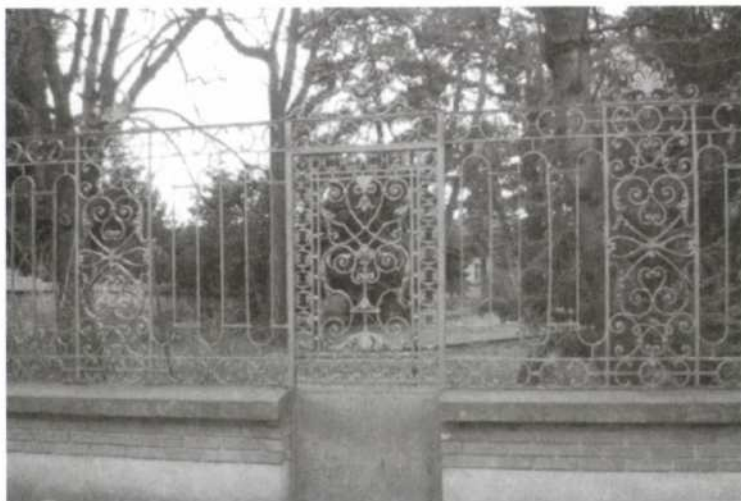
Mielőtt továbbmennénk, ismerkedjünk meg a Kossuth Lajos utca ugyancsak érdekes építés- történetével!¹ A Kiegyezést követő évtizedek Sopronban is a gazdasági és társadalmi élet fellendülését hozták: lakó- és középületek sora épült, iskolák, üzemek, gyárak, bankok, közparkok létesültek. Megépültek a vasútvonalak és a két vasúti pályaudvar, kövezett utak vezettek Bécs, Pozsony és Kőszeg felé. Modern városi vízvezeték-hálózatot építettek ki, és itt volt először villanyvilágítás és gázellátás az országban.

A Kossuth Lajos utca – első nevén Indóház út – a Belváros és a Déli Vasútállomás összeköttetésére épült. A Déli Vasút megindulását követően annyira megnöttek a házépítési igények, hogy a beépítésre 1877-ben Hasenauer Ágost városi főmérnök külön tervet készített. Ehhez példaként valószínűleg a pesti Sugárút (ma Andrassy út) külső szakasza szolgálhatott. A tágas, levegős benyomást keltő, lazán beépített, előkertes, díszes kerítéssel ellátott építkezést a Bécs környéki villaépítések során is előszeretettel alkalmazták. Az előkertekben értékes örökzöldeket, tuját, tiszafát, lucfenyőt, ezüsfenyőt ültettek. Ezt az Európa-szerte elterjedt építési formát a városépítésszek „cottage-rendszernek” nevezik. Ám a Kossuth Lajos utcában az építészeket más példák is motiválhatták, amikor svájci és bajor irányzatok után egyfajta festői, álomszerűen kötetlen építészetet törekedtek megvalósítani, mint például a Haller-villa esetében (17. szám). Az utca legértékesebb épülete vitathatatlanul ez utóbbi, valamint a Flandorffer-villa (10. szám) és a Stauffer-villa (24. szám).

2. kép: A Kossuth Lajos utca „sugárút” képe a körforgalomtól a vasút felé

¹ Az itt bemutatott épületekről részletes ismertetést találhatók Winkler Gábor: Sopron építészete a 19. században. Bp., 1988. illetve Kubinszky Mihály: Sopron építészete a 20. században. Szeged – Tatabánya, 2003. c. kötetében.

3. kép: A Haller-villa igényes kovácsoltvas kerítése

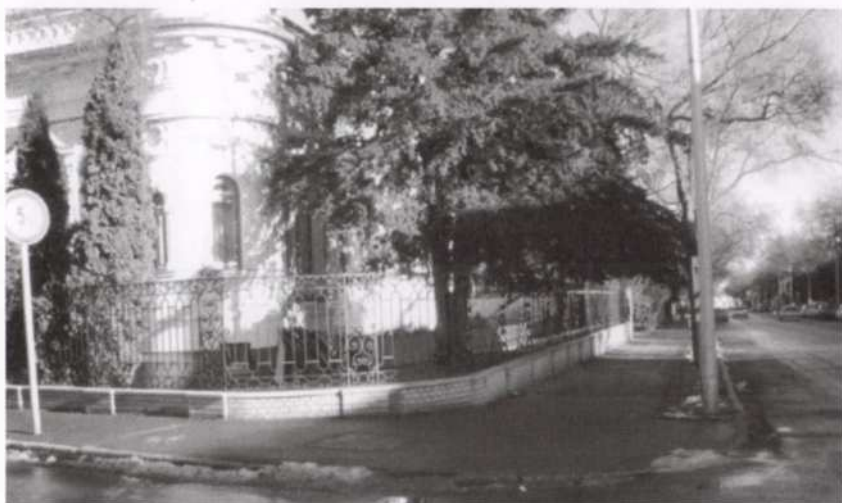

4. kép: Így jelenik meg a Haller-villa az utca felől: egyenesen egy Grimm-meséből

A Kossuth Lajos utca 17. sz. alatti Haller-villa az említett romantikus „festői” irányzat kiemelkedő példája. A sűrű örökzöld fák közül úgy toppan elénk a ház a homlokzati faelemeivel és kúpos tornyával, mintha egyenesen egy Grimm meséből érkezett volna. Tervezője a már említett Otto Hofer, az építés időpontja 1887. A park értékes fái természetvédelem alatt állnak. Ma panzióként működik (3. és 4. kép).

5. kép: A Kossuth Lajos utca harmadik gyönyörű villája a gondosan felújított Stauffer-villa

6. kép: Stauffer-villa felújításakor a régi kovácsoltvas kerítést és kaput is felújították

Kossuth Lajos utca harmadik nagy értéke a 24. szám alatti Stauffer-villa. Tervezője Schneider Márton soproni építész volt, a sarokház 1888-ban épült meg. Néhány éve az eredeti állapotot alapul véve gondos kezek felújították, ma a környék díszje, a Nemzeti Hírközlési Hivatal székhelye. Ne felejtünk pillantást vetni a kovácsoltvas kerítésre és a kapura, amelyet tervezője, a Sopronból időközben eltávozott építész, Viszlai József oly nagy gonddal őrzött meg és állított helyre (5. és 6. kép).

Az egykori Flandorffer-villa ma a Családsegítő intézetnek ad otthont. 1892-ben tervezte Otto Hofer bécsi építész, akinek másik híres alkotása a Deák téri Lenck-ház (ma a Soproni Múzeum néprajzi kiállítása). A historizmus irányzatának e kiemelkedő képviselője soproni rokonsággal bírt, édesanyja Flandorffer-lány volt. A lakóház mellett épült a család pincézete és présháza. A város egyik legnagyobb boltíves pincéje ez, amelyet annak idején maga Ferenc József is meglátogatott. Bejárata ma a Táncsics utca 11. alatt van. Flandorffer Ignác egyébként a századvég egyik legnevesebb városi vezetője volt, nevéhez fűződik többek között a városi gázgyár létesítése, a Soproni Takarékpénztár és a Soproni Városszépítő Egyesület megalapítása (7. és 8. kép).

7. kép: Az egykori Fladorffer-villa a főbejárat felől. A kovácsoltvas kerítést és a kaput az elmúlt évben rendezték felújították, már csak a kapuk fölötti régi lámpák renoválása van hátra.

8. kép: A Flandorffer-villa terasza. Figyelemre méltó a gazdagon és finoman kidolgozott virágdíszes kovácsoltvas korlát.

A három villa kapcsán érdemes felhívni a figyelmet az utca kovácsoltvas kerítésére. Vegyük szemügyre a vasból – igen nehéz munkával készült – ágak, indafonatok, rozetták, levélalakok és virágdíszek, virágos csokrok pazar gazdagságát, az eredeti zá-
rak, kilincsek ötletes és időtálló szerkezeteit és a kapuoszlopokon található régi lámpafejek ízléses és eredeti megoldásait! A Kossuth Lajos utcában látható kovácsoltvas kerítések és kapuk messze földön hirdetik a soproni mesterek munkájának magas színvonalát. Ez a 19. század végén Sopronban virágzó kovácsoltvas-művesség olyan örökség, amellyel többet kellene foglalkoznunk. Értékeinek számbavétele és műemléki védelem alá helyezése, megőrzése nagy adósságunk. Gondoljunk itt a fertői Esterházy-kastély világhírű főbejárati kapujára, az egykori Deák vendéglő, a Soproni Múzeum Deák téri épülete vagy a röjtökmuzsaji Szidónia Kastélyszálló csodálatos kapuira, a Szt. Mihály temető nagykeresztjére, temetőink számolatlan míves sírkerítésére.² A soproni és a Sopron környéki kovácsoltvas-művesség beírta nevét Magyarországon és Európában a kovácsoltvas-művességének történetébe.³

9. kép: A 3. számú lakóépület különleges kovácsoltvas kerítését már helyreállították, csak az eredeti kapuk hiányoznak

² A soproni kovácsoltvas-művességre vonatkozóan az alábbi szakirodalom áll rendelkezésre: Tipity János: Soproni kovácsoltvas emlékek I–III. SSz. 38 (1984), 58–65; 144–151; 251–260.; Uő: Nagycenki és fertői kovácsoltvas emlékek. SSz. 38 (1984), 345–349.; Lakatos István: Múltról mesél a hűség városa. Károlyi Gyula Kiadása. Sopron, 2003.; Csonkaréti Károly: Kovácsoltvas emlékeink. Dunántúli Napló 1985. 05.17.

³ V. ö.: Perekó Károly: Magyarországi kovácsoltvas-művesség. Bp., 1982.; Perekó Károly: Az európai kovácsoltvas-művesség története. Bp., 1984.; Bieber Károly: Kovácsművészet. Bp., 1963.; Gleb Zub: Kovácsoltvas-művesség. Bp., 2002.; Csatai Endre: Cégerek. Budapest, 1971.; Sereg György – Kristófi Ákos: Kovácsművesség. Bp., 2005.

10. kép: A Kossuth u. 7-9. épület a homlokzati felújítás nyomán kellemes benyomást kelt. A porta elbontása után visszaépíthető volna az egykori kapuoszlop és a kovácsoltvas kapuzat.

11. kép: Finoman díszített, indás-leveles-virágdíszes kétszárnyú kapu a 9. számú lépcsőház előtt

12. kép: Sárkányfejes lépcsőházi korlát a Kossuth Lajos utca 9. lakóház földszintjén

A 7-9. szám alatti lakóépület a város jelentős építészeti emléke a szecesszió stílusában. A kovácsoltvas kerítés, a két kapu és a kerítés kőlabazata is igényes munkák. A második lépcsőházba belépve egy fantasztikus sárkányfejes lépcsőkorlátot találunk! Az ötvenes évek stílustalan emeletráépítése által keltett rossz érzéseket feledteti a néhány hónapja elkészült homlokzati felújítás (10-12. kép).

Ám menjünk tovább, és vessünk egy pillantást az óra közelében felújítás alatt álló 3. számú emeletes lakóépületre. Tervezése a híres soproni építész, Schármár Károly nevéhez fűződik. Különlegessége keramittal burkolt utcai homlokzata, a rajta látható kovácsoltvas virágdíszek és kerítés. Reméljük, hogy tulajdonosok a kaput is régi formájában állítatják majd helyre, ahogyan a kerítés már eredeti szépségében pompázik

(9. kép). A másik oldalon a 8. számú ház 1849-ben, az utca egyik első házaként, Hild György tervei szerint épült. A épület utcai szárnya lakás céljára szolgált, hátul pedig a mester kőfaragó műhelye volt. A főbejárati kapu két oldalán felfelé keskenyedő nyolcszögletű kőoszlopokat találunk – kár, hogy a kapu tetejének összekötő eleme már tönkrement. Bepillantva az udvarba láthatjuk, hogy az emeletes műhely kőoszlopok-kögerendás vázszerkezetében szintén nyolcszögletűek a tartópillérek, de különlegesek az emeleti oszlopok közötti mérműves mellvédek is. A lakóház oldalában a falba besülylyesztve egy sárkánygyíkon ülő gyermek kőből készített szobrában gyönyörködhetünk (13. kép).

13. kép: Hild György kőfaragó mester lakóháza és műhelye 1849-ből. Balra a sárkányos kő-szobor

A 20. század építészeti alkotásai közül két épületet lehet kiemelni. A 24. szám alatti épület egykor a Borforgalmi Vállalat irodaépülete volt. Tolnay Lajos Ybl-díjas építész a bejárat ovális kialakításával egy boroshordó nyílására emlékeztet (14. kép). De igényes

munka a 19. számú épület, a Burgenland Bank székhelye is. Az építésztervezőt, Kubinszky Andrást nyilván a szomszédos Haller-villa mesebeli elemei, tornyai ihlették.

Mára alaposan megváltozott a Kossuth Lajos utcának a városban betöltött szerepe. A déli pályaudvaron nem állnak meg a vonatok, az egykor forgalmas iparvágányokat benőtte a fű, az üzemek és gyárak jó része megszűnt, bezárt. Munkakezdés előtt kora reggel nem sietnek és kerekeznek munkások az üzemekbe, gyárakba, délután pedig nem özönlenek vissza százak és százak a városba. A villamos sem csörömpöl az utca szélén a Déliből az Újteleki utca felé. Ehelyett van autó autó hátán Sopronbánfalva, Brennbergbánya és Ágfalva felé. Sétánk végén, pihenésképpen betérhetünk egy kis vörösborért az utca egyik borozójába.

14. kép: A modern építészet jegyében épült a 24. számú ház.
Kerítés itt nem készült, de az ültetett örökzöld fák már az emeletig nőttek.

SOPRONI ARCOK

HEGEDŰS ELEMÉR

A Mária Terézia-rend
soproni lovagjai

A katonai Mária Terézia-rend megalapítása és adományozásának rendje

Kétszázötven év telt el azóta, hogy a hétéves háború során, a kolíni csatamezőn 1757. június 18-án a császári-királyi hadsereg által aratott első, igazán jelentős győzelem után Mária Terézia, a Habsburg Birodalom uralkodója megalapította a róla elnevezett magas katonai kitüntetést. A katonai Mária Terézia-rend az Osztrák Császárság és a Magyar Királyság országainak magas kitüntetése, a vitézséget és hősiességet jelképezte. Érdem alapján, a legkiemelkedőbb haditettek és a kérelem elbírálása után adományozták. Csak a hadszíntéren (csatamezőn) tanúsított teljesítmény alapján lehetett megkapni. A kis fehér kereszt a világ egyik leg többre becsült katonai rendjele volt.¹

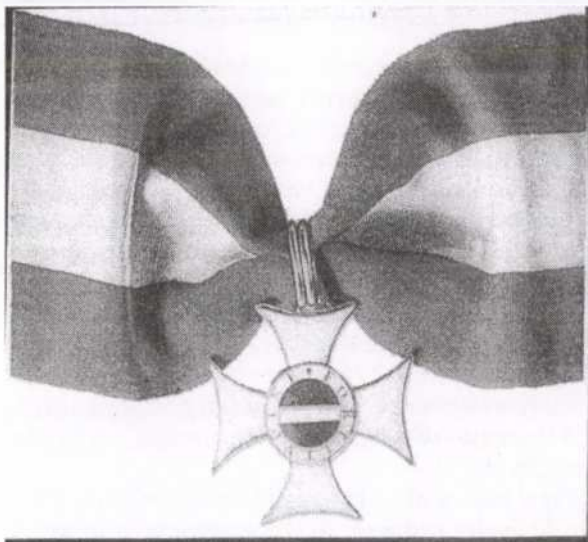
A katonai Mária Terézia Rend alapszabályát I. (Lotharingiai) Ferenc német-római császár utasítására gróf Leopold Josef Daum (1705–1766) tábornagy, teanói herceg készítette, jóváhagyása után Bécsben, 1758. december 12-én tették közvé. Az alapszabály rögzítette, hogy a kitüntetést elnyerheti a Hadsereg valamennyi tisztje, zászlósa, a legalacsonyabtból a legmagasabb beosztásúakig; rangra, vallásra, származásra, vagyona való tekintet nélkül.

Nagykeresztet kaphattak azok, akiknek bátorsága olyan cselekedettel párosult, amely egy fontos hadművelet kedvező, sikeres kimenetelét döntően befolyásolta. Lovagkeresztet kaphatott, aki kimagaslóan bátor cselekedettel arra méltóvá vált. II. József császár 1765. október 15-én középkereszt (parancsnoki) osztály beállításával bővítette a Rendet. A Rend tagjai lehetnek a császári-királyi hadseregben szolgálatot teljesítő, külföldi állampolgárságú tábornokok és tisztje is. II. Ferenc osztrák császár (I. Ferenc magyar király) a Habsburg birodalommal szövetséges országok parancsnokai, tisztjei részére is adományozhatóvá tette. A kitüntetést a kérelmező, vagy jelölt akkor kaphatta meg, ha az elbírálók – a Rendi Káptalan – a leírt, kellően bizonyított tett mérlegelése során olyan határozatot hoztak, hogy az megfelelt az alapszabályban rögzített kívánalmaknak. A végső döntést a Rend Nagymestere mondta ki, aki előzetes javaslat nélkül is adományozhatta a rendi jelvényt. A Nagymester mindig a Habsburg ház feje, az uralkodó volt. A Káptalan a Rend tagjaiból, a korábban kitüntetettek közül állt, működését általában a korrektség jellemezte. Egyes esetekben előfordult, hogy a vitézi tett igazolására nem maradt kellő számú túlélő, aki tanúként szerepelhetett volna, ami megnehezítette a döntés előkészítését.

¹ Makay Ágnes – Héri Vera: Kereszt, érem, csillag. Bp., 2002.; J. Hirtenfeld: Der Militarischer Maria Therezia Orden. Wien, 1858.; Felszeghy Ferenc: Rendjelek és kitüntetések történelmünkben. Bp., 1944.; Sipos Péter: Hűség szolgája az Ő urának. História XV (1993) 11. szám; Kenyeres Dénes: Katonai kitüntetések a magyar történelemben. Kecskemét, 2004.

A katonai Mária Terézia-rend jelvénye, viselése és első kitüntetettjei

A rend jelvénye nyolcszögű, széles végekkel és arany szegéllyel készült, fehérszínű tűzzománccal bevont aranykereszt, közepén pajzs, piros mezőben fehér csík. A pajzs szélén arany betűkkel FORTITUDINI – a vitézségnek – felirat. A hátoldalon az alapító és férje „MTF” összevont monogramja található, melyet babérkoszorú övezi. A kitüntetés szalagja: piros-fehér-piros.

1. kép: A katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztje (Fotó: Katona-gyűjtemény)

A katonai Mária Terézia Rend viselési rendjét a következőképpen szabályozták: A lovagkeresztet a legfelső gomblyukba illesztve, 14 cm hosszú, 40 mm széles szalagon hordták. A parancsnoki (közép) kereszt nyakban, 50 mm széles szalagon viselendő. A nagykereszt 10 cm széles szalagon – jobb válltól bal csípőig –, hordható, ehhez a mell baloldalán viselendő csillag is tartozik, amely a kereszt nagyobb formája. A kereszt mögött a pajzsot zöldre zománcozott babérkoszorú övezi. Hétköznapi viseletnél a vállszalagot nem, csak a csillagot hordták.

Az első két nagykeresztet a Nagymester utasítására már az alapszabály kiadása előtt, a kolíni ütközet után kiadták. A két kitüntetett Lotharingiai Károly Sándor főherceg tábornagy (1712–1780), a császári-királyi csapatok parancsnoka, a királynő sógora, és a már említett gróf Leopold Daum tábornagy, a kolíni csata győztes parancsnoka volt. A rendi jelvények ünnepélyes átadására 1758. április 23-án Bécsben került sor. Nagykeresztet három tábornok, lovagkeresztet 36 tábornok és tiszt kapott. Ez alkalommal kapta a nagykeresztet nádasdi gróf Nádasdy Ferenc tábornagy (1708–1783), a kolíni ütközet lovassági parancsnoka és futaki gróf Hadik András tábornagy (1711–1790), lovas parancsnok, Berlin megsarcolója. Lovagkeresztet kapott galántai herceg Esterházy Miklós tábornagy (1714–1790), gyalogsági parancsnok.

A katonai Mária Terézia Rend elnyerői kérelmezhettk a bárói címet és megkapták a nemességet bizonyító oklevelet, amennyiben származásuk ezt szükségessé tette. A kitüntetés tulajdonosai járadékban részesültek, amelynek kiutalásáról a rend kan-cellárjától értesítést kaptak.

A katonai Mária Terézia Rend kitüntetését négy soproni születésű tábormok kapta meg, akiket az alábbiakban szeretnék bemutatni. Az ütközetekben, csatatereken tanúsított magatartásuk, és katonai tevékenységük, valamint békeidőben végezett munkájuk alapján valóban méltónak bizonyultak rá. Elkötelezettségüket a hadsereg és általában a császári ház iránt – amely kettőjüknél az 1848/49-es Szabadságharcra való szembefordulást is jelentette – életútjuk bizonyítja.

Ternovai báró Stipsicz József lovassági tábormok

Régi magyar nemesi család leszármazottja, őse I. Lipót királytól kapta nemesi oklevelét 1662. szeptember 9-én. Sopronban született 1755. augusztus 15-én, anyja báró Ujvári Josefa, apja Stipsicz Ignác császári-királyi katonatiszt, aki akkor Sopronban teljesített szolgálatot.

Katonai pályafutását iskolai elvégzése után mint kadét kezdte meg a császári-királyi könnyűlovasságnál. 1783-ban ezred-segédtszti kinevezést nyert. Kitűnt Belgrád visszafoglalásánál; 1789-ben már őrnagyként szerepelt az ezrednél. Katonai ismeretei kiterjedtek, széleskörűek voltak. Képzettsége, rátermettsége alapján rendszeresen kapott segédtszti, majd szárnysegédi beosztást tábormokok mellett vagy magasabb törzsekben. Első szárnysegéd volt Károly főherceg, a hadsereg főparancsnoka mellett, később I. Ferenc magyar király katonai törzsében is hasonló beosztást töltött be. 1793-ban alezredesi, 1794-ben ezredesi kinevezést kapott. Ezredesként a Batthyány Károly herceg emlékére felállított könnyű lovasezred parancsnoka volt 1794 és 1797 között.

Az ellenséggel szemben kitűnt személyes bátorságával és megfontolt intézkedéseivel. Neerwindennél 1793. március 18-án az ütközet során két lovas osztállyal megtámadta a tüzérség ellen küldött ellenséges oszlopot és megzavarta az általuk kidolgozott hadmozdulatot, amellyel nagyban elősegítette a győzelmet. Ezen cselekménye után terjesztették fel a katonai Mária Terézia Rend elnyerésére, amelyet a következő évben, 1794-ben kapott meg. 1797-ben tábormoki rangfokozatot kapott. A stockachi ütközetben Károly főherceg hadseregének jobb szárnyát vezényelte, a győztes csata után a vezér legmagasabb megelégedettségét fejezte ki. Felterjesztették a Rend parancsnoki keresztjének viselésére. A kitüntetését ugyan nem kapta meg; viszont 1800-ban altábormogi rendfokozatba léptették elő. Új beosztása az Udvari Haditanácsnál volt, ahol a hadikönyvelés főigazgatójává nevezték ki. 1802-ben a 10. huszárezredhez kapott megbízatást, amelyhez ezredtulajdonosnak nevezték ki. A beosztást 1814-ig töltötte be, ekkor másodtulajdonosi címet kapott, mivel protokolláris meggondolásból az új tulajdonos III. Vilmos porosz király lett.

Tulajdonosi beosztása idején a 10. huszárezred parancsnoka a soproni születésű Schneller András ezredes lett, akit valószínűleg már az 5. könnyűlovasság ezredtől ismert. Leveleiben, melyet a 10. huszárezred parancsnokának írt, biztosítja bizalmáról, és megbízta az altisztek kinevezési jogával. Ezt követően egy újabb levélben a legény-

séggel és az altisztekkel szemben átadja az ú. n. „pallosjogot”; azaz a fegyelmi jogot az ezredparancsnoknak kellett a továbbiakban gyakorolnia.

Részt vett az 1805. évi hadjáratban Ulmnál, és esetenként beosztottak nélkül is gondoskodott a megfelelő ellátásról. A hadjárat befejezése után az újoncozási főigazgatóság vezetését vette át. Az osztrák bárói címet 1806-ban kapta meg, magyar báróságát Liber Regius LXVI. Kötetének tanúsága szerint 1821. február 9-én igazolták. Linz főparancsnoka volt, majd 1809-ben a franciák elleni hadjárat során Károly főherceg, generalissimus törzsében teljesített szolgálatot. Részt vett az asperni, wagrami, és znaimi csatákban. A békekötés után 1811-től Erdélyben lett főhadparancsnok, 1813-tól lovassági tábornok. Az Udvari Haditanácsnál is magas pozíciókat töltött be a hadi ügykezelésnél és a hadi főosztálynál. A szolgálat ellátása a legmagasabb elismerésre tette érdemessé. Birtok-adományként Ternova községet kapta, és ettől kezdve a ternovai előnév viselése is megillette. 50 éves szolgálati jubileuma alkalmával a Lipót Rend nagykeresztjével tüntették ki. Kinevezték az Államtanács katonai szekciójának vezetőjévé is, ezt a beosztást egy évig töltötte be. 1831. szeptember 16-án halt meg, a bécsi vérhas-járvány áldozataként.

Házasságából két leány és egy fiú született. Fia ternovai báró Stipsicz József (1803–1847) császári-királyi ezredesi; unokája ternovai báró Stipsicz József (1846–1920) császári és királyi altábornagyi; dédunokája ternovai báró Stipsicz Károly (1883–1954) magyar királyi vezérkari ezredesi rendfokozatot ért el. Az általa alapított bárói ág leszármazottjai napjainkban is élnek.²

Felsőőri lovag Benedek Lajos Ágost tábornagy

A császári-királyi hadsereg egyik tehetséges vezénylő tábornoka, Johann Joseph Radeckzy tábornagy pártfogoltja Sopronban született 1804. július 14-én. Anyja nemes Dörner Katalin, apja Benedek János András orvos, aki 1804. augusztus 22-én tette le a polgáresküet Sopronban. Komoly páciéntúrát épített ki a városban szolgálatot teljesítő katonatisztek körében, és meglehetősen vagyont gyűjtött össze. Bátyja, Benedek Károly, orvosnak tanult, örökölte apjától a rendelőt, a betegeit. Nővére feleségül ment Walz Antal ulánus őrnagyhoz. A Benedek család Vas megyei nemesek Sopron megyébe átszármazott ága. Nemesi címüket II. Mátyás császártól 1610. június 25-én kapták. A nemesi oklevelet Sopron vármegye 1818-ban igazolta és hirdette ki.

Benedek Lajos iskoláit Sopronban, az evangélikus líceumban végezte, magántanára volt borgáta Szabó József, aki később gazdag soproni polgár lett. A líceum befejezése után Johann Radeckzy gróf altábornagy, Sopron városparancsnoka támogatásával felvették a bécsújhelyi Katonai Akadémia hallgatói közé. Első tiszti rendfokozatát 1823-ban kapta, a 27. Marquis Chasterer gyalogezredhez nevezték ki zászlósnak. Két év múlva előléptették alhadnagynak és áthelyezték a 45. Klopstein gyalogezredhez. A ranglétrán fokozatosan haladt előre: 1831-ben főhadnaggyá, 1835-ben századossá, 1840-ban őrnaggyá léptették elő. Rövid ideig szolgált a vezérkarban, 1840-től a galíciai

² Gudenus János József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. III. kötet. Bp., 1998. 366.

főhadparancsnokságon a katonai vezetésben kapott beosztást mint főhadsegéd. Itt nevezték ki alezredesnek 1843-ban.

A krakkói felkelés leverésében való részvételéért megkapta a Lipót Rend lovagkeresztjét. Ezredesi előléptetése után visszahelyezték Itáliába, átvette a 33. Gyulai Ferenc gyalogezred parancsnokságát. Radetzky tábornagy parancsnoksága alatt hamarosan dandárparancsnoki beosztással bízták meg. Részt vett az 1848. május 29-i ütközetben Curtanone mellett, tevékenysége alapján elnyerte a katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjét, melyet még ez év során mellére tűzhetett. Dandárával ott volt a mortarai, majd a novarai csatatereken is. 1849. április 4-én tábornokká léptették elő, és kitüntették a Lipót Rend parancsnoki keresztjével. A novarai győzelemben játszott szerepe után Albrecht főherceg elküldte neki apjának, Károly főherceg, generalissimusnak az aspérni győztes ütközetben viselt kardját.

Mészáros Lázár magyar hadügyminiszter 1848. májusban, majd megismételve júniusban levélben meghívta Magyarországra, felajánlotta a leendő honvédség parancsnoki tisztségét. Az ajánlatot mindkét esetben elutasította. Magyarországra 1849. áprilisban vezényelték át, dandárával a császári oldalon vett részt a június 29-i győri és a július 2-i és 11-i komáromi ütközetekben. A dandárban a 2. Károly-Lajos könnyű lovasezred ezredesi és őrnagyi osztálya (parancsnok: báró Eduard Bersina von Siegenthal ezredes), a 12. vadász-zászlóalj, a Konstantin landwehr zászlóalj, a 4. Hoch und Deutschmeister 1-es és 2-es zászlóalja, három tüzéruteg és egy hidász század kapott beosztást. Haynau tábornagy felkérte a hadsereg vezérkari főnöki beosztására is, de ezt nem fogadta el, megmaradt dandárparancsnoknak. Hadtestével Temesvár felé vonult, és ott volt az augusztus 3-i újszegedi, és az augusztus 5-i szőregi ütközetekben, ahol megsebesült.

Sopron város a Szabadságharc leverése után azonnal, 1849. október 2-án díszpolgárságot adományozott Benedek Lajosnak. Arra nincs adat, hogy a kitüntetett személyesen részt vett volna a közgyűlésen.

Sebesüléséből való felgyógyulása után a 2. itáliai hadsereg vezérkari főnöke, ezt követően Galíciában a IV. hadtest parancsnoka, majd újra Itáliában a 8. hadtest parancsnoka. 1852. október 26-án altábornagy lett. Hadtestének élén 1859-ben részt vett az itáliai háborúban, a franciák és piemontiak ellen. Teljesítménye alapján kiérdemelte október 17-én a katonai Mária Terézia-rend parancsnoki keresztjét. Még ez évben, 1859. november 27-én, tábornagyi rendfokozatba lépett elő. A bárói címet nem kérte, hivatalból pedig nem kapta meg. A császár kinevezte vezérkari főnöknek, és beosztották a tábornokokat felülvizsgáló bizottságba. Ennek során összeütközésbe került a főméltósági címeket viselő tábornokokkal. 1860. április 19. és október 20. között Magyarország kormányzója volt, ezt követően Lombardia-Velence főparancsnokává nevezték ki. A Lipót Rend nagykeresztjét 1862. június 14-én kapta meg. „A császár első katonája” címmel emlegették.

1866. áprilisában a poroszok ellen készülõ hadsereg főparancsnokává nevezték ki, bár egészségügyi problémáira, felkészültsége hiányosságaira és a cseh hadszíntér ismeretének hiányára hivatkozva tiltakozott ez ellen. Albrecht főherceg tábornagy hosszabb rábeszélése után, bár továbbra is hangoztatta kétségeit, elvállalta a császári királyi hadsereg nagyobb részének parancsnoki beosztását. Az Északi hadsereg hét

gyalogos hadtestből – parancsnokai: két főherceg, három gróf és két báró –, öt lovas hadosztályból, nagy létszámú tüzérségből, valamint a szövetséges szász hadtestből állt. A vereséggel végződő első ütközetek után kérte a császárt, hogy kössön békét, de a königrätzi csatával elveszett a háború is. A visszavonulást még megszervezte, a hadsereget aránylag rendben adta át Albrecht főherceg tábornagnak.

A vereség után leváltották, hadbíróság elé állították, vállalnia kellett a teljes felelősséget. A hadbíróági eljárást a császár leállította, a táborszernagy nyugdíjba került, Grazba kellett visszavonulnia. Grazban naplóját rendezte, emlékiratát készítette. 1881. április 27-én halt meg, a Leonard Friedhof-ban temették el. Özvegyének csak Albrecht főherceg és Bismarck porosz kancellár fejezte ki részvétét. Végrendeletében leírta, hogy az Albrecht főhercegtől kapott kardot a küldőjének, kitüntetéseit pedig az adományozónak küldjék vissza. Naplóját, emlékiratait Albrecht főherceggel folytatott beszélgetések után özvegye megsemmisítette.

Benedek Lajos táborszernagy született harcász, tehetséges, csapatvezetéshez értő tábornok, igazi katona volt. Hadvezér azonban nem volt, nem tudott ellentmondani. Sodorta jelszava: „hűség a hazához, a császári házhoz, a hadsereghez, az egyházhoz, a szeretett nőhöz”. Születésének 200. éves évfordulóján, 2004-ben sírjára osztrák és magyar hagyományörző szervezetek koszorút helyeztek el.

Báró Ottinger Ferenc altábornagy

A császári-királyi hadsereg egyik legkiválóbb, magas katonai beosztásba jutott lovas-tisztje 1793. szeptember 28-án született Sopronban. Anyja Has Franciska, apja Ottinger József sörfőző mester, aki Sopronban 1793. augusztus 22-én tett polgáresküt, 1805-től külső tanácsstag volt.

Ferenc iskoláit Sopronban végezte, majd 1809-ben beállt hadapródnak az 5. Radetzky huszárezredbe. Innen helyezték át 1813 áprilisában a 8. Kienmayer altábornagy huszárezredbe, ahol alhadnagynak nevezték ki Franz Bubna von Warlich ezredes parancsnoksága alá. Néhány héttel később főhadnaggyá léptették elő. Az itáliai harcokban bizonyította rátermettségét, bátóságát. Piacenzánál több rohammal vert szét egy ellenséges osztagot, kiszabadítva a 8. vadász-zászlóalj fogságba esett egyik századát, Pármánál pedig a rábizott fél századdal nagyobb erejű ellenséges lovas-századot támadott meg. Komolyan megsebesült, hét hónapig tartózkodott kórházban. 1821-ben részt vett a Nápolyi Királyság ellen indított hadjáratban. Rendszeresen vezetett lovasportyákat az ellenséges állások, az ellenség mögötti terület megfigyelésére, az ellenség utánpótlás zavarására. Az ezred parancsnokai és a vezénylő tábornok több alkalommal fejezte ki elégedettségét vele szemben.

A béke időszakban ezrednél iskolát vezetett, ahol lovaglást, vívást, felderítést, te-reptant oktatott. A tisztí ranglistán szépen haladt előre. 1825-ben kapitány, 1834-ben őrnagy, 1837-ben alezredes lett az ezrednél. 1840-ben ezredesi kinevezést kapott, ezzel egyidejűleg az 1. császári huszárezred parancsnokságával bízták meg. Az ezredparancsnoki tisztséget hat évig töltötte be, amikor tábornokká nevezték ki és a budai dandárparancsnoki beosztást is megkapta. Elöljáró hadosztályparancsnoka báró Moricz Boienburg altábornagy volt.

1848. április 20-án gróf Batthyány Lajos miniszterelnök kinevezte az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnökének; felajánlották neki a hadügyminiszteri posztot is, de nem fogadta el. Ezt követően a Dráva vonalon álló sorkatonaság parancsnoki beosztását kapta meg. A Jelačić altábornagy által vezetett császári katonák ellen azonban nem akart harcolni, ezért 1848. augusztus 10-én felmentését, nyugállományba helyezését. Az elbírálásig Sopronba utazott rokonaihoz. Mészáros Lázár hadügyminiszter javaslatára kinevezték Kőszegre dandárparancsnoknak, de ezt a beosztást nem foglalta el. Ehelyett jelentkezett a császári hadsereg Jelačić által irányított hadtesténél, ahol 1848. október 10-től lovasdandár-parancsnoki beosztást kapott Ebbe a dandárba tartozott a 6. Wallmoden vértés ezred parancsnoka, Fejérváry József ezredes, és a 7. Hardegg vértés ezred parancsnoka, Stauffer Ádám ezredes is.

1848. december 28-án és 30-án két nap alatt két komoly győzelmet aratott a császári oldalon – a Szabadságharc serege ellen. Először Bábólnánál a Görgey hadtest utóvédjén ütött rajta, majd Móránál a Perczel Mór tábornok által vezényelt hadosztályt futamította meg. Ekkor állapították meg róla Görgey tábornok törzsében: „ein Mordskerl dieser Ottinger” (fenegyerek ez az Ottinger). Pest és Buda bevétele után Szolnokot is birtokába vette. Részt vett Cegléd mellett az 1849. január 21-i és január 25-i, valamint a március 5-i szolnoki és az április 6-i isaszegi ütközetekben is. 1849. április 30-án altábornaggyá lépett elő és lovashadosztályt vezényelt, Jelačić altábornagy hadtestében Kátynál június 7-én újra győztes csatát vívott.

A móri ütközetben aratott győzelem elismeréseként 1849. július 29-én megkapta a katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjét, ezt követően 1851. február 27-én az oszt-rák bárói címet. A Vaskorona Rend II. osztály, a Lipót Rend lovagkereszt, a Katonai Érdemrend tulajdonosa. Kinevezték az Íjász testőrség – Arcière Leibgarda – főhadnagyának, az 1. császári huszárezred másod-tulajdonosának. Nyugdíjazása előtt 1866-ban a Lipót Rend parancsnoki keresztjét adományozták részére. Bécsben halt meg 1869. április 8-án; megérte, hogy fiát, báró Ottinger Gusztávot 1867-ben a 4. Edelsheim-Gyulai huszárezred parancsnokává nevezték ki. Síremléke Bécsben, a Zentralfriedhofban áll.

Báró Ottinger Ferenc altábornagy a császári hadsereg határozott, kezdeményező, tapasztalt lovastisztje volt, ezen tulajdonságai személyes bátorsággal és feltétlen császárhűséggel párosultak. Az általa vezetett ezredek bíztak benne, a lovasságot, a lovas taktikát jól ismerő parancsnokot ismerték meg személyében.

Báró Lehár Antal vezérőrnagy

Sopronban született 1876. február 21-én. Anyja Neubrant Krisztina, elmagyarosodott német családból származott. Apja katona-karmester, aki pályafutása során mintegy húsz alkalommal költözött a Monarchia különböző helyőrségeibe. Testvére, Ferenc kivételes tehetség, az operett-irodalomban alkotott páratlan életművet.

Lehár Antal a katonai pályát választotta, Pozsonyban, Prágában tanult, majd a bécsi császári és királyi gyalogos hadapród-iskola növendéke lett 1889 és 1893 között. Az iskola elvégzése után zászlós, ezt követően 1894. november 1-én hadnagy kinevezést kap. 1897 és 1899 között a Hadiiskolában tanult, ahol „jó” eredménnyel végzett. Az iskolán 1889-május 10-én főhadnagyi rendfokozatba lépett elő.

Különböző helyőrségekben teljesített vezérkari és csapat-tiszti szolgálatot, és a hadsereg lövész kiképző iskoláján is oktatott. 1902. május 1-én százados lett, majd 1913. november 1-én őrnagyi rendfokozatba léptették elő. A mozgósítás során 1914. augusztusában a pozsonyi 13. honvéd népfelkelő gyalogezred II. zászlóaljának parancsnoka lett a galíciai fronton. Egy saját kezdeményezésű, 1914. szeptember 2-án Opole mellett végrehajtott jól sikerült haditettéért felterjesztésre került a katonai Mária Terézia Rend kitüntetésre, a melyet a káptalani döntés és nagymesteri jóváhagyás után 1918. augusztus 17-én megkapott. Ekkor már ezredesi rendfokozatban volt – 1918. május 1-jén lépett elő – és az újonnan szervezett 106. gyalogezred parancsnokaként szolgált. Az ezred indulóját testvére, Lehár Ferenc szerezte. Előzőleg kitüntették a Tiszti arany vitézségi éremmel is, amelyet szintén a Rend Káptalanja illetve Nagymestere adományozott. A Tiszti arany vitézségi érem átvétele után 1918. július 30-án Bécsben osztrák nemesi címet is kapott, majd kérésére 1918. október 17-én az osztrák bárói címet is elnyerte. A katonai Mária Terézia-rend elnyerése után köszöntötték a fronton az előjárói és a hátszágából, többek között Sopronból is.

A háború végén ezredével az isonzói fronton szolgált, részt vett a piavei harcokban. A front összeomlása után az ezred teljes fegyverzettel Magyarországra került vissza. Szombathelyen hadosztály, majd körletparancsnok lett. A visszahozott ezred, mely a szombathelyi 83. ezred III. és IV. zászlóaljaiból, valamint a soproni 76/III. zászlóaljból állt össze, hazatérése után leszerelt, így a körletparancsnoki tevékenysége az új katonai erő szervezésével telt el. A szombathelyi hadosztály 1919. őszén legnagyobb létszámú, legjobban felszerelt seregteste volt a Nemzeti Hadseregnek. Az 1919. november 14-i budapesti bevonuláson a szombathelyi zászlóaljat személyesen vezette, a piavei induló – volt ezrede indulójának – zenéjére.

A hadosztály tisztjeitől 1920. január 1-én díszkardot kapott ajándékba. Markolatán ezüst dombormű a piavei támadás és a budapesti bevonulás ábrájával. A kard hüvelyén a bárói címer, a Mária Terézia-rend és a Tiszti arany vitézségi jelvénye, a pengére Moson, Sopron, Vas és Zala vármegyék címerei voltak rávésve. A második királypuccs idején IV. Károly mellé állt, aki 1921 októberében vezérőrnaggyá nevezte ki. 1921-ben részt vett IV. Károly által szervezett király-puccsban. A királypuccs leverése után kilépett a Nemzeti Hadseregből. Először Münchenbe szökött, majd innen Bécsbe tért vissza. Bár felesége, Magerle Emília, tehető bécsi családból származott, anyagilag mélyponton voltak. Testvérétől alig kapott segítséget, mivel a feleségek között nem volt egyetértés. Berlinben telepedett le, ahol egzisztenciát teremtett magának: az osztrák zeneműkiadók, zeneszerzők jogvédelmét látta el.

1938 után visszatért Bécsbe. Élete végén a háborús sebesülései okoztak gondot számára. Az elszenvedett tizenkét sebesülés közül a láb-sebe bizonyult a legsúlyosabbnak, amely vérmérgezést is okozott az 1920-as évek elején, és emiatt hosszabb ideig volt kórházban. Utolsó éveit toloszékben töltötte és testvére tárgyi hagyatékát gondozta. 1962. november 12-én halt meg Bécsben (Nussdorf), a helyi temetőben felesége mellé temették el.

Százharminc évvel ezelőtt, 1877. szeptember 25-én született Németh Sámuel, aki 1922-től a Soproni Evangélikus Líceumnak tanára, majd 1931-től 1939-ig igazgatója volt. Nyugalomba vonulása után is még éveken keresztül sokak által tisztelt és szeretett alakja volt városunknak. 1951-ig görögöt tanított az Evangélikus Teológián, iskolai és társadalmi funkciókat is vállalt, de idős korában ideje legnagyobb részét a Líceum iskolatörténete kutatásának szentelte.

Idén, amikor a Berzsenyi Dániel Evangélikus Gimnázium (Líceum) fennállásának 450 éves évfordulóját ünnepli, illendő megemlékeznünk Németh Sámuelről, aki az iskola két világháború közötti időszakának meghatározó egyénisége volt, ugyanakkor 1922 előtti felsőlövői működése révén a dunántúli evangélikus közép fokú iskolák fejlesztésében is meghatározó szerepet töltött be (1. kép).

kép. Németh Sámuel

Németh Sámuel a Győr megyei Kispécen (ma: Kajárpéc) született tanítói családban. Az akkori szokásnak megfelelően, hat elemi elvégzése után 1889-ben lett a soproni Líceum tanulója, ahol 1897-ben tett érettségi vizsgát. Diákkorában az iskolai önképzőkörben, azaz a Magyar Társaságban aktívan tevékenykedett, irodalmi dolgoza-

* A Szerkesztőség – a beköszöntő írás mellett – e tanulmánnyal és Németh Sámuel kötetének recenziójával tiszteleg a Líceum fennállásának 450. évfordulója előtt.

tokat írt, fizikai pályamunkájával díjat nyert. VIII. osztályos korában önálló szerkesztője lett az iskola gyorsíró köre által szerkesztett Soproni Gyorsíró című, havonta megjelenő diáklapnak (annak 23. évfolyamát szerkesztette). Ebben lehetősége nyílt néhány ifjúkori tanulmányának megjelentetésére is – gyorsírással.

Érettségi után az akkor a líceum mellett működő Teológiai Akadémián, majd a Greifswaldi Egyetemen folytatott teológiai tanulmányokat, ahol 1901-ben lelkészi oklevelet nyert. Ekkor úgy döntött, hogy továbbképezi magát. A Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem, majd a Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészeti Karán végzett tanulmányai befejeztével 1904-ben szerzett magyar-latin szakos tanári oklevelet. Ehhez később még a görög nyelvi képesítést is megszerezte.

1903-ban a felsőlövői evangélikus gimnázium és tanítóképző tantestülete megválasztotta tanáranak. Felsőlovő (ma Oberschützen, Burgenland) a Vas megyei felsőöri járás egy kis faluja volt, teljesen németajkú, evangélikus lakossággal. 1845-ben az ottani lelkész, Gottlieb August Wimmer tanítóképző iskolát, majd egy évvel később abban latin osztályt is alapított. A kis faluban az iskola megerősödött, 1893/94-ben 100 férőhelyes internátus épült hozzá, 1900-ban egy évig Móra Ferenc is tanított itt. Németh Sámuel három évi működése után, 1906-ban a felsőlövői iskolák igazgatója lett. Legfontosabb feladatának a gimnázium számára egy külön épület építését tekintette. Nem kis utánajárásának többszöri elutasítás után meglett az eredményt, 1908-ban a Pénzügyminisztérium, illetve a Közoktatási Minisztérium 800.000 korona támogatást ítélt meg a felsőlövői új gimnáziumi épület megépítésére. 1911. október 18-án Gyurátz Ferenc püspök avatta fel az új épületet. Ezzel egyidőben kettévált Felsőlovőn a gimnázium és a tanítóképző. Németh Sámuel a gimnázium igazgatója lett. A Magyar Állam az iskola fenntartásához évi 44.000 korona támogatással járult hozzá. Erről Németh Sámuel az alábbiakat írta:

„Intézeteink történetében az 1911/12-es iskolaév nemcsak azért említésre méltó, mert a Főgimnázium új épületét fel tudtuk avatni, hanem azon rendelkezés alapján is, amelynek értelmében a Főgimnázium és a Tanítóképző az 1912/13-as iskolai évtől kezdődően teljesen különváltak. Eddig az igazgatóság és a tanári testület közös volt, bizonyos tantárgyakat a főgimnázium és a tanítóképző diákjainak közösen tanítottunk, és az új épületbe való beköltözésig a két intézmény épülete is közös volt. A két intézmény szétválasztásának fő oka az a szerződés volt, amelyet a főgimnázium az állammal az évi szubvenció tárgyában megkötni szándékozott.”

A fenti idézet a Felsőlovői Gimnázium fennállásának 125. évfordulójára, 1971/72-ben megjelent ünnepi megemlékezésében (Festschrift) olvasható.¹ Ez a kiadvány, valamint az iskola fennállásának 140. évfordulójára 1985/86-ban kiadott 300 oldalas emlékkönyv² meleg szavakkal méltatja Németh Sámuel igazgatói munkásságát, és azt az előrelátó nagyvonalúságot, amellyel a gimnázium új épületét megtervezték. Az emlékkönyv szerint „Az 1911-ben elkészült főépület maximálisan 250 tanuló számára

¹ Festschrift des Bundesgymnasiums und Bundesrealgymnasiums Oberschützen anlässlich der 125-Jahrfeier. Oberschützen, 1971/72. 26 (a továbbiakban: Festschrift Oberschützen 1971/72).

² Ág.hiv. evang. Főgimnázium Felsőlovő; Evang. AB Obergymnasium Oberschützen; Evang. Real-gymnasium AB Oberschützen; Staatliche Oberschule für Jungen Oberschützen; Bundesgymnasium Oberschützen: 140 Jahre Bundesgymnasium und Bundesrealgymnasium Oberschützen, 1985/86, 104.

nyolc osztályteremmel és öt külön tanteremmel (torna, rajz, zene, természetrajz és fizika/kémia) épült meg.” Dr. Kamondy Zoltán megemlékezésében³ tágas, világos termekről, emelkedő padsorokkal ellátott külön fizikai és természetrajzi előadókról, rajzteremről, tornateremről, valamint arról emlékezik meg, hogy az iskolának saját vízvezetéke is volt. A felsőlövői gimnázium új épületszárnyal csak 60 évvel később, a 70-es évek elején bővült (2. kép).

2. kép. Az ág. h. ev. főgimnázium épülete Felsőölvön, megnyílt 1911-ben

Az említett német nyelvű jubileumi kiadványok hangsúlyozzák az oktatási színvonal emelkedését is Németh igazgatása alatt. A Festschrift felsorolja az 1911/12 tanévben a tizenhét gimnáziumi tanár nevét és szakjait, és ehhez az alábbi kommentárt fűzi: „A tanárok és azok szakjainak összeállítása azt mutatja, hogy kis kiegészítéssel – pl. görög helyett angol – ez a tantestület most is képes lenne az oktatást egy mai iskolában elvégezni. Az ebben a tanévben elfoglalt épület még ma is, későbbi hozzáépítések nélkül szolgálja a mostani gimnáziumot, noha a tanulók száma azóta megsokszorozódott. Ez mutatja, hogy akkoriban milyen messzelátóan építkeztek. Az épület, amelynek idén ünnepezzük a 60. születésnapját, a szombathelyi Müller Ede építész tervei szerint készült el. Fenti tanévben 8 osztályban 176 tanuló tanult. Ebből 89 ág. h. evang., 16 helvét h. ref., 56 róm. kat. és 15 izraelita hitvallású volt. 123 diák magyar, 49 német és 4 szláv anyanyelvű volt.”⁴

A fenti statisztika híven tükrözi a felsőlövői gimnázium helyét a dunántúli evangélikus középiskolák sorában. Ekkor a Dunántúlon három evangélikus gimnázium létezett, a soproni, a felsőlövői és a bonyhádi. A felsőlövői, internátussal rendelkező iskola növendékei főleg Vas és Zala megye vidéki evangélikus családjaiból verbuválódnak.

³ Dr. Kamondy Zoltán visszaemlékezése Németh Sámuel 90. életéve alkalmából. (Kézirat, 1967.).

⁴ Festschrift Oberschützen 1971/72, 17–18.

tak. Ennek példája a Kemenesaljáról származó Dr. Kamondy Zoltán, a soproni líceum későbbi tanára. Az iskola fejlesztésére a minisztériumnak benyújtott beadványokban Németh Sámuelnek három fő érve volt. Középiskolai tanulási lehetőséget kívánt biztosítani egyrészt a délnyugat-dunántúli evangélikus falusi intelligencia gyermekei számára, másrészt a Felsőölvő melletti Felsőőr környéki magyar sziget (az Őrvidék) fiataljainak, harmadrészt a környék németajkú, de a magyar hazához hű diákjainak. Ezt egészítette ki a tanítóképzőnek az önállósodás általi megerősödése, ahol a határmenti németajkú lakosság számára németül és magyarul egyaránt tudó tanítókat képeztek. A tanulóknak fent közölt anyanyelvi és vallásfelekezeti megoszlása igazolja Németh Sámuel érvelését.

Mind a 125. évfordulóra kiadott Festschrift, mind a 140. évi jubileumi emlékkönyv közli Németh Sámuel fényképét és rövid életrajzát; a Festschrift „Motto” cím alatt, előszóként közli 1972. március 18-án kelt köszöntését is.

1921. december 14-én a népszavazás eredményeként Sopron és a környező nyolc falu magyar maradt, ámde az elcsatolásra ítélt nyugat-magyarországi területeket a magyar kormány kiűrtette. Moson, Sopron és Vas megye nyugati részei Ausztriához kerültek, így Felsőölvő is. Jelen írás szerzőjének édesapja, aki szintén a felsőlövői gimnáziumban tanított, elmondta, hogy a tanárok nagyon elbizonytalanodtak. Nemcsak a Magyarországtól való elszakadás váltott ki félelmet, hanem az is, hogy az erősen katolikus Ausztriában egy ilyen kis faluban, amelyben a lakosok száma mindössze 1200 körül mozgott, az ausztriai Evangélikus Egyház fenn tudja-e tartani ezt az iskolát. Ausztriában a belpolitika akkor sokkal labilisabb volt, a Németországhoz való csatlakozás (Anschluss) kérdése is napirenden volt. Ezért a tanári testület több tagja is mérlegelte Felsőölvő elhagyását és a Csonka-Magyarországra való átköltözést. Ennek megvalósulását azonban nem egyedül a hazafias érzelmek döntötték el, hanem az, hogy ki hol tudott a megkisebbedett országban tanári álláshoz jutni.

Németh Sámuel számára ez a lehetőség régi iskolájában, a soproni Evangélikus Líceumban nyílt meg. Rajta kívül még négy tanár tudott állást szerezni Magyarországon. Ezek közül Legányi Dezső is Sopronba került, az állami kereskedelmi iskolába, amelynek az 1930-as években igazgatója is lett.

A felsőlövői iskolák végül is nem szűntek meg, német tanítási nyelvvel folytatni tudták működésüket. Ennek egyik oka talán az is lehetett, hogy az 1921 végén megalakult Burgenlandban csak egyetlen gimnázium és tanítóképző volt, a felsőlövői. Persze azok a célkitűzések, amelyek alapján Németh Sámuel a felsőlövői gimnázium (és tanítóképző) fejlesztésére az állam és az evangélikus egyház támogatását megszerezte, és amelyek megvalósításán 1921-ig eredményesen fáradozott, Felsőölvő elcsatolása után elveszítették realitásukat. Ennek ellenére a felsőlövői iskolákban – az 1971-es és 1985-ös kiadású visszatekintések tanúsága szerint is – sok minden fennmaradt abból az oktatói-nevelői szellemiségből, amely az iskolát Németh Sámuel vezetése alatt áthatotta. Ezért is volt nagy öröm számára, amikor a 125. éves évforduló alkalmából felkereste és köszöntötte a felsőlövői iskola küldöttsége az akkor már 94 éves Németh Sámuel és felkérte egy rövid írásbeli visszaemlékezés megírására.

Jelen írás szerzője feleségével 1988-ban meglátogatta a felsőlövői gimnáziumot. Az épületbe belépvé mindjárt két márványtáblán akadt meg tekintetük. Az egyik az is-

kolai igazgatók névsora és működésük évszáma olvasható 1921-ig, ezt a sort Németh Sámuel (1906–1921) neve zárta. A másik tábla Móra Ferenc működését megörökítette meg. Az emeleten az igazgatói iroda előtti folyosórészen meglátták az 1921-es tanári testületről készített csoportképet is, amelyen édesapámat is felismertem. Az igazgató nagyon barátságosan fogadott és megajándékozott az iskola fennállásának 140. évfordulójára megjelent emlékkönyv dedikált példányával.

Németh Sámuel részére 1922 egyfajta cezúrát jelentett. El kellett hagynia eddigi működésének színhelyét, Felsőölvőt, fel kellett hagynia tizenöt és fél éven keresztül folytatott iskolavezetési és iskolaszervezési tevékenységével. Ami megmaradt: a tanári működés egy új helyen, új körülmények között. A változásban, az újrakezdésben azonban nagy segítséget jelentett, hogy egykori iskolájába, a Soproni Evangélikus Líceumba került vissza, tehát nem egy általa teljesen ismeretlen helyre. A következő közel tíz esztendő alatt elsődleges feladata a tanítás és a nevelés volt. Ennek méltatására álljon itt két egykori tanítványának, később tanártársának visszaemlékezéseiből vett idézet. Dr. Kamondy Zoltán így fogalmazott: „Nem osztályozott bennünket soha. Felesleges lett volna ez önára. Ismerte ő diákjait minden hibájukkal, gyarlóságukkal együtt. Intő, nevelő szavai most is fülembé csengenek.... Nem hallottuk őt soha kiabálni, erre neki nem volt szüksége, egyetlen szava elég volt a fegyelmezésre.”⁵ Pröhle Jenő így emlékezett vissza: „A diákok közt nem zordon fegyelmezés vagy apró módszerbeli fogások, hanem a tömörre fogott, világos magyarázat és az ezen átszüremlő olymposi derű tartott rendet. A tanítás során, de különösen a periódikusan visszatérő iskolai ünnepeken sohasem állott velős mondanivaló nélkül hallgatni elé, cicoma nélküli, nemes retorikával, gondolatait gonddal ötvözve és belső ragyogásúvá csiszolva mondta a magyarság és a humanitás örök üzenetét.”⁶

A tanítás mellett a líceumban már 1922-ben rábízták az iskolai könyvtár gondozását. Ez a nagyértékű muzeális könyvtár, amelynek létrejötté már a 17. század közepén Zuana Menyhért polgármester, iskolafelügyelő és Lang Mátyás adományaira, illetve gyűjtésére vezethető vissza,⁷ Németh Sámuel számára iskolatörténeti kutatásainak lehetőségét nyitotta meg. Felmérte a könyvtár ritkaságait és iskolatörténeti kiállítást rendezett, ahol a könyvtár birtokában levő olyan különlegességeket is bemutatott, mint Berzsenyi Dániel hegyeskissomlyói bizonyítványa, vagy Melancthon egy kéziratos bejegyzése. A líceum történetéről a könyvtárban fellelhető anyag kiegészítése céljából nagy szorgalommal gyűjtött adatokat a helyi és a budapesti levéltárakban, valamint az egyházi irattárban. Eleinte az iskola egy-egy neves diákjáról, tanáráról (Fridelius János, Hajnóczy Dániel, Ribini János, Wietorisz Jonathán) illetve azok munkásságáról állított össze tanulmányokat. Később, amikor egykori osztálytársa, Heimler Károly megindította a Soproni Szemlét, Németh Sámuel számára megnyílt helytörténeti és iskolatörténeti vizsgálatairól szóló tanulmányainak publikálási lehetősége is. A Soproni Szemle 1937 és 1943 közötti évfolyamaiban Németh Sámuel tizenkét tanulmány jelent meg, az 1955-ben újra indított folyóiratban további négy (lásd a Függelék). 1937 és 1944 között tagja volt a Soproni Szemle szerkesztőbizottságának is.

⁵ Dr. Kamondy Zoltán visszaemlékezése Németh Sámuel 90. életéve alkalmából (Kézirat, 1967.).

⁶ Pröhle Jenő Németh Sámuel temetésén, 1975. október 20-án elmondott beszéde (Kézirat, 1975.).

⁷ Pröhle Jenő: Németh Sámuel (1877–1975). SSz. 30 (1976), 72–75.

Mint öregdiák, Németh Sámuel tevékenyen részt vett a Líceumi Diákszövetség működésében, amelynek 1927-ben titkára is lett. A Diákszövetség létrehozása Hetvényi Lajos vallástanár nevéhez fűződik, aki a szervezet segítségével az első világháború alatt egy diákotthon megépítésére kívánt adományokat gyűjteni. Az 1918-ban megalakult Diákszövetség a Diákotthont már 1927-re meg akarta nyitni. A háborút követő pénzüromlás az összegyűjtött alapok értékét erősen lecsökkentette, ezért a Diákotthon megvalósulása késett. Németh Sámuel a Diákszövetségben a tevékenységi kör kiterjesztésén is munkálkodott. Miután a kormány 1927-től kezdve évi 18.000 pengőt biztosított (a tervek szerint 35 évre) a diákotthon megépítésére és fenntartására, a Diákszövetség korábbi legfőbb célkitűzésének terhe kikerült programjából. Németh 1929-ben a diákotthon berendezésére hirdetett gyűjtést, javasolta a jóléti intézmények alapjainak, az ösztöndíj-alapoknak, az ifjúsági egyesületek alapjainak feltöltését, valamint a szegény sorsú diákoknak és a líceumban végzett diákok egyetemi tanulmányainak ösztöndíjjal történő támogatását. 1931-ben Hollós János igazgató, a Szövetség pénztárosának váratlan halála után a pénztárosi teendőket is magára vállalta. 1932-re, az iskola fennállásának 375. évfordulójára egyetemes találkozót szervezett.

A líceum tanári testülete 1931-ben, Hollós János halála után Németh Sámuelt választotta meg igazgatónak. A választást a püspök és a tanügyi főigazgatóság egyaránt jóváhagyta. Az iskola igazgatása mellett a Diákotthon építésének ügyintézése is Németh Sámuel feladatává vált. Fáradhatatlan aktivitásának köszönhetően az építkezés 1933-ban elkezdődött és a Diákotthon 1934. szeptember 21-én felavatásra került. A modern épület 50 internátusi tanuló számára adott elhelyezési lehetőséget (3. kép). Magassy Sándor a diákotthont ismertető leírásában azt olvashatjuk: „Biztosítja 50 internátusi tanuló lakását, teljes napi (ötszöri) étkezését, tanulmányi, pedagógiai, orvosi és fogorvosi felügyeletét, fűtését (központi fűtéssel), világítását, mosását, fürdését. Van benne 20 nagyobb fiú részére öt kisebb szoba és 30 kisebb fiú részére egy közös dolgozóterem és két közös hálóterem, továbbá egy nagy társalgóterem.”⁸ A diákotthon későbbi bővítése is tervbe volt véve, ámde a II. világháború ezt nem tette lehetővé, az 1944. december 6-i bombázás során az épület súlyos károkat szenvedett. A helyreállított, majd kibővített épületben ma evangélikus általános iskola működik.

Már igazgatóként – a Diákszövetség támogatásával – megszervezte a tehetséges szegény tanulók gimnáziumba juttatását. Ez a mozgalom néhány év múlva Falusi Tehetségmentés néven országossá fejlődött. 1936-ban, Berzsenyi Dániel halálának 100 éves évfordulójára emléktáblát helyeztetett el az iskola homlokzatán. Ugyanebben az évben készült el Kis Jánosnak, a Líceumi Magyar Társaság megalapítójának az emléktáblája is. Az anyagi alapot ezekre a Diákszövetség gyűjtése teremtette meg. Az emléktáblák öntését Merész Károly rajztanár tervei alapján Renner Gusztáv és Kálmán öntődéje készítette el.

Igazgatói tevékenységéről a korábbi méltatásokhoz hasonló elismeréssel szóltak diákjai, tanártársai. Stráner György, aki 1937–45 között volt líceumi diák, mesélte, hogy Németh Sámuel még azokat az első-másodikos diákokat is név szerint tartotta számon, akiket nem is tanított. Amikor Stráner egykori igazgatóját már nyugdíjas ko-

⁸ Magassy Sándor: Az Evangélikus Líceumi Diákotthon. In: Dr. Ruhmann Jenő (szerk.): A Soproni Líceumi Diákszövetség Emlékönyve, Sopron, 1938. 40–53.

rában köszöntötte, az szintén név szerint emlékezett rá. Tanártársai úgy gondoltak vissza igazgatójukra, mint Pater Familiasra, aki kétségbevonhatatlan tekintéllyel és határozottsággal, ugyanakkor bölcs derűvel és kiegyensúlyozottsággal irányította őket.

Korábban már említettem azt a gyűjtőmunkát, amelyet a könyvtár gondozójaként az iskola történetével, az iskola híres tanítványainak későbbi pályafutásával kapcsolatban elkezdett. Ezekről már igazgatói tevékenysége alatt is megjelentetett publikációkat. Ezek közé tartozik „A soproni evangélikus líceum küzdelme a nyilvánossági jogért a Bach korszakban” (1938/39-es évkönyv) és „A soproni evangélikus líceum küzdelme a magyar tannyelvért a Bach korszakban” (1939/40-es évkönyv). Ez az előkészítő anyaggyűjtés érlelte meg benne azt a gondolatot, hogy megírja a Soproni Evangélikus Líceum történetét. Ezt a tervét nyugalomba vonulása után, az 1940-es évek elején valósította meg; a kéziratban fennmaradt összeállítást 1943-ban fejezte be. Írásának „A Soproni Evangélikus Líceum történetének egy százada (1681–1781)” címet adta. A két évszám tanúsága szerint az iskola történetét az 1681-es soproni országgyűlés és az 1781-ben kelt Türelmi Rendelet közötti időszakra foglalta össze. A II. világháborút követő években, majd az iskolák államosítása után különösen, Németh Sámuelnek semmilyen kilátása sem volt arra, hogy ez a kéziratban közel 300 oldalt kitevő munkája valaha is megjelenhessen. Pröhle Jenő, aki az államosítás után a Berzsényi Gimnáziumnak egy ideig könyvtárosa is volt, ismerte a kéziratot, amelynek egy példányát Németh Sámuel a könyvtárban helyezte letétbe. Pröhle Németh Sámuelről a Soproni Szemlében közölt nekrológban ezt a művet a következő szavakkal méltatta: „A gondos, alapos forrás-tanulmányra épülő mű eleven képét adja az iskola 18. századi életének, és anyagának bősége és megbízhatósága miatt bizonyára mellőzhetetlen adattára lesz a hazai iskolázás megírandó történetének.”⁹

Annak ellenére, hogy tisztában volt azzal, hogy művének kiadása egyelőre lehetetlen, majdnem kilencven éves koráig folytatta az anyaggyűjtést. Elsősorban a tantervek történetét kívánta 1848-ig megírni. Munkakedvét még fiának, Németh Zoltánnak az elvesztése sem tudta tartósan megtörni. Németh Zoltán 1944 decemberében halt hősi halált Baracsánál, de erről a család – hosszas nyomozás után – csak 1947-ben tudott biztos ismereteket szerezni. Németh Zoltán 1942-től magyar–angol szakos tanár volt a Líceumban, katonai szolgálata miatt azonban csak néhány hónapig tudott tanári munkát végezni.

Németh Sámuel az említett iskolatörténeti munkáját három írógépen írt példányban készítette el. Ezek közül a líceumi könyvtárban levő Pröhle Jenő rafinált leltári megjelölésének köszönhetően¹⁰ túlélte az államosítás korszakát. Az iskola és az egyház a 450. évfordulóra felkarolta ennek megjelentetését. Mire a jelen írás megjelenik, az olvasó Németh Sámuel könyvét is kézbe veheti.¹¹

Az 1955-től ismét megjelenő Soproni Szemlében a 80. életévét betöltő Németh Sámuel még további négy tanulmányt publikált. Ezek a tanulmányok ugyancsak az iskola történetével foglalkoztak. Már a címek – Magyar gimnázium Sopronban (1657–

⁹ Pröhle Jenő: Németh Sámuel (1877–1975). SSz. 30 (1976), 74.

¹⁰ Tölly Balázs igazgató személyes közlése.

¹¹ Németh Sámuel: A soproni evangélikus líceum történetének egy százada, 1681–1781. Közreadja: Patyi Gábor. Sopron, 2007. Ld. Varga László ismertetését is jelen számunk 420–421. oldalán (a szerk.).

1674); A soproni evangélikus líceum tanuló ifjúsága a XVIII. században – elárulják, hogy a líceumnak nemcsak az 1781-et követő időszakával, hanem az 1681 előtti időszak történetével is behatóan foglalkozott.

Németh Sámuel élete példája a kötelességtudásnak, az önzetlen szolgálatnak csakúgy, mint az előremutató kezdeményezésnek, az eredményes alkotói munkakedvnek. Pedig a kor, amelyben élt és aktív tevékenységet folytatott, sokszor mért rá csapásokat. Felsőlovón felépített iskoláját el kellett hagynia, a soproni Líceum diákotthonát bombatalálat tette használhatatlanná. Családi háza is erősen megsérült ugyanennél a légítámadásnál. Az őt ért pótolhatatlan veszteségek között tanár fiának hősi halála volt a legsúlyosabb volt. Feleségének 1970-ben bekövetkezett halála után Sára lányának óvó gondoskodása tette számára kedvessé élete utolsó éveit.

A nagy tudású Samu bácsi egyúttal kedves, jó humorú ember volt. Humorával másokat sohasem bántott meg, ugyanekkor saját magáról néha némi öniróniával is tudott szólni. Ennek példaként álljon itt befejezésül az a kis versike, amelyet nyugdíjba menetelének idején kézzel írt be fényképe alá abba az 1938/39-es iskolai értesítőbe, amelyet szerző édesapjának adott emlékül:

Ez vén Samu ábrázata,
Az élet megszántogatta,
De szíve a helyén maradt,
A megkeshedt bordák alatt.

Függelék: Németh Sámuel tanulmányainak jegyzéke¹²

1. A vadgalamb. Soproni Gyorsíró, 22. évf. 1895/96, 8. sz., 3–5.
2. Tiro életéről. Soproni Gyorsíró, 23. évf. 1896/97, 2. sz. 14–15., 3. sz. 18–20.
3. Vajda János és Ginája. Soproni Gyorsíró, 23. évf. 1896/97, 7.sz. 50–54.
4. A népköltészet befolyása a nemzeti műköltészet fejlődésére irodalmunkban. Gyorsírási Olvasmányok 1. évf. Sopron, 1896/97, 73–77., 91–93., 102–106.
5. A korszellem Kis János elbeszéléseiben. Az egyetem. Ifjúsági Szemle 1. évf. Kolozsvár, 1903. 287–298.
6. A tanuló aktivitása a tanulásban. Az ág.h.ev. tanárok és tanítók egyesületének évkönyve. Eperjes, 1914, 125–128.
7. Hollós János (nekrológ). A Soproni Líceum Értesítője 1930/31, 3–5.
8. Kovács Jenő (méltatás). A Soproni Líceum Értesítője 1933/34, 3.
9. Králik Jenő (méltatás). A Soproni Líceum Értesítője 1933/34, 4.
10. Középkoraink és az egyház. Keresztyén Igazság 2. évf. 1935, 8–13.
11. Berzsényi Dániel és Kis János emléktáblájának leleplezése. Alkalmi beszéd. A Soproni Líceum Értesítője 1935/36, 17–19.
12. Újabb Melancthon-emlék a soproni evang. líceum könyvtárában. Keresztyén Igazság 3. évf. 1936, 175–176.
13. Új adat Berzsényi Dániel iskoláztatásáról. Protestáns Tanügyi Szemle, 10. évf. 1936, 137–139.
14. Egy érdekes csavaros érem a soproni ev. líceum éremtárában. SSz. 1 (1937), 188–193.

¹² Pröhle Jenő: Németh Sámuel irodalmi munkássága. SSz. 30 (1976), 380–382.

15. A soproni evangélikus líceum könyvtárának érdekességei: inkunábulák, unikumok. A SSz kiadványai 41. sz. 1938, 289–299.
 16. Megemlékezés Schneller Istvánról születésének 90. évfordulóján. Az Orsz. Evang. Tanáregyesület évkönyve az 1936–38 évekről. Bp., 1938, 3–8.
 17. Hetvényi Lajos emléke. Harangszó Naptár, Győr, 1938, 3–8.
 18. Húsz év a Soproni Evang. Líceumi Diákszövetség történetéből. 1918–1938. A Soproni Evang. Líceumi Diákszövetség emlékkönyve, Sopron, 1938, 9–36.
 19. Beszéd a búcsúzó ifjúsághoz a Deákkútnál. A Soproni Evang. Líceumi Diákszövetség emlékkönyve, Sopron, 1938, 60–61.
 20. A soproni evangélikus líceum küzdelme a nyilvánossági jogért a Bach-korszakban. Líceumi Évkönyv. 1938/39, 3–23.
 21. A soproni evangélikus líceum küzdelme a magyar tannyelvért a Bach-korszakban. Líceumi Évkönyv. 1939/40, 10–35.
 22. Mértékletességi egyesület Sopronban (1619), SSz. 4 (1940), 207–220.
 23. Egy soproni ábrándos történetíró: Borgátai Szabó József. SSz. 5 (1941), 98–108.
 24. Hajnóczy Dániel. SSz. 5 (1941), 234–238.
 25. Fridelius János. SSz. 5 (1941), 238–239.
 26. Ribini János (1722–1788), a soproni ev. líceum rektora (1747–1758). SSz. 5 (1941), 321–324.
 27. M. Torkos József (1710–1791). SSz. 6 (1942), 141–146.
 28. Wietorisz Jonathán, a soproni ev. líceum rektora (1738–1802). SSz. 6 (1942), 300–303.
 29. A soproni diákrorradalom 1848-ban. SSz. 7 (1943), 12–23.
 30. Mozaik-képek Sopron múltjából: 1. Hogyan tette le 1744-ben Russ Kristóf polgármester a decretális esküt; 2. Deccard János Kristóf leírása a Sopront átfutó patakokról. SSz. 7 (1943), 148–150.
 31. Serpilius János, Sopron város bírása és országgyűlési követe 1581-ben. SSz. 7 (1943), 271–277.
 32. A soproni evangélikus líceum történetének egy évszázada (1681–1781). Sopron, 1943 (megjelent: Sopron, 2007).
 33. A soproni líceum tanulóinak külföldi tanulmányai 1680–1782-ig. SSz. 9 (1955), 99–117.
 34. A soproni evangélikus líceum tanuló ifjúsága a XVIII. században, SSz. 11 (1957), 65–78.
 35. Magyar gimnázium Sopronban (1657–1674). SSz. 12 (1958), 37–46.
 36. A soproni „Deákkuti vármegye”. SSz. 14 (1960), 265–267.
 37. 100 éve született Hetvényi Lajos. Evang. Naptár 1969 évre. Bp. 1968, 83–84.
 38. Motto és visszaemlékezés a felsőlövői gimnáziumra (német nyelven). In: Festschrift des Bundesgymnasiums und Bundesrealgymnasiums Oberschützen anlässlich der 125-Jahr-Feier 1971/1972., 3: 26–27.
- (Ez a jegyzék az iskolai évkönyveket, értesítőket és az ismeretterjesztő cikkeket nem tartalmazza.)

SOPRONI KÖNYVESPOLC

VARGA LÁSZLÓ

Németh Sámuel: A soproni evangélikus líceum történetének egy százada 1681–1781.

Sopron, Berzsenyi Dániel Ev. Líceum, 2007.

Örömmel és érdeklődéssel vettük kézbe Németh Sámuel evangélikus lelkész, középiskolai tanár, sok évtizedes kutatómunkája eredményeit összegző könyvét, amely nem csupán nevelés- és iskolatörténeti, hanem egyháztörténeti szempontból is jelentős mű. Sajnálatos, hogy a lelkes és hiánypótló kutatómunkán alapuló mű csak szerzője halála után három évtizeddel jelenhetett meg nyomtatásban. A szerző, feltárva a téma tágabb társadalom-, művelődés- és egyháztörténeti dimenzióit, sokoldalú képet rajzol a 17. és 18. századi Magyarország, benne Sopron város evangélikus iskolaügyéről. Hazai neveléstörténet-írásunk sokat foglalkozott az evangélikus egyház keretében folyó nevelés és oktatás történetével, ugyanakkor a líceumok történetére vonatkozó irodalom, különösen a 17. és 18. század vonatkozásában meglehetősen hézagos. Éppen ezért értékes és nagy jelentőségű a szerző munkája, aki tudomásunk szerint elsőként dolgozta fel a soproni evangélikus líceum történetét a jelzett időszakban, tiszteletre méltó alaposággal, mindaddig ismeretlen elsődleges források alapján.

A könyv több mint 300 oldalas főszövege hat, egymáshoz szervesen, logikusan kapcsolódó fejezetből áll. A líceum fenntartásával, felügyeletével foglalkozó első fejezet összefoglalja a korszak tanügyigazgatásának jellemzőit, kitér az állam és egyház viszonyának elemzésére a tanügy irányításában. Érdekes képet kapunk az iskolafenntartó és iskolafelügyelő konvent tevékenységéről, az egyetemes egyházi szervezethez és az egyházkerülethez fűződő viszonyáról. A második fejezet bemutatja a korszak kiemelkedő rektorait. Az életrajzi adatokon túl ismerteti a rektorok pedagógiai és igazgatási munkásságának legjelentősebb állomásait, sokrétű tanügyi tevékenységüket. A harmadik fejezet részletesen szól a líceumban oktatott tantárgyakról, különös tekintettel a tantervi kérdéskörre, míg a következő fejezet az iskola belső életét mutatja be, igen olvasmányos formában. A szerző részletesen elemzi és értékeli az intézményben folyó vallásos nevelést. Fontos és figyelemre méltó fejezete a könyvnek a tanulókról, azok fegyelmi ügyeiről, a diákjóléti intézményekről és a soproni diákok külföldi ösztöndíjairól szóló rész. A hatodik fejezet a líceumban tanító tanárokat mutatja be. A sokszempontú elemzésből kiderül: a jól képzett tanárok tevékenysége nyomán az iskolai munka a vizsgált korszakban egyre szakszerűbbé és színvonalasabbá vált.

Külön értéként ki kell emelnünk dr. Patyi Gábor neveléstörténész utószavát, amelyben Németh Sámuel életrajzát és a jeles iskolatörténeti munka megszületésé-

nek körülményeit tárja az olvasó elé.¹ Meg kell még jegyeznünk: neveléstörténeti csemeget kínál az okmánytár, és a kötet imponálóan gazdag forrás- és irodalomjegyzéke is további kutatásokra ösztönözheti az olvasót.

Németh Sámuel az adatok összegyűjtése, rendszerezése, árnyalt és tárgyilagos elemzése révén jelentős eredménnyel gazdagította az evangélikus iskoláztatás fejlődéséről szóló eddigi ismereteinket. A történeti anyag feltárásában és interpretálásában új szempontok, megközelítések is megjelennek a könyvben – manapság akár mikrotörténetnek is nevezhetnénk a megközelítést, az adatok aprólékos feltárását. A szerző felhasználta a vizsgált korszakra vonatkozó neveléstörténeti, jogi, egyházjogi, tanügyigazgatási, politika-, jog- és társadalomtörténeti, továbbá egyháztörténeti szakirodalmat. A kutatómunka kiterjedt tankönyv- és tantervtörténeti, módszertan- és pedagógiatörténeti jelenségek és összefüggések feltárására is. A bemutatott évszázad pedagógiai eredményeiből sok tanulság vonható le a mai neveléstudomány képviselői, kutatói számára is.

A Líceum négy és fél százados jubileumára megjelent könyv tisztelgés Németh Sámuel pedagógiai munkássága, hiánypótló kutatómunkája előtt. Hálás köszönettel és elismeréssel tartozunk a megjelentetése fölött bábáskodó, a pedagógiatörténet ügye iránt elkötelezett soproni kollégáknak: Kovács Zsókanak és Patyi Gábornak.

GODA KÁROLY

Házi Jenő – Németh János:
Gerichtsbuch / Bírósági könyv
(1423–1531)
Sopron, Soproni Levéltár, 2005.
(Sopron Város Történeti Forrásai,
A sorozat 2. kötet) 434 p.

A mai ország területén Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára a második legnagyobb középkori forrásanyaggal rendelkező állami levéltár, méltán kíséri tehát figyelemmel évtizedek óta nemcsak a hazai, hanem a németajkú nemzetközi történészszakma is az intézményben őrzött iratanyagot közkinccsé tévő kiadványok sorsát. Az 1990-es évek elején újból megindult, középkori és korai újkori városi könyveket és iratokat megjelentető forráskiadási tevékenység mind terveiben, mind szakmai megalapozottságában Házi Jenő példaértékű forráskiadói munkásságához mérhető.

Ennek tükrében különösen öröndetes, hogy több éves előmunkálatok nyomán 2005-ben napvilágot látott a *Sopron Város Történeti Forrásai* c. sorozat újabb kötete, a *Gerichtsbuch / Bírósági könyv*. A soproni polgárközség jogi életéről német, és kis részben latin nyelvű bejegyzések formájában az 1420-as évektől az 1530-as évekig tudósító igazgatási városkönyv egyszerre nyújt izgalmas betekintést a későközépkor

¹ Ld. ezzel kapcsolatban Wallner Ákos tanulmányát is jelen számunk 411-419 oldalán, különösen a 417. (a Szerk.).

hétköznapijaiba, és számos ponton gazdagítja a városi bíróság működési gyakorlatáról alkotott eddigi ismereteket.

Sopronban az írásbeliség fokozatosan került a polgárság választott testületének ellenőrzése alá, hiszen a 14. század közepéig a johannita rendház mint hiteleshely működött közre a város írásbeli ügyvitelében. Az 1347-ben megszűnt hiteleshely szerepét az írásbeliségben 1354-ben az iskolamester vette át, aki egyúttal a városi jegyző teendőit is ellátta. 1366-tól azonban a városnak már saját fizetett, sokszor adómentességet élvező jegyzője volt, és az iskolamester csak az oktatást és a kántori feladatokat látta el. Az 1390-es évek elejétől kezdtek el vezetni az első két ún. városkönyvet, amelyek bejegyzéseit a jegyző a tanács ellenőrzése mellett írta, hitelükért az utóbbi felelt. A város iratait ekkor még valószínűleg a város plébániatemplomának tornyában illetve sekrestyéjében, vagy az évente választott polgármester, illetve városbíró otthonában helyezték el.

A városi hivatalos írásbeliség megreformálásában és kiteljesedésében Konrad Ernst városi jegyzőnek volt döntő szerepe, aki Bécsből költözött át Sopronba, és igazolhatóan 1419-től 1448-ig tevékenykedett a városi kancellária vezetőjeként. A *Gerichtsbuch* megszületése valójában a korabeli városvezetés és Ernst érdeme, hiszen miközben a jegyző a végrendeleteket egyre rendszeresebben az ún. *Stadtbuchok*ba másolta be, a tanács a bírói ítéletek számára egy új városi könyv, a *Bírósági könyv* használatát határozta el. Az igazságszolgáltató tevékenység rögzítésén túl a városi könyv végén került továbbá megőrkítésre több mint negyven papi reverzális (kötelezvény) is a 15. század második feléből. A városi kancellária vezetői Ernst halála után folytatták az elődjük gyakorlatát, és így maradt az utókorra a jellemzően a polgárok peres ügyeinek lezárását megőrkítő városi könyv. Ennek tükrében kétségtelenül kiváló választás volt a forráskiadvány borítóján a bécsi műveltségű jegyző 1434-es pecsétjét szerepeltetni.

A fentiek ismeretében különösen meglepő, hogy bár Házi Jenő az 1950-es, 1960-as években a *Gerichtsbuchot* teljes terjedelmében átírta, mutatózta és előszót is készített hozzá, munkája mégsem jelent meg. Mindez feltehetően a kéziratot többek között Mollay Károly részéről ért meglehetősen kritikus lektori véleményeknek köszönhető. A soproni medievisztika két nagy kutatója ugyanis számos ponton szögesen ellentétes álláspontot képviselt a középkori iratanyag átírásának, regesztázásának és mutatózásának területén.

Érdemes kiemelni, hogy a magyar és a nemzetközi forráskiadási gyakorlatban használt megoldások két végétét még napjainkban is a paleográfiai hűség átfogó alkalmazása és a teljesen normalizált, sőt modernizált szövegközlés jelenti. A nyelvészek általában az eredeti íráskép lehető legpontosabb visszaadását, míg a történészek az egyszerűsítést, azaz a bizonyos fokú normalizálást tekintik célravezetőnek. A második világháború után jó ideig alig jelent meg kritikai kiadásban német nyelvű, középkori és koraújkorai soproni forrás. A napvilágot látott kiadványok elsősorban a Házi-féle soproni okmánytár alapelveivel tudatosan szakító Mollay Károly munkásságához kapcsolódtak. A német nyelvészet kitűnő kutatója a tudós főlevéltáros bizonyos fokú normalizálásával szemben a jelhű-betűhű átírást követte. Ezen felül, a fejregeszták célját a tartalmi összefoglaló helyett inkább a címszerűségben látta, míg a mutatókat az analitikus feltárás eszközeként tekintette. A gondozásában megjelent szövegek

kritikai közzétételét a nyelvészeti és paleográfiai szempontok lehető legalaposabb figyelembe vétele jellemezte.

A *Gerichtsbuch* megjelent kiadása a *Soproni Levéltár* és a *Veszprémi Egyetem Germanisztikai Intézetének* együttműködésével, Németh János szerencsés módon a kétnyelvűsége törekvő gondozásában jött létre. A forráskiadás tehát Házi Jenő hagyatékban maradt átiratán alapul, szövege azonban a formai elrendezéstől eltekintve minden szempontból az eredetit követi a német és a latin nyelvű passzusokban egyaránt betűhív módon. A jelen kiadás tehát több ponton megváltoztatta és kibővítette Házi szövegátírását és mutatóját. Az eredetileg a lábjegyzetekben megadott szövegkritikai információk többségét Németh János a szövegbe integrálta, a városi könyv nem egykorú oldalszámai az egyes elkülönített bejegyzések mögött szerepelnek szögletes zárójelben. Szintén a forráshűség tekintetbe vételével a Házi által normalizált, a mai szövegértelmezés szerinti központosítást Németh az eredeti szöveghez igazította, így például a mondatjelek többségét törölte. Az eredeti íráskép lehető legpontosabb visszaadásában a szöveggondozó egészen odáig ment, hogy a forráshűség érdekében az áthúzott, illetve aláhúzott részeket a szövegekben is ilyen formában közölte. A latin szövegek forráskiadási gyakorlatától eltérően mind a latin nyelvű bejegyzések, mind a német nyelvű bejegyzésekben található latin szavak esetében a betűhűség elvét követte a szöveg gondozója az átírás, a központosítás és az egybeírás tekintetében is. Az egyes szövegegységekhez készült magyar-német fejregeszták azonban a Házi Jenő-féle hagyományt követve címszerűség helyett bővebb tartalmi összefoglalását adják a bejegyzéseknek.

A Házi összeállította mutató szétbontva, név- és tárgymutató formájában került kiadásra. A személyek esetében a szöveggondozó az átiratban szereplő, magyarul megadott vezetékneveket ugyan meghagyta, ám kiegészítette a német, illetve a latin eredetiekkel. A mutató az utóbbiakat a forrásban szereplő formában tartalmazza a zöngés-zöngétlen hangzó párok figyelembevételével, míg az utónevek egyszerűsített alakban szerepelnek. A tárgyszavak esetében a németajkú felhasználó munkáját a magyar nyelvű mutatót követő, különálló szójegyzék segíti. A felhasználás szempontjából igen hasznos, hogy az utónév-alakok táblázatán kívül a ma már nem használatos korai újfelnémet szavakat egy glosszárium teszi érthetővé, míg az egyes cikkelyek bejegyzési éveit tartalmazó külön táblázat segíti a forrás időbeni szerkesztésének megértését.

A következőket kétnyelvű kiadvány szövegtörzséhez kapcsolódóan a sorozatszerkesztői előszón kívül illendő módon közlésre került Házi Jenő 1970-es előszava is, míg a kiadványt, amely Házi és Mollay több ponton ellentétes szöveggikiadási gyakorlatát ötvözi, Németh János tollából egy alapos és részletes forrásközlési bevezető teszi még használhatóbbá. A fentiek alapján nyilvánvalóan igen sokrétű elemzési lehetőségekre alkalmat adó forrásanyag felhasználhatóságát két alapos munkáról tanúskodó, elmélyült tanulmány segíti elő. Míg Blazovich László nemzetközi és magyar kitekintésű írásában a *Gerichtsbuch* jogtörténeti elemzésébe kívánt betekintést nyújtani, addig Németh János a városi könyv nyelvészeti vizsgálata bemutatásának szentelt átfogó, tudós tanulmányt.

Nagy szerencséje van annak a magyar városnak, amelynek történeti forrásait a sors olyan épségben megőrizte, mint Sopronét. A város és történészei mindig is tudatában voltak ennek a kincsnek, amit az is bizonyít, hogy szorgos forráskiadói tevékenységgel a helyi és országos nagyközönség elé tárják azokat. Ezt a munkát Házi Jenő és Mollay Károly nevei fémjelezték a közelmúltig. A jelen ismertetés a legfrissebb soproni forráskiadványt, a Feljegyzési könyv 2006-ban megjelent kötetét kívánja bemutatni.¹ Az 1997 áprilisában elhunyt Mollay Károly halála után a soproni *Gedenkbuch* általa megkezdett kiadását Goda Károly fejezte be. A kötet gondozását felvállaló Turbuly Éva, valamint a sorozatszerkesztő Szende Katalin előszavából kiderül, hogy az átírási és a regesztázási munkával Mollay Károly kétharmad részben elkészült, és a mutatózás felét is elvégezte.

Néhány szóval ki kell térni a kötet magyar címére. A német *Gedenkbuch* (lat.: *liber memorialis*) „Feljegyzési könyv”-ként való fordítása helyesebben adja vissza a kötet tartalmát, mintha a szözszerinti fordítást (emlékkönyv) választották volna a kötet kiadói. Az egyébként nem egyszerű probléma megértéséhez segít, ha az Udvari Kamara szintén *Gedenkbuch*nak nevezett iratsorozatot vetjük össze a soproni városi kancellárián készített *Gedenkbuch*hal. Az előbbieket esetében olyan, az Udvari Kamarától más igazgatási szervek részére küldött, kötetbe foglalt szözszerinti pontos iratmásolatokról van szó, amelyekhez a másolásakor fejregesztákat készítettek, illetve a másolatok bekötése után hely- illetve névmutatókat készítettek. A soproni *Gedenkbuch* azonban többnyire nem a teljes iratmásolatokat, hanem inkább tartalmi összefoglalókat, feljegyzés-típusú forrásokat tartalmaz. A címükön túl azonban mindkét iratsorozat hasonlít valamiben: a benne foglalt források rendkívül sokfélék, tükrözik azon feladatok sokszínűségét, amelyek az Udvari Kamarán vagy a városi kancellárián a korban előfordultak.

A kötet előszavában (*A Feljegyzési könyv szerepe Sopron város igazgatásának történetében*) Goda Károly elsősorban Sopron igazgatásának kérdésével, a városi hivatalos írásbeliség történetével, a *Gedenkbuch* kialakulásának ismertetésével és a könyvet vezető jegyzők életútjával, a hasonló típusú forrásokkal, végül a *Gedenkbuch*ban rögzített ügyletek rövid tartalmi bemutatásával foglalkozik. Az itt írtakat némileg megismételve a könyv ismertetőjének hangsúlyoznia kell, hogy a kötet bejegyzései a legváltozatosabb tárgyúak, a városi élet szinte minden területét felölelik. Előfordulnak

¹ Jelen recenzió nem kívánja a kötetben megjelent források tartalmi bemutatását magára vállalni, mivel ezt megette Skorka Renáta: Két könyv a középkori Sopronról c. recenziójában, *Századok* 141 (2007), 1047–1049.

itt a hivatali működéssel, magánjogi esetekkel, a város illetve a polgárok gazdálkodásával, a polgárfelvételekkel, a tanácsi határozatokkal és egyházi kérdésekkel foglalkozó források egyaránt.

A bevezető szövegében említett témákon túl recenzensként a saját kutatási területem szempontjából érdekes hadtörténeti forrásokra hívom fel a figyelmet, amelyek közül a város három fegyvermesterének említése okozott meglepetést számomra. Nem gondoltam volna ugyanis, hogy a városi iratok között bukkanhatok ilyen típusú hadtörténeti forrásokra. Az első fegyvermester említése 1527-ből már azt mutatja, hogy a Mohács utáni Magyarországon a közvetlen török veszélyeztetéstől viszonylag távol a városi vezetők gondoskodtak a kor hadászatában kiemelkedően fontos szakember Sopronba telepítéséről. Az első feljegyzés (350. sz.) arról tudósít bennünket, hogy Castullus fegyvermesternek a város tulajdonát képező fák felhasználásáért évente egy mázsa lőport kellett a városnak adnia. Különösen érdekes az 1536 decemberében született fegyvermesteri felfogadási szerződés, mert tudomásom szerint más magyar városok, várak esetében nem maradt fenn ilyen korai hasonló jellegű megállapodás. A tisztség neve a 426. fejreresztében „puskamester”-ként van fordítva, de valójában, amint az a 433. reszesztében is szerepel, fegyvermester a helyes fordítás. (A fegyvermester fordítás helyett ugyanakkor a „tűzmester” is elfogadható.) Itt kell megjegyezni, hogy a kiadásból az átírás folyamán kimaradt egy sor. A mondat helyesen a következőképpen szerepel a forrásban: „...des pulluer vnd annderer notturfft [warten vnd aller ding sein vleissig acht vnd aufsehen auff] den zeug haben soll...”. Később a „fuenemen”-nek olvasott szó valójában *frommen*, a „schiemen” valójában *schiermen*, a „plich” valójában *pflicht* illetve a „vorseen”-nek átírt szó valójában *vorsteen*. Ezen kívül még 13 apróbb olvasati hiba van az átírásban.) A harmadik fegyvermesteri *Bestellung*-ra is jó példa, hogy ekkor még igencsak változatos képzettséggel rendelkeztek a mesterségszerűen hadszerekkel foglalkozó szakemberek. Az 1539 februárjában kiadott felfogadási szerződés, amelyben „Torttnang-i Leonard Balázs” lakatost fegyvermesterré nevezte ki a város, egyúttal a teljes jogú polgárok közé is felvette Leonardot.

A kötet előszavában Goda Károly utal arra, hogy a Feljegyzési könyv illetve a többi már megjelent illetve kiadás előtt álló városi könyv tartalma között sok átfedés van. A recenzens ezen átfedéseket az *Erstes Grundbuch* illetve a *Gedenkbuch* között meg tudja erősíteni, megjegyzi ugyanakkor, hogy még a tárgymutató segítségével sem talált átfedést a *Gerichtsbuch* és a *Gedenkbuch* bejegyzései között. Ez azért lehet a városi írásbeliség szempontjából tanúságos, mert példa arra, hogy a *Gerichtsbuch* helyett néha a *Gedenkbuch*ot használták. Erre utal például a *Gedenkbuch* 268. számú bejegyzése a Kötseer Borbála megerőszőkölése kapcsán hozott ítéletről, amely bár időkorében a *Gerichtsbuch*ba is illene, ott mégsem lelhető fel. (Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a Feljegyzési könyv meglehetősen kevés ítéletet illetve bírósági tárgyalási bejegyzést tartalmaz.)

A forráskiadás hasznos része, hogy a szövegekben szereplő datálásokat a kiadásban feloldották. Ez a közlők számára komoly munkát jelentett, de a felhasználók számára rendkívül hasznos. (Érdekes forrásközlési probléma, hogy ezeket a datálásokat egy

esetleges digitális adatbázisban hogyan lehetne megjeleníteni: egy sor olyan forrás szerepel ugyanis, amelyben több datálás is előfordul.)

A forráskiadás rendkívül hálátlan feladatánál talán csak annak van kellemetlenebb helyzete, akinek egy ilyen forráskiadást kell ismertetnie. Meg kell ugyanis említenie azokat a hiányosságokat is, amelyek a kötetben jelen vannak. Jelen sorok szerzője ezt annak reményben teszi, hogy a kötet használói ezekről értesülve nagyobb haszonnal forgatják a könyvet, illetve egy esetleges későbbi, digitális formában megjelenő kiadásakor a hibákat ki lehet javítani.

Az első megjegyzésem a kötet „fejregesztáival” kapcsolatos. Ezeket a recenziens a legtöbb esetben inkább a bejegyzések címének tudja elfogadni, amelyeket inkább a kötet tartalomjegyzékében kellett volna szerepeltetni, ezzel is segítve a kötet áttekinthetőségét. (Az utóbbi időben kiadott soproni városi könyvek ezen a területen is más gyakorlatot követtek: Mollay Károly a *Grundbuch* esetében teljesen indokolt módon egyáltalán nem írt fejregesztákat, Házi Jenő és Németh János a *Gerichtsbuch* esetében – ismét csak indokolt módon – bővebb fejregesztákat közölt.) A *Gedenkbuch* 32. bejegyzése felett például az azonos tartalmú német nyelvű fejregeszta mellett magyarul a „Magdolna, Herb Kristóf polgármester özvegye, korábbi tartozásokról számol el a tanáccsal” fejregeszta szerepel. Az eredetileg két oldalas, a kiadásban is mintegy másfél oldalra terjedő szövegben szó esik a városi ispotályáról, a halastóról illetve ezek kapcsán keletkezett adósságokról és terhekről. Ehhez képest e rövid regeszta bizony rendkívül keveset árul el.

A következő megjegyzésem, hogy a fejregesztákban a német nevek írásakor a modernizált német helyesírást találjuk (424. reg.: Alex messrer = Alex Messrer; thomas mullner = Thomas Müllner), a magyar neveknél ugyanakkor részben a szövegből kiemelt formát vették át, de a keresztneveket „magyarosították” (Pl. 425. reg.: Clement värkhas / Clement färkhas = Farkusch Kelemen). Ezekben az esetekben vagy egyik, vagy másik megoldás következetes alkalmazása szerencsésebb lett volna. (A 26. regesztában ugyanakkor „alfewldi welind” a fejregesztában Alföldi Bálint.)

A kötet hely- és személynévmutatója a már korábban megjelent kötetek rendszerét követi, vagyis helynevek alatt szerepelnek különféle tárgyi felosztások, illetve ezek alatt a személynevek: Pinter Stefan nevét Ödenburg / Bürger und Mitwohner alatt találhatjuk meg. (A mutatót a német elnevezések betűrendje szerint alakították ki, ami véleményem szerint szerencsésebb, mint a *Gerichtsbuch*-ban alkalmazott módszer, mivel aki a forrásszövegeket olvassa, az a mutatóban így könnyebben bukkan a további utalásokra.) Meg kell jegyezni ugyanakkor, hogy ez a rendszer sokszor félreértésre adhat okot, mert kétséges illetve időben változhat egy személy kategóriába sorolása, ugyanakkor nemcsak a mutatózás munkáját, hanem a keresést is igencsak bonyolulttá teszi. (Ha nem tudjuk, hogy egy személy mely település, mely kategóriájába tartozik, akkor a teljes mutatót át kell néznünk.)

A közlést illetően talán szerencsésebb lett volna, ha nem a bejegyzések sorrendje, hanem a szoros időrend szerint kerültek volna közlésre a szövegek. Ha a kötet eredeti formájához való ragaszkodás miatt mégis az eredeti sorrendiség megtartása volt a szempont, akkor erre a bevezetőben utalni kellett volna és olyan időrendi mutatót

kellott volna készíteni, mint amely a *Gerichtsbuch*-hoz² készült. Előfordul ugyanis, hogy egy 1495-ös közlés után egy 1484-es (28. reg.) vagy 1494-es bejegyzés után egy 1485-ös (41. reg.), vagy az 1514-ben keletkezett feljegyzések közé két 1490-es ékelődik (251. és 252. sorszám). De mindez fordítva is előfordul: két 1496-os bejegyzés közé egy 1502-es, 1503 körül keletkezett regeszták közé egy 1525-ös került. (Az 1484-es feljegyzés egyébként a kötet alcímében megadott időhatárt is módosítja.) Sajnos a kötet bevezetőjében erre nem találunk magyarázatot, így csak találgatni lehet, hogy talán a kötet kötésekor keveredtek össze a lapok. Ezt a feltételezést erősíti, az 1484-es és a két 1496-os bejegyzés, amely külön lapon szerepel, gyengíti azonban, hogy az 1485-ös amely tartalmilag összetartozik a következő, 1493-as regesztával, de – amennyiben jól értelmezem az oldalszámokat –, nem tartozik a lap másik oldalán (?) található 43-45. regesztákhoz. (A kötet regesztáinak helymegadásakor a kiadók azt a megoldást választották, hogy a „forrás egy-egy lapjának végét két szögletes zárójel között” jelölték. Áttekinthetőbb lett volna azonban, ha a pontos oldalszámot a regeszták sorszáma után tüntetik fel, minden esetben a paginát (vagy recto-verso oldalt) jelölve. Az üres oldalszámok ekkor is kiderültek volna és talán az előbb említett időrendi eltérések az eredeti kötetet nem látó használó számára is egyértelműek lettek volna.)

A kötet nyelvész használói számára a recensens figyelmeztetésül annyit mondhat, hogy sajnos a próbaként kiválasztott és összeolvasott bejegyzésekben előforduló kettő (32. regeszta), tíz (357. regeszta), illetve 25 (426. regeszta, ahol a sor kihagyásban szereplő szavakat egyenként egy hibaként számoltam) átírási hiba arra int, hogy az eredeti forrással való összevetés nélkül a kiadás téves következtetéseket eredményezhet a soproni írás- illetve nyelvhasználat tekintetében. Éppen ezen pontatlanságok miatt is, valamint a történész és levéltáros szakma előtt ismert tény miatt, miszerint Mollay Károly legendás nyelvészeti és paleográfiai tudással és pontossággal dolgozott, illőbb lett volna pontosabban feltüntetni, hogy mely átírásokért illetve a kötet mely munkálataiért volt Goda Károly felelős.

Ezen hiányosságok azonban nem rontják jelentősen a kötet történész felhasználói számára a nyomtatásban megjelent forrásközlés használhatóságát. A mutatózás és a feljegyzések sorrendi problémái egyébként digitális közzététel esetében szerencsés számítástechnikai eljárás segítségével maguktól is megoldódnának. Ráadásul a *Grundbuch*, a *Gerichtsbuch* és a *Gedenkbuch* bejegyzéseinek modern digitális adatbázisba szervezése azt eredményezné, hogy a három kötet eltérő szempontú szerkesztéséből adódó ellentmondásokat is fel lehetne oldani, a más időpontban született bejegyzéseket egymás mellé lehetne illeszteni, illetve az átírások mellé képből is mellékelni lehetne a forrásszövegeket.³ Részben ezért is szerencsés lenne, ha a Soproni Levéltár magára vállalná a már kötet formában megjelent forráskiadványainak digitális adathordozón vagy internetes formában való megjelenítését. Mert – még egyszer kiemelve – ezek a források nemcsak Sopron, hanem az egész magyar történettudomány számára is fontosak. Ezért csak dicsérhetjük a Soproni Levéltár áldozatos és következetes forráskiadást támogató tevékenységét.

² *Gerichtsbuch/Bírósági könyv 1423–1531*. Ediert von/Közreadók: Jenő Házi – János Németh. Sopron, 2005. Az időrendi mutató a 429–431. oldalon található.

³ Érdemes lenne ugyanakkor a *Gedenkbuch* különösen kérdéses átírásait újra összeolvasni.

A Batthyányak évszázadai. Tudományos konferencia Körmenden. Szerk. Nagy Zoltán. Körmend – Szombathely, 2006.

A Batthyányak évszázadai. Kiállítási katalógus. Szerk. Zsámbéky Mónika. Szombathely, 2005.

Megújult Magyarországon a Batthyány-kutatás. Vas megyében 2005 volt a Batthyány család emlékéve, amelynek tudományos eredményeit Nagy Zoltán összegezte a konferencia kiadványának „Egy emlékévkét két kötettel” című írásában. E fontos rendezvény hatására a Batthyány család története lett három éven át a hagyományos burgenlandi történeti-művelődéstörténeti konferencia-sorozat, a *Schlaininger Gespräche* előadásainak a témája is.

A Szombathelyi Képtár 2005 augusztusában rendezte meg *A Batthyányak évszázadai* című monumentális kiállítását Zsámbéky Mónika igazgatóhelyettes irányításával. Ez a rendezvény fontos, „ablakot nyitó” kezdeményezés volt. 1949 után ugyanis csak „hazaáruló és elnyomó” főnemeseket ismert a vulgár-marxista, az igazsággal vajmi keveset törődő történetírás. Csak fokozatos igazságtétel után, számos kutató munkája révén kaphatta vissza helyét a hazai köztörténetben ez a hazájáért sokat tevő és áldozó történeti család. Történetük azonos a magyar történelemmel, érvel R. Várkonyi Ágnes professzor a katalógus előszavában. Pedig évtizedeken át sokan legszívesebben eltűntették volna a Batthyányak emlékezetét. A család gyűjteményei elpusztultak vagy szétszóródtak. A megszálló hadsereg tudatlansága a körmendi központi levéltár iratait is megtépázta, a szétdőlt levéltár-épületből az udvarra hajította az iratokat. A hallatlan történeti értéket rejtő levéltár sorsa elképesztő! Sokszor a megsemmisülés határáról mentették vissza jó szándékú segítők az iratanyag egy részét. Ezt példázza Batthyány Ferenc 1559-es végrendelete, amelyet Tóth Zoltán egyetemi hallgató 1945-ben további 9 doboznyi iratanyaggal a kastély kertjében a sárból gyűjtött össze!

Zsámbéky Mónika 2005-ös kiállítási katalógusa gazdag képanyagú kézikönyv, egyben értékes forrásmű is, amelyet érdemes kézbe venni a Batthyányak bármely történeti korszakának tanulmányozásához. A kék táblás katalógus kötete a Batthyány család múltjának művészettörténeti vonatkozásait foglalta össze, komoly tudományos elmélyüléssel. Minden, a kötetben bemutatott tárgyhoz egy-egy miniatűr esszé is járul, 25 szerző jóvoltából. A történeti képektől az építészettörténeti emlékekig szinte minden tudományterülethez találunk gazdag forrásanyagot. A katalógus alapjául szolgáló, 2005-ben megrendezett kiállítás forgatókönyvét Zsámbéky Mónika, a Szombathelyi Képtár tudós igazgatóhelyettese és Nagy Zoltán, a körmendi Batthyány Múzeum igazgatója készítette el. A tárlaton, mint cseppben a tenger, a magyar történelem sorsfordító korszakai és személyiségei elevenedtek meg.

A Batthyányak részt vettek a mohácsi csatában. Pártfogolták a reformációt. A könyvgyűjtő és botanikus Batthyány Boldizsár (1542–1590) nemzetközi összefüggésekben gondolkodott. Fia és örököse, Batthyány Ferenc Balassi Bálinttal barátkozott és a református felekezet legfőbb védelmezője volt Dunántúlon. Felesége, Poppel Éva az evangélikus vallás híve maradt. Fiukat, Batthyány Ádámot 1629-ben Pázmány Péter vezette át a katolikus hitre. A család minden korszakában nyomdákat állított. Fél országot átfogó építkezéseikben századokon át minden művészeti stílus megjelenik. A műveltség, a hatalom és a reprezentáció minden formája megnyilvánult az életükben.

Ebből a családból kerül ki II. Ádám (1637–1690), aki a külföldi utazásáról visszatérő fiatal Rákóczi Ferencet látta vendégül rohonci várkastélyában. A fejedelem utazása idején felügyelt a Rákóczi birtokokra. A fiatal – a szabadságharc előtt álló – Rákóczi hódo-latteljes szerelmet érzett a szépséges Eleonora Strattmann iránt. Ennél is fontosabb azonban, hogy Ádám gróffal egy éven át egy új magyar államformát terveztek, amiből semmit nem fogadtak el a bécsi császári udvarban. A 18. század második felében Batthyány Károly volt II. József katonai nevelője. Batthyány József esztergomi érsek (1727–1799) a nevezetes magyar nádor, Batthyány Lajos fia volt. Batthyány Kázmér (1807–1854) Kossuth Lajos hívei közé tartozott, a szabadságharc idején külügyminiszter volt, fiatalon halt meg az emigrációban. Batthyány Lajost (1807–1849), az első magyar miniszterelnököt az 1848/49-es szabadságharc vértanújaként végezték ki. Ha a jeles, történelmet formáló család tagjaként megemlítjük boldog Batthyány-Strattmann László (1870–1931) szemészorvos nevét is, még jobban látjuk történelmi jelentőségüket.

2006-ban megjelent a Körmenden rendezett Batthyány konferencia előadásainak szövege is. A konferencia-kötet a Nyugat-Dunántúl európai hírű kutatója, a fiatalon elhunyt Tóth István György történész emléke előtt is tiszteleg. A kötet borítólapján a fiókait vérevel tápláló pelikán – a Batthyányak családi címere – látható. Több mint 50 szerző színvonalas tanulmányának gyűjteménye ez a 650 oldalas könyv, 450 képet közül, egyharmadát színesben.

Az 54 tanulmányból csupán néhány fontos írásra hívhatjuk itt fel a figyelmet. Bíró Doina a család asszonyairól és leányairól értekezik, akik életüket a hatalom és kötelesség határai között élték. Zichy Antónia, Batthyány Lajos felesége például fontos memoár-író volt. (A memorialista kifejezés helyett a memoár-író formát tartom helyesebbnek.) Kóta Péter Batthyány I. Ferenc bán fentebb már röviden említett 1559-es végrendeletét mutatja be. A korábbi kutatások csak az okmány katolikus vonatkozásait elemezték. A forrás latin szövegekzlése gondos és alapos, de felmerül a kérdés, hogy a 16. századi latin szöveget nem kellett volna-e fordításban is közölni? Bobory Dóra: Batthyány Boldizsár és a természettudományok c. tanulmánya a főúr udvari lelkészéről, Beythe Istvánról, annak soproni papságáról is szót ejt. A református irányzat felé hajló lelkész néhány soproni évét érdemes lenne friss forráskutatás alapján ismét összefoglalni. Batthyány Ferenc és Balassi Bálint barátságát két tanulmány is elemzi Vadai István, illetve Szentmártoni Szabó Géza tollából. A körmendi levéltárból került elő Balassi egyetlen, saját kézzel írt versfüzérének kézírata. Bízvást mondhatjuk: a csoda őrizte meg az utókoroknak!

A Batthyány család minden században építkezett. Koppány Tibor példaszerűen alapos tanulmánya Batthyány II. Ferenc és Poppel Éva építkezéseit elemzi, összegyűjt-

ve az egyes kastélyok, várak építéstörténetét. Írása egyúttal újabb feladatra emlékeztet minket. Gondosan tisztázni kellene Lackner Kristóf és az *Emblematischer Tugendspiegel* dedikálásával megtisztelt Poppel Éva kapcsolatrendszerét is. A polgármester ajánlásának indítéka érthető, hisz' Batthyány Ferenc Sopron megye főispánja volt. Dominkovits Péter írásában részletes elemzést olvashatunk a főnemesi családhoz tartozó kisnemesi familiárisról: Mankóbüki Horváth Bálintról. A tanulmányából jól követhető a Sopron megyei alispán életútja. Bár azt nem tudni, hogy csatlakozott-e Bocskaihoz „az összetett feladatkörű familiáris”, de azt igen, hogy mindvégig Batthyány Ferenc odaadó főember-szolgája volt. Dominkovits Péter dolgozata azt is kétségtelenné teszi, hogy Sopron művelődéstörténete az itt élő, magyarul levelező kisnemesiség kutatásával is összekapcsolandó! Turbuly Éva alapos tanulmánya azt elemzi, hogyan adott helyet Batthyány Ádám Körmenten Zala megye közgyűléseinek. A saját megyéjéből, Zalából kiszorult nemesi közgyűlésnek a török megszállás miatt 1600 és 1655 között 160 alkalommal Vas megyében kellett összejönnie. Batthyány Ádám főrendi udvartartását Koltai András imponáló pontosságú rendszerező írása hozza közelebb hozzánk. A már említett Batthyány (II.) Ádám 17. századi törökellenes harcairól újabb kutatás tudósít. A Habsburg állami adminisztráció a félhold hatalmának hanyatlása után a család várait leromboltatta, vagy legalábbis védekezésre alkalmatlanná tette. Ezt a témát Kas Géza dolgozta fel.

Külön tanulmánycsoport mutatja be a hercegi levéltárat és a várkastély gyűjteményeit. A legmegrendítőbb írás Zimányi Vera professzoré, aki az egyik leggazdagabb főúri archívum, a körmendi Batthyány levéltár többszörös pusztulását foglalja össze. A körmendi Batthyány kastély kutatástörténetét, a kastély hasznosításának a lehetőségeit újabb tanulmányok járják körül. Különösen fontos e témakörben Mentényi Klára áttekintése a körmendi kastély eddigi helyszíni kutatásairól és Zsámbéky Mónika tanulmánya a család műkincs-gyűjteményéről. Dr. Nagy Zoltán múzeumigazgató igazán rövid idő alatt, 2006-ra sajtó alá rendezte az előző év októberében zajlott konferencia előadásait. Figyelemre méltó és követendő az a tudományos alázat is, amellyel a múzeumigazgató a Batthyány család tudós levéltárosa, Iványi Béla emléke előtt tiszteleg.

A körmendi Batthyány Múzeum *Testis Temporis*, azaz „az idő tanúja” címmel füzet sorozatot is ad ki. Egy ilyen 24–28 lapos füzetben gazdag képanyag is mutatja be a főnemesi család fontosabb személyiségeit. Ezeket további ismertetésben kellene méltatni. Eddig több mint tíz füzet jelent meg. Mindezzel csak jelezni szeretném a gazdag és elmélyült kutatómunkát, amely a Szombathelyi Képtárban és Körmenten a Batthyány Múzeumban folyik. A Szalónakon, a bevezetőben említett *Schlaininger Gespräch*e keretében elhangzott előadásokból német nyelvű kötet készül a kismartoni Burgenländisches Landesmuseum szerkesztésében.

A két itt ismertetett kötet komoly tudományos teljesítményként értékelhető. Az újabb Batthyány-kutatás ezek alapos megismerése nélkül ezután elképzelhetetlen! Velük együtt kell olvasni a *Testis Temporis* népszerű, mégis gondosan megírt füzeteit. A Nyugat-Magyarországon, a szomszéd Vas megyében folyó gondos kutatómunka számos szállal kötődik Sopronhoz, és újabb, itt feldolgozandó témákra is felhívja a figyelmet. Nekünk is marad további tennivalónk!

MUNKATÁRSAINK

- Csiszár Attila** etnográfus, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.
Domonkos Ottó ny. múzeumigazgató, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.
Goda Károly PhD hallgató, 9200 Mosonmagyaróvár, Engels út 9.
Hámori Gábor ny. mérnök, 9400 Sopron, Rét u. 4.
Horváth László ny. fizikus, 1143 Budapest, Semsey u. 9.
Hegedűs Elemér ny. határőr százados, 9400 Sopron, Csengery u. 85.
Kelemen István történész, múzeológus, Soproni Múzeum, 9401. Sopron, Pf. 68.
Kovács József László ny. egyetemi tanár, 2040 Budaörs, Szivárvány u. 8. II/12.
Kovács Péter egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2087 Piliscsaba, Egyetem u. 1.
Lovasné Szabó Ágnes nyugdíjas, 9400 Sopron, Patak u. 14.
Sarusi Kiss Béla főlevéltáros, osztályvezető, Budapest Főváros Levéltára, 1350 Budapest, Pf. 1.
Tölli Balázs igazgató, Berzsenyi Dániel Evangélikus Gimnázium, 9400 Sopron, Széchenyi tér 11.
Varga László egyetemi docens, Nyugat-Magyarországi Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Kar, 9400. Sopron, Ferenczi J. u. 5.
Wallner Ákos ny. geofizikus, 9400 Sopron, Mátyás király u. 20.

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

BALÁZS TÖLLI: Zum 450. Jubiläum des Ödenburger Evangelischen Lyzeums	323
--	-----

GEBURT UND TOD

PÉTER KOVÁCS: Interfectus a latronibus intrusis. Anmerkungen zum Tod eines Libertiners aus Scarbantia	324
JÓZSEF LÁSZLÓ KOVÁCS: „Der Stadtrichter verkündete seinen Urteil und brach den Stab.“ Ermordete Neugeborene und zu Mörderinnen gewordene Mütter in der Ödenburger Chornik des Hans Giviczer	335
OTTO DOMONKOS: Porträts von Toten in Ödenburg	344
ISTVÁN KELEMEN: Regelungen zum Begräbnis in den Testamenten von Leibeigenen aus dem Ödenburger Komitat (Beginn des 18. Jahrhunderts bis 1848)	355
ATTILA CSISZÁR: Brauchtum zum Tod in Kapuvár und Garta in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts	360
ÁGNES LOVAS-SZABÓ: Die letzte Hebamme von Kópháza	374

LÁSZLÓ HORVÁTH: Klagebriefe aus der Kapuvärer und Fertőszentmiklóser Herrschaft (1724–1800). 3. Teil.	377
--	-----

KLEINE MITTEILUNGEN

Gábor Hámori: Eine bekannte Ödenburger Strasse: die Kossuth Strasse	393
---	-----

ÖDENBURGER PORTRÄTS

Elemér Hegedűs: Die Ödenburger Ritter des Maria-Theresia-Ordens	403
Ákos Wallner: Sámuel Németh (1877–1975)	411

BÜCHERSCHAU

László Varga: Sámuel Németh: Ein Jahrhundert aus der Geschichte des Ödenburger Evangelischen Lyzeums 1681–1781. Sopron, 2007.	420
Károly Goda: Jenő Házi – János Németh: Gerichtsbuch (1423–1531) Sopron, 2005.	421
Béla Sarusi Kiss: Károly Mollay – Károly Goda: Gedenkbuch (1496–1543) Sopron, 2006.	424
József László Kovács: Zoltán Nagy, Red.: Die Jahrhunderte der Batthyánys. Ein Ausstellungskatalog und ein Sammelband. Szombathely – Körmend, 2006.	428

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen (PC, lehetőleg Word 6.0-ás verzióban) elkészítve, szövegfile-ban lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is.
- A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más file-okat is, valamint (több file esetén) a file-ok a cikknek megfelelő sorrendben következzenek egymás után.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. előfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kézirat nyomtatott változatán kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kézírattári és bibliográfiai adatokat kérünk.
- A szerkesztői felkérés vagy egyeztetés nélkül leadott kéziratok megjelentetésére a szerkesztőség nem vállal kötelezettséget.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Elektronikus formátum esetén JPG vagy TIFF file-okat kérünk, legalább 300 dpi felbontásban.
- Az illusztrációkat kérjük beszámolni, s egy külön lapon képjegyzéket mellékelni a cikkhez. Kérjük, hogy a szövegben is szíveskedjenek jelezni az illusztráció helyét.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely (vagy terjedelem -tól -ig)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m... l. [=lásd], jz. vagy jegyz.
- A Soproni Szemlét SSz. rövidítéssel kérjük jelezni.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, illetve az átutalási betét számát, a kezelő pénzintézet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- Sajnálattal közöljük, hogy 3000 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk.

A virrasztás résztvevői éles szemmel figyelték a család tagjait. Az idegeneknek nem illett siratni a halottat, a közvetlen hozzátartozóktól azonban, különösen, amikor fiatalon, hirtelen elhunyt családtagot virasztottak, elvárták ezt. Az idős korban elhunytat, akinek halálára már felkészültek, kevésbé volt illendő siratni. Aki nem az íratlan törvényeknek megfelelően viselkedett, számolnia kellett a közösség elítélő véleményével. Komikumba hajló történet szerint *„...egy legínnek az öregaptyát virasztották. Hideg vót télen, majnem megfattak. Annyira rít ű meg, aszonták neki: »Hát mér rísz, hát ne sírasd annyira, hát öreg vót!« Aszongya: »Nem azér rívo!« »Hát mér?« »Mer fázok!«*. Az eset ellenkezőjére is akadt példa: *„Vót akire aszonták: »No, hát ez meg... nígy szem könnyö se gyütt le.« Ille is vót.”*

Csiszár Attila: Halotti szokások Kapuváron és Gartán
a 20. század első felében

Ára: 450.-Ft

